

ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE

FAKULTA ARCHITEKTURY

Dějiny architektury a památková péče

**Manuelská gotika a její vztah k pozdně gotické architektuře ve
střední Evropě**

Disertační práce

Školitel: Prof. PhDr. Pavel Kalina, PhD.

Mgr. Kristyna Kysilková

Obsah

Obsah.....	1
Seznam použitých zkratk.....	5
Úvod.....	6
1. Středověká vzdělanost se zaměřením na matematiku a geometrii	23
1.1 Středověké vzdělání v geometrii.....	24
1.1.1 Katedrální škola v Chartres.....	27
1.1.1.1 Toledské překladatelské centrum.....	29
1.1.1.1.1 Předpoklady pro vznik překladatelského centra.....	29
1.1.1.1.2 Překladatelský program.....	31
1.1.1.1.3 Překlady.....	32
1.1.2 Vzdělání na univerzitách.....	35
1.2 Traktáty a příručky pojednávající o teoretické a praktické geometrii.....	37
1.2.1 Traktáty a příručky o praktické geometrii.....	38
1.2.1.1 1000plus 1 výpočtů a geometrických obrazců.....	38
1.2.1.1.1 Arabské matematické spisy.....	39
1.2.1.1.2 Arabský středověký stavitel - inženýr a matematik.....	41
1.2.1.1.3 Konstrukce kleneb a vytváření dekorativního designu v islámské architektuře.....	43
1.2.1.1.4 Arabské spisy vzniklé na Iberském poloostrově.....	45
1.2.1.2 Příručky pro stavitele v národních jazycích.....	46
1.2.1.2.1 Skicář Villarda Honcourta.....	47
1.2.1.2.2 Anglické manuskripty.....	47
1.2.1.2.3 Středoevropské příručky a traktáty o architektuře.....	49
1.2.1.2.4 Dozvuky středověku-vybrané portugalské a španělské traktáty o architektuře v 16. a 17. století.....	52
2. Stručný nástin portugalské gotické architektury.....	55
2.1 Sakrální architektura.....	55
2.2 Pevnostní stavby.....	57
3. Portugalské království kolem roku 1500.....	60
3.1 Vytváření portugalské námořní velmoci	61
3.2 Multináboženská společnost Iberského poloostrova.....	63
3.2.1 Hispano-arabská tradice Pyrenejského poloostrova.....	63
3.2.2 Nástin politické situace a praktická podoba vzájemného soužití.....	64
3.2.3 Postavení mudéjarských stavitelů.....	66
3.2.4 Vliv dobytí Granady na společensko-náboženské změny na Iberském poloostrově.....	68
3.2.4.1 Nástin reálné podoby „konvivencie“ v Portugalsku.....	70
3.3 Středoevropské zprávy o portugalské architektuře a zemi.....	71
3.4 Rozvoj portugalské kosmopolitnosti a obchodu.....	75
3.5 Vzdělávání a reforma školství.....	79

3.5.1Vzdělávání a pozice stavitelů.....	83
3.5.1.1Specializované vzdělávání ve stavitelství a architektuře na královském dvoře.....	83
3.6Rozvoj věd souvisejících s nautikou.....	87
3.6.1Humanista a matematik Francisco de Melo.....	89
3.7Život o „o povo“ – lidu.....	91
4. Manuelský styl-pozdně gotická architektura v Portugalsku.....	96
4.1Ježišův kostel v Setúbalu.....	99
4.1.1Zakladatelka Justa Rodrigues a rodinné vazby 4.vévody z Beji.....	99
4.1.2Etapy výstavby kostela.....	100
4.1.3Popis kostela.....	101
4.1.4Symbolika kostela.....	102
4.1.5Typologické znaky Boytacovy tvorby.....	103
4.1.5.1Halový kostel.....	104
4.1.5.2Tordování a jeho střeoevropské souvislosti.....	107
4.1.5.2.1Druhy tordování.....	107
4.2Jeronýmský klášter v Belému.....	109
4.2.1Plány a názory na autorství stavby.....	110
4.2.2Boytacova etapa stavby kláštera.....	112
4.2.3Castilhova etapa výstavby kláštera.....	114
4.2.4Stručný popis interiéru kostela.....	116
4.2.5Ambit.....	117
4.2.6Stručný popis pomanelinských fází výstavby kláštera.....	118
4.3Klášter svatého Kříže v Coimbre.....	121
4.3.1Stavební etapy.....	121
4.3.2Přestavba kostela.....	123
4.3.3Ambit.....	125
4.3.4Západní průčelí kostela.....	126
4.4Klášter Panny Marie Vítězné v Batalhe.....	127
4.4.1Stavitelé a řemeslníci klášterní stavební huti.....	128
4.4.2První fáze výstavby kláštera.....	130
4.4.3Druhý a třetí fáze výstavby kláštera.....	131
4.4.4Západní průčelí kostela výstavby kláštera.....	132
4.4.5Kaple zakladatele výstavby kláštera.....	133
4.4.6Královské ambity.....	134
4.4.8Obnova kláštera – anglická influence podruhé?.....	136
4.4.9Farní kostel svatého Kříže v Batalhe.....	137
4.5Královský palác v Sintře.....	138
4.5.1Stručný přehled výstavby do manuelských přestaveb.....	138
4.5.2Manuelská etapa přestavby paláce.....	141
4.5.2.1Erbovní sál.....	142
4.5.2.2Arabský sál.....	143
4.5.2.3Sál labutí.....	146

4.5.3Sintra-stručný přehled imaginací od rajske zahrady k Tisíci a jedné noci.....	147
4.5.3.1Portugalská podoba mudéjaru-amouriscado.....	149
4.5.3.1.1Zdroje a zhodnocení portugalského mudéjaru-amouriscada.....	149
4.6Évora – druhé město království.....	152
4.6.1Konvent svatého Františka.....	155
4.6.1.1Kostel svatého Františka.....	155
4.6.1.2Přestavby a restaurování objektu v 19. a 20. století.....	157
4.6.2Městské paláce.....	158
4.6.3Dům Vasca da Gamy s domácí kaplí v exteriéru.....	159
4.6.4Královský palác v Évoře.....	161
4.6.5Évořané Arrudové.....	163
4.7Belémská věž a pevnosti přechodného typu.....	165
4.7.1Přechodný typ pevností.....	166
4.7.2Belémská věž.....	167
4.7.3Stavební vlivy.....	168
4.7.3.1Popis stavby.....	170
4.7.4Pevnost Evoramonte.....	172
5. Vybrané klenební vzorce užívané v manuelské architektuře.....	173
5.1Hvězdivé klenby.....	174
5.1.1 Osmicípá hvězdivá klenba.....	175
5.1.2Šesticípá hvězdivá klenba.....	178
5.1.3Čtyřcípá hvězdivá klenba.....	180
5.2Obrazcové klenby.....	182
5.2.1Obrazcová klenba hvězdicová s vloženým prstencem.....	184
5.2.1.1Rozšíření obrazcové hvězdicové klenby v zámoří.....	187
5.2.1.1.1Rozšíření obrazcové hvězdicové klenby ve španělském zámoří.....	188
5.2.1.1.2Použití obrazcové hvězdicové klenby v zámoří portugalském.....	192
5.2.2Obrazcová hvězdicová klenba s vloženým listovým vzorem.....	194
5.3Složitější druhy klenebních obrazců.....	198
5.4Vybrané unikátní manuelské klenby.....	200
5.4.1Hvězdivá klenba s krouženými žebry.....	200
5.4.2Klenba s žebry formovanými do provazů s uzly.....	201
6. Rozbor vybraných figur, prvků a ornamentů manuelského dekoru a jejich symboliky.....	205
6.1Osobní emblémy krále Manuela.....	205
6.2Emblematika královen.....	208
6.3Ornamentální dekor odkazující k historii.....	210
6.4Mýtická a biblická místa.....	213
6.4.1Jeruzalém a Šalamounův chrám.....	214
6.4.2Říše kněze Jana.....	215
6.4.3Konstantinopol a Byzanc.....	216
6.5Vybrané biblické postavy.....	216

6.6Různé postavy.....	218
6.7Vybrané předměty a nástroje použité v manuelské ornamentalistice.....	221
6.8Fauna a flóra.....	224
Závěr.....	229
Summary.....	260
Bibliografie.....	265
Obrazová příloha.....	287

Seznam použitých zkratk

ANTT - Arquivo Nacional de Portugal, Torre de Tombo, Lisboa

BNP - Biblioteca Nacional de Portugal

BNE - Biblioteca Nacional de España

IPPAR - Instituto Português do Património Arquitectónico

MS - manuskript - plus příslušná další kategorizace a číslo

NPÚ - Národní památkový ústav

SPN - Státní pedagogické nakladatelství

Úvod

Tato práce se bude zabývat propojením střední Evropy a Portugalska v období pozdní gotiky především z hlediska architektury a podmínek vedoucích k výsledné podobě manuelské architektury, svébytného stylu portugalské pozdní gotiky. Tuto problematiku jsem již částečně zkoumala v předešlé práci, která byla zaměřena na komparaci manuelské architektury a české pozdní gotiky. Manuelskou architekturu nelze vnímat odděleně od historických souvislostí a vztahů ekonomických, politických a společenských nejen v Portugalsku, potažmo na Iberském poloostrově, ale i ve střední Evropě na přelomu 15. a 16. století. Jednalo se o přelomové dějinné období námořních objevů, navazování kontaktů s mimoevropskými společnostmi i vytváření nových trhů, kdy všechny tyto podmínky měly svůj neoddiskutovatelný vliv na budování evropské architektury v Evropany nově kolonizovaných zemích i na vzájemné ovlivňování charakteru pozdní gotiky na evropském kontinentu.

Dosavadní výzkum dané problematiky

Manuelská architektura není příliš častým námětem odborných publikací mimo Iberský poloostrov, je zmiňována povětšinou pouze okrajově, případně jako specifický styl pozdní gotiky, jak doloží přehled zmínek o manuelské architektuře v odborné literatuře. Nejprve budou uvedeny dosavadní informace o tomto stylu v českých publikacích o historii Portugalska. V *Dějínách Portugalska*¹ krátce a stručně zmiňuje Jan Klíma portugalský kulturní kosmopolitismus v období zámořských výprav, jmenuje nejvýznamnější stavby manuelské architektury, znaky stylu a také nejznámější a nejbohatší ukázkou ornamentalistiky stylu, tedy tzv. Tomarské okno, které se nachází v západním průčelí klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru. V *Dějínách Portugalska v datech* Jan Klíma přinesl u příslušných roků informace o manuelských architektech a počátcích nejvýznamnějších staveb. Psal o Diogovi Boytacovi a jeho návrhu Ježíšova kostela (Igreja Jesus) v Setúbalu, což byla první ukáзка budoucího „národního“ stylu, o počátcích stavby klášterního komplexu Jerónimos v Belému a jeho významu, uvedl vvytvoření portálu Nedokončené kaple v Batalhe v novém, „manuelském“ stylu od stavitele Mateuse Fernandezze, i tzv. vzorovou ukázkou manuelské gotiky - okno kapitulní síně v Tomaru, jehož vytvoření je připisované Diogovi de Arrudovi.² V této publikaci jsou také údaje o dokončení katedrály ve Funchale dle návrhu Pera Anese.³ Je zmíněna i výstavba Belémské věže v čistě zdobném manuelském stylu od Francisca Arrudy i Casa dos Bichos.⁴ Také jsou zde uvedeny stavby pevnosti v Kóčinu v jihozápadní Indii, která se stala tamějším prvním portugalským centrem, a v Čaulu (Chaolin), je zmíněna opevněná faktorie v Colombu na Srí Lance i výstavba pevností Mazagão a Agadir v Maroku a pevnosti v perském Hormuzu.⁵

Simona Binková v útlém svazku Portugalsko z edice *Stručná historie států* uvedla kromě základních znaků stylu, nejvýznamnějších staveb i nejznámější stavitele, tedy Diega

---

¹ Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, Praha, NLN, 1996, s. 71-72.

² Jan Klíma, *Dějiny Portugalska v datech*, Praha, Libri, 2007, s. 157, 164, 172.

³ Tamtéž, s. 174.

⁴ Tamtéž, s. 177, 181.

⁵ Tamtéž, s. 167, 176-178.

Boytacu, Joãa de Castilha a bratry Arrudy, i obohacení stylu o prvky arabské architektury. Také zmiňovala výstavbu indické Goy v evropském stylu.⁶ V publikaci *Dějiny Iberského poloostrova do přelomu 19. a 20. století* Josefa Polišenského a Iva Bartečky je krátce uveden manuelský sloh jako propojující gotické, renesanční a později italské prvky, také je zmíněno zakládání opevněných obchodních faktorii na východoafrickém a indickém pobřeží.⁷

V běžně dostupných publikacích encyklopedického charakteru zaměřených obecně na architekturu je manuelská gotika popsána buď samostatně, nebo jako součást pozdně gotické architektury Pyrenejského poloostrova. V *Evropské architektuře – encyklopedii evropské architektury od antiky po současnost* Wilfrieda Kocha jsou u portugalské pozdní gotiky a manuelské architektury uvedeny jako hlavní díla klášterní komplexy v Batalhe, Belému a Tomaru. Jmenovitě jsou zmíněny hlavní znaky manuelské architektury – dekorativní prvky s mořeplaveckými motivy a dary moře, tedy koráli, lastury, řasy, také lodní lano a lodní příď. Popsány jsou i jednotlivé prvky hlavního díla manuelského stylu – okna kapitulní síně v Tomaru s fantastickou dekorací z již zmíněných prvků z oblasti mořeplavectví a mořské fauny a flóry na fasádě. Podrobněji jsou rozebrány ve velmi základním popisu také dominikánský konvent v Batalhe a klášter sv. Jeronýma v Belému. U dekorace konventů je uvedena fantasticky bujná ornamentální podoba s vlivy indickými v Tomaru a s anglickými v Belému. Poněkud zhuštěná deskripce u uváděné přístavní Belémské věže (1515-1521) zařazuje stavbu do tzv. „oceánské gotiky“ emanuelského stylu z vrcholné doby italské renesance.⁸

Arnold Hala v publikaci *Úvod do dějin a kultury Portugalska* nazval manuelský sloh (estilo manuelino) typickou portugalskou pozdní gotikou národní, po přeměně pozdně gotického stylu koncem 15. století. Také uvedl, že toto od romantismu obecně používané pojmenování není přesné, neboť tento sloh vznikl již před obdobím vlády Manuela I., ale svého vrcholu dosáhl právě v manuelské době. U dekorativismu popsal jako zdroje španělskou gotiku královny Isabely, „musulmanskou“ architekturu v severní Africe a výtvarné prvky z asijských oblastí. Popsal i ornamentální znaky stylu jako symboly expanze – královský emblém, armilární sféru, mořské motivy, tedy námořní lana, kotvy, ryby, koráli, společně s exotickou flórou a faunou. Zmiňoval i brazilské motivy na vyřezávaném oltáři katedrály ve Viseu, kde je jeden ze Tří králů zpodobněn jako brazilský Indián. Z manuelských staveb a jejich architektů zmínil Boytacu a jeho stavbu Igreja de Jesus v Setúbalu a části Mosteiro dos Jerónimos, Francisca Arrudu a Torre de Belém, Mateuse Fernandese, který vytvořil portál v panteonu krále Duarta v Batalhe, a autora okna u kapitulního sálu kláštera v Tomaru, Diega Arrudu.⁹

V *Dějepisumu umění (díl II - Umění středního věku)* Antonína Matějčka je krátký text o portugalské gotice spjat s architekturou Španělska ve stejném období. Matějček uvedl, že během 15. století vznikaly ve Španělsku gotické chrámy francouzského typu a na jihu docházelo k míšení myšlenek gotiky s „přežitky umění arabsko-španělského“. Ve vlastním stylu národně španělském, tedy ve slohu mudéjarském, byly stavěny nádherné obytné stavby i křesťanské chrámy. K tomu dodával, že stejně byla na francouzské gotice závislá i

---

⁶ Simona Binková, *Portugalsko-stručná historie států*, Praha, Libri, 2004, s. 44, 49-50.

⁷ Ivo Bartečka, Josef Polišenský, *Dějiny Iberského poloostrova do přelomu 19. a 20. století*, Olomouc, Univerzita Palackého, 2002, s. 63, 66.

⁸ Wilfried Koch, *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, 1. vyd., Praha, Ikar, 1998, s. 181-182, 300.

⁹ Arnold Hala, *Úvod do dějin a kultury Portugalska*, Praha, SPN, 1987, s. 50-51.

portugalská architektura, kam gotika pronikala později, a uplatňovala se spíše články než celým stavebním systémem a hlavními zprostředkovateli byli především cisterciáci. K jejímu rozšíření došlo až v XIV. století, kdy byl vystavěn „lepší“ klášter v Batalze. U tohoto konventu uvedl Matějček především trojlodní chrám dokládající vývoj slohu až do 16. století a v dekoraci viděl uplatnění maurských motivů stejným podílem jako ve Španělsku.¹⁰

České odborné publikace zaměřené na období pozdní gotiky většinou ve zkratce uvádějí manuelskou architekturu v kontextu zkoumané problematiky. Pouze pokud se zabývají Iberským poloostrovem či přímo Portugalskem, tak jí věnují více prostoru. Pavel Kalina zmínil naturalismus manuelské gotiky v knize *Benedikt Ried a počátky záalpské renesance* v souvislosti s výskytem vegetabilního dekoru v pozdní gotice.¹¹ V *Dějínách středověké architektury* tentýž autor napsal, že portugalská podoba pozdní gotiky má název manuelská dle krále Manuela I. Šťastného. Jako příklad manuelské gotiky vybral klášter řádu hieronymitů v Belému v Lisabonu, uvedl jeho dva hlavní stavitele - Diega Boytacu, stavitele opevnění v severní Africe, a Joãa de Castilha, jenž dodělal ambity v roce 1519. Zmínil motiv námořního lana používaný v dekoraci a symboliku halového chrámu, kdy došlo k transformaci kostelní „lodi“ do kamenné lodi s pilíři – stěžni a plachtami – klenbami. Dalšími uvedenými příklady jsou konvent Kristova řádu v Tomaru, který připomíná archu Noemovu uvázlou na hoře Ararat, a Torre de Belém, jež vypadá jako karavela.¹²

Pavel Štěpánek ve své publikaci o tiskaři Valentimovi Fernandesovi de Morávia, který působil i jako notář na dvoře Manuela I., a aktivně udržoval kontakty mezi střední Evropou a Portugalskem, napsal o architektuře tohoto období, že se jednalo o nejvýznamnější projev manuelského umění. Také zmínil, že během ničivého zemětřesení v roce 1755 bylo město Lisabon skoro smeteno, ale Jeronýmský klášter (Os Jerónimos) a Betlémská věž (Torre de Belém) se dochovaly. Mezi další skvělé manuelské stavby zařadil kláštery v Batalje a Tomaru. U manuelského stylu ještě konkrétněji popsal, že se jednalo o pozdně gotické až raně renesanční stavitelství, jehož obdoby lze najít nejen v sousedním Španělsku, které mohlo sloužit jako inspirace zejména v mudéjarském slohu nebo v isabelském a platereském umění, ale také v Německu a celkově v pozdní gotice, tedy i v Čechách například ve vladislavské gotice. Také uvedl, že manuelská architektura je značně zdobná, ale témata ornamentů jsou inspirována spíše nově objevenými zeměmi než italskou renesancí, použil i název atlantský styl, jenž spojuje motivy země a moře v téměř surrealistické symbolice, a kterému odpovídá realistické zpodobnění lan, ráhnoví, lodního nářadí a náčiní, mořských řas i korálů, což dodává tomuto slohu exotičnost. Jako příklad této dekorativnosti uvedl slavné okno templářského chrámu v Tomaru.¹³

Přímo manuelské architektuře a některým význačným stavbám se věnoval ve svém článku *Manuelská architektura a kamenné městské znaky Lisabonu XVI. století* Oldřich Kašpar, který stručně shrnul dějiny námořních objevů, zmínil specifické použití kamene ve stavitelství v některých portugalských regionech a stručně popsal vybrané pozdně gotické stavby - Jeronýmský klášter, uvedl také jeho dva hlavní stavební mistry Diega Boytacu a

---

¹⁰Antonín Matějček, Dějepis umění, díl II – Umění středního věku, Praha, Jan Štenc, 1924, s. 159-160.

¹¹Pavel Kalina, Benedikt Ried a počátky záalpské renesance. Praha, Academia, 2009, s. 37.

¹²Pavel Kalina, Dějiny středověké architektury, Praha, ČVUT, 2005, s. 252-253.

¹³Pavel Štěpánek, Valentim Fernandes de Morávia. Poznámky k životu a dílu významného moravského knihtiskaře v Lisabonu na přelomu 15. a 16. století -představitel manuelského umění, Brno, L. Marek, 2006, s. 25.

João Castilha. Z dalších manuelských objektů se zaměřil na námořní pevnost Betlémskou věž - Torre de Belém stavitelů Francisca a Diega Arrudových, u níž krátce popsal její interiér a exteriér, i na nemocnici Todos-os-Santos, určenou pro nemocné morem. Základní informace popsal o výstavbě kláštera Santa Maria da Vitória (Panny Marie Vítězné) v Batalhe a podrobněji se zabýval kamennými erby města Lisabonu a vysvětlením jejich symboliky, neboť obvykle znázorňovaly loď svatého Vincence, jenž byl patronem Lisabonu.¹⁴

Nejrozsáhlejší dosavadní popis manuelské architektury v češtině lze najít v publikaci *Gotika. Architektura, sochařství, malířství* v kapitole „Architektura pozdní gotiky ve Španělsku a v Portugalsku“, kterou zpracovala Barbara Borngässerová. U manuelské architektury si byla vědoma obtížné zařaditelnosti do stylu jak z formálního, tak obsahového hlediska, ale za nejdůležitější považovala obecně používaný pojem "manuelský". Kromě pozdně gotických prvků a renesančních forem s vlastním emblematickým programem poukazovala na celkem marginální roli maurského prvku v manuelinu. Jako první dvě stavby předznamenávající styl budoucího portugalského kosmopolitismu popsal kostel São Francisco v Évoro, u kterého poukazovala na sjednocení prostoru v souvislosti s jezuitským kostelem Vignolas Gesu v Římě, a kostel Igreja do Jesus v Setúbalu s použitými stáčenými sloupy v interiéru od Diega Boytacy či Boutacy, pocházejícího dle ní snad z Francie. Stejný motiv stáčených sloupů, které ale jsou podstatně elegantnější, zmínila i v kostele svaté Magdaleny v Olivenze. Podrobněji byly popsány také Jeronýmský klášter v Belému, Torre de Belém, pozdně gotické dostavby v klášteře Batalha a v konventu rytířů Kristova řádu v Tomaru. Příslušné stavby i jejich ornamenty dala Borngässerová do kontextu také se španělským platereskem. V zdůvodňování dekorativních motivů vyzdvihovala převratnost doby zámořských objevů, doby manuelské gotiky.¹⁵ V článku *Příspěvek k vegetabilnímu dekoru pozdní gotiky* autorka práce uvedla některé příklady použití vegetabilních ornamentů u vybraných staveb v české pozdní gotice a část textu se věnovala i manuelské architektuře, kde byly shrnuty některé z dosavadních názorů na tento styl, zmíněna jeho charakteristika, a pro zvolenou tematiku také nejzajímavější příklady manuelského dekoru.¹⁶

Podrobněji se, kromě portugalských badatelů, manuelské architektuře věnovali zejména odborníci z Francie a ze Španělska. Například markýz de Lozoya ve své přednášce proslovené na kongresu Dějin umění v roce 1949¹⁷ uvedl, že to byl dobový romantismus, pro který byl právě manuelský sloh symbolem období velkých námořních objevů. Shrнул rovněž názory několika vědců ohledně stylu a vyzdvihl přínos Reynalda dos Santose v tehdejšímu bádání o architektuře podloženém prameny k jednotlivým architektům a stavbám. I přes možnost inspirace maurskými stavbami ve Španělsku, souhlasil Lozoya se Santosem v názorech o vztahu amouriscada (portugalského mudéjara) k marockým stavbám vzhledem k pobytu významných manuelských stavitelů v Maroku, kde se podíleli především na fortifikaci pobřeží pod portugalskou správou. Stejně tak důrazně odlišoval isabelino od manuelina a dle jeho názoru nemělo plateresco odezvy v portugalském manuelinu. Pravděpodobně on byl tvůrcem označení oceánská gotika pro

¹⁴Oldřich Kašpar, *Manuelská architektura a kamenné městské znaky Lisabonu XVI. století*, in: Kámen, 2/2007, s. 21-28.

¹⁵Barbara Borngässerová, *Architektura pozdní gotiky ve Španělsku a v Portugalsku*, in: Toman, Rolf, *Gotika: Architektura, sochařství, malířství*, Praha, Slovart, vyd. 2, 2005. s. 266-299.

¹⁶Kristyna Kysilková, *Příspěvek k vegetabilnímu dekoru*, in: *Staletá Praha*, 1/2010, s. 80-91.

¹⁷Juan de Contreras y López de Ayala - Marques de Lozoya, *Arte Manuelina*, in: *XVI. Congrès International d' Histoire de l' Art*, vol. I, Lisbonne-Porto, 1949, s. 7-10.

manuelský styl, neboť napsal stať nazvanou právě tímto termínem. Stejně tak použil pojem *El gótico oceánico* pro název kapitoly pojednávající o manuelské architektuře španělský badatel Juan de Contreras y López de Ayala - Marques de Lozoya v *Historia del arte hispánico*.¹⁸ Oceánská gotika byla rovněž zmíněna v publikaci *Evropská architektura* Wilfrieda Kocha v souvislosti se stavbou Torre de Belém.¹⁹

Německý badatel Albrecht Haupt ve své knize *Die Baukunst der Renaissance in Portugal* podal ucelený historický exkurz, v němž zmínil i starší období portugalských dějin a podrobněji se zabýval již vládou Manuelova předchůdce Jana II. Ze stavitelů manuelské architektury vyzdvihl především Joãa de Castilha, ale zmínil i pobyt italského stavitele Contucciho-Sansovina v Lisabonu. Zároveň ale viděl v dekoraci některých staveb, například Belémské věže a sálu kapitulní síně v Tomaru, inspiraci indickými monumenty a jejich ornamenty, což zdůvodnil působením portugalských stavitelů jak v severní Africe, tak v Indii. Zmínil i zásadní španělské vlivy, popsal také naturalismy tvořící dekoraci oken, fiál, dveří, u nichž uvedl, že jsou známé i z pozdně gotického německého prostředí, kde se laubwerky vyskytují. Ve své práci jmenoval a podrobněji se zabýval i nejznámějšími manuelskými stavbami a jejich staviteli.²⁰

Z francouzských badatelů se problematikou manuelina zabýval především Paul Évin, jenž se zaměřil i na problematiku ornamentů, které jsou obvykle spojovány s námořnictvím. Ve svém příspěvku *Faut-il voir un symbolisme maritime dans la décoration Manuéline?* uvedl, že manuelská dekorace nečerpala výhradně z portugalských zdrojů, ale jednalo se o charakteristické znaky dané epochy, kdy stejné příklady ze stejného období lze najít nejen ve Francii, ale i ve vzdálenějších regionech jako je Německo či Rakousko. Rovněž vyslovil hypotézu, že provazy používané v manuelské architektuře nejsou symbolem námořnictví, neboť je lze nalézt nejen u Torre de Belém, kde by odpovídala symbolika spojená s námořními objevy, ale také v portugalském vnitrozemí i v zámoří, od Beji v Alenteju až po marocké Safi. Zmínil se i o limitech manuelského stylu a rozdělil ho na vlastní manuelský styl a "renesanční manuelino" v souvislosti s jednotlivými staviteli. Krátce rozvedl předzvěst baroka v tomto stylu i manuelské plateresco a mudéjar.²¹

Myšlenkou "archetypu" baroka v manuelinu se zabýval také Eugene D'Ors. Dle něho to byla velká portugalská zbožnost, dynamičnost a nadřazení víry nad rozum, které v manuelském stylu předznamenaly "jezuitský styl", což se netýkalo pouze architektury, ale celkově umění. A právě kategorie, které jsou obvykle vztahovány na baroko, dle jeho názoru plně splňovalo i manuelské okno v Tomaru. To bylo dle D'Orse také symbolem poselství Portugalska (Lusitánie) ve světě, symbolem jeho lidu, stejně jako heroický epos Luíse Camõese *Os Lusíadas* a polyptych São Vincente de Fora malíře Nuna Gonçalvese.²²

Elie Lambert ve svém obsáhlém a přehledovém příspěvku věnovaném manuelskému umění *L'Art Manuélin* nejprve uvedl názory dalších badatelů na podstatu tohoto stylu, kdy zmínil Varnhagenovu stať, v níž byl poprvé použit termín manuelino, i práce Reynolda dos Santose a Mária Tavarese Chica. Nezabýval se pouze manuelským stylem, ale krátce

---

¹⁸Juan de Contreras y López de Ayala - marques de Lozoya, *Historia del arte hispánico*, díl 2, Barcelona: Salvat Editores, 1934, s. 575.

¹⁹Wilfried Koch, *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, s. 300.

²⁰Albrecht Haupt, *Die Baukunst der Renaissance in Portugal von den Zeiten Emmanuel's des Glücklichen bis zu dem Schlusse den Spanischen Herrschaft*. 1 díl. Lissabon und Umgegend, Frankfurt am Main, Heinrich Keller, 1890, s. 2-32.

²¹Paul-Antoine Évin, *Faut-il voir un symbolisme maritime dans la décoration manuéline?* Lisboa, Minerva, 1954. s. 1-8.

²²Eugenio D'Ors, *Arte portuguesa*, in: D'Ors, Eugenio, *O Barroco*, Lisboa, Vega, 1990, s. 117-128.

rozvedl i románskou architekturu a nejdůležitější sakrální stavby v zemi, pokračoval v popisu počátků gotické architektury v Portugalsku, zmínil vybrané kostely a kláštery - klášter de Carmo v Lisabonu, cisterciácký klášter v Alcobaça a dominikánský klášter v Batalhe, i tamějšího stavitele Joãa Arrudu. Jako první manuelské budovy uvedl Ježíšův kostel (Igreja Jesus) v Setúbalu, královský palác v Sintře a Jeronýmský klášter v Belému i s datací jejich výstavby a hlavními staviteli. Krátce charakterizoval působení mistra Boytacy v Portugalsku a přikláněl se k možnosti jeho francouzského původu z oblasti Midi. Popsal i další významné manuelské stavby a uvedl jejich stavitele Diega Arrudu i Joãa Castilha. Také přirovnal kompozici jižního portálu klášterního kostela v Belému, na němž se podílel francouzský sochař Nicolas Chanterene, k hlavnímu portálu kartouzy Champmol u Dijonu, zmínil rovněž působení dalšího francouzského sochaře Joãa Ruãa (Jeana de Rouen). Dle jeho názoru bylo důležitou součástí manuelina amouriscado - tedy portugalský mudéjar, který má francouzský název "luso-mauresque". Vylíčil amouriscado jako skutečnou módu, která měla své zdroje ve španělském mudéjaru, ale v Portugalsku získala specifickou podobu. V regionu Alentejo s centry Évorou a Bejou se přikláněl k vlivům Akvitánie na tamější architekturu, na severu Portugalska pokládal za charakteristické používání tordovaných sloupů.²³

David Madeleine se ve svém příspěvku *Les Origines de L'Art Manuelin* zabýval původem manuelského stylu, který považoval za obtížně určitelný. Jeho zdroje spatřoval především ve flamboyantním stylu použitým při výstavbě kláštera v Batalhe a ve vlivu maurského umění regionu Alentejo. U maurského umění předpokládal, že jeho původ v Portugalsku souvisel s výpravami do Maroka, neboť tam hlavní manuelští stavitelé pracovali na stavbě pevností. Také se domníval, že se manuelské tordování transformovalo z flamboyantního stylu. Konkrétněji Madeleine popsal klášter v Batalhe a Nedokončenou kapli, kde jako hlavní vlivy uvedl španělské královské stavby. I on zastával názor ohledně indické a arabské inspirace nejen u Belémské věže, ale i Nedokončené kaple. První renesanční vlivy, které mohly souviset se staviteltem Joãem Castilhem, zmiňoval u staveb kláštera v Belému a kláštera Santa Cruz v Coimbre. U obou objektů ozřejmil i podíl francouzských sochařů Nicolase Chanterena a Jeana de Rouen.²⁴

Vzhledem k množství prací portugalských badatelů budou uvedeny ty nejzásadnější názory na manuelský styl nebo publikace, které se zabývaly vztahem manuelské architektury ke středoevropskému prostoru. Autorem termínu manuelino pro architektonický styl je Francisco Adolfo de Varnhagen, který jej poprvé použil ve své stati o Belémském klášteře nazvané *Notícia Historica e Descritiva do Mosteiro de Belém*²⁵ vydané v roce 1842. Na vzájemnou podobu portugalské a středoevropské gotiky poukazoval José Pesanha již v roce 1918 ve svém článku *A arte manuelina e os críticos*, ve kterém zmiňoval, že manuelské vegetabilní motivy připomínají vegetabilní ornamenty německé gotiky. Také shrnul veškeré dosavadní názory na manuelskou architekturu. Domníval se, že se nejedná o architektonický styl ve vlastním slova smyslu, jak byl definován, ale jeho jedinečnost tkvěla v dekorativnosti, která nebyla jednotná a čistá, ale bohatá, barvitá a podmanivá.²⁶

---

²³Élie Lambert, *L'Art Manuelin*, in: *Études médiévales*, díl 3., La Péninsule Ibérique, Paris, Éditeurs, Privat - Didier, 1956, s. 287-297.

²⁴David Madeleine, *Les Origines de L'Art Manuelin*, in: *Groupe d'histoire de l'art, Portugal: Notes de voyage*, díl 1, Paris, Institut d'Art et d'Archéologie, 1933, s. 85-110.

²⁵Francisco Adolfo de Varnhagen, *Notícia historica e descritiva do Mosteiro de Belém*, Lisboa, Sociedade propagadora dos conhecimentos úteis, 1842, s. 9.

²⁶José D. Pessanha, *A arte manuelina e os críticos*, in: *O archeólogo Português*, 1/ 1918, s. 54-69.

Reynaldo dos Santos ve své zásadní a obsáhlé práci o Torre de Belém z roku 1922 charakterizoval nejen samotnou stavbu Belémské věže, ale zabýval se i dosavadními názory na její inspirační zdroje, které uváděli jiní odborníci jako poměrně široké - od Samarkandu přes Indii až po Itálii. Vše pečlivě podložil již zpracovanými nebo nově uvedenými prameny a kriticky zhodnotil předchozí bádání. Řešil i otázku manuelina coby národní architektury, zdůvodnil svůj náhled na užití naturalistických motivů v dekoraci i na problematiku vzniku „amouriscada“, které neslučoval, což je podstatné, se španělským mudéjarem. Především ale zkorigoval názory na pevnost Torre de Belém a její poněkud spornou minulost lokační, také na základě pramenů a reálných možností stavitelů přesvědčivě vyargumentoval některé přespříliš romantizující názory na možné zámořské vlivy jak na samotnou konstrukci stavby, tak na její dekoraci.²⁷

Ve své o 30 let později vydané publikaci *O estilo manuelino* se Reynaldo dos Santos ohrazoval proti další vlně odborných názorů, v nichž bylo manuelino prezentováno jako umění postavené na jednotlivých stavitelích a umělcích, a také proti potřebě zaškatalkovat manuelino do určitého rámce jako portugalský fenomén své doby. Zdůrazňoval, že se jednalo o obrození, zmodernizování slohu, jehož vývoj spočíval v typologických a dekorativních úpravách stavitelů dle jejich znalostí a dosavadních zkušeností. A podle jeho názoru se manuelino vyvinulo i na základě nadšení a tvůrčí síly, představitivosti a kreativity umělců a stavitelů inspirovaných prostředím, jejichž dílo sloužilo k symbolickému vyzdvihnutí velikosti a moci krále. Počátky manuelské architektury kladl Santos už do období vlády Jana II., kdy bylo možné nalézt u některých staveb typologické a dekorativní znaky, kterými bylo v 19. století definováno manuelino jako jeden ze stylů pozdní gotiky. Stěžejními byly i regionální vlivy, které souvisely s místem původu stavitele.²⁸

Mário Tavares Chicó ve své stati *Estilo manuelino* charakterizoval manuelino v historickém kontextu, neboť období vlády krále Manuela korespondovalo s nejvelkolepější érou portugalské historie, což bylo reflektováno nejen v umění, ale také právě v manuelské architektuře. Ta se sice dle jeho názoru příliš nevymykala z dosavadního portugalského gotického stylu, ale přebírala nové modely, organizaci prostoru i půdorysnou koncepci. Chicó také upozorňoval na časté vnímání stylu jako národního, i když to neodpovídalo celkovému stylistickému zhodnocení z hlediska dějin architektury. Podle jeho pojetí se jednalo spíše o dekorativní než architektonický styl, který byl tak neuvěřitelně různorodý a originální, že bývá zmiňován podobně jako plateresco či plaménková (flamboyantní) gotika. Podle Chicó jeho ornament není zcela původní, například provazy, girlandy, medailony se používaly v předobjevitelské éře jak v Kastilii a Aragonii, tak v Miláně či Florencii. Jiné dekorativní ornamenty, především královské emblémy nebo kříž řádu Kristova, jsou však zcela národní povahy a byly vytvořeny kvůli připomenutí důležitých událostí z portugalské historie. Tavaréz Chicó také časově ukotvil konec stylu, který vykvetl jako bohatství nové epochy, do závěru první třetiny 16. století. Rovněž styl rozdělil do několika dílčích skupin, které na sebe mohly navazovat nebo se prolínat. U první skupiny se jednalo o pozdní gotiku s flamboyantním vlivem, jejímž příkladem byla Nedokončená kaple v Batalze, za ukázkou flamboyantně-platereskního stylu považoval Jeronýmský klášter a třetí skupina, tzv. manuelsko-mudéjarská varieta vycházela z arabské architektury a bylo pro ni typické používání cihel, mramoru nebo žuly při tvorbě prvků, především oblouků. Vyskytovala se především v regionu Alentejo s

---

²⁷Reynaldo dos Santos, *A Torre de Belém, 1514-1520: estudo historico e archeologico*, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1922.

²⁸Reynaldo dos Santos, *O estilo manuelino*, Lisboa, Academia Nacional de Belas Artes, 1952.

centrem Évorou.²⁹ Tavares Chicó se ve své další práci o portugalském pozdně gotickém umění a o manuelinu věnoval také halovým kostelům a klenebním vzorcům. V nových typech žebrových figur viděl vliv severní Evropy, neboť byly podobné typům kleneb z oblasti dnešní Belgie, která byla pod vlivem "flamejante - alemã", a vytvořila si taktéž vlastní národní pozdně gotický styl. Rovněž zmínil vytváření různých druhů kleneb, nejkompexnější systém zaklenutí byl dle jeho názoru použit v transeptu kostela Santa Maria de Belém, kde i celý prostor lodi nejvíce odpovídá německým hallenkirchen.³⁰

Manuel Cardoso Atanázio Mendes ve své zásadní práci o vlivech manuelské architektury *A arte do manuelino: mecenas, influências, espaço* rozebral rozdíly stylu a gotického slohu, který trval staletí a vyvíjel se, avšak manuelino bylo záležitostí období vlády krále Manuela a skončilo s příchodem inkvizice, a poté ztrátou portugalské nezávislosti, kdy zanikly důvody tvořit v tomto stylu. Podobně jako Jan I. potvrdil své vítězství nad Kastilií stavbou kláštera Panny Marie Vítězné v Batalhe, tak i Manuel potřeboval stvrdit svou dynastickou kontinuitu, neboť nebyl synem a přímým následníkem svého předchůdce, krále Jana II. Oba monarchové potřebovali potvrdit své postavení i psychologicky, což se promítlo do výstavby, do používání heraldických symbolů i ve vytvoření důstojných a reprezentativních královských hrobek - Kaple zakladatele v dominikánském klášteře v Batalhe a mauzolea v kostele Panny Marie Belémské v Jeronýmském klášteře, podobně jako první portugalští králové byli pohřbeni v klášteře svatého Kříže (Santa Cruz) v Coimbre. Oba jejich následníci tak potvrdili svou symbolickou identifikaci osobní, národní a státotvornou se zakladateli království.

Atanázio Mendes posunul kořeny manuelina až k burgundské dynastii vévody Jindřicha, který byl otcem prvního portugalského krále Jindřicha Alfonse, a tyto vztahy byly dle jeho názoru symbolicky potvrzeny sňatkem dcery krále Jana I. Isabely s Filipem III. Dobrým. Také se v manuelském stylu odrazily přátelské vztahy s Kastilií přebíráním prvků platereských a mudéjarských, které si Manuel, původně vévoda z Beji v Alenteju, tedy z regionu nejvíce tradičně ovlivněném mudéjarismem, zvláště oblíbil, jak je patrné v dekorativní výdobě paláce v Sintře a v Évoře. Zároveň na něho mohly v tomto směru zapůsobit jeho cesty po Iberském poloostrově od Andalusie po Toledo. Atanázio Mendez zdůraznil, že manuelino odráželo kulturu i s jejím náboženským aspektem v určitém historickém momentu, že se nejednalo o styl dle teorie architektury, ale o styl potvrzující kvůli historickým okolnostem dynastické následnictví. Také analyzoval otázku vlivu italské renesance nejen v manuelinu, ale celkově v portugalské pozdní gotice, kde se i přes značné kontakty obchodní a církevní projevila renesance v podstatně menší míře, než by odpovídalo možností přenosu i přímé znalosti italského prostředí vzhledem k množství vazeb na Apeninský poloostrov. I takzvaná „renesance coimberská“ byla dle jeho mínění zprostředkována Francouzem Joãem Ruãem a jeho školou.³¹

V posledních desetiletích se portugalští badatelé ve svém výzkumu věnovali různým aspektům manuelské architektury, proto zde budou uvedeny nejpodstatnější názory týkající se souvislostí mezi manuelským stylem a pozdně gotickou architekturou střední Evropy. Paulo Pereira zmiňoval ve svých pracích, které byly zaměřeny na komplexní zhodnocení manuelské architektury, případně na jednotlivé stavby nebo na symbolismus stylu, možný

---

²⁹Mário Tavares Chicó, *Manueline style*, (s.d.) "Estilo manuelino", rukopis.

³⁰Mário Tavares Chicó, *A arquitectura gótica em Portugal*, Lisboa, Livros horizontes, 2005, vyd. 4., s. 157-159.

³¹Manuel Cardoso Mendes Atanázio, *A arte do manuelino: mecenas, influências, espaço*, Lisboa, Editorial Presença, 1984, s. 25-28.

středoevropský původ stavitele Boytacy zejména na základě záznamů kronikářů. Také v oblastech spojených s působením Dioga Boytacy a Mateuse Fernandese v centrálním Portugalsku spatřoval vlivy architektury z regionu Languedoc nebo ze severní Evropy - ať už německého či anglického stavitelství. Jednalo se o region velké Estremadury ve středním Portugalsku, konkrétně zmiňoval stavby v Caldas da Rainha, v Batalhe a v Setúbalu.³² I manuelinský typ halového kostela - „igreja salão“ srovnával s „hallenkirchen“, stejně tak u dekorace uváděl obdobné příklady z německé oblasti.

Vieira da Silva, který se ve svých pracích specializoval především na stavebně-historický rozbor sakrálních i profánních objektů ve vlastním Portugalsku, ve svých publikacích v souvislosti s typologií pozdní gotiky zmiňoval obecně halové kostely a jejich rozšíření ze střední Evropy jak směrem na východ Evropy, tak i do Středozeší, zahrnujícího i Portugalsko. Dle Vieiry da Silvy byly halové kostely jedním z nejvýznamnějších konstrukčních řešení pozdní gotiky.³³

Pedro Dias se odborně zaměřoval jednak na vlivy obsažené v manuelské architektuře ve vlastním Portugalsku, jednak na rozšíření portugalské architektury v zámořských lokalitách, tedy na marockém pobřeží, na Madeiře, na Azorských ostrovech, na Kanárských ostrovech, v Africe i v Indii a v Americe.³⁴ I on v souvislosti s typologií manuelské architektury uváděl možné středoevropské vlivy, ale vysvětloval je zmezinárodněním prostředí stavebních hutí na konci 15. století s tím, že se manuelské konstrukce nelišily od staveb v ostatních evropských zemích. "O modo português de construir no início do século XVI. não foi diferente de outros terras europeias, como Castela, França, Boémia ou Flandres."³⁵

Rovněž Lina Marrafa Oliveira se zabývala ve svém příspěvku *Estruturas e espaço das igrejas-salão manuelinas* strukturou a prostorem halových kostelů v Portugalsku. Zmiňovala vývoj této dispozice a srovnávala ji s ostatními halovými kostely v Evropě. Dle jejího názoru se u zaklenutí manuelských halových kostelů jednalo o vlivy různých konstrukčních principů a řešení na pomezí gotiky a renesance.³⁶ Ricardo Nunes da Silva se ve svých pracích věnovaným stavitelům portugalské pozdní gotiky soustředil především na vlivy hlavních španělských hutí v manuelském stylu, také se zaměřoval na konstrukce a geometrizace pozdně gotických kleneb. Ve svých článcích zmínil i shodné znaky portugalské a středoevropské architektury, které vysvětloval internacionalizací pozdní gotiky a německým vlivem ve španělské pozdní gotice.³⁷

---

³²Paulo Pereira, Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). Historia da arte portuguesa no mundo IV, Lisboa, Circulo de Leitores, 2007, s. 59.

³³José Custódio Vieira da Silva, O Tardo-gótico em Portugal. A arquitectura no Alentejo, Lisboa, Livros Horizonte, 1989, s. 26.

³⁴Například Pedro Dias, Arte portuguesa no mundo, 1415-1822, Lisboa, Círculo de Leitores, 1998 či A arquitectura dos portugueses em Marrocos, 1415-1769, Lisboa, Livraria Minerva Editora, 2000; Arte indo-portuguesa: capítulos da história., Coimbra, Almedina, 2004, Historia da arte luso-brasileira: urbanização e fortificação, Coimbra, Almedina, 2004.

³⁵Pedro Dias, Será o "manuelino" uma questão de gosto, ou o reflexo de uma política? Guimarães, Câmara Municipal, 2004, s. 11-20. Separát z Actas do III. Congresso Histórico de Guimarães " D. Manuel e sua época", 24 a 27 de Outubro de 2001, vol. IV.

³⁶Lina Maria Marrafa Oliveira Marques, Estruturas e espaço das igrejas salão manuelinas. Separát - Cascais, Câmara Municipal de Cascais, 1997, s. 67-90.

³⁷Například Ricardo Jorge Nunes da Silva, A obra Tardo-Gótica do Mestre Mateus Fernandes nos Finais do Século XV e os primeiros anos do século XVI., Convergências - Revista de Investigação e Ensino das Artes. 6/2010, elektronický dokument, nestránkováno.

Sjednocení názvů a jmen

V publikacích a člancích o manuelském stylu v českém jazyce je uvedena autory používaná, leckdy rozdílná transkripce vlastních jmen a toponym, která bude v této práci sjednocena do následující podoby. Jména budou používána v portugalské podobě se zachováním českého skloňování cizích jmen kvůli usnadnění srozumitelnosti, s českým, případně latinským či dalším cizojazyčným ekvivalentem za prvním uvedením daného jména, pokud existuje či se užívá. Výjimkou budou jména portugalských králů, která budou užívána v českém ekvivalentu, který je zažitý v české odborné literatuře zabývající se dějinami a kulturou Portugalska, totéž pravidlo se bude týkat jmen ostatních panovníků, šlechticů či významných osobností. Zároveň bude autorka používat pro královské manžele Isabelu Kastilskou a Ferdinanda Aragonského označení katolická Veličenstva, ačkoliv tento titul užívali až od roku 1496 na základě papežské buly. Jména stavitelů, architektů, vědců, řemeslníků a dalších jmenovaných osob budou uváděna dle odborné literatury v zemi jejich působení s uvedením podoby jména v češtině, pokud se užívá, u prvního zmínění dané osobnosti. Výjimkou budou arabská či indická jména a termíny, která budou napsána pouze v latině, v užívaných formách vzniklých transliterací či transkripcí. V rámci možností a dostupných pramenů budou uvedeny u osobností rovněž biografické údaje.

Jména měst budou psány v podobě používané během zkoumaného období, opět s uvedením aktuálního českého názvu u prvního použití názvu, případně s dalšími používanými variantami. Výjimkami budou jména měst, která mají ustálenou českou podobu, například Lisabon, Porto či Vratislav, u nichž budou používány jejich zavedené české ekvivalenty. Některé rozdílně uváděné termíny budou sjednoceny, například jméno krále Manuela se používalo v podobě Emanuel a Manuel nejen v odborné literatuře, ale i v dobových dokumentech, stejně tak se uváděl pojem manuelská a emanuelská architektura, u níž se jednalo o užití současného a staršího názvu, který byl obvyklejší v 19. století. V této práci bude používána pouze podoba Manuel, manuelská architektura. Celý titul krále Manuela zněl "Rei de Portugal e dos Algarves, daquem e dalém mar em África, senhor da Guiné e da conquista, navegação e comércio da Etiópia, Arábia, Pérsia e Índia"³⁸, v této práci však bude užívána, pokud to nebude nutné kvůli obsahu textu, pouze zkrácená podoba portugalský král ve smyslu všech zmíněných zemí. Přepisy textů kronik a jiných dobových dokumentů, stejně tak názvy knih budou ponechány v původní pravopisné a gramatické formě. Podoba příjmení autorek odborných publikací a textů, z nichž bude čerpáno v této práci, bude uvedena v původní – tedy nepřechýlené podobě, pokud text nevyšel v češtině či slovenštině. Pro manuelský styl autorka prosazuje i v češtině podobu manuelino, neboť se obdobně užívají pojmy plateresco pro platereskí styl či isabelino pro isabelský styl, které s ním i časově korespondují. Další možné označení stylu jako manuelismus je méně jazykově i obsahově vhodné.

---

³⁸Jorge Rodrigues Nascimento, Tesseleno Devezas, Portugal: O pioneiro da globalização: A herança das Descobertas, Lisboa, Centro Atlántico, 2009, s. 144. Damião de Góis, Crónica do serrenisimo Rei Manuel, kniha 1, kap. 46, Lisboa, Officina de Miguel Manescal da Costa, 1749, s. 59.

Cíle práce a metodologie

Hlavním cílem práce je rozbor portugalské manuelské architektury, jejího zasazení do historického a geografického kontextu společně s pokusem o dokázání souvislosti se středoevropskou pozdní gotikou. Další cíl práce bude edukativně-informativní, který vyplývá z nepříliš velké obeznamenosti s dějinami architektury v západní části Pyrenejského poloostrova během 15. a na počátku 16. století. Zároveň se bude jednat o možný studijní materiál pro komparativní studia v oblasti pozdně gotického stavitelství a architektury, podstatnými budou i informace o vzdělání a sociální kondici stavitelů a kameníků nejen v Portugalském království, ale i na Iberském poloostrově a kvůli vlivu arabské architektury rovněž u arabských stavitelů, které jsou celkově zpracovány v omezené míře. Při vytváření práce budou použity především metody deskriptivní a analytická kvůli podložení hypotézy o vlivu práce středoevropských pozdně gotických stavitelů na manuelskou architekturu. Vzhledem k tomu, že se jedná o multidisciplinární téma, budou používány i metody souvisejících věd, například přístup francouzské historiografické školy Annales, která klade větší důraz na širší prostudování dějin, tedy nejen vrcholových momentů historie, ale i běžné každodennosti, což poskytuje podstatně plastičtější obraz o zkoumané době. Zároveň může blíže osvětlit fungování společenských, kulturních a hospodářských vazeb na Pyrenejském poloostrově, které měly rozhodující vliv na vytváření staveb v celé šíři stylu, jenž je dnes nazýván manuelskou architekturou.

Obsah práce

Práce se zabývá etapou, která patří k přelomovým obdobím dějin uplynulého dvoutisíciletí, tedy dobou zámořských objevů, kdy portugalští a španělští námořníci vypluli na moře, aby objevili a získali nová území, christianizovali je a otevřeli Evropě nové trhy. Rovněž to byla na "starém kontinentě" doba celospolečenských změn související s přechodem od středověku k novověku. Toto téma je aktuální právě dnes, kdy evropské země vytváří společný ekonomicko-politický prostor, o což se pokusil již Jiří z Poděbrad v polovině 15. století. Výzkum tímto směrem se ukazuje jako významný, neboť v širším kontextu ukazuje propojenost evropských dějin a s tím související i šíření konstrukčních inovací v době samých počátků globalizace. Zároveň je nutné podrobněji rozvést dva vlivy, které byly ve středoevropském geopolitickém prostoru podružnější, oproti tomu pro Iberský poloostrov se jednalo o naprosto zásadní aspekty. Jsou jimi moře a vypořádávání se s pozitivními i negativními vlivy těsného islámského sousedství, které bude detailněji analyzováno v příslušných podkapitolách.

Druhým důležitým uvedeným aspektem, ovlivňujícím dějiny Iberského poloostrova, jenž je třeba zde blíže uvést, je přístup ke Středozevnímu moři a posléze objevování cest v Atlantickém, Indickém a Tichém oceánu během 15. a 16. století. V dějinách Evropy kontrola moře znamenala moc, jednalo se o tzv. thalaskracii. Již od starověku byla důležitá kontrola strategických míst, s mořem souvisely možnosti rozvoje obchodních námořních tras, které podmiňovaly vyspělost kultur již od dob Féníčanů, na něž navázali Řekové a Římané. Tak tomu bylo i u Portugalců, vždyť pojmenování hlavního města se odvozuje i od jména bájněho antického hrdiny bloudícího po moři - Odysea-Ulyssese. Moře bylo vždy i jedním ze zdrojů obživy, před otevřením světových oceánů Portugalci a Španěly se jednalo kromě rybolovu i o obchod nejen kolem Evropy, ale i hanzovní trhy, ať už se jednalo o Dunaj či Rýn, neboť říční síť vytvořila předpoklady pro vnitrozemskou námořní síť, což ovlivnilo i šíření architektonických stylů.

Směrování kmenů a národů na jih bylo historicky stejně intenzivní jako migrace z východu na západ, především kvůli příhodným podnebným podmínkám, později byly motivací snažší život a zbohatnutí. Za typickou ukázkou adaptace na příhodné klima s výraznými multikulturními přesahy i do architektury lze považovat Sicilské království vybudované za Fridricha II. Expanze se také projevovala jako důsledek emigrace, kdy byla jednotlivá města jednoduše přelidněná či bylo nutné opustit země či města v důsledku vnitřních rozbrojů. Tyto případy se objevovaly nejen ve starověkých Aténách, ale i ve středověkém Janově nebo Barceloně či Valencii, což vedlo i ke vzniku nových přístavů, ať už na Sicílii nebo ve Velkém Řecku.³⁹

Pro udržení portugalského velmocenského postavení na moři byla určující i pravidla a zákonodárství v oblasti námořního práva, která byla známá již od starověku, a postupně se rozšiřovala o mezinárodní hledisko. A jen jejich vzájemný respekt mohl vést k rozvoji obchodu a tedy i měst a států. Starověká a středověká střediska obchodu získala vládu nad mořem v případě, že měla monopol na některé dálkové trasy nejprve směrem na Černé moře a na Blízký Východ. Později, v roce 1494, si v rámci těchto principů španělští a portugalské monarchové s požehnáním papeže rozdělili svět jednoduše na polovinu tzv. Tordesillaskou smlouvou.

V rámci středomořského obchodu se trhy a sezónní pohyby lodí řídily z center, což přirozeně převzal i král Manuel, který rozhodoval a povoloval například i rozšiřování faktorii. Také technické a vědecké zabezpečení plaveb, zejména propočty většiny tras, se provádělo již v Lisabonu. Co však nebylo možné ovlivnit, bylo působení mořských proudů a pasát, proto bylo nutné vybudovat po cestě do Indie síť pevností tak, aby sloužily nejen jako koloniální centra či na obranu faktorii, ale také na doplňování zásob a byly vybaveny pro případ delšího čekání lodí na příznivější plavební podmínky v Indickém oceánu. Vždyť první přímou plavbu z Lisabonu do Macaa bez zastávky ve Východní Africe či v indické Goe vykonala až loď vezoucí i jezuitské misionáře v roce 1713, jak o tom podal zprávu ve svých *Listech z Číny do vlasti* český účastník této plavby, jezuitský učenec a misionář Karel Slaviček.⁴⁰

Oblast Středozevního moře sloužila Evropě i jako nárazníkové pásmo, prostor pro vlastní sebeuvědomování a konfrontaci s dalšími kontinenty a zástupci jiných náboženství. Thalaskracii uplatňovala nejen Římská a Byzantská říše, ale ve středověku také sicilští Normané, Anjuovci i Aragonci či Umájovci, tedy v podstatě každý, kdo se do tohoto prostoru dostal. Jak uvedl Jourdin, tento politický systém svrchované námořní moci měl určité společné znaky. Jednalo se de facto o principy, na nichž stojí euroatlantická civilizace, tedy přednostní postavení ve Středozevní, ctizádost vládnout nad mořem a přesvědčení o předurčení Evropy kontrolovat tento prostor. Je nutné si při tom uvědomit tehdejší rozložení sil v oblasti, z něhož jasně vyplývá, že toto přesvědčení bylo hybnou silou ve Středozevní moři během středověku, a jeho jasné vymezení probíhalo prakticky již od roku 732, tedy od bitvy u Poitiers. A silně ovlivnilo kulturu a politiku Iberského poloostrova, kde i přes postupující reconquistu intenzita vzájemné spolupráce a tolerance z hlediska víry záležela především na míře tolerance jednotlivých panovníků a vládnoucích rodů. Pozitivní dopady náboženské snášenlivosti se promítaly i do ekonomické sféry a následně do rozvoje architektury, vzdělání a kultury.

---

³⁹Michel Jourdin du Mollat, *Evropa a moře*, Bratislava, Archa, 1994, s. 41-43.

⁴⁰Michel Jourdin du Mollat, *Evropa a moře*, s. 46, Karel Slaviček, *Listy z Číny do vlasti a jiná korespondence s evropskými hvězdáři (1716-1735)*, Praha, Vyšehrad, 1995, s. 33. A sám Karel Slaviček (1678-1735) dodával, že tato plavba byla daleká a málo výnosná, protože trvala přibližně 24 týdnů.

Hlavní cíl všech thalasoakracií byl zaměřen i na rozšíření vlivu Evropy dál za obzory omezené Heraklovými sloupy, na nalezení cesty po moři do důležitých obchodních míst v Asii a v Africe⁴¹. A tento velký úkol se podařilo splnit Portugalcům, kteří objevení cesty do Indie chápali jako naplnění svého dějinného poslání. Stejně tak za tento Bohem svěřený úkol považovali šíření křesťanství v pro Evropu nově objeveném světě, který se během života pouhé jedné generace mnohanásobně zvětšil, rozšířil a zpřístupnil. Zároveň se posunuly hranice lidských znalostí. Tak začalo prvotní globální propojení kultur a civilizací, které se přímo promítlo i do architektury, neboť doznívající pozdně gotický styl se z Evropy rozšířil na tři kontinenty hned v samotných počátcích globalizace probíhající na začátku novověku.

Jedním z typů kleneb, používaných v portugalské pozdně gotické architektuře, byla hvězdová klenba. Jako jednotlivé cípy hvězdové klenby by se daly představit i vzájemně provázané části této práce, které dohromady vysvětlují podstatu manuelina. Tento styl mohl vzniknout díky znalostem praktické geometrie a tvůrčí invenci svých stavitelů, do jejichž tvorby se promítly staleté zkušenosti z různých evropských regionů, hispano-arabská tradice Iberského poloostrova i reflexe aktuální politicko-spoločenské situace v království. Manuelské stavby byly financovány díky portugalským zámožným objevům, které proběhly i na základě vědomostí mnoha generací evropských učenců, především matematiků a astronomů, kteří zúročili znalosti vycházející z antických spisů, přeložených z arabštiny do latiny na Iberském poloostrově, především v Toledu.

První kapitola se bude zabývat středověkým vzděláváním především v geometrii, protože její znalost byla nejdůležitějším "uměním" středověkých stavitelů a architektů. Praktická geometrie byla zásadní pro plánování a navrhování gotických staveb a ovlivnila stěžejním způsobem pozdně gotickou klenební typologii. V jednotlivých podkapitolách bude uvedeno nejen získávání praktických znalostí stavitelů, ale i teoretické studium geometrie v klášterním a univerzitním prostředí, v nichž byl hlavním studijním materiálem pro geometrii Euklidův spis *Základy geometrie*. Na rozšíření teoretických znalostí středověkých učenců v Evropě mělo velký podíl překladatelské centrum v Toledu, kde byly překládány antické spisy a arabské odborné spisy z mnoha oborů do latiny, proto bude tamějším překladům věnována samostatná podkapitola, zaměřená především na matematické a astronomické spisy, či na texty související s portugalskými dějinami. Jedna podkapitola bude především ze dvou důvodů věnována také středověkým arabským znalostem matematiky, geometrie a designu a stavitelské profesi. Prvním z nich je možnost zjištění vlivu některých konkrétních arabských spisů na evropské stavitelství, druhým důvodem je komparace postavení a vzdělání stavitele a architekta, které zároveň může umožnit si udělat bližší představu o vzdělání a znalostech mudéjarského stavitele, které je v Orientu o něco lépe zdokumentováno než na Pyrenejském poloostrově.

Kvůli celkovému kontextu šíření typologie pozdně gotické architektury budou uvedeny i vybrané příručky a traktáty o stavitelství především v národních jazycích, což mělo také vliv na jejich využitelnost pro stavitele a kameníky. Nelze ale zapomínat na to, že podstatnými pro středověké mistry stavitelů byly především rysy a nákresy, kterým bude v této práci věnována pozornost spíše jen v souvislosti s konkrétními analyzovanými stavitelskými manuskripty, příručkami či architektonickými traktáty. Významné spisy o praktické geometrii a o stavitelství vznikaly na přelomu 15. a 16. století ve střední Evropě, architekturou a porpocemi se zabýval i Albrecht Dürer. A proto bude součástí práce

---

⁴¹Michel Jourdin du Mollat, *Evropa a moře*, s. 46-47.

zjištění možného propojení střední Evropy a Pyrenejského poloostrova také na bázi teoretické, ve spojitosti se znalostí těchto spisů zabývajících se architekturou.

Obsahem druhé kapitoly bude stručný nástin portugalské gotické architektury v období do zámořských objevů. Nejdůležitějším stavebním podnikem vrcholné a pozdní portugalské gotiky, byl dominikánský klášter Panny Marie Vítězné v Batalhe, rozboru výstavby tohoto klášterního komplexu bude kvůli jeho důležitosti a návaznosti na manuelskou architekturu věnována samostatná část práce v rámci manuelské architektury. Z této klášterní stavební hutě se "nejmodernější" gotická typologie šířila do dalších míst království. Ostatní gotické stavební podniky byly však spíše skromnějšího charakteru, což souviselo s politickou a především ekonomickou situací země. Součástí této kapitoly bude i krátký přehled typologie sakrálních a obranných staveb, které byly budovány v závislosti na politické situaci především na hranicích s Kastilií či na obranu při reconquistě.

V třetí kapitole budou vysvětleny hospodářské i politicko-náboženské vztahy v Portugalsku a potažmo na Iberském poloostrově zejména během 15. století. Jednou z nejdůležitějších událostí bylo dobytí Granady v roce 1492, které mělo dalekosáhlý dopad na dosavadní uspořádání sociálních a ekonomických vztahů na Pyrenejském poloostrově, což bude podrobněji analyzováno především kvůli důsledkům plynoucím pro židovskou a mudéjarskou náboženskou menšinu. Podrobněji bude popsána také sociální kondice mudéjarských stavitelů na Iberském poloostrově kvůli srovnání s Orientem. V několika dalších podkapitolách bude také objasněno propojení Iberského poloostrova a střední Evropy na několika úrovních - bude vysvětlena ekonomická a intelektuální výměna informací spojená s novými vědeckými poznatky i šíření a použití nových technologií na pomezí umění a řemesla, jak byl v tomto období chápán nejen knihtisk, ale i například "dovednost" dělostřelectví. Také budou zmíněny zprávy a informace o Portugalsku a jeho architektuře z pohledu středoevropských cestovatelů a v *Cosmographia - Beschreibung aller Lender* - popisu zemí světa vytvořeném Sebastianem Münsterem v první polovině 16. století.

Jedna z podkapitol se bude zabývat vzděláváním portugalských studentů v zahraničí, které bylo podporováno královskými stipendii, a mělo přímý vliv nejen na pokus o humanistickou reformu vysokého školství, ale především na vzdělávání stavitelů a architektů, kteří tak získali podporu pro praktické i teoretické vzdělání v Itálii. Díky těmto studentům došlo následně i k pronikání zásadních teoretických traktátů o architektuře do Portugalska. V této části práce bude zmíněna i "škola" architektury, která vznikla na královském dvoře pro královské infanty a mladé šlechtice. Rozhodně měla i praktický význam, jeden ze synů krále Manuela byl nejen výtečným matematikem, ale i odborníkem na architekturu a podílel se aktivně na plánování a budování královských staveb, především pevností.

Pro rozmach portugalských objevných plaveb byly podstatné znalosti mořeplavectví, astronomie a matematiky, rozvíjela se kartografie a geografie. Jedním z nejznámějších evropských matematiků této epochy byl Johan Müller, zvaný Regiomontanus, jehož spisy patřily k zásadním dílům pro španělské i portugalské mořeplavce. Díky jeho věhlasu byl přijat do služeb portugalského krále i Müllerův žák, Norimberčan Martin Behaim, který zkonstruoval první globus. "Prototypem" portugalského učenice a humanisty byl matematik a první jmenovaný biskup v Goe Francisco de Mello, který studoval v Paříži matematiku a filosofii díky stipendiu krále Manuela. Tam přepsal Euklidovy Základy geometrie s vlastními komentáři. Poté působil u dvora, i když se nadále věnoval vědám, například optice, perspektivě a astronomii.

V jedné z podkapitol bude v krátkosti zmíněn i život prostých lidí, neboť bohatství plynoucí do země ze zámořského obchodu vedlo sice k zbohatnutí i střední vrstvy, ale venkov zůstával dál chudý a půda poměrně nevyužita. Pod patronací královy sestry,

královny Leonory, se ale začaly budovat stavby pro chudé a potřebné, jednalo se především o nemocnice, na pomoc potřebným byl založen řád Milosrdenství. Zřízení jiné náboženské instituce s celospolečenskými dopady - inkvizice - bylo záležitostí až Manuelova syna Jana III., její první procesy se odehrály v Portugalsku v roce 1540.

Ve čtvrté kapitole budou představeny charakteristické manuelské stavby společně s jejich staviteli a dalším vlivem na portugalskou architekturu pozdní gotiky. Zdůrazněna bude vazba určitých konstrukčních technologií či ornamentálních detailů na stavby ve střední Evropě. Vzhledem k tomu, že se za jednu z prvních staveb v manuelském stylu považuje Ježíšův kostel v Setúbalu, bude mu věnována pozornost hned na úvod, neboť charakteristika jeho konstrukce i některé detaily odpovídají stavbám ve střední Evropě. Proto budou akcentovány možné střeoevropské souvislosti tvorby a původu mistra Boytacy, jednoho z hlavních manuelských stavitelů, jenž používal stavební i dekorativní typologii, kterou dnes zařazujeme ke znakům manuelského stylu. Další podrobněji charakterizovanou stavbou bude Jeronýmský klášter v lisabonské čtvrti Belém, který patřil k hlavním stavebním podnikům krále Manuela. Král chtěl vystavět nejen důstojné královské mauzoleum, ale také reprezentativní prostory ideově a symbolicky odpovídající významu doby a zvolenému prostoru. Prvním hlavním stavitelem kláštera byl Diego Boytaca. Na jeho práci navázal João de Castilho, jehož konstrukce kleneb byly přejímány dalšími staviteli. Jedním z hlavních sochařů tu byl Francouz Nicolau Chanterene. I další stavitelé, kameníci a řemeslníci, kteří se podíleli na stavbě, jsou v některých letech poměrně dobře zdokumentováni, a proto budou uvedeny i bližší zjištěné údaje o konkrétních podílech jednotlivých skupin pracovníků. Celý klášter se budoval poměrně soustavně několik desetiletí, ke stavebním úpravám docházelo i během následujících staletí, a tak budou alespoň zmíněny především přestavby, v nichž se odrazila změna funkce a využití některých klášterních prostor.

Ideově významným místem, svázaným s počátky portugalské státnosti a postavou prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha, je augustiniánský klášter svatého Kříže (Santa Cruz) v Coimbre, který byl v období vlády krále Manuela radikálně přestavěn. Na jeho stavebních úpravách se vystříдалo několik významných architektů své doby, z nichž každý tu zanechal svůj jedinečný otisk. Na základě vybraných detailů bude v této podkapitole podrobněji analyzována možnost Boytacova působení v některé z hutí střední Evropy. Nejdůležitějším stavebním počinem portugalské gotiky v předmanuelském období byl dominikánský klášter Batalha, který založil král Jan I. z Avisu po svém vítězství v bitvě u Aljubarroty nad kastilským králem Janem I. v roce 1385. Jeden z nejrozsáhlejších portugalských klášterů byl zasvěcený Panně Marii Vítězné a také se stal mauzoleem panovníků rodu z Avisu, vedlejší větve vládnoucí burgundské dynastie. Zdejší stavební huť svým významem ovlivnila vývoj portugalské pozdní gotiky po více než století, především díky stavitelům a kameníkům i truhlářům, kteří zde pracovali, a pak odešli stavět do jiných částí země. Působila tu i většina hlavních manuelských stavebních mistrů či jejich rodinných příslušníků. V průběhu 15. století jsou v této stavební huti doloženi řemeslníci z dalších zemí, například ze střední Evropy.

V Sintře se nachází venkovský palác portugalských králů, jenž byl vybudován v místě původního maurského hradu. Jeho stavebně-historický vývoj byl poněkud složitější, neboť do jeho podoby zasáhlo několik panovníků, kteří dispozice přizpůsobovali nejen dobovým trendům vývoje hradní a palácové struktury, ale z hlediska funkce i potřebám reprezentativním a osobním - svým a své rodiny. Nelze zcela úplně zjistit, který z panovníků měl největší podíl na jeho částečně maurském vzhledu, neboť poznání stavebně-historických fází výstavby tohoto paláce bylo výrazně ztíženo také zemětřesením v roce 1755 a následnou rekonstrukcí stavby. Proto budou v této podkapitole prezentovány i rozdílné názory badatelů na výstavbu paláce, zároveň budou vyhodnoceny některé

možnosti stavebních úprav provedených za krále Manuela na základě pramenů a zasazení do kontextu doby. Jedná se o jeden z nejobtížněji hodnotitelných objektů, který je však natolik příznaký pro manuelskou architekturu a především pro krále Manuela, že jej nelze v této práci vynechat. Vlivy dekorativnosti maurské architektury byly výrazné nejen u tohoto paláce, ale projevovaly se i u dalších manuelských staveb v ostatních portugalských regionech. Proto bude v této podkapitole podrobněji analyzován fenomén takřka náhlého budování objektů v maurském stylu, jichž bylo vystavěno za několik desítek let manuelského období podstatně více než během předchozích několika století uplynulých od konce portugalské reconquisty.

V jedné části kapitoly bude podrobněji popsáno i druhé město království Évora, které zažilo velký rozkvět během vlády Jana II. Se stejnou pozorností věnovanou místním nejdůležitějším sakrálním i profánním podnikům pokračoval v rozvoji města i Manuel I. a jeho syn Jan III. Město bylo jedním z kulturních a intelektuálních center země, vznikaly tu šlechtické paláce, které přebíraly vzory královské architektury, v Évore bydlel i jeden z nejvýznamnějších Portugalců této epochy, mořeplavec Vasco da Gama. V jednom z jeho domů se dochovaly nástěnné malby, které je třeba zmínit kvůli celkovému kontextu objednavatele, místa a času. Z tohoto města pocházela i nejvýznamnější rodina portugalských mistrů stavitelů a posléze architektů Arrudů, jejichž práce ovlivnila charakter portugalské gotické a renesanční architektury po více než století.

Pevnostní stavby budovali Portugalci na přelomu 15. a 16. století jak na obranu vlastní země, tak i na nově získaných územích. Jednalo se především o opevňování měst na západním pobřeží Afriky v oblasti Maroka, ve východní Africe pak vznikaly opěrné body pro lodě mířící do Indie, které zahrnovaly výstavbu pevností Ilha de Mosambique nebo Socotorá. V Indickém oceánu byly strategickým místem pevnost Hormuz či pevnosti v Indii. Během 15. století došlo k výrazné změně ve válečnictví, neboť se začaly používat odlišné typy zbraní. Stavitelé pevností po celé Evropě museli reagovat na používání palných zbraní, což se v menší či větší míře dařilo i portugalským stavitelům. K pevnostem, které byly tzv. přechodného typu mezi středověkými a moderními pevnostmi patřila i Belémská věž, jež bude podrobněji analyzována nejen z hlediska architektury, ale i symboliky místa výstavby a její manuelské dekorace.

Jedna kapitola práce bude věnovaná rozboru klenebních vzorců manuelského stylu společně s uvedením možných návazností na další iberské či evropské stavební hutě. K hlavnímu typu kleneb používaných v pozdní gotice patřily hvězdové klenby. Tento druh klenby se v portugalské gotice objevil již v klášteře Panny Marie Vítězné v Batalhe v podobě osmicípé hvězdové klenby, kterou byla zaklenuta jak Kaple zakladatele, tak kapitulní síň. V manuelském období ji převzal především stavitel Francisco Arruda. Diogo Boytaca klenul prostory především šesticípou hvězdovou klenbou v návaznosti na klenební techniky používané v Kastilii, proto budou analyzovány klenební vzorce především stavitelů Juana a Simona de Colonia s uvedením typologických souvislostí ve střední Evropě. Budou uvedeny i příklady použití čtyřcípé hvězdové klenby v manuelské architektuře, jedná se však o nejrozšířenější typ hvězdové klenby v celé Evropě, a tak budou manuelské příklady zmíněny pouze kvůli kontextu.

U „obrazcových“ kleneb, které patřily především díky staviteli Joãovi de Castilhovi k nejrozšířenějším vzorům manuelské architektury, budou uvedeny jejich různé typy. Jedním z nich je hvězdová klenba s vloženým oktagonálním prstencem, která se v Portugalsku používala spíše na zaklenutí menších prostor. I tento typ používal právě João de Castilho, který prošel několika katedrálami hutěmi ve Španělsku, a proto bude v této podkapitole uvedena stručná analýza používání tohoto vzoru na Iberském poloostrově a potažmo ve střední Evropě. A jelikož použití tohoto klenebního vzoru nebylo ohraničeno

evropskou pevninou, budou dvě podkapitoly věnovány jeho rozšíření jak v portugalském zámorí, tak i ve španělských koloniálních državách.

Dalším portugalským typem obrazcové klenby je klenba s tzv. listovým vzorem, kterou vytvářel také především João de Castilho, případně byl autorem některých kleneb s tímto vzorem jeho mladší bratr Diogo de Castilho. I u toho klenebního vzoru budou popsány nejznámější příklady provedení v Portugalsku a analogie španělských klenebních vzorů, z nichž mohli bratři Castilhové vycházet. Zmíněny budou i možné středoevropské modifikace tohoto typu klenebního vzoru.

Méně obvyklé jsou v portugalské pozdně gotické architektuře složitější klenební obrazce, které jsou zpravidla tvořeny sekundárními krouženými žebry vloženými do základního hvězdového klenebního vzorce. Unikátní je v manuelské stylu zaklenutí osmicípou hvězdovou klenbu s krouženými žebry a je možné u ní uvažovat o ovlivnění středoevropskými klenbami. Jiným atypickým příkladem manuelské klenby, jež bude blíže objasněn, je užití křížové klenby s vloženými žebry stylizovanými do podoby lan s uzly, které jsou sice charakteristické pro manuelskou dekoraci, v klenbě jsou žebra zformovaná do uzlů použita výjimečně.

Poslední kapitola se bude zabývat ornamentální dekorací manuelské architektury, která je příznačná pro tento styl, a zároveň má různé symbolické významy spjaté s dobou a místem svého vzniku. Jedním z nejčastěji používaných dekorativních prvků je armilární sféra krále Manuela, kterému ji daroval ještě coby 4. vévodovi z Beji jeho strýc, král Jan II. jako osobní emblém. S prezentací královské moci jsou spojeny také ostatní Manuelovy symboly, především kříž řádu Kristova či královský erb, doplňovaný korunou. Kvůli významné úloze královen fundátorek budou vysvětleny a popsány i jejich osobní symboly používané v ornamentální dekoraci významných staveb. Jedna podkapitola bude věnovaná i mýtickým a historickým místům, na něž odkazuje manuelská architektura, nebo jsou podstatné pro toto období. Některé dekorativní prvky nejsou spojeny pouze s architekturou či sochařskou výzdobou a architekturou, ale byly používány i komplexně v manuelském umění. To se týkalo například ornamentů souvisejících s tzv. mýtem původu, jež odkazoval ke vzniku království, a měl především zajišťovat politickou soudržnost poukázáním na dějinnou kontinuitu.

V sochařské výzdobě byla častým námětem postava Panny Marie, která byla nejen patronkou portugalských námořníků a objevitelů, ale i samotného Portugalska, což bude také blíže zdůvodněno. Důkladněji budou analyzovány také postavy divých mužů, neboť rozšíření jejich zpodobňování souviselo v Portugalsku se sňatkem rodičů císaře Maxmiliána I. Leonory Portugalské a císaře Fridricha III. Blíže bude charakterizováno i použití námořních nástrojů, zdobných předmětů a vybraných vegetabilních motivů v manuelské dekoraci.

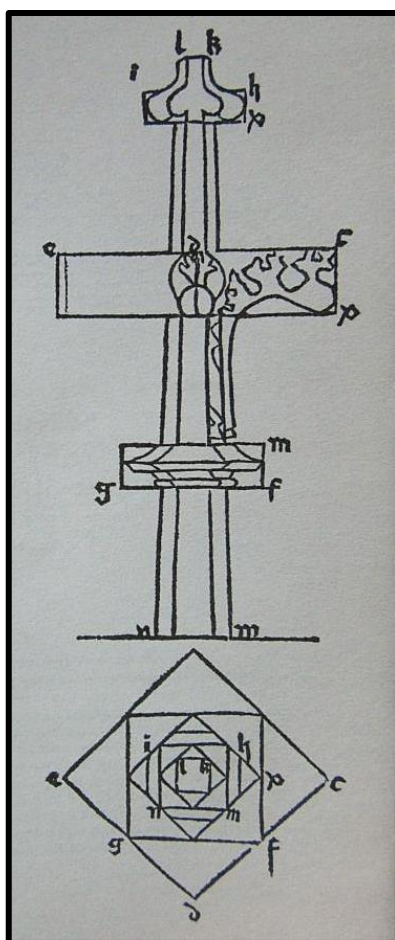
Středověká vzdělanost se zaměřením na matematiku a geometrii

„The clerk Euclýde on his wyse fonde..Thys craft of gemetry yn Egypte londe...“
„Nowe sues here a Tretis of Geometri wherby you may knowe the heghe,
depnes, and the brede of mostwhat erthely thyngs.“

Manuskripty pro stavitele

Anglie, počátek 15. století

(Nákres - Geometria Deutsch, Matthäus Roriczer, konec 15. století)

1. Středověká vzdělanost se zaměřením na matematiku a geometrii

První kapitola je zaměřena na formální i neformální středověké vzdělávání především v matematice a v geometrii, neboť tyto vědy byly nezbytné pro práci středověkého stavitele a praktická znalost geometrie byla stěžejní pro plánování a navrhování gotické architektury a ovlivnila zásadním způsobem pozdně gotickou klenební typologii. Zásadním spisem pro středověkou geometrii z hlediska teorie i praxe jsou Euklidovy Základy geometrie (Elementa, 3. st. př. n. l.), u nichž je možné demonstrovat rozdílné pojetí teorie a praxe a způsob získávání znalostí v nich obsažených. Kvůli pochopení kontextu a rozdělení geometrie především na teoretickou a praktickou bude součástí kapitoly i seznámení se vzděláváním v klášterním prostředí, na univerzitách a v praxi, tedy fungování praktického předávání zkušeností z matematiky a geometrie mezi kameníky.

Velká část antických vědeckých spisů o matematice se vrátila do Evropy díky arabským učencům, kteří je studovali a rozšířili jejich hodnotu svými komentáři. Jedním z evropských center, kde se tyto spisy překládaly do latiny, bylo španělské Toledo. Po jeho získání zde zachoval Alfons VI. (cca 1040-1109), možnost soužití obyvatel vyznávajících tři náboženství, tzv. „konvivencii“, což prakticky znamenalo, že zůstaly zachovány knihovny arabských vládců a shromážděné svazky mohly být překládány a šířeny na evropské univerzity. Jedna podkapitola se proto bude zabývat i arabskými znalostmi matematiky a věd souvisejícími se stavitelstvem a se vzděláním stavitelů, což je důležité i pro poznání souboru znalostí, které mohli mít ve své profesi mudéjarští stavitelé na Iberském poloostrově. Alfons VI. měl zároveň přímé vztahy k Portugalsku, neboť jeho dcera Tereza byla matkou prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha (Afonso Henriques, Alfons I., 1109-1185), což je podstatné pro pochopení dynastické symboliky prezentované králem Manuelem (O Venturoso, Manuel I. Šťastlivý 1469-1521).

Pro praktickou využitelnost geometrických či stavitelských traktátů a příruček byl důležitý i jazyk, kterým byly napsány. V období pozdní gotiky se už jednalo o „národní jazyky“, proto budou zmíněny nejen tyto manuskripty, traktáty či "knížečky - příručky“, ale i jejich autoři a prostředí vzniku společně s inspiračními zdroji a následovateli, neboť se zde projevila nadnárodní provázanost stavitelského a uměleckého profesního prostředí na konci středověku a na počátku novověku. To lze ukázat i na příkladu matematických a architektonických spisů Albrechta Dürera (1471-1528), které studovali i autoři architektonických traktátů na Pyrenejském poloostrově během 16. a 17. století.

1.1 Středověké vzdělání v geometrii

K základním znalostem ve středověku patřilo tzv. trivium, tedy umět číst, psát a počítat, tyto vědomosti bylo možné získat formálním vzděláním ve škole nebo v praxi. Přibližně od 13. století uměli již někteří stavební mistři číst a psát, což souvisí s postupným zvyšováním vzdělávání společnosti během středověku. Na vyšším stupni vzdělání dostupném nejprve v některých kláštrech a později na univerzitách, bylo možné získat

znalosti geometrie formálním způsobem.⁴² Důležitou roli tu hrála znalost antických spisů, tedy především Základů geometrie matematika Euklida (Eukleidés, cca 325-265 př. n. l.), Ptolemaiova Almagestu (Velká soustava, Kitáb al-mijistí, po r. 100) či Archimedových (cca 290 př.n.l.-212př.n.l.) spisů. Nejznámější Euklidův text přetrvával několik staletí v evropské kultuře díky zachovanému fragmentálnímu překladu Boethiovu (Anicus Severinus Boethius, 480-525). Kompletní desetisvazkové Základy geometrie se objevily až během 12. století, kdy byly nejen Euklidovy, ale i další antické spisy přeloženy z arabštiny do latiny učenými v tzv. Toledském překladatelském centru. Díky znalostem těchto učenců - překladatelů došlo k šíření Euklidových Základů či Ptolemaiova Almagestu na univerzity. Podstatnou součástí středověké vzdělanosti v geometrii se tak staly kopie několika málo nezávislých překladů vzniklých na jihu Evropy, které se pak v různé kvalitě rozšířily po celé Evropě.⁴³

---

⁴²Lon R. Shelby, Geometrical knowledge of medieval master masons, in: *Speculum*, 3/1972, s. 395-429. Taktéž přetištěno s původním stránkováním v Lynn T. Courtney, ed., *The engineering of medieval cathedrals. Studies in the History of Civil Engineering*, Cípenham, Ashgate, 1997, s. 27-62.

⁴³Nestránkovaný přehled středověkých manuskriptů, které obsahovaly Euklidovy Základy, sestavil Menso Folkerts v publikaci *Euclid in Medieval Europe*, vydané v roce 1989. Nyní je tento text s úpravami a s dodatky pod názvem „Euclid's *Elements* in the Middle Age“ dostupný online. Jak uvedl Folkerts v této přehledné publikaci o rozšíření různých překladů Euklidových Základů geometrie, v mnoha evropských knihovnách se nachází přepisy Euklidových spisů, ty nejznámější překlady a komentáře vytvořili Gerard z Cremony a Adelard z Bathu. „Studijní“ manuskript Základů geometrie se nacházel i v knihovně Univerzity Karlovy - jednalo se o Základy s komentářem Campana z Novary. Dnes je tento svazek uchovaný v české Národní knihovně a má signaturu IV.D.5. V hlavním zkoumaném období této práce přepsal a okomentoval v Paříži Euklidovy Základy roku 1521 portugalský matematik a královský stipendista Francisco de Melo (Mello, cca1490-1536), jenž svůj manuskript dedikoval králi Manuelovi I. Jeden spis se dochoval pod digitalizační signaturou COD. 2262 v portugalské Národní knihovně. Jiný svazek Euklidových Základů věnovaný králi Manuelovi, který také v Paříži přepsal a okomentoval tento učenec, byl nalezen v Městském archivu ve Stralsundu v roce 2012, kde je uložen pod signaturou StaS Hs. 767. O velkém zájmu o studium Euklidových Základů na konci 15. století může svědčit i fakt, že jejich inkunáble v překladu Adélarde z Bathu, s komentářem Johanna Campana (1429-1477), které vydal Erhard Ratdolt 25.5.1482 v Benátkách, vlastnili jak benediktini v klášteře São Bento da Saúde v Lisabonu a dnes se nachází v portugalské Národní knihovně pod signaturou INC. 672, tak i český humanista a učenec Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, který se zabýval astronomií, a proto pro něho bylo důležité získat i důkladné znalosti z geometrie. Shromáždil největší soukromou knihovnu své doby v Čechách, která byla i jednou z nejpřednějších ve střední Evropě, v níž jsou svazky v latině, řečtině a v hebrejštině, neboť Bohuslav Hasištejnský uměl všechny jazyky, jež zprostředkovávaly opravdové vědění renesančnímu intelektuálovi jeho formátu. O praktickém používání jeho knihy Základů svědčí rovněž dva vyryté geometrické obrazce na zadní straně desek. Bohuslav Hasištejnský, podobně jako jeho portugalský téměř současník Francisco de Melo, studoval rovněž teologii a byl předurčen pro církevní kariéru. Na zahraniční studia přirozeně směřoval, stejně jako další čeští šlechtici, a na rozdíl od portugalských šlechticů na přelomu 15. a 16. století, do Bologni. Následně cestoval po Středomoří, v roce 1490 dokonce uvažoval o cestě do Indie po zemi, přes Sýrii, Arábii a Egypt. Více Pavel Kalina, Církevní kariéra, in: Ivana Kyzourová (ed.), *Básník a král: Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby, /Císařská konírna 28.2.-1.7.2007/*, Praha, Správa Pražského hradu, KANT, 2007, s. 26-28, také tamtéž Pavel Kalina, *Mládí v Itálii a cesta po Středomoří*, s. 8-15. Více k Hasištejnově svazku Základů Kamil Boldan, *Knihovna*, in: Ivana Kyzourová (ed.), *Básník a král: Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby, /Císařská konírna 28.2.-1.7.2007/*, Praha, Správa Pražského hradu, KANT, 2007, s. 74-93, přímo Euklidovy Základy, kat.č.50. Více k Euklidovým Základům Francisca de Mela viz Dietmar, Gohlisch, *Catalogus Bibliothecae Praetoris Axel von Loewen im Archiv der Hansestadt Stralsund*, Kückenhagen, 2000, Burkhard Kunkel, *Handschrift Francisco de Melos in der historischen Löwenschen Bibliothek der Hansestadt Stralsund*, rukopis. V české Národní knihovně je pod číslem 44. F. 38.ad11 dochován ještě další svazek inkunáblí Základů z 25.5.1482. Překlady Euklida u nás i v Evropě se zabývala také Martina Bečvářová, *Eukleidovy základy, jejich vydání a překlady*, Praha, Prometheus, 2002.

Kameníci a stavitelé využívali základní Euklidovy postuláty v každodenní praxi, aniž by potřebovali umět číst a psát, protože pokud se chtěl někdo stát kameníkem či stavitelem, tak pro svou práci nepotřeboval studovat Euklidovy spisy o geometrii na univerzitě, ale znalosti a zkušenosti se u stavitelů získávaly především praxí a vzájemně předávanými zkušenostmi.⁴⁴ Tak to mohlo být u většiny mistrů s tím, že nejvýznamnější stavitelé, podílející se na největších stavbách, mohli vlastnit teoretické spisy, podobně jako jsou doložené v klášterních knihovnách. V nich se mohli hlavní stavitelé seznámit s Euklidovými teoretickými spisy, není však zatím doloženo, že by některý ze středověkých stavitelů přímo manuskript Euklidových Základů vlastnil. Stavitelé mohli také konzultovat Základy se vzdělanými mnichy, kteří jim mohli být v tomto směru nápomocní coby tutoři.⁴⁵

---

⁴⁴ Lon R. Shelby, *Geometrical knowledges of Medieval Masters*, s. 395-429.

⁴⁵ Tento způsob sdílení znalostí mezi stavebníkem a stavitelem je doložen u biskupa Wilhelma von Reichenau a Matthäuse Roriczera v druhé půli 15. století, který jej zmiňoval ve svých spiscích, jak uváděl Lon Shelby, *Geometrical knowledge of medieval master masons*, s. 395-429. Například za života opata Sugera k tomu ale nedocházelo, neboť se nezachovaly až na výjimky jména stavitelů, protože se na stavbách se pravděpodobně podílely celé kolektivy - skupiny zedníků a kameníků, které se dle potřeby mohly stěhovat, jak vysvětlil Peter Kováč, *Katedrála v Chartres: francouzské umění rané a vrcholné gotiky*, Praha, Eminent, 2007, s. 150-155. Tato změna proběhla v regionu Ile-de-France kolem roku 1150, neb z předchozích desetiletí jsou ještě doklady o signování děl, například portálů. Jedna z vyslovených domněnek se týkala ústupu individuality ve prospěch vytvořeného kolektivního díla. O pár desítek let se situace opět zcela změnila a společně s budováním dalších gotických staveb mimo Francii rostl zájem o francouzské stavitele a kameníky, kteří měli takový vzhlas, že byli přijímáni a zaznamenáváni individuálně jako osobnosti. Opat Suger sám uváděl, že chtěl již během svého mládí opravovat a přestavovat rozpadající se opatství. Lindy Grant, *Abbot Suger of St. - Denis, Church and state in early twelfth century France*, Harlow, Longman, 1998, s. 238. Když se stal opatem, tak se nesoustředil pouze na přestavbu, nebo spíše na rozšiřování opatství St. Denis, ale nechal vystavět také mnoho dalších domů, stodol i kostelů na území náležejícím opatství. V mládí pravděpodobně získal vzdělání typické pro budoucí kariéru v klášteře - učil se mluvit a psát latinsky, důraz byl kladen i na rétoriku. Jak moc se zabýval v tomto období teologií nebo filosofií není jisté. Později, možná za studií ve Fleury, se začínal zajímat o historii, neboť tam je doložena tradice psaní životopisů, což mohlo inspirovat Sugera k sepsání vlastního díla spíše, než názory zmiňující sebeglorifikaci vlastní osobnosti jako stavebníka kláštera St. Denis. Více Lindy Grant, *Abbot Suger of St.-Denis, church and state in early twelfth century France*, s. 82-83, Spiro Kostof, *The architect: Chapters in the history of the profession*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 2000, vyd. 2, s. 77-78. Mezi další motivy sepsání Sugerova díla je uváděna jeho snaha zanechat zprávu nástupcům, aby neupadlo v zapomnění stavitelské dílo. Iva Adámková, *Suger, Spisy o Saint Denis*, Praha, Oikoymenth, 2006, s. 84. Podobně tomu bylo i u mnicha Gervaisa (cca 1140-1210), který zaznamenal přestavbu „Church of Christ“ v Canterbury, jenž shořel v roce 1174 - „...v osmém roce po požáru bylo vztyčeno osm vnitřních pilířů, vybudovány oblouky a zaklenutí.“ více John Fitchen, *The construction of Gothic cathedrals*, Chicago, The University of Chicago Press, 1981, s. 5., konkrétněji Robert Willis, *The architectural history of Canterbury cathedral*, London, 1845, především s. 61. I to odpovídá spíše kronikářské tradici či sepsování pamětí. Opat Suger také vybudoval dřevěnou opevněnou věž v Toury (d'Eure-et-Loire), což dokládá určité znalosti fortifikačního stavitelství, které se při tom musel naučit. Lindy Grant, *Abbot Suger of St - Denis, church and state in early twelfth century France*, s. 238-239. U dalších opatů a mnichů v tomto období není zcela podloženo, že by se aktivně podíleli na návrzích staveb. Předpokládá se ale, že se příslušníci stavebních hutí řídili příručkami, jak je uvedeno v dokumentu z dceřinného kláštera z Cluny, datovaného před rok 1150, kde jsou podrobně vylíčené proporce jednotlivých budov i jejich detaily. Proto je možné, že se již v tomto období scházely „stavební“ komise, které rozhodovaly jednotlivé podrobnosti, například sochařské výzdoby dle přání stavebníka, jak je doloženo z pozdějšího období. Většinu praktických náležitostí, jako byly rozměry a umístění kleneb či oken, tedy musel vyřešit za pomoci svých praktických znalostí a zkušeností sám stavitel, který do svého návrhu zapracoval instrukce a přání stavebníků ohledně sochařské výzdoby a dalších detailů. Charles M. Radding, William, W. Clark, *Medieval architecture, medieval learning, builders and masters in the age of Romanesque and Gothic*, London, Yale University Press and New Haven, 1991, s. 35. Také stručně Werner

Učení se stavitelské profesi začínalo obvykle ve věku 13-14 let a trvalo 7 let. Mladý muž se musel naučit vypočítávat statiku budovy, zvládnout harmonii proporcí i opracovávat kámen. Během výuční doby byl brán ve stavební huti jako nezletilý a nemohl rozhodovat o záležitostech v huti. Jeho první zkouškou bylo opracování kamene. Poté se stal tovaryšem, jenž mohl pracovat pouze s mistrem, od kterého se učil veškeré složitosti jeho povolání. S tímto obdobím bylo spojeno zpravidla tříleté vandrování - „tovaryšské“ cesty od jedné stavby k další, kde se učil mladý stavitel rozdílným způsobům práce na stavbě,⁴⁶ což bylo dalším důležitým zdrojem inovací, také souvisejících s praktickým užíváním geometrie. Kameníci a stavitelé tak mohli prakticky zjišťovat, sdílet a učit se nové možnosti a odlišné způsoby konstrukcí či dekorace během své práce v různých hutích, i značně vzdálených od jejich prvního působení. U některých řemeslných profesí se jednalo o poměrně běžnou záležitost získávání odborných dovedností. Vystřídání několika stavebních hutí lze doložit u stavitelů a kameníků už během 12. století a díky tomu docházelo k rychlému šíření praktických znalostí, které byly důležité i pro konstrukční inovace. Mistrovskou zkouškou stavitele bylo dobře dokončené dílo či model dokazující znalosti autora.⁴⁷

1.1.1 Katedrální škola v Chartres

Jakou úlohu měla středověká geometrie i aritmetika pro středověké vzdělance lze spatřit v Chartres, kde jsou na portále vpravo v západním průčelí katedrály, jenž se začal stavět v roce 1141, sochařsky ztvárnění představitelů svobodných umění. Socha božské Moudrosti v podobě novorozeného Spasitele na klíně své matky Panny Marie⁴⁸ sedící ve středu tympanonu na trůně, je obklopena zástupci 7 svobodných umění – geometrie, dialektiky, aritmetiky, astronomie, gramatiky, rétoriky a hudby, tedy světských věd tradovaných z antiky, neboť Bůh byl také chápán jako božský geometr a geometrie byla vnímána jako estetický a technický základ universa.⁴⁹ Zdejší katedrální škola zaznamenala počátky rozmachu za biskupa Fulberta (do r.1028), který se také zasloužil o místní knihovnu. Avšak její největší rozkvět nastal ve 12. století, kdy tu působili opati Bernard, Thierry (cca 1100-1150) a Gilbert, kteří tu vybudovali intelektuální centrum své doby. K jejich žákům patřil Jan ze Salisbury (John of Salisbury, cca 1115-1180), Alan z Lille (Alain de Lille, cca 1120-1202), Clarembald z Arrasu (cca 1110-1187), či Heřman

---

Müller, Grundlagen gotischer Bautechnik. Ars sine sciencia nihil, München, Deutschen Kunstverlag, 1990, s. 25.

⁴⁶ Hans Biedermann, Das Verlorene Meisterwort. Bausteine zu einer Kultur-und Geistesgeschichte des Freimaurererturms, Wien, Böhlau Verlag, 1999, s. 15-17, také Spiro Kostof, The architect: Chapters in the history of the profession, s. 80.

⁴⁷ Charles M. Radding, William, W. Clark, Medieval Architecture, medieval learning, s. 99-100, Spiro Kostof, The architect: Chapters in the history of the profession, s. 80.

⁴⁸ "Božská Moudrost" byla pojímána jako tvůrce kosmického pořádku, další křesťanské výklady počínaje svatým Augustinem spojily Logos a právě starozákonní božskou moudrost a na jejich podkladu Bůh Stvořitel vytvořil svět. Proto byl Bůh chápán jako tvořivý umělec, architekt, který uspořádával geometrická tělesa a vytvářel tak hmotný svět. Více Lenka Panušková, "Boh sa neusále zaoberá geometriou." Svet ako dokonalé architektonické dielo a jeho Stvoritel, in: Kateřina Horníčková, Michal Šroněk, (ed.), Žena ve člunu. Sborník Hany J. Hlaváčkové, Praha, Artefactum, 2007, s. 239-254.

⁴⁹ Spiro Kostof, The architect: Chapters in the history of the profession, s.79.

z Korutan (cca 1110-1160).⁵⁰ Sám Thierry učil pravděpodobně také v Paříži, kde se mezi jeho žáky zařadil i Adalbert z Mohuče, ale pramenně se jedná o poněkud nejisté období.⁵¹ Právě v Chartres se dávalo dle Goffa přednost kvadriuiu – geometrii, aritmetice, astronomii a hudbě, v návaznosti na vědecké poznatky arabsko-řeckého světa.⁵² Výuka probíhala formou výkladu, komentáře či glosování klasických textů.⁵³ Studijní texty ke geometrii, tedy především Euklidovy Základy byly v klášterní knihovně v Chartres v překladu od Adelarda z Bathu (Adelardus Bathensis, cca 1080-1152), zároveň se tu nacházela část spisů Boethia (cca 480-525) a Vitruvia (Marcus Vitruvius Pollio, cca 80 - 25 před Kristem).⁵⁴ Thierryho *Heptateuchon* (Soubor spisů k sedmi svobodným uměním - neuzívá se český název, před 1150), který zahrnuje texty týkající se všech sedmi svobodných umění - "celé filosofie",⁵⁵ obsahuje v příslušné sekci pro geometrii a astronomii Adelardův překlad Euklidových Základů s úpravami a také Adélardův překlad astronomických tabulek od Chozemního (al-Chwarizmí, 780-850).⁵⁶

Jaké byly spojitosti a kontakty mezi jednotlivými katedrálními školami, regiony a vzdělanci lze ukázat na příkladu učenice Heřmana z Korutan, jenž se podílel na překladech v Toledu. Svůj překlad Ptolemaiova *Planisphaeria* (Klaudios Ptolemaios, cca 85-160, Kniha plošného znázornění nebeských sfér - neuzívá se český název, *Planisphaerium*, cca 120) daroval svému učiteli Thierrymu z Chartres.⁵⁷ A právě v Toledu vznikl jeden z největších fenoménů ovlivňující počátky středověké vzdělanosti a dějiny evropské vědy na dlouhá staletí - Toledské překladatelské centrum, jehož přínosy byly vstřebány a rozšiřovány na další školy především právě přes centra v Chartres a v Paříži. Spisy se překládaly v oblasti, jak podotýkal Jacques Le Goff, kde se stýkaly země Severu a Jihu, neboť tato oblast se stala skutečnou kulturní dědičkou antického Říma a Řecka.⁵⁸

---

⁵⁰Taktéž zvaný Hermann Dalmatínek, Hermannus de Carinthia, Hermannus Dalmata. Více k jeho významu a překladům například Alexandre Clerval, Hermann le Dalmate et les premières traductions latines des traités arabes d'astronomie au Moyen Âge, Paris, Pickard, 1891, také Pavel Štěpánek, Toledská překladatelská škola: Španělsko jako prostředník poznávání a šíření antické filozofie, Svět literatury, 20/2000, s. 68-93, rovněž Martina Bečvářová, Eukleidovy základy, jejich vydání a překlady. Prometheus, Praha 2002. Z publikací obecně se zabývajících překlady Michel Ballard, De Cicerone à Benjamin, traducteurs, traductions, réflexions, Lille, Presses Universitaires du Septentrion, 2007.

⁵¹ Lenka Karfíková, Thierry ze Chartres. O stvoření světa = Tractatus de sex dierum operibus, Praha, Oikoymenh, 2000, s. 7-16.

⁵²Jacques Le Goff, Intelktuálové ve středověku, Praha, Karolinum, 1999, s. 54-56.

⁵³ Lenka Karfíková, Thierry ze Chartres. O stvoření světa = Tractatus de sex dierum operibus, s. 31. Dle Southerna byla ale klášterní škola v Chartres prokazatelně spojena s opatem Bernardem, u Thierryho a Gilberta jsou doklady o učení především v Paříži, jak upozorňuje i John W. Baldwin, The scholastic culture of the Middle Age 1000-1300, Long Grove, Waveland Press, 1997 s. 62. Thierry se však také důkladně zabýval sedmi svobodnými uměními, sestavil Heptateuchon a získával nové překlady antických spisů z Toleda, a tak by bylo možné hodnotit jeho období působení v Chartres spíše jako fungování "vědeckého" či intelektuálního centra.

⁵⁴ Lenka Karfíková, Thierry ze Chartres. O stvoření světa = Tractatus de sex dierum operibus, s. 17-20.

⁵⁵ Podrobněji například Baldwin, The scholastic Culture of the Middle Ages, 1000-1300, s. 61-63.

⁵⁶ Charles Burnett, The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the Twelfth Century, in: Arabic into Latin in the Middle Ages: the translators and their intellectual and social context, Farnham, Ashgate/Varioum, 2009, s. 249-288. V publikaci bylo převzato původní stránkování zde publikovaných článků.

⁵⁷ Lenka Karfíková, Thierry ze Chartres, s. 11.

⁵⁸ Jacques Le Goff, Intelktuálové ve středověku, s. 33.

1.1.1.1 Toledské překladatelské centrum

Toto překladatelské centrum navazovalo na tradici arabských středisek vzdělanosti na Pyrenejském poloostrově, k nimž kolem roku 1000 patřily Córdoba, Zaragoza a právě Toledo, a to především v obdobích, kdy tomu byli nakloněni tamější muslimští vládcové.⁵⁹ Přeskupování sil a mocenských pozic v jednotlivých krajích a královstvích na Iberském poloostrově probíhalo během 10. - 15. století i nezávisle na náboženství poměrně rychle, proto zde budou zmíněny pouze zásadní události související se zkoumanou problematikou.⁶⁰

1.1.1.1.1 Předpoklady pro vznik překladatelského centra

Důležitou kontinuitu podstatnou pro další vývoj vědy zprostředkoval král Alfons VI. poté, co se převážně mozarabské Toledo připojilo v r. 1085 ke Kastilskému království.⁶¹ Byl dobře obeznámený s tamějšími poměrně tolerantními poměry, neboť žil ve městě v posledních letech vlády Yahaye al-Qadira (cca 1050-1092, taifa Toleda 1075-1085). Alfons VI. zachoval ve městě „status quo“ a prohlásil se králem „dvojí víry“.⁶² Postupně však obyčejní lidé konvertovali a setrvali, stejně jako zůstali Židé, příslušníci muslimské elity vesměs emigrovali. Stále se ale jednalo o multikulturní město, kde žily jednotlivé náboženské komunity relativně společně, nebyla zde jasná separace jako v jiných městech, rovněž ve výstavbě pokračovali titíž muslimští stavitelé, kachlíkáři a tesaři, kteří

---

⁵⁹Útlum vzdělanosti v Córdobě je vysledovatelný po výměně dynastií, kdy po vpádu berberských Almorávidů v r. 1086 došlo postupně k exodu učenců do ostatních, ponejvíce muslimských států, případně do multikulturního Toleda. Podrobněji ke kulturní vyspělosti např. Jiří Chalupa, Španělsko, Praha, Libri, 2005, s. 43-45, Antonio Arteta Ubieto, a kol., Dějiny Španělska, Praha, NLN, 1994, s. 86-90, také Hans Kaufmann, Maurové a Evropa: cesty arabské vědy a kultury. Praha, Panorama, 1982. Ohledně tehdejší existence „státních“ osvícených politik v Orientu, které kladly důraz na podporu rozvoje vědy, technologií a inovací společně s překladatelskými hnutími například Ahmad Yusuf Al-Hassan, Donald Routledge Hill, Islamic technology: an illustrated history, 2.vyd., Cambridge, Cambridge University Press, 1988, s. 8-10. Jak uvedli Al Hasan a Hill, ti osvícenější z tehdejších islámských vládců zastávali názor vyplývající ze zkušeností, že civilizace mohla vzkvétat pouze pokud byly vědecké poznatky dostupné nejen v jazyce, kterému rozuměla jen úzká skupina vědců a studentů, ale i v jazyce lidu. Překlady vědeckých spisů do arabštiny tedy umožnily jejich dostupnost pro široké vrstvy, což se nepodařilo ani v římské říši, kde majorita nemluvila latinsky, a ani řečtina se nestala jazykem lidu na Blízkém Východě. Akademie, knihovny a školy fungovaly pod patronátem vládců či šlechty a byly mezinárodními centry tolerujícími nejrůznější vyznání. Rovněž byly otevřeny komukoliv, aby mohl přijít a studovat.

⁶⁰Politická situace byla poměrně komplikovaná, co se týká jak udržení samostatnosti Portugalska, tak křesťanských i arabských celků španělské části Iberského poloostrova až do pádu Granady. Tyto historické události a politicko-náboženské vztahy měly i přímý vliv na budování staveb v určitém stylu. K dějinám obou zemí Iberského poloostrova například Antonio Arteta Ubieto a kol., Dějiny Španělska, Jan Klíma, Dějiny Portugalska, Praha NLN, 1996, Miguel Ángel Ladero Quesada, Španělsko Katolických králů, Brno, L. Marek, 2003.

⁶¹Podrobněji k získání Toleda během reconquisty z obsáhlých zdrojů alespoň Antonio Ubieto Arteta a kol., Dějiny Španělska, s. 115-116, Charles Burnett, The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the twelfth century, s.249-288.

⁶²De facto trojí víry – jednalo se o soužití obyvatel vyznávajících křesťanskou, muslimskou a židovskou víru. Používá se pro to termín „convivencia“ (společné soužití), která se víceméně dodržovala. Tento termín ale neodpovídá dnešním představám multikulturní společnosti, na "konvivencii" je nutné aplikovat středověká hlediska možnosti uplatnění vlastní víry, práva, profese, běžného života, atd. v rámci společnosti vyznávající jinou víru.

pracovali stejným způsobem dál, se stejnými znalostmi konstrukčních technik či svého řemesla jako před rokem 1085.⁶³ Důležitým praktickým počinem Alfonse VI. bylo také zachování všech knihoven a výsledků zdejšího vědeckého bádání,⁶⁴ což vedlo ke vzniku pověsti Toleda jako kolébky opětovně nalezené antické vědy pro Evropu. Jak uvedl Charles Burnett, bylo to druhým nejdůležitějším faktorem pro příští věhlas. Prvním důvodem byla jazyková vybavenost místního obyvatelstva.⁶⁵

Učenci do Toleda přicházeli, neboť věděli, že tu najdou odborné antické texty v arabštině, jak to bylo například u Gerarda z Cremony (Gerardus Cremonensis, 1114-1187) v případě jeho zájmu o Ptolemaiovu *Almagest*. Dalším možným podnětem byly Al-Zarkálfovy (Arzaquiel, Al-Zarqali, 1029?-1089?) astronomické tabulky, známé pod názvem Toledské, ze kterých vycházeli evropští učenci ve 12. a 13. století.⁶⁶ Dalším důležitým momentem pro vznik překladatelského a vědeckého centra bylo i přestěhování posledního potomka muslimských vládců Zaragozy Jafara Ahmada III. Sayf al-Dawla(? - cca 1146) kolem roku 1140 do Toleda. Přivezl si s sebou bohatě zásobenou knihovnu, kterou dal k dispozici na překlady. Jednalo se o potomka rodu Banu Hud, králů-taifů intelektuálů,⁶⁷ jejichž královská knihovna obsahovala zejména mnoho spisů z matematiky, astronomie a astrologie. Jejich texty z geometrie si vybral na překlad Gerard z Cremony a měly by souhlasit se spisy o geometrii, které zpracoval zaragozský taifa Yusuf-al-Mu'taman ibn Hud (?-1085) v díle *Al-Istikmál* (Kniha matematické dokonalosti, Book of Perfection, 2.pol.11.stol.), v němž kromě Euclidových Základů, Archimedových, Theodosiových, Meneláových spisů zpracoval například i Ibn-al-Haytamovu Optiku.⁶⁸ Další intelektuální stimul souvisel s příchodem některých významných arabských a židovských učenců do křesťanského Toleda kvůli změně dynastií v Córdobě. Překladatelskou činnost v Toledu podporoval i Raymund (Raymond of Toledo, Raymond de la Sauvetat, 1080-1152), toledský arcibiskup, jemuž jsou dedikována některá díla.⁶⁹

---

⁶³ Fernando Chueca Goitia, Toledo&Madrid, London, Thamus and Hudson, 1972, s. 58, 83.

⁶⁴ Jak zmiňoval Jacques Le Goff, Intelektuálové ve středověku, s. 29, i přes bojové nárazníkové pásmo mezi křesťanstvím a islámem, byla zpočátku arabština prostředníkem intelektuální výměny antických vědomostí, neboť v Byzanci perzekvovaní židé a heretičtí křesťané odcházeli do Orientu s antickými spisy od Euklida po Ptolemaia či Galéna. Ty pak získaly odkazem tamější muslimské školy a knihovny, jež je svobodomyšlně přijímaly. Během „zpětného pohybu“ - návratu antických spisů do Evropy se hlavními oblastmi intelektuálního kontaktu staly především dvě oblasti. První z nich byla Sicílie s Kalábrií, v Salernu působil přibližně od r. 1077 překladatel z arabštiny do latiny Konstantin Africký (cca 1020-1099). V Itálii pracoval i Michael Scot (Michael Scotus, 1175-1232), který zprostředkoval spisy přeložené v Toledu na dvůr Fridricha II. Štaufského (Friedrich Roger Štaufský, 1194- 1250), jenž vytvořil v Palermu trojjazyčný panovnický dvůr nového typu. Podrobně zpracoval Charles Burnett, *Physics before physics*, in: *Arabic into Latin in the Middle Ages: the translators and their intellectual and social context*, Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 53-109. Také tentýž autor v článku *Michael Scot and the transmission of scientific culture from Toledo do Bologna via the court of Frederick II. Hohenstaufen*. Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 101-126. Druhým a důležitějším místem pro překlady spisů z arabštiny do latiny bylo právě Toledo.

⁶⁵ O Toledské překladatelské škole v návaznosti na arabské prostředí psal Pavel Štěpánek, který zároveň stručně uvedl její široký vliv na středověkou filosofii, lékařství a teologickou doktrínu. Zabýval se i muslimskými kulturními středisky a tzv. židovským překladatelským programem, který je v této podkapitole zmíněn jen v souvislosti s filosofem Maimonidem a matematickým spisem *Al-Istikmál*. Pavel Štěpánek, *Toledská překladatelská škola: Španělsko jako prostředník poznávání a šíření antické filozofie*, Svět literatury, 20/2000, s. 68-93. *Arabské filosofii, vědě a obecně překladům v Toledu se věnoval i Zdeněk Kratochvíl, Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*, Praha, Academia, 2009, především s. 297- 306. Tato podkapitola práce se ale více zaměřuje na překlady týkající se geometrie a matematiky, případně astronomie.

⁶⁶ Návazné Alfonsínské tabulky kastilského krále Alfonse X. Moudrého (Alfonso El Sabio, 1221-1284), který byl bratranec Přemysla Otakara II., a jejich rozšíření ve střední Evropě a tedy i v Čechách podrobně

1.1.1.1.2 Překladatelský program

Proč tedy vznikaly překlady povětšinou až kolem roku 1130 a nebyly tu dřívější výraznější doklady přepisů arabských knih do latiny? Texty se začaly překládat kvůli poptávce, potřebě a zájmu o rozšiřování znalostí v některých oborech, neboť byly k některým vědám dostupné pouze arabské texty. S tím souvisí nezdůrazňovaný fakt, že se v tomto období v Toledu nezformovala vlastní univerzita, proto se mluví pouze o Toledské prekladatelské škole. Což také není zcela přesné, nejdůležitější termín je centrum či středisko. O založení vlastní univerzity v Toledu nebyl dostatečný zájem ze strany příchozích, neboť většina studentů či učenců již někam přináležela, měla svou univerzitu a přišla do Toleda kvůli věhlasu arabských (a řeckých) spisů a zájmu o vědu s tím, že si překlady a jejich opisy odvezou do svých zemí a na své univerzity, a bude z nich mít užitek jejich země a škola.

Od místa původního působení učenců se odvíjelo i zaměření jejich prekladatelského programu a zájem o překládání určitých spisů. Texty na preklad byly vybírány především tak, aby zaplnily mezery ve stávajících a již známých spisech na jejich univerzitách. Gerard z Cremony například přeložil pouze první tři knihy Aristotelova spisu *Meteora* (Meteorologie, 4.st.př.n.l.), neboť věděl, že čtvrtá kniha již byla přeložena. Stejně tak docházelo i k dokončování manuskriptů, které obsahovaly již dříve známé a přeložené texty vztahující se k sedmi svobodným uměním. Například Adelard z Bathu přeložil Euklidovy Základy a texty zabývající se astronomií a astrologií, přičemž v manuscriptu vzniklém kolem roku 1140 pravděpodobně v Anglii je tento jeho preklad přidán k Boethiovu prekladu Aristotelových textů zabývajících se logikou a rétorikou, a k jeho textům o aritmetice. Nelze nezpomenout *Heptateuchon* Thierryho z Chartres, který takto také doplňoval spisy vztahující se k sedmi svobodným uměním, kdy do příslušné sekce vkládal například úpravy Adelardových prekladů Euklidových Základů i Adelardův preklad al-Chorezmíových astronomických tabulek. A pravděpodobně až po dokončení *Heptateuchonu* Thierrymu doporučoval a zasílal další texty o geometrii a astronomii Heřman z Korutan, který zůstal v Toledu a prekládal další spisy. Je třeba zmínit, že

---

zpracoval Pavel Štěpánek, Čechy a Španělsko ve středověku. Dějiny a umění, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, především s. 90-99. Znalosti i vlastnictví arabských spisů v některých oborech a informace o muslimských zemích v Čechách uvedl ve své diplomové práci Jan Potůček, Turecké nebezpečí a České země v raném novověku, obhájeno na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2009.

⁶⁷A dle Charlese Burnetta, který vycházel z arabského historika Ibn al-Abbara (Abu Abd Allah Muhammad Ibn al-Abbar, cca 1200-1260), mu bylo po přesídlení z Ruedy de Jalón do Toleda darováno půl města. Charles Burnett, The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the twelfth century, s. 249-288, více i Joaquín Lomba Fuentes, La ciencia musulmana y judía en el valle del Ebro mediaval, in: Aragón en la Edad Media, Universidad de Zaragoza 16/2000, s. 477-492.

⁶⁸Ohledně Gerardova textu použitého pro preklad více viz Burnett, Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the twelfth century, s. 249-288. Al-Istikmál obsahoval traktáty z geometrie, astronomie i teorie čísel, optiky. V oblasti Magrebu to byl studijní materiál do 15. století, jeho znalost a rozšíření v Egyptě byla dílem židovského učenca, filosofa a lékaře Maimonida. Židovský učenec Ibn Aqnín (cca 1150-1220) zařadil Al-Istikmál ke klasickým textům v uvedených oborech. Více Joaquín Lomba Fuentes, La ciencia musulmana y judía en el valle del Ebro mediaval, s. 477-492. Matematické spisy, použité v Al-Istikmálu, byly tedy ve středověku v těchto vědách celkem zásadními texty pro učenca Západu i Orientu.

⁶⁹Pavel Štěpánek, Toledská prekladatelská škola: Španělsko jako prostředník poznávání a šíření antické filozofie, Svět literatury, 20/2000, s. 68-93.

existovalo i povědomí o překladech těch antických spisů, které byly převedeny přímo z řečtiny do latiny.⁷⁰

1.1.1.1.3 Překlady

Jedním z prvních toledských překládajících učenců byl Jan (Johannes)⁷¹ z Hispánie a z Limy (? - cca 1150), který převedl Qustá ibn Luqa 'suv (Costa ben Luca, 820-912) text *De differentia spiritus et animae* (Rozdíl mezi duchem a duší - neužívá se, 9. stol.) z arabštiny do latiny. Jednalo se nejen o první dnes známý toledský překlad, ale i o jeden z textů zahrnutých do *Libri naturales* (4.st.př.n.l.)⁷², které byly předepsány ke studiu na evropských středověkých univerzitách. Jeden ze středověkých manuskriptů obsahující texty náležící do *Libri naturales* a pocházející z Iberského poloostrova je dochovaný v české Národní knihovně pod signaturou IV.D.6.⁷³

Jiný důležitý spis pro rozvoj středověké astronomie v Evropě, pravděpodobně ztracený řecký text matematika Ptolemaia *Planisphaerium* se dochoval ve 3 arabských manuskriptech. Tento text byl také teoretickým základem pro konstrukci astrolábu.⁷⁴ Na

---

⁷⁰Charles Burnett, The coherence of the Arabic-Latin translation program in Toledo in the twelfth century, s. 249 – 288. Adeldardův překlad Euklidových Základů ve vlastnictví Thierryho z Chartres zmínil rovněž Werner Müller, Grundlagen gotischer Bautechnik. Ars sine scientia nihil, s. 107.

⁷¹Jeho překlad *Secretum Secretorum* byl věnován portugalské hraběnce Terese, dceři kastilského krále Alfonse VI., a matce prvního portugalského krále Jindřicha Alfonse (1139/1140 zvolán šlechtou za krále). Město Lima se nachází na severu Portugalska, v oblasti původního hrabství Portocale, které náleželo právě Terese, proto by se mohlo jednat o učence pocházejícího z právě se formujícího Portugalska. Více Charles Burnett, "Magister Iohannes Hispalensis et Limiensis" and Qusta ibn Luqa 'a De differentia spiritus et animae: a Portuguese contribution to the Arts Curriculum?, in: Arabic into Latin in the Middle Ages: the translators and their intellectual and social context, Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 221-267.

⁷²Texty v *Libri naturales* byly složeny dohromady na počátku 13. století na základě Aristotelových textů z arabštiny a řečtiny, plus zahrnovaly texty tzv. Pseudoaristotelovské a právě Ben Lucův text. Charles Burnett, "Magister Iohannes Hispalensis et Limiensis" and Qusta ibn Luqa 'a De differentia spiritus et animae: a Portuguese contribution to the Arts Curriculum?, s. 221-267.

⁷³Jedná se o manuskript *Textus varii* se signaturou IV.D.6. Jako místo jeho vzniku je uvedena jižní Evropa a datuje se do let 1300-1400. Obsahuje texty Aristotela (384-322 př.n.l.), Pseudo Aristotela, Johanna Sacrobosca a právě text Costy ben Lucy, který byl „edidit et Iohannes hispole(n)sis ex arabico in latinu(m) Ramundo T(h)oledano archie(piscopo?) transtulit ?“. Více k tomuto dedikování jedné skupiny jeho manuskriptů Charles Burnett, "Magister Iohannes Hispalensis et Limiensis" and Qusta ibn Luqa 'a De differentia spiritus et animae: a Portuguese contribution to the Arts Curriculum?, s. 221-267. Jedná se o dedikování Raymondovi de La Sauvetat a zahrnuté texty odpovídají z velké části *Libri naturales*. Jedna skupina manuskriptů s ibn Lucovými texty obsahuje právě výše zmíněnou dedikci, nejstarší z tohoto okruhu textů je datován již do 12. století a nachází se v Královské knihovně v Bruselu. Podrobně texty rozebírala Joan Wilcox, Transmission and influence of Qusta ibn Luca's on Difference between spirit and the soul, disertační práce, New York, City University of New York, práce obhájena roku 1985. Ben Lucův text v manuskriptu IV. D. 6 je psaný mírně odlišným písmem než bruselský manuskript, což by mohlo odpovídat dalšímu okruhu překladů, například manuskriptu nacházejícím se v Edinburské knihovně, jehož reprodukce je u článku na str. 224. V textu zahrnutém v manuskriptu IV.D.6 však na rozdíl od Edinburského manuskriptu již chybí u autora "et Limiensis". Důkladnější výzkum tematicky blíže orientovaných specialistů by mohl upřesnit dataci a místo vzniku "českého" manuskriptu IV.D.6, který je částečně spojen s osobností jednoho z prvních překladatelů toledské školy Janem z Hispánie a Limy, pocházejícího z budoucího Portugalska, i s prvním doloženým překladem z arabštiny do latiny v Toledu a může náležet k prvním opisům tohoto překladu.

⁷⁴Astroláb je měřicí přístroj s mnohostranným využitím, používal se zejména v mořeplavectví pro určování polohy. Jeho popis, stejně jako deskripce armilární sféry, osobního emblému krále Manuela jsou známy právě z Ptolemaiova *Planisphaeria*. Z okruhů arabských vědců, kteří se zabývali používáním astrolábu, je

Iberském poloostrově jeden z opisů překladu Planisphaeria v arabštině opatřil poznámkami arabský matematik a astronom Maslama ibn Ahmad Al-Majrití (Al-Majriti, ?-1004). Heřman z Korutan, který překládal Maslamův text do latiny, předpokládal, že se jedná o Maslamovo vlastní přeložení Planisphaeria do arabštiny. Ptolemaiovy texty se dochovaly v latině ve 3 skupinách překladů, ale pouze Heřman z Korutan je jako překladatel identifikován. Další 2 překladatelé pracovali nezávisle na sobě.⁷⁵ Heřman z Korutan jako učenec své doby čerpal nejen ze stávající tradice Západní Evropy (platonismu), ale i z orientálních a antických zdrojů, především co se týká astronomie, astrologie a fyziky. Tyto nové znalosti a skloubení rozdílných tradic se odrazily v jeho vlastním díle *De esentiis* (Esence, do r. 1160), čímž se stal jedním z nositelů nové koncepce při rozvoji evropské vědy.⁷⁶

Během působení arcibiskupa Jana z Castelmoronu (Juan de Castelmoron, toledský arcibiskup 1152-66) došlo ke zlepšení vztahů mezi duchovenstvem a mozaraby, v Toledu byla vybudována nová čtvrť, což zlepšilo podmínky pro překlady a jejich zaslání do dalších zemí. K významným překladatelům patřil v tomto období Gerard z Cremony (1114-87), kterému je připisováno asi 70 překladů nejrůznějších textů zahrnujících jak matematické či lékařské, tak i filozofické spisy. Další překladatel Dominik Gundissalinus (Domingo Gundisalvo, cca 1105 - 1181) se věnoval zejména převodům Aristotelových textů. V následující generaci překladatelů za podpory arcibiskupa Rodriga Ximenéze (1170 - 1247) pokračoval Marek z Toleda (Marcos de Toledo, Marcus Tolletanus, ?- cca 1216) v překladech Aristotelových spisů. Zajímal se především o medicínu, ale přeložil i Korán a islámské teologické spisy, aby mohli křesťanští překladatelé a teologové reagovat na islám

---

třeba jmenovat například Al Chozemího, v arabském al-Andalusu se jím zabýval Maslama ben Ahmed al-Majrití. Pravděpodobně prvním známým textem v latině o astrolábu je manuscript z benediktinského opatství v Ripollu, ležícího na tzv. „strata francisca“ z Barcelony do Toulouse. I přesto, že se *De utilitatibus astrolabii*, vzniklé ještě možná před Maslamovým textem připisovalo Gerbertovi d'Aurillac, který udržoval kontakty s Katalánskem, s jistotou mu lze připsat práce zabývající se aritmetikou a geometrií a konstrukcí armilární sféry. Více Charles Burnett, King Ptolemy and Alchandreus the philosopher: the earliest texts on the astrolabe and Arabic astrology at Fleury, Micy and Chartres, in: *Arabic into Latin in the Middle Ages: the translators and their intellectual and social context*, Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 329-368. Univerzálnost tohoto astronomického přístroje a možnost zkonstruování pravděpodobně nezávisle i mimo arabskou a evropskou civilizaci lze doložit vytvořením astrolábu během vlády moudrého a mnohostranně vzdělaného krále Sedžonga Velikého (Sejong, 1397-1450) z dynastie Yi v polovině 15. století v Koree. Král Sejong podporoval vzdělání, vědu, nové technologie či rozvoj zemědělství. Vytvořeno bylo nejen písmo, ale na základě královských instrukcí rovněž astronomické přístroje - malý a velký astroláb, armilární sféra či vodní hodiny. Ty sice vznikly nezávisle na arabských vynálezech, ale vývoj těchto přístrojů a rozvoj věd závisel na pokročilých znalostech matematiky. Jedním z matematických korejských textů počátku 15. století byl *Sanhak kyemong* (Arithmetical Enlightenment), který byl založen na arabských znalostech matematiky, které se do Koree dostaly přes mongolské vládce Číny. Han Woo-keua, *The history of Korea*, Seoul, The Eul-Yoo, 1970, s. 291. Podrobněji Lu Gwei-Djen a kol, *The Hall of Heavenly Records: Korean Astronomical Instruments and Clocks 1380-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004. Rozšíření „evropských“ astrolábů dokládá například krakovský exemplář arabského astrolábu, který byl vyrobený v Córdoba v roce 1151, a jenž získal polský učenec Marcian Bylica v Budě v r. 1494. Více Zdzisław Żygulski, *Sztuka islamu v zbiorach polskich*. Warszawa, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1989, s. 9. Výroba precizních nautických přístrojů se přesunula během středověku z Iberského poloostrova do střední Evropy, jedním z jihu německých měst, v němž se řemeslníci začali specializovat na jejich výrobu byl Norimberk.

⁷⁵Paul Kunitzsch, Richard Lorch, *Maslama's Notes on Ptolemy's Planisphaerium and related texts*, München Bayerische Akademie der Wissenschaften - Philosophische-historische Klasse, 1994, s. 5-10.

⁷⁶Žarko Dadić, Hermann the Dalmatian as Astronomer, in: *Hvar Observatory Bulletin* 19/1995, s. 39-53.

i po teologické a filosofické stránce. Jednalo se tedy již také o politicko-náboženskou záležitost.⁷⁷

Další příznivé období pro překladatelskou činnost nastalo v Toledu za vlády kastilského krále Alfonse X. Ten byl sám učenec a literát, a tak vytvořil na svém dvoře atmosféru a podmínky pro další vpravdě multikulturní vlnu židovských, muslimských a křesťanských učenců, kteří se podíleli na překladech spisů, jejich komentování a na vytváření nových vědeckých děl vycházejících ze známých spisů v širokém spektru textů, mezi které patřily překlady Ptolemaiových knih, z hindštiny převedené knihy o šachu, kostkách a dámě či jeho vlastního spisu popisujícího drahé kameny *El lapidario* (O mineralogii, 2. pol. 13. stol.).⁷⁸

---

⁷⁷Pavel Štěpánek, Toledská překladatelská škola: Španělsko jako prostředník poznávání a šíření antické filozofie, 20/2000, s. 68-93.

⁷⁸Pavel Štěpánek, Čechy a Španělsko ve středověku. Dějiny a umění, s. 69.

Samotný překlad probíhal nejčastěji tak, že mozarabové či židé, kteří nebyli zběhlí v latině, překládali text buď do toledské arabštiny či místního románského dialektu, a pak duchovní převedl spis do latiny na dobré úrovni. Texty byly určeny především na export, místní obyvatelé vesměs neuměli číst latinsky.⁷⁹ Některé překlady byly opatřeny také slovníkem či glosářem, v nichž byly odborné latinské či arabské termíny s věcnými definicemi, aby si je čtenář mohl do textu doplnit či ověřit.⁸⁰

1.1.2 Vzdělání na univerzitách

Městský intelektuál, povětšinou profesor či spíše mistr, který ve 12. století ovládal sedmero umění, zahrnující i geometrii, byl v této době pokládán za určitý typ řemeslníka, stejně jako ostatní měšťané. Jeho oborem bylo studium a vyučování svobodným uměním. Nejednalo se však o vědu, učenost či znalost, nýbrž o techniku. Mistr svobodných umění měl řemeslnou specializaci s vlastními odbornými postupy, stejně jako byl specialista tesař či kameník. Intelektuál byl ve 12. století chápán jako člověk, jehož obor – svobodná umění - byla přesně účelně vymezená racionální dovednost, s níž mohl tvořit jak hmotně, tak myšlenkově.

Vědy tvořící svobodná umění byly považovány za umění kvůli zahrnutí znalostí i tvorby, což byl další myšlenkový stupeň, k němuž byl potřeba rozum. Tak bylo názíráno na umění - na znalosti techniky kompozice - gramatiky, sylogismů – dialektiky, rozprávění - rétoriky, čísel - aritmetiku, rozměrů - geometrii, melodie – hudbu a na výpočet hvězdných drah - astronomii. Intelektuál si uvědomoval nutnost své poznatky sdílet, všeobecně zpřístupnit, což pro něj byla otázka profesionální odpovědnosti. Místo dílny to byla škola, odkud se šířily myšlenky, stejně jako z řemeslné dílny vycházelo zboží. Neměl ale jiné nástroje než knihy a vlastní rozum. Měšťtí intelektuálové a jejich studenti, rostoucí univerzitní komunita podmíněná výstavbou a rozvojem měst ve 12. století se však postupně sdružovala do korporací, které se určitým způsobem vydělily a přetrvávají od 13. století dodnes.⁸¹

Organizaci a délku studia, podmínky zkoušek i program přednášek stanovovala univerzitní statuta. Jednotlivé údaje se však ve středověku různí, a tak je obtížné přesně uvést, jak staří a s jakými znalostmi již studenti přicházeli na univerzitu. Zda-li již uměli číst, psát a počítat nebo se to učili až na univerzitě nebo pod její patronací, což se mohlo lišit místo od místa, zároveň se ve středověku příliš nedodržovalo postupné vzdělávání. Učení se svobodným uměním probíhalo 6 let a tvořilo základ univerzitní výuky. Přibližně po dvou letech probíhala bakalářská zkouška, druhá etapa studia byla zakončena magisterskou zkouškou. Až poté se studovalo právo a teologie.

Ve výuce se především komentovaly předepsané studijní texty, které se lišily dle jednotlivých univerzit. Na artistické fakultě se přednášela a komentovala zejména dialektika a logika a to především v Paříži, kde se jednalo o výklad a komentáře Aristotelových textů. Vzorem pro Karlovu univerzitu byla právě pařížská univerzita, v Praze zpočátku fungovaly 4 fakulty pro 4 národy, mezi prvními vyučujícími byli Němci a

---

⁷⁹Charles Burnett, Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the twelfth century, s. 249-288

⁸⁰Paul Kunitzsch, Das Arabische als Vermittler und Anreger europäischer Wissenschaftssprache, in: Berichte zur. Wissenschaftsgeschichte, roč. 17, 3/1994, s. 145-152.

⁸¹Jacques Le Goff, Intelektuálové ve středověku, s. 63-64.

Italové. Již v době Karlově tu ale působili i čeští vyučující a zdejší studium bylo založeno především na aristotelismu podobně jako v Paříži.⁸²

Výuka aritmetiky a geometrie probíhala na fakultě svobodných umění. Normativní učební texty se dostávaly do Prahy zejména z Paříže, přes tamější studenty, kteří přišli následně učit na pražskou Karlovu univerzitu. I přes jistý vliv erfurtských učenců, zejména v oblasti spekulativní logiky či studia spisu pro výpočet času *Computus chirometalis* (Počítání času, cca 1330?) od Jana z Erfurtu (cca 1280 - po roce 1320/1340), pařížské univerzitní texty však zůstaly hlavními podklady učebních osnov.⁸³ Nejvýznamnější disciplínou z kvadrivia byl právě výklad 6 knih Euklidových Základů, které byly povinnou součástí výuky ve 4. ročníku, po přednáškách z aritmetiky.⁸⁴ Postupný vliv boloňské univerzity se projevil také v univerzitních studijních spisech⁸⁵. Oproti Paříži se v Bologni komentovaly pouze úryvky z Aristotela, hlavní vědou byla rétorika, především texty Cicera (Markus Tullius Cicero, 106-43 př. n.l.) – *De inventione* (Řečnická invence, cca 80 př.n.l.). Matematika a astronomie se v Bologni také vykládaly na základě Euklidova a Ptolemaiova díla.⁸⁶

První zaznamenané univerzitní zákony sepsal kastilský král Alfons X. El Sabio (Moudrý, Učený, 1221-1224) v *Las Siete Partidas* (Kniha zákonů, 1256-1265). Univerzitní vzdělání je popsáno v druhém díle, v kapitole č.31. V celkem 11 oddílech se tu král zabýval například obsahem výuky, tedy zejména disciplínami sedmi svobodných umění, v dalších oddílech bylo například uvedeno, jakým způsobem mají mistři učit (" en qué manera deben los maestros mostrar los saberes á los escolares."), kolik mělo být mistrů a kdy a kým by měli být placeni s tím, že výši jejich platu měl určovat král. V dalších částech jsou popisovány prostory, v nichž by se měli studenti učit či jakou vážnost by měli mít mistři. Také král obecně sepsal, co měl za znalosti prokázat student, pokud se chtěl stát mistrem.⁸⁷

První portugalská univerzita byla založená v roce 1290 králem Dinisem (Denis Spravedlivý, 1261-1325)⁸⁸ a svými statuty navazovala na nejstarší iberskou univerzitu

---

⁸²Josef Tříška, Studie a soupisy k starší pražské univerzitě, Praha, Univerzita Karlova, 1980, s. 11-12.

⁸³František Šmahel, Fakulta svobodných umění, in: Michal Svatoš, a kol. Dějiny Univerzity Karlovy, 1. díl, 1347/48- 1622, Praha, Karolinum, 1995, s. 101-104.

⁸⁴František Šmahel, Fakulta svobodných umění, Seznam přednášek Jana Jahenstarfera z let 1387-1389 a schéma povinných přednášek na artistické fakultě, in: Michal Svatoš, a kol. Dějiny Univerzity Karlovy, 1.díl, 1347/48-1622. Praha, Karolinum, 1995, s. 114-115.

⁸⁵Josef Tříška, Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku, Praha, Univerzita Karlova, 1975, s.42

⁸⁶Jacques Le Goff, Intelektuálové ve středověku, s. 73-74.

⁸⁷Alfonso El Sabio, Las Siete Partidas del Rey Don Alfonso El Sabio, díl 2, Partida segunda y tercera, Madrid, Real Academia de la Historia, 1807, s. 339-346.

⁸⁸Bula papeže Mikuláše IV. Povolující zřízení „Estudos Geraes“ v Lisabonu: „ Nicolaus Episcopus, ac Dilectis filijs Universitati Magistrorum,&Scholarium Ulixbon, salutem&Apostolicam benedictionem. De státu Regni Portugalliae tanto solertus cogitamus, quanto majori desiderio ducimur , ut in Regno ipso submotis quibusdam obstaculis divini cultus observatia vigeat, salubribus intendatur operibus, & fidei catholicae puritas, at laudem divini nominis, &salutem fidelium in lilo degentium invalescat. Sane ad audientiam nostram pervenit, uod procurante charissimo in Christo filio nostro D. Portug. Rege Illustri, cujuslibet licitae facultatis studia in Civitate Ulixbon. Sunt de novo sine multa, &laudabili provisione plantata, quorum Magistris ut liberis possint vacare studijs, & doctrinis à quibusdam Praelatis, Abbatibus Cisterciensis Ordinis, ac Prioribus Sancti Augustini, ac Sancti Benedicti Ordinum, & Rectoribus quarundam secularium Ecclesiarum Regnorum Portugal. & Algarb. Promissum esse dicitarcertum salarium, & statutum.“ Antonio Caetano de Sousa, Provas da Historia Genealogica da Casa Real Portuguesa, díl I., kniha druhá, s. 74-75.

založenou v Salamance roku 1204. Univerzita několikrát měnila své sídlo mezi Lisabonem a Coimbrou,⁸⁹ aby se natrvalo usídlila v Coimbře v roce 1537. Na vzniku univerzity, stejně jako na vzniku první vyšší školy v Lisabonu v roce 1286, se podíleli také mnichové z významných portugalských klášterů, především z cisterciáckého kláštera v Alcobaça nebo z augustiniánského kláštera v Coimbře, kteří měli také vazby na univerzitu v Paříži. V prvních statutech, která král Dinis dal Univerzitě v Coimbře v roce 1309, se mimo jiné uvádí: „Praeterea ordinamus in úraedicto nostro studio Magistrum in Medicina in posteum habeatur ut nunc, & in futurum subditorum nostrorum regantur corpora sub debito regimine sanitatis. Item in facultatibus Dialecticae, & Grammaticae ibidem Doctores este volumus, & Magistrum, ut per alterum debitum fundamentum, & per...acutiorem recipiant intellectum, qui ad maiores scientias desideraverint pervenire. Quia veró cordi nobis est praedimus operam efficacem; idcirco universitatem nostri studij universos, & singulos ipsius universitatis cõmunimus privilegij infra scriptis.⁹⁰

Zájem o středověké univerzity záležel nejen na jejich zaměření či na církevně-politických poměrech, ale i na tom, v které zemi zrovna řádil mor či jiná středověká choroba. Také po změně poměrů na pražské univerzitě v roce 1409 došlo k nucenému odchodu studentů - nejvíce jich odešlo na univerzity do Lipska a do Vídně. Vyučující z Prahy zase odcházeli na univerzitu v Krakově, založenou v roce 1364. S rostoucím počtem lokálních univerzit během 15. století došlo i v Praze k poklesu studentů.⁹¹ Studium Euklidových Základů bylo stěžejní dílo pro studium geometrie, které ale probíhalo na univerzitách v různé intenzitě především v závislosti na jejich zaměření na určité vědy.

1.2 Traktáty a příručky pojednávající o teoretické a praktické geometrii

V předchozí podkapitole byly v krátkosti vysvětleny teoretické znalosti sedmi svobodných umění a geometrie především z Euklidových Základů zejména mezi učenici a intelektuály v prostředí klášterních škol a univerzit, zmíněn byl i fenomén překladatelského centra antických a arabských spisů v Toledu. V této podkapitole budou zmíněny spisy pojednávající o rozlišení praktické a teoretické geometrie, společně s arabskými matematickými a stavitelskými spisy, neboť na část z nich navazovali evropští matematici, astronomové i stavitelé. Vysvětlení obsahu stavitelské profese v Orientu bude důležité pro možné souvislosti ve vzdělání a organizaci práce mudéjarských stavitelů na Pyrenejském poloostrově. V dalších podkapitolách budou představeny traktáty a příručky v národních jazycích, neboť i to začal být s rostoucí alfabetizací společnosti důležitý aspekt jejich rozšíření. Uvedeny budou také stavitelské a matematické příručky a traktáty ze středoevropského prostředí, přičemž některé z nich ovlivnily i spisy a traktáty o architektuře vzniklé v 16. století na Pyrenejském poloostrově.

---

⁸⁹V Lisabonu sídlila univerzita v letech 1290-1308, poté byla v Coimbře v letech 1308-1338, v Lisabonu byla opět v letech 1338-1354, v Coimbře fungovala v letech 1354-1377, v Lisabonu sídlila opět v letech 1377-1537. Poté byla natrvalo přemístěna do Coimbr. Serafim Leite, Estatutos da Universidade de Coimbra 1559, Coimbra, Universidade, 1963, s. 13.

⁹⁰ Antonio Caetano de Sousa, Provas da Historia Genealogica da Casa Real Portugueza, díl I., kniha druhá, s. 76-79.

⁹¹ František Šmahel, Pražské univerzitní studentstvo v předrevolučním období 1399-1419. Statisticko-sociologická studie. Praha, ČSAV, 1967, s. 17, 65-66, s. 73.

1.2.1 Traktáty a příručky o praktické geometrii

Obě podoby středověké geometrie naznačil Gerbert z Remeše (Gilbert d'Aurillac, pozdější papež Silvestr II, cca 950-1003) ve své *Geometrii Gerberti* (Geometrie Gerberta, 2.pol. 10.stol.). Geometrie se dělila na teoretickou, kterou se zabírali především intelektuálové na univerzitách, a praktickou, jež byla určena především řemeslníkům, kteří geometrii potřebovali při své každodenní práci. Skutečné rozlišení na teoretickou a praktickou geometrii se objevilo až ve 12. století v pojednání *Practica geometriae* (Praktická geometrie, 1.pol.12.stol.) od Huga z opatství Svatého Viktora (Hugo de Saint Victor, cca 1096 - 1141) v Paříži, který uvedl, že teoretická geometrie se zaměřuje na zjišťování prostoru a vzdáleností spekulativním výpočtem, přičemž praktická, nebo-li „aktivní“ geometrie, využívala nejrůznějších nástrojů kvůli nalezení výsledku.⁹² Další učenec, Dominicus Gundislaus, nejenže studoval a překládal spisy arabských matematiků, když v Toledu například přeložil al-Farábího spisy, ale rovněž shrnul tehdejší poznatky v syntetickém díle *De divisione philosophiae* (12. stol.). Svě znalosti geometrie čerpal i z *Practica geometriae* Huga od Svatého Viktora a také pravděpodobně vycházel z prací Thierryho z Chartres. Uvedl rovněž, že toto „art“ je určeno nejen „mensores“, ale i „fabri“.⁹³

1.2.1.1 1000 plus 1 výpočtů a geometrických obrazců

Vzhledem k tomu, že se evropští středověcí učenci od druhé poloviny 12. století opírali ve svých geometrických a matematických spisech ve velké míře i o výsledky bádání arabských matematiků a jejich překlady spisů antických matematiků, je třeba zmínit rovněž základní arabské spisy o matematice, stavitelství a geometrii. Součástí podkapitoly budou i informace o středověkých arabských stavitelích a jejich profesi.⁹⁴ Díky arabským učencům a vzdělancům zůstaly zachovány mnohé antické matematické spisy, leckdy i poněkud kuriosním způsobem. Arabští učenci vycházeli ve svých poznacích o geometrii nejen z antických zdrojů, ale i ze znalostí indických⁹⁵ a snažili se především o poznání, kritiku a prohlubování znalostí a vědomostí svých předchůdců. Hlavním geometrickým spisem v Orientu byly Euklidovy Základy geometrie, které byly přeložené v 8. století v bagdátském Domě moudrosti, jehož fungování zaštiťovali chalífové Harun-ar-Rashid (cca 765-809) a al-Ma'mun (Abú Jafar Abdulláh al Mamún ibn Harún, cca 785-833).

---

⁹² "Theorica siquidem est que spacia et interualla dimensionum rationabilium sola rationis speculatione , practica uero est que quibusdam instrumentis agitur et ex aliis alia proportionaliter coniciendo diudicat." Lon R. Shelby, Geometrical knowledge of Mediaeval master masons , s. 395-421.

⁹³ Lon R. Shelby, The education of Medieval English Master Masons, in: Medieval Studies, 32/ 1970, s. 1-26.

⁹⁴ Jedná se o celkově méně zpracované téma, neboť o arabských i byzantských středověkých stavitelích je obecně méně konkrétních údajů a zpráv ve srovnání s prameny o evropských středověkých stavitelích. Více Spiro Kostof, The architect: Chapters in the history of the profession, s. 62-63.

⁹⁵ Mohlo se jednat o práci Sūrya-Siddhānta (12. století, obsah založen na starších textech), v anglickém překladu Ebenezer Burgess, Translation of the Sūrya-Siddhānta, a text book of hindu astronomy; with notes, and an appendix. The Journal of the American oriental society. Yale, New Haven, 1860. Jens Høyrup uvedl jako indický zdroj arabských matematiků a astronomů již Brahmaguptovu (cca 600-670) Brahmasphutasiddhantu (Brahmapaksa, cca první polovina 7. století), kterou přeložil ze sanskrtu matematik al-Fazáří (Muhammad ibn Ibrahim al-Fazáří, 2. pol. 8. stol.), jenž ji zpracoval společně se spisy Aryabhaty (cca 480-550) do Zij al-Sindhind (Zij al-Siddhanta, Great astronomical tables, cca 780) více Jens Høyrup, In measure, number, and weight: studies in mathematic and culture, New York, State University of New

Dalšími důležitými zdroji byly práce Archimedovy⁹⁶, jehož některé výpočty rozšířili Thabit ibn Qurra (836 - 901) a jeho příbuzný Ibrahim ben Sinana (Ibrahim ben Sinana ibn Thabit ibn Qurra, cca 908 - 946). V další knize, jež je Archimédovi připisována, ale není známá z řečtiny, je uvedena problematika konstrukce pravidelného sedmistěnu (heptagonu), o němž referuje také Abu-Sahl al-Quhi (Abu-Sahl al-Kuhi, 940-1000) v 10. století.⁹⁷ Jiným podstaným spisem pro studium geometrie v Orientu bylo Apolóniovo dílo (Appolonius z Pergy, cca 260-190 př.n.l.), týkající se kuželů a kuželoseček. Tento manuskript obsahoval původně celkem 8 knih, napsaných před rokem 200 př. n. l. Z antiky se dochovaly 4 knihy, v arabských dílech je ale zachovaných pouze 7 knih, které se staly základem pro další práce z geometrie a optiky.⁹⁸

Arabští matematici čerpali rovněž z textů geometra Pappa z Alexandrie (cca 300-350), na překladu jeho díla *Matematické sbírky* (Mathematicae collectiones, cca 340), které bylo ideální na studium pro stavitele, neboť jak uvedl Kostof, teoretická část se zabývala geometrií, aritmetikou, astronomií a fyzikou, praktická část byla zaměřena na manuální práci - na „umění“ konstrukce, práce se dřevem, atd.⁹⁹ Na Pappovy teorie spojené s úhly navázal v 9. století rovněž Thabit-ibn-Qurra a v 10. století al-Sijzi (Sijistani, 945-1020),¹⁰⁰ který také zkonstruoval astroláb.

1.2.1.1.1 Arabské matematické spisy

Jedním z nejdůležitějších arabských matematických spisů byl *Kitáb al-džám'a wa-l-tafríq bil-hisáb-al-hindi* (?825) Muhamada al-Musy-al-Chorezmího (Abu Abdullah Muhammad bin Musa Khuwarizmi, al-Chwárizmi, 780-850),¹⁰¹ který se dochoval v

---

York, 1994, s. 95, poznámka č. 15 - s. 308. Upřesnění jmen dle David Pingree, The fragments of the works of Al-Fazári, in: Journal of Near Eastern Studies, 2/1970, s. 103-123.

⁹⁶ Jak se Archimedovy texty překládaly a šířily je uvedeno v tabulce vytvořené Wilburem Richardem Knorrem v Textual studies in ancient and medieval geometry, Boston, Birkhäuser, 1989, s. 806.

⁹⁷ Alan Hirshfeld, Eureka man: The life and legacy of Archimedes, New York, Walker Publishing Company, 2009, s. 35.

⁹⁸ Roshdi Rashed ve své publikaci citoval Apolonia, který odkazoval na svou osmou knihu, která měla existovat – jednak v úvodu *Kuželoseček*, a poté v sedmé knize. Dále Rashed zmiňoval, že komentář Hypatie (z Alexandrie, cca 360-415) k osmé knize se ztratil, Sereno z Antinoe (Serenus Antinensis, 300-360), nepřinesl nové poznatky k osmé knize, Eutokus z Aškalonu (Eutocius of Ascalon, cca 480-540) uvedl ta samá tvrzení jako dochované Apoloniovy spisy. Část osmé knihy představil Pappus v *Matematické sbírce*. K porovnání viz Wilbur Richard Knorr, Textual studies in ancient and medieval geometry. Také překlad Apolloniiových knih bratrů Banu Musa jich obsahuje sedm a část osmé, která zůstala zachována. Z 10. století je zpráva od Al-Nadíma (Ísháq Ibn-al-Nadin, ?- cca 995), který zmiňoval 4tvrzení z 8knihy nejspíše v *Kitáb al-Fihrist*, (Encyklopedie /Atlas znalostí, Book of lists, Index of books, cca 990). Osmá kniha se ztratila dávno, pravděpodobně ve stoletích dělicích Apolonia a jeho následovníka Pappa z Alexandrie, ale nelze přesněji zjistit kdy. Rashed také analyzoval, kdo čerpal formou převzatých komentářů a důkazů z dochovaných částí osmé knihy. Roshdi Rashed, Ibn Al-Haytham's Theory of Conics, Geometrical constructions and Practical Geometry and geometry. A history of Arabic sciences and mathematics, Vol.3., New York, Routledge, 2013, s. 8-12.

⁹⁹ Spiro Kostof, The architect: Chapters in the history of the profession, s. 63.

¹⁰⁰ Wilbur Richard Knorr, Textual Studies in Ancient and Medieval Geometry, Boston, Birkhauser, 1989, s. 247-249. Podrobněji v části Arabic Geometric texts and their sources, s. 247-372. Thabit ibn Qurra: Angle trisection.

¹⁰¹ Dnešní název pro algoritmus a algebra vznikl z jeho jména, avšak zero, algebra, arabské číslice pochází již z Indie. Po překladu byly jeho algebraické traktáty používané přibližně 400let. Více například Marcia Colish, Medieval foundations of western intellectual tradition 400-1400, Yale, New Haven, 1997, s. 135.

latinských překladech „*Algorithmi de numero indorum*“ (Počítání/Kalkulace s indickými čísly, cca 1150) Roberta Chestera, Gerarda z Cremony a Adélarda z Bathu v Toledu.¹⁰² Matematické problémy zpracované v tomto spise vycházely z indických znalostí aritmetiky. Kitáb mohl být součástí *Mafatih al-Ulum* (Klíč k vědám, The keys of the Sciences, 1.pol. 9.stol.), kde jedna z kapitol vlastně představovala technickou encyklopedii, která pojmenovávala rozličné nástroje a uváděla jejich použití.¹⁰³ Kromě věd zahrnutých mezi evropská "svobodná umění" doplňuje arabské základní vědy ještě mechanika (ingenious instruments) a chemie (ve smyslu středověké alchymie), společně se skupinou „subvěd“. ¹⁰⁴ Dalším Chorezmího důležitým spisem je traktát o algebře *Al-Kitab al-mukhtasar fi hasab al-jabr wa'l muqabal* (Kniha kompletních a vyrovnaných výpočtů, The Compendious Book on Calculation by Completion and Balancing, cca 830).

Jeden z největších matematiků, Abū'l Wafā' al-Būzjānī (940-998), se zabýval i stavitelstvím především ve své práci *Kitab Fi Ma Yahtaj Ilayh al-Sani Min al-amal al-Handasiyya* (Kniha geometrických konstrukcí potřebných pro stavitele, The book of the geometrical constructions necessary for craftsmen, 2. pol. 10. stol.), kde načrtl vícedimensionální konstrukce, z nichž většina byla již známá například z děl Euklida, Archimeda, Herona či Pappa. Zároveň ale vyřešil některé matematické problémy, například sinusový teorém nebo ostrý úhel, a proto byl jeho spis vhodný rovněž pro využití v praxi, možná více než klasické Euklidovy Základy.¹⁰⁵ Mezi badateli se vedou diskuze, nakolik byla jeho práce známá evropským středověkým stavitelům a učencům, neboť z cca 150 problémů, které řešil v geometrii, se jich v Evropě používalo asi 100. Například narýsování pravidelného oktogonu patřilo k jedné ze základních dovedností pozdně gotických stavitelů.¹⁰⁶

Abú Nasr al-Farábí (Muhammad ibn Abú Nasr al-Farábí, cca 870-950) se v knize *Kitáb ihsá al ulun* (Encyklopedie/Kniha věd, Book of Enumeration sciences či Encyclopedia of the Sciences, 10. stol.) zabýval vymezením většiny věd. Matematické byla věnovaná čtvrtá část, která zahrnovala nejen aritmetiku, geometrii, optiku a astronomii, ale rovněž vědy o vytváření mechanických přístrojů.¹⁰⁷ Dalším podstatným spisem byl *Kitab al-fusul fi'l-hisab al-hindi* (Kniha kapitol o indické aritmetice, The book of chapters on Indian Arithmetic, cca 950) od Abdula Hasana al-Uqlidisi (Abdul Hasan Ahmad ibn Ibrahim al-Uqlidisi, 10. stol.). Zde jsou již uvedeny soustavy, o nichž se předpokládalo,

---

¹⁰² Adélard z Bathu překládal například jeho astronomické tabulky. Podrobně se jeho dílem zabýval matematik Petr Vopěnka, který uvedl i historii překladů Chorezmího matematických spisů v Toledu a Segovii. Petr Vopěnka, Al-Chvárizmí. Aritmetický a algebraický traktát, Nymburk, OPS, 2008, s. 56. Také George Gheverghese Joseph, The crest of the Peacock: Non european roots of mathematics, New Jersey, Princeton University Press, 3.vyd., 2011, s. 486-487.

¹⁰³ Donald Routledge Hill, Islamic science and engineering. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1993, s. 60.

¹⁰⁴ Johannes Hendrik Kramers, Analecta Orientalia. Posthumous writing and minor works. 2. díl, Leiden, E. J.Brill, 1956, s. 148.

¹⁰⁵ Peter Cromwell, Polyhedra. Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.104, také Ahmad Al Hassan, Donald Routledge Hill, Islamic technology: an illustrated history, s. 25.

¹⁰⁶ Více se možností, zda skutečně Būzjānīho geometrické nákresy mohly ovlivnit středověké evropské stavitele a případně do jaké míry, zabývala Dominique Raynaud v článku *Abu-al-Wafa latinus? A study of method*, in: Historia Mathematica 39/2012, s. 34-85. Konstrukce oktogonu například u Matthäuse Roriczera v Matthäus Roriczer a Ferdinand Geldner (ed.), Das Büchlein von der Fialen Gerechtigkeit: Faksimile der Originalausgabe Regensburg 1486; Die Geometria Deutsch; Faksimile der Originalausgabe Regensburg, 1487/1488, nestránkováno, Wiessbaden, Guido Pressler, 1965.

¹⁰⁷ Thomas Glick, a kol., Medieval Science, Technology and Medicine, New York, Routledge, 2005, s. 170 - 171.

(až do současnosti, jak uvedl Hill), že se jednalo až o inovace matematika Al-Kashiho (Ghiját al-Din Džamšín al-Kaši, Ghiyáth al-Dín Jamshíd Al-Kashi, Al-Kashani, 1387-1429). Rovněž básník a matematik Omar Chajjám (Khayyam,?- cca 1131) se zabýval jak aritmetikou, tak Euklidovými postuláty.¹⁰⁸

Z hlediska možnosti využití perspektivy je třeba uvést spis Muhammada ibn-al-Hajthama (Alhazen, cca 965-1040) *Kitab al-Manazir* (Velká optika, Book of Optics, 10/11.stol.)¹⁰⁹ Tato práce se stala základem evropského poznání mechaniky, optiky¹¹⁰ a perspektivy. Především z tohoto díla vycházel františkán Roger Bacon (cca 1214-1292)¹¹¹ či o několik století později Johannes Kepler (1571-1630).¹¹²

1.2.1.1.2 Arabský středověký stavitel - inženýr a matematik

Mezi významné matematiky a stavitele patřili bratři (tedy Banu) - Musa ibn Shakir, jménem Muhammad, Ahmed a al-Hasan (cca 800-875), kteří získali vzdělání ve vyhlášeném Domu moudrosti v Bagdádu, neboť je jejich otec astronom a blízký přítel chalífa al-Mamuna po své smrti svěřil pod chalífovu ochranu. A ten jim umožnil studia v jednom z největších center vzdělanosti své říše a celého Blízkého východu, které podporoval.¹¹³ Bratři byli vzděláni v geometrii a v souboru znalostí, jež by se daly shrnout pod pojem „ inženýrství“ - Hiv(j)al), překládaném také jako „ingenious devices“, v astronomii a v hudbě.

Ve svém bádání vycházeli z antických spisů, které sami aktivně sbírali, a zároveň napomáhali jejich překladům do arabštiny. Ve skupině překladatelů vynikal zejména

---

¹⁰⁸ Ahmad Al Hassan, Donald Routledge Hill, Islamic technology: an illustrated history, s. 24-25. Dále například George Gheverghese Joseph, The crest of the Peacock. Non european roots of mathematics, s. 487.

¹⁰⁹ Rashed Roshdi se podrobněji zabýval optikou u arabských matematiků i astronomů a řeckými kořeny jejich prací. Regis Morelon, Rashed Roshdi, Encyklopedy of the history of Arabic science, sv. II., London, New York, Routledge, 2000 reprint, s. 643-670. Název „Optika“ byl převeden do latiny jako „Perspectiva“, což více odpovídalo středověkému studiu jak optiky, tak i vizuálnímu vnímání. Více Peter Cromwell, Polyhedra, s. 106.

¹¹⁰ Vztahem středověké metafyziky a působením světla ve středověké katedrále i vývojem znalostí optiky se ve své disertační práci zabývala Mary E. Wilson, Gothic cathedral as theology and literature, Tampa, University of South Florida, obhájeno v roce 2009.

¹¹¹ Jak uvedl Lindberg, byl to z latinsky píšících autorů především Roger Bacon, který skrze své práce naučil Evropany, jak přemýšlet o světle, vizi a perspektivě. Podrobněji David Lindberg, Roger Bacon on light, vision and the universal emanation of force, in, Jeremiah Hackett, (ed.), Roger Bacon and the Sciences: Commemorative Essays 1996, Leiden, E.J. Brill, 1997, s. 243-276. Zatím ale nebyla potvrzena širší znalost Baconových spisů o světle a perspektivě ve Střední Evropě v 15. a 16. století. Publikaci věnovanou tomuto učenci sepsal Brian Clegg, The first scientist: A life of Roger Bacon, New York, Carroll & Graf Publishers, 2003. Baconovy práce týkající se optiky jsou zaznamenány i v německém prostředí, společně se spisy Johannese Peckhama (cca 1230-1292), například ze souboru *Liber Similitudinum Naturalium* Konrada von Halberstadt, působícího v Magdeburgu v 14. století. Autor ale nemusel jejich spisy nutně znát přímo. Více Iolanda Ventura, Die moralisierten Enzyklopädien des späteren Mittelalters: ein Überblick unter Berücksichtigung der Fallbeispiele des "Lumen Anime", des "Liber de exemplis et similitudinibus rerum" und des "Liber Similitudinum Naturalium, in: Reti, Medievali Rivista, 1/2003, nestránkováno. Jako Baconův je označen spis *De Speculis comburentibus* sepsaný v 14. století, jehož část je datována do roku 1356, který se nachází pod katalogovým číslem 175 v Rakouské národní knihovně. Otto Mazal, kol., Wissenschaft im Mittelalter, Handschriften und Inkunabeln der Österreichischer Nationalbibliothek: Prunsaal 22.Mai bis 18.Oktober 1975. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 1975, s. 198.

¹¹² Jak uvedl Pavel Štěpánek, Toledská překladatelská škola: Španělsko jako prostředník poznávání a šíření antické filozofie, s. 68-93 či Joseph Gheverghese, George, The crest of the Peacock, s.486, Alhazen se zabýval rovněž matematikou, fyzikou, astronomií a lékařstvím.

Thabit-ibn-Qurra, který rovněž komentoval některé matematická díla, jak bylo zmíněno. Muhammad a Ahmed se podíleli i na vybudování nového města al-Jafarí a také na stavbě kanálu mezi Basrou a Wasitem. Bratrům je připisováno přibližně 20 prací zaměřených na geometrii, astronomii a další příbuzné obory. Nejznámější a pravděpodobně nejpoužívanější z jejich spisů, *Kitab al-Hiyal* (Kniha důmyslných přístrojů, The book of ingenious devices, 9. stol.), přeložil do latiny Gerard z Cremony.¹¹⁴ Tato díla jsou zde uváděna i vzhledem k tomu, že v Orientu se ve středověku nerozlišovalo studium „vědy“- „engineering“ pouze jako stavitelství, ale vzdělání v této disciplíně zahrnovalo i úzce související obory jako byla mechanika či optika. Souhrnný název těchto oborů je al-handasa. Učenci Muhhamad Ibn Chaldún (Muhhamad Al-Khaldun, cca 1332 - 1406) i Ahmed Al-Qalqashandi (1355 - 1418) zahrnovali pod tyto vědy nejen znalosti geometrie, ale i „obory“, vnímané tehdy jako součást těchto "věd" – patřily sem věda (- science¹¹⁵) všech typů budov, věda optických technologií, věda konstrukce mostů, věda navigace, věda sestavování hodin, věda (výpočtů) míry a váhy, věda hledání spodní vody, věda řek a (stavby) kanálů, věda (důmyslných) přístrojů, věda (výpočtů) vyvážení, atd. Všechny tyto „vědy“ byly ale zároveň spojeny se znalostí „technologií.“

Při srovnání vzdělání ve zkoumaných profesích ve středověku v Orientu, lze předpokládat, že pravděpodobně nebyl systém řemesla a specializace přesně daný, neboť bylo možné změnit profesi či začít studovat později, protože někteří inženýři začínali jako řemeslníci – truhláři, stavitelé nebo mechanici, a pak studovali teorii - inženýrských a dalších věd, aby se stali architektky a inženýry (pro obě profese, jak jsou chápány dnes, byl jeden termín al-muhandisun). Jistou zajímavostí může být, že někteří učenci byli uváděni nejen jako matematici, ale rovněž jako inženýři, například al-Haytham. Jiní, například konstruktér a učenec Al-Džazárí (Al-Jazari, 1136-1206), se sami označovali pouze jako inženýři.¹¹⁶

V Orientu fungoval úřad muhandise¹¹⁷, tedy osoby, která byla zodpovědná nejen za výstavbu veškerých budov, ale i za urbanizační plánování a za rozhodnutí týkající se všech zaměstnanců pracujících na stavbě. Kvůli stavbě nejdůležitějších budov se scházela skupina inženýrů, kteří nejen vytvořili plány, ale rovněž dohlíželi na celou stavbu. Občas mohli fungovat i jako hlavní projektanti – dodavatelé určité stavby, kdy bylo stanoveno, kde a co se má stavět. Například při výstavbě zavodňovacího kanálu byla domluvena určitá předběžná cena a poté byla rozdělena práce na celé výstavbě kanálu dalším skupinám stavitelů - subdodavatelů. Stavitel byl pravděpodobně zodpovědný nejen za organizaci všech řemeslníků potřebných na stavbě, ale někdy pracoval zároveň i jako kameník či sochař. K další důležité profesi patřili na stavbách truhláři, kteří potřebovali také znát geometrii a odměřování, důležitou pozici zastávali i geometři.¹¹⁸ Obvykle je možné zápisy o pozicích a jednotlivých profesích najít na samotných stavbách, jak se dodnes vzácně podaří při rekonstrukcích či restaurování objektů.¹¹⁹

---

¹¹³ Působil zde i nestorián Hunajn ibn Ishák (809-873) ze Sýrie, díky jehož synovi a synovcovi byly do arabštiny přeloženy spisy Euklida, Aristotela, Galéna a Archimeda. Více Hans Kaufmann, Maurové a Evropa, s. 82-83.

¹¹⁴ Hill, Donald, R., Ahmad ibn Musa bin Shakir, Hasan Musa bin Shakir, The Book of Ingenious Devices, Kitáb Al-Hiyal, by the Banu (sons of) Musa bin Shakir. Dordrecht, Boston, D. Reidel Pub, 1979, s. 2-6.

¹¹⁵ Tento český překlad vychází z anglického překladu Kitáb Al-Hiyal Donalda R. Hilla. V závorce je u některých názvů věd uvedeno dokončení pojmu.

¹¹⁶ Ahmed Al-Hassani, Donald R. Hill, Islamic technology, s. 263-265.

¹¹⁷ Ahmed Al-Hassani, Donald R. Hill, Islamic technology: an illustrated history, s.271. Dle Nasser Rabbat, je ale středověký muhandis nejbližší dnešnímu termínu architekt, stavitel, neboť se jednalo o profesi s širokými

Řemeslníci byli velmi ceněni, sdružovali se do cechů, fungovala možnost získat 3stupně odbornosti, po odborné zkoušce se člověk stal mistrem – mu'allim, toto označení bylo ale používáno jak pro řemeslného mistra, tak pro učitele či profesora. To je poněkud rozdíl oproti středověké Evropě, Hill a Al-Hasan uvedli, že to reflektovalo situaci pozdního středověku v Orientu, kdy se mnoho studovaných lidí věnovalo rovněž řemeslu, což odpovídalo tamějšímu váženému sociálnímu postavení řemeslníků a obchodníků. Významné postavení inženýrů dokládaly i sňatky, v r. 1399 je doložen svatba sultána, který si vzal dceru svého inženýra (muhandisuna).

Muhammad bin Ibn al-Ukhuwwa (Diyā al-bin Muhammad Ibn Muhammad al-Qurashi al-Shāffī, ? - 1329) vytvořil spis *Ma'ālim al-Qurba fi ahkām al-hisba* (?Regule řádného výkonu řemesel?, počátek 14. stol.) pro muhtashiby, který obsahuje „směrnice“ pro množství tradičních profesí a výkon práce řemeslníků i obchodníků, například pekařů, mlékařů, zlatníků, ševců, soudců. Je zde rovněž popsáno, jak se v uvedených profesích podvádělo a na co bylo třeba dávat pozor. U některých řemesel byly uvedeny také tresty za přestupky. Spis podává slušný obraz i o tehdejších stavitelství, neboť kapitola 69 byla věnovaná právě pracujícím na stavbách. Byly v ní sepsány nejen možné špatné praktiky řemeslníků podílejících se na výstavbě, například truhlářů, malířů, zámečnicků, stavitelů, výrobců sádry, ale také daný počet pracovníků na určitou práci nebo jak má být vyplácena mzda. Velký důraz byl kladen na bezpečnost a správnost provedené práce na stavbě, za kterou byl pracovník osobně odpovědný. Třeba u truhlářů a zámečnicků byla uváděna potřeba zkušenosti a také poctivost vykonané práce, neboť na ní závisela ochrana vlastnictví, štěstí a rovněž bezpečnost obyvatel domu. Kameníci zase museli přísahat, že nebudou brát levný nekvalitní stavební materiál na základě dohody s příslušnými řemeslníky.¹²⁰

1.2.1.1.3 Konstrukce kleneb a vytváření dekorativního designu v islámské architektuře

Matematik a astronom Ghiját al-Din Džamšín al-Kaši sepsal *Miftáh-al-hisáb* (Klíč k matematice, Key of Arithmetic, 1427) a také sestavoval astronomické nástroje. Část života prožil v Samarkandu, kde se stal členem skupiny učenců shromážděné kolem Tamerlánova vnuka Uluga Bega (1394-1449), kteří se věnovali matematice a astronomii. Jafar Taheri uvedl al-Kašiho¹²¹ rozdělení užívání matematiky a geometrie do 3 okruhů. Do prvního zařadil teorii, do druhého praxi, kterou rozlišoval na využití teoretických poznatků v praxi, a třetím okruhem byla pouze praktická znalost. (Tabulka1)

---

technickými znalostmi a praktickými vědomostmi, pravděpodobně se ale méně věnoval pouze designu. Více Nasser Rabbat, Design without representation in medieval Egypt, in: Gülru Necipoğlu, ed. Muqarnas. Frontiers of Islamic art and architecture: Essays in celebration of Oleg Grabar's eighty birthday. roč. 25, Leiden, Koninklijke Brill NV, 2008, s. 147-154.

¹¹⁸Ahmed Al-Hassani, Donald R. Hill, Islamic technology: an illustrated history, s. 271.

¹¹⁹Ahmed Al-Hassani, Donald R. Hill, Islamic technology: an illustrated history, s. 266-269.

¹²⁰Kompletní překlad příručky z arabštiny Reuben Levy, Ma'ālim al-Qurba fi ahkām al-hisba of Diyā al-bin Muhammad Ibn Muhammad al-Qurashi al-Shāffī known as Ibn al-Ukhuwwa, London, Cambridge University Press, 1938, s. 94-96. Část textu týkající se pouze středověkých stavitelů rovněž Ahmed Al-Hassani, Donald R. Hill, Islam Technology: an illustrated history, s.272-274.

¹²¹Jafar Taheri, Mathematical knowledge of architecture in the works of Kashani, in: Nexus Network Journal, Architecture and Mathematics, 1/2009, s. 77-88.

Což odpovídalo rovněž rozčlenění využití geometrických poznatků v Evropě ve stejném období - na univerzitách se učila teorie geometrie, kterou stavitelé mohli využívat v praxi (nákresy, plány, výpočty) a využití pouze praktických výsledků u mistrů či kameníků, bez přímých znalostí teoretických traktátů, třeba Euklidových Základů. Zároveň Taheri uváděl, že před al-Kašim nedošlo k hlubšímu studiu matematických a geometrických proporcí staveb z vědeckého hlediska matematika v arabském světě. Z vědeckého hlediska a u proporcí staveb pravděpodobně ne, ale je nutné zmínit, že při vytváření povrchových úprav a dekorací staveb byly formovány složité geometrické obrazce již cca od roku 1200, kdy došlo pravděpodobně k významné změně koncepce ve vytváření geometrického designu za použití šablon, které byly složité komponovány, a jež jsou uváděny v arabských pramenech. (Obr.2) Tomu musely předcházet znalosti geometrie na vysoké úrovni, neboť složitost geometrické konstrukce arabských dekorativních ornamentů vysvětlily výzkumy především Petera Lu a Paula Steinhardta, uveřejněné v roce 2007. Autoři dokázali princip vytváření vybraných složitých geometrických ornamentů za pomoci nejmodernějších technologií.¹²²

Gürü Necipoglu předpokládala, že stavitelé Tamerlánovy říše používali detailní popisy a stavební rysy podobně, jako jsou doloženy ve stejném období v pozdně gotické evropské architektuře. Existence rysů je v textech uváděna v Turánu (Jižní Turkmenistán) a Íránu již od období vlády Mongolů (1256-1349). Nejstarší známý příklad tohoto typu nákresů byl provedený ve štku v paláci Takhti Sulayman, který nechal postavit kolem roku 1270 ilchanátský sultán Abaka Chán (Abaqa Khan, 1265-1282). Také v textu ohledně komplexu Rab'í Rashidi, který byl vybudován pro ilchanidského vezíra Rashida al-Dina Hamadaniho (1248-1318)¹²³ v Tabrízu byl zmiňován přímo rys na papíru.¹²⁴

Al-Kaši ve své předmluvě napsal, že jeho text je určen k tomu, aby nabízel snadná a prakticky využitelná řešení ve stavitelství, v designu a v matematice. Zabýval se především geometrickými propozicemi kleneb a různých typů oblouků. (Obr.1) Předpokládá se, že jeho práce byla určena jak architektům, tak geometrům, kteří připravovali architektonické plány. Nejdůležitější pro využití geometrie byla 4. kapitola, v níž jsou teoreticky popsány geometrické útvary používané v architektonických plánech z matematického hlediska. Ve své práci představil al-Kaši systém přesně určených geometrických útvarů (obrazců), společně s jejich klasifikací, typem funkce, metodou rýsování a jejich užití v praxi. A jeho spis skutečně stavitelé používali.¹²⁵

---

¹²² Peter James Lu, Paul J. Steinhardt, Decagonal and quasi-crystalline tilings in medieval Islamic architecture, in: Science, 315/2007, s. 1106-1110.

¹²³ Více k mauzoleu a ke komplexu institucí v Tagrídu, které zaštiťoval Rashíd Al-Dín, Birgitt Hoffman, In pursuit of memoria and salvation: Rashid al-Dín and his Rab' - i Rashídí, in: Pfeiffer, Judith (ed.), Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th -15th century Tabriz, Leiden, Koninklijke Brill, 2014.

¹²⁴ Gürü Necipoglu, Geometric design in Timurid/ Turkmen architectural practice: Thoughts on a recently discovered scroll and its late gothic parallels, s. 48-66.

¹²⁵ Klasifikaci Al-Kašiho geometrických útvarů uvedl Jafar Taheri, Mathematical knowledge of architecture in the works of Kashani, s. 77-88. Geometrickými obrazci a aplikovanou geometrií používanou arabskými architekty se zabýval Pavel Kalina, který zmiňoval i Al-Kašiho a jeho *Klíč k matematice*. Pavel Kalina, Benedikt Ried a počátky záalpské renesance, s. 31-32. Geometrizace významných středověkých arabských staveb od Egypta po Indii společně s analýzou geometrických útvarů používaných v islámské architektuře jsou uvedeny v publikaci Issama El Saida, Geometrická koncepce v islámském umění, Praha, Argo, 2008. Zároveň je třeba zmínit, že jedna z vedlejších hypotéz práce, tedy znalost Al-Kašiho spisu u středoevropských matematiků, například u Johana Müllera (Regiomontus, 1436-1476), s následným ovlivněním některých pozdně gotických a inovativních středoevropských konstrukčních technologií kleneb islámskou architekturou se zatím nepotvrdila, i když evropští matematici, žijící v období končícího

Údaje z textů z 14. století uváděly rysy a nákresy na hliněných tabulkách či na papíře, který byl levnější, a do Samarkandu se dostal z Číny, ale také se snadněji zničil nebo rozpadl.¹²⁶ Rysy byly důležité pro rozšíření architektonických inovací z centra na periferie, takto byly například použity plány nemocnice či vezírské hrobky z Tabrízu pro stavby v Yazdu ve 14. století. Jak uvedla Necipoglu, během následujícího období začaly experimenty se vzory, typy, ornamenty a s druhy kleneb, což bylo v době, kdy rovněž pozdně gotické klenby v Evropě vytvářely nespočet variací.¹²⁷

Tabulka 1. Rozdělení znalostí geometrie dle Al-Kashiho¹²⁸

Geometrie

1. Teoretická

1. okruh - čistá teorie

2. Praktická

2. okruh - teorie využitelná v praxi   3. okruh - pouze praxe

1.2.1.1.4 Arabské spisy vzniklé na Iberském poloostrově

Přímo na Pyrenejském poloostrově vzniklo několik zásadních děl týkajících se matematiky, geometrie či astronomie. Jednalo se o již zmíněné důležité dílo *Al-Istikmál* zaragozského krále a matematika Yusufu al-Mu'tamana Ibn Huda, do něhož byly zahrnuty

středověku, studovali arabské spisy, ovšem v latinském překladu a není u nich zatím doložena znalost relativně "nových" arabských matematických či architektonických spisů z 15. století a to i přesto, že obchod mezi Orientem a Evropou čile fungoval především skrze obchodníky z Benátek a Janova. O arabské inspiraci, kterou získal o generaci mladší Albrecht Dürer během svého pobytu v Itálii, více Julius Rodenberg, *Dürers Textur und die Islamischen Kaligraphensystem des Mittelalters*, in: *Guttenberg Festschrift*, Mainz, 1925, s. 412- 426. Co se ale týká architektury, tak ani Kastilan Ruy Gonzales de Clavijo (?-1412), který byl vyslán k Timurovi (Tamerlán, 1336-1405), a prošel velkou část "východního" Orientu, nezmiňoval získání arabských spisů, které by se týkaly stavitelství či matematiky, přičemž případný překlad do latiny by pravděpodobně ani v Kastilii nebyl zásadním problémem. Více k cestě Ruy González de Clavijo, *Vida y hazenas del Gran Tamorlan con la description de las tierras de su Imperio y senorio*, Manuskript MSS 18050, Biblioteca Nacional de España. Středověké gotické žebrové klenby a islámské klenby s uvedením jejich odlišných základních konstrukčních principů a rysů srovnával Arash Yousefi, který zmínil i Benedikta Rieda. Arash Yousefi, *Medieval Islamic and Gothic architectural drawings. Masons, Craftsmen and Architects*, Massachusetts Institute of Technology, magisterská práce obhájena v roce 2005.

¹²⁶Více uvedl k rychlosti rozšíření přístrojů, inovací či produktů z Číny do Evropy zejména přes Iberský poloostrov Juan Vernet. Jedním z nejdůležitějších prostředků, který přispěl k šíření znalostí a vědy, byl papír a rozvoj jeho výroby. Tento proces je poměrně dobře zdokumentován ve spise tuniského emíra al-Muizze bin Bádise (?1015-1061) *Kitáb umdat al - kuttab wa uddat dhawi al albab* (Opora písařů a nástroj inteligentních lidí, Staff of Scribes, 11. stol.). Jedno z prvních center výroby papíru bylo ve španělském Toledu, společně s papírnami v Játivě, v Anconě a Fabrianu v Itálii, kde vznikla výroba papíru kolem roku 1268, v Troyes roku 1348 a v Norimberku v roce 1390. Výroba papíru podstatně snížila cenu knih a jednalo se o jeden z faktorů, který vedl k rozšiřování vzdělanosti, což se odrazilo i na růstu počtu univerzit a vedlo k vynálezu knihtisku. Pro srovnání Vernet zmiňoval, že na výrobu pergamenu na jednu Bibli bylo třeba 200 ovčích kůží. Juan Vernet, *Arabské Španělsko a evropská vzdělanost*, Brno, L. Marek, 2007, s. 224-225.

¹²⁷Středověcí stavitelé v Orientu byli ale také opatrní na sdílení svých manuálů, svitků, metod a konkrétních konstrukčních řešení kvůli konkurenci. Tradice předávání znalostí fungovala rovněž orální formou a praxí, stejně jako ve středověké Evropě. Více Gürlü Necipoglu, *Geometric design in Timurid/ Turkmen architectural practice: Thoughts on a recently discovered scroll and its late gothic parallels*, s. 48- 66.

¹²⁸Jafar Taheri, *Mathematical knowledge of architecture in the works of Kashani*, in: *Nexus Network Journal, Architecture and Mathematics*, 1/2009, s. 77-88.

spisy Euklida, Archimeda, Appolonia, Theodesia, Menelaa, Ptolemaia, bratrů Banu Musy i Thabita-ibn-Qurry. Podrobněji se vysvětlením vlastních komentářů a důkazů taify Ibn Huda zabýval Jens Hogendijk.¹²⁹ Sevillan Abu Muhammad Jábir ibn Aflah (Geber, Gebre, cca 1100-1150) ve svém *Islah al-Majisti* (Oprava Almagestu, The correction of Almagest, 12. stol.) upravil některé výpočty v Ptolemaiově Almagestu. Část jeho díla v ne zcela kompletním latinském překladu pod názvem *Elementa Geometrica ad Astronomia necessaria* B. Gebri (Abu Muhammad Jabir ibn Aflah – Geber, cca 1100-1150) je součástí svazku s digitalizační signaturou COD. 2262 dochovaného v portugalské Národní knihovně. Spis obsahuje i komentář k Archimédovi a Euklidovy Základy od Francisca de Mella. Z Gebreho díla vycházeli například Córdobané a současníci, židovský filozof a lékař Maimonides (Moše ben Majmon, 1135-1204) i arabský filosof Ibn Rushd (Averroes, 1126-1198).¹³⁰

Z arabských znalostí čerpali rovněž židovští matematici působící na Iberském poloostrově. Byl to především Abraham bar Hiyya Ha-nas (1070-1136), jenž napsal *Hibbur ha-Meshihah we ha tishboret* (Traktát o měření a výpočtu, Treatise on measurement and calculation 11/12. stol.), který obsahuje algebru Chorezmího i zlomky Euklidových Základů¹³¹. Abraham Ben Meir ibn Ezra (Abenezra, cca 1090 - 1167) v knize *Sefer ha-Mispar* (Kniha čísel, The book of numbers, před r. 1160) přinesl znalosti indoarabských číslic a aritmetických operací. Také sepsal první knihu v hebrejštině o astrolábu - *Sefer Keli ha Nehoshet* (Kniha o přístroji astrolábu, Book of the instrument of brass, Book of astrolabe, kolem 1150).¹³²

1.2.1.2 Příručky pro stavitele v národních jazycích

Pro středověké kameníky a stavitele byly důležité také traktáty a příručky v „národních“ jazycích, jako byla *Praktike de geometrie* (Praktická geometrie, cca 1275) sepsaná ve francouzštině od neznámého autora, v níž byl například popsán astroláb. Tento přístroj se využíval nejen v astronomii, ale také ve stavitelství na vypočítání délky přímé linie nebo výšky, atd. Kromě praktických příkladů, jak vypočítat velikost pole v akrech, je část příručky věnována převodům měn, jak bylo v těchto spisech běžné.¹³³

---

¹²⁹Jeho dílem se zabýval v několika článcích podrobně Jan Paul Hogendijk, Le roi-géomètre al-Mu'taman ibn Hud et son livre de la perfection (Kitab al-Istikmal), in: Actes du premier colloque sur l'histoire des mathématiques arabes, Algiers, La Maison des Livres, 5/1988, s. 1-66. Rozbory jednotlivých částí spisu od téhož autora i v The geometrical parts of the Istikmal of Yusuf al-Mu'taman ibn Hud. An analytical table of contents, Archives Internationales d'Histoire des Sciences, 41/1991, s. 207-281. Více o nalezených částech al-Istikmal: Discovery of an 11th century geometrical compilation: the Kitab al-Istikmal of Al-Mu'taman ibn Hud, king of Saragossa, in: Historia Mathematica, 13/1986, s. 43-52.

¹³⁰Více k problematice ohledně souvislostí Gebre-Maimonides např. Tzvi Langermann, The Mathematical Writing of Maimonides, in: The Jewish Quarterly Review New Series, 1/1984, s. 57-65.

¹³¹Euklidovy Základy přeložil do hebrejštiny pravděpodobně kolem roku 1230 v Neapoli Jacob Anatoli, který vycházel z arabského překladu Základů al-Hajjaj ibn Yusufa revidovaným Thabitem ibn Qurrou. Více Mauro Zonta, Medieval Hebrew translations of philosophical and scientific texts. A chronological table, in: Gad Freudenthal, (ed.) Science in medieval Jewish cultures, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, s. 17-73.

¹³²George Gheverghese Joseph, The crest of the Peacock: Non european roots of mathematics, s. 504-505. K bar Hiyyu Ha-nasově Traktátu o měření a výpočtu a Abenezrově Knize čísel i Knize o přístroji astrolábu rovněž Shlomo Sela, Abraham ibn Ezra and the rise of Medieval Hebrew science, Leiden, Brill, 2003, s.30-31, 100.

¹³³Lon R. Shelby, The education of medieval English masons, s. 5-6.

1.2.1.2.1 Skicář Villarda Honcourta

Skicář,¹³⁴ který načrtl a sepsal Villard de Honcourt ve 13. stol.,¹³⁵ je jedním z nejstarších pramenů k vědomostem a znalostem středověkého mistra stavitele zachyceným nejen v rysech, ale také s popisy (Obr.3). Villard vycházel při tvorbě svého skicáře z *Geometria Gerberti*, jak ukazuje například shodná ilustrace k popisu, jak měřit věž, což jako techniku popsal právě Gerbert z Remeše v *Geometria Gerberti*. Villard de Honcourt tedy pravděpodobně znal tento spis, i když mohl také postupovat na základě ústní tradice. Davis zmiňoval, že u rysů staveb či půdorysů mohl Villard čerpat z Remešského palimpsestu nebo Strasburského plánu A nebo B, které se nedochovaly.¹³⁶ V jeho skicáři jsou jasně patrné znalosti antického stavitelství, mohl také vycházet přímo z překladů antických spisů nezprostředkovaných přes Toledo či Sicílii.¹³⁷

Vzhledem k tomu, že Villard de Honcourt neuváděl složitější techniky, či měření za pomoci astrolábu, předpokládal Shelby, že nebyl obeznámen se složitějšími technikami měření či odhadu vzdáleností, které se dostaly do Evropy skrze přeložené arabské spisy a znalosti.¹³⁸ Tomu poněkud oponovala Hagendorf, jež uvedla u Villarda přímý či nepřímý arabský či indický vliv.¹³⁹ Je otázka, či by to byl spis ze známých arabských děl o stavitelství, která byla přeložena. O znalosti Buzjaniho díla *Kniha geometrických konstrukcí, které jsou nezbytné pro řemeslníky* se spekuluje, u ostatních spisů by to příliš časově neodpovídalo vzhledem k možnostem rozšíření překladů z Toledo nebo ze Sicílie. To také poukazuje na to, jak se přeložené spisy a poznatky šířily nejprve v prostředí středověkých univerzit a pravděpodobně až následně, s určitým časovým odstupem se využívaly i v praxi.

1.2.1.2.2 Anglické manuskripty

Souvztažnost Euklidových Základů a jejich používání při navrhování lze usoudit i z anglických manuskriptů z přelomu 14. a 15. století. Jeden z nejstarších evropských manuskriptů určených zřejmě pro stavitele, kde je přímo uvedena postava "prvního" stavitele Euklida, se dochoval v Anglii. Nazývá se Cookův manuskript a je datovaný do konce 14. století nebo do počátku 15. století. Autor chtěl seznámit čtenáře se vznikem vědy geometrie a jejími tvůrci na základě Bible. V textu je zmíněno všech sedm svobodných umění, ale geometrie je považována za nejhlavnější z nich, neboť se jednalo o vědu, kterou se ve středověkém pojetí měřila Země. Příběh, popsáný v manuskriptu, začíná od Adama,

---

¹³⁴ Henri Auguste Omont, (ed.), *Album de Villard de Honnecourt, architecte du XIIIe. siècle*; reproduction des 66 pages et dessins du manuscrit français 19093 de la Bibliothèque nationale, Paris, Bernard Freres, 1927.

¹³⁵ Lucie Hagendorf, *Bauhüttenbuch des Villard de Honnecourt*, in: Günter Bindig, Norbert Nussbaum (ed.), *Der mittelalterliche Baubetrieb nördlich der Alpen in zeitgenössischen Darstellungen*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978, s. 1-21.

¹³⁶ Vice Michael T. Davis, 'Ci poes vos veir': Technologies of representation from drawing to digital, in: Robert Odell Bork, a kol., *New Approaches to medieval architecture*, Surrey, Ashgate, 2011, s.219 -234.

¹³⁷ Hanno -Walter Krufft, *Dejiny teórie architektúry: od antiky po súčasnosť*, Bratislava, Pallas, 1993, s. 34.

¹³⁸ Lon R. Shelby, *The education of medieval English masons*, s. 1-26.

¹³⁹ Lucie Hagendorf, *Bauhüttenbuch des Villard de Honnecourt*, s. 1-21.

pokračuje tím, jak vznikala řemesla a vědy, je zmíněn i Pythagoras, který vyučoval 4 vědu, aritmetiku, již sepsal.

Příběh Euklida uvedl autor údajně tak, jak ho viděl napsaný v latině a ve francouzštině.¹⁴⁰ Jak je napsáno v manuskriptu, byl to prý Isidor (ze Sevilly, cca 560-640), který uvedl Euklida jako jednoho z prvních autorů, jenž používal slovo geometrie.¹⁴¹ A byl to Euklides, kdo naučil stavět své následovníky.¹⁴² Dále je v textu uvedeno, že se o mnoho let později naučil Gher (Gerard z Cremony?) toto umění geometrie, které se pak dostalo do Anglie „za časů dobrého krále Adelstona“:

„The clerk Euclide on b(t)his wyse hit fonde
Thys craft of gemetry yn Egypte londe....
..Mony erys afterwarde y v(u)nderstonde
Gher b(th)at b(th)e craft com ynto b(th)ys londe.
Thys craft com ynto England, as y ghow say
Yn tyme of good kyng Adelstones day.“

Pak by, dle Halliwella, nebyl první dnes známý překlad Základů v Anglii od Adélarda z Bathu, ale manuskript Euklidových Základů by tam dostal již o dvě století dříve.¹⁴³ Pravděpodobněji se ale jeví možnost výstavby textu o Euklidovi na základě romance o králi Athelstonovi, která vznikla v polovině 14. století v Anglii.¹⁴⁴ Druhý manuscript pojednává v několika kapitolách o praktickém měření výšky, vzdálenosti a hloubky: „Nowe sues here a Tretis of Geometri wherby you may knowe the heghe,

---

¹⁴⁰Již se tu odrazila potřeba manuskriptů (příruček nebo textů) v „národním“ jazyce, které by nebyly určeny pouze pro učence či kleriky. Nejen latina, ale i znalost francouzštiny byla v Anglii ještě v polovině 14. století důležitější, například na univerzitě v Oxfordu studentům v roce 1340 zakázali mluvit anglicky. Angličtina byla jazyk lidu. Používání angličtiny jako jazyka vzdělanců a vědy se však rozšířilo na Britských ostrovech až v 17. století, i když "krásná" literatura se psala v angličtině již od krále Alfredda, rovněž v didaktických a náboženských textech se používala angličtina od středověku. Více Dick Leith, *A social history of English*, London, Routledge, 2. vyd., 1997, s. 44-49. O spolupůsobení angličtiny, francouzštiny a latiny ve středověké Anglii se zmiňoval také Peter Burke, *Jazyky a společnost v raně novověké Evropě*. Praha, NLN, 2011, s. 101. Autoři manuskriptů mohli být vzdělaní klerikové, kteří uměli francouzsky a latinsky, zároveň dokázali text sepsat v angličtině a také museli mít povědomí o praktické geometrii a matematice.

¹⁴¹Přepis textu manuskriptu lze najít na www.freemasonry.bcy.ca

¹⁴²Manuskript je v odborné literatuře zabývající se vzděláním středověkých stavitelů zpravidla uveden v souvislosti se stavitelstvím a Euklidem, například u Lona R. Shelbyho, *Geometrical knowledge of medieval master masons*, s.395-429, u Wenera Müllera, *Grundlagen gotischer Bautechnik*, s. 107-108. Jak ale upozornila Florence Yeldham, mohlo se jednat o moralizující romanci, neboť dle ní text neobsahuje téměř žádné praktické informace týkající se stavitelství a nikde se v manuskriptu nepíše o Euklidových Základech. Florence Yeldham, *The alleged early English version of Euclid*, in: *Isis*, 2/1927, s. 234-238.

¹⁴³V Anglii byly dnes známé manuskripty v překladu jak Gerarda z Cremony, tak i Adélarda z Bathu. Více Menso Folkerts v publikaci *Euclid in Medieval Europe*, vydané v roce 1989. Nyní je tento text s úpravami a dodatky pod názvem *Euclid's Elements in the Middle age* (nestránkováno), dostupný online.

¹⁴⁴V anglické romanci z 2. poloviny 14. století se objevuje také postava „good kyng Adelstone“ – v příběhu se řeší například téma spravedlnosti, viny a trestu, viz například Robert Allen Rouse, *The idea of Anglo – Saxon England in Middle English romance*, Cambridge, D.S. Brewer, 2005, zejména s. 55-58. Tato romance „Athelston“ se dochovala písemně v jediném manuskriptu z pozdějšího období. Struktura a výstavba úvodní části neliterárního textu, zaměřeného na dějiny architektury, by mohla být ozvěnou literárního textu a právě této romance, čemuž by odpovídalo období vzniku a postava krále, i téma příchozích z cizí země, tedy i Euklida, který je v tomto manuskriptu nositelem vědění – přišel s novými znalostmi geometrie.

depnes, and the brede of mostwthat erthely thyngs."¹⁴⁵ V manuskriptu je také uvedeno odvození slova geometrie z řeckého geos a výraz z řečtiny metr, tedy vysvětlení míry v angličtině, je zmíněno i všech 7 věd. Kapitoly pokračují praktickým popisem, jak měřením za pomoci geometrie vypočítat výšku, délku a hloubku i vzdálenosti různými způsoby.¹⁴⁶

Sbacchi uvedla, že fenomén "clerk Euclide" ovšem mohl být podstatně rozšířenější mezi středověkými staviteli, než si dnes myslíme, jak o tom svědčí uvedený manuskript. Pro vytváření rysů byly Euklidovy obrazce vždy jednodušší než složité matematické propočty¹⁴⁷. Zároveň ale nelze vyloučit ani možnost širšího povědomí o postavě Euklida, avšak bez ztotožnění jeho díla s geometrickými rysy a nákresy používanými staviteli a kameníky při každodenní práci.

1.2.1.2.3 Středoevropské příručky a traktáty o architektuře

Více spisů či "příruček" o stavitelství a geometrii bylo napsáno v období konce 15. a počátku 16. století v jihoněmeckém prostředí. Dochovaly se například příručky Matthäuse Roriczera, Hanse Schmuttermayera či Lorenze Lechlera. Matthäus Roriczer¹⁴⁸ sepsal *Buchlein von der Fialen Gerechtigkeit* (1486), která se zachovala ve 4 exemplářích a *Geometria Deutsch* (1487/88)¹⁴⁹, jež obsahuje praktické popisy a nákresy, jak vyřešit zkonstruování pětiúhelníku, sedmiúhelníku či osmiúhelníku bez měření, na základě geometrie.¹⁵⁰ Mohlo se jednat o jeho vlastní práci, tedy sepsání řešení jednoduchých geometrických problémů za pomoci techniky architektonických návrhů a konstrukcí nebo o kompilaci či syntézu prací, známou z dalších spisů.¹⁵¹

Roriczer u obou svých prací mohl vycházet ze starších rukopisů, které se nedochovaly. Také se mohl seznámit s manuskriptem rysů z Vídeňské sbírky u biskupa Wilhelma von Reichenau (cca 1426-1496), který se zajímal o geometrii, a s nímž dle své vlastní dedikce Roriczer diskutoval o geometrii a konstrukcích a věnoval mu druhou svou "příručku" *Das Buchlein von der Fialen Gerechtigkeit*.¹⁵² Podle Roriczerovy "příručky" bylo možné sestojit uvedené konstrukce a geometrické útvary bez znalosti teoretického základu některého z geometrických spisů. Nepředpokládá se ani, že by Roriczer znal Vitruviových Deset knih o architektuře, které byly poprvé vydané v němčině Walterem Riviem (Walter Hermann Ryff, 1500-1548) v roce 1547.

---

¹⁴⁵ Přepis manuskriptu James Orchard Halliwell, A treatise on the mensuration of heights and distances, from a MS of 14 century, Rara mathematica; or a collection of treatises on the mathematics and subjects connected with them from ancient inedited manuscripts, London, John William Parker, 1839, s. 56-71.

¹⁴⁶ James Orchard Halliwell, A treatise on the mensuration of heights and distances, from a MS of 14 century, s. 56-71 ve stručnosti také Werner Müller, Die Grundlagen gotischer Bautechnik, s. 108.

¹⁴⁷ Michele Sbacchi, Euclidism and theory of architecture, in: Nexus Network Journal, 2 /2001, s. 25-38.

¹⁴⁸ Více Geldner, Ferdinand (ed.), Matthäus Roriczer, Das Buchlein von der Fialen Gerechtigkeit, Geometria Deutsch, Wiesbaden, Guido Pressler, 1965.

¹⁴⁹ Hecht uváděl, že Geometria Deutsch byla dříve připisována Hansi Höschovi ze Švábského Gmündu. Konrad Hecht, Maß und Zahl in der gotischen Baukunst, 2. Teil, Braunschweig, Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft, Band 22, 1970(1972), s. 163.

¹⁵⁰ Více Jens Høyrup, The rare traces of constructional procedure in "practical geometries", Filosofi og Videnskabsteori pa Roskilde Universitetcenter.3. Raekke: Preprints og reprints 2/2006, , s. 1-10.

¹⁵¹ Lon R. Shelby, The education of medieval English master masons, s. 1-26.

¹⁵² Podrobněji analyzovala Elke Weber, Steinmetzbücher-Architekturmusterbücher, in: Gunter Binden, Norbert Nussbaum, (ed.) Der mittelalterliche Baubetrieb nördlich der Alpen in zeitgenössischen Darstellungen, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978, s. 22-42.

Roriczer také uvedl, že vycházel z práce "jungkherr von prage"¹⁵³, u kterých se stavitelskému umění naučil jeho předek Wenzel Roriczer, jenž přišel do Řezna z Prahy.¹⁵⁴ Rod Roriczerů je spjat s působením na stavbě řezenského dómu svatého Petra v několika generacích a s dalšími významnými stavbami v regionu. Pod vedením mistra Wenzela, který působil v Řezně v letech 1411 až 1419, vznikla podstatná část západní fasády dómu. Po jeho smrti si jeho vdovu vzal Andreas Engel, jenž převzal i vedení stavby dómu v letech 1436 – 1463. Andreas vychoval a vyučil Wenzlova syna Konráda Roriczera (cca 1410-1478), který se stal stavebním mistrem v Eichstättu asi v roce 1440. Vedl rovněž stavbu chóru v kostele svatého Vavřince v Norimberku od roku 1454 a v roce 1456 se vrátil do Řezna, kde vedl stavbu katedrály až do své smrti, uváděné po roce 1478. Zároveň je doložen v huti dómu svatého Štěpána v roce 1462 a kvůli zaklnutí na stavbě Frauenkirche (Domkirche zu Unserer lieben Frau) v Mnichově v roce 1473/74. Konrád Roriczer v dómu v Řezně vybudoval předsíň, hlavní portál a věž.

Jeho syn Matthäus (cca 1435-1495) strávil tovaryšská léta u stavitele Hanse Boblingera (1410-1482) v Esslingenu, pak se podílel do roku 1462 na stavbě dómu v Eichstättu. Poté Matthäus odešel do Norimberku za otcem, kde se stal v roce 1463 mistrem stavitel a také norimberským občanem. Následně odešel zpět do Eichstättu pracovat pro biskupa Wilhelma von Reichenau. Poté kolem roku 1480 Roriczer nahradil otce na místě hlavního stavebního mistra v Řezně. Matthäus Roriczer zemřel pravděpodobně kolem roku 1492-1495, jeho *Das Buchlein von der Fialen Gerechtigkeit* byla poprvé vydaná v roce 1486 v Řezně, a poté vyšla i v Norimberku v roce 1498. V čele řezenské stavební huti Matthäuse nahradil jeho bratr Wolfgang (?-1514)¹⁵⁵.

Další „příručka“ *Fialenbüchlein* (1485), jež vznikla v tomto období, je prací norimberského měšťana Hanse Schmuttermay(e)ra, o jehož životě není známo mnoho informací. Ale také on uvedl, že vycházel z díla velkých, proslulých mistrů: „Junckerhern von Prage“ - tedy z díla rodiny Parlérů, „Niclase von Straspurk“ - Nicolase Dozingera z Wormsu, který od roku 1452 působil ve stavební huti ve Štrasburku, a mistra Rugera.¹⁵⁶

---

¹⁵³Büchlein der Fialen Gerechtigkeit, přepis s. 46 - Junker von Prag. Dalším zmínkám o „Junker von Prag a“ rozšíření inovací Parlérova stavebního konceptu ve střední a západní Evropě se věnoval ve svém článku Marc Carel Schurr, Die „Junker von Prag“ und die mitteleuropäische Spätgotik, in: Heike Müns, Matthias Weber, „Durst nach Erkenntnis.“ Forschungen zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa; zwei Jahrzehnte Immanuel-Kant -Stipendium, sv. 29, Oldenbourg Verlag, 2009, s. 225-246.

¹⁵⁴ Robert Dohme, Geschichte der deutschen Baukunst, Bd. 1., Berlin, Grotosche Verlagsbuchhandlung, 1887, s. 182. Zatím není doloženo, že by i přes uvedené pojmenování v těchto „dobových“ materiálech - Junker von Prag-, u Schmuttermayera Junkherrn von Prag, tedy označení užívané pro nižší šlechtu, získali Petr Parlér či jeho synové šlechtický titul. Ale ví se, že Petr Parlér byl činný i ve veřejném životě v městečku na Hradčanech, kde bydleli převážně pracovníci stavící katedrálu a duchovní. Petr Parlér byl starostou tohoto městečka a zároveň také obchodoval s nemovitostmi. Více Pavel Kalina, Praha 1437-1610. Kapitoly o pozdně gotické a renesanční architektuře, Praha, Libri, 2011, s. 20.

¹⁵⁵Matthäus Roriczer, Ferdinand Geldner, Das Buchlein von der Fialen Gerechtigkeit, Geometria Deutsch, s. 63-64.

¹⁵⁶ Mistra Rugera uvedl Dohme jako neznámého v Robert Dohme, Geschichte der deutschen Baukunst, s.182. Je otázka, o kterého učence či kterou osobnost Parlérova či Dodzingerova formátu by se mohlo v Schmuttermayerově příručce jednat. Toto jméno neuvedl Roriczer, jehož předek přímo pracoval na stavbě katedrály sv. Víta, proto Schmuttermayer nemusel nutně odkazovat na výjimečného kameníka, který pracoval na Svatovítské katedrále o necelých sto let dříve, od října 1372 do dubna 1373, a byl veden v záznamech jako magister Rudger. Více o tomto mistru Rudgerovi Ivo Hlobil, Parlérovska huť a stavba katedrály sv. Víta za Karla IV., in: Katedrála sv. Víta, 1.díl/Stavba. K 650. výročí založení Svatovítské katedrály, Praha, Pražský hrad, 1994, s. 70-71, také k mistru Rudgerovi Ivo Hlobil, Petr Parlér - sochař, in: Klára Benešová, Ivo Hlobil, Petr Parlér. Svatovítská katedrála 1356-1399, Praha, Správa Pražského hradu, 1999, s. 21-22.

Schmuttermayer byl zlatník¹⁵⁷ a ti rovněž potřebovali znalosti geometrie při své práci, jak je možné vyčíst nejen z jeho knihy, ale i z rysů zlatníků z tzv. Basilejských sbírek (Basler Goldschmiedrisse).¹⁵⁸ Norimberk byl v tomto období kvetoucím obchodním a kulturním centrem, velký důraz se kladl rovněž na vzdělání měšťanských synů, ke kterým zřejmě patřil i Hans Schmuttermayer a samozřejmě i syn zlatníka Albrecht Dürer. Základem jejich znalostí bylo podobně jako u mladých šlechticů psaní, čtení a matematika, vyšší vzdělání získávali ti majetnější na vyhlášených německých univerzitách nebo v severní Itálii, proto mohli tito studenti také znát teoretické spisy o geometrii, světle, perspektivě.¹⁵⁹

Porovnání Schmuttermayerovy práce s Roriczerovým spisy¹⁶⁰ by mělo ukázat, že i když oba vycházeli ze stejné techniky práce, výsledek je odlišný jak v kompozici, tak v detailech.¹⁶¹ (Obr.5,6) Toto zaznamenané srovnání lze vztáhnout i na práci dalších pozdně gotických stavitelů. Shodný základní postup například při vytváření klenebních vzorců, tak přinášel množství odlišných řešení. U Schmuttermayera se jednalo spíše o práci popisnou, na rozdíl od Roriczerovy knihy, rysy jsou v ní pouze dva.¹⁶²

O těchto spisech o praktické geometrii a rysech se někdy hovoří jako o jihoněmeckém fenoménu. Při bližším pohledu lze zjistit, že v Norimberku byla zakořeněná tradice psaní rodinných kronik a potřeba zaznamenávat informace. Tato skutečnost mohla vést také k potřebě mistrů řemeslníků zachytit své znalosti a vědomosti pro další pokolení. Ostatně dokumentování a získávání ucelených informací mělo v Norimberku více příznivců – první tištěnou „encyklopedií“ o tehdejších znalostech světa byla *Nuremberg chronicle* od Hartmana Schedela (1440-1514) vydaná v roce 1493 (obr.13-Portugalia), Willibald Pirckheimer (1470-1530) zase sbíral všechny tištěné řecké klasiky.

Albrecht Dürer mohl být inspirován i "knížičkou" Schmuttermayera k sepsání svých pozdějších traktátů, z nichž "*Unterweisung der Messung mit dem Zirkel und Richtsheit in Linien, Ebenen und ganzen Körpern*"(1525) také přímo dedikoval zlatníkům a umělcům.¹⁶³ V tomto traktátu je narýsováno i tordování dřívku sloupu (obr. 4), jednoho z častých motivů

Hypotéza, že byl míněn učenec Roger Bacon, který učil v Paříži i v Oxfordu, a zabýval se optikou, perspektivou a působením světla, se zatím nepotvrdila, ačkoliv byly Baconovy práce v povědomí ve 14. století i ve střední Evropě, viz. poznámka č.110. Obeznamenost s Baconovými medicínskými díly ještě v 15. století v Anglii zmiňovala Faye Getz, Roger Bacon and medicine: the paradox of forbidden fruit and the secrets of long life, in: Jeremiah Hackett, (ed.), Roger Bacon and the Sciences: Commemorative Essays 1996, Leiden, Brill, 1997, s. 337-362. Baconovy spisy mohl ale také v Norimberku vlastnit nejvyhlášenější matematik a astronom své doby, Regiomontanus, stejně tak se s nimi teoreticky mohl seznámit Schmuttermayer při svém možném vyšším vzdělání.

¹⁵⁷ Lothar Schmitt, Über die Schwergestalt deutschen Architektur traktats: die Wiegendrucke Mathes Roriczers und Hanns Schmuttermayers, in: Scholion 3/2004, s. 168-174.

¹⁵⁸ Vice Annelise Seelinger-Zeiss, Lorenz Lechler von Heidelberg und sein Umkreis. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1967, s. 66-72.

¹⁵⁹ Sebastian Gulden, An Ideal Neighborhood: The physical Environment of the early Dürer as a space of experience, in: Thomas Esser, Daniel Hess, (ed.), The Early Dürer. Exhibition organized by the Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg May 24 - September 2, 2012, Nuremberg, Verlag des Germanischen Nationalmuseums in association with Thames& Hudson, London and New York, 2012, s. 29-38.

¹⁶⁰ Podrobně shrnuje dosavadní názory na tyto traktáty a spisy Konrad Hecht, Maß und Zahl in der gotischen Baukunst, 2.Teil, s. 164 -166.

¹⁶¹ Lon R. Shelby, Geometrical knowledge of medieval master masons, s. 395-429.

¹⁶² Hans Schmuttermayer, Fialenbuchlein, Nuremberg, Georg Stuchs, 1489.

¹⁶³ Thomas Esser, A different early Dürer, three proposals, in: Thomas Esser, Daniel Hess, (ed.), The Early Dürer. Exhibition organized by the Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg May 24 - September 2, 2012, Nuremberg, Verlag des Germanischen Nationalmuseums in association with Thames& Hudson, London and New York, 2012, s. 23-24.

nejen architektury pozdně gotické střeoevropské, ale i portugalské manuelské architektury. Jeho další spis *Etliche Unterricht zu Befestigung der Städte, Schloß und flecken* se zabýval fortifikacemi a byl vydán v roce 1527 s věnováním českému králi Ferdinandovi I. Habsburskému (1503-1564). Dle Dürerova traktátu bylo vybudováno zabezpečené skladiště obchodníků Fuggerů v Červeném Kameni u Trnavy, které bylo později přestavěno.¹⁶⁴ Inspirace Dürerovými spisy jsou zmiňovány i v souvislosti se staviteli na Iberském poloostrově, lze uvést například architekta Hernana Ruize mladšího působícího v 16. století, prostudování Dürera zmínil ve svém seznamu i Simón García, španělský architekt druhé poloviny 17. století.

Praktickou geometrií se zabýval také Lorenz Lechler v *Unterweisungen* sepsaném v roce 1516. Součástí jeho traktátu o architektuře byly i skici fiál, křížové kytky a klenební konstrukce,¹⁶⁵ také zmiňoval opracování kamene. Lorenz Lechler se stal stavebním mistrem pravděpodobně v letech 1480-1485, svoje zkušenosti mohl získat ve stavební huti ve Štrasburku pod vedením Jakoba z Landshutu, jak by napovídaly jeho kamenické práce. Dle věnování sepsal Lechler *Unterweisungen* pro svého syna Moritze „zu unterweissungen und lehrungen“. Dochoval se ale pouze opis jeho práce, jenž byl vydán v *Musterbuch* Jakoba Fachta v roce 1593. Obsahoval nejen traktát, ale také soukromé zápisky, vlastní Fachtovy nákresy klenebních konstrukcí společně s nákresy Roriczerových fiál.¹⁶⁶

1.2.1.2.4 Dozvuky středověku - vybrané portugalské a španělské traktáty o architektuře v 16. a 17. století

Španělský architekt Hernán Ruiz mladší (El joven, 1514 - 1569) je autorem spisu "*Manuscrito del arquitectura*" (cca 1560). U jeho možných zdrojů se sice předpokládalo stěžejní ovlivnění Albertiho dílem, ale Hernán Ruiz vlastnil bohatou knihovnu a v závěti odkazoval dědicům knihy „intitulado Leon Baptista Alberti e otro de Alberto Dürero de yumetría e arquitectura“. Jak uvedl Morrales, předpokládá se, že první publikací bylo míněno *De re aedificatori*, u vlastnictví traktátů Albrechta Dürera se pravděpodobně jednalo o jeho dílo *Unterweisung der Messung mit dem Zirkel und Richtsheit in Linien, Ebenan und ganzen Corporen* případně o *Vier Bücher von Menschlichen Proportion* (Čtyři knihy proporcí člověka), které byly vytištěny v roce 1528 také v Norimberku. Dürerovu dílu *Unterweisung der Messung* odpovídá Ruizova část spisu věnovaná kužolosečkám. Vzhledem k tomu, že se u Dürera jednalo o spis, v němž kulminují ještě středověké znalosti v geometrii s přesahem nových, renesančních vlivů, byla by to ideální publikace pro architekta Ruizova formátu. V Ruizově manuskriptu je právě také znatelný i

---

¹⁶⁴ František Musil dodával, že k prvním teoretikům pevnostní architektury patřili Leonardo da Vinci a Francesco Giorgio Martini, Dürer patřil k mimoitalským teoretikům, kteří se zabývali pevnostní architekturou. Co se týká využití Dürerových teoretických plánů pro stavbu Fuggerů, tak je to zcela přirozené, neboť byl sousedem Hanse Fuggera, bratrance Georga Fuggera, který rovněž žil, stejně jako Jakob Fugger, nějakou dobu v Norimberku. Také si objednával u Dürera portréty, a tak museli být všichni dobře obeznámeni s jeho veškerou prací. Více v Sebastian Gulden, *An Ideal Neighborhood: The physical Environment of the early Dürer as a space of experience*, *The Early Dürer*. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 2012, s. 29-38. František Musil, *Úvod do kastelologie*, 2.část, Hradec Králové, Gaudeamus, 2006, s. 338.

¹⁶⁵ Konrad Hecht, *Maß und Zahl in der gotischen Baukunst*, 2. část, s. 169.

¹⁶⁶ Více k traktátu Annelise Seelinger-Zeiss, Lorenz Lechler von Heidelberg und sein Umkreis, s. 27-29, také Elke Weber, *Steinmetzbücher-Architekturmusterbücher*, s. 22-42.

středověký vliv, neboť některé nákresy mají vztah ke skicám Villarda Honcourta, další rysy jsou podobné nákresům z Roriczerovy Buchlein von der Fialen Gerechtigkeit. Ruizova stavba zvonice v Córdobě, kterou má zakreslenou i ve svém manuskriptu, odpovídá svým rozčleněním jak dle skici Villarda Honcourta, tak i rysu Hanse Puchpauma.¹⁶⁷

Ještě architekt Simón García (?1651-1681) ze Salamanky o sto let později ve svém manuskriptu *Compendio de architectura y symetria de los templos: conforme a la medida del cuerpo humano, con alguns demonstraciones de geometría recoxido de dibersos autores naturales y estrangeros* uváděl přímo spis významného stavitele Rodriga Gila de Hontañon (1500-1577) mezi svými hlavními zdroji, když napsal: "Rodrigo Gil de Hontañon de quien es lo más de este compedio por aber veindo a mis manos, manuscrito suo". V tomto "Hontañonově" traktátu jsou načrtnuty konstrukce klenebních vzorců jeho a jeho otce Juana, spolupracovníků stavitelů Juana de Colonia a Simona de Colonia (Hanse z Kolína a Šimona z Kolína), rovněž je tam popsáno a načrtnuto, jak proporčně řešit stavbu křížení, aby se v zaklenutí tohoto prostoru mohl znázornit určitý pozdně gotický klenební vzorec, v manuskriptu je narýsována a popsána také konstrukce lodi halového kostela (Obr.35) i další typy klenebních vzorců,¹⁶⁸ které používali také stavitelé podílející se na vytváření manuelských staveb. García mezi dalšími autory traktátů o matematice, geometrii a architektuře, z kterých čerpal, také uvedl Albrechta Dürera a přímo na jeho *Vier Bücher von Menschlichen Proportion* odkazoval u proporcí. V Garciově seznamu nechybí ani autoři teologických či filosofických spisů, a tak tento list může ukazovat v plné šíři rozhled vzdělání architekta druhé poloviny 17. století. (Obr.8)¹⁶⁹

Portugalský manuskript *Tratado de Arquitectura* obsahuje 16 kapitol, mezi nimi i *Livro da Geometria* a *Livro da Perspectiva*. Je připisován hlavnímu královskému staviteli Antonioví Rodriguesovi a vznikl přibližně v letech 1575-1576 a navazoval na dřívější traktáty a spisy o geometrii a perspektivě. Traktát sloužil k výuce architektury mladých šlechticů a infantů v okruhu královského dvora v Paço de Ribeira v Lisabonu, kde Rodrigues vyučoval.¹⁷⁰ (Obr.7,24,25)

Z portugalských matematiků patřil k nejvýraznějším vědcům doznívající manuelské éry Pedro Nunes (1502-1578), který se přátelil nejen s matematikem a astronomem Johnem Deem (1527-1609), ale jeho jméno a dílo bylo známé i celé generaci učenců ve střední Evropě, neboť autor německého vydání Walter Rivius (Walter Herman Ryff, 1500-1548) ho jmenoval v předmluvě prvního vydání *Deseti knih o architektuře v němčině*, nazvané *Vitruvius Teutsch* (1547), společně s dalšími teoretiky architektury jako byl Luca Paccioli (1445-1517) či Sebastian Serlio (1475-1554).¹⁷¹

---

¹⁶⁷ Alfredo Morrales, Juan, Hernán Ruiz "El Joven", Madrid, Akal, 1996, s. 130-138.

¹⁶⁸ Simón García, Rodrigo Gil de Hontañon, *Compendio de architectura y symetria de los templos*, manuskript č. MSS/8884, Biblioteca Nacional de Espanha, s. 4.

¹⁶⁹ Simón García, Rodrigo Gil de Hontañon, *Compendio de architectura y symetria de los templos*, manuskript č. MSS/8884, s.1. Ke klenbám a traktátu také Santiago Fernández Huerta, *La construcción de las bóvedas góticas según Rodrigo Gil de Hontañon, arquitecto de la catedral de Segovia*, in: Huerta, Fernández Santiago, Pedro Navascués Palacio,(ed.), in: *Segovia: su catedral y su arquitectura. Ensayos en homenaje a Antonio Ruiz Hernando*. Madrid, Instituto Juan de Herara, 2. upravené vydání, 2013, s. 107 - 133.

¹⁷⁰ Rafael Moreira, *A escola de arquitectura do Paço da Ribeira e a Academia de matemáticas de Madrid*, in: *Relações artísticas entre Portugal e Espanha na época dos Descobrimentos, II. simpósio luso-espanhol de História da arte*, Coimbra, 1987, s. 65-77. Také Joaquim Oliveira Caetano a kol., *A ciencia do desenho, A ilustração na colecção de códices da Biblioteca Nacional de Portugal*, Lisboa, Biblioteca Nacional de Portugal, 2001, s.87.

¹⁷¹ Jméno uvedeno v podobě Petro Nonio, Walter Rivius, *Vitruvius Teutsch*, 1547, předmluva.

Stručný nástin portugalské gotické architektury

„... ei deffeso que nem huum homem non possa fazer casa forte no meu senhoryo sem meu mandato..“

Nářízení krále Dinise o zákazu staveb obranných věží bez jeho povolení, 13. století
(Obranná obytná věž, Quintela, Vila Real, 15.stol.)

2. Stručný nástin portugalské gotické architektury

Krátký přehled o portugalské gotické architektuře jako celku je důležitý kvůli uvědomění si velkého rozdílu oproti období výstavby zejména druhé poloviny 15. století a počátku 16. století, kdy do země začaly proudit ekonomické prostředky z námořních výbojů a obchodu s kořením, a došlo ke zkosmopolitnění center země, což se promítlo také do investování a odrazilo se výrazným způsobem i ve stavitelství a zejména v manuelské architektuře. Největšími stavebníky byli po celý středověk králové, někteří z nich podporovali určitý řád a výstavbu klášterů s ním spojenou, jako například Jan I. (João I. de Avis, 1357-1433) dominikány, či Alfons III. (Afonso III. de Portugal, 1210-1279) medikantské řády.

S konkrétními řády souvisela i politická pomoc králi v kortesech především v období krizí. Právě Jan z Avisu se stal králem i díky dominikánské podpoře v kortesech,¹⁷² proto když následně nechal na oslavu vítězství nad svým bratrancem Janem Kastilským (Juan de Castella, 1358-1390) postavit klášter v Batalhe, věnoval ho dominikánskému řádu. Jako hlavní město královského dvora byl sice ustaven Lisabon již v roce 1255, avšak žádné město království v té době nedokázalo dvůr krále uživit, a tak se dál pohyboval především v severní části království, mezi městy Barcelos, Guimarães, Porto a Coimbra.¹⁷³ Stavby radnice, kašny, ale třeba i jatka či vězení se hradily z darů a z peněz z hospodaření města dle návrhů městské rady, další veřejně potřebné stavby, například chudobince či nemocnice byly často a podstatně financovány panovníkem. Gotická architektura však věrně odrážela hospodářské a sociální podmínky země, jež se odrazily i ve skromné výstavbě domů, neboť v království nebyla velká města s kvetoucím obchodem či velkým řemeslným potenciálem, založeném na těžbě a zpracování kovů, což by umožňovalo vybudování velkých městských domů.

2.1 Sakrální architektura

Typickou portugalskou gotickou sakrální stavbou byl kostel na venkově pro 20-30 osadníků - „sousedů“, který se podstatně nelišil od menších kostelů jinde v jižní Evropě. Velké stavební podniky a bohaté kláštery typu cisterciáckého kláštera v Alcobaça či dominikánského kláštera v Batalhe byly výjimkami, i významný augustiniánský klášter Santa Cruz v Coimbře je dodnes podstatně skromnější stavbou. Jedním z důvodů královské podpory výstavby klášterů bylo zaopatření královských infantů v církevních a řádových funkcích, neboť jednak jim to zajistilo významné sociální postavení, jednak určité finanční

---

¹⁷² Kortesy - jednalo se o shromáždění šlechticů a církevních představitelů, které se scházely již od dob vizigótských šlechticů, neboť jsou doloženy již v Toledu v 6. století. Prokazatelně, dle pramenů, se sešly portugalské kortesy, tedy jakýsi zemský parlament, v r. 1211 v Coimbře. Dřívější shromáždění kortesů není zaznamenáno, ale již od počátku vzniku státu existovalo povědomí o širší radě, která by měla doplňovat panovníka. Král Alfons II. (Afonso II, O gordo, 1185-1223) je uznal jako součást státního systému. Od roku 1254 se scházely ve složení všech 3 stavů - duchovenstva, rytířů a zástupců měst, účastnili se jich i prokurátoři místních správ. Tato funkce navazovala na administrativu již z římských období. Kortesy například svolávaly ve smyslu volby krále, sešly se ale třeba v roce 1361, aby projednaly úpadek země, a král Petr I. (Pedro I., Spravedlivý, Krutý, 1320-1367) se musel zavázat k zlepšení chování svých úředníků, aby nedocházelo ke svévoli a násilí. Klíma, Jan, Dějiny Portugalska. Praha, NLN, 1996, s. 33, 39

¹⁷³ Jan Klíma, Dějiny Portugalska, s. 32

zabezpečení. Do klášterů se uchylovaly také královské vdovy nebo dcery, které mířily především do klášterů Santa Clara-a-Velha v Coimbre nebo do kláštera Santa Clara v Santarému, o jehož rozvoj se zasloužila manželka krále Dinise Isabela (1271-1336). Nejvíce klášterů či kostelů bylo vystavěno v oblasti mezi Dourem a Minho, tedy na území původního hrabství Portucale.¹⁷⁴ Počet mnichů či řádových sester obvykle nebyl vyšší než 12, budovy byly jednoduše stavěné, patro se u ambitů začalo budovat až v polovině 15. století.¹⁷⁵ Některé klášterní kostely financovali i bohatí měšťané, jejich stavba ale byla obvykle v kompetencích příslušného řádu a jeho představeného.

Financování gotických sakrálních staveb až do manuelského období bylo vždy obtížné, protože země žila především z rybolovu a zemědělství, proto se období špatné úrody či hladomoru odrazila i na podstatném zpomalení výstavby. I u menších kostelů mohlo trvat farnostem až desetiletí, než došlo k dokončení objektu. Vzácně se stavby financovaly přímo penězi, jak se uvádí například u královské donace na výstavbu kláštera u katedrály (Sé) v Coimbre.¹⁷⁶ V příznivém politickém období, které bylo v období vlády krále Dinise,¹⁷⁷ který podporoval kolonizaci země, se kostel stal centrem budoucí vesnice. Menší kostely byly z větší části dřevěné, větší kostely odpovídaly stavbám typickým pro medikantské řády. Jednalo se obvykle o jednoduchý, podélný jednolodní či trojlodní kostel s transeptem nebo bez transeptu, většinou s dřevěným stropem, zvýšenou střední lodí, oddělenou lomenými arkádami od bočních lodí, a s presbytářem s polygonálním závěrem, který býval jednoduše zaklenutý, podobně jako pohřební kaple, pokud byla přičleněna u kostela. Jednoduše, ale nejvýrazněji a nejbohatěji byla řešena v exteriéru dekorace a profilace vstupního portálu, případně roseta v hlavním, obvykle v západním průčelí kostela, nebo výzdoba kaple. Chrámy s klenbou nejen v presbytáři ale i v lodích byly výjimkami, kompletní zaklenutí měly především katedrály či hlavní kostely ve městě. Kostely se odlišovaly zejména umístěním kaplí a typem polygonálnosti závěru.

Kvůli válečným nebezpečím byly budovány také opevněné kostely, které patřily obvykle pod kompetenci rytířských řádů, jež se uplatnily jak při reconquistě, tak při vnější obraně země proti Kastilii. Vznikaly až do 15. století a měly také symbolický význam jako vojenská síla, která by se postavila nepřítelům víry. Od ostatních klášterních kostelů se portugalské opevněné kostely vesměs příliš nelišily, tato funkce se projevovala zesíleně-

---

¹⁷⁴ První portugalský král Afonso Henriques (Alfons Jindřich, Alfons I., 1109-1185), který byl vnukem kastilského krále Alfonse VI., byl zvolán králem Portugalska pravděpodobně v roce 1139 nebo 1140, ale papežskou bulou Alexandra III. bylo Portugalsko uznáno královstvím až v roce 1179. Znění buly viz Antonio Caetano de Sousa, *Provas da Historia Genealogica da Casa Real Portuguesa*, díl I., kniha první, Lisboa, Officina Sylviana da Academia Real, 1739, s. 7-9.

¹⁷⁵ Pedro Dias, *A arquitectura gótica portuguesa*, Lisboa, Estampa, 1994, s. 17-18.

¹⁷⁶ Pedro Dias, *A arquitectura gótica portuguesa*, s. 29-34.

¹⁷⁷ Král Dinis rozhodl pozitivně o konci reconquisty, podporoval ve velké míře kolonizaci země, a tak bylo vystavěno mnoho nových vesnic s centrem kolem kostela, výstavba se týkala i klášterů. Tento panovník založil univerzitu i poslal šlechtice na pole, neboť neměli za co a s kým bojovat, protože skončila reconquista, a neválcilo se ani se sousedními královstvími. Zdůvodnil to tím, že rolnická práce nesníží jejich vznešenost a jinak by se stejně neuživilí vzhledem k tomu, že království nebylo bohaté. Určité výnosy plynuly právě z nově budovaných vesnic. Dinisovi se přezdávalo nejen král spravedlivý, ale i král rolník. Byl to také on, kdo získal papežské povolení zřídit v roce 1318 řád Kristův na místo řádu templářů. V době totální likvidace templářů v Evropě většina portugalských templářů vstoupila i se svým majetkem do nového řádu a byla tak zavázána koruně věrnými službami. Dinis nebyl ale úplný světec, vzájemné vojenské konflikty se syny a možnými dědici koruny zachraňovala jeho manželka Isabela, nazývaná kvůli své povaze královna Světice - Rainha Santa, která se stala kanonizovanou sveticí v roce 1625. Více například Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, s. 32-36.

šími zdi a mohutnými obrannými věžemi.¹⁷⁸ Jedním z příkladů opevněných kostelů je chrám v Leça do Balio (Igreja de Leça do Balio), který nechal postavit Estêvão Vasques Pimentel. Ten se stal hlavou Řádu maltézských rytířů v roce 1306 a zemřel v roce 1336. Jedná se o trojlodní chrám, který je neklenutý, s dřevěným stropem v lodích, na jehož obranný charakter ukazují některé vnější znaky. Celkově je vyšší a má i výše posazená okna. Nad vstupním portálem do kostela byl vybudován balkon, který také umožňoval obranu. Součástí západního průčelí je mohutná obranná věž s úzkými střílnami v každém patře, s okny v posledním patře a s balkonem v polovině své výšky, podobně jako mají hradní defenzivní věže tohoto typu.

K dalším opevněným kostelům lze řadit i kostel, někdy zmiňovaný jako kaple, Nossa Senhora de Assunção v Boa Nova v Tereně (obr. 9), který patřil rytířskému řádu z Avisu, a byl vybudovaný během vlády Alfonse IV. (1291-1357). Jedná se o skutečnou pevnost - kostel s půdorysem řeckého kříže. Výrazné mohutné zdi, úzká okna a cimbuří odkazují spíše na pevnostní stavbu než na chrám. Dekorace v interiéru je potlačena, jednotlivá pole jsou zaklenuta jednoduchou křížovou klenbou, protože stavitelé i stavebníci upřednostnili u této stavby funkci obrannou, neboť tyto opevněné kostely měly také symbolizovat bezpečnost.¹⁷⁹

2.2 Pevnostní stavby

Budování portugalských středověkých pevností v podstatě stručně kopíruje dějiny království. Má tedy tradici od dob reconquisty portugalského území, kdy se stavěly fortifikační stavby na nově dobytých územích na obranu proti muslimům. Po zažehnání muslimského nebezpečí se pozornost obrátila na obranu portugalsko-kastilské hranice, kde byla vybudována takřka linie hradů a opevněných měst. V dobách počínající námořní expanze se začaly stavět pevnosti na obranu lusofonních center obchodu a přístavů v Africe.

Na samotném území Portugalska vznikala jednak šlechtická či královská obytná hradní sídla, která sloužila i jako demonstrace feudální a královské moci, jednak opevněné kláštery rytířských řádů či zmíněné opevněné kostely. Zároveň tu existoval zákaz pro šlechtice stavět si opevněné obytné tvrze, pokud neměli královské povolení. Hrady a tvrze plnily také ochrannou a strategickou funkci obrany měst, zdrojů vody a důležitých stezek. Při výstavbě se často využívalo vhodných místních přírodních podmínek na vyvýšených místech, což vše koresponduje s celoevropskou charakteristikou výstavby tohoto typu staveb.¹⁸⁰

Při typologickém rozlišení je nutné přihlédnout k místu a k období výstavby či přestavby hradů. Durdík zmiňoval v rámci rozboru rozšíření francouzských hradů kastelového typu během 13. století na Iberském poloostrově francouzské kastelovité schéma s mohutnou čtverhrannou věží u španělských hradů, v Portugalsku uvedl

---

¹⁷⁸ Přehled českých opevněných kostelů viz Jan Sommer, Martin Čechura, Seznam opevněných kostelů v Čechách, 2005-2007, elektronický dokument. Kolem uvedených portugalských opevněných kostelů nebyly postaveny zdi, hlubší výzkum této problematiky však není hlavním předmětem této práce.

¹⁷⁹ João Gouveia Monteiro, Maria, Leonora Pontes, Castelos Portugueses, Lisboa, IPPAR, 2002, s. 27, Pedro Dias, A arquitectura gótica portuguesa, s. 113-117.

¹⁸⁰ Pedro Dias, A arquitectura gótica portuguesa, Monteiro, João Gouveia, Pontes, Maria, Leonora, Castelos Portugueses, s. 5-6.

francouzské vlivy projevující se zejména výstavbou okrouhlých věží.¹⁸¹ Tuulse popsal, že se v Portugalsku používalo především kastelovité schéma s opevněnou útočištnou věží, které bylo stejné jako v sousedním Španělsku ve 14. a 15. století.¹⁸²

Durdík ve svém evropském přehledu výskytu pravidelných hradů s čtverhrannými věžemi vycházel z Ebhardta, jenž se přikláněl k této skupině kastelů jako jedné z hlavních v Portugalsku. Dle Tuulse se jednalo spíše o portugalskou skupinu pozdních vojenských kastelů anticko-arabské provenience, jako typický příklad byl uveden hrad Amieira se čtyřmi čtverhrannými nárožními věžemi, z nichž jedna byla hlavní a lze ji typologicky považovat za donjon. Tuulse pojmenoval jako amieirskou celou skupinu těchto portugalských kastelů. Také zmínil podobu s italskými městskými hrady, přičemž portugalské měly bojovnější charakter. Jak doplnil Durdík, bylo to pravděpodobně zejména na základě vnějšího vzhledu.¹⁸³

Do dalšího uváděného typu anticko-arabské provenience původně vojenských kastelů patří městský hrad São Jorge v Lisabonu, neboť se jednalo o přestavěný původní arabský hrad (Alcácer), jenž byl dobyt v roce 1147. Jiným tímto druhem kastelu se čtverhrannými věžemi by mohl být hrad Alandroal (obr.10), založený v roce 1294, na jehož výstavbě se podílel i maurský stavitel, jak vyplývá z nápisu v jedné z věží.¹⁸⁴ Portugalští badatelé dělali typologii stavby pevností a opevněných obytných sídel nejčastěji dle časové osy a dle účelu využití, hledisko inspirační bývalo zmíněno, ale není tím určujícím, arabské pozůstatky pevností, které byly dostavěny či přestavěny přirozeně zapadaly do historického vývoje.¹⁸⁵ Za jeden z typických gotických hradů lze považovat hrad v Sabugalu (obr.11), který byl postaven během vlády krále Dinise na geometrickém půdoryse s nárožními čtverhrannými věžemi a hlavní obrannou věží (též zvanou útočištná)¹⁸⁶ - bergfitem, nazvaným v portugalštině „torre de menagem“, který býval umístěn před hradbami a doplňoval barbakán uvnitř hradu, či jako v Sabugalu u vstupního prostoru.

Pod kategorií kastelů s čtverhrannými věžemi by se daly do určitého období zařadit také některé z tzv. středověkých paços, tedy opevněné královské či šlechtické hrady či stavby stejného typu pro duchovenstvo. Koncem 15. a na začátku 16. století však už termín paço odpovídal paláci. Středověké paços lze rozdělit na dvě větší skupiny městských a venkovských hradů. Městské hrady poskytovaly útočiště králi v období, kdy ještě nebyl napevno ustanoven pobyt dvora v Lisabonu.

Typem obydlí středověkého portugalského feudála mohla být tzv. „casa torre“ či „casa forte“, tedy obytná opevněná věž, zvaná také věžovitá tvrz. Tento typ obranné věže hranolového tvaru měl přístup až v prvním patře přes odstranitelný dřevěný žebřík. Vnitřní dvě či tři patra měla dřevěné stropy a podlahy, kvůli obraně byly všechny okenní otvory redukovány na nezbytné minimum kromě nejvyššího patra, kde bylo obvykle obydlí rodiny feudála. Nesmí se zapomínat ani na to, že tyto opevněné obytné věže symbolizovaly také moc, autoritu a prestiž šlechty. Většina těchto obytných věží byla postavena na severu

---

¹⁸¹ Tomáš Durdík, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*, Praha, Academia, 1998, s.19.

¹⁸² Armin Tuulse, *Castels of the Western World, with 240 illustrations*. Newton Abbot, David&Charles, 2002, reprint vydání z roku 1958, London, Thames&Hudson, s. 124.

¹⁸³ Tomáš Durdík, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*, s. 158.

¹⁸⁴ „Eu, Mouro C(G)alvo fui mestre de fazer este castelho de Landroa Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 2, H-R, Lisboa, Imprensa Nacional, 1904, s. 188.

¹⁸⁵ João Gouveia Monteiro, Maria Leonor Pontes, *Castelos Portugueses*, s. 19-20.

¹⁸⁶ João Gouveia Monteiro, Maria Leonor Pontes, *Castelos Portugueses*, s. 16-17.

země, což opět souviselo s postupnou reconquistou území.¹⁸⁷

Tyto opevněné obytné věže byly sice také rozšířené v celé Evropě, ale v Portugalsku je bylo možno od vlády krále Alfonse III. do období vlády krále Dinise stavět pouze s jejich výslovným povolením, jak vyplývá z tohoto nařízení krále Dinise: „Ei deffeso que nem huom homem non possa fazer casa forte no meu senhoryo sem meu mandato.“¹⁸⁸ Jedno z takových povolení získal od krále Dinise šlechtic Rodrigues de Vasconcelos, který vybudoval typ obytné obranné věže (casa forte) nazvané Torre de Penegate ve městě Vila Verde. I přesto, že tato stavba na obdélníkovém půdoryse (8,4 x 7,6) není v dokumentech blíže specifikována, měla jasnou obrannou funkci. Ta byla zdůrazněna vstupem umožněným po dřevěném schodišti až ve vyšším patře, úzkými okénky, které mohly sloužit jako střílny. Pouze v nejvyšším patře, kde žila šlechticova rodina, byla větší okna, a tedy příznivější možnost osvětlení i větrání, zároveň zde byl vstup na menší balkon podepřený krakorci.¹⁸⁹ Ještě v 15. století byla vybudována opevněná obytná věž odpovídající typologicky casa forte nebo fortis domus na jihu země, v Quintele ve Vila Real (viz obr. v úvodu kapitoly). U stavby nebylo žádné spojení s jiným objektem - s hradním komplexem, případně s vesnicí, které by poukazovalo na jiné použití stavby, ačkoliv se již jednalo o určitý anachronismus.¹⁹⁰

Byl zde zmíněn vliv arabské pevnostní architektury na portugalské hrady a pevnosti, ale vzhledem k dokončení reconquisty v Portugalsku již v roce 1249 dobytím Algarve měla maurská stavební typologie na portugalské stavitelství méně výrazný vliv než v sousední Kastílii či v Aragonii. Poněkud překvapivě se podstatně více stavělo v mudéjarském stylu až během manuelského období, kontakt s arabskou kulturou byl však v portugalském prostředí do určité míry stále přítomný. V kulturním ovzduší dvora vzdělaného krále Dinise byla jedním z jeho dvořanů, Gilem Perezem, ve spolupráci s mistrem Mafamedem přeložena kronika *Crónica do Mouro Rasis*¹⁹¹ pojednávající o arabských dějinách Španělska, kterou sepsal hispano-arabský historik Al-Rází (Abu Bakr Ahmad ibn Muhhammad al-Rází, ?-955), jenž působil na dvoře córdobského chalífy al-Hakama II. (al-Hakam II ibn Abd al Rahman III, 915-976).¹⁹²

---

¹⁸⁷Pedro Dias, *Arquitectura gótica portuguesa*, s. 180-181, João Gouveia Monteiro, Maria Leonor Pontes, *Castelos Portugueses*, s. 26.

¹⁸⁸José Custódio Vieira da Silva, *Paços medievais portugueses*, Lisboa, IPPAR, 2.vyd., 2002, s. 48.

¹⁸⁹José Custódio Vieira da Silva, *Paços medievais portugueses*, Lisboa, s. 48-49.

¹⁹⁰José Custódio Vieira da Silva, *Paços medievais portugueses*, s. 55-56.

¹⁹¹ Kronika byla sepsána v 10. století, k překladu do potugalštiny došlo v roce 1312. Více Carolina Michaëlis Vasconcelos, André de Resende e a *Crónica do mouro Rasis*, Lisboa, Impresa nacional, 1922, s. 13. Otázkou sepsání a autorstvím i zachycenými událostmi v arabské předloze ke *Crónica do mouro Rasis* se zabýval James Davis, *A history of early Al-Andalus*, London, Routledge, 2011, s. 16-23. António Rei zmiňoval, že autor Kroniky vycházel z dnes ztraceného textu Ibn Ghaliba, jenž čerpal z Al Raziho a al Bakrího. António Rei, *O Gharb al-Andalus em dois geógrafos árabes do século VII/XIII: Yaqut al-Hamawi e Ibn Sa'íd al-Magribi*, in: *Medievalista*, Lisboa, 1/2005, s. 1-22.

¹⁹² Inés Fernández Ordonez, *O contexto hispánico da Historiografia Portuguesa nos séculos XIII. e XIV*, in: Maria do Rosário Ferreira (ed.), *Diego Catalán y la historiografia portuguesa nos séculos XIII e XIV: en memória de Diego Catalán*, Coimbra, Centro de Literatura Portuguesa, 2010, s. 19-32.

Portugalské království kolem roku 1500

*„Třemi mílemi odtud je oddělena Évora. Je to druhé hlavní město
Království portugalského... Toto město nemá žádný hrad,
nýbrž je tam vidět toliko krásný palác biskupův
a jiný vévody, bratra králova.“*

Václav Šašek z Bífkova, Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a Blatné z
Čech až na konec světa
(Évora vyobrazena ve Foral z roku 1502)

3. Portugalské království kolem roku 1500

V této kapitole bude podrobněji analyzován sociálně-ekonomický kontext vzniku stylu, jenž byl nazván manuelskou architekturou, neboť stavební aktivity obzvláště v Portugalsku na přelomu 15. a 16. století nelze vnímat odděleně od celospolečenských souvislostí. Jedna z podkapitol se bude věnovat počátkům portugalských námořních plaveb, které nebyly bez překážek, a tak trvalo několik desetiletí, než byla podniknuta plavba, při níž bylo úspěšně dosaženo hlavního cíle těchto výprav - objevení mořské cesty do Indie, která společně s "vedlejšími" objevy Ameriky Kryštofem Kolumbem a Pedrem Álvarem Cabralem vedla k pozdějšímu rozvoji celosvětového obchodu.

Aby vůbec proběhly námořní výpravy tohoto formátu, muselo dojít k rozvoji nautických věd, tedy především astronomie a matematiky na určitou úroveň, stejně tak musela být zkonstruována plavidla uzpůsobená k dlouhé výpravě. To bylo možné díky vzájemné spolupráci učenců a řemeslníků z několika oborů. Ti do Portugalska (a Španělska) přicházeli, aby uplatnili své nejnovější poznatky, které byly využity během plánování lodních tras či při stavbě lodí. Proto bude jedna z podkapitol věnovaná i rozvoji vědních disciplín. Díky příjmům plynoucím do Lisabonu došlo k vytvoření nových obchodních vztahů, do země však nepřicházeli pouze finančníci a obchodníci, ale rovněž stavitelé, kameníci, umělci a řemeslníci z různých částí kontinentu, a tedy i z oblasti střední Evropy. Již v druhé půli 15. století jsou doloženi i kameníci, vitrážisté a stavitelé ze středoevropského regionu, kteří svým působením zinternacionalizovali zdejší prostředí, což se výrazně promítlo i do manuelské architektury.

Neodmyslitelným ukazatelem vyspělosti země je i systém vzdělávání, proto bude zmíněn podstatný fenomén tohoto období, kdy vládcové poskytovali nadaným studentům stipendia na studium na zahraničních univerzitách. Portugalští králové si byli vědomi důležitosti získání zkušeností v zahraničí k obohacení kultury vlastní země, a tak finančními prostředky podporovali studium ve Francii i vzdělávání stavitelů a architektů v Itálii. V okruhu králova dvora fungovalo i specializované studium architektury, o kterém se uvažuje jako o určitém typu školy. Zároveň došlo k pozvání zahraničních profesorů k obrození portugalské univerzity v duchu humanistických tendencí. O rozhledu člověka svědčí jeho knihovna, a protože král Manuel i jeho syn Jan III. (João III., 1502-1557) podporovali vzdělání, tak budou zmíněny i některé dochované svazky z jejich knihovny, zejména ty, které se vztahují ke střední Evropě a k Čechám. Podstatnou událostí pro dějiny celého Iberského poloostrova bylo dobytí Granady v roce 1492. Vzájemné soužití tří různých náboženství ovlivňovalo po několik století jak portugalskou, tak španělskou společnost, a tak bude tomuto tématu věnována obsáhlejší podkapitola, v níž budou naznačeny zažité mýty, popsána sociální kondice týkající se obou menšinových náboženských komunit a jejich vzájemné vztahy se zaměřením na řemesla uplatňující se ve stavitelství, neboť se jednalo o hlavní profese Maurů žijících na Pyrenejském poloostrově.

3.1 Vytváření portugalské námořní velmoci

Koncem 14. století došlo v Portugalsku k uklidnění dynastické situace, neboť sousední panovníci na delší dobu ztratili nároky na zdejší trůn¹⁹³. Král Jan I. z Avisu z

---

¹⁹³ Jednalo se především o kastilského krále Jana, který chtěl vytvořit s Portugalskem personální unii vzhledem ke svým právům získaných sňatkem. Tak bylo po smrti krále Ferdinanda (Fernando, 1367-1383)

vedlejší linie burgundské dynastie centralizoval státní moc a společně se svými syny pokračoval v objevené a expanzivní politice směrem na jih a na moře,¹⁹⁴ která byla v podstatě jediným možným směrem, používá se i termín „geoblokace“ Portugalska ve středověku - možné pevninské expanzi na východ bránily „muro no reino de Castela“-hranice silného sousedního Kastilského království, nabízela se pouze cesta na moře.¹⁹⁵ Kromě islámsko-křesťanské války o strategický Gibraltar se za počátek portugalské námořní expanze považuje rok 1415, kdy portugalští námořníci dopluli na Madeiru a také byla dobyta Ceuta na severu Afriky.

Jejím správcem byl jmenován jeden z královských synů, Jindřich Mořeplavec (Henrique o Navegador, 1394-1460), jenž byl velmistrem rytířského řádu Kristova, ačkoliv kvůli nesložení slibu čistoty, což mu povolil papež Evžen IV. (1383-1447), používal spíše titul guvernér a správce. Byl také zdatný obchodník a podporovatel rozvoje vědních a praktických oborů spojených s mořeplavectvím.¹⁹⁶ Cílem Jindřicha Mořeplavce bylo šířit víru a impérium. Po překonání mysu Bojador (1434, dnes na pobřeží Západní Sahary, nárokováné Marokem a Mauretánií), tedy nejvýraznější psychologické hranice tehdy v Evropě známého světa směrem na jih¹⁹⁷, pokračovaly objevené plavby spojené se zakládáním faktorii podél afrického pobřeží. Na nově objeveném pobřeží vztyčovali námořníci padrões, což byly kamenné sloupy s portugalským znakem, které označovaly teritoriální vliv. Že se jednalo o dlouhodobou a postupnou záležitost, dokládá obeplutí mysu Dobré naděje (Boa Esperança) až v roce 1488. Loďstvo vedené Bartolomeem Diasem doplulo během této výpravy až k ústí řeky nazvané Rio do Infante (Infantova řeka, dnes Great fish river) na východním pobřeží dnešní Jihoafrické republiky, pak námořníci odmítli pokračovat dál.¹⁹⁸ Dosažení Indie po souši bylo téměř nemožné, jak králi potvrdili

---

z Burgundské dynastie, který byl bez legitimních mužských potomků, ohroženo fungování samotného Portugalského království a země se ocitla na pokraji občanské války. Složitá dynastická situace byla vyřešena svoláním Jana z Avisu (João I., 1385-1433) kortesy králem a již zmíněnou následující rozhodující bitvou u Aljubarroty v roce 1385. Více k tématu především Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, s. 40-43, Simona Binková, *Portugalsko*, s. 26-29.

¹⁹⁴Drobné zmínky o využití plachtenic a galér na ochranu pobřeží a při reconquistě se datují už z dob prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. O rozvoj vojenského loďstva, které v mírových dobách zajišťovalo obchodní spojení s italskými a flanderskými přístavy, se zasloužil také portugalský král Dinis. Simona Binková, *Čas zámořských objevů*. Praha, Triton, 2008, s. 34-36.

¹⁹⁵Jorge Rodrigues Nascimento, Tesseleno Devezas, *Portugal: O pioneiro da globalização: A herança das Descobertas*, 68-69. Toto téma státu na samém západě Evropy stále osciluje v portugalském národním povědomí. Viz například esej Eduarda Lourença *Evropa a my*, in: Eduardo Lourenço, *Chaos a nádhera: eseje o identitě*, Praha, Dauphin, 2002, s. 23-35.

¹⁹⁶Více Gomes Eannes'd Azurara, *Kronika objevení a dobytí Guineje*, která česky vyšla ve výboru *Objevené cesty do Afriky a Asie*, Praha, SNKLU, 1966, také Simona Binková, *Čas zámořských objevů*, s. 37-43, Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, s. 49-52.

¹⁹⁷Jak uvedl Azurara ve své kronice, Jindřich vyslal mnoho lodí se statečnými lodivody i válečníky kolem západního pobřeží Afriky, ale nikdo z nich mys Bojador neobeplul, protože byla rozšířená pověst, že za tímto mysem již nic není a na každého, kdo by se odvážil obeplout tuto část pobřeží, by čekalo velké utrpení. Jindřich Mořeplavec nic námořníkům nevyčítal, poslouchal jejich příběhy o tom, co zažili, a děkoval všem, kteří mu věrně sloužili a plavbu podnikli. Během druhé plavby v roce 1434 Gil Eannes dokázal mys obeplout a našel území bez lidí a obydlí, natrhal však alespoň infantovi v této zemi květiny, nazývané v Portugalsku růže Panny Marie (v originále uveden tentýž název - „as rosas de Santa Maria“). Jak zapsal Azurara, jednalo se sice o malý čin z hlediska námahy, byl to velký čin svou odvahou, kterou musel Gil Eannes prokázat, když přeplul hranici stanovenou předky. Gomes Eannes'd Azurara, *Kronika objevení a dobytí Guineje*, s. 30-33.

¹⁹⁸Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, s. 60. Záznamy z námořních výprav se vedly v tzv. palubních denících, zvaných Roteiros. Mořeplavec João de Castro v jednom z prvních roteiros, který zaznamenává cestu

portugalští obchodníci, kteří trasu do Kalikatu a Goy absolvovali přes Egypt a Aden v roce 1490, tedy cestou, kterou se chtěl vydat do Indie šlechtic Bohuslav Hasištejnský.

Po přistání Kryštofa Kolumba (1451-1506) ve službách katolických Veličenstev v roce 1492 na ostrově později nazvaném Española, bylo sice v roce 1494 Tordesillaskou smlouvou (obr.15) dohodnuto na dalších přibližně 120 let rozdělení sfér vlivu ve světě mezi Portugalskem a Španělskem, avšak pro evropský obchod s kořením a zejména rozkvět Portugalska byl podstatně významnějším námořním objevem příjezd Vasca de Gamy (cca 1460-1524) do indického Kalikutu (Calicut, Kóžikkót, Kozhikode) v roce 1498. Po objevení cesty z Evropy do Indie po moři se začalo obchodovat a byla budována nová centra a města nejen v Asii, ale také po nově nalezené námořní trase, v evropském duchu i s místními staviteli a s adaptací na místní podmínky.

3.2 Multináboženská společnost Iberského poloostrova

Hlavní významnou událostí počátku roku 1492, která výrazně ovlivnila dějiny celého poloostrova, bylo dokončení reconquisty Pyrenejského poloostrova, neboť došlo k vzdání se Granady do rukou katolických Veličenstev. Skončilo tak několik set let společného soužití křesťanů, židů a muslimů na Iberském poloostrově, zvané „konvivencie“, jejíž dopady se v obdobích vzájemné spolupráce pozitivně promítaly do ekonomické sféry i do rozvoje architektury, vzdělání a kultury.

3.2.1 Hispano-arabská tradice Pyrenejského poloostrova

Hlavním kulturním a ekonomickým centrem celého poloostrova byla kolem roku 1000 Córdoba. V 10. století se jednalo o největší evropské město s přibližně milionem obyvatel.¹⁹⁹ Dle sčítání tu stálo asi 273 000 domů, celé město zaujímal 24 km na délku a 6 km na šířku a mělo nepravidelnou arabskou strukturou ulic a domovních bloků. Jen pro srovnání, v dalších velkých evropských městech mimo poloostrov žilo kolem 10 000 obyvatel. Zdejší knihovna chalífy al-Hakama II. měla čítat na 40 000 svazků.²⁰⁰ Moc měl sice v rukou chalífa, úřady mohli ale zastávat i křesťané či židé, Berbeři, Slované nebo Hispánci. Bohatství města a říše bylo postaveno na obchodu se zbytkem tehdy známého světa, zejména se zeměmi Blízkého východu, severní Afriky a střední Evropy.²⁰¹

---

z Lisabonu do Goy, popsal základní údaje o zeměpisné šířce a délce a také zjednodušeně načrtl některé pevnosti, např. Torre de Belém či první pevnosti vybudované na Ilha de Mosambique João de Castro, Roteiro de Lisboa a Goa, Lisboa, Academia Real das Sciencias, 1882. (ed. João de Andrade).

¹⁹⁹ Antonio Arteta Ubieto, Dějiny Španělska, s. 79-81. Dle Tauera to bylo 500 000 obyvatel. Felix Tauer, Svět islámu: dějiny a kultura, Praha, Vyšehrad, 2006, s. 170.

²⁰⁰ Felix Tauer, Svět islámu: dějiny a kultura, s. 170. Ten sice uvedl 400 000 svazků, ale to se jednalo o počet, který udávali tehdejší historici, proto mohl být značně nadsazený, a byl revidován. Každopádně Al-Hakam II. vlastnil v originále nebo v opisech většinu tehdy známých manuskriptů. Reálný počet mohl být cca 20-40 000 knih, jen jejich seznam čítal úctyhodných 44 knih s 20-50 foliemi v každé. Více Sánchez-Moliní Sáez, Las Bibliotecas y Al-Andalus, in: Julia Bravo Carabaza, Aly Tawfik Mohamed Essawy, (ed.), El saber en Al-Andalus: textos y estudios, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1999, s. 79-98.

²⁰¹ Jednou z důležitých obchodních „komodit“ ze střední Evropy byli otroci, kteří byli do Španělska dopravováni po stezkách, z nichž jedna začínala v Praze. Na zdejších trzích byli prodáváni do otroctví pohané z oblasti východního Pruska v takové míře, že jistý Ibrahim Ibn Jákob, židovský vyslanec córdobského chalífa a pravděpodobně též lékař a obchodník, mohl napsat první známou zprávu o Praze coby

Córdobská vzdělanost částečně formovala evropskou kulturu až do období renesance, největší rozkvět tu zaznamenaly vědní obory matematika, astronomie a filosofie. V Córdobě působil i židovský filosof, lékař a matematik Maimonides, stejně tak arabský filosof Ibn Rushd, zachovaly se zde nejen Aristotelovy spisy, ale i se mnoho dalších knih z období antiky, jak bylo zmíněno v podkapitole věnované Toledskému překladatelskému centru. A právě město Toledo převzalo po Córdobě úlohu centra vzdělanosti. Někdy se hovoří o tomto období jako o zlaté éře arabsko-hispánské kultury Iberského poloostrova,²⁰² což je důležité pro možnou hlubší symbolickou návaznost a odkaz v manuelské architektuře, kdy došlo k určité renesanci islámského prvku v portugalském stavitelství.

3.2.2 Nástin politické situace a praktická podoba vzájemného soužití

Až do vlády katolických Veličenstev probíhaly občanské nebo sousedské války mezi samotnými křesťanskými státy zejména v 14. a 15. století leckdy s podporou arabských vládců. Pokračující reconquista byla vždy prioritou, ale nebyly výjimkou ani křesťansko-islámské aliance. I známý hrdina eposu *El Cid* z doby reconquisty - Rodrigo Cid (Rodrigo Díaz de Vivar, 1040-1099) bojoval také na straně taifů. V dobách míru se volně obchodovalo mezi státními útvary bez ohledu na vyznání, aniž by existovaly hraniční překážky. K vypuzení příslušníků muslimské nebo židovské náboženské menšiny v křesťanských královstvích docházelo i před koncem reconquisty, důvody však nebyly pouze náboženské, mezi další patřilo podezření z politických pletek nebo podněcování k sociálním bouřím. Život křesťanské a židovské minority v islámských královstvích byl určován smlouvou-dhimmahem, který zaručoval společenství s jinou vírou určitou ochranu, i když žilo v odděleném prostoru, a samozřejmě bylo nutné platit vládcům daň. Zatímco ale u muslimských monarchů byl tento systém jasně daný a univerzální, křesťanští vládcové sice tento model převzali, ale hlavní rozdíl spočíval v tom, že křesťanští vládcové uzavírali více smluv s jednotlivými menšinovými komunitami, a tudíž se tyto svazky a závazky mohly měnit podle okolností.²⁰³ Tento systém smluv, založený na původním

---

kamenném městě, plném bíle omítnutých domů. Ty byly financovány právě z peněz utržených za prodej otroků. Což s vysokou pravděpodobností neodpovídalo tehdejší reálné podobě domů, jak uvedl Třeštík, ale z útržků přeepsaného Ibn Jákovova textu to pomáhá vytvořit si představu o podobě Prahy a jejím fungování za vlády Boleslava I. Třeštík také analyzoval poměrně zásadní význam obchodního spojení mezi córdobským chalífátem a Prahou pro vznik středoevropských státních celků. Praha se tak stala kvůli této obchodní stezce kosmopolitním, světovým městem v evropském měřítku, dalo by se říci, že prožívala zlatou éru hned na počátku svých dějin, a přemyslovským knížatům umožnily finanční prostředky plynoucí z tohoto obchodu hospodářský rozvoj a udržení pozice vládnoucí dynastie. Dušan Třeštík, Cesta Ibrahíma ibn Jakuba do Prahy v roce 966, in: Dějiny a současnost, 3/1992, s. 9-13. Také Dušan Třeštík, Kdo zaplatil vznik našeho státu?, in: Dějiny a současnost, 3/1999, s. 2-7.

²⁰² Model multináboženské společnosti v podobě středověké konvivence definitivně skončil až s vládou katolických Veličenstev. Polomýty o zlatém věku muslimsko-židovského soužití byly populární v židovské historii od konce středověku až do 19. století, stejně tak i v arabských společenstvích především v Maghrebu se těšily popularitě. Bylo to zejména na základě životních podmínek, které jednotliví vládcové židům a muslimům poskytli, dle srovnání pozdějšího života pod vládou katolických Veličenstev a v nových zemích. Více Mark R. Cohen, *Under crescent and cross: The Jews in the Middle Ages*, New Jersey, Princeton University Press, 4. vyd., 1994, s. 3-16. Fernández Morera se pokusil o vyvrácení tohoto mýtu konvivence, ale v textu chybělo širší srovnání situace ve středověké společnosti. Dario Fernández Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, in: *The Intercollegiate Review*, 41/2006, s. 23-31.

dhimmahu, byl vůči židům méně represivní. Zároveň v počátcích reconquisty fungovali židé ve státní správě na dobytých a znovu osídlených bývalých muslimských teritoriích jako třetí, neutrální strana. Městské listiny s právy - fueros zajišťovaly této komunitě z větší části stejná práva jako křesťanům a muslimům zcela ve smyslu kultury konvivence, kterou křesťanští králové podporovali.²⁰⁴

Mauři byli důležití pro kteroukoliv korunu i kvůli jejich specializování se na stavitelství či na zemědělství. Platili také nejen přímé daně, ale i daně z prodeje výrobků. Fungování vzájemných vztahů dokresluje královský výrok z roku 1360 – „quien non tiene moros, non tiene oro“ Stejně tak židé, ve velké míře zdatní obchodníci, zajišťovali jednotlivým vládcům příjem z daní.²⁰⁵ Uvádí se, že kolem roku 1400 tvořili mudéjarové asi 20% obyvatel v Aragonii, podobné údaje se týkala i ostatních španělských království. V Aragonii a v ostatních mudéjarských společenstvích byl dokladem vzájemných vztahů a ukazatelem míry setkávání s ostatními obyvateli i bilingvismus obyvatel těchto měst a společenství, nedocházelo ani k striktnímu oddělení náboženských menšin při církevních svátcích, muslimové se například účastnili i křesťanských slavností.²⁰⁶ Když v roce 1451 projížděl Aragonií šlechtic Nicolau Lanckman de Valckenstein, tak zmínil, že se tam slavily tři svátky týdně. V pátek slavili „saraceni“, v sobotu židé a v neděli křesťané.²⁰⁷

---

²⁰³Mark, D. Meyerson, *The Muslims of Valencia in the age of Fernando and Isabel: between coexistence and crusade*, Los Angeles, University of California Press, 1991, s. 2-3.

²⁰⁴Cohen se domníval, že se „konvivence“ začala vytrácet až v momentě, kdy začaly nabývat na síle politické a ekonomické tlaky. A v podstatě se jednalo o krizi křesťanské identity, která se cítila ohrožena ve chvíli, kdy se příliš mnoho marranů zařazovalo do křesťanské společnosti, a byla tak narušena vzájemná židovsko-křesťanská opozice. Tento vývoj neproběhl v muslimské středověké společnosti ve Španělsku a po nuceném odchodu židů z Iberského poloostrova také v Maroku, kde židé opět působili ve dvorských funkcích. Rovněž na Pyrenejském poloostrově nebyla i během reconquisty potřeba vzájemné fyzické segregace tak důrazná, jak je známa z tohoto období z dalších křesťanských zemí. Sňatky mezi příslušníky různých náboženství byly možné, je například doloženo, že si dvořané krále Alfonse XI. (1311-1350) brali za manželky jak arabské, tak židovské ženy. S touto konvivencí důrazně nesouhlasil zanícený teolog a portugalský biskup ze Silves, Álvaro Pais, autor spisu *Collyrium fidei adversus haereses*, tak dalece, že požadoval po portugalském králi Alfonsovi IV. vyhlášení války, na což portugalský král nepřistoupil. Odpověď ze španělské strany zněla, že spása čeká na všechny a je jedno jakého jsou vyznání. Tento příklad zároveň ilustruje složitost politických i náboženských vztahů na poloostrově během staletí, kdy fungovala konvivence a zároveň probíhala reconquista. Více k vzájemnému soužití rovněž krátce Jocelyn Nigel Hillgarth, *The Spanish Kingdom 1250-1516*, díl II, 1410-1516 *Castilian Hegemony*, Oxford, Clarendon Press, 1978, s. 133. Mark R. Cohen, *Under crescent and cross: The Jews in the Middle Ages*, s. 363-365. Meyerson považoval politiku vůči židovské minoritě během vlády katolických Veličenstev za soubor postupných, nesoustavných opatření, která nebyla plánovaná jako celek, neboť nekonvertovaní židé byli sice nuceni odejít, ale kdyby se jednalo pouze o potřebu náboženské jednoty, tak by dál nezůstali muslimové v Aragonii. Proto mohl být odlišný přístup k židovské komunitě i výsledkem obavy nejen z jejich ovlivňování konvertitů, ale i z přílišné moci jejich elit v některých kastilských městech. Mark D. Meyerson, *The Muslims of Valencia in the age of Fernando and Isabel between coexistence and crusade*, Berkeley, University of California Press, s. 6.

²⁰⁵David Abulafia, *Spain and 1492: unity and uniformity under Ferdinand and Isabella*, Bangor Gwynedd, Wales, 1992, s. 26-28.

²⁰⁶Mark D. Meyerson, *The Muslims of Valencia in the age of Fernando and Isabel*, s. 227-228.

²⁰⁷„Et in eadem civitate singulis septimana habentur tria festa; quia feria sexta pro Sarracenis, sabbato pro Judaeis, dominica die Christianis.“ Nicolau Lanckman de Valckenstein byl členem doprovodu infantky Leonory Portugalské na její cestě do Říma za budoucím manželem, císařem Fridrichem III. Více Francisco de S. Luis, Cardeal Saraiva, Testemunhos, in: *Obras completas do Cardeal Saraiva (D. Francisco de S. Luis)*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1872, s. 270. Také Mark D. Meyerson, *The Muslims of Valencia in the age of Fernando and Isabel*, s. 127-129.

3.2.3 Postavení mudéjarských stavitelů

Mudéjarští stavitelé se nazývali "mestre do obras" - mistr díla nebo také "alarife" – mistr díla, stavitel.²⁰⁸ Pracovali na různých více i méně důležitých stavbách iberských království bez ohledu na aktuální politickou situaci a pokračující reconquistu. Mudéjarové se podíleli i na opravách románských kostelů zničených během znovunabývání území křesťany, kdy jedna či druhá strana získávala a ztrácela určité území, stejně tak stavěli nové kostely, kaple i katedrály.²⁰⁹ Záznam z roku 1057 z Lamega, tedy ještě z období před vznikem samostatného portugalského království, nařizoval maurským otrokům řádně stavět kostely a věnovat se řemeslu, které ovládali, tedy stavitelství, neboť křesťané příliš neuměli stavební a konstrukční techniky. Ze španělské Ávily se dochoval zápis, že tam pracovali Mauři jako otroci, ale po dokončení prací dostali svobodu.²¹⁰

V jednom z nejvýznamnějších obchodních a kulturních center Aragonie, ve Valencii, kde byla pětina obyvatel mudéjarů, docházelo ke stížení situace maurské elity čas od času, což souviselo i s tím, jakého v době válek mezi jednotlivými španělskými královstvími podporovaly panovníka, a který vládce v konfliktu zvítězil.²¹¹ Mudéjarských stavitelů a truhlářů bylo přímo ve Valencii méně než v jiných centrech, ale jejich prestiž dokládá práce na královských zakázkách, kdy opravovali jejich stavby nebo veřejně užívané budovy. Vzhledem k historickému vývoji byly arabské vlivy v architektuře podstatně silnější v aragonské části španělského království, neboť zde bylo větší zastoupení muslimského obyvatelstva, které pokračovalo i během postupné tamější reconquisty. K nucené konverzi došlo v Aragonském království de facto až v roce 1526.²¹²

Určité restriktce ohledně stýkání se jednotlivých náboženských menšin byly i v Aragonii, komunity neměly být příliš v kontaktu, ale tyto zákazy byly založené i na obavách z konkurence, aby si především křesťanské skupiny obyvatel udržely monopol či výlučné postavení v určitém odvětví. Proto například zamítaly vstup židům muslimům do cechu, byly vydány zákazy obchodu s určitým zbožím v určitých oblastech nebo městech. Stejně tak na obyvatelstvo během reconquisty působily obavy, aby se nedostaly k nepříteli obranné technologie, což se týkalo i výstavby opevnění a zbraní. Ve Valencii však byla celkově společnost ekonomicky rozčleněná tak, aby si jednotlivé skupiny nekonkurovaly, ale vzájemně se doplňovaly. Jsou doloženi křesťanští obchodníci, kteří prodávali mudéjarům jídlo a potřebné suroviny na výrobu řemeslných výrobků, třeba obilí či železo a měď. Stavitelé spolupracovali i na královských zakázkách, stavěli mlýny, městské lázně i pece, což vedlo k rozvoji a prosperitě komunit, které je využívaly.²¹³

Stavitelskou tradici aragonských mudéjarů po celé století doložil Borrás Gualis příkladem rodiny aragonských Maurů Los Galí, která působila na několika stavbách v okolí Zaragozy. Avšak některé ze staveb v této oblasti, například kostel v Mallén, už ztratily typické znaky původního mudéjarského stylu. Proto se ani nepředpokládalo, že by se na stavbě kostela v Mallén podílel maurský mistr. Během restaurování v roce 1984 se

²⁰⁸ Pinharanda Gomes, A filosofia árabe-portuguesa. História da filosofia portuguesa 3, Lisboa, Guimarães Editores, 1991, s. 247.

²⁰⁹ Srovnáním křesťanské a islámské sakrální architektury také na území Španělska se zabývala ve své diplomové práci Kristýna Rendlová, Od kostela k mešitě, od mešity ke kostelu. Komparace křesťanské a islámské sakrální architektury, Masarykova universita, Brno, obhájeno 2012.

²¹⁰ Serafín de Tapia Sánchez, La comunidad morisca de Ávila, Salamanca, Universidad, 1991, s. 49-50.

²¹¹ David Abulafia, Spain and 1492: unity and uniformity under Ferdinand and Isabella, s. 23-24.

²¹² Miguel Ángel Ladero Quesada, Španělsko Katolických králů, s. 186.

²¹³ Mark D. Meyerson, The Muslims of Valencia in the age of Fernando and Isabel, s. 127-129.

tam našel nápis “los maestros de la obra Audalla de Galy e su mano”. Další člen této stavitelské rodiny, Farax Gali de Chiprana, se podílel jako jeden z hlavních mistrů na přestavbě Aljuferie, paláce katolických Veličenstev v Zaragoze.²¹⁴ A právě mudéjarská architektura tohoto paláce mohla ovlivnit manuelskou přestavbu královského paláce v portugalském městě Sintra.²¹⁵

V Kastilii a Leonu žilo méně mudéjarů než v Aragonii, v polovině 15. století měla nejpočetnější mudéjarskou komunitu kastilská města Ávila a Toledo. Předpokládá se, že do oblasti Extramadury, tedy na sever Kastilie a do Leonu mohli zamířit muslimové z Toleda po snížení tolerance a rebelii v roce 1225. Stejně tak se zde pravděpodobně usadily menší skupiny muslimů z Córdobaského chalífátu v polovině 12. století poté, co Córdoba obsadili maghrebští almohavidé, kteří zničili tamější konvivencii. Mudéjarové žijící v Burgosu a ve Valladolidu pracovali také na většině zdejších staveb, jejich nejobvyklejší profesí bylo tesařské řemeslo, podobně jako v Ávile, kde je v soupisech z 15. století zaznamenáno 14 tesařů a 8 zedníků z celkového počtu 125 řemesníků. I v dalších městech působili mudéjaři jako stavitelé a například v Seville v letech 1384-1392 stavěli také opevnění,²¹⁶ což je neobvyklé zejména v době reconquisty. Ceněné stavitelské umění Maurů bylo zmíněno i v „Abenámárově romanci“, v níž je opěvováno velkolepě vybudované město Granada jako nevěsta:

„Abenámare, ty Maure, mezi Maury z maurské říše...
Co jsou tamto za paláce vysoké a celé třpytné?“
„To je Alhambra můj pane, vedle mešita je vidět.
Tamty další – Alixares, postavené znamenitě;
sto zlatých vydělal za den Maur, který tam byl mistrem...
...Tu promluvil král don Juan, co řekl, hned uslyšíte:
„Kdybys Granado jen chtěla, rád hned s tebou ožením se:
Sevillu s Córdoba věnem a zástavou bych ti přines..“²¹⁷

První zmínky o maurských stavitelích na budoucím portugalském území jsou z roku 1057, kdy Maurové pracovali na stavbách kostelů v Lamegu. Také je dochovaný již zmíněný nápis z hradu Alandroal v oblasti Alenteja o působení maurského stavitele z roku 1292, tedy již po skončení reconquisty Portugalska. Další přímé zmínky o maurských řemeslnících, zpravidla tesařích či hrnčích a hrnčířkách jsou z 15. století z Lisabonu, také

---

²¹⁴Gonzalo Gualis Borrás, Sobre la condición social de los maestros de obras moros aragoneses, in: Anales de História del Arte, 2008, Volume extraordinário, s. 89-102.

²¹⁵Příklad paláců v Sintře a v Zaragoze zmínil Stephan Hope u šíření typologie residenčních staveb na základě vzorů v Ingolstadtu a v Burghausenu. Stephan Hoppe, Die residenzen der Reichen Herzöge von Bayern in Ingolstadt und Burghausen. Funktionale Aspekte ihrer Architektur um 1480 im europäischen Kontext, in: Schmid, Alois (ed.): Wittelsbacher Studien: Festgabe für Herzog Franz von Bayern zum 80. Geburtstag, Schriftenreihe zur bayerische Landesgeschichte, č. 166, München, 2013, s. 173-200.

²¹⁶Serafín de Tapia Sánchez, Los mudéjares de la Extremadura castellano-leonesa: notas sobre una minoría dócil (1085-1502), in: Studia Historica: Historia Medieval, Universidad de Salamanca, 7/1989, s. 95-125.

²¹⁷Inspirace k básnické romanci vycházela ze skutečné události, kdy ke kastilskému králi Janovi II. (1405-1454) přešel do koalice nasrovský infant. Líčení města jako nevěsty bylo příznačné pro orientální poezii. Metafora města - ženy se ale objevovala i v evropské středověké literatuře, například v chanson de geste La Prise d'Orange. Jacques Le Goff, Středověká imaginace, Praha, Argo, 1998, s. 190-191. Zveršovaný překlad romance o Granadě Miloslav Uličný, Romanceiro antiguo-Španělské romance, více Juan Vernet, Arabské Španělsko a evropská vzdělanost, Brno, L. Marek, 2007 s. 305.

byl doložen tesař Jusuf v roce 1456 ve městě Chelas.²¹⁸ Skupina maurských řemeslníků se také mohla podílet v počátečních fázích na výstavbě kláštera v Batalhe, neboť farní kostel (Igreja Matriz) z 16. století byl postaven na místě zvaném "půda Maurů" (chão de Mouros), v těchto místech ale nebyla před reconquistou maurská osada.²¹⁹ Proto tam pravděpodobně měli obydlí právě maurští stavitelé či kameníci pracující pro klášter. Jednou z dalších informací o mudéjarských stavitelích je zápis o maurském tesaři Azmedovi z Kastilie z roku 1466 v dokumentech z královské kanceláře Alfonse V., kde je uvedeno, že vykonával dobře svoji práci na královských stavbách. Ve své práci pokračoval i pro krále Jana II. především na královských stavbách v Évoře, jak potvrzuje dokument z roku 1482. Jiný tesař, Yhahea, pracoval pro Jana II. v roce 1493.²²⁰

Skupina Maurů pracovala také pod vedením stavitele Boytacy na stavbě Jeronýmského kláštera v Lisabonu na počátku 16. století.²²¹ To již nebyla mudéjarská architektura pouze záležitostí Iberského poloostrova, ale její stopy byly přítomny i ve španělském Novém světě. Jednalo se především o stavby, na nichž působili sevillští stavitelé, například v Santo Domingu v dnešní Dominikánské republice, Mexiku nebo v dalších zemích Latinské Ameriky. Vliv mudéjarské architektury tam byl spojen s doznívající gotickou architekturou křesťanských misionářů jako její nedílná součást.²²²

3.2.4 Vliv dobytí Granady na společensko-náboženské změny na Iberském poloostrově

Dobytí poslední muslimské výspy Pyrenejského poloostrova - Granady bylo výsledkem dlouhého diplomatického vyjednávání než došlo k samotnému vzdání se vyhladovělého města 2.1.1492. Po pádu byly nastoleny poměrně „měkké“ podmínky – šlo v podstatě o akt převzetí a změny ve smyslu vzniku mudéjarské enklávy pod křesťanským králem.²²³ Katolická Veličenstva chtěla mít Španělsko jednotné územě i nábožensky, což bylo jedno z nejdůležitějších středověkých kritérií jednoty země. Proto došlo během

---

²¹⁸ U nápisu na hradě Alandroal bývá zmiňován i rok 1296, např. Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal*, díl 2, H-R, s. 188. Také Pedro Dias, *O Mudejárismo na arte Coimbrã: século XV. e XVI.*, Coimbra, Universidade, 1979, s. 17-18.

²¹⁹ José Travaços Santos, *Apontamentos para a História da Batalha, Batalha, Câmara Municipal da Batalha (Arquivo Histórico Municipal)*, 2006, s. 21.

²²⁰ Pedro Dias, *O Mudejárismo na arte Coimbrã: século XV. e XVI.*, s. 18

²²¹ Lina Maria Marrafa Oliveira, *O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII*, s. 21-57.

²²² Podrobněji Rafael Lopéz Guzmán, *Las primeras construcciones y la definición del mudéjar en Nueva España*, in: Viñuales, Rodrigo Gutiérrez a kol., *El mudéjar Iberoamericano*, Barcelona, 1995, s. 199-210.

²²³ David Abulafia, *Spain and 1492: unity and uniformity under Ferdinand and Isabella*, s. 30-33. Jaké byly skutečné vztahy mezi vládci vyplývá z kroniky „Pojednání o granadských kráľích a jejich původu“ sepsané dvorním kronikářem Hernandem de Pulgar, který vycházel z informací od od Fernanda de Baeza, pravděpodobně křesťanského znalce Granady a zprostředkovatele vyjednávání mezi královským dvorem a granadským sultánem Muhamedem XI. Královna Isabela se po pádu Granady zajímala o historii a osud granadských muslimů, neboť navrhovala, aby byl do severní Afriky vyslán člověk taktéž jménem Baez, aby dohlédl na malého syna posledního granadského emíra Muhameda XI. Více Josef Ženka, *Pád Granady a zánik al-Andalusu*, Praha, Argo, 2011, s. 9-12. To dokládá určitou velkorysost, osobní zájem a možné nadstandartní vztahy mezi těmito politickými soupeři. Poukazyval na to i fakt, že se katolická Veličenstva zřekla při jednání s muslimy, tedy i s Muhamadem XI, povinného prokazování úcty - „lívání rukou“. Taktéž Josef Ženka, *Pád Granady a zánik al-Andalusu*, s. 150.

dalších let k opatřením týkajícím se konvertování či odchodu jak muslimského, tak židovského obyvatelstva, aby bylo sjednocené Španělsko kompaktní i z hlediska víry.²²⁴

Avšak odchod či nucený křest muslimského obyvatelstva zejména v Aragonii nebyl po pádu Granady tak aktuální, jako odchod nebo konverze židovského obyvatelstva. Král Ferdinand myslel podstatně racionálněji než Isabela, v jeho království žilo 20% mudéjarů – v případě jejich odchodu by to byl příliš velký úbytek práce schopného obyvatelstva především v zemědělství a v řemeslech. Zároveň si ale byl vědom možného nebezpečí připojení "západních" muslimů-mudéjarů k Otomanské říši i kvůli významnějším obchodním vazbám mudéjarů na Středozeří než na muslimské země v severní Africe.²²⁵

Nucený odchod židovského obyvatelstva ze Španělska²²⁶ v roce 1492 měl přímý dopad na portugalskou společnost, neboť velká část židů zamířila právě do sousední země, kde mohla získat licenci ke svému dočasnému pobytu v Portugalsku. Židé ale museli zaplatit za každou osobu, vyjma miminek, osm cruzadů. Menší částku platili někteří žadani řemeslníci, například zbrojíři nebo kováři, kterým zároveň bylo dovoleno zůstat trvale v zemi. Ostatní měli omezenou dobu pobytu. Většina španělských židů přišedších do Portugalska byli obchodníci, ale byli mezi nimi i kameníci a truhláři. Král Jan II. tak získal velké množství peněžních prostředků, neboť do Portugalska přišlo více než 20 tisíc rodin, obvykle s 10-12 i více členy.²²⁷

To vedlo k výrazným změnám v podobě některých portugalských měst, neboť židovské čtvrti zvané judiarias nemohly pojmout tolik nově příchozích a některé části měst musely být nově vybudovány. Objem obyvatel se v některých městech zvýšil 3x, například v Lisabonu vznikly nové čtvrti kolem hlavních městských ulic. Nově vystavěné čtvrti nebyly oploceny či ohrazeny, neboť nebylo v Portugalsku typickým zvykem ohrazovat

---

²²⁴Více například Miguel Ángel Ladero Quesada, Španělsko katolických králů, s. 168-170, taktéž stručně Bohumil Baďura, Španělsko katolických králů, in: Dějiny a současnost, 5/1992, s. 19-25. Mark D. Meyerson, The Muslims of Valencia in the age of Fernando and Isabel, s. 235.

²²⁵Miguel Ángel Ladero Quesada, Španělsko katolických králů, s. 183-186.

²²⁶Ve starších textech se název pražské španělské (v minulosti zvané i Portugalské) synagogy odvozoval od nuceného odchodu židů z Iberského poloostrova. Kvůli nim a tedy nárůstu obyvatel v pražské židovské komunitě v polovině 90. let 15. století měla být přestavěna jedna z prvních synagog ve městě, původně zvaná Stará škola, která byla v té době v ruinách. Jan Heřman, Milada Vilímková, Pražské synagogy, Praha, Odeon, 1970, s. 11,14. Jedná se pouze o polomýtus, jak analyzoval Ivan Davidson Kalmar, The origins of the „Spanish synagogue“ of Prague, in: Judaica Bohemiae, 35/1999, s. 158-209. V zakázce na přestavbu byl uveden požadavek chrámu – templu v maurském či byzantském stylu a to mohlo ovlivnit až později používaný název synagogy. Každopádně je doloženo zabezpečení pobytu židů v Zemích koruny České, které zajišťovala Statuta judeorum z 13. století. Nové privilegium z roku 1501 dokládalo deklarace panského a rytířského stavu, podle kterého neměli být nikdy židé donuceni k vyhnání z českého království, jejich ponechání v zemi potvrdil i Vladislav Jagellonský. Avšak situace byla odlišná u královských měst, která po husitských válkách dostávala povolení k jejich vypovězení. Alexandr Putík, Olga Sixtová a kol., Dějiny Židů v Čechách a na Moravě I. Od počátků po emancipaci, Praha, Židovské muzeum v Praze, 2005, s. 22-23,68-69. Dnešní maurský styl či spíše orientální styl španělské synagogy jsou vesměs především vnější znaky islámské architektury, které nesouvisely s portugalskými či španělskými židy a mudéjarskou architekturou. Během 19. století se stavěly synagogy v tzv. maurském, ve smyslu orientálním, stylu po celé Evropě. Byly také většinou budovány nikoliv sefardy, ale aškenázskými židy, neboť židé byli tehdy vnímáni sami sebou i druhými jako zástupci Orientu na Západě, což souviselo s dobovým romantismem a s ním spojeným zájmem o Orient. Více Ivan Davidson Kalmar, Moorish style: Orientalism, the Jews and synagogue architecture, in: Jewish social studies, 3/2001, s. 68-100. K problematice exotismu v 19. století v Čechách viz Kateřina Bláhová, Václav Petrbok, (ed.), Cizí, jiné, exotické v české kultuře v 19. století: sborník z 27. ročníku Symposia k problematice 19. století: Plzeň, 22.-24. února 2007, Praha, Academia, 2008.

²²⁷Damião de Góis, Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel, Lisboa, Officina de Miguel Manescal da Costa, 1749, kap. 10, s. 10-11.

judiarie jako například v Aragonii či v Kastilii, doklady o oplocení či zdi jsou pouze v Évoře, ale i tam byla zeď začleněna do městského prostoru během rozrůstání čtvrti.²²⁸ Kastilští židovští konvertité a židé se snažili přestěhovat do Portugalska již koncem 14. století a v průběhu 15. století, pokud v jejich městě propukly pogromy a nepokoje. Nebyli ale přijímáni portugalskými židy zcela bez výhrad, občas byli také odmítnuti, jak je doložen příklad španělské nucené konvertitky, kterou židovská komunita v Lisabonu odmítla a nepřijala. Zamezit příchodu španělských židů v druhé polovině 15. století se snažily i městské rady, z větších měst například v Lisabonu či v Portu. Postoje portugalských obyvatel vyjadřovaly i stížnosti, které se projednávaly také na zasedání kortesů ještě v 80. letech 15. století. Předmětem jednání byli zahraniční obchodníci v Portugalsku, především Angličané, Janované, Florentinové a Kastilané, u kterých jediných se zdůrazňovala odlišná víra.²²⁹

3.2.4.1 Nástin reálné podoby „konvivencie“ v Portugalsku

Portugalsko bylo, podobně jako Španělsko, zemí multináboženskou. Po dokončení reconqisty Algarve v roce 1249 zůstalo mnoho komunit židů i svobodných muslimů dál žít v zemi pod křesťanským vládcem ve svých čtvrtích zvaných mourarie a judiarie,²³⁰ ty představovaly do roku 1496 místa s náboženskou svobodou.²³¹ To se odráželo i v rozčlenění středověkého města, kde jednotlivé náboženské minority měly své, částečně uzavřené části. Jejich počet se lišil dle regionu a města, konkrétně v Lisabonu byla mourarie pouze jedna, další města měla více maurských částí a naopak v Lisabonu bylo více judiarí.²³²

Judiarie byly situované blíže centru, obklopovaly leckdy obchodní tepny, jak vyplývá z názvů například Rua dos Mercadores nebo přímo hlavní ulice zvané Rua Direita, neboť tam byly větší možnosti pro obchod a tudíž i ekonomickou prosperitu komunity. Synagoga byla umístěná ve středu, další stavby byly hierarchicky rozmístěné - dům rabiho, mikve, byl vymezený prostor tržiště pro řemeslníky i obchodníky. Součástí judiarie bývala i škola, vězení, hřbitov a jatka.²³³ Ale v malých městech byly veřejné lázně či pece používány židovskou komunitou i křesťany a to i přesto, že byly spojeny s náboženskými rituály.

Během dne se obyvatelé judiarí volně pohybovali po celém městě, neboť měli své dílny nebo obchody na různých místech, stejně tak křesťané mohli volně ve dne chodit po judiarii, křesťanky nad 10 let se však mohly procházet těmito městskými částmi pouze v mužském doprovodu. Judiarie se zavíraly pouze na noc podobně jako každé středověké město. Pokusy o restrikce většinou ustoupily obchodu a prosperitě spojené s židovskými

---

²²⁸ Luísa Trindade, *The Jewish communities in Portuguese late medieval cities: space and identity*, in: Joaquim Carvalho, (ed.), *Religion, Ritual and Mythology: aspects of identity formation in Europe*, Pisa, University Press, 2006, s. 61-81.

²²⁹ François Soyer, *Persecution of jews and muslims of Portugal. King Manuel I. and the end of religious tolerance (1496-7)*. Leiden, Koninklijke Brill NV, 2007, s. 94-98.

²³⁰ Pinharada Gomes, *A filosofia arabico-portuguesa*, s. 241-242, Trindade, Luísa, *The Jewish communities in Portuguese late medieval cities: space and identity*, s. 61-81.

²³¹ Pinharada Gomes, *A filosofia arabico-portuguesa*, s. 241-242.

²³² François Soyer, *Persecution of jews and muslims of Portugal. King Manuel I and the end of religious tolerance (1496-7)*, s. 22.

²³³ Andrade, Amélia Aguir, *O desaparecimento espacial das judiarias nos núcleos urbanos portugueses de finais da Idade Média: o caso de Lisboa*, in: *Estudos de Homenagem ao Professor Doutor José Marques*. č.1/2006, Porto, Faculdade de Letras, s. 143-163.

obyvateli měst. V judiarii bydleli i křesťané, ačkoliv to nebylo církví přijímáno zcela bez výhrad, ale například v roce 1466 jeden kněz náležící ke katedrále v Braze bydlel vedle synagogy. Ty se v exteriéru neodlišovaly od ostatních budov, dochované synagogy v Tomaru a v Braze ukazují na použití sefardského modelu rozdělení interního prostoru, stejně tak tomuto vzoru odpovídala dekorace.²³⁴

Mourárie byly orientované více u hradeb nebo za hradbami zejména proto, že Mauři byli nejen stavitelé, ale i rolníci, a tak potřebovali mít blízko k půdě. Nebylo pravidlem, aby všichni Mauři bydleli v mourárii,²³⁵ zároveň je ale nutné mourárie chápat jako místa, která sice poskytovala svým obyvatelům určitou separaci, ale také ochranu, kde se žilo podle jejich práv a zvyklostí, podobně jako v judiáriích. Mourárie také tvořila určitý, zcela soběstačný sociální prostor, který poskytoval na lokální úrovni svým obyvatelům veškeré zázemí, byla tu škola, hřbitov, vězení, mešita, jatka, lázně i ohrady pro dobytek. Určitou diskriminaci představoval předepsaný oděv, ale na druhou stranu dostali Mauři od Alfonse V. (Afonso Africano, Alfons Africký, 1432-1481) právo pracovat i v neděli, protože ji neslavili. Mezi řemeslníky vynikali kromě kameníků na stavbách i kováři nebo ševci.²³⁶

Po nuceném odchodu části židů v roce 1497²³⁷ zůstali v judiáriích noví křesťané, čtvrti se ještě více otevřely, byly v nich budovány důležité veřejné budovy - především školy, kostely, hřbitovy a také vězení či jatka. Opuštěné domy získali šlechtici zastávající funkce u královského dvora či židé z okruhu králova dvora, kteří přestoupili na křesťanství. Bývalé judiarie a jejich části byly přejmenovány na Vila Nova nebo Rua Nova, synagogy i mikve ztratily svoji tradiční funkci, která byla spojena s židovskou identitou. Synagogy byly přestavěny na vězení, přebudovány na kostely nebo na byty. V Lisabonu si všechny tyto veřejné budovy přisvojil král, který využil také prostor bývalých judiárií k nové výstavbě. Na přestavbě „nových“ čtvrtí se podíleli rovněž noví křesťané.²³⁸ Tak skončila portugalská „konvivencie“.

3.3 Středoevropské zprávy o portugalské architektuře a zemi

Představu o Portugalsku z pohledu Středoevropana v druhé polovině 15. století, tedy v období, kdy se v zemi začalo projevovat bohatství plynoucí z námořních výbojů a z obchodu, si je možné udělat přímo z českého zdroje. Cestu královstvím popsál Václav

---

²³⁴ Luísa Trindade, *The Jewish communities in Portuguese late medieval cities: space and identity*, s. 61-81.

²³⁵ Jorge Gaspar, *A cidade portuguesa na Idade média. Aspectos da estrutura física e desenvolvimento funcional*, in: *La España Medieval. La Ciudad hispanica durante los siglos XIII al XVI*, 6/1985, Madrid: Editorial de la Univesidad Comptense, s. 133-147.

²³⁶ V portugalštině se zachovalo přísloví dělat jako Maur – "trabalhar como um mouro". Pinharada Gomes, *A filosofia arabico-portuguesa*, s. 247.

²³⁷ Jedním z hlavních možných důvodů, v podstatě politickým, který vyostřil postoj krále Manuela vůči židům do té míry, že vydal nařízení o nucené konverzi či odchodu ze země, mohl být jeho plánovaný sňatek s Isabelou, dcerou Isabely Kastilské a Ferdinanda Aragonského, jejichž postoje týkající se náboženské jednoty v jejich království již byly uvedeny. Spekulovalo se i o nedoložené podmínce svatební smlouvy. François Soyer uvedl, že se sice diskutovaly hlavní náboženské důvody pro a proti v králově poradním sboru, ale to již bylo pravděpodobně o nuceném konvertování či odchodu rozhodnuto. François Soyer, *Persecution of jews and muslims of Portugal. King Manuel I and the end of religious tolerance (1496-7)*, s. 183-189. Tentýž důvod - Manuelův sňatek s Isabelou - uvedl i Francisco de S. Luis Saraiva, *Sobre verdadeira época do estabelecimento do santo officio da inquisição em Portugal*, in: *Obras completas do Cardeal Saraiva (D. Francisco de S. Luis)*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1872, s. 349.

²³⁸ Amélia Aguir Andrade, *O desaparecimento espacial das judiarias nos núcleos urbanos portugueses de finais da Idade Média: o caso de Lisboa*, s. 143-163.

Šašek z Bírškova,²³⁹ který byl členem mírového poselstva vedeným panem Lvem z Rožmitálu a Blatné (1425-1486), jež vyslal Jiří z Poděbrad (1420-1471) na dvory evropských vladařů. Jeho líčení hradů nebo staveb ve městech, kterými poselstvo prošlo, je poměrně skromné. V Coimbre popisoval velmi pěkný hrad na příkré hoře, což byl královský palác, klášter u řeky, tedy dnešní klášter Santa Clara-a-Velha, jenž je starším z klášterů svaté Kláry vybudovaných ve městě. Také uvedl kamenný most přes řeku Mondego a pěkné zahrady. (Obr.72) Do města však poselstvo nevšl kročilo kvůli moru. V Tomaru zmínil Václav Šašek opevněnou tvrz, což byl hradní klášter řádu Kristova, tvrz uvedl také v Arrayolos.

S králem Alfonsem V. se setkalo poselstvo ve „druhém městě království“, v Évoře. Václav Šašek nepopsal královský palác, který se pravděpodobně zrovna přestavoval, ale zaujal ho krásný palác biskupa a vévody, králova bratra. Zmínil také, že ve městě žilo mnoho Saracénů, černochoů a černošek z Berberska, neboť portugalský král dobyl 2 města v Africe - Alkasar (Alcácer Quibir) a „další město před 40 lety“. Poselstvo přenocovalo v Evoramonte (obr.146), kde Šašek nezmnínil hradby, ani původní středověký hrad. Pak projelo město Estremoz, spojené s hradem, a Elvas na kastilských hranicích, které již popsal Václav Šašek jako město s „velkým hradem“, který ale měl být před přestavbou podobného charakteru jako ve městě Evoramonte. (Obr.11a)²⁴⁰

Další zajímavá zpráva o Portugalsku pochází z pera šlechtice Nicolaua de Popielovo (Niclas von Popplau) z Vratislavi, který pobýval v království v roce 1484 v rámci své cesty po evropských zemích. Jak popsal, měl nejprve potíže se vůbec s králem setkat, nakonec mu v Setúbalu zprostředkoval setkání s králem Janem II. jeho německý kuchař. Král Jan ho pohostil a slíbil napsat v Lisabonu dopisy pro krále uherského, tedy pro Matyáše Korvína (1443-1490), a pro vévodu burgundského.²⁴¹ O těchto dopisech již ale není v Popielově textu více informací. Ve svém popisu zmiňoval Nicolau portugalské námořní objevy,²⁴² naznačil i politické poměry v zemi, neboť v Setúbalu zažil vzpouru D. Diega

---

²³⁹Václav Šašek z Bírškova, Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a Blatné z Čech až na konec světa. 3.vyd., Praha, Československý spisovatel, 1974, s. 114-119. O popisu cesty poselstva a jeho zasazení do literárního kontextu doby také Michaela Malaníková, Ke vzniku cestopisu Václava Šaška z Bírškova a možností jeho interpretace, in: Studia historica bruensia, 55/ 2009, Brno, Masarykova univerzita, s. 21-34.

²⁴⁰ Město Elvas s „velkým hradem“ bylo původně arabská osada, která zde nenavazovala na římské základy jako jiná portugalská arabská města, neboť nemělo římskou půdorysnou strukturu. Po dobytí v roce 1230 bylo Elvas opevněno kvůli své důležité strategické pozici na portugalsko-kastilské hranici. K islámské historii města viz Mafalda Gambutas Teixeira de Sampayo, O modelo da cidade islâmica em Portugal: O caso de estudo da cidade de Elvas, in: Elvas Caia - Revista internacional de cultura e ciência, 6/2008, s. 11-25. Výstavbu pevností na hranicích s Kastilií v kontextu politických dějin především 13. století analyzovala Leontina Ventura, A fronteira Luso-Castelhana na idade média, in: IV. Jornadas Luso-Espanholas de História Medieval. As relações de fronteira no século de Alcanices, Oporto, 2000, s.25-52. Další středověká přestavba proběhla během vlády Alfonse V. a Jana II., nejspíše pod vedením kameníka a zřejmě vojenského inženýra Gila Fernãa z nedalekého Estremozu, který pomohl princí Janovi II. dobytí hradu Alegrete na kastilsko-portugalské hranici díky svým znalostem pevnostního systému a vojenské techniky: "Fernam Gil, pedreiro, morador em Estremoz, em galardom do seruiço que nos fez do poer dos bancos e picar do muro d'Alegrete, quamdo ora foi tomado." Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, Lisboa, Imprensa Nacional, 1899, s. 421-422. Také zmínka v Pedro Dias, A arquitectura gótica portuguesa, s. 182. Podrobně se zabýval středověkou architekturou města Elvas Ferando Branco Correira, Elvas na idade média, Lisboa, Colibri, Cidehus, Universidade de Évora, 2014.

²⁴¹Nicolau de Popielovo (Nicolas von Popplau), Año 1484, in: Collection de Javier Liske, Viajes de extranjeros por Espana y Portugal en los siglos XV., XV. y XVII. Traducidos del original y anotados por F. R. Madrid, Casa editorial de Medina, 1878, s. 24.

²⁴²Nicolau de Popielovo, Año 1484, s. 29-30.

z Viseu (?1452-1484), bratra budoucího krále Manuela, proti králi Janovi II. Uvedl, že ho tento vévoda Diego chtěl seznámit s královnou Leonorou, svou sestrou. Zmiňoval i podobnou událost starou dva roky, kdy se o puč pokusil jiný šlechtic.²⁴³

Nicolau se tedy také věnoval popisu staveb spíše okrajově. Zanechal ale vlastní srovnání, v němž Lisabon již v roce 1484 přirovnal velikostí ke Kolínu (nad Rýnem) nebo k Londýnu.²⁴⁴ U architektury, což je podstatné, zmínil vliv "pohanů", tedy Maurů, na portugalské a galicijské stavitelství: "los cristianos de Lisboa y Portugal, así como los de Galicia, emplean mucha arcilla, al estilo de los paganos, en la construcción de sus edificación: las cabezas envuelven de pañuelos blancos de lana".²⁴⁵ Nicolau de Popielovo zmínil také, že ho král pozval nejen ke stolu, ale i na mši do kostela v Setúbalu, ale tento kostel blíže nespécifikoval, uvedl v krátkosti pouze kostel v Lagosu: „Lagos, y le edificaron allí una iglesia, en que se hacen grandes milagros“.²⁴⁶

Jiný cestovatel ze střední Evropy, kosmograf Hieronymus Münzer z Norimberku (Monetarius, ?1437-1508) pobýval v Portugalsku o deset let později, v polovině 90. let 15. století. Byl několikrát přijat v Évoře králem Janem II., který mu představil různé kuriozity a vzácnosti získané díky objevům, a povídal si s ním o kosmografii. Také uvedl, že král Jan²⁴⁷ vládl mírumilovně a klidně a obchodoval s jinými zeměmi i městy, z nichž Münzer zmínil Norimberk, Anglii, Irsko, Janov a Tunis. Ve svých zápisech popsal krátce i významné stavby města Évory, kterou srovnal s Ulmem: "Hay en Evora un lindo palacio real y una buena iglesia abovedada (donde está la sede episcopal), con un atrio bien dispuesto a manera de terrado, desde el que se aperecia perfectamente la situación de la ciudad, que es mayor de Ulma". Také při vjezdu do města zmínil kostel São Bras.²⁴⁸

Z Évory odjel Hieronymus Münzer přes hrad Évoramonte²⁴⁹ do Lisabonu. Město bylo z jeho pohledu větší než Norimberk a žilo tam podstatně více obyvatel. Popsal královský hrad (São Jorge) na vysoké hoře a pod ním domy i kláštery a další stavby. (Obr. 14) K situaci náboženských menšin napsal, že dole pod hradem žili velmi bohatí židé, kteří

---

²⁴³Nicolau de Popielovo, Año 1484, s. 36-37.

²⁴⁴Nicolau de Popielovo, Año 1484, s. 17-18.

²⁴⁵Nicolau de Popielovo, Año 1484, s. 33.

²⁴⁶Nicolau de Popielovo, Año 1484, s. 40.

²⁴⁷Králi zemřel krátce před tím syn a dědic, princ Alfonso, který spadl nešťastně z koně. Hieronymus to zmiňoval a popsal, že král měl špatnou barvu. V komentáři uvedl Puyol, že král neztratil ani v těžké situaci smysl pro humor, neboť když se dozvěděl, že vévodovi Cardonovi v Aragonii zemřeli oblíbení sokoli, tak mu poslal jiné jako náhradu. Janův nelegitimní syn Jorge byl pouze třináctiletý, když zemřel jeho otec v roce 1495, tedy krátce po Münzerově návštěvě. Po celý život byl Jorge brán jako součást královské rodiny, měl titul vévody i markýze. Po svatbě žil se svou rodinou mimo jiné v královských palácích v Évoře. Také se účastnil i důležitých „vládních“ jednání, například o pevnostech v Africe za vlády Manuela I. Mezi jeho potomky patřil král Jan IV. (1604-1656), který nastoupil na portugalský trůn po ukončení španělské nadvlády v roce 1640. Julio Puyol, Jerónimo Münzer. Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495, in: Boletín de la Real Academia de la Historia, Tomo 84, 1924, s. 206, také Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, Evora Gloriosa, Roma, Officina Komarekiana, 1728, s. 95.

²⁴⁸Julio Puyol, Jerónimo Münzer. Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495, s. 204-205.

²⁴⁹Münzer blíže hrad nespécifikoval, ve městě přespávalo i poselstvo Lva z Rožmitálu a Blatné, Václav Šašek ale ve svém popisu žádný hrad neuváděl. Avšak již král Dinis v roce 1306 nechal vilu obehnat hradbami a postavit tam hrad. Hlavní příjezdová brána byla umístěna mezi dvěma rondelovitými věžemi. Lze proto předpokládat, že hrad neměl příliš velkorysé dispozice, v porovnání s ostatními městy s hradem, když ho Šašek ve svém popisu nezmiňoval. Během 15. století se začaly používat zbraně palné, což se projevilo i v architektuře, neboť věže nebo jiné obranné prostory musely být uzpůsobeny novému systému obrany. Jedním z "experimentálních", přechodných typů pevností v Portugalsku byla právě přestavba hradu v Évoramonte, která započala pod vedením Francisca Arrudy v roce 1525. Paulo Pereira, Fortaleza Évoramonte, Lisboa, IPPAR, 2004, s. 4-6, 16.

tam měli vybudované i své synagogy. Přímou uvedl, že se jednalo se o židy vyhnané ze Španělska a popsal krátce i jejich chování v nové zemi. K maurské menšině zmínil, že Mauři žili na úpatí hory poblíž hradeb, a tam měli svoji mešitu. Na protějším kopci popsal Mosteiro do Carmo (Karmelitánský klášter), který byl částečně zničen při zemětřesení v roce 1755. Zmínil i další dva kláštery - Nejsvětější Trojice (Convento da Trindade) a Menších bratří (Convento de São Francisco da Cidade), kde viděl dračí strom dovezený z Guiney. Během další cesty viděl výstavný hrad v Tomaru, o němž věděl, že se o jeho přestavbu zasloužil Jindřich Mořeplavec. O Coimbre pouze napsal, že se rozkládala kolem kopce, a měla pevný most přes řeku Mondego. V Portu zmínil řeku Douro, kterou přirovnal k Rýnu v Basileji.²⁵⁰

Münzer zaznamenal velké množství "Almani", tedy Němců, nejen v Portugalsku, ale i v sousedním Španělsku. Zmiňoval, že se jednalo především o umělce, tiskaře, obchodníky a dělostřelce z Augsburgu, Esslingenu, Frankfurtu, Ravensburgu, Špýru, Štětína, Štrasburku, Ulmu a z dalších míst. Jako zajímavost se jeví jeho poznámka, že král Jan II. poslal dva německé tiskaře, jednoho z Nordlingenu a druhého ze Štrasburku, na ostrov Svatého Tomáše. Münzer uváděl i kolonii německých tiskařů v Granadě v roce 1494, tedy již 2 roky po jejím dobytí.²⁵¹ V Portugalsku Münzer potkal množství krajanů, například kapitána lodí, který pocházel z okolí Feldkirchu v dnešním Rakousku, obchodníka z Danzigu a také mnicha z Esslingenu. Uvedl, že na jedné lodi bylo zaměstnáno 30 dělostřelců a všichni Němci. Dále popsal, že v Lisabonu žilo velké množství Němců z Flander, stejně jako spousta jiných bohatých lidí, především na Praze, a také na Rua Nova, která byla vybudovaná "al modo de las Alemania" - v německém stylu. Tato část města ale byla zničena během zemětřesení v roce 1755, a tak je obtížné určit konkrétní stavby, případně nakolik tyto stavby skutečně korespondovaly s německými měšťanskými domy. Zmínil také, že se většina jeho krajanů věnovala obchodu. Bydlel také ve velkém domě Iodoca de Hurdera z Brug, který byl kolega a tchán Martina Behaima. Rovněž uvedl, že v Ceutě bylo mezi vojáky několik Němců - jmenoval Gregoria de Ramseidnera ze Salzburku a Jorge de Echingen z Witembergu.²⁵² I v Alcácer-Quibiru zmínil dělostřelce Jacoba Suewuse z Witembergu.

Sebastian Münster sice uvedl ve své *Cosmographia: Beschreibung aller Lender portugalské prvenství v doplutí na konec Afriky a nalezení cesty do Kalikutu*, ale také nelichotivě napsal, že "Menschen so in in den bergen Lusitanie gewohnt habenn...und gersten wein getrunken..., gieng sie ein wenig auf der arbeyt".²⁵³ Portugalský venkov popsal jako podstatně chudší, kde velké plochy půdy zůstaly neobdělané. Na tento negativní popis v celoevropsky rozšířené Kosmografii živě reagoval portugalský diplomat, humanista a historik Damião de Góis (1502-1574), který si psal se svým přítelem Jacobem Fuggerem. Při obhajobě své země se mimo jiné ohrazoval, že Portugalci přece objevují svět a jejich energie se soustřeďuje na námořní výpravy. Kromě toho, dle něho, v samotném Portugalsku nebylo velké množství obyvatel, aby zvládli obdělávat veškerou půdu na venkově.²⁵⁴ Také sepsal v roce 1542 vlastní práci o Lusitánii a Hispánii.²⁵⁵

---

²⁵⁰ Julio Puyol, Jerónimo Münzer, *Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495*, s. 216-217, nedoložení z jiných zdrojů.

²⁵¹ Joaquim de Vasconcelos, *Albrecht Dürer e a sua influência na Península*. 2.vyd., Coimbra, Imprensa da Universidade, 1929, s. 138-139.

²⁵² Julio Puyol, Jerónimo Münzer. *Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495*, s. 207-208.

²⁵³ Sebastian Münster, *Cosmographia: Beschreibung aller Lender*. Basel, Petri, 1545, kap. 54.

²⁵⁴ Joaquim de Vasconcelos, *Albrecht Dürer e a sua influência na Península*, s. 125-128. Fugger odpověděl de Góisovi, že Münster psal o místech, kde nikdy nebyl, nikdy je neviděl. Také Góisovi napsal, že požádal

3.4 Rozvoj portugalské kosmopolitnosti a obchodu

Portugalci čile obchodovali nejen v Lisabonu, ale během 15. století založili faktorii v Bruggách a po zmenšení jejich významu v Antverpách. Do Lisabonu zase přicházeli obchodníci, kteří se stahovali z Janova a Benátek, jejichž význam obchodních center s Orientem se po návratu Vasca da Gamy z Indie nadále snižoval. Byly založeny faktorie hlavních německých obchodních domů rodů Fuggerů, Welserů a Hochstetterů,²⁵⁶ kteří mohli na základě smluv přímo obchodovat s Indií. A tak již v roce 1505 byly vypraveny 3 „německé“ lodě pod ochranou Portugalců do Kalikutu.²⁵⁷ Další obchodníci ze střední Evropy, především z Ulmu, Augspurgu a Norimberku prodávali na Iberském poloostrově domácí řemeslnou produkci, neboť řemeslníci v Norimberku se při umném zpracování kovu nezaměřovali pouze na zlatnické výrobky, ale jejich dominantní exportní produkcí byly také nautické přístroje a střelné zbraně, především děla.²⁵⁸

Němečtí dělostřelci²⁵⁹ byli v Portugalsku vyhlášení, Hieronymus Münzer se seznámil přibližně se třiceti z nich, nejvíce jich sloužilo v Portugalsku v letech 1508-1511. Machado Castro uvedl kontrakt s 36 německými dělostřelci, kteří obdrželi plat 12 000 réis ročně, jež jim platila „Casa da Guinea e India“ - Královská obchodní společnost pro Guineu a Indii.²⁶⁰ Dělostřelci se podíleli nejen na obraně faktorií, ale také během plavby bránili převážené zboží před piráty v Atlantském i Indickém oceánu. Během vlády Manuela I. bylo v Portugalsku až 70% všech dělostřelců německého původu.²⁶¹ Asi nejznámějším německým dělostřelcem, který sloužil portugalskému králi, byl Hans Staden, jenž zanechal

---

Konrada Peutingera o knihu, kterou u něho viděl Damião de Góis. Mělo se jednat o "livro lusitanico", jež byla pro Peutingera dle Góisova názoru bezcenná, neb Peutinger neuměl portugalsky. Pro Góise, jako historika a později také archiváře v portugalském královském archivu v Torre de Tombo, měla obrovskou hodnotu, neboť v ní byly popsány objevy a historie týkající se portugalských námořních plaveb do Indie. Fugger pravděpodobně nezískal pro de Góise ani opis knihy, již byl spis dnes známý jako *Codice de Valentim Fernandes de Morávia*. Jak uvedl Schmeller, byl tento spis ve vlastním Peutingerově katalogu knih přibližně z roku 1523 uveden jako *Itinerarium Portugallensium* a vlastnila jej Peutingerova rodina, od roku 1807 byl tento spis jako *Codex Hispanicus* ve vlastnictví Bavorské státní knihovny v Mnichově. Schmeller, Ueber Valentim Fernandes Alemao und seine Sammlung von Nachrichten, 1845, s. 4-6. Přetisk dopisů Damiãa de Góise a "Dioga" Fuggera, Joaquim de Vasconcelos, Albrecht Dürer e a sua influênciã na Peninsula, s. 133-136.

²⁵⁵ Damião de Góis, Damiani a Goas equitis lusitani Opuscula quae in Hispania illustrata continentur. Coimbra, Ex typographia Academico-regea, 1791.

²⁵⁶ Více rovněž Friedrich Kunstmann, Die Fahrt ersten Deutschen nach dem portugiesischen Indien, München, Commission der Kaiserschen Buchhandlung, 1861, s. 2-6.

²⁵⁷ Joaquim de Vasconcelos, Albrecht Dürer e a sua influênciã na Peninsula, s. 11-14.

²⁵⁸ Nuno José Varela Rubim, Rafael Moreira, A artilheria em Portugal na segunda metade do século XV, in: Francisco Faria Paulino, (ed.), A arquitectura militar na expansão portuguesa. Katalog výstavy, Porto, Castelo de S. João da Foz, Junho-Setembro de 1994, s. 17-26.

²⁵⁹ Kronikáři a historici nebyli specialisté na vojenství, a tak „moderní“ zbraně jako děla v dobových záznamech nezařazovali mezi zbraně, ani dělostřelci nebyli vnímáni jako vojáci, ale jako mistři řemeslníci, kteří ovládali okultní síly či objevili dlouho skryté tajemství. Nuno José Varela Rubim, Rafael Moreira, A artilheria em Portugal na segunda metade do século XV, s. 17-26.

²⁶⁰ K srovnání platů v Portugalsku lze uvést, že stavitel Boytaca měl v roce 1498 roční plat 8000 realů za stavbu kláštera v Setúbalu. Pedro Dias, A arquitectura manuelina, Porto, Civilização, 1988, s. 109. Více k dělostřelcům z regionu střední Evropy ve službách španělských a portugalských králů viz Tiago Machado de Castro, Bombardeiros na Índia: os homens e as artes da artilheria portuguesa (1498-1557), Universidade de Lisboa, Lisabon, diplomová práce obhájena v roce 2011, s. 34-36.

²⁶¹ Tiago Machado de Castro, Bombardeiros na Índia: os homens e as artes da artilheria portuguesa (1498-1557), s. 34-36.

zprávy o své cestě i cenné informace o Brazílii ve své knize *Dvě cesty do Brazílie*, která vyšla poprvé v Marburgu v roce 1557.²⁶²

O kulturní atmosféru Lisabonu se zasloužili i obchodníci z různých zemí, kteří byli stejně jako panovníci a šlechtici mecenáši umělců, a díky svým kontaktům získávali i nejceněnější umělecká díla. Zajímal se také o novinky, což byly na přelomu 15. a 16. století především nádherné tisky knih v překrásných vazbách. Knihy byly vnímány jako malá umělecká díla sama o sobě, ať již se jednalo o tisky s poezií, vědeckými poznatky nebo náboženským obsahem, které byly překládané²⁶³ a rozesílané z jednotlivých tiskařských dílen po celé Evropě. Obchodníci si objednávali obrazy, portréty, triptychy či si nechávali stavět kaple. Také výrazně zvyšovali propojenost a výměnu informací již raně novověkého uměleckého i intelektuálního světa. Příkladem jak fungovalo propojení mezi střední Evropou a Portugalskem může být přátelství Valentina Fernandese de Morávia (?1465-1520?) s humanistou Konradem Peutingerem (1465-1547),²⁶⁴ který byl švagrem obchodníka Antona Welsera (1486-1557), s nímž se přátelil i Damião de Góis, blízký přítel dalšího významného obchodníka, Jacoba Fuggera (1516-1575)²⁶⁵. V roce 1520/21 při návštěvě Antverp navštívil Albrecht Dürer i portugalského faktora Ruie Fernandese de Almadu, který od něho získal obraz sv. Jeronýma v jeho studovně, jenž je dnes umístěn v Museu de Arte Antiga v Lisabonu. Předpokládá se, že je Dürer autorem portrétu humanisty, historika a diplomata Damiãa de Góise, který se s Dürerem mohl seznámit právě tam skrze německé faktory.²⁶⁶

Významnými řemeslníky - umělci byli také tiskaři. Jedním z nejznámějších a nejváženějších tiskařů na dvoře krále Manuela byl Valentim Fernandes de Morávia, který pocházel z Moravy. Z počátku také uváděl své příjmení jako de Morávia, později se podepisoval Alemão-Němec. Oproti tomu ale jeden z nejznámějších kartografů své doby, Martim Behaim (de Boemia, 1459-1507), pocházel z Norimberka, které bylo centrum Horní Falce - Nových Čech, odtud pramenilo jeho přízvisko - de Boemia. Knihy v prvních desetiletích po vynalezení knihtisku nepředstavovaly jen ukazatel intelektu, ale i bohatství a rovněž prezentaci královské moci, podobně jako v předchozích desetiletích. Jak uvedl Bogeng, nikdy předtím ani potom nebyla bibliofilie tak mocným projevem duchovních proudů jako ve 14. až 16. století.²⁶⁷ V Portugalsku se vydalo 1312 knih mezi

---

²⁶² Jak sám uvedl, původně se chtěl vypravit do Indie, aby ji poznal. V Lisabonu zjistil, že loď do Indie již odpluly, a na další by musel čekat půl roku. Tak se nechal najmout na loď plavící se do Brazílie. v Lisabonu bydlel v hostinci, jenž patřil Němci, a na lodi byli celkem tři Němci. Hans Staden, *Dvě cesty do Brazílie*, Praha, Titanic, 2000, s. 19-20. To dokládá, že se do Portugalska vydali hledat obživu ze střední Evropy nejen řemeslníci, obchodníci a stavitelé, ale i profese zajišťující další servis, například kuchaři nebo hostinští.

²⁶³ Peter Burke podrobněji rozebral i vliv tiskařů a tištěných knih na vytyčení „národních“ jazyků a uvědomění si jazykových hranic. Například první tištěná kniha v katalánštině vyšla již v roce 1474, v kastilštině (španělštině) byla poprvé vydaná publikce v roce 1483, následoval první tisk v portugalštině v roce 1489. Peter Burke, *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*, s. 82, 153.

²⁶⁴ Osobnosti a díla Valentina Fernandese de Morávia i ve vztahu k Čechům a Moravě se podrobně věnoval Pavel Štěpánek, *Valentim Fernandes de Morávia: poznámky k životu a dílu významného moravského knihtiskaře v Lisabonu na přelomu 15. a 16. století*, zde cit. s. 93. K Valentimovi Fernandesovi také Yvonne Hendrich, *Valentim Fernandes. Ein deutscher Buchdrucker in Portugal um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert und sein Umkreis*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2007.

²⁶⁵ Joaquim de Vasconcelos, *Albrecht Dürer e a sua influênciã na Península*, s. 53.

²⁶⁶ Joaquim de Vasconcelos, *Albrecht Dürer e a sua influênciã na Península*, s. 17.

²⁶⁷ Bohatě umělecky zdobené knihy představovaly také cennou a ceněnou kořist či dědictví, jak dosvědčuje i český příklad knihovny Václava IV., která se postupně stala součástí majetku několika králů a císařů, neboť po Zikmunovi Lucemburském část umělecky cenných svazků získal Albrecht Habsburský, po němž je měl zdědit jeho syn Ladislav Pohrobek. Ten si byl dobře vědom jejich ceny, neboť v roce 1455 jako patnáctiletý

léty 1500 - 1600, to znamená přibližně 13 spisů ročně, oproti tomu v Itálii bylo vydáno za rok průměrně více než 113 knih.²⁶⁸

Velký zájem o knihy měl již král Alfons V., kteří zřídil na svém hradě knihovnu, o které ale není jisté, zda byla veřejná, případně kdo další do ní mohl mít přístup. Královská knihovna však není dochovaná kompletně, jelikož byly některé svazky odvezeny do Španělska během nadvlády Filipa II. v Portugalsku, další byly zničeny kvůli zemětřesení v roce 1755, část knihovny byla odvezena do Brazílie, kam se budoucí král João VI. (Jan VI., 1767-1826) s celou královskou rodinou přesunul před napoleonskými vojsky v roce 1807. Avšak v soupise *Livraria Real especialmente no reinado de D. Manuel* je zdokumentován také svazek pojednávající o dějinách Čech, uvedený pod č. 66 jako "outro livro da estoria de Boemeo", tedy pravděpodobně *Historia Bohemica* (Historie česká) od Eneáše Silvia Bartolomea Piccolominiho (Pius II., 1405-1464). Kniha byla přeložena do kastilštiny Hernandem Nuñezem de Toledo a vydal ji v Seville 8.1.1509 Juan Varela de Salamanca.²⁶⁹

Lze pouze spekulovat, jak se tato kniha do královské knihovny dostala. Vynikající vazby se sevillskými tiskaři a možná i přímo s Juanem Varelou měl Valentim Fernandes de Morávia, který odtamtud pravděpodobně přišel do Lisabonu. A jak uvedl Štěpánek, donesl si s sebou typografický materiál, který používali v letech 1491-1500 němečtí tiskaři v Seville, a jenž si později nechal rovněž ze Sevilly dodávat. Tento materiál je shodný s typem tiskařského materiálu, který používal i Juan Varela. A do roku 1510 měl Valentim Fernandes de Morávia pauzu ve své tiskařské práci kvůli svým ostatním aktivitám, poté začal opět tisknout.²⁷⁰ Proto lze uvažovat, že nejspíš potřeboval nový tiskařský materiál a kromě toho mohl získat i tuto knihu, kterou mohl králi darovat. Jeho přímé vazby na královskou rodinu dokládá jmenování do funkce štítonoše (*escudeira*)²⁷¹ královny Leonory (1458-1525), která knihtisk velmi podporovala i kvůli zvyšování vzdělanosti společnosti.²⁷² Valentim Fernandes působil také přímo na dvoře u krále Manuela I. jako německý tlumočnick.

---

mladík žádal navrácení „cenných a velkých knih“ na Fridrichu III., jenž si je vzal s sebou během stěhování do nového sídla ve vídeňském Novém Městě. Ten ale již v roce 1441 označil některé významné tituly či kodexy svým erbem na důkaz svého vlastnictví. Josef Krása, *Rukopisy Václava IV.*, Praha, Odeon, 1971, s. 7, 16-18.

²⁶⁸ Charles Ralph Boxer, *João de Barros, Portuguese Humanist and Historian of Asia*, New Dehli, Xavier Center of Historical research, 1981, s. 25.

²⁶⁹ Francisco Marques Sousa Viterbo, *A Livraria Real especialmente no reinado de D. Manuel*, Lisboa, Academia, 1901, s. 19.

²⁷⁰ Pavel Štěpánek, Valentim Fernandes de Morávia. Poznámky k životu a dílu významného moravského knihtiskaře v Lisabonu na přelomu 15. a 16. století-představitele manuelského umění, s. 47, 60, 85, také poznámka 77.

²⁷¹ V dokumentu z roku 1523 už je jako štítonoš královny Leonory uveden Pedro Fernandes (syn Valentima Fernandese?), což by také mohlo dokládat, že Valentim Fernandes zemřel před tímto datem. Portugalský Národní archiv, Lisabon, Torre de Tombo, Corpo Cronológico, Parte II, mc. 106, número.51. (CC-II-106-51).

²⁷² První tisk Valentima Fernandése de Morávii v Lisabonu byl *Vita Christi* Ludolfá Saského (Cartusiano, 1495), na jehož vytištění se podílel s tiskařem Mikulášem Saským, jednalo se o druhou knihu vytištěnou v portugalštině. Překlad díla Ludolfá Cartusiana z latiny do portugalštiny byl poprvé pořízen již opatem Bernardem de Alcobaça zásluhou královny Isabely (1431-1455), manželky krále Alfonse V. Ten se ale ztratil, o další překlad se zasloužila právě královna Leonora. Ona i její manžel Jan II. byli milovníci jak německé, tak italské kultury a tisků. Jan II. zaměstnával například po 9 let na svém dvoře italského stavitele Sansovina. Ve stejné době, kdy vznikala *Vita Christi* v lisabonské dílně, si Jan II. objednal v roce 1495 v Itálii renesanční iluminovanou Bibli zvanou *Biblia dos Jerónimos* datovanou do roků 1495, 1496, jak uvedl

Jinou možností, jak se tato kronika mohla dostat do královské knihovny, byl velký zájem o kroniky infanta Fernanda (1507-1537), který byl ze synů krále Manuela I. Jak napsal Damião de Góis, během svého pobytu ve Flandrech měl nakupovat všechny dostupné kroniky za jakoukoliv částku, ať už se jednalo o manuskripty či tisky,²⁷³ což by ale byla komplikovanější cesta. Další knihou doloženou v královské knihovně, v níž se píše o středoevropských králich, byla „*Kronika Maxmiliánova*“ (Crónica do Imperador Maximiliano), kde vystupuje i král Wenceslau. Má sice formu kavalírské romance na bázi artušovské legendy, ale ukazuje na portugalské povědomí o středoevropském prostoru i tímto způsobem.²⁷⁴ Vzácné a cenné knihy byly také součástí významných a diplomatických darů nejvyšší úrovně. Král Manuel tak poslal mezi jinými velkými dary přibližně 250 drahých knih a obrázků světců „legendárnímu“ knězi Janovi (Preste João)²⁷⁵ se společně s poselstvem, které se vydalo v roce 1514 z Lisabonu do jeho země.²⁷⁶

Mezi nejčtenější knihy mezi šlechtici na celém Iberském poloostrově patřily během 14. až 16. století knihy "*Livros das Linhagens*", tedy genealogie šlechtických rodů Kastilie, Galície, Leonu a Portugalska. Jedná se celkem o 3 knihy, první „*Livro Velho*“ vznikla v letech 1270-1280, druhá kniha „*de Deão*“ byla sepsána kolem roku 1343 a třetí kniha je připisována D. Pedrovi z Barcelos, který byl levobočkem krále Dinise, a jehož

Joaquim de Vasconcelos. (Obr. 18,19) Královně Leonoře dedikoval Valentim Fernandes de Morávia také jím vydaný cestopis Marco Paulo v portugalskému z roku 1502. António Maria José de Melo César e Meneses - Conde de Sabugosa (dále jen Conde de Sabugosa), A Rainha D. Leonor (1458-1525), Lisboa, Portugalia, 1921, s. 300-302. Armando Assis Sousa e Brito, Os materiais na história da escrita, in: Ciência e tecnologia dos Materiais, 3-4/2007, s. 41-59. Také Joaquim de Vasconcelos, Arte religiosa em Portugal, část 1. Porto, Emílio Biel&Ca Editores, 1914, s. 255 (stránkování dle zdigitalizované publikace v portugalské Národní knihovně), Pavel Štěpánek, Valentim Fernandes de Morávia. Poznámky k životu a dílu významného moravského knihtiskaře v Lisabonu na přelomu 15. a 16. století - představitele manuelského umění, s. 49. Marco Polo, Nicolao Veneto, Marco Paulo, Lisboa, Valentim Fernãdez, 1502. V portugalské Národní knihovně pod signaturou zdigitalizování Cota res-431-v. Vydání dílů Bibliá dos Jerónimos se datuje až do prvních let vlády krále Manuela, na objednavatele Jana II. však ukazuje zejména nepřítomnost armilární sféry, která byla Manuelovým osobním symbolem.

²⁷³Francisco Marques Sousa Viterbo, A Livraria Real especialmente no reinado de D. Manuel, s. 66.

²⁷⁴ Pavel Štěpánek, Valentim Fernandes de Morávia Poznámky k životu a dílu významného moravského knihtiskaře v Lisabonu na přelomu 15. a 16. století - představitele manuelského umění, s. 95. Také Aurelio Vargas Díaz-Toledo, A Matéria Arturiana na literatura cavaleiresca portuguesa dos séculos XVI. -XVII, in: e-Spania, revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes, 16/ 2013, nestránkováno.

²⁷⁵ Knihy byly určeny knězi Janovi i jeho manželce a zahrnovaly například životopisy svatých. Přesný soupis zaslaných knih je uveden v Francisco Marques Sousa Viterbo, A Livraria Real especialmente no reinado de D. Manuel, s. 7. Říše kněze Jana byla legendární říše, o níž se věřilo, že je skutečná, neboť ve středověku kolovaly údajné dopisy kněze Jana, zaslané několika čelným představitelům. Zmínky o těchto listech jsou v kronice Oty z Freisingu, které souvisely s návštěvou arménského poselstva u papeže v roce 1145, kdy jeden z biskupů vyprávěl o křesťanském, nestoriánském králi, potomku Tří králů. O dvacet let později se objevil list, který byl adresován byzantskému císaři, papeži a Fridrichovi Barbarosovi. Byl nazván dle domělého autora Dopisem kněze Jana. Podstatou dopisu byla zpráva, že by na Východě měla existovat křesťanská říše, které vládl bájný kněz Jan. Proto se začalo uvažovat o spojení křesťanů na Západě a na vzdáleném Východě, za říši nevěřících muslimů. Tato idea byla jedním z podnětů jak křížových výprav, tak objevných plaveb. Asi v polovině 14. století se tato říše začala umísťovat z nepřesně lokalizované oblasti v Asii do Afriky. Jak živé byly představy o této legendární zemi na konci středověku dokládá fakt, že král Manuel vyslal poselstvo do jeho země, neboť se Portugalci tehdy domnívali, že tuto říši našli v křesťanském království rozkládajícím se na území dnešní Etiopie, i když ta byla podstatně chudší než bájná Janova říše. Více Umberto Eco, Dějiny legendárních zemí a míst, Praha, Argo, 2013, s. 101-104.

²⁷⁶Francisco Marques Sousa Viterbo, A Livraria Real especialmente no reinado de D. Manuel, s. 7-8.

jménem jsou někdy tyto knihy nazývány.²⁷⁷ Dodatky se do nich vpisovaly až do 16. století. Hillgarth tuto knihu uvedla jako vůbec nejčtenější ve šlechtických kruzích, kromě Bible.²⁷⁸ "Livro Linhagens O Velho" začíná v Toledu, neboť král Alfons VI. povýšil iberských mnoho mužů do šlechtického stavu a také byl otcem Terezy, matky prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. Novou knihu rodů, která měla potvrdit dynastickou kontinuitu Manuelovy vlády, sepsal Damião de Góis pod názvem *Livro das linhagens novas (Livro das Linhagens novas de Damião de Góis, que segue ao Conde D. Pedro, que tem cento, e noventa e cinco folhas com seu alfabeto encadernado como os demais)*.

3.5 Vzdělávání a reforma školství

V druhé polovině 15. století odcházeli Portugalci studovat na italské univerzity, především do Padovy, Bologně, Sieny a Florencie, v dalších letech i do Paříže, Oxfordu či na nejbližší vyhlášenou univerzitu v Salamance, neboť jediná portugalská univerzita přesouvající se mezi Coimbrou a Lisabonem byla spíše lokálního významu. Počet studentů v zahraničí vzrostl na počátku 16. století, kdy dostávali studenti královská stipendia (bolsas) především na univerzitách v Paříži či v Lovani.²⁷⁹

Ve školním roce 1526-1527 bylo zaznamenáno 50 portugalských studentů na koleji Svaté Barbory v Paříži.²⁸⁰ Tuto kolej vedli portugalští mistři zejména mezi léty 1520-1540, jednalo se především o obhájce scholastiky Diega Gouveiu Staršího (O Velho, 1471-1557), zastánce Erasmove učení Marciala Gouveiu, který působil také v Poitiers, Antónia Gouveiu, jenž působil v Toulouse, Avignonu a v Turíně, Diega de Gouveiu mladšího a Andrého Gouveiu (1497-1548), kterého nazval Michel de Montaigne (1533-1592) kvůli jeho vedení význačné koleje „Le grand principal de France“.²⁸¹

Hlavním důvodem podpory portugalských studentů na vyhlášených zahraničních univerzitách bylo získání odborných kapacit, které by pozvedly úroveň vzdělání a kulturu v samotném Portugalsku. V Paříži bylo vedeno mezi roky 1500-1550 celkem až 300 portugalských studentů, kdy většina z nich byla podporována z královského stipendia až po dobu 10 let. Další stipendia dostávali studenti studující v Lovani, v Bordeaux či v Salamance. Tam vzhledem k snadné dostupnosti studovalo sice okolo 800 portugalských studentů ve zmiňovaném období, avšak většina z nich byla bez stipendia. Velká část

---

²⁷⁷ António José Saraiva, Oskar Lopes, *História da literatura portuguesa*, 17.vyd. aktualizované O. Lopesem, Porto, Editora, 2008, s. 85-86.

²⁷⁸ António José Saraiva, Oskar Lopes, *História da literatura portuguesa*, s. 82. Více například i Alexandre Herculano, *Memória sobre a origem provável dos Livros de linhagens*, Lisboa, Typografia da Academia, 1854, s. 3, 13-14., kde přesvědčivě doložil více autorů. Také Jocelyn Nigel Hillgarth, *The Spanish Kingdom 1250-1516, díl II, 1410-1516 Castilian Hegemony*, s. 59. K počátku první knihy souvisejícím s Alfonsem VI. Kastilským přímo *Livro Velho das Linhagens de Portugal*, Antonio Caetano de Sousa, *Provas da historia genealogica da casa Real Portuguesa*, díl 1, kniha 2., Lisboa, Officina Silviana da Academia Real, 1739, s. 145.

²⁷⁹ Charles Ralph Boxer, *João de Barros, Portuguese humanist and historian of Asia*, s. 13-14.

²⁸⁰ Mario Sergio Farelo, *Os estudantes e mestres portugueses nas escolas de Paris durante o período medieval (sécs. XII-XV): elementos de história cultural, eclesiástica e economica para o estudo*, in: *Lusitana sacra: A histografia religiosa medieval hoje: temas e problemas*, 2a serie, 13-14/2001-2002, s. 161-198.

²⁸¹ Joaquim de Vasconcelos, *Albrecht Dürer e a sua influência na Peninsula*, s. 51-56.

studentů se vrátila po studiích zpět, což vedlo k povznesení portugalského intelektuálního života.²⁸²

Vzdělání se již netýkalo pouze mužských potomků, výchova mladých šlechticů kolem infantky Marie (1521-1577), poslední dcery krále Manuela, zahrnovala nejen znalost latiny, ale některé z dam, jako například Mariina vychovatelka, šlechtična Luisa Siéga de Velasco (1522-1560), uměly rovněž řecky, hebrejsky či arabsky. Základem pro humanisty (a humanistky) však byla latina, řečtina a hebrejšтина. Znalost latiny a možnost studia se netýkala pouze šlechticů na královském dvoře, jistá Publía Hortensia de Castro (1548-1595) studovala na Univerzitě v Coimbre. Vzdělání se dostalo i dceři básníka a dramatika Gila Vicenta (cca 1465-1536), kterého podporovaly dvě královny - Leonora a Catarina (Kateřina Habsburská, Rakouská, 1507-1578).²⁸³ Královna Leonora znala dílo Christiny de Pisan (1346-1430), *Cité des Damas*, které mělo být přeloženo již pro královnu Isabelu (1432-1455), ženu Alfonse V. Tohoto vladaře vyučoval filosof Mateus de Pisano, jenž působil v Portugalsku od 40. let 15.stol. až do své smrti. Názor zmiňovaný v 19.století, že se mohlo jednat o syna Christiny de Pisan není podložen. Leonora nechala vytisknout právě *O espelho de Cristina* v roce 1518, tiskařem byl Herman Campos.(Obr.197)²⁸⁴

Z iniciativy krále Jana III. (João III., 1502-1557) začala významná reforma university v Coimbre pod vedením André de Gouveii. Původně byl pozván k tomuto dílu Erasmus Rotterdamský (1466-1536), jenž královské pozvání odmítl s poukazem na chabé zdraví a vysoký věk, dalším důvodem byly starší rozepře s králem Janem III. kvůli víře. Při reformě se jednalo, ve stručnosti, především o začlenění nových humanistických myšlenek do stávající výuky svobodných umění, a proto André de Gouveia zajistil zahraniční profesory zejména na výuku matematiky, logiky, filosofie, gramatiky, rétoriky, poezie a řečtiny, latiny a hebrejštiny. Vytvoření nového Colégia das Artes (zvané též Colegio Real) připravoval André de Gouveia z podnětu Jana III. již od roku 1543, jeho začátek se datuje k 21. 2.1548. Kurzy byly rozděleny do dvou cyklů, z nichž první tzv. „humanitní“ trval 4 roky a zahrnoval psaní, čtení a matematiku. Další cyklus, „filosofie“, probíhal také 4 roky a vyučovala se etika, logika, fyzika a metafyzika. Z jazyků to byla především latina, hebrejšтина a řečtina. Ideálním studentem colégia již neměl být zbožný šlechtic, ale člověk otevřený světu.²⁸⁵

Colégio bylo podřízené přímo králi a zpočátku fungovalo nezávisle na Univerzitě fungující u kláštera svatého Kříže (Santa Cruz). Její rektor Diogo de Murça ale již v roce 1546 nechtěl, aby nově vznikající colégio sídlilo v Lisabonu, a tak král nakonec souhlasil s

---

²⁸²Mario Sergio Farelo, *Os estudantes e mestres portugueses nas escolas de Paris durante o período medieval (sécs. XII-XV): elementos de história cultural, eclesiástica e economica para o estudo*, s. 161-198.

²⁸³ António José Saraiva, Oskar Lopes, *História da literatura portuguesa*, s. 178. Názory odborníků se rozcházejí ohledně jeho ztotožnění se zlatníkem Gilem Vicentem, který vytvořil mimo jiné jednu z nejhodnotnějších zlatnických prací manuelské epochy, tzv. Custódia de Belém, dnes umístěnou v Museu de Arte Antiga v Lisabonu.

²⁸⁴ „Aqui comença o liuro chamado espelho de Cristina o qual falla de tres estados de molheres..“ Christina de Pisan, *O espelho de Cristina*, 1518. Portugalská národní knihovna pod digitálním označením cota, res-404-v. Také Conde de Sabugosa, A Rainha D. Leonor (1458-1525), s. 307-308. Mezi další díla, která si Leonora objednala, patřily *Autos dos Apostolos* Bernarda de Brihuegy vydané Valentimem Fernandésem de Moráviou v roce 1505. Také jejímu mecenátu připisoval Joaquim de Vasconcelos vydání *Boosco deleytoso* v roce 1515, který vytiskl Hermão de Cãpos. Joaquim de Vasconcelos, *Arte religiosa em Portugal*, část 1., s. 253.

²⁸⁵ Gabriel de Paiva Domingues, *Oração de Andre de Resende pronunciadas na Colégio de arte em 1551*, Coimbra, Biblioteca geral de universidade, 1982, s. 111.

jeho umístěním také v Coimbre. Nařídil také, aby se v klášteře Santa Cruz předběžně připravili na vznik Colégia, což obnášelo i stavební úpravy kláštera.²⁸⁶ Gouveia zemřel krátce po otevření nového Colégia v roce 1548. Poté bylo nové Colégio podřízeno Univerzitě. Po jeho smrti byla celá jeho reforma pohřbena a zničena kvůli závisti a intrikám králova zpovědníka, jezuity Simão Rodriguese. Vznikl seznam zakázaných knih (pozdější vydání -obr.28) a v roce 1550 vypukl vykonstruovaný proces namířený proti profesorům, kteří přišli do Coimbrы ze zahraničí. Byli obviněni z luteranismu, někteří z nich, například Diogo de Teive, i uvězněni. Colégio bylo poté řízeno jezuity, kteří ovládli rovněž středoškolská učení v Lisabonu a v Évora, kde vznikla roku 1559 druhá portugalská univerzita, jež se stala centrem inkvizice. I stipendia pro portugalské studenty na zahraničních univerzitách byla po roce 1550 silně omezena.²⁸⁷ V této době se museli odmlčet erasmovci Diego de Teive či později Damião de Góis.²⁸⁸

---

²⁸⁶Gabriel de Paiva Domingues, *Oração de Andre de Resende pronunciadas na Colégio de arte em 1551*, s. 105-108.

²⁸⁷Joaquim de Vasconcelos, *Albrecht Dürer e a sua influência na Peninsula*, s. 15-21, s. 57-58,

²⁸⁸Damião de Góis prožil během svého života zlatou éru portugalských dějin za vlády Manuela I. a Jana III. Zažil i její konec a působení inkvizice, když skončil na sklonku života ve vězení. Jako devítiletý se stal pážetem krále Manuela a byl přítomen u mnoha podstatných událostí dvora: když byli králi představeni první domorodí Brazilci, stejně tak když Manuel přijal Matheuse, vyslance etiopského krále (vyslance z „bájně říše kněze Jana“). To podnítilo jeho zájem o jiné kultury a civilizace. Góis byl vrstevníkem králových synů a společně s nimi získal vzdělání a výchovu v královském paláci. Manuela ve svém díle vylíčil jako svého učitele („Rex Emanuel, educator meus“), zmínil jeho kvality panovníka s přátelskou a otevřenou povahou, s liberálními názory, i když se Góis jako humanista stavěl kriticky k některým jeho rozhodnutím. Král Manuel si ho nechal zavolat také během svých posledních momentů 13.12.1521, kdy umíral na tzv. „modorru“ („a tudo fui presente atte ha hora q el Rei spirou“) Modorra byla poměrně běžné onemocnění, uvádí se, že horečnatými záchvaty modorry trpěl i Hernán Cortés. Dle rozboru dobových zpráv se mohlo jednat o chřipku, případně o tzv. spavou nemoc (termínem modorra se označovala i tzv. ovčí nemoc, která mohla být způsobena právě tripanozomou spavičnou), nebo o zánětlivé onemocnění mozku s dnešním názvem Encephalitis letargica. Jinou možností je dýmějový mor, který pravděpodobně způsobil epidemii, která propukla v roce 1522 v Segovii, a byla označena jako modorilla. Mor lze pravděpodobně vzhledem k jeho nakažlovosti vyloučit, protože kronikář nezmiňoval další úmrtí králových nejbližších na stejnou chorobu jako měl král. Po Manuelově smrti byl Góis vyslán do Antverp, kde hájil jako diplomat portugalské zájmy. Speciální diplomatické mise podnikl do Anglie, poté do Litvy a do Polska, kde se setkal s Janem Tarnowskim (1488-1561). Tohoto šlechtice znal z Lisabonu, kde ho král Manuel za jeho zásluhy v boji s Maury pasoval na rytíře. Tento polský vojevůdce a politik získal roku 1544 do zástavy roudnické panství pro svého syna Jana Kryštofa (1537-1567). Petr Maťa, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha, NLN, 2004, s. 146. Damião de Góis navštívil také „Reyno de Boemia“ a „ducado de Morauia“, jak zmínil Galvão. Damião de Góis se setkal ve Wittenbergu například s Filipem Melanchtonem (1497-1560), který mu vysvětlil podstatu protestantské víry, a účastnili se společně i kázání Martina Luthera (1483-1546). De Góis se znal i s Erasmem Rotterdamským. Po svých diplomatických misích studoval v Itálii, kde se přátelil s učencem Pietrem Bembem (1470-1547). Po návratu do Portugalska se stal hlavním archivářem Torre de Tombo a začal sepsávat kroniky na základě podkladů a dokumentů, které měl k dispozici. Damião de Góis, *Crónica do serrenisimo Rei Manuel*, 1. kniha, kapitola 101, s. 138-141, 3. kniha, kapitola 59, s. 392-393. Také k jeho životu Elisabeth Feist Hirsch, *Damião de Góis: The life and thought of a Portuguese humanist, 1502-1574*, Haag, Martinus Nijhoff, 1967. K cestám Damião de Goise rovněž António Galvão, *Tratado que compôs o nobre & notauel capitão Antonio Galvão, dos diversos & desayrados caminhos, por onde nos tempos passados a pimenta & especearia veyo da India ás nossas partes, & assi todos os descobrimentos antigos & modernos, que são feitos até a era de mil & quinhentos & cincoenta*. Lisboa, Casa de Ioam da Barreira, 1563, s. 59. O jeho pobytu v Čechách se krátce zmínila Simona Binková, *Os Países checos e a zona Lusitana (Conactos e testemunhos dos séculos XV. - XVIII)*, in: *Ibero-Americana Pragensia*, 21/1987, s. 137-160. Také Jan Klíma, *Dějiny Portugalska v datech*, 2007, s. 184. K Manuelově smrtelné chorobě například Noble David Cook, *Born to die: Disease and New World conquest, 1492-1650*, Cambridge, Cambridge University Press, reprint New York, 1999, s.54-57.

Roku 1557 zemřel král Jan III,²⁸⁹ jeho vnuk král Sebastian (1554-1578) byl nezletilý a do popředí vstoupil hlavní inkvizitor, kardinál Jindřich.²⁹⁰ Došlo tak k určitému útlumu činnosti velké generace proevropsky a prohumanisticky orientovaných renesančních učenců, diplomatů a intelektuálů velké epochy, doby námořních objevů.²⁹¹ Do této generace patřil i historik, literát a geograf João de Barros, který také získal vzdělání v okruhu šlechticů soustředěných u královského dvora.²⁹² Mezi jeho nejvýznamnější díla patří *Livros da Asia (Da Asia de João de Barros. Dos feitos, que os Portuguezes fizeram no descobrimento, e conquista dos mares, e terras do Oriente)*, někdy zvaných *Decadas*, neboť jsou rozděleny do dílů dle desetiletí. Zachytil v nich historii portugalských objevitelů, dobyvatelů a misionářů v Asii. Také sepsal „zmýtizovanou“ historii portugalského královského rodu formou rytířského románu *Chronica do emperador Clarimundo, donde os Reis de Portugal descendem, tirada da linguagem hungara em a nossa portuguesa* (1520, první vydání 1522).

3.5.1 Vzdělávání a pozice stavitelů

Vojenské stavitelství se vyučovalo v Lisabonu již během vlády Jana II. a krále Manuela, současně s matematikou, geometrií, s architekturou, astronomií, nautikou, geografii a dalšími vědami. Původní portugalské vojenské stavitelství navazovalo na arabský pevnostní systém a jejich technologie stavby pevností a hradů, v kombinaci s především francouzskými a italskými vlivy. Také pokračovala stará vizigotská tradice vojenské služby mladých mužů.²⁹³ V manuelském a joaninském období prodělalo „umění

---

²⁸⁹Králi Janovi III. se přezdívalo král Pobožný především kvůli jeho osobní zbožnosti a založení inkvizice v zemi během jeho vlády. Historici 19. století ho označovali za poněkud více zaníceného pro víru, než odpovídalo faktům. Herculano hovořil přímo o králi fanaticovi, což prý bylo dáno výchovou a vzděláním. Alexandre Herculano, *Historia de origem e estabelismento da inquizição em Portugal*, kniha III. 2.vyd., Lisboa, Imprensa nacional, 1864, s. 168. Ale kláštery zakládal ve velké míře již král Manuel, neboť za jeho vlády bylo založeno 37 mužských a ženských klášterů, oproti 6 klášterům založeným během vlády Jana II. Údaje týkající se následného období, let 1521-1600, sice hovoří o 193 nově založených klášterech, ale do tohoto počtu se již promítly nově zakládné misie v zámoří a působení Tovaryšstva Ježíšova. Více Francisco de S. Luis Cardeal Saraiva, *Ordens monasticas e mosteiros em Portugal*, in: *Obras completas do Cardeal Saraiva (D. Francisco de S. Luis)*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1872, s. 182-194. Jan v podstatě pokračoval v otcově díle a v roli, která mu jako panovníkovi v tomto období přínáležela. Také je potřeba vyzdvihnout jeho snahu a podporu o proniknutí nových, humanistických myšlenek do Portugalska a jeho osobní zainteresování ve vzniku nového Colégia. A stále ještě král Jan III., alespoň v prvních 30 letech své vlády, podporoval stipendii portugalské studenty na významných zahraničních univerzitách, z nichž mnohé byly centry evropského humanismu. Inkvizice a následné procesy byly spojeny především s jeho bratrem, infantem-kardinálem Jindřichem (Henrique, 1512-1580), který byl podstatně horlivější a radikálnější v otázkách víry než Jan III.

²⁹⁰Kardinál a hlavní inkvizitor Jindřich byl na sklonku života zbaven církevních slibů, neboť se jako jediný možný následník stal králem po smrti mladého Sebastiana v roce 1578. Do své smrti v roce 1580 už nestihl zplodit potomka, a tak nastala opět po dvou stech letech dynastická krize, která skončila 60ti letou nadvládou španělských Habsburků. Neblaze Jindřicha zhodnotil i José Ribeiro Guimarães, který ho nazval nejkatastrofálnějším králem („o mais calamitoso“), jakého Portugalsko mělo, ale opět se jedná o pohled historika 19. století. José Ribeiro Guimarães, *Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descripcoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, Lisboa, Editores - Rolland&Semiond, 1873, s. 9.

²⁹¹António José Saraiva, Óskar Lopes, *História da literatura portuguesa*, s.177-180.

²⁹²António José Saraiva, Óskar Lopes, *História da literatura portuguesa*, s. 273-274.

²⁹³Charles Ralph Boxer, João de Barros, Portuguese humanist and historian of Asia, s. 2-4.

stavitelství“ v Portugalsku komplexní a extensivní přechod mezi středověkem a novověkem, podobně jako v sousedním Španělsku, odkud přišlo do Portugalska mnoho mistrů kameníků a stavitelů. Konstrukce stavby byla brána jako dílo či umění povětšinou mechanické, v němž se neobjevoval rozdíl mezi prací teoretickou a praktickou. Termín "arquitecto" - architekt se neužíval do poloviny 16. století vůbec, používalo se označení "mestre do obra" - hlavní mistr díla, stavby. Rozdíl v kategoriích mistr, řemeslník a pomocník na stavbě byl založen na vědomostech a technických zkušenostech vycházejících ze znalosti teorie a tradičních dovedností.²⁹⁴ Hlavní stavitel měl ze své funkce na starosti také administrativu a především nesl veškerou zodpovědnost za stavbu. Zavazoval se konstruovat „do edificio seguro e bem feito“ - stavbu dobře a bezpečně, na což se kladl obzvláště důraz. Měl sjednaný kontrakt a dostával pravidelný plat, dojednáváný k určitému datu. Součástí kontraktu byly i penalizace. Rovněž se objevují zmínky o odměnách po úspěšném dokončení stavby. Královští stavitelé a kameníci, případně jejich vdovy, dostávali část platu či důchodu i v naturáliích, což bylo zejména obilí.²⁹⁵

Na velkých stavbách hlavní stavitel spolupracoval s dalšími specializovanými mistry – například s hlavním mistrem tesařem nebo hlavním mistrem kameníkem. Ti nejvýznamnější stavitelé pracovali na několika stavbách současně, případně na dalších stavbách dozorovali. Například při stavbě kostela São Francisco v Évora dohlížel mistr Martim Lourenço také na stavbu hradu v Almeidě a na pevnost Alcácer-Ceuger v Africe²⁹⁶. I kameníci spolupracovali s více staviteli. Kameník Álvaro Pires tak pracoval v roce 1508 v Almeidě se stavitel Martinem Lourençem, poté oba spolupracovali s Franciscem Danzilhou. Následně Álvaro Pires pracoval s Diogem de Arrudou v Tomaru a v roce 1510 odešel s Diogem Boytacou přestavovat klášter Santa Cruz v Coimbre.²⁹⁷

3.5.1.1 Specializované vzdělávání ve stavitelství a architektuře na královském dvoře

Během druhé čtvrtiny 16. století došlo k zpracování a sepsání nově získaných odborných poznatků v technických i dalších oborech, ať už se jednalo o architekturu, námořnictví, medicínu, jazykovědu či ekonomii a obchodnictví. Traditionalistická portugalská univerzita zcela nerefletovala tyto nové znalosti kvůli určitému konzervatismu, a proto byla pod patronací královny Catarina (Kateřina Rakouská, Habsburská, 1507-1578) ustanovena v roce 1536 Academia Scientifica, v jejímž čele stál vyhlášený matematik a kosmograf Pedro Nunes (1502-1578). Výuka probíhala také přímo v sálech královského paláce Ribeira (Paço de Ribeira, palác byl zničen při zemětřesení v roce 1755) i pod záštitou druhorozeného syna krále Manuela, infanta Luise (Ludvík Portugalský, vévoda z Beji, 1506-1555), který se sám věnoval architektuře a matematice, a

---

²⁹⁴ Lina Maria Marafa Oliveira, Saberes-fazer do manuelino em Évora, in: Monumentos, Centro histórico de Évora, 26/2007, s. 46- 57.

²⁹⁵ Například ještě v roce 1584, žádala Luisa da Cunha de Sygueira, vdova po Franciscovi Hollandovi, po králi Filipovi II. 100 000 realů a 3 pytle obilí ročně. Stavitel dostával obilí každoročně již v letech 1567 - 1569. Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 2, H-R, s. 14.

²⁹⁶ Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 2, H-R, s. 85-91.

²⁹⁷ Paulo Pereira, Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV., s. 47.

vyučoval ho právě Pedro Nunes.²⁹⁸ Infant Luis²⁹⁹ byl nejvzdělanější a nejučenější z královských synů, dosahoval profesorských znalostí v matematice, sepsal matematický traktát na téma kvadratury kruhu a knihu o stavitelství - o měření, proporcích či váze, které se bohužel nedochovaly, také vlastnil obsáhlou knihovnu.³⁰⁰ Jeho bratr Jan III. mu svěřil vedení komise stavitelů a architektů, která se zabývala teoretickým i praktickým zkonstruováním nových fortifikací v severní Africe, především v Mazagãu. Dochoval se dokument s Luisovými praktickými instrukcemi, jak má vypadat opevnění pevnosti v Mazagãu. Tam bylo uvedeno: „...Ho baluarte da banda de Norte se levante de altura de 40 palmos..“³⁰¹

V této královské „škole architektury“ v Paço de Ribeira se vyučovaly především kvadrivium, geografie, fyzika a astronomie, jedním ze studijních materiálů byla i Sacroboscova *De sphaera*. Kromě komentování, diskuzí a studia spisů byla pozornost věnována také praktickému astronomickému pozorování, je zaznamenáno Nunesovo pozorování z 1.10.1541 v observatoři zřízené na hradě São Jorge v Lisabonu. Nunesova všestrannost se promítla i v překladu jeho části Vitruviových Deseti knih o architektuře, které vyšly portugalsky v roce 1543.³⁰² Nunesovo jméno a dílo³⁰³ znali rovněž učenci ve

---

²⁹⁸ Rafael Moreira, *A escola de arquitectura do Paço da Ribeira e a Academia de matemáticas de Madrid*, s. 65-77, José Miguel João de Portugal - Conde de Vimioso (dále jen Conde de Vimioso), *Vida do infante D. Luis*, Lisboa, Officina de Antonio Isidoro da Fonseca, 1735, s. 4.

²⁹⁹ Osud infanta Luise, stavitele, vědce, diplomata i válečníka, mohl být spjat i se středoevropskými dějinami, neboť během diplomatických jednání v Litvě, vedených Damiem Góisem v roce 1529, se uvažovalo o jeho sňatku se Zikmundovou (Zikmund I. Starý, 1467-1548) dcerou Hedvigou, neteří Vladislava Jagellonského. Ta by v případě úmrtí jediného bratra byla dědičkou Polska. Góis se o ní dozvěděl během návštěvy u dvou Poláků, které poznal již v Lisabonu v roce 1516, a zjistil, že druhá králova žena a matka dědice byla mezi Poláky značně neoblíbená. Góis uvedl, že potkal v Krakově i samotnou Hedvigu a přišla mu vhodnou manželkou pro infanta Luise, kdyby o ni měl zájem. Sňatek se neuskutečnil, Conde de Vimioso zmínil podrobněji ještě jednu královskou nápadnici, marockou princeznu. Tento sňatek by Luisovi zajistil vládu v Maroku, ale tuto možnost zamítl jeho bratr Jan III, který ho nechtěl nechat odjet do Afriky. Damião de Góis však tento možný sňatek ve své kronice nezminil. Infant Luis poté začal žít s Violantou Gomes z Évory, která měla být nová křesťanka. Rovněž se chystal tajně vypravit pomoci bratranci Karlovi V. (1500-1558) bránit Maďarsko před Turky v roce 1532, což také bratr zamítl. Ale podílel se, i díky svým znalostem válečnictví, na úspěšné válečné Karlově expedici do Tunisu. V roce 1531 se Luisovi a Violantě narodil syn António (1531-1595), který vystudoval a získal titul mistr svobodných umění na Univerzitě sídlící i v klášteře Santa Cruz v Coimbre. António byl v období dynastické krize v roce 1580 jako poslední příslušník rodu Avis provolán lidem králem Portugalska. Bitvy o portugalský trůn však prohrál s mocnějším španělským bratrancem Filipem II. Poté odešel do exilu do Paříže, titul portugalského krále má uveden alespoň na náhrobku. Damião de Góis, *Crónica do serrenisimo Rei Manuel*, kniha 1, kap. 101. s. 138-141, Conde de Vimioso, *Vida do infante D. Luis*, s. 17-24. Diplomatické vyjednávání sňatku infanta Luise s Hedvigou, neteří Vladislava Jagellonského, nezaznamenalo žádný ohlas v českých šlechtických kruzích, které se po smrti Ludvíka Jagellonského zajímaly o události na vídeňském královském dvoře. Více Kateřina Pražáková, *Obraz Polsko-litevského státu a Moskevského velkoknížectví v raně novověkém zpravodajství české šlechty (1450-1618)*, Jihočeská univerzita, disertační práce obhájena v roce 2009.

³⁰⁰ Rafael Moreira, *A escola de arquitectura do Paço da Ribeira e a Academia de matemáticas de Madrid*, s. 65-77. Conde de Vimioso, *Vida do infante D. Luis*, s. 151-152.

³⁰¹ Rafael Moreira, *A construção de Mazagão. Cartas inéditas 1541-1542*, Lisboa, IPPAR, FEDER, 2001. Dopis č. 64, bez určení místa, bez konkrétního data kromě roku, 1542, instrukce D. Luise ohledně nové pevnosti zaslané do Mazagãu, s. 155-156.

³⁰² Nejstarší portugalský výtisk Vitruvia z roku 1523 je doložen v knihovně kláštera Santa Cruz v Coimbre. Vitruviovo dílo bylo v době svého vzniku, tedy v antice, podstatně méně známé než v renesanci. Ve středověku byla vitruviovská tradice trvale přítomná, ale k výraznému rozšíření znalosti jeho díla došlo v 15. století, kdy se o něj nejdříve začali zajímat humanisté a poté i stavitelé a malíři či vládcové, kteří si chtěli vybudovat nová sídla, například Alfons Aragonský, když chtěl začít stavět Castel Nuovo. V raném středověku je doloženo vlastnictví jeho spisu například u probošta Goderama z kostela sv. Pantaleona

střední Evropě. Jak už bylo zmíněno, je uveden v předmluvě německého vydání Vitruvius Teutsch společně s Lucou Paciolicim či Sebastianem Serliem.³⁰⁴ Po Nunesově konečném usazení na univerzitě v Coimbre vyučoval architekturu také António Rodrigues (?1525-1590), který byl „mestre das obras de el-rei“, a „mestre das fortificações do reino“. Infanti a šlechtici pak studovali také Vitruviových Deset knih o architektuře, díla Sebastiana Serlia a Pietra Catanea (?1500-1569). Až v letech 1541-1542 se do Portugalska dostal spis *Medidas del Romano* Diega Sagreda, který byl poprvé vydán v Toledu již v roce 1526.³⁰⁵

Jednalo se tak o výuku „polytechnického směru“ nad základní univerzitní vzdělání sedmi svobodných umění, a jak přesvědčivě dokládá Moreira, lze hovořit o existenci specializovaného architektonického vzdělání zaměřeného na matematiku, geometrii a kosmografii ve škole či liceu, které bylo několik desítek let úzce svázáno s královským dvorem. Nejlepší studenti mohli za finanční podpory krále pokračovat ve studiu 3-4 roky v Itálii, jak je doloženo u studentů stavitelství Baltasara de Arrudy, Antónia Rodriguese, Joãa Baptisty Lavanhy (?1550-1624)³⁰⁶ či Baltasara Alvarese. Tam získali nejen další potřebné znalosti a vzdělání, ale i rozhled nezbytný pro královskou službu. Tito studenti už nebyli tradičními mistry kameníky a staviteli dle starého systému na pomezí řemesla a umění, ale stali se tak studovanými architekty se znalostí klasických i teoretických děl o architektuře. V době, kdy se výuky v této "škole" zúčastnil král Sebastian, bylo učení zaměřeno rovněž také na stavbu pevností a na vše, co souviselo s válečnictvím.

Jeden z okruhu dvorských umělců a architektů, Francisco de Holanda (Holanda, de Ollanda, 1518-1585), syn známého nizozemského malíře Antónia de Holanda, působícího na portugalském dvoře, rovněž získal stipendium portugalského krále a pobýval několik let v Itálii, poté také vyučoval na královském dvoře. K jedné z jeho stěžejních prací patří studie o stavbách Lisabonu³⁰⁷ nazvaná *Da fabrica que falece ha cidade de Lisboa* z roku 1571. (Obr.23) Kromě architektury a stavitelství se věnoval i teorii malby, je autorem spisu

---

v Kolíně. Ten jmenoval prvním opatem svatého Michala biskupa Bernwarda (1022), jenž studoval i Boetiův rukopis *Liber Mathematicalis* a ovlivnil tak výstavbu objektu na základě teoretické znalosti Deseti knih o architektuře. Hanno-Walter Kruft, *Dejiny teórie architektúry: od antiky po súčasnosť*, s. 29-30, 38. Také třeba Hildegarda z Binden (1098-1179) zřejmě mohla znát nepřímo Vitruviovy knihy, neboť ve svém díle používala „vitruviovskou figuru“ a rovněž lidskou tvář dělila na 3 části. To není vyloučeno, neb získala pravděpodobně vzdělání stejné jako její mužští kolegové a ovládala trivium i kvadrivium, tedy vědy geometrie, matematiky, astronomie a hudební teorie. Pavel Kalina, *Umění a mystika*, Praha, Academia, 2013, s. 27.

³⁰³ Pedro Nunes sepsal či přeložil také například *Tratado da sphaera com a Theoria do sol e da lua e ho primeiro livro da Geographia de Claudio Ptolemeo* (1537) či *Tratado em defesa da carta de marear*.

³⁰⁴ Walter Hermann Ryff, *Vitruvius Teutsch*, 1. vyd. „Nürnberg, 1548.

³⁰⁵ Lina Maria Marrafa de Oliveira, *Saberes-fazer do manuelino em Évora*, in: *Monumentos*, Revista semestral de Edifícios e Monumentos, 26/2007, s. 46-57.

³⁰⁶ Tento pokračovatel v práci Pedra Nunesa v oblasti matematiky a námořnictví pravděpodobně nebyl přímo jeho žákem. Také nejsou známy detaily o jeho studiu v Římě, ale z jeho prací vyplývá znalost nejdůležitějších matematických a astronomických spisů studovaných v 16. století. Byl i uznávaným kosmografem a vydavatelem. Před odchodem do Španělska měl funkci engenheiro-mor de Portugal (hlavní inženýr Portugalska), ve Španělsku byl hlavním kosmografem. Pravděpodobně učil matematiku krále Sebastina v paláci Ribeira, byl také prvním profesorem matematiky na Academia de Matemática de Madrid, kterou založil v roce 1582 architekt a matematik Juan de Herrera (1530-1597). António José Duarte Costa Canas, *Apropriação de Pedro Nunes por João Baptista Lavanha*, in: Sergio Nobre, a kol. (ed.) *Actas do 6 Encontro Luso-Brasileiro de História da Matemática*, Natal, Sociedade Brasileira de história da matemática, 2014, s. 45-70.

³⁰⁷ António José Saraiva, Óskar Lopes, *História da literatura portuguesa*, s. 284.

De pintura antigua (1548),³⁰⁸ což byl první traktát o malířství na Iberském poloostrově, jenž přeložil do kastilštiny malíř Miguel Denis v roce 1563. Kolem roku 1540 dokončil Holanda pro infanta Luise *Álbum dos deshenos das Antiguaita*. Jednalo se o 118 stran nákresů pevností a militarií, které viděl Francisco během své cesty a v Itálii. Nakreslil například opevnění v Nice, Janově, Florencii či námořní bitvu.³⁰⁹

Holanda chtěl také dle vlastních slov přispět svou prací k modernizaci portugalské architektury - „ajudar na elegancia do edificar“, ale to bylo zřejmě poněkud obtížnější, jak napovídá parodická hra *Auto da Ave-Maria* (? 1562) Antónia Prestese, v níž šlo vlastně o střet dvou stylů architektury, kdy kameníci a mistr stavitel představovali ještě středověkou tradici řemesla a „diabo“ z Itálie, s příznačným jménem Lúcio Vitúrvio, jenž zmiňoval spolupracovníka Sebastiana (myšlen Serlio), byl světa znalý a odborně vzdělaný architekt-intelektuál. Holanda i po návratu z Itálie pokračoval ve studiu odborných knih, například *Medidas del Romano Diega de Segrada*. Také se věnoval překladu teoretických spisů a traktátů o architektuře. Zannetta uvedla, že přeložil *De re Aedificatoria* Leona Battisty Albertiho i čtvrtou knihu *Regole generali di architettura* Sebastiana Serlia³¹⁰. Je mu připisováno i velké množství královských staveb z období vlády Jana III., ale bez přímých podkladů.³¹¹

V roce 1594 byla v Portugalsku vytvořena 3 místa pro architektky „stážisty“ u hlavního královského architekta „Mestre das Obras de el-Rei“, kterým byl Filippe Terzo (Filippo Terzi, 1520-1597) v obou státech. Tato funkce byla známá již z madridského dvora, kde místa architektů - stážistů tvořící ateliér zřídil Filip II. nejen v Madridu, ale i v Estorialsu už v roce 1563. Filipa Terziho tak lze považovat za prvního profesora architektury v Portugalsku.³¹² Je nutné zmínit, že v tomto období vládl Filip II. (v Portugalsku jako Filip I.) v obou královstvích, neboť od roku 1580 do roku 1640 bylo Portugalsko součástí Španělska. Tak se tento typ personální unie Španělska a Portugalska promítl i do architektonické profese.

---

³⁰⁸Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 2, H-R, s. 48-51. Rozboru jeho teoretických prací o malířství se věnovala Sylvie Deswarte-Rosa, "Idea" et la tempe de la peinture. I. Michelangelo Buonarroti et Francisco de Holanda, in: *Revue de l'Art*, 92/1991, s. 20-41.

³⁰⁹Obširněji se tématu věnovala Maria Luisa Zannatta de Souza, *Um novo olhar sobre „Da fábrica que falece à cidade de Lisboa“* Francisco de Holanda 1571, São Paulo, Universidade de São Paulo, disertační práce, obhájená v roce 2011. Také Maria de Lourdes Sirgado Ganho, *O essencial sobre Francisco de Hollanda*, Lisboa, Imprensa Nacional, 2006, s. 74-76.

³¹⁰Knihu získal přímo od Serlia, jak zmínila i Elisabeth Di Stefano, *Arte e Idea. Francisco de Hollanda e l'estetica del Cinquecento*, Palermo, Centro Internazionale Studi di Estetica, 2004, s. 121, pozn. 57.

³¹¹Maria Luisa Zannatta de Souza, *Um novo olhar sobre "Da fábrica que falece à cidade de Lisboa"* Francisco de Holanda 1571, s. 290-292. Dle dokumentu dvorské kanceláře platil král Jan III. Hollandovi "caualeiro fidalgo de minha casa" za práci, kterou dělal pro jeho bratra, infanta Luise, v roce 1556 bez bližší specifikace konkrétní práce. Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 2, H-R, s. 11. José Ribeiro Guimarães uvedl, že infant Luis představoval svůj palác nejen v Salvateře, ale i v Serpě, v Mouře, v Covilhe a v Beje. José Ribeiro Guimarães, *Summário de varia história III. Narrativas, lendas, biographias, descripcoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, s. 11. V dřívějším dokumentu z 10. 9. 1551 Jana III. je již Holanda uveden s funkcí a titulem jako "escudeiro fidalgo de minha casa" s platem 20000 realů ročně. Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 2, H-R, s. 12. To potvrzuje jeho významné postavení u dvora jako architekta a teoretika architektury i umění. Jako stavitel a architekt se mohl podílet například i na uvedené přestavbě Luisových paláců.

³¹²Rafael Moreira, *A escola de arquitectura do Paço da Ribeira e a Academia de matemáticas de Madrid*, s. 65-77. Konkrétně 14. 9. 1594 byla vytvořena tři místa „que ora ordenei de pessoas naturaes d'este reino,

3.6 Rozvoj věd souvisejících s nautikou

Znalosti mořeplavectví plynule navazovaly na předchozí výpravy a vědomosti získané především v období výprav podniknutých za Jindřicha Mořeplavce. Dnes už se považuje za překonanou představa intelektuálního centra vytvořeného Jindřichem Mořeplavcem ve městě Sagreši v Algarve, rozhodně tam ale působili astronomové, matematici či astrologové a vyráběly se lodě potřebné pro dlouhé plavby. Z odborných znalostí se astronomové i námořníci ve velké míře opírali o traktát o sférách Johanna de Sacrabosca. Jeho traktát byl v podstatě teoretický, avšak části měření výšky Polárky za jasné, hvězdné noci astrolábem se ukázala jako podstatná a správná, ačkoliv námořníci pro toto měření preferovali místo astrolábu kvadrant. Sacraboscův spis se dochoval v mnoha výtiscích i s doprovodnými komentáři, námořníci však používali ponejvíce latinskou verzi spisu, neboť do portugalštiny byl tento traktát přeložen až v roce 1509 neznámým autorem.³¹³ Trasy námořních cest se teoreticky plánovaly již v Lisabonu nebo v Sagresi, a bylo k nim třeba veškerých dostupných znalostí nejen z astronomie či matematiky, ale i geografie a kartografie. Portugalští mořeplavci tak při svých plavbách v praxi ověřili a zpřesňovali teoretické výpočty mnoha generací evropských (a arabských) matematiků a astronomů.

Do života učenců v Lisabonu výrazně zasáhli rovněž židé, kteří museli odejít ze Španělska v roce 1492, mezi nejvýznamnější představitele patřil známý astronom a astrolog ze Salamanky, Abraham Zacuto³¹⁴ (Avraham ben Šmuel Zakut, Abraão ben Samuel Zacuto, 1452-1510). S jeho jménem a jménem jeho předchůdce Juda ben Verga (?-1475) je spojena takzvaná Tábua solar única – sluneční tabulka, která byla využívána v mnoha následujících letech.³¹⁵

Do dějin portugalského mořeplavectví se zapsal i Valentim Fernandes de Morávia, který přeložil a vydal v roce 1518 *Repertorio dos tempos*, které zaznamenává stejné jevy a výpočty spojené s postavením hvězdy Polárky jako jsou uvedeny v *Guia nautica de Munique*. Společně s kalendářem Andream Li (de Helí) ze Zaragozy přeložil i jeho *Regimento de declinação de Sol* a aktualizované nautické tabulky, které převzal od Gaspara Nicolase. Ten přepracoval Zacutův Almanach perpetuum (Almanach perpetuum

---

para haveram de aprender architectura com Filippe Tercio.“ Jejich držitelé dostali stálý plat a kromě katedry architektury navštěvovali i kurzy geometrie, které v té době vedl João Baptista Lavanha. Více také Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 2, H-R, s. V-VI. Také Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 3, S-Z, Lisboa, Imprensa nacional, 1922, s. 96-97. Rozchází se datace ohledně zřízení těchto specializovaných míst, Moreira uváděl až rok 1598, Terzi však zemřel v r. 1597, první místo architekta-stážisty získal již v roce 1594 Diego Marques Lucas. Po smrti Terziho v r. 1597 zastával jeho pozici Balthasar Alvares.

³¹³Luís Albuquerque, *Ciência e experiência nos Descobrimentos portugueses*, Lisboa, Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1983, s. 30-33.

³¹⁴Gaspar Coreia napsal, že si král Manuel zavolal tohoto slavného a učeného astronoma a astrologa, aby s ním diskutoval realizovatelnost cesty do Indie po moři. Zacuto mu potvrdil, že cesta by byla velmi dlouhá, ale možná kvůli tvaru země. Zacuto zmínil, dle Coreiry, i Manuelův osobní symbol, armilární sféru, která ho měla jako vládce předurčovat k tomuto objevu. Také poskytl svoje poznatky Vascovi da Gamovi před cestou do Indie. Gaspar Coreia, *Lendas da Índia*, Lisboa, Academia real das ciencias, 1858, s. 10-11, 16.

³¹⁵Luis Jorge Semedo de Matos, *A navegação: os caminhos de uma ciência indispensável*, in: Francisco Bethencourt, Kirti Chaudhuri, (ed.), *História da expansão portuguesa. A formação de Império (1415-1570)* sv. 1., Lisboa, Temas e debates, 1998, s. 72-78.

Celestium Motuum Astronomi Zacuti). Sám Morávia se zúčastnil několika objevných plaveb, je doložena jeho plavba do Arzily v Maroku a také zpracování jeho poznatků o nově objevených zemích a ostrovech odpovídá realitě, tudíž se předpokládá, že tato místa osobně navštívil.³¹⁶

Jiným důležitým geografickým spisem byl *Esmeraldo de Situ Orbis* mořeplavce a geografa Duarte Pacheca Pereiry (cca 1460-1533), který vedl v roce 1498 námořní výpravu prozkoumávající vody Atlantského oceánu západním směrem, poté odjel v roce 1503 do Indie s Alfonsem de Albuquerque a s Franciscem Almeidou (1450-1510), kteří byli prvními místodržícími Indie. Dílo Pacheca Pereiry, o kterém se předpokládá, že vzniklo v prvním desetiletí 16. století po jeho návratu z Indie v roce 1505,³¹⁷ mělo zásadní význam pro mořeplavce a geografy. Popsal nově objevené země a jejich pobřeží, uvedl i geografické souřadnice, na kterých ležela vybraná města, přičemž se nejednalo pouze o místa pod portugalskou koloniální správou, ale i o evropské metropole.³¹⁸ Vytvořil také mapy, zároveň ale při popisu nových zemí a především života jejich obyvatel poněkud podléhal středověkým mýtům a představám, proto do popisu neznámých etnik promítl svou představu „známých“ divých mužů - „homo silvaticus“.³¹⁹

Dalším používaným spisem, jenž byl zaměřen na problematiku navigace byl *Guia nautica de Munique* (Průvodce mořeplavbou z Mnichova) z roku 1509. Stálou spoluprací při výměně znalostí a nových vědomostí na trase Lisabon – Mnichov/Norimberk dokládají i další osobnosti, jako byl Martin Behaim, kterého přijal Jan II. do svých služeb i kvůli věhlasu profesora astronomie a matematiky Johanna Müllera Regiomontana (1436-1476).³²⁰ Spisy tohoto bavorského matematika a astronoma byly zásadní pro portugalské a španělské mořeplavce, v Portugalsku byl považován za největšího matematika a astronoma své doby.

Významný objev magnetického pole země Joãa de Castro (1500-1548) lze zahrnout ještě do období manuelinských objevů. Během své cesty z Lisabonu do Goy(obr.18)³²¹ v roce 1538 zaznamenal vychýlení buzoly a opakovaně měřil odchylky kompasové strelky, které souvisely právě s magnetickým polem, jak uvedl v *Roteiro de Lisboa a Goa*. Tyto odlišnosti byly uvedeny také v *Roteiro de navegação da careira da Índia* od Aleixe Mota.³²² Svůj přirozený rozkvět spojený s objevy zaznamenala i kartografie. I tyto znalosti vycházely zpočátku z antických a arabských tradic. Kartografové zeměpisnou délku a šířku uváděli zpravidla podle Ptolemaiových spisů, jejich kvalita měření se ale lišila. Zeměpisná délka se zaznamenávala od Kanárských ostrovů. Souřadnicovou síť měla i mapa indického pobřeží, kterou Vascovi da Gama (1469-1524) ukázal jeho lodivod a teoretik nautiky Ahmad ibn Mádžid (Ahmad bin Majid al-Najdi, ?1435 - po 1500).³²³ První známé mapy tohoto typu i s vyznačením zeměpisné šířky na západě nechali vytvořit

---

³¹⁶Yvonne Henrich, Valentim Fernandes. Ein deutscher Buchdrucker in Portugal um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert und sein Umkreis, s. 162-164. Také Pavel Štěpánek, Valentim Fernandes de Morávia. Poznámky k životu a dílu významného moravského knihtiskaře v Lisabonu na přelomu 15. a 16. století - představitele manuelského umění, s. 85.

³¹⁷João Carlos Garcia a kol., Cartografia e viagens, in: Francisco Bethencourt, Kirti Chaudhuri, (ed.), História da expansão portuguesa, sv.1, Lisboa, Temas e debates, 1998, s. 26-61.

³¹⁸Duarte Pacheco Pereira, O principio do Esmeraldo de situ Orbis, s. 10-14, manuskript po r. 1750, Portugalská národní knihovna, cod-888.

³¹⁹Francisco Bethencourt, O contacto entre povos e civilizações, in: Francisco Bethencourt, Kirti Chaudhuri, (ed.), História da expansão portuguesa, sv. 1., Lisboa, Temas e debates, 1998, s. 88-116.

³²⁰Juan Vernet, Arabské Španělsko a evropská vzdělanost, s. 244. Také Luís Albuquerque, Ciência e experiência dos Descobrimentos, s. 47.

Portugalci, měření probíhalo zpočátku na pevnině, kde se měřila výška slunce, potřebná k zaznamenání zemské šířky. Jeden z prvních autorů tohoto typu měření byl Martin Behaim, který jej provedl v roce 1484. Z roku 1485 je mapa kartografa Pedra Reinela (cca 1462 - cca 1542), na níž je zachyceno západní pobřeží Afriky až k řece Zairu. V roce 1502 byla vytvořena Albertem Cantinem mapa známá jako „Planisfério de Cantino“, kde již jsou zaneseny Cabralovy a Kolumbovy objevy (obr.17). Všechny hlavní mapy, které vznikly v této době, se vázaly na portugalské námořní objevy, ať už to byl první Behaimův globus, mapa světa od Heinricha Martella (Heinrich Hammer, Henricus Martellus Germanicus, ?-1496?) vyrobená v letech 1489-1492 nebo mapa Francesca Rosselliho (1445-?1513) z roku 1492, na které je zaznamenáno celé africké pobřeží. U té se zřejmě jednalo o poslední vytištěnou mapu před zanesením objevů Kryštofa Kolumba.³²⁴

3.6.1 Humanista a matematik Francisco de Melo

Jednou z výrazných osobností portugalského kulturního života byl učenec a humanista Francisco de Melo (1490-1536), který pocházel z významné rodiny, působící na královském dvoře. Jeho otec byl i třetím guvernérem Tangeru, další její členové zastávali různé úřednické pozice a důležité posty v království.³²⁵ Francisco byl již od raného věku velmi nadaný a učenlivý, král Manuel si ho proto oblíbil a rozhodl se podporovat rozšiřování jeho vzdělání. Francisco se nejprve stal mistrem svobodných umění na lisabonské universitě, poté byl vyslán na studia do Paříže, kde se zabýval filosofií a matematikou, v níž se zaměřil především na geometrii a Euklidovy Základy. Tento rukopis se dochoval ve dvou zatím nalezených svazcích,³²⁶ právě s věnováním králi Manuelovi, čímž zároveň chtěl mladý Melo ukázat, že prostředky na jeho studium nebyly promarněny.³²⁷ Součástí zmíněného svazku, dochovaného v Národní knihovně Portugalska pod signaturou cod. 2262, jsou i arabské spisy Gebreho, protože poznatky těchto učenců, především právě ibn Jafry - Gebreho a bratrů Ben Musa, byly důležité pro portugalské mořeplavectví a objevy.³²⁸

Po návratu do Portugalska v roce 1524 mu byla svěřena výuka královských potomků - infantů Jana, Luise a Duarta v exaktních vědách, především v matematice. Je také možné, že byl v roce 1529 zvolen rektorem University v Lisabonu. Podílel se rovněž na dvorském životě, stýkal se jak s Andrém de Resende, který byl erasmovcem, tak s lingvistou a

---

³²¹ João de Castro, *Roteiro de Lisboa a Goa*, Lisboa, Academia Real das Ciencias, 1882.

³²² Luís Albuquerque, *Ciência e experiência dos Descobrimentos portugueses*, s. 112-114.

³²³ Juan Vernet, *Arabské Španělsko a evropská vzdělanost*, s. 238-239.

³²⁴ João Carlos Garcia a kol., *Cartografia e viagens*, s. 26-61.

³²⁵ António Ribeiro dos Santos, *Da vida e escritos de D. Francisco de Melo*, in: *Memórias de litteratura portuguesa*, díl VII, Lisboa, Academia Real das Ciencias de Lisboa, 1806, s. 237-249.

³²⁶ Jeden spis se nachází v Národní knihovně Portugalska a druhý byl nalezen v Městském archivu ve Stralsundu v roce 2012, viz. pozn. č. 42.

³²⁷ Jednalo se o peníze na bydlení a další výdaje, částka 38 160 realů na rok 1514 je poměrně vysoká na úroveň tehdejších příjmů v Portugalsku. Pro srovnání, ve stejném roce obdržel Martim Lourenço, který byl jmenovaný hlavním kamenickým mistrem města Évory a zdejších královských paláců, částku 6000 realů na „výživu“ na rok. António Ribeiro dos Santos, *Da vida e escritos de D. Francisco de Melo*, s. 237-249, Lina Marafa Oliveira, *Saberes-fazer do manuelino em Évora*, s. 46-57.

³²⁸ António Ribeiro dos Santos, *Da vida e escritos de D. Francisco de Melo*, s. 237-249.

katolickým teologem Nicolaem Clenardem, jenž působil jako vychovatel královských synů v Évoro.³²⁹

Jeho rod sídlil v Évoro, kde Francisco pobýval minimálně v roce 1533, a proto je takřka nemožné, aby se neznal s členy stavitelské rodiny Arrudů, kteří také žili v tomto městě. Francisco de Arruda byl v té době hlavním mistrem stavitelem města a vlastnil zde několik domů, stejně jako jeho syn Miguel de Arruda. Zcela jistě se Arrudové znali s Andrém de Resende, který Miguela přímo zmiňoval ho v jednom ze svých dopisů mořeplavci Joãovi de Castro.³³⁰ Francisco de Melo plnil i různé politické úkoly a byl oblíbený jak u svých studentů infantů, tak u vzdělavců. Jeden z jeho současníků, básník a dramatik Gil Vicente ho zmínil v jedné ze svých básní o vědách, konkrétně o astronomii a kosmografii, která byla součástí hry *Auto da feira*, a vystihovala měnící se představy o nebeské báni, kdy již vstupovalo do popředí vědecké pojetí:³³¹

Esse Francisco de Mello,
Que sabe sciencia avondo,
Diz que o Ceo he redondo;
E o sol sobre amarelo;
Diz verdade, não lho escondo;
Que se o Ceo fôra quadrado,
O sol não fôra redondo.³³²

Tu je Francisco Mello, učenec pověsti slovučné,
který zná vědy prastaré.
"Řekni, když nebe je kulaté,
je pak i Slunce žlutavé,
řekni po pravdě, nezamlčuj skrytavé".
"Kdyby nebe bylo čtveraté,
Slunce by nebylo kulaté".³³³

---

³²⁹ Isabel Ana Buescu, Francisco de Melo, orador régio em Évora (1535), in: A cidade de Évora. Boletim de cultura da Câmara Municipal de Évora, II série, 6/2006, s. 365-374. Nicolas Clenardo (Nicolas Cleynaerts, 1492/95-1542) byl katolický kněz, gramatik a pedagog, který vytvořil studijní texty pro hebrejštinu (1529) a řečtinu (1530). Jako profesor vyučoval latinu na universitě v Leidenu, na trojjazyčné teologické koleji, vytvořit tento typ koleje byla myšlenka Erasma Rotterdamského. Chtěl se naučit také arabsky, a tak odešel studovat arabštinu nejprve do španělské Salamanky a posléze do Portugalska, konkrétně do Évory, neboť slyšel, že by tam mohl být profesor arabštiny. Přijal nabídku královského dvora a stal se učitelem infanta Jindřicha, budoucího kardinála. Nesžil se ale příliš s portugalským prostým lidem. Arabsky se učil s Antoniem Philippusem, který měl mnoho arabských knih, a četl Avicennu v originále. Což také může poukazovat na stálé povědomí o „staré“ arabské vzdělanosti hispano-arabského zlatého věku. Kvůli lepší výslovnosti odešel Clenardo do marockého Fezu, kde se živil tím, že tamější židy učil hebrejšky. Než stihl začít arabštinu vyučovat, tak cestou při návratu do Leidenu zemřel v Granadě. Therese-Anne Druart, Arabic philosophy and the Université catholique de Louvain, in: Edwin Charles Butterworth, Andrée Blake Kessel, (ed.), The introduction of Arabic Philosophy into Europe, Leiden, E.J. Brill, 1994, s. 40-57.

³³⁰ Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 72.

³³¹ Gil Vicente, Auto da Feira. První představení se odehrálo pro Jana III. na Vánoce v roce 1527 v Lisabonu.

³³² Výňatek z António Ribeiro dos Santos, Da vida e escritos de D. Francisco de Melo, s. 237-249, taktéž Gil Vicente, Auto da feira, in: Barreto Leio, J.V., Monteiro, Obras de Gil Vicente, díl 1., Hamburg, Langhoff, 1834, s.151.

³³³ Volné převertování a překlad Kristyna Kysilková.

Melo byl rovněž uznávaným politikem a zdatným řečníkem, který znamenitě vládl jazykem portugalským, a kultivoval společnost. Král Jan III. ho vyzval, aby pronesl modlitby před zasedáním kortesů v roce 1525 v Torres Novas, v Évora v roce 1533 a na aktu přísahy věrnosti prvorozenému synovi. Během vědecké kariéry se učenec Mello nejvíce věnoval právě matematice. Z dalších oborů studoval optiku, perspektivu, astronomii, mechaniku a kosmografii, které dále rozvíjel. Zabýval se například komentáři k Archimedovi nebo pracemi týkajícími se perspektivy, studoval také spisy Albrechta Dürera.³³⁴ Dal by se považovat za zástupce nového typu moderního učenice, který se zabýval svým vědním oborem a zároveň se věnoval i ostatním vědám, aby je poznal a pochopil, v souladu se svou vírou, podobně jako český renesanční šlechtic Bohuslav Hasištejnský.³³⁵ V roce 1334 byl jmenován prvním goánským biskupem, ale zemřel v roce 1536 dříve, než se do Goy vypravil, aby se tam ujal svého úřadu.³³⁶ Je pohřben v rodinné hrobce v klášterním kostele Lóios v Évora a předpokládá se, že jeho náhrobek vytvořil jeden z nejvýznamnějších manuelských sochařů Nicolau Chanterene.³³⁷

3.7 Život "o povo" - lidu

Demografická situace v Portugalsku se promítla i do zámořských objevů. V samotném Portugalsku nebylo velké množství obyvatel, v Lisabonu žilo asi 200 000 lidí, ostatní města a venkov měla celkem přibližně 1000 000 obyvatel. Portugalci nemohli při budování svých kolonií spoléhat na sílu danou početní převahou svých lidí, a tak zvolili sňatkovou politiku. Proto druhý místodržící Indie, vévoda Albuquerque, nařídil svým vojákům, aby si brali za ženy domorodkyně kvůli vytvoření pouta krve a tedy i loajality.³³⁸ Tak se početně malému národu podařilo vybudovat světové impérium, které se udrželo až do roku 1974.

Rostoucí bohatství země se promítlo i do budování staveb pro chudé, byly stavěny nemocnice a chudobince, které zastřešovala královna Leonora. Sociální reformy byly podpořeny vydáním „Řádu kaplí, nemocnic, hostinců a řádových bratrstev města Lisabonu“ v roce 1514.³³⁹ Leonora se nestarala pouze o nemocnice a chudé, ale podvkrát působila i jako regentka Portugalského království s odpovídajícími pravomocemi. Bylo to vždy v době, kdy byl vládnoucí král mimo zemi nebo nemocen. Poprvé se tak stalo v době vojenských výbojů proti Kastilii, které byly završeny až sňatkem jejího syna Alfonse s Isabelou Kastilskou, dcerou katolických Veličenstev. Podruhé zastupovala svého manžela během nemoci a potřetí stanula v čele království v době, kdy jel její bratr Manuel se svou manželkou a její bývalou snachou Isabelou potvrdit své dědické nároky do španělských království.³⁴⁰ Právě v této době, v roce 1498, ustavila řád Misericórdias - Milosrdenství.

---

³³⁴ António Ribeiro dos Santos, *Da vida e escritos de D. Francisco de Melo*, s. 237-249.

³³⁵ Pavel Kalina, *Bohuslav Hasištejnský a Itálie*, in: *Sborník Národního muzea v Praze*, 1-2/2007, s. 51-57.

³³⁶ Papež Kliment VII. ustanovil zámořské biskupství v Goe podřízené arcidiecézi ve Funchale na Madeiře, José Lourenço, *The Parish churches of Goa: A study of Façade architecture*. Goa, 2005. s. 6.

³³⁷ Buescu, Isabel, Ana, *Francisco de Melo, orador régio em Évora*, s. 365-374.

³³⁸ Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, 2006, s. 65.

³³⁹ Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, 2006, s. 61- 63.

³⁴⁰ Královna Leonora prosazovala, aby se po smrti jejího manžela Jana II. stal legitimním následníkem její bratr, 4. vévoda z Beji, Manuel. Rod vévodů z Beji měl úzké vztahy rovněž s dalším důležitým portugalským šlechtickým rodem - s vévody z Braganzy (Casa de Braganza), což znamenalo podporu v podstatě všech šlechticů a většiny národa. Proto kronikáři zaznamenali, že si celé království, aby byl Manuel

Uvádí se, že do konce jejího života již fungovalo v zemi 61 špitálů Misericórdias, neboť z Lisabonu se rozšířilo zakládání nemocnic za církevní podpory i do menších měst. Jednou z největších nemocnic založených ještě za vlády jejího muže byla Hospital Real de Todos-os-Santos, která se nacházela v Lisabonu poblíž dnešního nádraží Rossio. Počátky stavby se uvádí v roce 1492 a její dokončení se datuje do roku 1504. Nemocnice měla kapacitu přibližně 200 lůžek a byla určena speciálně pro chudé.

Nemocnice byla projektována jako soubor vícepodlažních budov, což vedlo k významnému navýšení kapacity objektu. Centrální stavba kostela měla výrazné manuelinské průčelí, bohužel je známé pouze z dobových vyobrazení, neboť jedna z dominant dolního Lisabonu byla zničena během zemětřesení v roce 1755. (Obr.20,21,22) Dle vyobrazení a předpokládaných dispozic byly jejím vzorem renesanční nemocnice v Itálii, konkrétně se mohlo jednat o milánskou Ospedale di Maggiore v Miláně, kterou její autor, architekt Filaret popsal v traktátu o architektuře *Trattato di architettura*. Předpokládá se, že jedním ze stavitelů hospital Todos-os-Santos byl Diogo Boytaca, jehož stylu odpovídají vyobrazení ukazující dekorativní průčelí kostela s gotickým portálem, který byl zdůrazněný lomeným obloukem, pravděpodobně vroubeným torčovanými stáčenými dříky. Segmentované pilíře se stáčenými dříky také lemovaly průčelí v celé jeho výšce. Další ornamentální dekorace průčelí je vzhledem k odlišným dobovým vyobrazením sporná.

Co se týká inspirace z Apeninského poloostrova, rozhodně spíše než o Boytacovi lze uvažovat o vlivu italských stavitelů, kteří působili na dvoře krále Jana II. a posléze Manuela. Jednalo se především o stavitele Andrea Sansovina (1467-1529).³⁴¹ Z vytvořených modelů a dochovaných vyobrazení královské nemocnice Todos-os-Santos je jasná půdorysná dispozice sevřenějšího objektu oproti italským nemocnicím, s budovami s otevřenými arkádami především v přízemí do několika vnitřních atrií spíše než do rozlehlých nádvoří, jaká jsou charakterističtější pro uvedené italské soudobé nemocnice. Z některých vyobrazení je patrné rovněž použití opěrných pilířů v průčelí směřujícím na náměstí Rossio. Zmíněný podélný kostel byl dle Braunova obrazu centrální stavbou objektu, avšak v 18. století, jak je patrné z dochovaných vyobrazení, byl již celý areál značně rozsáhlejší a pravděpodobně došlo i k přestavbě hlavního průčelí. Viditelné masivní opěráky zajišťovaly budovu před zemětřeseními, která byla v menší intenzitě zaznamenána i na počátku 16. století. Ohledně fungování tohoto novodobého typu

---

deklarován Janovým dědicem „isto que todo o Regno já desejava“. Nelze zapomínat také na vliv matky nelegitimního syna Jana II. Anny de Mendoça, která prosazovala jako dědice svého syna Jorga (Jiřího). Oba hlavní aktéři Manuel i Jorge do souboje o následnictví vůbec nezasáhli. Conde de Sabugosa, A Rainha D. Leonor, 1485-1525, Lisboa, Portugalia, 1921, s. 210. Jak popsal García Resende, když král Jan II. psal svou poslední vůli, přijel vévoda do paláce, aby navštívil krále, a zjistil, jak se mu daří. Resende mu pověděl, že král sepisuje poslední vůli, a zeptal se ho, zda chce, aby králi oznámil, že je v paláci. Vévoda odpověděl, že ne, a odjel. Krále poté zajímalo, co chtěl vévoda, tak mu to Resende vysvětlil. Jan II. mu odpověděl, že to bylo dobře uděláno, a bude mít klidné spaní, neb dokončil závěť. Jak popsal kronikář Resende, v momentě, kdy vévoda Manuel přijel do paláce, Jan II. ho ve své závěti určil svým dědicem a syna Jorga jeho poddaným. A jak dodal „O qual testamento foy assi verdadeiro, e virtuoso, que Deos foy com elle seruido, e todos os do Reyno muy contente“. García Resende, *Chronica dos valerosos, e insignes feytos del Rey Dom Ioam II. de gloriosa memoria*, Lisboa, Officina de Manoel da Sylva, 1752, kap. 208, s. 83-84. Tak bylo rozhodnuto o příštím portugalském králi.

³⁴¹ Filaretův traktát není přímo na přelomu století v Portugalsku doložen, ale v Nüremberg chronicle se objevuje vyobrazení nemocnice San Spirito de Sassia v Římě, která byla postavená v letech 1473-1478. Výtisk Nuremberg chronicle z 1. 2.1497 vydaný Johannem Schonspergerem byl pravděpodobně od roku 1503 v knihovně lisabonského kláštera Santissimo Sacramento ve vlastnictví Řádu svatého Pavla. Více Hartman Schedel, *Nüremberg chronicle*, 1497, Portugalský národní archiv, Torre do Tombo, č. BMC II 370 (IB 6361).

nemocnic Vasconcelos zmínil, že král Jan II. nechal vyhledat vzor pro statuta fungování Hospital Todos-os-Santos v Sieně a ve Florencii.³⁴²

Další významná nemocnice byla založena v roce 1485 v Caldas da Rainha. K jejímu otevření došlo v roce 1488 a kompletně byla dokončena v letech 1500-1505 s kapacitou přibližně sto míst. Zvláštností této nemocnice bylo otevření pouze mezi dubnem a zářím kvůli lázeňskému využití. Ze sta lůžek bylo 60 míst určeno pro chudé, 20 pro kněží a významné osoby a 20 lůžek pro poutníky, sloužící a otroky.³⁴³ Zdejší kostel Nossa Senhora do Pópulo (Panny Marie „lidu“) se začal stavět pod vedením mistra Mateuse Fernandese rovněž v roce 1485, tedy společně s nemocnicí. Jednou z charakteristik těchto nově založených špitálů byla jejich velká kapacita, neboť největší středověká nemocnice Hospital da Rainha Santa v Coimbre měla pouze 30 lůžek. Některé nemocnice založené v tomto období jsou využívány v podstatě dodnes, což je příklad právě Caldas da Rainha, kde pokračuje kontinuita pozdně středověkého využití.

Jaký byl život obyčejných lidí - „o povo“, jejichž každodennost byla skryta ve stínu velkých námořních objevů, si lze alespoň obecně udělat představu na základě podkladů z dochovaných materiálů. Venkov Portugalska byl podstatně chudší, velké plochy půdy zůstávaly neobdělané do té míry, že to zaznamenal Sebastian Münster v popisu Iberského poloostrova v *Cosmografia aller länder*, která vznikla na základě poznatků cestovatelů po Španělsku a Portugalsku, jak již bylo zmíněno. Král Manuel se příliš nestaral o zemědělství, veškerá energie směřovala na úspěch objevitelů a dobyvatelů. Sociální nůžky byly více otevřeny, neboť bohatství, které lodě přivážely do lisabonského přístavu, mělo malý dopad na venkovské obyvatelstvo. Opakující se neúrody vedly k zhoršení situace na venkově nejen kvůli hladu, ale také se snížily a zúžily znalosti, jak obdělávat půdu („das artes rurales“). V zemi proto dál zůstávali bez větších potíží Maurové, neboť pracovali v zemědělství. Kvůli velkým suchům nastaly hladomory³⁴⁴ v letech 1503, 1504 a 1507, které vedly i totální likvidaci stád dobytka. Následovala epidemie moru v roce 1505. Zoufalé sociální situace, nejistoty a obav z morové smrti využili dva dominikánští mniši, kteří zfanatizovali lisabonské davy a obrátili jejich hněv proti konvertitům - novým křesťanům. Údaje se značně rozcházejí, ale při tomto masakru v roce 1506 zahynulo 1900 až 4000 lidí. (Obr.26) Král poslal vojsko, aby uklidnil situaci ve městě, hlavní viníci byli potrestáni ztrátou hrdla a další dominikáni byli vyhnáni. Městu Lisabon byla pro výstrahu odebrána četná privilegia a práva, aby nedocházelo v dalších městech k podobným masakrům.³⁴⁵

V posledním roce Manuelovy vlády byl hladomor tak strašný, že se Mauři, stejně jako další venkované, ve velkém počtu stěhovali do Lisabonu, aby našli alespoň nějakou obživu, a jejich bandy se toulaly městem. Sucha v tomto roce nejvíce doléhaly na regiony Alentejo, Algarve a Estramaduru, výnosy obilí na Azorách a v regionech Beira a Minho byly jen malou podporou a nestačily pro celou zemi. Král nechal nakoupit za 50000 cruzadů chléb ze skladů v zahraničí. Mezinárodní situace však zkomplikovala i tuto pomoc, neboť válka mezi Karlem V. a Františkem I. v roce 1521 uzavřela Středozezemní moře lodím z Francie. Sousední Kastilie se nacházela v té samé potravinové krizi, i tam byl hladomor, proto odsud nebyl možný import obilí. Během „zlatého věku“ vlády Jana III. se

³⁴²Joaquim de Vasconcelos, *Arte religiosa em Portugal*, část 1., s. 255.

³⁴³Isabel do Sá Guimarães, *Misericórdias, caridade e poder no Império Português: 1500-1800. Quanto rico se fez pobre*, Lisboa, Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, 1997, s. 44-45.

³⁴⁴Joaquim de Vasconcelos, *Albrecht Dürer e a sua influência na Península*, s. 148-149.

³⁴⁵Damião de Góis, *Crónica do serenissimo Rei Manuel*, část 1, s. 127, rovněž Alexandre Herculano, *Historia de origem e estabelisimento da inquizição em Portugal*, kniha II., s. 139-147.

situace v zemědělství nadále zhoršovala, neboť úrodná půda zůstávala ležet ladem i kvůli neustálé emigraci. Ve vnitrozemí rostly problémy každým rokem, vesnice i městečka zažívala útlum i z důvodu problémům řemeslníků, kteří nedokázali konkurovat svými výrobky cizímu zboží. Kvůli neúrodě a hladu nechal král Jan III. nakoupit obilí a chléb i v roce 1535 a 1545 především z Francie.³⁴⁶

Je těžké určit přesné ceny chleba či obilí během Manuelovy vlády nebo vlády jeho nástupce Jana III., neboť během tří finančních krizí v letech 1495, 1504, 1517 došlo k pádu měny.³⁴⁷ Proto je nutné považovat za velmi orientační nejen částku 25 realů za pytel obilí, ale i údaj, že v Paříži vzrostla cena ze 100 na 160 realů během let 1490-1535.³⁴⁸ Za vlády Jana II. došlo v roce 1485 k měnové reformě, přepočty zavedených mincí v Portugalsku a v Kastilii byly následující:

Portugalsko

1 justo (zlatá mince) - 2 cruzados(zlatá mince)

1cruzado-390 realů (stříbrná mince)

1vintém(stříbrná mince)-20 realů

Kastílie

1 portugalský cruzado - 375 maravedís

1real (stříbrná mince) -31 maravedís

1castellano-480 maravedís

1dobra (excelente) (zlatá mince) - 960 maravedís

Maravedí byl původně v 12. stol. zlatá mince, která ale ztratila hodnotu, na konci 15. století se už jednalo pouze o kovovou minci nízké hodnoty³⁴⁹

Co se týká víry, tak myšlenky protestantismu nikdy zásadně neohrozily katolické smýšlení prostých Portugalců, jednalo se pouze o individuální výstřelky pár heretiků. Jedinou výraznější komunitou s jinou vírou byli židé, kteří začali být nuceni ke konverzi či odchodu ze země v roce 1496. Katolická víra většiny portugalských obyvatel koexistovala se zakořeněnými pověrami a zvyky typickými pro předkřesťanskou éru. Dva jezuité, co dorazili na venkov do oblasti Beiry, dokonce přirovnali potřebu vzdělání v základních otázkách víry u těchto obyvatel k úrovni nově přivezených černých otroků z Guiney.³⁵⁰ Otroci byli ve městech součástí rodin řemeslníků a obchodníků, měli i omezená práva, neboť nikdo nesměl vlastnit křesťanského otroka, ani Maurové v mourárii. Otroka Maura nesměl pán pod trestem smrti kastrovat, ale otrokovi hrozil trest smrti, pokud by měl milostné plotky s paní nebo dcerou svého pána.³⁵¹ Král Manuel také vydal nový zákoník *Ordenações manuelinas* (Manuelské zákony, 1512/13), v němž změnil soudní hierarchii.

---

³⁴⁶Joaquim de Vasconcelos, Albrecht Dürer e a sua influência na Península, s. 148. Také Luís Augusto Rebelo da Silva, Memória sobre a população e a agricultura de Portugal desde a fundação da monarchia até 1865. Část I (1097-1640), Lisboa, Comissão de estatística rural, 1868, s. 224-226.

³⁴⁷Joaquim de Vasconcelos, Albrecht Dürer e a sua influência na Península, s. 148.

³⁴⁸Adrião Pereira de Sampaio, Novos elementos de economia politica e estatistica, první díl, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1858, s. 99-100.

³⁴⁹Francois Soyer, Persecution of the Jews and Muslims of Portugal: King Manuel and the end of religious tolerance (1496-7), s. XIV.

³⁵⁰Charles Ralph Boxer, João de Barros, Portuguese humanist and historian of Asia, s. 21-23.

³⁵¹Pinheirana Gomes, A filosofia arabico-portuguesa, s. 241-242.

Soudem poslední instance byl královský soud, došlo k vytvoření Nejvyššího soudu a také k podřízení městských soudů koruně.³⁵² (Obr.27)

Portugalská inkvizice, jejíž zřízení bylo prezentováno bulou v roce 1536, měla zpočátku celkem vlažný přístup, neboť první hlavní inkvizitor Diogo da Silva,³⁵³ biskup Ceuty, byl mírumilovný a tolerantní muž. Změna nastala v roce 1539 po nástupu nekompromisního kardinála-infanta Henriqua do funkce hlavního inkvizitora - "inquisitora-mor", teprve on byl skutečným inkvizitorem. První auto-dafé se konalo v roce již v roce 1540 a od té doby končili na hranicích po celé zemi všichni "nesprávní" katolíci, poslední tajní vyznavači islámu, židé i "noví křesťané".³⁵⁴ Tak skončilo manuelinské období plné humanistické tolerance a začala nesnášenlivost vůči všem svobodným myšlenkám a ideové otevřenosti předchozí epochy.³⁵⁵

---

³⁵²Jan Klíma, Dějiny Portugalska, s. 63.

³⁵³Pocházel z rodu da Silvů (Casa da Silva), kteří působili ve vysokých církevních hodnostech již od dob Jana II. Z této větve pocházeli i předci Silva Tarouců, kteří se usadili v Čechách pod Kosířem v roce 1768. Arnošt Emanuel Silva de Tarouca také založil park Průhonice. Více např. Pavel Balcárek, O arquivo da família portuguesa Silva Tarouca na Checoslováquia, in: Iberoamericana Pragensia, XVIII, 1984, s. 167-175. Krátce k Diogovi da Silvovi rovněž Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, Evora Gloriosa, s. 319-320.

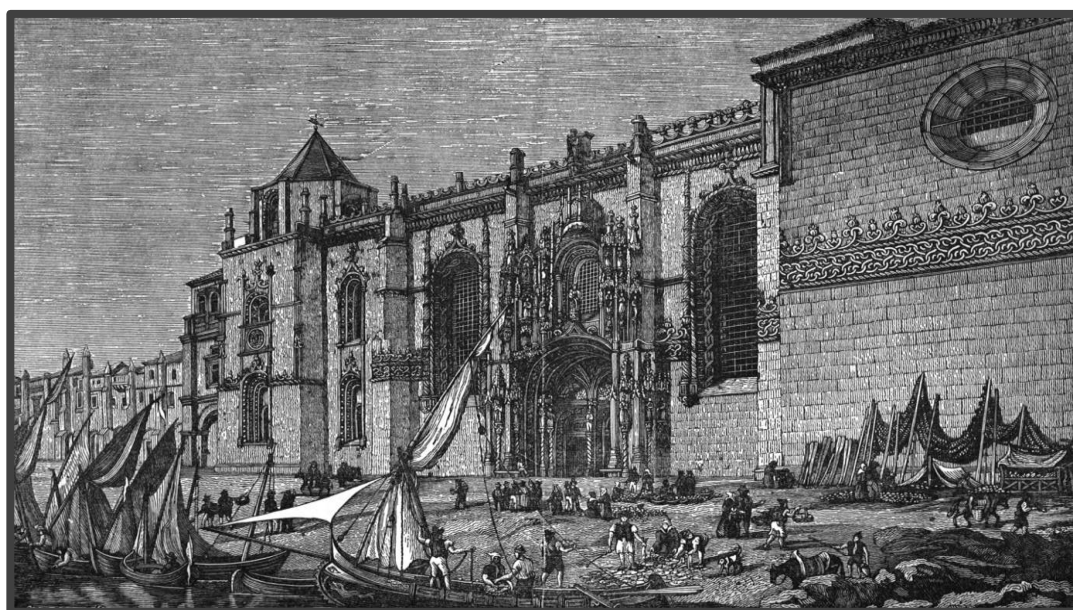
³⁵⁴Giuseppe Marcocci, A fundação da Inquisição em Portugal: um novo olhar, in: Lusitana sacra, 2a série, 23/2011, s. 17-40.

³⁵⁵Jan Klíma, Dějiny Portugalska, s. 147.

Manuelský styl - pozdně gotická architektura v Portugalsku

*„...em geral, à epocha anarchia do renascimento,
mas constituido em Portugal um estylo particular sui generis,
que ainda se ha de caracterizar com o nome talvez de manuelino,
quando por cá se dar importancia a architectura”.*

Francisco Adolfo Varnhagen, Noticia historica e descriptiva do Mosteiro de Belem, 1842. (Jižní průčelí Jeronýmského kláštera v Belému, tamtéž)

4. Manuelský styl - pozdně gotická architektura v Portugalsku

Portugalská architektura konce 15. a počátku 16. století dostala pojmenování dle krále Manuela I.(1495-1521) v období romantismu v 19. století.³⁵⁶ Je považována za portugalský národní styl i přesto, že inspirační zdroje byly poměrně široké. Jako národní styl je proto manuelino chápáno ve vstřebání různých konstrukčních a stavebních technologií s přidáním vlastních, především dekorativních motivů. Manuelská architektura přirozeně čerpala ze stavebních technik a znalostí fungujících v Evropě celá staletí, ať už se jednalo o středoevropské, anglické či francouzské vlivy, i z iberských specifik jako byla mudéjarská architektura či přejímala typologické prvky ze „zámoří“ - z islámské architektury severní Afriky. To, co je zcela portugalské, jsou sochařská znázornění emblémů krále Manuela, odkazy na zámořské plavby a pozdně gotická symbolika vlastní, portugalské historie, která bude podrobněji rozebrána v samostatné kapitole. A právě v tomto skloubení tkví jedinečnost tohoto stylu, stejně jako bylo jedinečné nalezení cesty do Indie po moři.

V této kapitole budou představeny hlavní stavby manuelské architektury společně s jejich staviteli a dalším vlivem na portugalskou architekturu pozdní gotiky. Zdůrazněna bude vazba určitých konstrukčních typologií či ornamentálních detailů na stavby ve střední Evropě. Jednou z prvních staveb, která již nese znaky manuelského stylu, je Ježíšův kostel (Igreja Jesus) v Setúbalu. Jeho prvním stavitelem byl mistr Boytaca, který u svých staveb používal typologii či ornamentální detaily, které jsou známé i ze střední Evropy. Proto budou podrobněji analyzovány.

Jednou z hlavních reprezentativních staveb krále Manuela je Jeronýmský klášter na předměstí Lisabonu. Jeho prvním hlavním stavitelem byl Diego Boytaca. V jeho práci pokračoval João de Castilho, který svým, v Portugalsku inovátorským konstrukčním stylem, ovlivnil množství dalších staveb v zemi i v zámoří. Práci stavitelů doplňoval svým uměním hlavní sochař manuelské éry Nicolau Chanterene z Francie. Další stavitelé, kameníci, či truhlář, kteří pracovali ve stavební huti kláštera, nejsou zcela bezejmenní, ale jejich práce je v některých letech poměrně dobře zdokumentována, a proto budou v této podkapitole zmíněny i další zjištěné údaje o konkrétních podílech jednotlivých skupin kameníků na stavbě kláštera. Důstojné prostory kláštera, reprezentující ideologicky a symbolicky jeho vládu, dobu i místo výstavby, si král Manuel vybral i za panteon svého rodu. Celý klášter se budoval poměrně soustavně několik desetiletí, ke stavebním úpravám

---

³⁵⁶ Poprvé použil pojem "manuelino" pro označení architektonického stylu Francisco Adolfo Varnhagen v roce 1842 ve své práci *Notícia historica e descriptiva do Mosteiro de Belem*, kde zaznamenal: " El Rei D. Manuel não satisfeito com deixar o seu nome escripto nos foraes que reformou de quasi todo o reino, e no codigo legislativo, bem conhecido com o nome de manuelino, e nas muitas moedas que metto em circulação, e nas numerosas cartas que assignou para enviar pelos archivos do orbe, escreveu em pedra as suas divisas em quasi todas terras do reino - já nos pelourinhos de muitas villas que ia creando já nas portas das igrejassque construhia. E com effeito as espheras armillares e as cruces do Christo são os mais communuus oruatos de todaessa architectura, perptencente sim, em geral, à epocha anarchia do renascimento, mas constituido em Portugal um estylo particular sui generis, que ainda se ha de caracterizar com o nome talvez de manuelino, quando por cá se dar importancia a architectura". Francisco Adolfo de Varnhagen, *Notícia historica e descriptiva do Mosteiro de Belem*. Com um glossário de varios termos respectivos principalmente à architectura gothica. Lisboa, Sociedade propagadora dos conhecimentos úteis, 1842, s. 9.

docházelo i během následujících staletí, a proto budou uvedeny i hlavní pomanuelinské stavební zásahy do objektu.

Jedna podkapitola bude věnována klášteru Santa Cruz v Coimbre, který je ideově svázán s počátky portugalské státnosti a s osobností prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. V období vlády krále Manuela došlo k radikální přestavbě, na které se vystřídal několik významných architektů své doby a každý z nich tu zanechal svůj jedinečný otisk. Na základě některých stavebních detailů bude i v této podkapitole podrobněji zanalyzována možnost působení stavitele Boytacy v některé z hutí střední Evropy.

Hlavním reprezentativním objektem portugalské gotiky v předmanuelském období je klášter v Batalhe, který byl založen králem Janem I. po vítězství v bitvě u Aljubarrotty v roce 1385. Jedná se o jeden z největších portugalských klášterů, který byl zasvěcený Panně Marii Vítězné právě kvůli vítězství v této bitvě, na důležitou událost portugalských dějin poukazuje i název místa založení kláštera - Batalha, který v překladu znamená bitva. Klášter se stal panteonem dynastie z Avisu, což byla vedlejší větev vládnoucí burgundské dynastie, z níž pocházeli všichni portugalští králové od prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. Zdejší stavební huť svým významem ovlivnila vývoj portugalské gotiky po více než století, především díky stavitelům a kameníkům i truhlářům, kteří zde pracovali, a pak odešli do jiných částí země. Působila tu i většina hlavních manuelských stavebních mistrů. V průběhu 15. století jsou ve stavební huti kláštera doloženi i řemeslníci či kameníci ze střední Evropy.

Venkovské sídlo portugalských králů v Sintře vzniklo na místě jednoho ze dvou zdejších maurských hradů. Poznání stavebně-historického vývoje dnešního paláce znesnadnilo zemětřesení, které zasáhlo Portugalsko v roce 1755. Z toho důvodu budou v této podkapitole představeny i rozdílné názory badatelů na výstavbu sídla, které prošlo několika výraznými přestavbami ovlivněnými nejen vývojem evropské palácové architektury, ale i na základě osobních potřeb jednotlivých panovníků, presentace jejich dynastické moci a ekonomických podmínek království. I přes jistou problematičnost budou vyhodnoceny některé mudéjarské přestavby, které proběhly během vlády krále Manuela, na základě zasazení do kontextu doby.

Ovlivnění maurskou architekturou se však projevuje i v ostatních portugalských regionech v manuelském období do té míry, že bude samostatně podrobněji rozebrán fenomén takřka náhlého budování objektů v maurském stylu. Neboť mudéjarská stavební typologie a dekorace byla používána během přibližně 30 let na přelomu 15. a 16. století podstatně více než během cca 250 předchozích let, které uběhly od konce portugalské reconquisty.

Město Évora v portugalském vnitrozemí bylo druhé město království. Jednalo se o jedno z kulturních center země i díky fungování jako častého sídla královského dvora. Sloužilo také pro krále i jako útočiště během morových epidemií v Lisabonu. Évora byla zároveň velmi kosmopolitním městem, existovala tu také nejen jedna z největších židovských, ale i maurských komunit v zemi. Což mělo za následek pozdější ustavení inkvizice, v Évoře byla také v roce 1559 založena vrchním inkvizitorem, kardinálem Jindřichem druhá univerzita, která byla jezuitská. Za panování krále Jana II. došlo ke stavebnímu boomu pod královskou patronací, v rozvoji města pokračoval i Manuel I. a jeho syn Jan III., následováni šlechtou. Město bylo domovem i jednoho z nejvýznamnějších Portugalců této doby, Vasca da Gamy, který zde vlastnil několik domů, a v jednom z nich se dochovaly nástěnné malby, které je třeba zmínit kvůli celkovému kontextu objednavatele, místa a času. Z Évory pocházela i nejvýznamnější rodina portugalských mistrů stavitelů a posléze architektů Arrudů, jejichž práce a um ovlivňovaly

charakter portugalské gotické a renesanční architektury po více než století. Nezaměřovali se pouze na sakrální architekturu, ale byli také hlavními fortifikačními staviteli.

Pevnostní stavby budovali Portugalci na přelomu 15. a 16. století nejen na svém evropském území, ale i v nově získaných územích v zámoří. Jednalo se především o opevnování měst či faktorii na západním pobřeží Afriky. Další opěrné body pro obchodní lodě mířící do Indie, zahrnovaly především výstavbu pevností na Ilha de Mosambique či v Sofale. Strategické místo představovala také pevnost Hormuz. Během 14. - 15. století došlo k výrazné změně ve válečnictví, a tak stavitelé pevností po celé Evropě museli reagovat na nově používané palné zbraně, což se v menší či větší míře dařilo i portugalským stavitelům. K pevnostem, které patřily mezi tzv. přechodný typ mezi středověkými a moderními pevnostmi patřila i Torre de Belém Francisca Arrudy, jež bude analyzována podrobněji nejen z hlediska architektury, ale i symboliky místa výstavby a její manuelské dekorace.

4.1 Ježíšův kostel v Setúbalu

Jedna z prvních staveb, u které se uvádí typologické znaky manuelské architektury, je Ježíšův kostel (Igreja Jesus) v Setúbalu. Jedná se především o halový typ lodi, jenž se objevuje v Portugalsku v podstatě poprvé, použití tordovaných sloupů v interiéru, tordovaný tvar žeber v zaklenutí presbytáře a ornamentální provedení portálu a oken. Stavba je připisována mistru Boytacovi v první fázi a její pokračování mistru Joãovi de Castilhovi. Založení kostela a kláštera je spojeno s osobností Justy Rodrigues, která měla blízké vazby na krále Manuela a jeho rodinu.

4.1.1 Zakladatelka Justa Rodrigues a rodinné vazby 4. vévody z Beji

Justa Rodrigues Pereira (?-1524) byla ženou biskupa Joãa Manuela (?1410-1476). Tento levoboček krále Duarte (1391-1438) byl zároveň nevlastní bratr krále Alfonse V. a nevlastní strýc krále Jana II. Justa Rodrigues žila po smrti manžela společně s jejich dětmi na dvoře vévody z Beji a Viseu, Fernanda (1433-1470), a jeho manželky Beatriz (1430-1506).³⁵⁷ Justa je obvykle zmiňována jako kojná a později vychovatelka Manuela,³⁵⁸ v té

---

³⁵⁷ Infant Fernando z Viseu a Beji byl nevlastní bratr Joãa Manuela. Beatriz (někdy uváděná rovněž jako Brites) byla vévodkyně z Braganzy a jednalo se o jednu z nejvýznamnějších šlechticů portugalských dějin v druhé polovině 15. století. Její rozhodující vliv na podobu portugalského království spočíval jednak v jejich rodových vazbách na její neteř, španělskou královnu Isabelu Kastilskou (1451-1504), jednak byl zajištěn skrze její děti vládnoucí v době největšího rozkvětu portugalského království. Byla to ona, kdo s královnou Isabelou Kastilskou domlouval první dělení světa mezi portugalskou a španělskou korunu. Jednalo se o tzv. Smlouvu z Alcáovas, kterou ratifikovaly oba státy v roce 1479. S obměnami a dotaky, jako byla například podstatně známější smlouva z Tordesillas (1494), platila sto let. Kronikáři o setkání, které proběhlo v Alcánteře, uváděli, že se jednalo o dohodu „dvou velkých dam“, k níž nebylo třeba překladatele, avšak Isabela kvůli ní získala přezdívku „La hija portuguesa.“ Manuel Fernández Álvarez, Isabel, La Católica, Pozuelo de Alarcón: Espasa-Calpe, 2003, s. 194-195. Beatrizina dcera Leonora (1458-1525) se stala manželkou krále Jana II.

³⁵⁸ Fernando António Baptista Pereira, Uma obra prima da arquitectura portuguesa, in: Fernando António Baptista Pereira, (ed.), Convento de Jesus há 500 Anos em Setúbal (1492-1992), Setúbal, Câmara Municipal de Setúbal, 1992, nestránkováno. Také Damião de Góis, Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel, kap. 5, s. 5-6.

době 4. vévody z Beji. Její syn João Emanuel, který se narodil ve stejném roce jako budoucí král Manuel, se stal nejvyšším komořím, jeho bratr se jmenoval Nuno Emanuel a měl funkci nejvyššího strážce. Oba se účastnili i cesty krále Manuela a jeho manželky Isabely Kastilské (1470-1498) po španělských královstvích v roce 1498 při příležitosti uznání jejich budoucích dědických nároků na Iberský poloostrov.³⁵⁹ Jak dodával Damião de Góis, jejich otec João Manuel, který byl biskupem v Guardě, byl velmi vážený muž.³⁶⁰

Justa Rodrigues odešla nejprve na odpočinek do kláštera františkánů observantů v Setúbalu, pak založila nový klášter klarisek nazvaný Ježíšův.³⁶¹ Její vliv zesílil v období, kdy se Manuel stal králem. Význam nově založeného kláštera dokládá i fakt, že základní kámen kláštera byl položen dvakrát, přičemž podruhé během přítomnosti Jana II. v Setúbalu, který se rozhodl klášter zvětšit. Za jeho vlády byly založeny pouze dva ženské kláštery, přičemž tento je jeden z nich.³⁶² Justa Rodrigues byla osobně vyhledat řádové sestry pro svůj klášter v okolí Valencie, ty přijely do kláštera v roce 1495 a krátce po nich vstoupilo do kláštera i dalších sedm šlechticů z Portugalska.³⁶³ Fundátorka kláštera je zde pochována a má tu náhrobek.³⁶⁴

4.1.2 Etapy výstavby kostela

Klášter byl povolen papežskou bulou v roce 1489, položení prvního kamene proběhlo 17.8.1490. Základní kámen kláštera byl položen dvakrát – podruhé při příležitosti návštěvy krále Jana II. První stavba měla být pouze pro 12 řádových sester, rozestavěný kostel byl skromných rozměrů, a tak král Jan II. pověřil mistra Boytacu výstavbou nového, většího kláštera. Zároveň i druhé papežské povolení Alexandra III. zvýšilo počet řeholnic v klášteře na 33. Druhé položení základního kamene proběhlo 22. 8. 1492 s účastí monarchy. Ve stejném roce daroval vévoda Manuel klášteru na financování výstavby milodary vybrané na jeho panství na Madeiře.³⁶⁵

Předpokládá se, že v době úmrtí krále Jana II. v roce 1495, byl zaklenut presbytář a rozestavěné další části kostela. Původně byl zřejmě plánován pouze dřevěný strop v lodi, ale král Manuel, který se zajímal o výstavbu „Justina“ kláštera, rozhodl o zaklenutí celého prostoru. Pedro Dias předpokládal 2-3 fáze výstavby kostela, kdy první fáze proběhla do roku 1500, na té se podílel zcela jistě Boytaca.³⁶⁶ Jeho přítomnost je, kromě pověření králem Janem, ale poprvé skutečně doložena v Setúbalu až v roce 1498, zároveň se jedná o

---

³⁵⁹ Damião de Góis, *Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel*, kap. 26, s.28.

³⁶⁰ Damião de Góis, *Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel*, kap. 5, s. 5.

³⁶¹ Půdu Justě na žádost královny Leonory prodala Confraria de Nossa Senhora da Anunciada. Leonor Campos, *Cronologia*, in: Fernando António Baptista Pereira, (ed.), *Convento de Jesus há 500 Anos em Setúbal (1492-1992)*. Setúbal, Câmara Municipal de Setúbal, 1992, nestránkováno.

³⁶² Francisco de S. Luis Cardeal Saraiva, *Ordens monasticas e mosteiros em Portugal*, in: *Obras completas do Cardeal Saraiva* (D. Francisco de S.Luis), Lisboa, Imprensa Nacional, 1872, s. 182-194.

³⁶³ Pedro Dias, *Igreja de Jesus de Setúbal na evolução da arquitectura manuelina*, Lisboa, Ciência e Vida, 1987, s. 17.

³⁶⁴ Góis, Damião de, *Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel*, kap.5, s. 5.

³⁶⁵ Fernando António Baptista Pereira, *Uma obra prima da arquitectura portuguesa*, nestránkováno. Pedro Dias, *Igreja de Jesus de Setúbal na evolução da arquitectura manuelina*, s. 14, Reynaldo dos Santos, *Estilo manuelino*, s.19, Leonor Campos, *Cronologia*, nestránkováno.

³⁶⁶ Pedro Dias, *Igreja de Jesus de Setúbal na evolução da arquitectura manuelina*, s. 10.

první záznam o tomto staviteli na portugalské stavbě.³⁶⁷ V druhé fázi, po roce 1500, proběhly další změny stavebního plánu, kdy byl přestavěn a nově zaklenut presbytář, který byl původně podstatně menší i nižší, a byl nahrazen současným, čemuž odpovídá zvýšení a rozšíření této části objektu. Jeho klenba již odpovídá tvorbě Joãa de Castilha. Dataci lze blíže určit Castilhovým příchodem do Portugalska, kde je poprvé doložen až v roce 1509 na stavbě chóru v katedrále v Braze. Zároveň ale nahradil Diega Boytacu v Belému na předměstí Lisabonu v pozici hlavního stavebního mistra Jeronýmského kláštera až v roce 1516, což je rok, který by mohl odpovídat i výměně pozice hlavního stavebního mistra na této stavbě. Dias uváděl ještě třetí fázi výstavby, kdy byl upraven interiér.³⁶⁸ De Jonge a Genin uvedly jako autora klenby presbyteria Joãa de Castilha.³⁶⁹ Oproti tomu Paulo Pereira připisoval kostel Boytacovi, jehož stylu odpovídají i použité architektonické prvky, které budou předmětem bližšího rozboru kvůli ujasnění možných vazeb Boytacy na středoevropské stavební hutě.

4.1.3 Popis kostela

Jedná se o trojlodní kostel halového typu s téměř ploše ukončeným závěrem presbytáře na obdélníkovém půdoryse. Prostor centrální lodi je rozdělen do 4 polí, která jsou zaklenuta 3 kompletními a jednou půlenou křížovou klenbou. Užší boční lodi nejsou klenuté žebrovou klenbou. Pravotočivě i levotočivě tordované, vzájemně propletené dřívky tvořící sloupy jsou zakončeny hlavicemi odstupňovaného hvězdicového tvaru s bobulemi a obdélníkovou krycí deskou. Na prostřední sloupky nasedají čtyřboké polopřípory, ze kterých jsou vedena zkosená klenební žebra. Z "bočních" sloupů vybíhají lomené oblouky oddělující prostor hlavní lodi od vedlejších. (Obr.30) V západní části kostela se nachází tribuna s obdélným vchodem, v západní stěně jsou 3 obdélná okénka. Vítězný oblouk, který odděluje presbytář, je tvořen také pilíři se stáčenými dřívky, ukončenými hlavicemi, z nichž pokračují do vrcholu lomeného oblouku stejným způsobem stočené pruty. Presbytář je obloženo kachličkami s geometrickým mudéjarským motivem, kachle v lodi znázorňují náboženské výjevy.

Klenba presbytáře je zaklenuta čtyřcípou hvězdicovou klenbou, jejíž diagonální žebra tvořící hvězdicové cípy, jsou tordovaná, na rozdíl od vložených žeber vytvářejících tzv. listový obrazec. (Obr.31) Svorníky v centru listových obrazců mají vegetabilní motiv, hlavní středový klenební svorník vystupující do prostoru volně asociuje svorníky zakončující vějířovité klenby v Lady chapel ve Westminster Abbey, avšak bez konstrukčních souvislostí s tímto typem klenby. Přípory jsou rovněž tordované. A právě tordování přípor v presbyteriu neodpovídá příporám používaným Diegem Boytacou, jenž například v klášterním kostele Santa Cruz v Coimbře použil u přípor motiv šroubovice - stočených dřívů, které jsou charakterističtější pro jeho tvorbu oproti Castilho, který preferoval tordování sloupů formou stáčeného kanelování dřívů sloupů či přípor, které bylo použito i v presbytáři Ježíšova kostela. I z toho lze usuzovat, že se na navrhování presbyteria podílel João de Castilho.

---

³⁶⁷ Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV.*, s. 52.

³⁶⁸ Pedro Dias, *Igreja de Jesus de Setúbal na evolução da arquitectura manuelina*, s. 59

³⁶⁹ Mira Soraya Monteiro Godinho Genin, Krista De Jonge, *Concepção e construção de abóbadas nervuradas análise geométrica e formal*, in: Santiago Huerta, (ed.), *Actas del Sexto Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Valencia, 21-24 octubre 2009, Madrid, Instituto Juan de Herrera, 2009, s. 881-891.

Jižní průčelí kostela (obr.29) je v exteriéru rozděleno opěrnými pilíři zakončenými drobnými tordovanými kužely, které se vcelku běžně používaly v regionu Alenteja. Malá, jednoduchá obdélná okénka se nachází v západní části jižní zdi a jednodušší lomené okno se dvěma jeptiškami a čtyřlístem ve východní části. Oddělovacím prvkem je výrazný portál ve středové části lodi. Vnější členění pláště kostela opěráky neodpovídá vnitřnímu členění kostela a rozdělení klenebních polí. Jak se liší zaklenutí interiéru v lodi a v presbytáři, tak je nápadně kontrastní vnější utváření presbytáře, který je vyšší, okno v jeho jižní části je výrazně větší a zároveň více odpovídá oknům Jeronýmského kláštera.

Okno je segmentované do tří dílů s náznakem plaménkové kružby, která se používala v Portugalsku zejména v klášteře Panny Marie Vítězné v Batalhe. Okenní oblouk je nápadně dekorovaný, opakuje se motiv použitý u portálu, ale vnější boční hroty jsou u okna podstatně výraznější než u vstupního portálu. Stejný typ se objevuje u některých dalších Boytacových staveb či v místech, kde Boytaca působil, například v Coimbre. Tam ho lze nalézt nejen u kaple St. Miguel, ale i u domovního portálu. Také použil tento tvar portálu u farního kostela v Batalhe. Zároveň se jedná o tvar známý ze střední Evropy. Byl použit například u portálu u kostela svatého Martina v Landshutu, který byl postaven v letech 1429-32, případně u vstupu do sakristie kostela svatého Petra a Pavla ve Zhořelci, který se začal stavět roku 1423, jehož druhá stavební fáze probíhala po roce 1450.

Na základě uvedených souvislostí lze usoudit, že Boytacův podíl na stavbě kostela byl větší, než uváděl Pedro Dias, zároveň mu nelze s jistotou připsat celou stavbu kostela. Je zároveň možné, že se na ní podíleli do jisté míry i oba stavitelé společně vzhledem k použitému tvarosloví, spolupráci obou stavitelů lze předpokládat především na návrhu a vytváření portálu. Klenbu presbytáře lze spolehlivě připsat Joãovi de Castilhoi.

4.1.4 Symbolika kostela

V symbolice stavby se může odrážet odkaz na Píseň písní,³⁷⁰ v níž byla dle středověkého výkladu Panna Marie chápána jako věž Davidova³⁷¹ - „Davidova věž z vrstev kamene zbudovaná, tisíc na ní zavěšeno štítů.“³⁷² Této interpretaci by odpovídal elegantně masivní tvar závěru. Paulo Pereira zmiňoval kromě symboliky spojené s Písní písní i možnou alegorii pevnosti, vycházející z Roberta Grosseta a jeho *Château de Amor*, jehož výtisk z roku 1476 je v Národní knihovně Portugalska, či *Castelo Perigosso* od

---

³⁷⁰ Paulo Pereira, Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV., s. 50.

³⁷¹ Píseň písní 4-4, Bible. Výklad Písně písní se mohl kulturně odlišovat, v českém prostředí bývala vykládána jako vztah Šalamouna k Moudrosti nebo Krista k lidské duši či je tu možnost chápat ji bez alegorie, jako vztah mezi dvěma lidmi. Odlišnosti ve výkladu závisí rovněž na kontextu doby, vydání či osobnosti a vyznání překladatele – z časově alespoň přibližných vydání v českém prostředí se v Bibli kralické (1613) jedná o alegorickou interpretaci, která je více christologická, výklad musel směřovat ke Kristu, tím byl podle Balabána ovlivněn rovněž překlad, jenž je niterně gotický, zvukomalebný. Komenský zase Píseň písní chápal spíše jako drama, jednalo se o rozmlouvání Krista (Šalamouna) s jeho církví (nevěstou). Více k českým výkladům Písně písní Milan Balabán, Píseň písní: v českých překladech 15.-21. století, Praha, Litomyšl, 2003. Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona, Dle ekumenického vydání z r. 1985, Brno, Ekumenická rada církví v ČSSR, 1989, s. 619.

³⁷² Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona, s. 622.

Roberta od sv. Martina³⁷³ z r. 1388, který byl v knihovně cisterciáckého kláštera v Alcobaça.

Silný mariánský kult se táhl jako červená nit portugalskými dějinami. Některé hlavní momenty portugalských dějin byly přímo spojeny s Pannou Marií či jí byly věnovány již od dob prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. Ten budované kostely nechával zasvěcovat právě jí, což hrálo roli také ve sjednocování země. Rozhodující bitva o portugalskou samostatnou budoucnost u Aljubarroty se odehrála v předvečer svátku Nanebevzetí Panny Marie v roce 1385, také portugalské lodě dopluly před Ceutu v předvečer tohoto svátku v roce 1415 a objevy Vasca da Gamy či Álvara Cabrala byly spjaty právě s Pannou Marií, neboť oba mořeplavci před odjezdem šli na mši do kaple Panny Marie v Belému. Během španělské nadvlády bylo zakázáno procesí k Panně Marii v Escadě na Rossiu, které byly spojené s vítězstvím Jana I. u Aljubarroty. Po obnovení portugalské monarchie v čele s králem Janem IV. v roce 1640 se stala Immaculata okamžitě patronkou opětovně nezávislého Portugalska. Pokud by se některý národ měl nazývat mariánským, byl by to právě ten portugalský.³⁷⁴

Další symbolika chrámu je spojena s opakováním motivu Nejsvětější Trojice, čemuž odpovídají 3x2 pilíře, z nichž každý je vytvořen ze tří navzájem stočených sloupů. Tomuto výkladu by mohla odpovídat i dekorace portálu zahrnující písmena A a Y, kde A odpovídá mystériu stvoření či Bohu a Y mystériu zrození Ježíše, tedy Syna a kruh značí Ducha svatého.³⁷⁵

4.1.5 Typologické znaky Boytacovy tvorby

Objekty postavené stavitelem Diogem Boytacou vnáší do manuelského stylu některé typologické znaky, které mají své analogie v tvorbě stavitelů v regionu střední Evropy. Je otázka, nakolik je to výsledkem světoběžnictví a velké migrace stavitelů na Iberském poloostrově, kteří se vzájemně zásadně ovlivňovali ve své tvorbě, a do jaké míry lze skutečně uvažovat o tom, že Diogo Boytaca znal z vlastní zkušenosti tvorbu některé středoevropské stavební huti či měl přímo středoevropský původ. V pramenech je poprvé zmiňován na počátku 90. let 15. století právě v dokumentech týkajících se kláštera v Setúbalu, poprvé je doložen v souvislosti se zdejší stavbou v roce 1498.

V tomto období působilo mnoho Středoevropanů různých profesí nejen v Portugalsku, ale i v sousedním Španělsku, jak uvádějí dobové zprávy a prameny. Asi nejznámějšími zde působícími německými staviteli byli Juan a Simon Coloniové (Hans z Kolína a Šimon z Kolína), kteří přímo ovlivnili tvorbu druhého nejdůležitějšího manuelského stavitele Joãa de Castilha. Rovněž ve stavební huti v Batalhe jsou doloženi němečtí řemeslníci, proto by pohyb stavitele Boytacy ze střední Evropy do Portugalska přes některou ze španělských hutí byl zcela přirozený. Je doloženo, že jeho ženou byla Isabela, dcera Mateuse Fernandese, hlavního stavitele kláštera v Batalhe, kde musela být v té době stále ještě jedna z nejvyhlášenějších portugalských stavebních hutí, kam by

---

³⁷³Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV.*, s. 50.

³⁷⁴Manuel Clemente, *Devotion to the Virgin Mary in Portugal*, in: Jerilynn Dodds, Edward J. Sullivan (ed.), *Crowning glory: Images of the Virgin Mary in the Arts of Portugal*, Newark, Newark Museum, 1997, s. 87-89.

³⁷⁵Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV.*, s. 49.

směřovali stavitelé z jiných zemí, vždyť jí prošli téměř všichni nejzásadnější portugalští mistři stavitelé první etapy manuelské architektury či jejich příbuzní.

K možnému Boytacovu středoevropskému původu zmiňoval také Paulo Pereira klášterní kronikáře, kteří mu přisuzovali německou národnost, případně středoevropskou, která by byla logičtější i vzhledem k jeho tvorbě, než národnost italská. To byl časově mladší konstrukt kronikářů ze 17. století, jenž souvisel s věhlasem italské architektury, kdy bylo Boytacovi příjmení poitalštěno. Boytacovo jméno se objevuje v různých podobách - bývá v dokumentech zmiňován jako Boytaca, Boytac, Boitaca, Boitacha, Butaca, Putacha, Putaka.³⁷⁶ Lze uvažovat i o francouzském původu z oblasti Languedoc s tím, že znaky jeho tvorby naznačují obeznámenost s některou ze "severských", tedy středoevropských stavebních hutí.³⁷⁷ José Ribeiro Guimarães uvedl, že někteří kronikáři Jeronýmského kláštera v Belému, například Diego de Jesus, jenž zemřel v roce 1672, připisovali počátek řízení stavby kláštera v Belému Diogovi Putachovi, neboť původní plány kostela a kláštera měly více odpovídat stavbám z německého prostředí.³⁷⁸

4.1.5.1 Halový kostel

Ježíšův kostel v Setúbalu má dispozici trojlodního halového kostela, se shodnou výškou všech lodí, který se objevuje v portugalské pozdně gotické architektuře v podstatě až se staviteltem Boytacou. Ovšem až na několik staveb, které byly postaveny dříve, než je doloženo Boytacovo působení v Portugalsku. První z nich je farní kostel v Mértole, kde se jedná o unikátní portugalský příklad mešity přestavěné na kostel. Je to pětিলodní chrám halového typu, každá loď má 4 pole s křížovou klenbou svedenou na štíhlé sloupy s různými typy hlavic z mramoru i z cihel. (Obr. 32) Jak uvedl i Vieira da Silva, podobný typ prostoru se v Portugalsku poté objevil až v 16. století.³⁷⁹

Dalším příkladem unifikace vnitřního prostoru je synagoga v Tomaru, která byla vystavěná kolem roku 1450 (Obr.31), a krypta D. Alfonse, vévody z Braganzy a 4. hraběte z Ourém, v kolegiálním kostele v Ourém. Dle Paula Periry je mezi oběma místy přímá souvislost, neboť D. Alfons chránil tomarské židy. Předpokládá se, že se na stavbě podíleli maghrebští židé, neboť to byli respektovaní řemeslníci, kteří vyráběli vápno a různé stavební materiály, nejspíše dle islámské stavební tradice. Šlechtic D. Alfons z Ourém byl portugalský humanista, který studoval v Itálii, a také vykonal pouť do Jeruzaléma. Byl rovněž v šlechtickém doprovodu Leonory Portugalské, když jela do Říma za svým budoucím manželem císařem Fridrichem III. D. Alfons z Ourém působil i jako diplomat, ambasadorem byl i na koncilu v Basileji,³⁸⁰ také procestoval německá města například Kolín nad Rýnem, možná i Norimberk. Proto lze uvažovat o možnosti, že se s halovou dispozicí chrámů seznámil během svých cest po střední Evropě.

---

³⁷⁶ Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV.*, s. 52.

³⁷⁷ Paulo Pereira, *Mosteiro dos Jerónimos*. Londres, 2.vyd., přetisk, IPPAR e Scala Publishers, 2003, s. 21.

³⁷⁸ José Ribeiro Guimarães, *Summário de varia história III. Narrativas, lendas, biographias, descripcoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, Lisboa, Rolland a Semiond, 1873, s. 16-17.

³⁷⁹ José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, Lisboa, Livros Horizonte, 1989, s. 143-145.

³⁸⁰ Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, s. 23, 27. Podobný názor prezentovala Luísa Trindade, která uváděla, že se jednalo o příklad vlivu mudéjarské a židovské architektury. Luísa

Kostel sv. Jakuba v Palmele (Igreja Santiago), jenž byl vybudovaný v letech 1460-1470, má také shodnou výšku všech tří lodí, tedy je tu také sice použit koncept tzv. "igreja salaõ" - halového kostela, ale vedlejší lodi jsou odděleny arkádami. V Portugalsku se kostely se stejnou výškou lodí objevily o přibližně 200 let dříve u klášterního kostela Panny Marie v Alcobaça a v kostele kláštera Santa Clara-o-Velha v Coimbre, kde ale byly také odděleny vedlejší lodě lomenými oblouky. Vzhledem k tomu, že kostel spadl pod řád Santiago, jehož hlavou byl královský infant Fernando (1443-1470), vévoda z Viseu a Beji, manžel D. Brites a otec budoucího krále Manuela, jednou z možností je výklad, že se u této konkrétní stavby nejednalo o aplikaci nejmodernějších konstrukčních typologií, ale naopak o revivalismus forem, které byly používány při budování důležitých klášterních kostelů prvních vládců portugalské panovnické dynastie.³⁸¹

Paulo Periera zmiňoval v souvislosti s Ježíšovým kostelem v Setúbalu proces mezinárodnosti pozdní gotiky, kdy se halové kostely stavěly ve střední Evropě a lze se s nimi setkat zejména v oblastech pod německým vlivem. Jako hlavní kostely tohoto typu uvedl špitální kostel v Landshutu, františkánský kostel v Salzburgu a kostel svatého Sebalda v Norimberku.³⁸² Kromě těchto staveb patřil k určujícím dílům, která byla vzory pro rozšíření halových kostelů v prostoru jižního Německa a Podunají, kostel sv. Kříže (Heilige Kreuz) ve Švábském Gmündu, jehož základ položil Heinrich "parlerius de Colonia, magister de Gemunden in Suevia." Chrám byl vysvěcen po roce 1410. Dalším halovým kostelem ve Švábském Gmündu, je kostel svatého Michala, jehož loď byla postavena v letech 1427-92.³⁸³ Ackland považoval u halového chrámu v německých regionech za stěžejní jednak změnu funkce prostoru a jednak i vlivy podnebí, což dle jeho názoru vedlo k výstavbě velkého množství kostelů tohoto typu v období pozdní gotiky, a zmiňoval také především kostely ve Švábském Gmündu a v Marbourgu.³⁸⁴

Nelze ale opominut ani dědictví architektury žebrových řádů či vertikálních tendencí směřujících k halovému prostoru, které se objevily již u katedrály v Poitiers. Také u dominikánského kostela „Les Jacobins“ v Toulouse je otevřený prostor halového typu zcela stěžejní. Dalším příkladem je katedrála v Albi, jež byla inspirací pro katedrály katalánské, u kterých se předpokládá, že ovlivnily také architekturu v regionu Alentejo.³⁸⁵ Acland také poukazoval na silnou tradici tohoto typu chrámové architektury ve „španělských královstvích“, na unifikaci prostoru u „univerzitní“ katedrály v Salamance a na Hontañonovu inspiraci katedrálou v Bourges.³⁸⁶

Trinidad, *The Jewish communities in Portuguese late medieval cities: space and identity*, s. 61-81. Zde se ale naskytá také otázka, zda se s konstrukčním řešením halového kostela nesetkal hrabě z Ourém právě ve střední Evropě, a nerozhodl se pro tento typ stavby na základě své návštěvy, stejně jako během Basilejského koncilu Alonso de Cartagena získal pro stavbu katedrály v Burgosu Hanse z Kolína. Tento známý příklad setkání stavitele a stavebníka při příležitosti Basilejského koncilu zmínil například Pablo de la Riestra, *Zu den deutschen und spanischen Arkadenhöfen um 1500 am Beispiel des Welserhofes in Nürnberg (1509-12) und des Kreuzganges de Comendadores de Santa Cruz de Santiago in Valladolid (1525-30)*, Marburg an der Lahn, Philipps-Universität Marburg, 1990, s. 6.

³⁸¹ José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 46-47.

³⁸² Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, s. 29.

³⁸³ Erich Haenel, *Spätgotik und Renaissance*, Stuttgart, Paul Neff Verlag, 1899, s. 11-12.

³⁸⁴ James H. Acland, *Medieval Structure: The Gothic Vault*. Toronto, University of Toronto Press, 1972, s. 194.

³⁸⁵ Podrobněji rozebral například Vieira da Silva, José Custódio, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 67-90.

³⁸⁶ James H. Acland, *Medieval Structure: The Gothic Vault*, s. 115-116.

Naskytá se otázka, kde se Boytaca mohl naučit konstrukční technologii halových kostelů, neboť Ježíšův kostel v Setúbalu je zařazován mezi první portugalské „igrejas salaões“, jež jsou regionální zvláštností modelu „Hallenkirchen“, který se objevuje v "severní" Evropě.³⁸⁷ Lze předpokládat, že než Diogo Boytaca zakotvil v Portugalsku, prošel některou ze španělských stavebních hutí a mohl získat zkušenosti i v některé z hutí ze „severní Evropy“ tedy za Pyrenejemi. Již Riestra uvedl možné plánování katedrály v Astorze dle středoevropské halové typologie, neboť její možní stavitelé Juan a Simon Coloniové znali konstrukční řešení halového prostoru.³⁸⁸

Názory španělských odborníků se ohledně původu halové dispozice na Iberském poloostrově rozcházejí v názoru, zda se jedná o výsledek práce stavitelů z Baskitska a ze severních oblastí Kastilie, nebo právě stavitelů Coloniů, kteří si přinesli znalost tohoto konstrukčního řešení ze střední Evropy. Jak ale zmiňoval ve svém článku Julio Sánchez, působení stavební huti v Burgosu mělo vliv na tvorbu následující generace španělských stavitelů konce 15. století. Mezi ně patřili i stavitelé z Baskitska a ze severní oblasti Španělska, jako byli například otec a syn Hontañonové, kde bylo stavitelství jednou z hlavních možností obživy. A právě Juan Gil de Hontañon patřil k hlavním šířitelům halové dispozice kostelů ve Španělsku.³⁸⁹ Konstrukci halového kostela popsal kolem roku 1550 Rodrigo Gil de Hontañon, syn Juana Gila de Hontañona, který je dochován v již zmíněném manuskriptu Simóna Garcíi o architektuře, kde mimo jiné vysvětlil, jak postupovat při konstruování halového kostela podle plánování středověkého a renesančního. Sám prošel hlavními španělskými stavebními hutěmi, pracoval na stavbě katedrál v Astorze, v Salamance, v Segovii nebo v Plasencii.³⁹⁰

Při pokusu o možné lokalizování Boytacova středoevropského působení, jak napovídají některé další rysy jeho tvorby, lze vycházet z časové datace, neboť v portugalských dokladech se objevuje jako zkušený stavitel v 90. letech 15. století.³⁹¹ Kromě již zmíněných halových kostelů proto v úvahu přicházejí středoevropská stavební ohniska z druhé půli 15. století. V té době se budoval Frauenkirche v Mnichově, který začal stavět Jorg von Halsbach v roce 1468. Chrám byl vysvěcen v roce 1494 a navazuje na podunajskou oblast s halovými kostely v Landshutu, ve Straubingu či v Ingolstadtu.³⁹² Mohlo by se jednat i o stavby halových chrámů v Nordlingenu, v Brandenburku či v Norimberku.

Halové kostely v českém prostředí i v Krušnohoří souvisely s působením architekta Benedikta Rieda, který byl Boytacovým současníkem, rovněž on se objevil v Čechách na královském dvoře v 90. letech 15. století, konkrétně v roce 1489 již Ried fungoval jako

---

³⁸⁷Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, s. 49.

³⁸⁸Pablo de la Riestra, *La catedral de Astorga y sus referentes alemanes*, in: Freigang, Christian (ed.), *Gotische Architektur in Spain. La arquitectura gótica en España*, *Ars Iberica* band 4. Madrid, Frankfurt, Iberoamericana, Verveut, 1999, s. 273-288.

³⁸⁹Julio Juan Pablo Sanchez, *El modelo "Hallenkirchen" en la arquitectura religiosa del norte peninsular: el papel de los trasmeranos*, in: Maria del Carmen Lacarra Ducay (ed.), *Arquitectura religiosa del siglo XVI en España y Ultramar*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2004, s. 189-235. Zmiňoval krátce také Pedro Dias, *Os portais manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos*, Coimbra, Universidade de Coimbra, 1993, s.206.

³⁹⁰Santiago Fernández Huerta, *The medieval "scientia" of structures: the rules of Rodrigo Gil de Hontañon*, in: Antonio Bechi, Edoardo Benvenuto, (ed.), *Towards a History of Construction. (Between Mechanics and Architecture)*, Basel, Birkhäuser Verlag, 2002, s. 567-585.

³⁹¹Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, *De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular*, in: María Cantera, José Redondo, Vitor Manuel Guimarães, (ed.), *O largo tempo renascimento-Arte, propaganda e poder*, Lisboa, Centro de História de Universidade de Lisboa, Caleidoscópio, s. 311-356.

³⁹²Norbert Nussbaum, *German Gothic church architecture*, New Haven, Yale University Press, 2000, s. 185.

autorita.³⁹³ Jím navržené halové kostely, ať už se jedná o chrám svaté Barbory v Kutné Hoře, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě, kostel svatého Mikuláše v Lounech se liší svým typem zaklenutí i klenebním vzorcem, lze tedy mluvit pouze o podobě, která je čistě vizuálního rázu. Tvorba Boytacy a Rieda mohla vycházet ze středoevropské tradice halových kostelů, ale každý z nich si ji mohl modifikovat na základě dalších svých znalostí a dovedností nebo potřeb vytvářeného prostoru.

4.1.5.2 Tordování a jeho středoevropské souvislosti

Jedním z typických znaků manuelské architektury, který byl použit i v Ježíšově kostele je tordování. V tomto chrámu se projevuje v několika podobách a je stěžejním dekorativním prvkem interiéru, který doplňuje jinak již prostý halový prostor lodi kostela. Šest sloupů tvořených každý třemi vzájemně stočenými pilíři, u nichž se střídá levotočivost a pravotočivost, předznamenává další rozšíření tohoto motivu u dalších portugalských pozdně gotických staveb. V manuelské gotice se tordování objevuje v široké škále různých druhů a je spíše méně staveb, které nemají některý z typu tordování použitý v ostění portálu či oken, na příporách, sloupech, u žeber, nebo jen ve zvýraznění fasády stavby. Další oblastí, kde by se dalo uvažovat o zvýšeném výskytu tohoto druhu dekorace je střední Evropa, především v oblasti dnešního středního Německa a v oblasti Podunají, v jižních Čechách, tordované sloupky jsou součástí portálů ve Vladislavském sále. Proto bude vytvořena alespoň stručná typologie tordování a pokus o zasazení do regionálního kontextu.

Tordované dřívky sloupů byly vytvářeny již v antice, rovněž v předrománském a románském slohu i rané gotice se používaly různé druhy tordování u sloupků nebo u prutů v ostění portálů. Lze zmínit kostel Santa Cristina de Lena stejně jako kostel svatého Prokopa v Záboří nad Labem. (Obr. 37) I druhý typ tordování - stočení dřívků sloupků byl naznačen již v ambitu kláštera San Pedro de la Rua v Estele (obr.36), kreativní zpracování propojení sloupků má i pulpit v Oseku, kde byly stáčené pruty tvořící dřívky sloupů použity i v ostění portálu. Nelze příliš zobecnit, z jakého důvodu se tordování projevovalo v románské a gotické architektuře ve zvýšené míře spíše v závěrečném období, jedno z vysvětlení může znít tak, že byly vyřešeny veškeré konstrukční problémy, a proto se stavitelé a kameníci mohli soustředit na zvláštnosti dekoru.

4.1.5.2.1 Druhy tordování

Tordování lze rozdělit do dvou základních typů dle toho, zda se jedná o stáčení nebo druh kanelování. Vzhledem k rozšíření tordování v pozdní gotice u drobného architektonického detailu, budou uváděny pouze zásadní příklady, které mohly ovlivnit rozšíření tohoto typu dekorace do dalších regionů či mají přímou souvislost se zkoumaným vztahem mezi architekturou střední Evropy a Portugalska. Stáčení je možné rozčlenit na jednoduché a sdružené, přičemž druhé uvedené bylo použito i v Ježíšově kostele, neboť tu byly stočeny vzájemně 3 sloupy, ale vytvářelo se i vzájemné stočení pouze 2 dřívků sloupů. V manuelské architektuře se objevuje tento typ především jako dekorativní prvek staveb, na nichž se podílel Diego Boytaca. Kromě Coimbrы (obr.41) je možné zmínit i kostel Santa

---

³⁹³Pavel Kalina, Praha 1437-1610. Kapitoly o pozdně gotické a renesanční architektuře, Praha, Libri, 2011, s. 23.

Maria de Alcáçova na hradě Montemor-o-Velho (obr.38), který se nachází přibližně 40 km od Coimbrы, nebo v katedrále v Guardě (obr.40), případně v kostele Santa Magdalena v Olivenze. (Obr.153)

Dalším druhem tordování, využívaném zejména u dřívků sloupů a sloupků, je v podstatě kanelování, které není provedeno v přímých liniích, ale stáčí se buď pravotočivě nebo levotočivě, případně je součástí kanelování i vegetabilní dekor. S typem tordování kanelováním se setkáváme v budově burzy ve Valencii, dokončené v roce 1480 (obr. 44a), klášterním kostele v Gössu v Leobenu (obr.44b), v Colégio San Gregório ve Valladolidu (obr.45), v mortuariu dómu v Eichstättu (obr.46) nebo v budově radnice v Jüterbogu, která byla postavena v letech 1498-1507.³⁹⁴ Vegetabilní motiv vložený do tordování byl použit u jednoho pilíře v mortuariu dómu v Eichstättu. Za jiný druh tordování je možné považovat oblouny obtáčející dřík sloupu, které svým zpracováním také vytváří stáčený motiv. S tímto typem se setkáváme například v kostele St. Gervais-et-St. Protais v Paříži, kde je tordování využito pouze na části pilíře. Motiv je zde zvýrazněný i vloženým ornamentem u dalšího pilíře. (Obr.50) Stejný typ tordování byl použit i v severní lodi v dómu v Braunschweigu. (Obr.43) V kapli Korunování Panny Marie na Křivoklátě byl vytvořen podobný typ tordování, oblouny u sedilí³⁹⁵ jsou stáčené, avšak u některých sloupků se střídá protáčený prut bez dekorace s vegetabilně ztvárněným stáčeným prutem. (Obr.39,48)³⁹⁶ Jedním z dalších typů je i provazcovité stáčení, které vytváří dojem lana. V Portugalsku se s tímto motivem stáčeného kamenného provazu lze setkat jak v tvorbě Diega Boytacy, tak u Joãa de Castilha či bratrů Arrudů, kteří jej použili u Torre de Belém i ve výzdobě okna klášterního kostela³⁹⁷ v Tomaru. Poněkud odlišným motivem plastické dekorace pilíře je vytvoření diamantového vzoru na povrchu dřívku sloupu ve farním kostele ve Frankenburgu.

Tordování ve zkoumaném objektu - v Ježíšově kostele - se sice dávalo do souvislosti s tordováním pilířů v sále burzy (Lonja) ve Valencii, Paulo Pereira zmiňoval i dóm sv. Blažeje (St. Basilius) v Braunschweigu, stejně tak burzu v Palmě de Malorca. Druhy tordování nebyly dosud rozlišeny, jedná se ale o podstatný detail, neboť v tomto kostele se objevují oba hlavní popsané druhy tordování. Typ tordování formou kanelování se v portugalském prostředí vyskytuje například v sále pevnosti v Evoramonte, (obr.146)³⁹⁸ který vystavěl Francisco de Arruda. Tento typ tordování používal João de Castilho a v Ježíšově kostele ho je možné spatřit u přípor v presbyteriu. Zároveň se ale v tomto kostele objevuje typ stáčení napodobující lano a to v podobě dekorativně ztvárněných žeber v klenbě presbyteria. Oproti tomu v halovém trojlodí bylo použito k vytvoření efektu tordování vzájemně stočených tří dřívků pilíře, tedy typ tordování, jenž používal na stavebách Diogo Boytaca.

---

³⁹⁴ James H. Acland, *Medieval Structure: The Gothic Vault*, s. 228.

³⁹⁵ Jan Royt vycházel z Kováče a zmiňoval, že tato sedile mohla být určena pro krále, který by tam seděl během mše, neboť Panna Marie se obrací k sedile. Jan Royt, *Křivoklátská kaple. Čeští zemští patroni a jejich reprezentativní úloha v umění doby Jagellonské*, in: Royt, Jan, a kol. (ed.) *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtě Jiřího Kuthana*, Praha, Ústav dějin křesťanského umění KTF UK v Praze, 2005, s. 355-363.

³⁹⁶ Jak zhonotil Petr Macek, mohlo se v tomto prostoru jednat o určitý historismus vzhledem k osobnosti stavebníka Vladislava Jagellonského. Více Petr Macek, *Die Dreifache Welt der Kapelle auf Burg Pürglitz*, in: Jiří Fajt, Horsch, Vladislav Razím, (ed.), *Křivoklát- Pürglitz, Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 17*, Leipzig, Jan Thorbecke Verlag, 2014, s. 51-61.

³⁹⁷ V odborné literatuře bývá tento objekt nazýván i jako „takzvaná kapitulní síň“ či „charola a chór“ V této práci bude používán termín kostel, i když to také není zcela přesné.

³⁹⁸ Paulo Pereira, *Fortaleza Evoramonte, IPPAR*, 2004, s. 15-16

Nápadné rozdíly ve zpracování motivu tordování bylo podstatné zařadit do této podkapitoly a prozkoumat i kvůli možnému rozlišení práce obou hlavních manuelských stavitelů a jejich předchozího působení ve stavebních hutích. U Boytacovy tvorby by se dalo uvažovat i o návaznosti na Podunají. Tordování se objevuje ve zvýšené míře v období pozdní gotiky ve Štýrsku a v Podunají, odkud mohl proniknout tento motiv do jižních Čech, kde byly použity tordované pilíře se stáčenými oblouny s výžlabky jako dekorativní prvek například v dvojlodní části ambitu kláštera minoritů a klarisek v Českém Krumlově.³⁹⁹ Zároveň je Boytacův styl stáčení dřívků pilířů blízký tordování, které bylo použito u původního západního portálu Vladislavského sálu. (Obr. 42) Již renesanční portál u Staré sněmovny (obr.47) však ukazuje Riedovu práci s již klasickým tvaroslovím, které ale používal volně, když zde navazoval motivem tordování na středoevropskou tradici.⁴⁰⁰ Oproti němu Boytaca pracoval s tématem tordování poměrně inovátorsky ještě v intencích pozdně gotických tradic.

4.2 Jeronýmský klášter v Belému

Klášter jeronymitů (Mosteiro dos Jerónimos) se nachází na předměstí Lisabonu u estuárovitého ústí řeky Tejo do Atlantického oceánu ve čtvrti zvané Belém. (Obr. 51) Původně zde nechal vystavět Jindřich Mořeplavec kapli patřící řádu Kristovu. Ta byla dokončena před rokem 1459 a sloužila námořníkům i lidem plavícím se na lodích do lisabonského přístavu. Měla spíše rozměry kostela, neboť se předpokládá, že mohla pojímat až sto věřících. Jak je patrné z dobových vyobrazení (obr.56), klášter dříve stál na břehu řeky, na tzv. pláži Restelo.

Král Manuel chtěl vytvořit monumentální královský klášter, který by byl zároveň panteonem královské rodiny i reprezentativním politicko-administrativním objektem královské moci právě vznikajícího portugalského impéria rozkládajícího se od „Východu na Západ“. Jeho výstavba byla nejen poděkováním za milost Boží po návratu Vasca de Gamy z objevné cesty do Indie, ale klášter měl být postaven i k chvále Panny Marie a na počest Jindřicha Mořeplavce. První kámen byl položen dle Jacintovy kroniky 6.1.1497, další zdroje uvedly až den Tří králů roku 1501.⁴⁰¹ Pozdější datum spíše časově koresponduje s papežským povolením výstavby kláštera a s událostmi odehrávajícími se v kontextu místa a historie s ním spojené. Král Manuel požádal o povolení postavit klášter v roce 1495, tedy poté, co se stal králem, potvrzení získal papežskou bulou v roce 1496. Manuel se oženil s Isabelou Kastilskou a v roce 1498 byl společně s manželkou možným dědicem celé Peninsuly, což byl v té chvíli jeho největší možný politický cíl. A právě v roce 1498 daroval Manuel místo Jeronýmskému řádu,⁴⁰² přičemž kastilští jeronymité⁴⁰³

---

³⁹⁹Roman Lavička, Pozdně gotické kostely na Rožmberském panství, České Budějovice, NPU – územní odbor České Budějovice, 2013, s. 148-153. V této obsáhlé publikaci jsou podrobně uvedené také příklady tordování použité v mikroarchitektuře na panství Rožmberků.

⁴⁰⁰Podrobněji k motivu šroubovice v díle Benedikta Rieda Pavel Kalina, Benedikt Ried a počátky záalpské renesance, Praha, Academia, 2009, s. 78, 208-210.

⁴⁰¹Pedro Dias, Os portais manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos,, s. 13-17.

⁴⁰²Řád Kristův dostal jako náhradu prostory bývalé velké synagogy, kde byl vytvořen kostel Nossa Senhora de Conceição. Chrám, který má po přestavbách dochované manuelské jižní průčelí, byl pravděpodobně také budován stavební hutí u kláštera v Belému. Portál a okna odpovídají typologicky klášternímu kostelu v Belému, a proto se předpokládá, že ho navrhl také João de Castilho a vytvořil ho Nicolau Chanterene. (Obr. 55,57) Konstrukce kostela je pravděpodobně Boytacův návrh, což by odpovídalo významu stavebníků a královské podpoře. Pedro Dias nesouhlasil s názorem Jorge Segurada, že se na stavbě průčelí podílel

měli silné diplomatické i politické vazby na kastilskou korunu. Po vítězném příjezdu Vasca da Gamy z Indie v srpnu 1499 získal budoucí klášter další dary v podobě daní z dovozu zboží z Indie. První skupina mnichů se v klášteře usadila až 21.4.1500.⁴⁰⁴ Proto by slavnostní založení kláštera bylo pravděpodobnější v roce 1501, kdy by zároveň více odpovídalo symbolickému začátku nového století, počátku „Zlatého věku“ portugalských dějin.

4.2.1 Plány a názory na autorství stavby

Kolem plánů a realizací vztahujících se k etapám výstavby a hlavním stavitelům panují v dostupných odborných publikacích i kronikách⁴⁰⁵ rozpory, proto budou rozcházející se údaje zmíněny s odpovídajícím komentářem. Nejspolehlivějším pramenem jsou záznamy o platbách jednotlivých stavitelů a kameníků za konkrétní dílo či podíl na stavbě. Jak zmiňoval José Ribeiro Guimarães, Francisco Adolfo Varnhagen ve své *Noticie* nerespektoval prameny tradované v klášteře, neboť stavbu připisoval jen Joãovi de Castilhovi⁴⁰⁶ a „Joãa Potazzu“ jmenoval s italským původem a s nedoloženým působením na stavbě.⁴⁰⁷ Kronikáři, například Diego de Jesus, ale připisovali počátek řízení stavby německému architektovi Diogovi Putachovi,⁴⁰⁸ zároveň byly uvedeny zmínky o změnách

---

Boytaça, a připisoval jeho vytvoření Joãovi Castilhovi. O této stavbě uvedl Francisco de Holanda, že se jednalo o jeden z elegantních lisabonských kostelů, který zahrnul do skupiny sedmi nejdůležitějších královských staveb vybudovaných v Lisabonu. U kostela byla vybudována nemocnice a v roce 1534 sem bylo přemístěno sídlo řádu Milosrdných, sídlících do té doby při lisabonské katedrále (Sé), kostel se zároveň přejmenoval na Misericórdia. Více Abbade de Castro e Sousa Segurado, *Descrição de Real Mosteiro de Belém com a noticia de sua fundação*. Lisboa, A.I.S. Bulhões, 1837, s. 8. Také Segurado, Jorge, *Da Igreja manuelina da Misericórdia de Lisboa*. „Conceição Velha“. Lisboa, Academia Nacional de Belas-Artes, 1977, s. 19-21, 38-39. Pedro Dias, *Os portais manulinos do Mosteiro dos Jerónimos*, s.237-238. Dnes se kostel opět jmenuje Conceição Velha.

⁴⁰⁵ Jeronymité se usadili v Portugalsku již ve 14. století, tedy krátce po založení řádu v Itálii v roce 1388, kdy se odštěpili od františkánského řádu s vlastním zaměřením na modlitby, rozjímání a studium. Důležitosti a privilegii však jeronymité nabyli až během vlády Alfonse V., a poté za Manuela, jenž i na Alfonsův politický program navazoval. Paulo Pereira, *Mosteiro dos Jerónimos*, s. 16-17. Současně však měl Manuel podstatně bližší příbuzenské vazby a vřelejší vztahy se španělskými monarchy než jeho předchůdci, což se mohlo projevit i v preferenci řádu. Manuel, původně 4. vévoda z Beji, byl ale i velmistrem řádu Kristova, stejně jako jeho strýc Jindřich Mořeplavec, proto symbolicky navazoval i na jeho odkaz a počátky objevných i dobovačských výprav.

⁴⁰⁴ Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*. *História da arte portuguesa no mundo IV*, s. 60.

⁴⁰⁵ Přímo kláštera se týkaly 3 kroniky, které však byly z pozdější doby než z období jeho výstavby, ale mělo se částečně jednat i o opisy záznamů z doby krále Manuela. Nejstarší kronika José de Siguenzy pocházela z let 1600-1605. Druhou kroniku sepsal Diego de Jesus, který napsal všechny epitafy v královském mauzoleu, zemřel v roce 1672. Další kronika byla spojena s Manuelem Baptistou de Castro, jenž zemřel v roce 1750, dle Guimarães se ale měla ztratit. Autor další kroniky, Jacinto od sv. Michala, zemřel v roce 1763 a ve své kronice na úvod zmínil kroniku Manuela Baptisty. Tyto 3 poslední kroniky měly být ztraceny po zrušení kláštera na počátku 19. století, koupili je však údajně občané Lisabonu a Belému. José Ribeiro Guimarães, *Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descriçoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, s. 15-16.

⁴⁰⁶ Francisco Adolfo Varnhagen, *Noticia historica e descriptiva do Mosteiro de Belém*, s. 4-6.

⁴⁰⁷ José Ribeiro Guimarães, *Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descriçoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, s. 16.

⁴⁰⁸ Paulo Pereira k tomu dodával, že jméno stavitele Putachy uváděné taktéž jako João Potazza bylo poitalštěno dle dobové módy v XVII. a XVIII. století. Paulo Pereira, *Mosteiro dos Jerónimos*, s. 21. Sousa

plánů výstavby kláštera za Jana III. kvůli změně využití stavby. Původní projekt měl dle Ribeiry více odpovídat stavbám z německého prostředí: „je potvrzeno, že německý architekt Diogo Putacha dělal plán celého kostela, refektáře, dormitáře a spojujících prostor.“⁴⁰⁹ Paulo Pereira zmiňoval původní Boytacův plán stavby, který se měl nacházet v klášteře ještě počátkem 19. století, poté se ale ztratil.

Reynaldo dos Santos připisoval Boytacovi návrh stavby a konstrukci původního chóru a transeptu kostela, neboť se kostel obvykle začínal stavět právě od chóru. Rovněž vítězné oblouky a kaple, společně s polygonálními pilíři a tedy i návrh halového prostoru příslušel dle jeho názoru Boytacovi. Otázka volby Boytacy, coby „mestre de obras“ byla dle Santose poměrně jasná, neboť měl za sebou výstavbu Ježíšova kostela v Setúbalu.⁴¹⁰ Také se jednalo o zetě Mateuse Fernandese, hlavního stavebního mistra kláštera v Batalhe, kde byl panteon Aviské dynastie, proto byla zajištěna i určitá stavebně-ideová kontinuita práce na novém klášteře. Při jeho navrhování se předpokládala jeho reprezentativní funkce a zároveň to mělo být místo, které sloužilo řeholnímu životu, projekt byl rovněž uzpůsoben místním podmínkám na pobřeží řeky, kde dříve klášter stál, jak je patrné z dochovaných dobových vyobrazení. Zejména podélné západní křídlo rozprostírající se podle břehu řeky (obr.56) se odlišuje od „klášterů-paláců“, které si budovali Isabela Kastilská a Ferdinand Aragonský, a dle jejichž staveb tento typ kláštera stavěl. Obytné prostory klášterů-paláců zaujímaly až třetinu kláštera. Patřily k nim například kláštery v Tordesillas, v El Paular, v Huelvě, v Miraflores, v Pobletu a v Ávile.⁴¹¹ Klášter byl především místo s vlastním životem, symbolický pozemský ráj. Budovy sloužící mnichům, tedy kapitulní síň, knihovna, refektář, ambit, pracovní prostory a hospodářská stavení byly proto navrženy kvůli klidnějšímu prostředí severně od kostela, což umožňovalo snoubit všechny funkce královského kláštera. (Obr.53)

V průběhu výstavby došlo ke změnám plánů, protože král ve své závěti v roce 1517 ustanovil klášter královským panteonem, což zřejmě vedlo k dalšímu výraznému snížení stavební aktivity na dosavadním královském panteonu, Nedokončené kapli založené králem Duarte v Batalhe. Neopominutelný vliv na toto rozhodnutí mělo zřejmě úmrtí královny druhé manželky, královny Marie, která zemřela pouhý měsíc před sepsáním Manuelovy závěti po sedmnácti letech společného života.⁴¹² João de Castilho, hlavní

---

ho uvedl jako jediného stavitele Belému, jeho jméno napsal jako João Potassi a připisoval mu italský původ. Castro e Sousa, *Abade de, Descrição de Real Mosteiro de Belém com a noticia de sua fundação*, s. 16.

⁴⁰⁹ Mělo se jednat o informace tradované v klášteře a sepsané mnichy v avízu o nezaplacený nájem královského námořnictva, kde se uvádělo, že kostel měl být přístupný z palácové část kláštera krytým mostkem přímo na tribunu kostela. José Ribeiro Guimarães, *Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descriçoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, s. 17.

⁴¹⁰ Reynaldo dos Santos, *Estilo Manuelino*, s. 24.

⁴¹¹ Pavel Štěpánek uvedl i funkci klášterů-paláců pro katolické krále, neboť se jednalo se o místo, kam chodili odpočívat od státnických povinností, kde budovali své knihovny. Zmiňoval i historický vývoj středověkých královských hradů, přebudovaných na kláštery-paláce. Španělské královské paláce získaly určitou formu komfortu až po pominutí muslimského nebezpečí, neboť nádhera a pohodlí maurských paláců byla inspirativní i pro španělské krále na dobytých územích, a proto byla jejich sídla ovlivněna palácovými obydlími maurských vládců a na jejich výstavbě se podíleli mudéjarští stavitelé. Pavel Štěpánek, *Náhrobky v dvorských kaplích vrcholného a pozdního středověku ve Španělsku/Sepulchres in Court Chapels of the High and Late Middle Ages in Spain*, in: Fajt, Jiří, (ed.), *Court chapels of the high and late middle ages and their artistic decoration*, Praha, Národní galerie, 2003, s. 457- 469.

⁴¹² Po její smrti strávil král nějaký čas v klášteře Pen(h)a Longa v kopcích nad Sintrou. (Obr.99) Damião de Góis uvedl, že královna byla po porodu syna Antónia nemocná a žádný lék jí nemohl pomoci. V den, kdy

stavitel – „mestre de obras“, musel přizpůsobit koncepci dostavby kláštera i kostela novým požadavkům. Klášter měl být rozšířen, aby nově pojmul až sto mnichů, a také ustavení královského mauzolea si vyžádalo ještě podstatně monumentálnější rozmach při plánování kostela, klášterních budov a jejich prostoru, struktury i dekorace.

4.2.2 Boytacova etapa stavby kláštera

Klášter byl budován díky zlatu z Guiney a zároveň získal od krále Manuela další dary – daně z dovozu zboží z Indie.⁴¹³ K tomu se přidaly i daně ze zboží ze Sofaly či Vera Cruz, což mohlo být dle Moreiry až 75 kilogramů zlata za rok. Prvním dohlížitelem stavby byl Pero Travaços, který se ujal této pozice roku 1501 a mzda mu byla vyplácena florentským bankéřem Bartolomeem Marchionim, jenž byl finančním radou krále Manuela I. Diogo Boytaca byl prvním hlavním stavitelem kláštera, lze mu připisat původní projekt kláštera a počátky stavby ambitu i klášterních budov, obvodových zdí kostela a pilířů.⁴¹⁴

V důkladně zdokumentované fázi stavby kláštera v roce 1514 je doložen hlavní stavební mistr Boytaca, který přijel nejspíše z dozoru nad některou pevností v severní Africe do kláštera i se skupinou pracovníků, z nichž bylo 20 kameníků, devět truhlářů a 22 pomocníků. Počet pracovníků se po celý rok měnil, kameníků zde pracovalo až 99, rovněž množství pomocníků se výrazně lišilo, nejvíce jich bylo 93. V této rozsáhlé skupině pracovali také řeholníci a Maurové. Při výrobě směsovitě „malty“ se uplatnily i ženy, které donášely na místo vodu.⁴¹⁵ Je otázka, nakolik byl Boytaca skutečně přítomen na stavbě mezi léty 1514-1516, neboť současně je především v letním období doložen v severní Africe, kde dozoroval na stavbu pevností.⁴¹⁶ Během jeho nepřítomnosti v Belému

---

zemřela, odešel král do kláštera Penha Longa, kde strávil dva týdny, poté byl ještě osm dní v klášteře São Bento v Xabregas(?), nejasně uvedeno, v Xabregas, dnešní čtvrti Lisabonu byl klášter tohoto patrocinia), poté se vrátil ke dvoru, což všechny potěšilo. Ovšem jeho závěť datovaná přesně měsíc po smrti královny, tedy 7.4.1517 byla také sepsána v klášteře Penha Longa, tak se tam král Manuel pravděpodobně vrátil. De Góis zmínil o královně, že byla upřímná ve všem, co dělala, starala se o druhé, neměla ráda zahálku, zakládala nové kláštery a všechny své děti milovala stejně, nikoho nepreferovala, stejně tak je potrestala, pokud si to zasloužily. Damião de Góis, Crónica do serrenisimo Rei Manuel, 4. kniha, kapitola 19, s. 491-492. António byl královnino desáté dítě.

⁴¹³ Paulo Pereira, Do modo gótico ao manuelino, s. 60.

⁴¹⁴ Reynaldo dos Santos, Estilo Manuelino, s. 24.

⁴¹⁵ Lina Maria Marrafa de Oliveira, O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII, s. 21-57.

⁴¹⁶ V roce 1514, konkrétně 25.5., přijel Diogo Boytaca do Maroka společně s dalším stavitelem Sebastianem Luíssem, aby si prohlédli a dozorovali několik staveb, načež od 9.6. pobývali v pevnosti Alcácer-Ceugeru, 28.7. však už jsou doloženi v Arzile, kde zjišťovali, jak pokročila tamější stavba pod vedením Francisca Danzilha, významného stavitele pevností. Pedro Dias, Arte de Portugal no mundo 1. Norte de África. Lisboa, Público, 2008, s. 55. Dochoval se dokument, v němž je uvedeno, že mistr Boytaca chválil mistra Danzilha za jeho stavbu. "E no regimento diz que nam tenha cada hua mais que quatro pedras que sã xii e o maisque seja daluenaria. Diz Francisco danzilho que todas se ham mister e que sua alteza lhas nam mandar pagar que sã suas. E mestre Boytaca diz que ainda que lhe ña comtem todas que he bem que lhe contem delas por que a obra estaa asy muy booa." Další zpráva zmiňovala nejen pochvalu, ale i dobře postavenou stavbu: "Porem diz mestre Boytaca que está asy muy bem repartidos e a villa muy forte com elles e que se forã menos que senã podera bem guardar o muro com a artelharia." V materiálech ale býval stavitel Francisco Danzilho nebo Danzinho uváděn spíše nepřimo. Další stavbou, na níž se podílel, bylo opevnění Ceuty, kdy se dochoval záznam o vyměřování: „Começamos a medir em a dita cidade de Cepta, em xx biiij (28) dias de junho de bc xiiij (1514)." Další informace z Ceuty dokládá, že s jeho dílem byli spokojeni a chválili jeho stavební inovace i samotní dělostřelci a vojenská posádka společně s velitelem. „Asy que mōta mais nesta que estaua

docházelo ke snižování počtu řemeslníků, ale stále bylo objednáváno velké množství materiálu z lomů.⁴¹⁷

V dokladech z února a března roku 1516 jsou uvedeny i konkrétní výrobky, za které dostali řemeslníci zapláceno. Je doložena „garga“, tedy chrlič, který byl ale pravděpodobně užít na opravu ještě u staré sakristie původní „kaple“ z doby Jindřicha Mořeplavce, která se ještě používala. Ta ale byla v následujících letech přestavěna Joãem de Castilhem. Další vytvořenou kamennou částí byl například „trocydo“, což je s největší pravděpodobností tordovaná část kamene, tedy jeden z „boytakovských“ motivů. Jiným zaplaceným kusem opracovaného kamene byl „noo“ tedy uzel, jenž mohl být použit jak do okenního ostění, tak mohl doplňovat vegetabilní dekoraci. Byly vyrobeny i kamenné „alquachofre“-artyčky a také svorníky. V této fázi se tedy mohlo nejspíše jednat o svorníky do sakristie nebo do klenby kostela, jehož základní návrh nese ještě Boytakův rukopis použitý již u Ježíšova kostela v Setúbalu,⁴¹⁸ tedy širokou hlavní loď a užší boční lodě a halové řešení interiéru. I z vytvářených kamenných částí lze usuzovat na již pokročilou stavbu nového chrámu s halovou dispozicí.

Diogo Boytaca se tedy v době svého vedení stavby v Belému podílel jako stavitel i na dalších stavbách v království, a tak v momentě, kdy nebyl přítomen v Belému, měl svého zástupce Ruie Pirese, který na stavbě dělal již od roku 1505. Krátce v Belémské stavební huti pracoval v letech 1514-15 i stavitel Francisco de Arruda, neboť připravoval se svými spolupracovníky vybudování další stavby v Belému - Torre de Belém (Belémské věže), a bral plat ve stavební huti kláštera. Původně král Manuel uvažoval, že i stavbu Belémské věže svěří Boytacovi.⁴¹⁹ Krátce poté, v roce 1516, se ale Diogo Boytaca začal

---

hordenada cinquenta e duas braças dezaseis palmos e isto porque he mais comprida e alta e larga alguma cousa, como se vera pela conta, e o dito Fr.co damz.o dise que o conde e os bombardeiros forã ao principiar dele e diserã que hera bem que se fizese desta maneira por a artelharia poder bem jugar." Jednalo se především o zápisy z manuskriptu „*Livro das medidas das obras de Alcaccer, Ceuta, Tanger e Arzilla*“ autorů Bastiãma (Sebastiana) Luíse a mistra Boytacy. Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 1, A-G, s. 272. Za svou práci na královských stavbách v zámoří získal Danzilho od krále Manuela I. titul cavalheiro - rytíř. Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 1, A-G, s. 275. Podobně je tento titul cavalheiro zmiňován i například u stavitele Francisca Arrudy. Titul cavalheiro je uveden u několika stavitelů manuelské architektury v dokumentech vydaných Sousou Viterbou. Podobně Roriczer a Schmuttermayer titulují „Junckers von Prag“ ve svých spiscích stavitelskou rodinu Parlérů, což poukazuje na důležitost tohoto povolání a schopnost králů - stavebníků ocenit dobré stavitele. Podstatnější zhodnocení udělování rytířských titulů stavitelům a kameníkům na konci středověku a na počátku novověku by bylo možné udělat na základě dalšího, hlubšího výzkumu, který by zahrnoval srovnání situace ve více evropských regionech. Stručnější popis urbanismu portugalských strategických bodů v Maroku rovněž Jorge Correia, Alberto José Darías Príncipe, *Territorialidad y urbanismo – estrategias de la presencia portuguesa en África septentrional*, in: Víctor Manuel Mínguez Cornelles, (ed.) *Las artes y la arquitectura del poder*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2013, v elektronické verzi s. 1027-1038.

⁴¹⁷ Lina Maria Marrafa de Oliveira, *O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII.*, s. 21-57.

⁴¹⁸ Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV.*, s. 63, Lina Maria Marrafa de Oliveira, *O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII.*, 21-57.

⁴¹⁹ Více je uvedeno v odpovědi Lourença Fernandese „dohlážiteli“ stavební huti v Belému králi Manuelovi z prosince 1513, kde napsal, že také preferuje Diega Boytacu coby stavitele nové Torre v Restellu, kterou je nezbytné postavit. Reynaldo dos Santos, *A Tôrre de Belém 1514-1522*, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1922, s. 54-55 „e digo, senhor, que huuns amigos de mestre boytaca disseron aqui que el rrej mandaua por ele pera que lhe vyesse fazer huua torre em restelo velho, que certo, senhor he muy neçesarea.“ Boytaca ale

vytráčet z platebních dokumentů ke stavbě kláštera a hlavním stavitelem se stal João de Castilho, jenž pokračoval i ve vedení stavby Ježíšova kláštera v Setúbalu.

Jméno Dioga Boytacy se v roce 1517 přestalo zcela objevovat v dokumentech týkajících se stavby Jeronýmského kláštera. Pravděpodobně se tak stalo kvůli špatné lokaci a neúspěšnému vybudování pevnosti Mámora v Maroku, která vedla k největší vojenské ztrátě krále Manuela.⁴²⁰ To mohlo vést k tomu, že Boytaca byl odejit ze stavby kláštera v Belému.⁴²¹ Stavitel se vrátil na odpočinek do Batalhy, kde vlastnil dům, měl ženu a také se podílel na výstavbě kláštera a nového farního kostela.

4.2.3 Castilhova etapa výstavby kláštera

Větší část výstavby kláštera probíhala již pod vedením Joãa de Castilha, kterého uvedl do funkce Diogo Boytaca na jaře roku 1516. Zcela jistě ale už v předchozích měsících působili oba stavitelé v klášteře společně. Castilho měl zkušenosti z některých významných portugalských staveb a byl již ze stavby zaklenuí chóru v katedrále v Braze známý především svými konstrukčními technologiemi kleneb, neboť "uměl klenby". Je řazen k tzv. druhé generaci manuelských stavitelů.⁴²² Prošel hlavními španělskými stavebními hutěmi, spolupracoval v Burgosu se Simonem de Colonia a doprovázel ho i na stavbu katedrály v Seville.⁴²³ João de Castilho projektoval sakristii, kapitulní síň, pravděpodobně boční západní portál (obr. 198), hlavní jižní portál, společně s dalšími

---

mohl spolupracovat s Franciscem Arrudou při přípravě plánů na stavbu Belémské věže v klášterní stavební huti.

⁴²⁰Vzhledem k potřebě stabilizovat prostor mezi pevnostmi Arzila, Tanger na severu a pevnostmi Azamor a Safi na jihu marockého pobřeží bylo rozhodnuto obsadit ústí řeky Cebu a vybudovat zde pevnost. Král Manuel I. pověřil v červnu roku 1515 Rodriguese Berriu a Joãa Rodriguese společně s neznámým kameníkem, aby našli to pravé místo na výstavbu pevnosti. Hlavním stavebním mistrem byl jmenován Boytaca, Berrio byl správcem. Ten údajně vybral místo pro výstavbu proti názoru všech ostatních, i když byly v okolí příhodnější lokality. Okamžitě se začalo se stavbou, nejprve ze dřeva, poté z kamene. Na budování pevnosti se podíleli všichni lidé z pevnosti, jejímž velitelem byl António de Noronha. Během výstavby pevnosti došlo v červenci 1515 k ataku vládce Fezu a Meknese a pevnost byla odříznuta od moře, lidem v pevnosti došlo jídlo, také jich velké množství zahynulo i v bahně. Celková ztráta byla 4000 lidí a více než 100lodí, kotvicích na pláži. Hodně mužů i žen vzali Mauři do otroctví. Neúspěch byl způsoben špatnou lokací, v místě byly i bažiny, avšak další stavitel, (Diogo) de Medina okamžitě (1.8.1515) popsal celou situaci králi Manuelovi tak, že se při stavbě pevnosti spoléhalo na názor Boytacy, který měl vědět o nevhodném umístění, a jeho názor nebyl brán v potaz. Pedro Dias, Norte de África, s. 61-63, Damião de Góis, Crónica do serrenisimo Rei Manuel, kniha 3., kap 76., s. 427-429. Také společně s dopisem Diega de Mediny králi Manuelovi v Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s.126-128.

⁴²¹Zmiňoval například Paulo Pereira, Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV, s. 64. Dle názoru autorů 19. století, například José Ribeiry Guimarãese, zcela skončil. Ohledně výměny stavitelů také Lina Maria Marrafa de Oliveira, O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII., s. 21-57.

⁴²²Paulo Pereira, Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV, s. 64.

⁴²³Ricardo Jorge Nunes da Silva i Pedro Dias uvádějí jeho práci na katedrále v Seville. Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s.131. Ricardo Jorge Nunes da Silva, Os abobamentos pétreos na arquitectura tardomedieval do ciclo Bracarense - a influência do Norte de Espanha (Burgos), in: Convergências 1/2009, nestránkováno. Dle Francisca Marquese Sousy Viterba pocházel ze Santanderu a byl na zkušené i v Neapoli a v dalších městech v Itálii, kde se prakticky seznámil s renesancí, pak přišel do Portugalska. Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 183.

klášterními objekty a byl to z větší míry právě on, kdo vtiskl klášteru jeho podobu. V pramenech v roce 1517 se uvádí, že „král zakladatel“ ustanovil skupinu dodavatelů materiálu a pracovníků, kolem kláštera fungovala rozsáhlá stavební huť. Castilho měl během výstavby kláštera dva hlavní mistry Pedra de Trilho a Filipa Henriquese, neboť tu průběžně pracovalo kolem 200 lidí.⁴²⁴ Celkové číslo je vyšší, dle dostupných výplatních dokumentů zde někteří kameníci pracovali pouze krátce, což ale nevylučuje, že se mohli podílet na výstavbě dalších důležitých královských staveb v okolí, například Belémské věže nebo kostelů v Lisabonu.

Kameníci, kteří na místě opracovávali kámen do požadovaného tvaru, měli k dispozici vápenec dodávaný z okolních lomů z Paradely, Ajudy, Oeiras, Ria Seca, Alvita a Laveiras. Bloky tmavého kamene (pravděpodobně čediče, zaznamenaná je „pedra negra“ - černý kámen) do základů byly dodávány přímo z Restela.⁴²⁵ Materiál se dopravoval na místo stavby volskými potahy nebo byl posílán k vodě, buď k řece nebo na pobřeží, a pak byl dopravován ke klášteru bárkami, skladoval se v kůlnách v Restelu.⁴²⁶ Využívalo se tak přirozených podmínek lokalizace kláštera na břehu řeky Tejo.

V roce 1517 pracovalo na stavbě několik skupin s celkem 110 pracovníky, kteří měli práce na výstavbě kláštera rozděleny následovně: João de Castilho navrhl hlavní portál (obr.54), sochař Nicolau Chanterene⁴²⁷ s dalšími sochaři, kteří povětšinou byli také Francouzi, pracoval na vedlejších portále, španělská skupina Pera Guterrese stavěla kapitulní síň. Rodrigo Potenzilho, rovněž Španěl, velel menší čtyřčlenné španělské skupině vytvářející portál kapitulní síně. Třicet osm pracovníků vedených Perem de Trillo stavělo ambit. Syn hlavního stavitele kláštera v Batalhe, Mateuse Fernandese, Filip Henriques⁴²⁸ se s 55 pracovníky podílel na budování ambitu. Leonardo Vaz zaklenul refektář ještě v „Boytacově stylu“ hvězdivou klenbou, na pracích v refektáři se společně s ním podílelo dalších 15 lidí.

Hlavní část kláštera byla postavena do roku 1519, kdy již bylo kompletně vybudováno i patro ambitu. Na dokončení zaklenutí přízemí, stejně tak na pracích v patře se podílel João de Castilho se svou skupinou pracovníků, mezi něž patřil i jeho mladší bratr Diogo.⁴²⁹ Jednalo se o první ambit v Portugalsku, u kterého bylo provedeno zaklenutí i v patře. (Obr. 63) Mistrné sochařské práce byly rozděleny především mezi Nicolaa Chanterena a Joãa de Castilha, který vytvářel také dekoraci na pilířích chrámu, a byl

---

⁴²⁴Lina Maria Marrafa de Oliveira, O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII., s. 21-57. Jména hlavních stavitelů a vedoucích kameníků uvedl i Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 186.

⁴²⁵Paulo Pereira, Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). História da arte portuguesa no mundo IV, s. 62, Lina Maria Marrafa de Oliveira O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII., s. 21-57.

⁴²⁶Paulo Pereira, Mosteiro dos Jerónimos, s. 24.

⁴²⁷Lina Maria Marrafa de Oliveira, O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII., s. 21-57.

⁴²⁸S vysokou pravděpodobností se jednalo o syna Mateuse Fernandese, jak vyplývá z tohoto dokumentu: "...Seomm certos os que este conocimento vyrem como Mateus Frz., recebedor das obras da Batalha, conoceu e confesou que recebeu estes tres mil r.s conteudos em este desembargo arryba espte.e por dito Mateus Fernandes mestre ser fynado asynou Filypue Anryquez seu filho por ele..." Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 340-341.

⁴²⁹Knihy skupin kameníků a stavitelů i jejich vedoucích, kteří byli zaměstnáni v Betlémském klášteře v roce 1517, 1518 viz Lina Maria Marrafa Oliveira, Anexos documentais, in: Miguel Soromenho, a kol.(ed.), Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 219 -283.

zodpovědný za stavbu sakristie.⁴³⁰ Celková výše platů činila v roce 1517 140 tisíc realů, z toho 90 tisíc bylo zapláceno za vytvoření ambitu a portálu, 50 tisíc realů za sakristii a kapitulní síň.⁴³¹

Další významný doklad o stavbě kostela je z roku 1522, tedy již z období vlády Jana III., kde se píše o platbě Joãovi de Castilhoovi za zaklenuí a za pilíře v transeptu, čímž je jasně potvrzeno jeho autorství: „Nos mandamos ora per noso desembarguo a Pero Llopes que entregue a J^o decastelo, mestre das obras de Beleem, mill cruzados em parte de paguo da empreitada, que o a novamente com elle he feita sobre o fazimento das abobadas e pyllares (d)e? cruz(e)yro da Igreja de Bellem, os quaees lhe ade entregar a certos tempos.“⁴³²

4.2.4 Stručný popis interiéru kostela

Trojlodní kostel prezentuje typ „igreja-salão“, jak se v Portugalsku nazývají halové kostely. (Obr.58) Boční lodě jsou výrazně užší oproti hlavní lodi, oddělují je 4 pilíře s povrchem segmentovaným do pásů s vegetabilním a florálním motivem s drobnými baldachýny a podstavci. Dva pilíře oddělující transept jsou rovněž na povrchu zdobeny vegetabilním motivem. Svazkový typ pilíře se nejvýrazněji projevuje u soklů, patek a hlavic. Ty jsou tvořeny drobným vejcovcem. Spojnice těchto pilířů jsou osazeny sochami na podstavcích a završeny baldachýny. Další dva pilíře s ornamentalistikou odpovídající pilířům v lodi jsou součástí kůru.

Severní stěna je pročleněna půlkruhovými okny se špaletami zdobenými pásem s bobulemi a pásem s florálním motivem. Klenební žebra bočních lodí jsou tu svedena na meziokenní tordované zkrácené přípory, mezi jejichž stáčené pruty jsou vloženy také bobule. Členěné konzoly polopřípor dosedají na drobnou válcovou římsu doplněnou ve spodním výžlabku taktéž florální dekorací. Tak se tyto dva ornamentální motivy použité u oken opakují i v horní části stěny. Dolní část ukazuje odlišný prostor nejen z hlediska použité dekorace, ale i světelného působení. Stěna je zde členěna zdobenými závěsovými portály doplněnými podstavci na sochy a baldachýny pokračujícími do tvaru fiály. Jižní zdi kostela dominují dvě okna v západní části a velikostí poloviční středové okno nad jižním portálem, který má v interiéru pouze jednoduchý portál. Špalety oken, završené kytkami, jsou ohraničeny tordovaným provazcovitým prutem. Kromě pásů s vegetabilním a florálním dekorem obsahují také baldachýny a podstavce na sochy. Tvar i umístění přípor a říms se shoduje na jižní i severní stěně. Celý prostor lodi je zaklenuť v podstatě valenou klenbou, jak doložily Genim a de Jonge,⁴³³ s vloženým vzorem, který je v Portugalsku unikátní, neboť v centrální lodi tvoří žebra hvězdice s osmi paprsky ohraničené oktogonálním prstencem. (Obr.59) Transept je oddělen od lodi vítěznými oblouky, hlavním půlkruhovým a vedlejšími lomenými oblouky dekorovanými provazci s

---

⁴³⁰Reynaldo dos Santos, *Estilo Manuelino*, s. 24.

⁴³¹Lina Maria Marrafa de Oliveira, *O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII.*, s. 21-57.

⁴³²Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 1, A-G., s.190, také ANTT, *Corpo Chronologico*, parte 1, maço 28, n. 90.

⁴³³Mira Soraya Godinho Monteiro Genim, Krista De Jonge, *Concepção e construção de abóbadas nervuradas análise geométrica e formal*, s. 881-891.

vloženými drobnými bobulemi a s výžlabky vyplněnými vegetabilním dekorem svedenými na dva svazkové pilíře.

Klenba v transeptu má odlišný vzor. (Obr. 60) Pereira ho nazval nejkomplexnějším žebrovým systémem v Portugalsku, kde se, dle Kublera, projevila snaha zaklenout za využití pozdně středověkých možností co největší prostor s minimálním použitím opěrných pilířů.⁴³⁴ Klenbu transeptu tvoří složitý vzorec, v němž se střídají žebra tvořící osmipaprscité hvězdice, které jsou ohraničeny krouženým prstencem a šetsnáctipaprscité hvězdice ohraničené čtvercem, jehož strany tvoří čtvrtinu osmipaprscité hvězdice. Lze ji rozdělit několika různými způsoby. Pokud se celý prostor rozdělí do tří polí, obsahuje každé pole 3 svorníky s manuelskými motivy. Tyto svorníky tvoří střídavě střed osmipaprscité hvězdice ohraničené prstencem tvořeným krouženými žebry a střed šestnáctipaprscité hvězdice ohraničené žebry tvořícími čtverec. Tyto dva základní motivy se střídají na celé ploše. Hlavní diagonálně vedená žebra nejsou stěžejními, těmi jsou žebra rozdělující plochu na tři pole, ostatní diagonálně vedená žebra tvoří v podstatě síť, se zvýrazněním průsečíků jednotlivých polí sítí drobnými svorníčky s florálním motivem a křížem řádu Kristova a dalšími motivy.

Změnu původního stavebního plánu, dispozice i klenebního vzorce naznačují nevyužité, mohutnější polopřípory lemující vítězné oblouky a pokračující až do klenby, na které ale nejsou svedena žebra klenby transeptu.(Obr.61,62) To by odpovídalo předpokladu, že Boytaca navrhl nejen loď, ale i transept a během jeho působení stály již obvodové zdi a pilíře minimálně po podokenní římsu, jak tomu napovídá i záclonové provedení portálů v severní stěně, neboť záclonový typ okna použil Boytaca i při přestavbě klášterního kostela svatého Kříže (Santa Cruz) v Coimbre. Zároveň ale tato zkrácená přípora odpovídá dalším v kostele použitým polopříporám, proto by bylo možné jejich provedení datovat do posledních let společného působení Boytaca a Castilha, který následně v dalších letech změnil rozměry, konstrukci zaklenuť a klenební vzorec, jak dokládá dokument o platbě za transept. Také provedení tordování pilířů u vítězného oblouku oddělující transept od manýristického závěru odpovídá ještě Boytacově stylu, a tak pravděpodobně již stál i původní závěr. Je také možné, že se vyskytly konstrukční problémy se zaklenuťm tak velkého prostoru bez použití centrálních pilířů, které se podařilo vyřešit právě Castilhovi.

4.2.5 Ambit

Klášterní ambit je ukázkou bohatého dekoru manuelské architektury. Z velké části ho navrhl João de Castilho, ale některé části jsou výsledkem rekonstrukce kláštera v 19. století během které byl při obnovování ornamentalistiky arkád ambitu zachován styl manuelské architektury v její neomanuelské parafrázi.⁴³⁵ Tyto úpravy se týkaly především nově vytvořených výplní arkád v prvním patře ambitu, které byly nejvíce zničeny během zardění ambitu. (Obr. 63, 68) Arkády i pilíře jsou kompletně ornamentálně dekorovány umně provedenými medailemi či erby s královskými znaky a emblémy, nejrůznějšími vegetabilismy, bájnými zvířaty i lidskými postavami. (Obr. 199, 200) Některé nárožní

---

⁴³⁴Paulo Pereira, *Mosteiro dos Jerónimos*, s.73.

⁴³⁵Jedná se o práci Raymunda Valadase, který vedl přestavbu v letech 1883-1886. Lina Maria Marrafa de Oliveira, *O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII.*, s. 21-57.

sloupky či výplně arkád jsou tordované. V prvním patře ambitu je výzdoba spíše zaměřená na na zobrazení sakrálních motivů. (Obr. 64, 65)

Klenby ambitu typologicky odpovídají Castilhovu stylu a pro zaklenuť bylo použito několik základních klenebních vzorců. Jedním z nich je čtyřcípá hvězdice, do které jsou vloženy další přidavná žebra, která vytvářejí tzv. listovou klenební figuru. Jiný vzor tvoří rovněž do čtyřcípé hvězdy vložená kroužená žebra, jež tvoří oktogonální hvězdice. Klenební vzorce v rohových polích se vždy odlišují. Některá klenební žebra vytváří dojem drobných vegetabilních úponků, všechny svorníky jsou bohatě zdobeny florálním vzorem, královým osobním emblémem, královským erbem či křížem Řádu Kristova. (Obr. 158, 181)

4.2.6 Stručný popis pomanuelinských fází výstavby kláštera

Kvůli důležitosti tohoto kláštera budou ve stručnosti zmíněny také některé mladší stavební přestavby či úpravy, neboť jeho stavební historii nelze vztahovat pouze na manuelské období, i když je stěžejním tématem práce. Manuelův syn Jan III. pokračoval v královské podpoře a štědrých donacích klášteru, jak dokládá například jeho dar 10 tisíc cruzados na klenbu a na pilíře transeptu.⁴³⁶ Po Castilhovi se stal v letech 1545⁴³⁷ - 1551 hlavním stavebním mistrem klášterního komplexu Diogo de Torralva, jenž navazoval na práci svých předchůdců a jeho tvorba se projevila především v ornamentalistice patra ambitu již v renesančním duchu.⁴³⁸ Torralva patřil k nejvýznamnějším architektům portugalské renesance, Francisco Marques Sousa Viterbo zmiňoval jeho možný italský původ. Podílel se i na dostavbě dalšího lisabonského královského kláštera Madre de Deus, jeho dílem je i renesanční ambit Jana III. (zvaný též Velký ambit) v klášteře Kristova řádu v Tomaru.⁴³⁹

Jeronýmský klášter byl v podstatě dokončen v roce 1551 a byli to Jan III. společně se svou manželkou Catarina, kdo vytvořili z Belému skutečné královské mauzoleum. Během velkolepého ceremoniálu nechal Jan III. přemístit do nového královského mauzolea ostatky svých rodičů, krále Manuela, jeho manželky Marie, i svých sourozenců. Celé slavnosti trvaly 6 dní a během nich byly královna Catarina, manželka Jana III., a infantka Marie, nejmladší sestra krále, ubytované v klášteře, král v domě vévody Vimiosa a princ následník João Manuel⁴⁴⁰ (1439-1554) u mistra Diega de Torralvy,⁴⁴¹ což může být dokladem dobrých vzájemných vztahů panovníka a jeho hlavního stavebního mistra.

---

⁴³⁶ Lina Maria Marrafá de Oliveira, O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII., s. 21-57. Také poznámka č.

⁴³⁷ Dopis Jana III, Diogo Torralva už byl uveden s titulem „cavalheiro de mina casa“. Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário histórico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal, díl 3, S-Z, s. 126-127.

⁴³⁸ Paulo Pereira, Mosteiro dos Jerónimos, s.34-41., Reynaldo dos Santos, Estilo manuelino, s. 24-25.

⁴³⁹ Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário histórico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal, díl 3, S-Z, s. 125-134.

⁴⁴⁰ João Manuel zemřel 2.1.1554, až 18 dní po jeho smrti se narodil jeho manželce, princezně Joanne de Austria, dceři císaře Karla V. a Isabely Portugalské, syn Sebastian (Vytoužený , O Desejado, 1554-1578). Bayaó, Jozé Pereira, Portugal cuidadoso, e lastimado com a vida e perda do senhor rey Dom Sebastião, o Desejado de saudosa memoria. Lisboa Occidental, Officina de Antonio de Sousa da Sylva, 1737, Knih 1, s.1.

⁴⁴¹ Lina Maria Marrafá de Oliveira, O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII., s. 21-57.

Královna Catarina pečovala ve velké míře o stavbu královského mauzolea. Podnítila také přestavbu manuelinského chrámového presbytáře, který již neodpovídal potřebě královského panteonu, a bylo nutné jej rozšířit, neboť tato královna postupně pochovala všechny své syny. Návrh přestavby a počátek výstavby je pravděpodobně dílo Dioga de Toralvy, dokončil jej Jerónimo de Ruão ale již v manýristickém stylu.⁴⁴² Poté se dotvářely spíše drobnosti. V rajském dvoře byla postavena nádrž a instalována kašna na vodu, které byly odstraněny v 19. století, ale jsou zřetelné na některých obrazech. (Obr. 68) V dekoraci se začaly používat kachle s různými náměty na obklad stěn místností. V interiéru bylo umístěno i množství obrazů, ostatků s umně vyhotovenými schránkami, nábytek a porcelán.

I během vlády španělského krále Filipa II. (v Portugalsku jako král Filip I.) se pozornost monarchy soustředila na přestavby a úpravy v nově vybudovaném královském panteonu. Mniši se snažili získat potvrzení předchozích privilegií a kromě nich dostali i významné dary. Po vzoru svého paláce - kláštera v Escorialu nakázal Filip III. (v Portugalsku Filip II, Zbožný, Felipe II., O Piedoso, 1578-1621) vybudovat také velká schodiště mezi královským sálem a patrem, kde se nacházely královské komnaty. Těchto sedm komnat a sál se nalézalo v patře u refektáře. Král Filip III. zde pobýval měsíc v roce 1619.⁴⁴³ Rovněž byl dokončen druhý klášterní ambit, který se začal stavět již během vlády Jana III. Také došlo k zastřešení kapitulní síně, jež byla v ruinách, a k provedení nejruznějších dalších nutných oprav. Filip III. nechal v klášteře vybudovat také „quarto Real de Sua Majestade“. Po nástupu portugalského krále Jana IV. na trůn v roce 1640 se pokračovalo v započatých pracích, i on uznával význam tohoto kláštera pro království a jeho identitu.⁴⁴⁴ (Obr. 52, 56)

Co se týká zdrojů obživy, tak klášter spoléhal především na dary a zisky z různých služeb, také pronajímal některé části přízemí kláštera na skladování zboží dovezeného z Indie a z Guiney. Tyto části, nejspíš cely, byly nevyužité i kvůli snižujícímu se počtu mnichů. Král Jan V. (João V., o Magnânimo, Šlechtný, 1689-1750) klášteru daroval výnos ze soli ze Setúbalu na nutné opravy, opět se zvyšovalo množství pronajatých skladů, k dalším zdrojům obživy kláštera náležely dary, zisky z různých služeb, z pronájmu bývalých cel. Byla zde také zřízena anglická vojenská polní nemocnice. Během zemětřesení nebyl klášter poškozen, ale Castro de Sousa zmínil, že v polovině prosince 1755 došlo k zřícení části klenby, neboť nebyla po zemětřesení dostatečně zajištěna, ale zbytek zůstal po opravách nepoškozen.⁴⁴⁵ Během následných pombalinských reforem prováděných ministerským předsedou markýzem Pombalem (Sebastião José Carvalho e Melo, 1699-1782) byly klášteru zkráceny příjmy. Areál objektu poškodil také pobyt francouzských vojsk, byla zde umístěna anglická polní nemocnice.⁴⁴⁶

---

⁴⁴²Paulo Pereira, Mosteiro dos Jerónimos, s. 88, José Ribeiro Guimarães, Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descripcoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras, s. 12-14.

⁴⁴³Lina Maria Marrafa de Oliveira, Cronologia sumária das campanhas de obras do claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém do século XVI às primeiras décadas do século XX, s. 129.

⁴⁴⁴Lina Maria Marrafa de Oliveira, O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII., s. 21-57.

⁴⁴⁵Autor uvedl i zřetelné stopy umístění podpěr na zabezpečení klenby na pilířích kůru. Castro e Sousa, A.D, de (Abbade), Descrição do Real Mosteiro de Belem com a noticia de sua fundação, Lisboa, A.I.S. Bulhões, 1837, s. 22.

⁴⁴⁶José Ribeiro Guimarães, Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descripcoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras, s. 25-27.

Po zrušení řádů královským výnosem z roku 1833 a zásluhou Pedra, vévody z Braganzy (bývalý císař brazilský i portugalský král, Pedro I. de Brazil, Brazilský v letech 1822-1831 a Pedro IV., O liberador, O soldato v Portugalsku, 1826, 1798-1834) se do kláštera přesunula Casa Pia. Tuto charitativní organizaci pečující o sirotky a nemocné děti založil markýz Pombal po zemětřesení v roce 1755. Tento počín si vyžádal další stavební úpravy vzhledem k nové funkci objektu. Ženský dormitář byl vytvořen z části dormitáře mnichů, mužský dormitář byl vybudován v prvním patře ambitu, i přesto, že tam zatékalo. Arkády ambitu byly zazděny pravděpodobně během ubytování vojska a byla vytvořena pouze malá okénka (obr. 68), proto první správce objektu rozhodl o zbourání těchto stěn v přízemí, i o dalších opravách objektu.

Období romantismu vzbudilo značný zájem o manuelskou architekturu. První impulsy přišly od Portugalců žijících v zahraničí, především z Paříže v roce 1825, po tamějším vydání oslavného heroického eposu Luíse Camóese (Luís Camões de Vaz, cca 1524-1580) o námořních objevech nazvaném *Lusovci* (Os Luíadas, 1572). Do odborné diskuze se zapojil i básník Almeida Garret (João Bptista da Silva Leitão de Almeida Garret, 1799-1854) svou statí O Claustro de Bellem či historik Alexandre Herculano (1810-1877).⁴⁴⁷ Poté začaly snahy o vyzdvižení významu stavby pro národní historii a klášter se začal se střídavými úspěchy rekonstruovat v neomanuelinském stylu, jak z hlediska hodnoty objektu, tak dle osobního názoru, což vedlo ke střídání architektů na stavbě, neboť některé zásahy byly hodnoceny jako rozporuplné.⁴⁴⁸

Již v roce 1859 byla odstraněna z rajského dvora nádrž s fontánou, neboť nebyla „manuelinská“. Uvažovalo se i o rozšíření a bouraly se některé části kláštera, například v podélném křídle na bývalém břehu řeky, které byly později obnoveny. Zcela zničen bez obnovy byl tzv. Sál králů, kde byly umístěny portréty všech králů.⁴⁴⁹ V roce 1860 byl sepsán kontrakt s Jeanem Colsonem na adaptaci kláštera, byly vytvořeny nákresy na obnovu zazděných arkád v duchu neomanuelina.⁴⁵⁰ V roce 1863 byl dva roky vedoucím stavitelem José Correira, jehož nahradil Angličan Samuel Bennett opět na dva roky, ten však nestihl realizovat žádný ze svých projektů. V roce 1867 získali pozice hlavních architektů Aquiles Rambí a Giuseppe Cinatti, kteří změnili přístup k obnově a přestavbě kláštera. Vytvořili novou fasádu částečně zbořeného křídla, ale také zbořili původní polygonální věž kostela, kterou nahradili kupolovou věží, což vyvolalo národní nevoli, a také vedlo k odvolání těchto stavitelů. Celkově se jejich zásahy hodnotí jako spíše nešťastné, neboť byl ztracen Sál králů a také obnovená fasáda byla chápána jako monotónně pravidelná. (Obr. 69, 70, 71) Italské architekty nahradili Rafael Cardoso a Manuel Raimundo Valades, ale přestavba a úpravy byly opět přerušeny v roce 1894.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁷ Maria João Baptista Neto, *Secularização e memória. O claustro nos séculos XIX e XX.*, in: Miguel Soromenho a kol. (ed.), *Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro*. Lisboa, IPPAR, 2006, s. 59-66. Také Paulo Pereira, *Mosteiro dos Jerónimos*, s. 45.

⁴⁴⁸ Lina Maria Marrafa de Oliveira, *Cronologia sumária das campanhas de obras do claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém do século XVI às primeiras décadas do século XX*, s. 129-156

⁴⁴⁹ José Ribeiro Guimarães, *Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descripciones de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, s. 25-27.

⁴⁵⁰ Maria João Baptista Neto, *Secularização e memória. O claustro nos séculos XIX e XX.*, in: Miguel Soromenho, a kol. (ed.), *Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro*, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 59-67, také Paulo Pereira, *Mosteiro dos Jerónimos*, s. 45-49.

⁴⁵¹ Paulo Pereira, *Mosteiro dos Jerónimos*, s. 48-53. Patro bylo dokončeno již v roce 1886. Lina Maria Marrafa de Oliveira, *Cronologia sumária das campanhas de obras do claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém do século XVI às primeiras décadas do século XX*, s. 129-156.

Zásadní restaurování ambitu kláštera proběhlo v letech 1998-2002. Bylo zaměřeno především na vyčištění kamene a odstranění biologických nánosů, na eliminaci problémů s vodou, stabilizování uvolněných bloků a aplikování ochranných prvků. Biologické nánosy se odstraňovaly mechanicky, poté došlo k chemickému ošetření, další části ambitu se ošetřovaly za pomoci moderních technologií, například laseru. Také byly znovu upevněny některé uvolněné kameny a doplněny nové ocelové spoje. U dekorativních prvků byly nahrazeny či doplněny chybějící fragmenty.⁴⁵²

4.3 Klášter svatého Kříže v Coimbrě

Klášter Santa Cruz (svatého Kříže) v Coimbrě byl založen 28.6. 1131 na den svatého Petra a Pavla. O několik měsíců později zde byl uveden do funkce první biskup, Dom Benardo, a této slavnosti přihlížel i Dom Alfons Jindřich, budoucí první portugalský král, šlechtici a mnoho dalších lidí. Klášter v Coimbrě zaujímal stěžejní místo v kulturních i církevních dějinách Portugalska, je zde pohřben první portugalský světec, svatý Teutonium. Také jako vzdělávací instituce byl vyhlášen v celé Evropě, jedním z jejích absolventů, který zde získal svoje duchovní a intelektuální základy, byl i další portugalský světec Antonín Paduánský (1195?-1231),⁴⁵³ sídlila zde také první portugalská univerzita.

4.3.1 Stavební etapy

Výstavba kostela a kláštera začala v roce 1131, kdy byla postavena opevněná románská stavba kvůli možnému nebezpečí zpětného dobytí území Maury. Klášter prošel výraznou přestavbou během vlády krále Manuela, který jmenoval představeným místního řádu augustiniánů Pedra Gaviãa, biskupa z Guardy.⁴⁵⁴ Uložil mu dle pověsti, která se tradovala, vybudovat dva velké náhrobky prvním portugalským králům Afonsovi Jindřichovi a D. Sanchovi I. (1154-1211) Gavião na této pozici působil od svého jmenování v roce 1507 až do své smrti v roce 1516.⁴⁵⁵ V letech 1507-1513 zde působil

---

⁴⁵² Zde pouze informativně, rozbor a podrobný popis restaurátorských zásahů není tématem této práce. Restaurování objektu i s metodologií jsou důkladně zpracovány v Elena Charola, José Rodrigues Delgado, Limpeza e conservação das superfícies pétreas do claustro do Mosteiro dos Jerónimos, in: Miguel Soromenho, a kol. (ed.), Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 103-116. V tomtéž sborníku Nuno Proença, Conservação e metodologia na intervenção do claustro do Mosteiro dos Jerónimos, in: Miguel Soromenho, a kol. (ed.), Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 145-175.

⁴⁵³ José Bento Vieira, Santa Cruz de Coimbra. Arte e Historia, Coimbra, Santa Cruz, 2001, s. 11-12.

⁴⁵⁴ Tento biskup se po svém jmenování v roce 1496 zasloužil o důkladnou přestavbu katedrály Panny Marie v pohraničním městě Guarda, kde jsou doloženi mezi lety 1504-1517 stavitelé a kameníci Pedro a Filipe Henriquesové. Pedro Dias zmiňoval Boytacovo autorství kvůli menším zkušenostem obou bratrů s konstrukcí stavby tohoto rozsahu. Také se domníval, že autorství projektu katedrály v Guardě lze připsat jejich otcevi Mateusovi Fernandesovi. Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s.160-161. Lze se přiklonit i k podílu jejich švagra Boytaca na výstavbě katedrály, neboť tordování pilířů na rozhraní transeptu a hlavní lodi nese znaky Boytacova stylu tordování – stáčení dřívků sloupů. (Obr. 40) To bylo použito i u portálu, jenž by mohl být rovněž připsán Boytacovi vzhledem k jemnějšímu a drobnějšímu provedení motivu, který vytvořil pravděpodobně Boytaca u portálu farního kostela v Batalhe. Filip Henriques je v roce 1517 již doložen v Belému, kde vedl skupinu kameníků podílející se na stavbě ambitu Jeronýmského kláštera.

⁴⁵⁵ Pedro Dias, A Arquitectura de Coimbra na transição do gótico para a renascença. Coimbra, EPDTUR, 1982, s. 107.

stavitel Boytaca,⁴⁵⁶ který začal přestavovat průčelí, také zaklenul hlavní loď kostela a kapitulní síň. Následně se práce ujal Marco Pires,⁴⁵⁷ jenž pokračoval v přestavbě ambitu kláštera. Po jeho smrti se stal hlavním stavitelem kláštera Diogo de Castilho, který převzal vedení královských staveb i přestavbu královského paláce - Paço Real de Alcáçova v Coimbre v roce 1524.⁴⁵⁸ Sochařské práce prováděl především Nicolau Chanterene, u něhož je patrná inspirace štrasburskou katedrální hutí.⁴⁵⁹ Navazoval na ně João Ruão, otec Jerónima de Ruãa, který vytvořil výzdobu okenní části průčelí kostela.

---

⁴⁵⁶Jeho přítomnost je doložena v dokumentech v letech 1508, 1510, 1511, 1513. Dias, Pedro, A Arquitectura de Coimbra na transição do gótico para a renascença, s. 109-110. V roce 1510 dozoroval Boytaca společně s Mateusem Fernandesem na různé městské stavby v Coimbre, například na opravu mostu přes řeku Mondego a stavbu jatek na ryby a maso, jejichž dostavbu nakonec Boytaca v roce 1511 vedl. V dokumentech je zmíněno, že zaměstnanci kláštera sv. Kříže nemuseli platit poplatky za jejich použití. Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 125-126. Pedro Dias, A Arquitectura de Coimbra na transição do gótico para a renascença, s. 52-54. Ke stavbě mostu uvedl de Góis ve své kronice: „(Král Manuel) Fez a ponte noua de coimbra sobelo rio mondego com que ennobreceo muito a cidade. Damião de Góis, Crónica do serrenisimo Rei Manuel, 4. kniha, kap. 85, s. 600. Že se jednalo o opravu staršího mostu z kamene vyplývá i ze zprávy Václava Šaška z Bírkovala, který právě v Coimbre zmínil existenci kamenného mostu.

⁴⁵⁷Podílel se také na přestavbě Paço Real de Alcáçova v Coimbre, o kterém Damião de Góis ve své kronice uvedl: „(Manuel) fez os paços de Coimbra, como agora estam por os velhos serem tam destruidos q foi necessario fazer emse nous.“ Damião de Góis, Crónica do serrenisimo Rei Manuel, 4. kniha, kapitola 85, s. 600. Jak vypadal tento hrad palácového typu před přestavbou nelze zcela přesně doložit, jistě byl opevněný, s obytnými prostory a s kaplí São Miguel, dle patrona – anděla ochránce- prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. Práce začaly kolem roku 1517 a zpomalily se smrtí krále Manuela a stavitele Pirese ve stejném roce. Poté převzal vedení stavby Diogo de Castilho. Dle Diasa vytvořil Pires všechny portály, okna a schody, při přestavbě sálů a místností byl limitován původním středověkým hradem, například původní obytné místnosti královny a infantů by měly mít shodné dispozice jako měly prostory rekrorátu, který byl do paláce přesunut poté, co daroval Jan III. tento objekt univerzitě. Původní manuelinská sakristie kaple São Miguel (svatého Michaela) ustoupila výstavbě Bibliotecy Joaniny, jedné z nejrozsáhlejších knihoven v Portugalsku, která nebyla na rozdíl od Královské knihovny poznamenána zemětřesením. Přesný popis prostor paláce, které vybudoval Marcos Pires, se dochoval kvůli platbě jeho vdově za práci jejího muže, kdy došlo k přeměření a popsání postavených částí zkušenými staviteli. José Ramos Bandeira, Universidade de Coimbra: edificios do corpo central e Casa dos Melos, Tomo II. Coimbra, Casa do Castelo, 1947, s. 76-81. Pedro Dias, A Arquitectura de Coimbra na transição do gótico para a renascença, s. 68-79. Vzhledem k jménu královského hradu je třeba zmínit, že Coimbra byla arabské město s centrálně vybudovaným hradem na kopci, obklopeným městem rozloženým po úbočích a s dodnes částečně zachovalými hradbami (bránou Almedinou) a patrnou arabskou křivolakou strukturou ulic.

⁴⁵⁸V tomto roce Diogo de Castilho založil v Coimbre rodinu a zastával i důležité veřejné funkce, neboť nebyl pouze významným stavitelem, ale též váženým měšťanem, který se podílel na rozvoji svého města. (Obr. 72) Jako radní je doložen v městských listinách například v roce 1559. V tomto období byla Coimbra jedním z důležitých kulturních středisek země, která byla především v klášteře a od roku 1537 i na univerzitě. Rekonstrukce kláštera svatého Kříže umožnila vybudování místností na výuku teologie, která doplňovala vědecké disciplíny vyučované na univerzitě. Diogo pracoval v klášteře svatého Kříže i na přestavbě královského paláce v sídlo univerzity. V roce 1548 to byl právě on, kdo plánoval s Andrém de Gouveiou přestavbu části královského paláce na nově zřizované Collégio das Artes. Z následujícího roku se dochoval dokument, v němž se uvádí, že se budovala veřejná aula na základě návrhu Castilhova a vedoucího Collégia, jenž byl ustanoven po Gouveiově smrti. I Diogo de Castilho pracoval na opravách kamenného mostu přes řeku Mondego. Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 170-172, 180.

⁴⁵⁹U tohoto portálu jsou vrcholové části baldachýnů stylizované do prohnutých lomených oblouků řešeny podobně jako u severního portálu St. Laurent v severním rameni transeptu katedrály Notre Dame ve Štrasburku. Jednou z možností, odkud Chanterene pocházel, byla oblast Normandie, kde se ve větší míře toto přijmení a jeho varianty objevovaly. Předpokládá se, že pracoval v Rouenu, objevily se názory, že ho lze

4.3.2 Přestavba kostela

První částí kláštera, které se dotkly přestavby v období vlády krále Manuela, byly prostory starého románského kostela. Došlo k zbourání nartexu, odstranění kleneb i bočních kaplí.⁴⁶⁰ Jednolodní chrám byl nově zaklenutý šesticípou hvězdicovou klenbou, jejíž žebra jsou svedena na zkrácené přípory tvořené stáčenými pruty. (Obr.75,76) Vzhledem k tomu, že Boytaca zachoval původní rozměry románského chrámu, musel své klenby rozměrově přizpůsobit již stojícím obvodovým zdem.

V nich ale prolomením severní i jižní zdi ve východní části lodi vytvořil dva páry oken, jejichž ostění jsou ohraničena jedním válcovitým prutem, zdobeným pouze drobnými talířky a náznakem hlavice. Tvar ostění zdůrazňuje záclonový typ okna, který byl v Coimbre použit v podstatně dekorativnější úpravě i u kaple São Miguel v královském paláci či v Tomaru v drobnějším a jednodušším provedení, stejný tvar mají i portály v severní zdi klášterního kostela v Jeronýmském klášteře v Belému. Tento typ tvaru oken a portálů je velmi dobře známý ze středoevropského prostoru v druhé polovině 15. století. Ve střední Evropě se lze setkat s tímto inovativním řešením tvaru okna v díle Arnolda Vestfálského na zámku Albrechtsburgu v Míšni, kde působil Arnold Vestfálský od roku 1470.⁴⁶¹ Byl použit například i na Sachsenburgu, vystavěném před rokem 1488,⁴⁶² tedy přibližně v době, kdy mohl Boytaca odejít ze střední Evropy na Pyrenejský poloostrov. Tento tvar okenního ostění je známý i z Čech, kde byl vytvořen například u tzv. Vladislavova křídla na královském hradě Křivoklátě.⁴⁶³ (Obr. 77,78,79)

---

ztotožnit s Mistrem 1508, který působil i v Dijonu. Prvním doloženým záznamem je jeho práce v Santiagu de Compostela v roce 1511, mezi léty 1513-1516 nejsou žádné informace o jeho pobytu, ale nevylučuje se, že se pohyboval v okolí Coimbry. V roce 1517 již pracoval ve stavební huti belémského kláštera. Více Pedro Dias, *Os portais manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos*, s. 135-144.

⁴⁶⁰Pedro Dias, *A Arquitectura de Coimbra na transição do gótico para a renascença*, s. 118.

⁴⁶¹Záclonový oblouk v užití v klášteře v Batalhe, u jednoho z oken v klášteře řádu Kristova v Tomaru a u kaple São Miguela v Coimbre uvedl již Magirius, avšak bez další zmínky o portugalské architektuře či možné souvislosti s Boytácem či jeho nástupcem Piresem, v práci věnované šíření inovací Arnolda Vestfálského. Heinrich Magirius, *Schlossbauten der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts in Obersachsen – Traditionen und Innovationen*, s.11-30. V českém prostředí se dílem Arnolda Vestfálského a jeho konstrukčními inovacemi kleneb zabývali Milada Radová a Oldřich Rada, *Kniha o sklípkových klenbách*, Praha, JALNA, 1998, též článek Milada Radová-Štiková, *Sklípková klenba*, in: *Umění*, 3/1958, s. 217-238. V souvislosti s tvorbou Arnolda Vestfálského, jednoho ze stěžejních stavitelů v pozdně gotickém německém kulturním prostředí, se zamýšlel Stephan Hoppe nad možným opakováním prvků románské architektury v pozdní gotice. To by se mohlo týkat i tordování. Více Stephan Hoppe, *Die Albrechtsburg zu Meissen als Beispiel eines Retrospektiven Architekturstils?*, in: Christian Striefler a kol., *Schlossbau der Spätgotik in Mitteleuropa*, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlösser, Burgen und Gärten Sachsen, 2007, s. 64-74. V české odborné literatuře se tímto problémem zabýval již Vojtěch Birnbaum, který považoval používání typologických znaků románské architektury, tedy například kanelovaného tordování, románských sloupů či pouze hlavice v pozdně gotické architektuře za první projevy historismu od období antiky kvůli určité únavě a vyčerpanosti gotického stylu. Vojtěch, Birnbaum, *Románská renesance koncem středověku*, Praha, Jan Štenc, 1924, s. 40-46.

⁴⁶²Wolfgang Schwabenicky, *Das spätgotische Schloss Sachsenburg*, in: Christian Striefler, a kol., *Schlossbau der Spätgotik in Mitteleuropa*, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlösser, Burgen und Gärten Sachsen, 2007, s. 82-91.

⁴⁶³Dle Cechnera přežila tato část hradu požáry v roce 1821 a 1826, ale značně popraskané zdivo bylo před zřícením v r. 1876. V druhém patře jsou jasně patrná dvojdílná okna se záclonovým tvarem ostění, stejný typ byl použit i u dalších oken paláce vedoucích do ostatních světových stran. Více Antonín Cechner, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Rakovnickém*. I. díl., Hrad Křivoklát, Praha,

V manuelské architektuře se v některých případech objevuje záclonový typ okenního ostění⁴⁶⁴ či záclonový tvar portálu v kombinaci s hvězdočtvercovým typem oblouku. Takto byl použit záclonový tvar na vnitřní okenní ostění a vnější část ostění byla stylizovaná do hvězdočtvercového tvaru, zdůrazněného dekorací, u oken kaple São Miguela v Coimbre, která vytvořil Marc Pires. Ten musel být obeznámený s Boytacovou tvorbou, přinejmenším v Coimbre, neboť na ni navazoval. Záclonový tvar portálu byl použit již u jedné z prvních manuelských staveb, v kostele Nossa Senhora de Pópulo v Caldas da Rainha, jehož stavitelem byl Mateus Fernandes. Tam by se tedy mohlo také jednat o ovlivnění tvorbou Dioga Boytacy vzhledem k jejich příbuzenským vazbám. I proto lze předpokládat, že Boytaca před příchodem do Portugalska získal zkušenosti nejen ve iberických stavebních hutích, například v Toledu či ve francouzském Albi,⁴⁶⁵ ale byl nejspíše i přímo obeznámen s tvorbou středoevropskou.

Pro zaklenutí presbyteria kostela použil Boytaca stejný typ klenby jako v lodi, tedy klenební vzorec šesticípé hvězdice, v němž pouze poslední hvězdicovitý paprsek v západním poli před vítězným obloukem byl nahrazen žebry stylizovanými do listového tvaru. (Obr.155) Listovitá část klenebního vzorce je tvořena jemně zakřiveným provazcovitě torčovaným žebrem, který dodává této části čistě dekorativní charakter zdůrazněný až filigránovitě zpracovaným svorníkem s typickým manuelovským motivem armilární sféry a s popisem Emanuel rex Portugal. I ostatní svorníky s vegetabilní dekorací připomínají svým zpracováním svorníky z Kaple zakladatele v Batalhe, kterou nechal vystavět král Jan I. z Avisu. V kapli Zakladatele je pohřben rovněž Jindřich Mořeplavec, jehož zde symbolicky připomíná další centrální svorník s motivem kříže řádu Kristova a nápisem „In hoc signo vinces“.⁴⁶⁶ Tento prostor je z hlediska státotvornosti jedním z nejdůležitějších v Portugalsku, neboť právě tady se nachází náhrobky zakladatele portugalského království, Alfonse Jindřicha a jeho syna, krále Sancha I. (obr.204), které

Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, roč. 36, 1911, s. 56-58. Také Jiří Kaše, a kol., Křivoklát, Praha, Středočeské nakladatelství, 1983, s. 42, 48.

⁴⁶⁴Záclonové okno se nachází i v průčelí paláce ve Wurzen, více v Günter Kavacs, Oelsner, Norbert, Das Bischofsschloss in Wurzen - eine „Inkunabel“ spätgotischer Architektur in Sachsen, in: Christian Striefler a kol., Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlösser, Burgen und Garten Sachsen, 2007, s. 168-179. Záclonový typ okna byl použit i na hradě Eisenhardt, více Langer, Thomas, Das Torhaus der Burg Eisenhardt in Belzig - ein spätgotischer Umbau unter Federführung des Baumeister Arnold Westfalen?, in: Christian Striefler a kol., Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlösser, Burgen und Garten Sachsen, 2007, s. 155-167. Tento typologický znak tvorby Dioga Boytacy, jenž poukazuje na možnou přímou obeznámenost s pozdně gotickou architekturou střední Evropy nebyl dosud zmiňován.

⁴⁶⁵Nunes a Martínez zmiňovali možnost Boytacovy práce na katedrále svatě Cecílie v Albi. U klenebních vzorců uváděli jeho možnou návaznost na práci Juana Guase v klášteře svatého Tomáše v Ávile a v Toledu. Zároveň ale je nutné uvést například téměř totožný klenební vzorec, který byl použit v kostele v Cartuje Miraflores, kde se na stavbě podíleli Juan a Simon Coloniové (Hans a Šimon z Kolína). Jedná se tedy o poměrně rozšířený klenební vzorec a nelze ho vztáhnout pouze k jednomu staviteli působícímu na přelomu 15. a 16. století na Pyrenejském poloostrově. A právě rozšíření a přetrvání používání obou modifikací tohoto klenebního vzorce na sever od Pyrenejí uváděli Nunes s Martínezem v souvislosti se spisem Philiberta de l' Ormeho Premier Tome de l'Architecture z roku 1567 a jeho nákresy s tím, že se jedná o klenební vzorec, které ve Španělsku rozšířili stavitelé z frankofonní oblasti. Tvorba stavitelů z německých regionů, například i Hanse Burghausena, který rovněž používal tento typ klenebního vzorce, nebyla v tomto článku zreflektována. Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular, s. 311-356.

⁴⁶⁶Mistr Boytaca je v roce 1509 doložen také v klášteře Santa Maria da Vitória v Batalhe. Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário histórico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 123.

nechal král Manuel nově vybudovat. Boytaca tu tedy dokázal v architektonickém detailu mistrovsky symbolicky a ideologicky propojit odkaz na všechny tyto portugalské panovníky a infanta Jindřicha Mořeplavce.

Triumfální oblouk, rovněž vybudovaný v době přestavby kláštera vedené Diogem Boytacou, je také ohraničen provazovitým prutem a v hlavní lodi z vnějšku dekorován drobným vegetabilním dekorem a prutem tvořícím lomený oblouk s vrcholovou kytkou. Boytaca zaklenul shodnou šesticípou hvězdicovou klenbou, kterou použil již v lodi, i dvě pole klenby kapitulní síně. Přípory vytvořené ze stáčených prutů mají výrazné hlavice a konzoly, jemně modelované svorníky jsou opatřeny vegetabilním dekorem. Stěny byly obloženy kachlemi na konci 16. století.⁴⁶⁷

4.3.3 Ambit

Stavba ambitu kláštera "Claustro de Silêncio" je dílem Marca Pirese,⁴⁶⁸ který měl za úkol pokračovat v přestavbě kláštera ve stylu svého předchůdce. (Obr.80,81) Celá přestavba kláštera postupovala od roku 1514 do smrti Pedra Gaviãa⁴⁶⁹ pomaleji, neboť v květnu 1514 odjel mistr Boytaca dohlížet na stavbu pevností v Maroku a také je v těchto letech doložena jeho přítomnost ve stavební huti Jeronýmského kláštera v Belému. V mezičase proběhly pouze drobné úpravy, které prováděl kameník Afonso Dias. Od roku 1517 byl stavebním mistrem zdejší stavby právě Marcos Pires⁴⁷⁰ a jeho počátek působení je spojen se jménem nového představeného, kterým se stal syn Manuela I., infant Alfonso (1509-1540). Stavební práce se následně zrychlily také s nástupem Jana III. do čela portugalského království.⁴⁷¹

Chodby ambitu byly zaklenuty čtyřicípou hvězdicovou klenbou, v rohových polích zřejmě Pires navrhl motiv listu vložený do vzoru čtyřcípé hvězdy. Zřejmě kvůli nedostatečnému prostoru na kompletní vytvoření klenebního vzorce byla žebra tvořící

---

⁴⁶⁷ José Bento Vieira, Santa Cruz de Coimbra. Arte e Historia, s. 39.

⁴⁶⁸ V dochovaném dokumentu ke stavbě ambitu „Claustro de Silêncio“ se uvádí, že Marcos Pires pracoval společně s 50 kameníky a dalšími 20 pracovníky na kaplích a arkádách do rajského dvora a na zaklenutí. Zmínky jsou i o kamení, který má být použit na klenby: „Marcos Pires traz agora cinquenta officiaes e xx criados, tem já doze capellas da crasta fechada e todollos arcos perpianhos e os formalotes de tres quadras da dita crasta, e pedra laurada que me parece que habastara para acabar e segindo a pressa que lhe dão sera abobada da crasta toda çarrada até pascoa“. Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 2, H-R, s. 310.

⁴⁶⁹ Jeho náhrobek je rovněž skvělou ukázkou manuelského stylu. Ornamentální dekorace proplétaných osekáných větví a listoví má téměř totožné zpracování jaké je patrné u manuelského portálu do nové sakristie v cisterciáckém klášteře v Alcobaça. I vzhledem k tomu, že návrh portálu v Alcobaça je od Joãa de Castilha a provedení se připisuje Joãovi Ruãovi a mistru Nicolauovi Chanterenovi, i zde lze připsat vytvoření tohoto náhrobku s jistotou Chanterenovi.

⁴⁷⁰ Do funkce hlavního stavitele byl Marcos Pires z Coimbry jmenován králem Manuelem v roce 1517, který ho zároveň chválil za věrnou službu a dobrou práci: „Dom Manuell A quantos esta nossa carta nirem (dizem?) fazemos saber que a nos praz por niso fazermos merce a Marcos Pirez, pedreiro, morador em a nossa cidade Coimbra por ser boõ official do dito officio comfiambo delle que no seruirea nelle fiellmente e como a nosso seruiço compre temos por bem e o damos por mestre das nosas obras que se fazem e daquy em diante na dita cidade outtere faser as e pola guisa ho elle deue ser o como o sam os outros mestres das nossas obraz do Regnno.“ Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 2, H-R., s. 309.

⁴⁷¹ Pedro Dias, A Arquitectura de Coimbra na transição do gótico para a renascença, s.123.

„list“ vsazena do klenby odlišně, a tak klenební vzorec připomíná naturalisticky ztvárněné okvětní plátky. (Obr.82) V dekoraci ambitu byl opět bohatě využit motiv tordování společně s vegetabilním ornamentem, obé bylo použito především na dřívky sloupků v lomených obloucích ambitu. Výrazným prvkem této části kláštera je také zaklenutý prostor nad kašnou Paia Guterrese, který se nachází ve vnitřním rohu rajského dvora. (Obr.88, 224)⁴⁷² Jsou zde zachyceny nejdůležitější emblémy manuelského období, v jejichž interpretační symbolice se může odrážet spojitost s prvním portugalským králem a počátkem portugalských dějin. Rámující oblouk je tvořen několika druhy velmi naturalisticky provedených osekáných větví lemovaných tordovaným prutem. Vlastní zaklenutí je precizní kamenická práce založená na propracovaném detailu. Žebra klenby jsou zformována do tvaru evokujícího stvolu, které mohou symbolizovat rajský strom. Vzhledem k tomu, že svorníky nesou motiv armilární sféry či královského erbu, je zde možné uvažovat i o symbolickém odkazu na „strom Jesse“ v souvislosti se zdůrazněním panovnické kontinuity vztahující k prvnímu portugalskému králi Alfonsi Jindřichovi. V tomto období byly přestavěny kaple svatého Michaela archanděla i kaple svatého Teutonia. Současně byl zhotoven i retábl, který je prací původem středoevropského umělce Joãa Alemãa, jenž byl známý především díly vytvořenými pro katedrálu v Seville.⁴⁷³

4.3.4 Západní průčelí kostela

Jedinečná sochařská výzdoba západního průčelí klášterního kostela byla vytvářena na počátku 16. století v několika etapách. (Obr.73,74) Při jeho přestavbě byl druhotně použit materiál z původního průčelí, neboť mnoho kvádrů pochází již z 12.století. Boytaca rovněž zachoval jeho původní tvar, jen do bočních partií vložil osmiboké vížky. Do svého plánu však nezahrnul centrální okno.⁴⁷⁴ V roce 1518 přijel do Coimbry mladší bratr Joãa de Castilha, jménem Diogo. Oba bratři společně pracovali již při přestavbě chóru v katedrále v Braze.⁴⁷⁵ Návrh hlavního portálu, také de Lourdes připisovala Joãovi de Castilhovi s tím, že provedení byla práce jak Dioga de Castilha, tak Nicolase Chanterena.⁴⁷⁶ Tomu odpovídají i platby za práci, neboť v roce 1522 bylo Diogovi de Castilhovi stejně jako Nicolaovi Chanterenovi vyplaceno 100 cruzados ve zlatě za práci na hlavním portále.⁴⁷⁷ Na jednom z kvádrů se pravděpodobně dochovala i kamenická značka Dioga de Castilha, která koresponduje s jeho podpisem. (Obr. 86, 87)

Autorství Joãa de Castilha ale nasvědčuje i formování detailů vrcholové části portálu, které odpovídá portálu Ježíšova kostela v Setúbalu, také motiv "fiál" lemujících portál použil Castilho také u portálů klášterního kostela jeronymitů Panny Marie v Belému, u kostela Misericórdia/Conceição Velha v Lisabonu, zároveň v náznaku u portálu klášterního

---

⁴⁷² José Bento Vieira, Santa Cruz de Coimbra. Arte e História, Coimbra, Igreja de Santa Cruz, 2. vyd., 2001, s. 44-45.

⁴⁷³ Pedro Dias, A Arquitectura de Coimbra na transição do gótico para a renascença, s. 124.

⁴⁷⁴ Maria Lurdes Craveiro, O labirinto das formas e as marcas do poder na fachada de Santa Cruz, in: António Alves, Martins (ed.), Igreja de Santa Cruz de Coimbra: história, conservação e restauro da fachada e arco triunfal, Lisboa, IPPAR, 2001, s.17-61.

⁴⁷⁵ Ricardo Jorge Nunes da Silva, Os abobamentos pétreos na arquitectura tardomedieval do ciclo Bracarense - a influência do Norte de Espanha (Burgos), in: Revista Convergências 1/2009, nestránkováno.

⁴⁷⁶ Maria Lurdes Craveiro, Lurdes Craveiro, Maria, O labirinto das formas e as marcas do poder na fachada de Santa Cruz, s.17-61.

⁴⁷⁷ Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 166.

kostela řádu Kristova v Tomaru, setkáváme se s ním i u Ježíšova kostela v Setúbalu. I průčelní okno v podstatě koresponduje s okny kostela Jeronýmského kláštera. Stejně tak některé další použité drobné motivy, například ohrádka vytvořená z větví propletených provazem variuje motiv z kláštera řádu Kristova v Tomaru, kde také João de Castilho působil. Použité rozviliny opět odpovídají Castilhovým návrhům z jiných staveb a jejich provedení odpovídá práci Nicolae Chanterena. Některé ornamentální detaily především kolem okna zřejmě vypracoval João de Ruão.⁴⁷⁸ Společnou práci obou bratrů Castilhů na projektování může dokládat i podklenutí kůru v tomto klášterním kostele, kde použil Diogo klenební vzorec,⁴⁷⁹ který nese charakteristický rukopis jeho bratra, jenž shodným klenebním vzorem zaklenul sakristii kostela v Jeronýmském klášteře v Belému. (Obr. 76,184,185) Diogo de Castilho působil jako hlavní stavební mistr v Coimbre až do 80. let 16. století.⁴⁸⁰

Průčelí kostela, které má symbolizovat spasení, je charakteristické prolínáním pozdně gotického tvarosloví s vloženými klasickými prvky. Jedná se zejména o podokenní část, kde je vložena již klasická nika, která je považována již za práci Joãa Ruãa.(Obr.84) Předznamenává známé dochované klasické průčelí kostela Madre Deus (Kostel svatého Pavla) v Macau, jenž se začal stavět do dnešní zachované podoby v roce 1602.⁴⁸¹ Jeho sochařská výzdoba je doplněna stromy s naturalisticky ztvárněnými větvemi a kořeny, což může představovat manuelinskou reminiscenci.

4.4 Klášter Panny Marie Vítězné v Batalhe

Tento klášter nechal vystavět Jan I. z Avisu⁴⁸² na počest svého vítězství nad kastilským bratrancem Janem I. Kastilským v důležité bitvě u Aljubarroty, která proběhla v roce 1385 v předvečer svátku Nanebevzetí Panny Marie. Jan I. daroval nově založený klášter dominikánům za jejich podporu během jeho volby králem v kortesech, i když původně zřejmě uvažoval ze stejného důvodu i o cisterciácích, kteří ale vlastnili nedaleký klášter v Alcobaça. Zdejší stavební huť patřila po dobu více než sta let k nejvýznamnějším v zemi, dle Pedra Diase se jednalo přímo o hlavní dílo portugalské vrcholné gotiky a pozdní gotiky,⁴⁸³ on i Ricardo Nunes da Silva považovali zdejší stavební huť za „školu

---

⁴⁷⁸ José Bento Vieira, Santa Cruz de Coimbra. Arte e Historia, s. 16.

⁴⁷⁹ Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s.166.

⁴⁸⁰ Maria Lurdes Craveiro, O labirinto das formas e as marcas do poder na fachada de Santa Cruz, s.17-61. .

⁴⁸¹ Gonçalo Couceiro, Igreja de S. Paulo-Fortaleza do Monte. Roteiro Histórico e artístico de Macau, díl 1. Macau, Governo de Macau, Imprensa Oficial de Macau, 1990, s. 16.

⁴⁸² Papežské schizma se projevilo i v tomto politickém sporu o nezávislost Portugalského království, neboť budoucí král Jan I. musel být jako mistr rytířského řádu z Avisu zbaven řeholních slibů alespoň jedním z papežů. Dispens mu udělil Urban VI. (1318-1389) v Římě, neboť Klement VII. (1342-1394) podporoval jeho bratrance Jana Kastilského. Rovněž portugalští cisterciáci a dominikáni podporovali papeže v Římě. Jan I. z Avisu byl jako levoboček Petra Krutého (1320-1367) a galicijské šlechtičny Terezy Lourenço jmenován do čela řádu již v šesti letech. Více v Jorge Nascimento Rodrigues, Tessaleno Devezas, O pioneiro da globalização: A herança das Descobertas, Lisboa, Centro Atlântico, 2009, s. 68 - 69. Například José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, Monastery of Batalha, London, IPPAR and Scala Publishers, 2007, s. 16-18.

⁴⁸³ Dle některých badatelů se jedná především kvůli dekorativní výzdobě provedené již v prvních fázích výstavby o dílo předznamenávající pozdní gotiku ve své výrazné ornamentalistice. Například José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, Monastery of Batalha, s. 26, 46., Mário Tavarés Chicó, A arquitectura gótica em Portugal, Lisboa, Livros Horizonte, 2005, 4.vyd., s. 142. Lze se přiklonit spíše k názoru Diase s tím, že se

stavitelství“.⁴⁸⁴ Architektura tohoto královského kláštera měla vliv po celé století na všechny další stavby v zemi - kostely, kláštery i šlechtické domy od Minha po Algarve, neboť na tyto stavby byli najímáni stavitelé a kameníci, kteří předtím pracovali právě v Batalhe. Vzhledem k významu a velikosti klášterní stavby (obr.90-půdorys) tu byli zaměstnáni nejen nejlepší stavitelé království, ale také nejlepší sochaři, tesaři či skláři.⁴⁸⁵ Je nutné také zmínit, že stavba tohoto kláštera byla zcela v kompetenci králů a stavitelů, opat a mniši zde měli vytvořené zázemí pro svůj řeholní život.

4.4.1 Stavitelé a řemeslníci klášterní stavební huti

Prvním hlavním stavitelem Batalhy byl Alfonso Domingues z Lisabonu,⁴⁸⁶ který vedl stavbu od roku 1388 do roku 1402, kdy zemřel. Vzhledem k tomu, že si ho vybral král Jan na tak důležitý stavební podnik, muselo se jednat o jednoho z nejlepších stavitelů v Portugalsku. Jeho plán kláštera zahrnoval kostel, sakristii a ostatní stavby, které byly potřebné pro klášterní život, tedy kapitulní síň, refektář, kuchyň a dormitář. Podařilo se mu vybudovat větší část kostela, sakristii, dvě křídla ambitu a položit základy kapitulní síně. Poté pokračoval ve vedení stavby stavitel uváděný jako mistr Huguet, o jehož původu se vedou spekulace. Dle typologických znaků jeho tvorby se předpokládá, že mohl být Francouz, Angličan⁴⁸⁷ či Španěl.⁴⁸⁸ V Huguetově tvorbě se projevoval vliv francouzské katedrální architektury, který je kontrastní k Dominguesově tvorbě především v jižním průčelí transeptu chrámové lodi. (Obr.93) Huguet je pravděpodobně i autorem západního průčelí s hlavním portálem. (Obr.89) Dominguesova tvorba odpovídala jednomu typu portugalské gotiky, kterou Dias nazýval tradičním, domácím typem, kdežto druhý styl - Huguetův styl - korespondoval s gotikou mezinárodní.⁴⁸⁹ Huguet také navrhl Kapli zakladatele i Nedokončenou kapli.⁴⁹⁰ První z těchto kaplí nechal vybudovat král Jan pro sebe a pro svou manželku Filipu Lancasterskou (1360-1415), a jak uvedl ve své poslední vůli, měl tam být pochován po jejím dokončení.⁴⁹¹

---

díky trvalé kontinuitě prací dá považovat zdejší klášterní komplex za první stavbu portugalské pozdní gotiky, neboť manuelino bylo její nejvýraznější fází.

⁴⁸⁴Ricardo Jorge Nunes da Silva, A obra Tardo-Gótica do mestre Mateus Fernandes nos finais do século XV. e os primeiros anos do século XVI., Revista Convergências, 6/2012, nestránkováno.

⁴⁸⁵Pedro Dias, A arquitectura gótica portuguesa, s. 120-121. Ricardo Jorge Nunes da Silva, O mestre Boytac e as correspondências com o fogo Toledano. Revista Convergências, 2012, s. 1-10.

⁴⁸⁶Jak uvedl Francisco Marques Sousa Viterbo, je dochována zpráva o domě v Lisabonu, který patřil „...molher, que foi de Affonso Domingues, mestre da obra da Batalha.., Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 2, H-R, s. XI.

⁴⁸⁷Saraiva interpretoval starší názory, podle nichž se uvažovalo o Huguetově anglické národnosti. Stavitel se mohl dostat do Portugalska v doprovodu Filipy de Lancaster, manželky Jana I. Saraiva, Francisco de S. Luis, Memória histórica sobre as obras do Mosteiro de Batalha, in: Obras completas do Cardeal Saraiva (D. Francisco de S. Luis). Lisboa, Imprensa Nacional, 1872, s. 282.

⁴⁸⁸Martínez a Nunes da Silva předpokládali, že Huguet mohl pocházet z Katalánska. Více Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular, s. 311-356.

⁴⁸⁹Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 26.

⁴⁹⁰José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, Monastery of Batalha, s. 19.

⁴⁹¹Testament Jana I., zakladatele Batalhy: „Mandamos, q nosso corpo se lance no Mosteiro, q Nós mandamos fazer, com a Rainha D. Felippa minha molher a quem Deos acrecente em sua gloria, em aquel muymento, em que ella jaz, nom com os seus ossos ataude, e Nos em o nosso; però jacamos ambos em hum muymento, assi como o nos mandamos fazer. E isto seja na Capella mor; assi como ora ella jaz, ou na outra,quenós ora

Po jeho smrti nastoupil na trůn král Duarte (Eduard, 1391-1438), jenž chtěl vybudovat vlastní pohřební prostor po vzoru kastilských pohřebních kaplí Alonsa de Cartageny (1384-1456) v Burgosu či Álvara Luny (?1388-1453) v Toledu. Dalším důvodem pro výstavu nového panteonu byla „zaplněná“ Kaple zakladatele, neboť kromě krále a královny tam měli být pohřbeni i jejich synové s manželkami, pokud byli ženatí. Tak se v roce 1434 začala budovat v ose chrámu za polygonálním závěrem kostela oktogonální stavba na centrálním půdoryse se sedmi kaplemi. Král však zemřel po 5 letech vlády a zemřel pravděpodobně i Huguet, protože se vytratil z dokumentů ke klášterní stavbě.

Stavební práce se výrazně zpomalily i kvůli politické situaci, neboť infant Pedro, který byl regentem nezletilého Alfonse V., se musel soustředit na obranu jeho nároků před vévodou z Braganzy. Ve vzájemné bitvě u Alforrobeiry v roce 1448 Pedro zahynul, ale Alfonsův královský nárok uhájil. Další stavitel Martim Vasques, pravděpodobně z Évory pracoval na stavbě již pod vedením mistra Huguet. Jako hlavní mistr působil na stavbě v letech 1438-1448 i se svým synovcem Fernãem (Fernandem) de Évorou a společně pokračovali ve výstavbě započatých částí. Fernão de Évora se stal po smrti Martima Vasquese dalším hlavním stavitelem kláštera, tuto pozici zastával až do roku 1477. Pod jeho vedením se začal stavět ambit Alfonse V., který byl tímto králem financován, a byl dokončen ještě za jeho života. Do roku 1485 se ve vedení stavby vystřídali 4 stavební mistři, jak uvedl Saraiva⁴⁹², Nunes da Silva zmiňoval mistra Guilherma působícího na stavbě v letech 1477-1480?, Mateuse Fernandese v roce 1480, mistra Joãa Rodriguese mezi lety 1480-1485. João Arruda pracoval v pozici hlavního stavitele v letech 1485-1490 a Mateus Fernandes vedl stavbu přibližně od roku 1490 do své smrti v roce 1515⁴⁹³. Jeho zeť, mistr Diogo Boytaca je doložen v Batalhe v letech 1509, 1512, 1514, 1519.⁴⁹⁴ Vzájemné rodinné vztahy mezi staviteli dokládají rovněž možnosti zdroje, šíření stylu a typologie manuelské architektury, neboť mistr Boytaca měl za ženu dceru Mateuse Fernandese Isabelu.⁴⁹⁵ Její maminka, Isabela Guilher(l)me byla dcerou mistra Guilherma, skláře-vitrážisty, o kterém se předpokládá, že mohl být německé nebo vlámské národnosti.⁴⁹⁶ Synové mistra Mateuse byli jako on také stavitelé - Mateus Fernandes II

---

mandamos fazer, depois q for acabada.“ v Antonio Caetano de Sousa, Provas da Historia Genealogica da Casa Real Portuguesa, díl I., kniha třetí, s. 356-361.

⁴⁹²Francisco de S. Luis, Cardeal Saraiva, Memória histórica sobre as obras do Mosteiro de Batalha, s. 284.

⁴⁹³ Mateus Fernandes byl jmenován v r. 1491 Janem II. a potvrzen ve své funkci Manuelem v roce 1497. Ricardo Jorge Nunes da Silva, A obra Tardo-Gótica do mestre Mateus Fernandes nos finais do século XV e os primeiros anos do século XVI., Revista Convergências, 6/ 2012, nestránkováno.

⁴⁹⁴ Francisco de S. Luis, Cardeal Saraiva, Memória histórica sobre as obras do Mosteiro de Batalha, s. 289.

⁴⁹⁵ Není doloženo, kdy přesně se Boytaca oženil s Isabelou Henriques, s jistotou nebyl ženatý v roce 1499, neboť je v smlouvě o jeho platu uvedeno, že byl vyšší, aby se mohl oženit. Tato zmínka nebyla uvedena pouze jednou, a tak je téměř jisté, že se tento mistr stavitel oženil až v dalších letech, zcela určitě to ale bylo před rokem 1512. Sousa Viterbo zmiňoval, že tato podmínka ukazovala na jeho zahraniční původ, neboť si tak chtěl král Manuel zajistit, že stavitel Boytaca založí rodinu a zůstane v zemi. Podobné podmínky měli ve smlouvě i další zahraniční řemeslníci, pokud přišli pracovat pro portugalského krále. Jeden předpokládaný syn Boytacových, jménem Duarte, byl jmenován na přímluvu Miguela de Arrudy ochráncem-poručníkem sirotek v Batalhe v roce 1550, jeho bratr Jerónimo byl nejprve komořím infanta Luise, poté působil v Cochinu a Goe. Další možný příbuzný Filip Butaca Henriques byl jmenován soudcem ve městě Torres Vedras v roce 1603. Magdalena a Antão Butacovi také žili v Évoře v druhé polovině 16. století. Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 121-122, 130-131.

⁴⁹⁶ José Travaços Santos, Apontamentos para a História da Batalha, s. 109-111. Dědem manželky Mateuse Fernandese Isabely Guilherme po matčině linii byl mistr Conrate, jenž mohl mít středoevropský původ. Měl

převzal vedení stavby v Batalhe. Další dva jeho předpokládaní synové Pedro a Francisco Henriques se podíleli na přestavbě katedrály Panny Marie v Guardě a pracovali v Jeronýmském klášteře v Belému.⁴⁹⁷

Ve zdejší stavební huti je zaznamenán větší počet cizinců mezi dalšími řemeslníky a vedoucími mistry. Například v letech 1428-1445 zde působil mistr Conrate, João Flandres tam pracoval v roce 1443, Guilherme Beleé (Belley) se podílel na budování kláštera v letech 1446-1477. Z ostatních iberských království přišli kameníci mistr Martim Galhete, doložený v roce 1455, či João de Aragão, jenž pracoval v huti mezi léty 1457-1476, a Gaskoňec Pero de Gasconha byl veden na stavbě v roce 1465.⁴⁹⁸ Prvním doloženým sklářem-vitrážistou v klášteře byl Luís Alemão, který přišel do Batalhy kolem roku 1440 z Německa. Nejstarší vitráže mají shodné znaky s vitrážemi v jižním Německu, zejména v Norimberku. Další vitráže z 15. století jsou v základu shodné s vitrážemi Luise Alemãa, ale jejich postavy mají elegantnější provedení, proto se předpokládá, že zde působil další sklář z Norimberka.⁴⁹⁹

Kardinál Sarraiva uvedl jako prvního vitrážistu-skláře mistra Guilherma s přízviskem de Bellés či Bolleu, který byl zaznamenán v dokumentech z let 1448, 1463 a 1473. Jednalo se o cizince, jak vyplynulo i z rozdílných způsobů zaznamenání jeho příjmení. Dle této datace by ho bylo možné ztotožnit s druhým vitrážistou v Batalhe, který byl ovlivněn jihoněmeckým prostředím. Tak je doloženo přímé působení specializovaných řemeslníků ze střední Evropy v největší portugalské stavební huti již v polovině 15. století. Jiným doloženým sklářem-vitrážistou byl mistr João, který působil v klášteře mezi léty 1489-1528.⁵⁰⁰ Byl to on, kdo se mohl podílet na vitrážích, které nechal král Manuel vytvořit pro chór kostela a kapitulní síň. Je na nichž byl vypořádán on i se svou rodinou, tedy s manželkou Marií, malými infanty a infantkami, se svými emblémy, i znaky dominikánů, na vitrážích jsou rovněž nejdůležitější dominikánští světci.⁵⁰¹ Po Joãovi pracovali v klášteře až do roku 1608 tři generace sklářů-vitrážistů z rodiny Taca.⁵⁰²

4.4.2 První fáze výstavby kláštera

V první fázi navrhl Alfonso Domingues monumentální dispozice celého kláštera „tradičního portugalského typu“, které v základním plánu odpovídaly cisterciáckému vzoru nedalekého kláštera v Alcobaça. Kostel má konečné rozměry 32,5m na výšku, 22 m na

---

dvě dcery – první z nich, Catarina Eanes, se provdala za mistra Guilherma, druhou, jménem Branca Eanes, si vzal truhlář João de Sintra. José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, *Monastery of Batalha*, s. 22. To může dokládat zakotvenost stavitelů a řemeslníků z cizích zemí v Portugalsku, kterou podporovali i panovníci.

⁴⁹⁷Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*. História da arte portuguesa no mundo IV. Circulo de Leitores, 2007, s. 47.

⁴⁹⁸Ricardo Jorge Nunes da Silva, *A obra Tardo-Gótica do mestre Mateus Fernandes nos finais do século XV. e os primeiros anos do século XVI.*, Revista *Convergências*, 6/2012, nestránkováno.

⁴⁹⁹José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, *Monastery of Batalha*, s.115-120.

⁵⁰⁰Francisco de S. Luis Cardeal Saraiva, *Memória histórica sobre as obras do Mosteiro de Batalha*, s.287-288.

⁵⁰¹José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, *Monastery of Batalha*, s.115-120.

⁵⁰²Francisco de S. Luis, Cardeal Saraiva, *Memória histórica sobre as obras do Mosteiro de Batalha*, s. 288-289.

šířku⁵⁰³ a 80 m na délku. Trojlodní chrám se zvýšenou centrální lodí začal klenout jednoduchou křížovou klenbou, která podtrhuje eleganci a minimalismus celého prostoru. Především jižní portál (obr.94) ukazuje na jeho inspiraci minulostí a portugalskými sakrálními stavbami 13. století. Mísí se tu typově vlivy cisterciáckého kláštera v Alcobaça, zejména v proporcích a také v rozmístění sloupků, s přetrváváním románských dozvuků v oblouku a u jeho ornamentů, kde „cik-cak“ lomení v první archivoltě odpovídá laterálnímu portálu katedrály v Lisabonu či portálu kostela São Francisco v Santarému, což byly dvě hlavní stavby, na nichž Domingues pracoval před začátkem budování kláštera v Batalhe. Hlavice s dvourstevným vegetabilním dekorem byly následně použity i u klášterního kostela do Carmo v Lisabonu.⁵⁰⁴

Vložený transept s 5ti poli rovněž jednoduché křížové klenby dosahuje téměř stejné výše jako hlavní loď. I to je poměrně časté řešení u portugalských sakrálních objektů 13. a 14. století, bylo použito například u kostela São Francisco v Portu, také opevněný kostel v Leça do Balio má zvýšený transept oproti bočním lodím.⁵⁰⁵ Přímý vliv stavební huti v Batalhe je patrný u katedrály v Guardě nebo u kostela Santa Maria da Graça v Santarému či u klášterního kostela do Carmo v Lisabonu.⁵⁰⁶ Pětiboký závěr chóru se dvěma klenebními poli doplňují čtyři lineární kaple uzavřené tříbokým polygonem, u nichž byl Domingues zřejmě inspirován kaplemi katedrály v Lisabonu.

4.4.3 Druhá a třetí fáze výstavby kláštera

Mistr Huguet částečně navazoval na práci svého předchůdce, který vycházel z portugalské tradice. Je obtížné odlišit, kde přesně pokračoval právě on, neboť zcela jistě zachoval zpočátku určitou kontinuitu stylu a práce stavební huti a využil i připravený stavební materiál. Pravděpodobně modifikoval původní projekt a zaklenul transept, není však jistý jeho podíl na zaklenuí lodí chrámu. Také dokončil stavbu chóru, zkompletoval základy Královského ambitu, zaklenul kapitulní síň, vytvořil západní průčelí. Výrazná vertikálnost jeho díla je patrná především v průčelí jižního ramene transeptu v kontrastu s portálem Dominguesovým.

Vnitřní prostor kostela rozdělují mohutné, profilované pilíře, které navrhl ještě mistr Domingues a odpovídají tvarem sloupům katedrály Nossa Senhora da Assunção v Évoře. Na dekoraci je taktéž patrná změna stavitele, neboť Dominguesovy hlavice sloupů jsou více naturalisticky provedené, s doplněnými postavami mnichů či s anděly, Huguetovy hlavice jsou košovité. Také velká trojdílná lomená okna v hlavní lodi již byla vytvořena pod vedením druhého hlavního stavitele. Jižní rameno transeptu je, jak uvedl Pedro Dias, v technickém řešení i v estetice ukázkou mezinárodnosti stylu jaký se v té době objevuje v celé Evropě.⁵⁰⁷ To dokládá i klenba použitá na zaklenuí dvou polí chóru, v Portugalsku byla sice poprvé použita právě zde, ale tento klenební vzorec je známý již v 13. století z

---

⁵⁰³James Murphy uvedl podobné rozměry několika staveb - Batalha 72 stop a 4palce, Alcobaça 72 stop, katedrála v Ely 72 stop a 9palců, Westminsterské opatství 72 stop a 8palců. James Murphy, Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the province of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr. Luis de Sousa. London, T.&J. Taylor, 1795, s.22.

⁵⁰⁴Mário Tavarés Chicó, A arquitectura gótica em Portugal, s. 148.

⁵⁰⁵Mário Tavarés Chicó, A arquitectura gótica em Portugal, s. 143.

⁵⁰⁶José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, Monastery of Batalha, s. 29.

⁵⁰⁷Pedro Dias, A arquitectura gótica portuguesa, s. 122-124. José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, Monastery of Batalha, s.65-67.

katedrály v Lincolnu či z kostela Unsere lieben Frau v Trevíru nebo ve 14. století ze sakristie katedrály svatého Víta v Praze.⁵⁰⁸ Tam se jedná o druhé, západní pole v sakristii, vytvořené Petrem Parlěrem, v kostele Unsere lieben Frau v Trevíru tak bylo zaklenuto centrální klenební pole v křížení a v katedrále Blessed Virgin Mary v Lincolnu věž.⁵⁰⁹

4.4.4 Západní průčelí kostela

Huguetův návrh západního průčelí chrámu je v Portugalsku unikátní především kvůli rozměrům, použitým architektonickým prvkům a dekoraci. (Obr.89) Rozdělení do tří částí bylo použito už například u opevněného kostela v Leçe do Balio, průčelní lomené okno s pseudorosetou v centrální části ale patří, stejně jako portál pod oknem s propracovanou sochařskou výzdobou, k prvním tohoto typu v zemi. Celkovou vertikální kompozici přerušují pouze pásy dekorativních kružeb tvořící balustrádu, a slepé kružby, které slouží rovněž jako dělicí prvek jednotlivých plánů centrální části průčelí. Motiv kružeb byl tedy použit jako dominantní dekorativní prvek západního průčelí kostela. I v tympanonu portálu, nazývaném „Pórtico de Gloria“ je vypořádán Bůh sedící na křesle, které je tvořeno sochařsky propracovanou miniaturou centrální části průčelí dekorovanou slepými kružbami. Bůh je vypořádán jako starý muž s rukou na globu, obklopený evangelisty s jejich atributy.

Apoštolové jsou znázorněni vpravo i vlevo vedle vstupu, nad nimi jsou v prvních dvou archivoltách sochařsky ztvárněny postavy Nového zákona, ve vnější archivoltě se nacházejí sedící postavy světic a panen mučednic i s emblémy jejich utrpení, v další archivoltě jsou vsazeny stojící postavy papežů, biskupů, mnichů a mučedníků. Postavy Starého zákona se nachází v následujících dvou řadách archivolt - sedící postavy židovských králů a stojící postavy proroků a patriarchů. Vnitřní dvě archivoly zaujímají postavy andělů, od tympanonu je odděluje pás vegetabilní výzdoby. V prostoru vrcholu portálu je vnějším prutem vytvořen malý tympanon, v němž je vložena scéna korunování Panny Marie doplněná baldachýnem. Vrcholová kytky je doplněna znaky Jana I. a Filipy de Lancaster, jejich heraldické znaky se objevují i nad jižním portálem.⁵¹⁰ Průčelní pseudoroseta byla inspirací pro skutečnou rosetu kostela Nossa Senhora de Graça v Santarému, který se začal stavět přibližně ve stejné době. U portálu tohoto kostela byl v horní ploše portálové části použit i motiv slepých kružeb Huguetových, oproti tomu pro dekoraci archivolt byl zvolen Dominguesův námět z jižního portálu klášterního kostela v Batalhe.

---

⁵⁰⁸Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular, s. 311-356.

⁵⁰⁹Anglické vlivy v tvorbě Petra Parlěře zmiňoval například Paul Crossley, Peter Parler and England a problem re-visited, in: Wallraf-Jahrbuch, 64/2003, s. 53-82. Také je zhodnotil ve své disertační práci Steven James Kerrigan, Normandy's role in the development of the Flamboyant style: decoration, meaning, and exchange in Late Gothic architecture, Iowa, University of Iowa, disertační práce, obhájena 2013. Kerrigan zmínil i umělecký transfer oběma směry mezi oběma královstvími. Přehled dosavadního bádání o klenebních systémech Petra Parlěře krátce shrnul ve svém článku, v němž provedl i důkladný geometrický rozbor vybraných geometrických vzorců Petra Parlěře Ilja Kocian, Klenby Petra Parlěře Geometrická analýza klenebních obrazců v katedrále sv. Víta v Praze, in: Svorník. (Sborník příspěvků z 5. konference stavebněhistorického průzkumu upořádané 6.-9. 6. 2006), Praha, Sdružení pro stavebněhistorický průzkum, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně a Unicornis, 5/2007, s. 85-92.

⁵¹⁰José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, Monastery of Batalha, s. 50-57.

4.4.5 Kaple zakladatele

Kaple zakladatele, vytvořená mistrem Huguetem na půdorysu čtverce, je připojena k jižní boční lodi v západní části chrámu. (Obr.91) Po stranách jsou umístěny výrazně dekorované výklenky s tombami infantů, mimo jiné i Jindřicha Mořeplavce. V jejich vyhotovení Huguet opět varioval svůj motiv - zmenšeninu centrální části průčelí kláštera se slepými kružbami, doplněný jemnou vegetabilní dekorací ve výžlabcích lomeného oblouku. Vegetabilní dekor byl použit i na stěně tomby, kde doplňuje heraldické znaky jednotlivých infantů. Vnitřní zvýšený prostor s centrálně umístěnými tombami Jana I. a Filipy de Lancaster je zaklenutý osmicípou hvězdicovou klenbou. Již pilíře v prvním plánu jsou doplněny lomenými arkádami dekorovanými kamennými kružbami, jejichž rozdílná barva navazující na hlavice pilířů zvyšuje estetičnost prostoru. Druhý plán kaple je oddělen jemnou římsou, jež je přerušena talířkovitými hlavicemi v místech kontaktu s drobnými válcovými příporami, které sbíhají až do hmoty pilíře. Cípy klenební hvězdice jsou uchyceny na drobných košovitých hlavicích, klenbu přímo osvětluje osm dvojdílných lomených oken s kružbami.⁵¹¹ Osm obvodových lichoběžníkových klenebních polí kaple je zaklenuto křížovou klenbou, kde nárožní pole mají vždy přídavná žebra. Jedná se o výjimečnou ukázkou Huguetova mistrovství a smyslu pro elegantní dekor. V kapli jsou pohřbeni také Fernando (1402-1443), zvaný též svatý infant (Infante Santo), neboť zemřel v zajetí ve Fezu, infant João (1400-1442) s manželkou Isabelou, rodiče Beatriz, která byla matkou krále Manuela a Isabel Portugalské, která se stala královnou Kastilie a matkou Isabely Kastilské. Byl tu pochován také Jindřich Mořeplavec a infant Pedro (1392-1449), který byl regentem za nedospělého Alfonse V., s manželkou Isabelou. V roce 1428 infant Pedro projel několik zemí Evropy,⁵¹² včetně Čech, kde bojoval s dvanácti dalšími portugalskými šlechtici po boku císaře Zikmunda Lucemburského (1368-1437) proti

---

⁵¹¹ Kaple byla poznamenána zemětřesením v roce 1755, kdy došlo ke spadení střechy. O poškození klenby nejsou záznamy, vysypaly se ale vitráže, jak uvedl José Travaços Santos, *Apontamentos para a História da Batalha*, s.56-57. Rekonstruovaný stav zachytil na svých nákresech James Murphy v publikaci *Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the province of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr. Luis de Sousa*. London, T.&J. Taylor, 1795. Autorem části popisující klášter na počátku 17.století byl Luis de Sousa, který také uvedl 3 vysoké střechy pnoucí se k nebesům i s vížkami. Jednalo se o vzácnou práci, která byla nebezpečná právě kvůli výšce, ale během Murphyho návštěvy již neexistovaly, neboť byly zničeny při zemětřesení. Murphy pouze nakreslil oktogonální jehlancovou střechu nad Kaplí zakladatele, neboť ji našel vyobrazenou na jedné z vitráží v okně kostela. (obr. 91) James Murphy, *Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the province of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr. Luis de Sousa*, s. 42. Obnova budov po ničivém zemětřesení v roce 1755, které zasáhlo v různé míře celé Portugalsko, nebyla centrálně plánovaná. Proto nebyl stanoven jednotný postup, v jakém stylu by se měly objekty obnovovat. Proto bylo na vlastníčích, zda se rozhodli obnovit stavbu v nápodobě původního slohu, či preferovali soudobý styl, neboť počátky systematické památkové péče spadají v Portugalsku až do poloviny 19.století. Pouze v nejvíce postiženém Lisabonu, který byl z velké části zničen, vytvořil ministerský předseda markýz Pombal společně s architektem Mauem de Maio koncepci nového, moderního města.

⁵¹² K dataci Pedrovy cesty do dalších zemí také António Galvão, *Tratado que compôs o nobre & notauel capitão Antonio Galvão, dos diversos & desayrados caminhos, por onde nos tempos passados a pimenta & especearia veyo da Índia ás nossas partes, & assi todos os descobrimentos antigos & modernos, que são feitos até a era de mil & quinhentos & cincoenta*, Lisboa, Casa de Ioam da Barreira, 1563, s. 18. Sérgio Guimarães de Andrade, *Mosteiro da Batalha. Capela do Fundador. Founder's chapel. Batalha, IPPC, Museu do Mosteiro de Santa Maria da Vitória Batalha*, 1988, nestránkováno.

4.4.6 Královské ambity

Součástí areálu kláštera jsou dva královské ambity. Později postavený ambit D. Alfonse V. vznikl během jeho vlády, neboť i on stejně jako další panovníci dynastie z Avisu, věnoval tomuto klášteru obzvláštní pozornost. Nová stavba byla zbudována severně od Královského ambitu. Jednotlivá křídla jsou zaklenuta křížovou klenbou, jejíž žebra jsou svedena na masivní jehlancové konzoly. Rytmezují tak prostor chodby podobným způsobem jako jednoduché opěráky se stříškou do vystavěné do výše prvního patra. Ty párují lomené oblouky oken a vstupů do rajského dvora po celém vnitřním obvodu ambitu. Polygonální sloupky arkád jsou rovněž bez speciální dekorace, celý ambit navržený a vystavěný stavitelem Fernãem de Évora působí ryze střízlivým dojmem v kontrastu s částmi kláštera vybudovnými mistrem Huguetem, a zcela tak odpovídá svému účelu - prostoru určenému pro život řeholníků.

Jednopodlažní Královský ambit vychází také z návrhu Alfonse Dominguese, jenž stihl vybudovat první dvě křídla ambitu, následně pokračoval ve stavbě mistr Huguet. Ambit byl zaklenut jednoduchou křížovou klenbou s přidanými centrálně vedenými žebry, která opakují stejný motiv klenebního vzorce, jenž byl použitý v hlavní lodi chrámu. Také svorníky s vegetabilním motivem odpovídají svým stylem svorníkům užitým v klenbě kostela. Zaklenutí postoru nad kašnou má stejnou klenební figuru jako klenba ve dvou polích chóru. Výplně lomených oblouků ambitu, otvírajících se do rajské zahrady, jsou již výsledkem stavebních úprav během vlády krále Manuela. Draperie tvoří bohatá síť vzájemně propletených, různě stylizovaných větví, v jejichž centru je umístěn některý z manuelských motivů - armilární sféra nebo kříž řádu Kristova, které se střídají v pravidelném sledu. Doplnují je nejrůzněji zdobené drobné sloupky, ať již tordované či s variabilními florálními motivy. (Obr.92 a,b)

4.4.7 Nedokončená kaple

Nedokončenou kapli (Capella Imperfeita) začal budovat jako svůj panteon král Duarte, který provedením pověřil mistra Hugueta. Ten navrhl kapli s vnitřním oktogonálním prostorem⁵¹⁴ a se sedmi kaplemi určenými pro členy vládnoucí dynastie. Stavba navazuje předsíní k východnímu závěru kostela a jedná se o koncepci kaple v ose chrámu. Kaple měla být pravděpodobně zaklenuta osmicípou hvězdovou klenbou,⁵¹⁵ která

⁵¹³ Simona Binková, Os Países checos e a zona Lusitana (Contactos e testemunhos dos séculos XV.-XVIII), in: Ibero-Americana Pragensia, 21/1987, s.137-160.

⁵¹⁴ Dle Paula Frankla je tato oktogonální kaple společně s kostelem Panny Marie a sv. Karla na Karlově v Praze nejsignifikantnější gotickou stavbou s centrálním půdorysem v Evropě. Paul Frankl, Gothic architecture, Harmondsworth, Penguin books, 1962, s. 207-209. Tento typ půdorysu se používal v gotické architektuře ojedinele a i u této stavby lze, podobně jako u kostela Panny Marie a sv. Karla v Praze, uvažovat o návaznosti na centrální půdorys katedrály Panny Marie v Cáchách, kterou nechal vybudovat Karel Veliký. Idea na tento typ půdorysu ve vztahu ke Karlovi Velikému mohla pocházet od infanta Pedra, který projel evropské země. A dle Manuela Fialha to byl právě on, kdo přinesl ze svých cest po Evropě do Portugalska i myšlenku na vytvoření tzv. Capella Regia. Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, Evora Gloriosa, s. 219.

⁵¹⁵ Jeden z návrhu možného dokončení kaple lze spatřit v James Murphy, Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the provience of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr.

byla typická pro Huguetovu tvorbu, neboť ji použil jak v kapli Zakladatele, tak pro zaklenutí kapitulní síně.⁵¹⁶ Kaple umístěné mezi mohutnými pilíři ukazují na monumentální rozvržení kaple. (Obr.95)

Po brzké smrti krále Duarte byly pozastaveny práce na stavbě kaple, k pokračování došlo prakticky až za krále Manuela, který potvrdil ve funkci hlavního stavitele Mateuse Fernandese. Jeho dílem je jeden z nejkrásnějších a největších manuelských portálů vévodící vstupu do Nedokončené kaple z předsíně. (Obr.97) Portál datovaný do roku 1509 je tvořen strukturou mnohavrstevnatých ornamentálně ztvárněných prutů a výžlabků v jemném, až filigránovém provedení kamenické práce. Horní část vnitřního ostění portálu je tvarována do 5 laloků, křivka vnějšího ostění portálu je tvořena proplétáním dvou tvarů trojlaločnatého a hvězdového s dvěma vnějšími hroty, jehož vrchol je zakončen kytkou. Boční ostění profilované 16 a více pruty je vyplněné nejrůznějšími typy vegetabilního dekoru jak v oblounech, tak ve výžlabcích, také patky a sokly nesou shodné ornamentální motivy. Portál je oboustranný, v předsíni tvoří dva vnější horní pruty odstupňovaný záclonový tvar portálu. (Obr.98a) Tento výjimečný příklad naturalistického dekorativismu pozdní gotiky může mít vzhledem k mezinárodnímu prostředí huti svůj původ ve francouzské, anglické či německé gotice.⁵¹⁷

Jedná se o triumfální oblouk portugalské královské moci, který potvrzoval Manuelovu pozici krále a vládce. I proto při vědomí dějinné kontinuity nechal Manuel do bohatě profilovaného ostění mnohokrát vytesat Duarteovo osobní heslo "serei leal enquanto viver" - budu pravověrný, dokud budu žít.⁵¹⁸ (98b) Král Manuel také objednal vložení královského erbu do prostoru mezi vegetabilně ztvárněnými římsami každé z kaplí.

O další pokračování výstavby v Nedokončené kapli se zasloužila rovněž královna Leonora, neboť zřídila dílnu kaple kláštera v Batalhe v roce 1509 kvůli dostavbě kaple pro jejího manžela Jana II. a syna Alfonse. Kameníci pracovali také na jejich náhrobcích. Ostatky tam měly být přesunuty z katedrály v Silves a i královna Leonora uvedla v

---

Luis de Sousa, 1795. (Obr. 96) Historik Frei Luís de Sousa (1555-1632) popsal klášter Batalha v díle *Historia de St. Domingos*, které bylo vydané v roce 1622. Než vstoupil do kláštera, tak se jmenoval Manuel Sousa de Coutinho a tento učenec byl ve službách krále Filipa II. ve Španělsku. Po návratu do Portugalska se po delším čekání a naléhání oženil s Madalenou de Vilhena, neboť se jednalo o vdovu po šlechtici Joãoovi de Portugal, jenž se ztratil společně s mladým králem Sebastianem „Vytouženým“ v bitvě u Alcácer Quibiru v roce 1578. Královo tělo se nikdy nenašlo, a tak vznikla legenda o návratu krále Sebastiana (tzv. „Sebastianismo“), která byla reakcí na ztrátu autonomie Portugalska v roce 1580. Bitva u Alcácer Quibiru byla známá po celé Evropě, u nás například o ní byla zmínka v historickém kalendáři Pavla Skály ze Zhoře nebo v Pamětech Mikuláše Dačického. O „Portugalské bitvě“ vydali tisky i Jiří Dačický a Burian Walda. První manžel Sousovy ženy se sice nevrátil, i když ho Madalena de Vilhena ještě před sňatkem se Sousou nechávala hledat, ale po několika letech do jejich domu přišel obchodník ze severní Afriky, který našel Madalenina prvního manžela v zajetí. Sousa se ujistil, že obchodník skutečně viděl živého manžela jeho ženy, a poté se oba manželé pokoušeli dostat všemi prostředky João de Portugal ze zajetí. To se nepodařilo, a tak oba manželé následkem osudného zjištění vstoupili do kláštera. Více Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, s. 232, Kateřina Kozická, *O Sebastianismo na Literatura Checa dos Séculos XVI-XVII*, in: *Ibero-Americana Pragensia*, 26/1992, s.33-46. K Sousově osudu více James Murphy, *Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the provience of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr. Luis de Sousa*, s. 61.

⁵¹⁶Kapitulní síň se údajně touto klenbou bez využití centrálního pilíře podařilo zaklenout na třetí pokus. Více James Murphy, *Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the provience of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr. Luis de Sousa*, s. 45-46.

⁵¹⁷Tyto vlivy zmiňuje Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 28-30, také Ricardo Jorge Nunes da Silva, *A obra Tardo-Gótica do mestre Mateus Fernandes nos finais do século XV e os primeiros anos do século XVI*, *Revista Convergências*, 6/ 2012, nestránkováno.

⁵¹⁸José Travaços Santos, *Apontamentos para a História da Batalha*. s. 261.

testamentu, že chce být pochována v Nedokončené kapli v Batalhe.⁵¹⁹ Výzdoba jejich kaple je jednou z neoriginálnějších ukázek vegetabilní dekorace, která se odlišuje od ostatních naturalistických dekorací manuelinského stylu, a podstatně více odpovídá německému či anglickému stylu.⁵²⁰ Kaple je zaklenuta originálním manuelským klenebním vzorcem, který kombinuje klenební figuru druhého pole a závěru chrámového chóru. Svorníky nesou emblémy členů královské rodiny Jana II. a portugalského království. Další, vložená, žebra, která jsou zpracována do tvaru rostlinných stonků nebo osekáných větví však pokrývají klenební pole. Dekorativní svorníky na dotyku těchto vložených žeber mohou představovat květy bodláku, které se v masivnější podobě objevují i na portále farního kostela v Goleze.

Král Manuel se sice rozhodl v roce 1517 pro zřízení nového královského panteonu v Jeronýmském klášteře v Belému, ale ustanovil dokončení této královské kaple, aby v ní mohli být pohřbeni jeho předchůdci. Posledním výraznějším stavebním počinem však bylo vybudování renesanční arkády mezi dvěma pilíři nad monumentálním portálem, kterou navrhl João de Castilho. Král Jan III. nesplnil otcovo přání ohledně dokončení této kaple, neboť se soustředil na dobudování Jeronýmského kláštera v Belému, a proto kaple zůstala navždy Nedokončená - tedy „Imperfeita“.⁵²¹

4.4.8 Obnova kláštera - anglická influence podruhé?

Domácí i zahraniční zájem o klášter vedly v 19. století k jeho obnově, kterou částečně podpořil i král Ferdinand II. (Fernando II., Duque de Saxe-Coburgo-Gotha, 1816-1885). Velký podíl na zachování objektu měl inženýr a geolog Luís da Silva Mousinho de Albuquerque (1792-1846), jehož lze považovat za průkopníka památkové péče v Portugalsku. Působil krátce i jako ministr a od roku 1838 zastával pozici inspektora veřejných staveb království (Inspector das Obras Públicas do Reino). Tato funkce souvisela se začleněním budov církevních řádů do majetku státu, které bylo vyhlášeno v roce 1834. V letech 1840-1843 se Mousinho de Albuquerque ujal organizace oprav kláštera, při nichž vycházel z nákresů v publikaci architekta Jamese Murphyeho *Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the provience of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr. Luis de Sousa* vydané v roce 1795 a vycházející z autorova pobytu a jeho zkoumání kláštera v Batalhe. Ovšem dle současných názorů, například Vieiry da Silvy, byla zmíněná Murphyeho publikace vytvořená na základě skic a neproběhly diskuze s odborníky, do jaké míry odpovídala originálu, a nakolik se jednalo o zidealizovaný gotický design, který byl vzhledem k autorovi „anglikanizující.“⁵²² Jak ale zdůvodnil již sám Mousinho de Albuquerque, bylo důležité, že Murphy zachytil stav kláštera v roce 1789 během své návštěvy Batalhy v podstatně zachovalejším stavu, než v jakém byl ve 40. letech 19. století, kdy začaly rekonstrukce. V meziobdobí stav klášterních budov zhoršila invaze francouzských vojsk, také požár v roce 1811, který poničil především dřevěné budovy, a přechod kláštera do vlastnictví státu v roce 1834.

---

⁵¹⁹Conde de Sabugosa, A Rainha D. Leonor, 1485-1525. s. 290. Také José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, *Monastery of Batalha* s. 111.

⁵²⁰Ricardo Jorge Nunes da Silva, A obra Tardo-Gótica do mestre Mateus Fernandes nos finais do século XV. e os primeiros anos do século XVI., *Revista Convergências*, 6/2012, nestránkováno.

⁵²¹José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, *Monastery of Batalha*, s.109.

⁵²²José Custódio Vieira da Silva, Pedro Redol, *Monastery of Batalha*, s. 25-27.

Mousinho de Albuquerque popsal stav kláštera v roce 1836 a vysvětlil důvody pro odstranění některých částí, které byly zničené ještě před odchodem dominikánů, protože neprobíhaly dostatečné opravy kláštera.⁵²³ Jednalo se především o částečnou demolici hospodářských budov, které byly poškozené požárem, a pocházely zejména z období vlády Jana III. Mousinho de Albuquerque uvedl také příklady necitlivých oprav, kde byly kameny nahrazeny jiným materiálem, který výrazně kontrastoval s původním materiálem. Popsal i problémy s náletovou vegetací a její vliv na destrukci objektu. K dalšímu poničení areálu a krádeži některých soch došlo kvůli několikaletému volnému přístupu do objektu kláštera, kdy nebyly vchody dostatečně zabezpečeny.

Během obnovy vlastní stavby došlo nejprve k odstranění vegetace a zamezení zatékání vody do objektu. Mousinho de Albuquerque rozváděl i metody obnovy a možnosti využití odlišných materiálů, jako byl asfalt při záchraně objektu, které nebyly známé v době výstavby kláštera. Uváděl i důvody, které musel restaurátor řešit ohledně imitace nebo kopírování prvků původního stylu. Důležité bylo, dle jeho názoru, i vyhledání stejného lomu, odkud byl brán kámen na stavbu v 15. století.⁵²⁴ V tomto období bylo nazíráno na celý komplex jako na národní památku a historický symbol a již ne jako na klášter.

4.4.9 Farní kostel svatého Kříže v Batalhe

Kolem klášterní stavební huti v Batalhe vzniklo stejnojmenné městečko, v němž žili stavební mistři, řemeslníci a jejich rodiny. V prvním farním kostele, který tu byl zbudovaný, v Santa Maria-a-Velha (starší kostel Panny Marie), bývali pohřbeni rovněž tři z hlavních stavebních mistrů kláštera - jednalo se o mistra Hugueta, mistra Guilherma, a mistra Boytaca, který má dnes náhrobek stejně jako jeho tchán Mateus Fernandes v klášterním kostele Panny Marie Vítězné.⁵²⁵

Král Manuel nechal postavit v roce 1514 nový farní kostel Povýšení svatého Kříže - Igreja Matriz da Exaltação da Santa Cruz, zvaný též „Paroquial de D. Manuel“ na základě zřízení farnosti hlavním opatem kláštera Santa Cruz v Coimbre Perem Vazem Gaviaem v roce 1512. Král pravděpodobně pověřil stavbou kostela Mateuse Fernandese, který vytvořil základní plán stavby. Jelikož krátce poté zemřel, tak sice nejsou doklady o jmenování jeho nástupce, ale v portálu kostela se dochovala iniciála B, která ukazuje na autorství mistra Boytacy. Kostel byl vybudován na "Chão de Mouraria", tedy na „půdě mourarie“, kde ale ve středověku neexistovala maurská osada. Proto se předpokládá, že tam žili maurští kameníci se svými rodinami, když pracovali na stavbě kláštera v jejích počátečních fázích.⁵²⁶

Boytacův portál (obr.193) je kombinací manuelské typologie portálů - v jeho obdélném tvaru, jenž je zdůrazněn pásem vyplněným vegetabilní dekorací, je umístěn v horním plánu další obdélníkový prostor oddělený drobným válcovým prutem přerušeným pouze jemnou hlavicí evokující tvarem provedení inspiraci v nedaleké Kapli zakladatele. V dolní části je prostor ohraničen hvězdrovým tvarem. Jedná se o stejnou kombinaci hlavních

---

⁵²³ Luís da Silva Mousinho de Albuquerque, Memória inedita acerca do Edifício monumental da Batalha, Leiria, Leiriense, 1854, s. 26.

⁵²⁴ Luís da Silva Mousinho de Albuquerque, Memória inedita acerca do Edifício monumental da Batalha, s. 29 - 34.

⁵²⁵ José Travaços Santos, Apontamentos para a História da Batalha, s. 16, 97-98.

⁵²⁶ José Travaços Santos, Apontamentos para a História da Batalha, s. 19-21.

tvarů, která byla použita u portálu Nedokončené kaple. V horní části je vykroužen trojlalok a v obou rozích jsou vloženy dva kamenné kruhy, které vyplňují armilární sféra - znak krále Manuela a erb s křížem řádu Kristova. Do laloků zasahují hroty dekorativního vyhotovení vloženého portálu hvězdového tvaru. Centrální lalok vyplňuje jeho kytka, vegetabilní dekor vyplňuje nejen postranní laloky, ale i většinu plochy portálu. Ztvárnění tohoto listového ornamentu částečně odpovídá vegetabilní dekoraci použité u manuelinského portálu do Nové sakristie v nedalekém klášteře Alcobaça, jenž navrhoval João de Castilho. Každopádně se jedná o jeden z možných dokladů Boytacovy práce ve městěčku Batalha po opuštění stavební huti v Belému.

4.5 Královský palác v Sintře

Venkovské sídlo portugalských králů v Sintře je hojně uváděno jako jedna z ukázek manuelské mudéjarské architektury. Vzhledem k historickému a stavebnímu vývoji lze zhodnotit minimálně dvě hlavní fáze působení maurské architektury na podobu tohoto paláce, které doplňovaly další stavební úpravy v návaznosti na soudobý vývoj hradební a palácové architektury v Evropě. Stavbu poznamenalo zemětřesení v roce 1755 a s tím souvisí ztížené možnosti stavebně-historického průzkumu. Zdejší hrad a posléze palác byl nejen důležitým symbolem královské moci, ale zároveň se jeho prostory staly mlčenlivým svědkem i ryze osobních záležitostí panovníků, které byly důležité pro celé království obzvláště v manuelské době. (Obr.100)

4.5.1 Sručný přehled výstavby do manuelských přestavb

Příhodná poloha v podhůří Serry a možnost kontrolovat pobřeží oceánu vedla již Araby k vybudování Maurského hradu (Castelo dos Mouros) na kopci nad dnešním městem Sintrou v době, kdy tato část země patřila muslimům. Dodnes jsou zachovány například pozůstatky hradeb nebo cisterna. Druhé maurské sídlo bylo vystavěno na níže položeném menším ostrohu. Arabské prameny, tedy například geograf Al-Bakrí,⁵²⁷ uvedl 2 hrady („castelos“) v této lokalitě, přičemž druhý z hradů⁵²⁸ se měl nacházet v místě, kde

---

⁵²⁷ „Sintra tem dois castelos que são de extrema solidez“ napsal Abu Ubayd Abd ibn Abd al-Azíz al-Bakrí (1014-1094), který pocházel z rodiny taifů z Huelvy. Po jejím dobytí žil v Córdobě, byl následovníkem Jabira Ibn Hayana-Gebreho, působil na různých dvorech jako diplomat a sepsal první univerzální encyklopedii v Al-Andalusu. V dílech dalších dvou Andalusánů, tedy v různých zápisech Al-Magribího (Abu-al-Hasan Ali ibn Musa Ibn Sa'iid, 1213-1286) a v Zeměpisném slovníku Abu Abd Yaqut ibn Abd al-Hamawího (cca 1179-1229), kteří vycházeli z Bakrího a al-Razího díla, je město Sintra uvedeno již v křesťanských rukou, ale už nejsou ve městě zmíněny hrady. José Custódio Vieira da Silva, O palácio Nacional de Sintra, Londres, IPPAR e Scala Publishers, 2003, s. 15, také António Rei, O Gharb al-Andalus em dois geógrafos árabes do século VII/XIII: Yaqut al-Hamawi e Ibn Sa'íd al-Magribi, in: Medievalista, Lisboa, 1/2005, s. 1-22.

⁵²⁸ Obecně se arabskou architekturou Iberského poloostrova s důrazem na Portugalsko zejména před reconquistou zabývala ve své bakalářské práci Hana Šnajdaufová, Influência Árabe na Arquitectura e Arte em Portugal, Brno, Masarykova univerzita, obhájeno 2006.

stojí dnešní palác. Není však zcela podloženo, v jaké míře tento druhý maurský hrad korespondoval s umístěním dnešního paláce. Po reconquistě v roce 1148 a po zabrání hradu vládců kraje králem Alfonsem Jindřichem pravděpodobně došlo k přestavbě paláce, ale není jistá přesná návaznost na původní hrad a jeho dispozice.⁵²⁹ Na nákrese paláce v Sintře v Knize pevností (Livro das Fortalezas) od Duarte de Armas z roku 1509 jsou viditelné dvojí nižší zdi na místech, kde je snadnější přístup k objektu. V místech s přirozenou přírodní ochranou jsou rozpoznatelné pouze jednoduché zdi opevnění. Vnější hradební zdi jsou na některých místech zpevněny opěráky. U těchto hradeb se předpokládá, že jednoduchý a na některých místech dvojí pás hradeb zůstal zachován z pevnostního systému maurského hradu.⁵³⁰

Z doby panování krále Dinise jsou dochované dokumenty o zásadách do hradní dispozice objektu, změny musely proběhnout především u přestavby prostor určených pro bydlení kvůli adaptaci z původní maurské stavby, která měla především obranný charakter. Na přestavbě tohoto i druhého, původně maurského, hradu na kopci nad městečkem se podíleli maurští stavitelé z nedaleké vesnice Colares, jak je doloženo v dokumentu z roku 1281.⁵³¹ (Obr. 99) Byla vybudována v podstatě kompaktní stavba, vhodná k bydlení, jež odpovídala královským obytným prostorům své doby. Významným architektonickým počinem byla výstavba kaple s tribunou. Tu datoval Vieira da Silva právě do období vlády krále Dinise kvůli vybudování tribuny, z této doby se však dochovaly pouze drobné architektonické články.⁵³² Paulo Pereira se však domníval, že kaple byla vystavěna až v období vlády Jana I., a tak by byla vysvětlena i její funkce související s nástupem nové dynastie.

Další důležitá fáze výstavby tohoto sídla proběhla právě během vlády Jana I. Z ideového hlediska odpovídala rekonstrukce hradu nástupu nové dynastie, rovněž se jednalo o symbol politické moci, jakým se stávalo obydlí králů a šlechty po celé Evropě. Zároveň tu byla potřeba vytvořit nové prostory pro početnou rodinu s mnoha dětmi, a tak byl vystavěn druhý obytný komplex ("vila") v těsné blízkosti původního hradu. Předpokládá se, že k hlavní přestavbě došlo až po dobytí Ceuty v roce 1415, kdy měl král více prostředků na financování nového objektu. Paulo Pereira se domníval, že tehdy byla přestavěna stará část hradu, která byla zahrnuta do nového "paláce". Je charakterizována v hlavním průčelí svými jednoduchými lomenými oblouky v přízemí a pěti mudéjarskými okny v prvním patře, nyní se zde nachází tzv. Sál labutí (Sala dos Cisnes). (Obr. 108) Velká obdélná okna sahající k podlaze však byla i vzhledem ke svým rozměrům s vysokou pravděpodobností prolomena až v období vlády krále Manuela, neboť při jeho přestavbě byly reflektovány vlivy italské renesance.

Během vlády Jana I. bylo vytvořeno patium, které oddělilo obě stavby, a jasně vymezilo prostor objektu na soukromý a reprezentativní. Začala se stavět i velká kuchyň s kuželovými komíny, jež jsou charakteristickým architektonickým vnějším znakem paláce.⁵³³ Sabugosa předpokládal během vlády Jana I. i přestavbu tzv. Sálu strak (Sala das

---

⁵²⁹Konkrétně Vieira da Silva uvedl obtížně prokazatelný vliv původní stavby na strukturu vnitřní obytné části paláce krále Dinise. José Custódio Vieira da Silva, *Os Paços medievais portugueses*, Lisboa, IPPAR, 2002, s. 204-207.

⁵³⁰Duarte de Armas, *Livro das Fortalezas*, 1509/10.

⁵³¹Taktéž José Custódio Vieira da Silva, *O palácio Nacional de Sintra*, s. 17. , i José Custódio Vieira da Silva, *Os Paços medievais portugueses*, s. 206-207

⁵³²José Custódio Vieira da Silva, *O palácio Nacional de Sintra*, s. 17.

⁵³³Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*,s.20, José Custódio Vieira da Silva, *O palácio Nacional de Sintra*, s 21.

Pegâs), nazvaného dle strak, které jsou namalovány na dřevěných stropních deskách. Každá straka drží v noze růži a v zobáku nápis „por bém“, což bylo osobní heslo Jana I. Jméno sálu sice zůstalo jako jediné původní, k namalovaným strakám se váže nepůvodní, tedy podstatně mladší příběh týkající se Jana I., Filipy de Lancaster a její dvorní dámy. Výmalba stropu, stejně jako obložení kachlemi mudéjarské provenience, které pocházelo z manuelské přestavby, je v dnešní podobě výsledkem restaurování po zemětřesení v roce 1755, proto nebude podrobněji tato místnost zpracována. Reálné využívání sálu uvedl král Duarte, místnost sloužila králi jako jídelna a pro přijímání cizích návštěv i zpráv z království.

Sabugosa k dataci přebudování celého sídla za Jana I. uvedl, že královna Filipa de Lancaster, která zemřela v roce 1415, byla vyobrazena v některých sálech, i proto se přiklání spíše k dřívějším počátkům přestavby než až po dobytí Ceuty.⁵³⁴ K rozlehlosti a stavu dokončení stavby uvedl i setkání dvora a královské rady v královském paláci v Sintře během vlády Jana I., kdy většina šlechticů bydlela právě v paláci, neboť v samotném městě nebylo příliš mnoho domů vhodných k ubytování nobility, i když tehdy každý z pánů nepotřeboval obývat několik místností.⁵³⁵

Za krále Duarte došlo k dalšímu rozvržení místností paláce s vytvořením centrálního prostoru, hlavního sálu a soukromých komnat, u kterých jsou díky dobovým pramenům známy jak rozměry, tak využití. Samostatně oddělena byla velká kuchyně. Vieira da Silva se domníval, že tento panovník více méně dokončoval práce započaté během vlády jeho otce Jana I.⁵³⁶ Král Duarte však zanechal v manuskriptu *Livro dos conselhos de Dom Duarte* dochovaném v klášteře v Évora unikátní popis tzv. "*Casas da Sintra*",⁵³⁷ které by měly odpovídat rozměrům jednotlivých sálů a místností paláce. Jeho popis také umožňuje udělat si bližší představu o velikosti těchto prostor v první polovině 15. století v královském sídle. Král uvedl rozměry různých sálů, například "Zlatého" sálu, Sálu strak, také kaple i s transeptem, sepsal i rozměry soukromých místností, šaten i kuchyně a například i místnosti, kde se skladoval upečený chléb. Je proto možné, že se skutečně jako stavebník aktivně zajímal a staral o přebudování paláce. Za krátké Duartovy vlády mohlo dojít i k přestavbě kaple, neboť její okna odpovídají stylu mistra Hugueta, která vytvořil v klášteře Batalha přibližně v době Duartovy vlády. A při popisu rozměrů jednotlivých místností a sálů král Duarte zaznamenal také rozměry „transeptu“ kaple, kde byla také použita právě tato okna. Kaple mohla ale být přirozeně také dostavěna za vlády jeho následovníka Alfonse V. některým stavitelem působícím rovněž v Batalhe. (Obr. 103)

Dle Paula Pereiry psal král Duarte o ideálním prostoru, který by mohl odpovídat reálnému paláci v Sintře. „Primeira sala, em que entram todos os do seu senhorio que homiziados nao são, e assim os estrangeiros que a ela querem vir. Segunda câmara de

---

⁵³⁴ Conde de Sabugosa, *O paço de Cintra. Apontamentos históricos e archeologicos*, Lisboa, Imprensa nacional, 1903, s. 12-13, José Custódio Vieira da Silva, *O Palácio nacional de Sintra*, s.93. Příběh vážící se k strakám má několik verzí, dle jedné z nich políbil král dvorní dámu své manželky před ostatními, aby dokázal svou bezúhonnost, a zamezil šířícím se klevetám.

⁵³⁵ Conde de Sabugosa, *O paço de Cintra*, s. 22. Královna Filipa ještě před svou smrtí stihla vypravit své syny na výpravu do Ceuty, avšak slavného vítězství, které odstartovalo portugalskou námořní expanzi, se však již nedožila.

⁵³⁶ José Custódio Vieira da Silva, *O Palácio nacional de Sintra*, s. 21.

⁵³⁷ Originál v portugalském Národním archivu v Torre de Tombo, Gaveta 2, mç. 7, n.º 2, přepis hraběte ze Sabugosy v publikaci *Paço de Cintra*, s.219-220, částečně zpracováno rovněž v José Custódio Vieira da Silva, *Paços medievais Portugueses*, Lisboa, IPPAR, 2002, s.208-212, a také úryvky v José Custódio Vieira da Silva, *Palácio Nacional de Sintra*.

paramento, ou antecâmara, em que se costumam estar seus moradores e alguns dos notáveis do Reis. Quarta trespâmara, onde se costumam vestir, que para mais especiais pessoas para elo pertencentes se devem apropriar. Quinta, oratório, em que os senhores sós algumas vezes cada dia é bem se apartarem para rezar, ler por bons livros..“ Z tohoto popisu je jasně patrné oddělení prostor na soukromé - obytné a veřejné, což odpovídá také vývojovým tendencím panovnických residencí na konci středověku a v renesanční Itálii. Už se tu projevila potřeba panovníků a šlechticů oddělit život soukromý a vymežit prostory určené pro reprezentativní funkci. V Portugalsku se nejednalo o zcela nový koncept soukromé části obydlí, neb navazoval na středověké místnosti – „apartamentos“ určené pro osobní život šlechticů.⁵³⁸

Za králů Alfonse V. a Jana II. proběhly další stavební úpravy kvůli změnám v dvorském způsobu života a v dvorské etiketě. José Custódio Vieira da Silva předpokládal, že k přestavbě zmiňované kaple došlo až za vlády Alfonse V. kvůli typu oken.⁵³⁹ Kromě objednávky obrazu pro oltář se však nedochovaly žádné přímé doklady činnosti Alfonse-stavebníka, i přesto, že se tento král v paláci v Sintře narodil, což mohlo předurčit jeho vztah k tomuto sídlu. Král Alfons ve stejném sále, který se pravděpodobně nacházel pod dnešním Erbovním sálem, i zemřel na vysoké horečky.⁵⁴⁰

Jak uvedli kronikáři, jeho syn a následník Jan II. v tomto paláci držel smutek s veškerou lítostí nad ztrátou otce tři dny, poté se převlékl do královského roucha, a se všemi určenými ceremoniály byl právě zde proklamován králem během velké slavnosti v paláci, které se účastnili významní páni a šlechtici království.⁵⁴¹ Slavnost se pravděpodobně odehrávala především v Sala dos Cisnes, který je součástí zmiňované části paláce postaveného za Jana I. Ta zaujímá dnešní vstupní, jižní, průčelí paláce, a je oddělena dvěma příčnými budovami napodobujícími věže od dalších částí paláce.⁵⁴² Výrazným prvkem této části jižního průčelí jsou 4 velké, jednoduché lomené arkády ve vstupní části v přízemí, v prvním patře je zeď pročleněna velkoryse řešenými okny s mudejárskými oblouky. (Obr. 101)

4.5.2 Manuela etapa přestavby paláce

Hlavní část paláce budovaného během vlády Manuela dříve směřovala do nádvoří uzavřeného opevněním se vstupní bránou a hospodářskými budovami. Ve své východní části zahrnuje v obou patrech také prostor určený pro vyhlídku s jednoduchými arkádami v jihovýchodní části průčelí manuelského křídla a s nápadně dekorovanými manuelinskými arkádami v jeho východním průčelí. (Obr.110c) I okna jihozápadní části průčelí manuelského křídla v prvním i v druhém patře mají ostění pretížena naturalisticky provedeným vegetabilním dekorem.(Obr.102) Jedná se především o propletené osekane větve, které připomínají střeoevropské astwerky. (Obr.110a) Během vlády krále Manuela nebylo přestavěno či upraveno pouze průčelí, ale téměř všechny místnosti v paláci. Jak se

---

⁵³⁸Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, s. 21 -22.

⁵³⁹José Custódio Vieira da Silva, *O Palácio Nacional de Sintra*, s. 110.

⁵⁴⁰García Resende, *Chronica dos valerosos e insignes feytos del Rey Dom Ioam II. de gloriosa memoria*, kap. 22, s. 7.

⁵⁴¹García Resende, *Chronica dos valerosos e insignes feytos del Rey Dom Ioam II. de gloriosa memoria*, kap. 22, s.7-8. Také José Custódio Vieira da Silva, *Paços medievais Portugueses, Lisboa, IPPAR, 2002*, s. 223, José Custódio Vieira da Silva José Custódio, *O Palácio Nacional de Sintra*, s. 22.

⁵⁴²José Custódio Vieira da Silva, *O Palácio nacional de Sintra*, s. 57.

domníval Pedro Dias, jednalo se o vlastní Manuelovu koncepci úprav sídla.⁵⁴³ Byl vystavěn Erbovní sál (Sala dos Brasões), přestavěna ložnice krále Jana I., rekonstruován Sál labutí, ložnice či přistavěno uvedené křídlo s krytými lodžemi. Byla rozšířena patia a okna, vytvořena dekorace sálů, osazeny nové manuelské portály a ostění oken s bohatou vegetabilní či maurskou tematikou.⁵⁴⁴

Z těchto přestaveb se dochovaly dokumenty z let 1497-1510, ze kterých lze zjistit jednak použitý materiál a jednak upřesnění importovaných částí. V objednávkách na stavbu byly uvedeny různé trámy, dřevěné konstrukce, desky z borovice nebo z kaštanu, javorové desky, které byly nejspíše použity na obklady stěn či stropu, či zlaté a stříbrné plátky na dekoraci nejdůležitějších míst. V dokumentech je rovněž uvedeno, že typické obkladové kachle zejména s arabskými motivy nakoupené jak pro tento palác, tak pro nedaleký klášter de Pena (Mosteiro de Pena), který se rovněž přestavoval, pocházely z dílny v Belému.⁵⁴⁵ Není ale uvedeno množství, proto nelze s jistotou určit, kolik místností mohlo být vyzdobeno kachlemi v maurském stylu již za Jana I. a které místnosti byly takto obloženy až za Manuelovy vlády. Dřevo bylo použito i na vytvoření nového stropu v kapli, kterou provedli Afonso Álvares a Gonçalo Gomes. Oba byli, což je podstatné, nemaurská tesaři, kteří vytvořili v mudéjarském stylu strop vykládaný složitým hvězdicovým motivem provedeným ze dřeva, tzv. artesonado. (Obr.104) Podobně vykládaný strop je doložen v katedrále Panny Marie v Coimbre⁵⁴⁶ nebo v klášteře svatě Kláry v Tordesillas. Oba tesaři navazovali na práci hlavního mistra tesaře Joãa Cordeira, který byl v předchozích letech v paláci zodpovědný za veškeré práce se dřevem.⁵⁴⁷

4.5.2.1 Erbovní sál

Portál vedoucí do Erbovního sálu (Sala dos Brasões) je poměrně malý, v porovnání se sálem nacházejícím se za ním, ale svým ztvárněním odpovídá symbolice centralizované moci krále Manuela spojené s rodovými vazbami, kterou se vyznačuje i sál. Protáčené dřívky sloupů s fialovitým ukončením a s vnitřním prutem s bohatou vegetabilní dekorací symbolicky představují strom Jesse. (Obr.105,106)

Sál je postaven na půdorysu pravidelného čtverce, který je znakem geometrické dokonalosti. Jeho vnitřní prostor měl představovat „skutečný chrám šlechticů“, případně platónskou tajemnou jeskyni. Erbovní sál je zároveň jedna z nejnvýše položených místností v paláci, která je orientovaná dle světových stran, lze ji spatřit zdaleka a měla prezentovat maják ukazující cestu portugalské společnosti, kterou symbolicky chránila ve svém vnitřním prostoru jako v posvěceném úkrytu, v prostoru ukazujícím krále zcela obklopeného svými blízkými a svými věrnými.⁵⁴⁸

---

⁵⁴³ Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 71.

⁵⁴⁴ Manuel Cardoso Mendes Atanázio, *A arte do manuelino: mecenas, influências, espaço*, Lisboa, Presença, 1984, s. 46.

⁵⁴⁵ José Custódio Vieira da Silva, *Paços medievais Portugueses*, s. 218.

⁵⁴⁶ Pedro Dias, *O mudejarismo na arte Coimbrã- séculos XV e XVI*, Coimbra, Universidade de Coimbra, 1979, s. 29-31.

⁵⁴⁷ Pedro Dias, *Geografia mudéjar: Portugal*, in: Viñuales, Rodrigo Gutiérrez a kol., *El mudéjar Iberoamericano*, Barcelona, 1995, s. 179-189.

⁵⁴⁸ José Custódio Vieira da Silva, *Paços medievais Portugueses*, s. 234-236, také José Custódio Vieira da Silva, *O Palácio nacional de Sintra*, s.66.

V kupolovité klenbě sálu doplněné osmi výsečemi s vloženými žebry jsou vyobrazeny nejmocnější portugalské rody podle Livro das linhagens novas.⁵⁴⁹ Počátek nejstarších zde vyobrazených portugalských šlechtických rodů sahal až do samých počátků portugalského státu, neboť byl spjat s povýšením jejich předků do šlechtického stavu králem Alfonsem VI. v Toledu. V bohatě dekorovaných, až s orientálním nádechem zlacených polích dřevěných obkladů kupole je znázorněno 72 erbů portugalských šlechtických rodů, obklopujících erby Manuelových potomků - D. Jana, D. Luise, D. Fernanda, D. Alfonse, D. Jindřicha, D. Duarta, D. Isabel a D. Beatris. V centrální pozici zaujímá jako nové slunce královský erb.⁵⁵⁰ Jedná se rovněž o jeden z nejvýznamnějších heraldických pramenů pro manuelské období.⁵⁵¹ (Obr. 107 a,b)

Analogii tohoto prostoru lze najít v Tordesillas, kde je nápadně podobně vytvořen prostor kaple královského kláštera svaté Kláry. Tam se ale jedná o kompletní mudéjarskou dekoraci včetně kupolové klenby, ani rohové výseče nemají žebra, která byla v Erbovním sále zřejmě zapotřebí kvůli počtu šlechtických rodů. Kronikáři nezmiňují, že by král Manuel pobýval v Tordesillasu, v roce 1498 při své cestě po španělských královstvích projížděl přibližně 10km vzdálenou Medinou del Campo. V Tordesillasu však byl Rui de Sousa (1423-1498) při příležitosti uzávírání jedné z nejvýznamnějších dohod, která dělila svět mezi obě království, tzv. Smlouvy z Tordesillasu v roce 1494. Tento šlechtic strávil více než 45let v diplomatických službách koruny⁵⁵² a i když se smlouva neuzavírala v klášteře, je vysoce pravděpodobné, že portugalští diplomaté navštívili tyto prostory. Symbolické historické propojení obou míst a království z hlediska času i prostoru, by mohla zdůrazňovat i tamější kaple Dorada, jejíž provedení stropního vzoru je nápadně podobné dřevěnému mudéjarskému vzoru palácové kaple.

Dataci výstavby Erbovního sálu lze upřesnit dle erbů králových potomků, neboť nejmladší z uvedených je emblém D. Duarta, který se narodil v roce 1515. Erb infantky Marie, jež se narodila v roce 1521, a dožila se dospělosti, tu již není znázorněn, proto lze předpokládat, že sál byl dokončen ještě za Manuelova života, nejspíše ještě před narozením syna Antónia v roce 1517, který ale zemřel v roce 1518. Zároveň na nákresech paláce od Duarta d' Armas z roku 1509 také ještě není tento výrazný objekt zakreslen, proto lze jeho výstavbu předpokládat v rozmezí těchto uvedených let.

4.5.2.2 Arabský sál

Jedna z místností, dnes nazývaná Arabský sál (Sala dos Arabes), která byla rovněž přestavěna za krále Manuela, byla pravděpodobně ložnicí Jana I. Sál je vyzdoben v mudéjarském stylu - stěny jsou obloženy tmavě zelenými kachlemi s geometrickými obrazci, centrální pozici v tomto sále zaujímá menší bílá, mramorová fontána. (Obr.109) Tento druh oživení místnosti vodou je obvyklý pro maurské paláce. Nepředpokládá se ale, že by tato fontána byla v tomto sále již za Jana I. vzhledem k jeho využití místnosti. Stejně

---

⁵⁴⁹ Livro de Linhagens novas Damiã de Góise navázala počátkem 16. století na starší Livro das Linhagens z 14. století.

⁵⁵⁰ Sabugosa, Conde de, O paço de Cintra, s. 188.

⁵⁵¹ Více k vývoji heraldických znaků v Portugalsku: Marques de Abrantes-António Quadros, Introdução ao estudo da heráldica, Lisboa, Instituto de Cultura e Língua portuguesa(ICLP), 1992.

⁵⁵² Humberto Baquero Moreno, O papel da diplomacia portuguesa no Tratado de Tordesilhas, in: Revista da Faculdade de Letras. Historia, 12/1995, s. 135-150.

tak maurská dekorace zřejmě není z období přestavby hradu za Jana I.,⁵⁵³ i když by se tato možnost jevila jako historicky pravděpodobná kvůli dobytí Ceuty za jeho vlády. Proto byla fontána pravděpodobně vybudována společně s interiérem v manuelském období, s čímž korespondují i další, zřetelně mudéjarské prvky v paláci.

V odborné literatuře 19. století byl palác Sintra přirovnáván k Alhambře,⁵⁵⁴ král Manuel ale nepobýval v Granadě, aby se mohl seznámit s architekturou nasrovského paláce. Avšak několikrát podnikl cestu po španělských královstvích. Poprvé to bylo při vyjednávání královského sňatku následníka trůnu Alfonse, syna Jana II., s Isabelou Kastilskou (1470-1498), dcerou katolických Veličenstev. Cesta vyslanců vedla do Sevilly,⁵⁵⁵ kde tehdy královská rodina žila. Kronikář Resende uvedl, že poselstvo vidělo celé staré město, hradby, věže, dělostřelce, mnoho ulic, náměstí i katedrálu.⁵⁵⁶ Manuelovi se Isabela zalíbila během vzájemného setkání v příhraničním městě Estremoz, kde na ni čekal po úspěšně dojednaném sňatku v šlechtickém doprovodu při jejím příjezdu do Portugalska.

Druhou cestu po španělských královstvích podnikl Manuel pouze o několik let později, ale v poněkud jiné pozici, kdy se sám kvůli tragickým okolnostem úmrtí prince Alfonse stal nejprve vládcem portugalského království a posléze i manželem mladé vdovy Isabely Kastilské. Oba královští manželé cestovali po španělských městech v roce 1498 kvůli potvrzení svého dědického nároku na španělská království, neboť Isabela byla jedinou dědičkou a sňatek měl zajistit spojení celého poloostrova. Jak uvedli kronikáři, během své cesty po Španělsku byla králi a královně prokazována úcta nejen mnoha obřady, ale všichni šlechtici jim také „bejar os maões“. Například Velikonoce roku 1498 strávil Manuel v královském klášteře Santa María v Guadalupe, kde se setkal s příslušníky řádu Alcantará, z nichž mnozí ho pozvali do svého domu a hostili krále i celý jeho dvůr.⁵⁵⁷ Jeden z nejdůležitějších a v té době nejvyšších možných politických cílů Manuela se odehrál v katedrále Santa María v Toledu, kde byl portugalský král Manuel společně se svojí ženou Isabelou během obřadu, jehož se zúčastnili všichni významní portugalští i kastilští šlechtici, uznán právoplatným dědicem Kastilie (a Leonu).

A právě architektura města Toleda koresponduje v silné míře s jeho historickou tradicí tvořenou symbiózou různých vyznání, kdy se lokální stavební tradice promísila s rozličnými cizími vlivy. Již v raném středověku, v době, kdy v Evropě osciloval sloh románský a raně gotický, se toledská architektonická tradice opírala o mudéjarské umění, jak při výstavbě důležitých profánních, tak sakrálních staveb, křesťanských i židovských objektů. Toledo bylo rovněž neodmyslitelně spjato s kastilským králem Alfonsem VI., od něhož se odvíjely dějiny portugalského království i s vizigótskou tradicí Curia Regia (kortesů), poradním orgánem toledských králů,⁵⁵⁸ který měl v Portugalsku velmi silnou tradici. I toledská katedrála Santa María odráží několik významných stavebních vlivů

---

⁵⁵³ José Custódio Vieira da Silva, *Paços medievais Portugueses*, s. 212.

⁵⁵⁴ Například Albrecht Haupt, *Die Baukunst der Renaissance in Portugal von den Zeiten Emmanuel's der Glücklichen bis zu dem Schlusse der Spanischen Herrschaft*, s. 5.

⁵⁵⁵ Za hlavní centra mudéjarské architektury ve Španělsku jsou považovány Sevilla a Andaluzie, Teruel a Aragonie, Sahagún a okolí a město Toledo. Například Pedro Dias, *O mudejarismo na arte Coimbrã - séculos XV e XVI*, s. 12, Marques de Lozoya, *Arte Manuelina*, in: *Congrés International d'Histoire de l'Art*, vol. I, Lisbonne-Porto, 1949, s. 7-10.

⁵⁵⁶ García Resende, *Chronica dos valerosos e insignes feytos del Rey Dom Ioam II. de gloriosa memoria*, kap. 115, s. 47- 48.

⁵⁵⁷ Damião de Góis, *Crónica do serrenisimo Rei Manuel*, 1 kniha, s. 29.

⁵⁵⁸ Jirí Chalupa, *Dějiny Španělska*, s. 53.

v různých obdobích z odlišných evropských regionů. Jedná se zejména o styl francouzský (burgundský) ve 13. století, následovaný italským ve století 14. a středoevropským⁵⁵⁹ či holandským v 15. století, kombinovaným s místním stylem způsobem, který lze nazvat architektonickou „konvivencí“. Což lze doložit například u věže katedrály, která může mít spojitost s tvorbou z Parlérova okruhu,⁵⁶⁰ neboť stylově i v detailech odpovídá Vídeňskému rysu č.16.817,⁵⁶¹ který Benešovská připisovala širší skupině Paléřovy rodiny, a mohlo se jednat o návrh na konstrukci věže katedrály sv. Víta v Praze. Jednou z inspirací pro Nedokončenou kapli krále Duarte v Batalhe, kterou začal stavět mistr Huguet⁵⁶² zase byla výstavba kaple Alvara de Luny, kterou začal budovat Alvarez Martinéz v roce 1430, a v její stavbě pokračoval Hanequin Coeman de Bruseles. Počátky výstavby katedrály v Toledu jsou spojeny s obdobím kulturního rozkvětu města, kdy zde působili učenci z celé Evropy, kteří se zabývali překlady antických, arabských i hebrejských vědeckých poznatků a jejich šířením do vlastních zemí, tedy v období, kdy o tradici Toledského překladatelského centra. V Toledu sídlil i král Alfons X. Moudrý, jehož vnuk, král Dinis založil první portugalskou univerzitu. Jednalo se tedy o město, které bylo významně spjato i s portugalskou historií.

Z Toleda se Manuel s Isabelou odebrali společně s Isabelou a Ferdinandem do Zaragoza, kde společně pobývali v bývalém paláci taifů⁵⁶³, který pro katolická Veličenstva přestavěl mudéjarský stavitel Farax Gali de Chiprana. Další dny se řešilo následnictví, dědictví Aragonie a uznání nástupnických práv. Jak uvedl kronikář de Góis, těhotná královna Isabela - dcera se už necítila dobře, byla nemocná a v předtuše smrti sepsala závěť. V okruhu svých blízkých porodila s velkými obtížemi syna Miguela, prince dědice království Portugalska, Kastilie, Leonu, Sicílie a Aragonie. Král Ferdinand s velkou radostí a hlasitostí sdělil šlechticům čekajícím v jiné části paláce, že se narodil dědic Peninsuly. Když se ale vrátil do pokoje, spatřil svou dceru v krvi, bez známek života.⁵⁶⁴ Po smrti Isabely byla veškerá provolání v Toledu i v Zaragoze týkající se krále Manuela zrušena a on se vydal na zpáteční cestu do Portugalska, aby nechal provolat syna Miguela dědicem Portugalska, což už bylo provedeno v Kastilii a Aragonii. Syn Miguel zůstal u prarodičů,

---

⁵⁵⁹K německým vlivům v Toledu je mimo jiné vhodné zmínit, že v klášteře San Juan de los Reyes, jehož stavbu vedl stavitel Juan Guas, působil jako dohlížitel v letech 1492 a 1496 Simon de Colonia, stejně jako u katedrály v Seville v roce 1496, jak vyplývá z dokumentu arcibiskupa Diega Hurtada de Mendozy z 8. června 1496: „Á mestre Ximon screbimos luego con nuestro mensagero para que vaya á ver la obra desa nuestra sancta iglesia, como nos screbisteis, por amor nuestro que vos conformeis en aquello noc los que mas saben , e non andedes en opiniones de personas erradas, porque al fin todo redonda en daño de la fábrica desa nuestra sancta iglesia“ práce na Sevillské katedrále Simon vedl do roku 1502. Mezi sochaři byli v roce 1507 uvedeni mimo jiné i Jorge Fernandez Aleman či Miguel Florentin a Pedro Millan, což také ukazuje na internacionalizaci zdejších pracovníků. Juan Agustin Cean Bermudez, *Description artística de la catedral de Sevilla*, Sevilla, Hidalgo y sobrino, 1804, s. 21-22.

⁵⁶⁰Pablo de la Riestra, *La catedral de Astorga y sus referentes alemanes*, s. 273-288.

⁵⁶¹Rys publikován v Robert Bork, *Geometry of Creation: architectural drawing and the dynamics of Gothic design*, Farnham, Burlington, Ashgate, 2011, s. 207.

⁵⁶²Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, *De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular*, s. 311-356.

⁵⁶³Možnou mudéjarskou inspirací architekturou paláce taifů v Zaragoze uvedl Pedro Dias, *Geografía mudéjar: Portugal*, s. 179-189. Také zmínil vliv konstrukce paláce v Zaragoze na královský palác v Sintře v krátkosti Stephan Hoppe, *Die residenzen der Reichen Herzöge von Bayern in Ingolstadt und Burghausen. Funktionale Aspekte ihrer Architektur um 1480 im europäischen Kontext*, in: Alois Schmid, *Wittelsbacher – Studien: Festgabe für Herzog Franz von Bayern zum 80. Geburtstag*, Schriftenreihe zur bayerische Landesgeschichte, č. 166, München, 2013, s. 173-200.

⁵⁶⁴Damião de Góis, *Crónica do serrenisimo Rei Manuel*, 1 kniha, s. 33-34.

Manuel se během října vrátil do Portugalska, kde už na něho v Lisabonu čekaly matka Beatriz a sestra Leonora, která byla během jeho nepřítomnosti v království regentkou.

V průběhu ledna pobýval král v paláci v Sintře, kde se díval na město, a přijímal zprávy o situaci v království.⁵⁶⁵ Zde se také dozvěděl i o objevení cesty do Indie po návratu Vasca da Gamy v roce 1499. V tomto paláci o rok a půl později dostal zprávu kastilských králů, že v Granadě zemřel 19. 7. 1500 jeho syn Miguel, kterému bylo 22 měsíců. Král byl jen „pouco sentimento“ a také v Kastilii tato zpráva nevzbudila velký zájem, neboť neproběhly obvyklé smuteční obřady hodné prince a dědice Peninsuly.⁵⁶⁶ V té době již probíhala jednání ohledně druhého sňatku krále Manuela s další dcerou katolických Veličenstev, touto záležitostí byl pověřen João Manuel, syn Justy Rodriguez, který však během jednání zemřel. Zprávu o úspěšném dohodnutí budoucího sňatku s Marií se král Manuel dozvěděl při pobytu v paláci v Sintře 24. 8. 1500, tedy přesně 2 roky po smrti své první ženy v Zaragoze.⁵⁶⁷

A právě během těchto let byl tento palác přestavován, proto lze uvažovat o tom, že Manuelův zájem o maurskou architekturu, který se promítl zejména do ornamentální dekorace, byl inspirován jeho cestou po španělských královstvích a především pobytem v Zaragoze a v Toledu, jehož první křesťanský vládce po reconquistě, Alfons VI., zavedl ve městě „konvivencii“, a podnítil tak rozvoj toledského překladatelského centra a šíření arabské a klasické vzdělanosti do Evropy. Alfons VI. byl i dědem prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. A právě v Sintře se nachází i sál s vyobrazením všech portugalských rodů, přičemž povýšení prvních portugalských šlechticů se váže právě k Alfonsovi VI. Portugalská univerzitní vzdělanost souvisí s králem Dinisem, zakladatelem první portugalské univerzity a potažmo jeho dědem Alfonsem X. Moudrým, který sepsal první univerzitní zákony a podporoval a sám se podílel na překladech vědeckých spisů v Toledu. Proto by se maurská dekorace paláce v Sintře mohla vztahovat i k období hispano - arabského "zlatého věku" vzdělanosti a „konvivencie“. Vždyť Manuelovým osobním symbolem byla armilární sféra, symbol vědců a astronomů.

4.5.2.3 Sál labutí

Tento sál měl vzhledem ke svým rozměrům zřejmou reprezentativní funkci a byl nazýván také Velký sál (Sala Grande) nebo Sál infantů (Sala dos Infantes).⁵⁶⁸ (Obr.108) Jedná se pravděpodobně o "sál setkávání", jak je známý z popisu krále Duarte, jenž se zde chtěl setkávat se všemi lidmi, které si přál vidět, se svými přáteli, i s cizinci.⁵⁶⁹ Zde se zřejmě konaly slavnosti a královská zasedání za králů Alfonse V. a Jana II. A především v této části paláce probíhaly slavnosti po deklaraci Jana II. králem, protože tyto prostory jsou odděleny od ostatních, soukromějších prostor objektu.⁵⁷⁰ Také se tu odehrávaly i oslavy svátku svatého Ducha (Festa do Espirito Santo), jak je zmiňováno ještě za vlády

---

⁵⁶⁵Damião de Góis, Crónica do serrenisimo Rei Manuel, 1 kniha, s. 35.

⁵⁶⁶Damião de Góis, Crónica do serrenisimo Rei Manuel, 1 kniha, s. 58. Miguel "La Paz" má náhrobek v granadské katedrále.

⁵⁶⁷Damião de Góis, Crónica do serrenisimo Rei Manuel, 1 kniha, s. 59.

⁵⁶⁸ Conde de Sabugosa, O paço de Cintra, s. 13.

⁵⁶⁹ Například José Custódio Vieira da Silva, O Palácio nacional de Sintra, s. 77.

⁵⁷⁰ José Custódio Vieira da Silva, Paços medievais Portugueses, s. 223.

krále Manuela. Slavnost mohla zavést již „svatá“ královna Isabel, manželka krále Dinise, neboť jsou s ní spojeny i tradice slavností rovněž v jiných jejích městech.⁵⁷¹

Tento sál byl představován během manuelského období, kdy byly pravděpodobně změněny a upraveny především portály, okna a jejich ostění. Jedna z úvah zmiňovala, že původní okenní ostění bylo vyrobeno pro Jana I. po dobytí Ceuty v roce 1415 přímo v severní Africe dle italského vzoru. S tím ale nesouhlasil Viera da Silva, který zastával názor, že sice jsou některá ostění italského typu a importovaná, ale přímo vyrobené v Itálii pro krále Manuela. Na konci 15. a začátkem 16. století byl import z Janova poměrně běžný, jak dokládá jedna z objednávek zaznamenaná v dokumentech k přestavbě, v níž jsou uvedeny 3 portály, 48 kusů sloupů i s hlavicemi a patkami a 1 křbová kamna.

Část oken měla být vyrobena přímo v Portugalsku, ale podle janovského vzoru. Problém toho, o které díly se přesně jednalo, je ztížen rekonstrukcí paláce po zemětřesení v roce 1755. Vzhledem k tomu, že některé shodné kamenické značky se dochovaly v jiných částech paláce, postavených během vlády krále Manuela, tak se ujasňuje datace směrem k manuelskému období. Objednávky z Janova by korespondovaly i s vlivem moderní renesanční palácové architektury, která pracovala s tématem vyhlídky. Proto mohla být v tomto sále použita velká okna dosahující k podlaze, která jsou v interiéru obložena keramickou dekorací s jednoduchým maurským motivem, což koresponduje s jejich vnějším ostěním ve tvaru profilovaných maurských dvojoblouků. Na jih se vyhlídka z tohoto sálu otvírala na město a na maurský hrad, na sever do centrálního patia. U manuelských přestaveb paláce je možné uvažovat o Boytacově stavitelském podílu, protože je doložen v Sintře v roce 1507, kdy se podílel na vybudování kláštera de Penha.⁵⁷²

4.5.3 Sintra - stručný přehled imaginací od rajské zahrady k Tisíci a jedné noci

Popisy oslavující prostředí Sintry pochází již z poloviny 16. století, neboť se v paláci scházeli umělci i básníci, ať už se jednalo o dramatika Gila Vicenta či básníka Sá de Mirandu, stejně tak se tu vzdělávaly dvorní dámy shromážděné kolem infantky Marie, nejmladší dcery krále Manuela.⁵⁷³ Jedna z nich, šlechtična Luisa Siega de Toledo, složila oslavnou poemu nazvanou Syntra.⁵⁷⁴ Pro humanisty představovalo zdejší prostředí na úpatí pohoří Serra, v mytologickém a symbolickém kontextu vycházejícím z klasických, křesťanských i středověkých předloh nový ráj, jak popisoval Damião de Góis nebo Gil

---

⁵⁷¹ Conde de Sabugosa, O paço de Cintra, s. 5.

⁵⁷² Celá morfologicko-geografická situace Maurského hradu, paláce Sintra a původního kláštera da Pena, vybudovaném na kopci v pohoří Serra je viditelná na nákresu Duarte de Armas. (Obr. 99) Jednalo se o první portugalský klášter jeronymitů, který nechal vystavět již král Jan I. kolem roku 1400. Přebudování kláštera za vlády krále Manuela je připisováno Diogovi Boytacovi zejména na základě typologického rozboru jeho tvorby, neboť pro zaklenutí některých prostorů byla použita i hvězdová šesticípá klenba, která byla typická pro tohoto stavitele. Boytaca zřejmě navrhl i zdejší dvoupodlažní ambit, který byl obložen kachličkami zakoupenými v roce 1512 v Seville. Více Pedro Dias, A arquitetura manuelina, s. 113. Manuel Cardoso Mendes Atanázio, A arte do manuelino: mecenas, influências, espaço, s. 37. Klášter da Pena byl přebudován v 19. století na neomanuelinský palác de Pena. Na vytvoření koncepce zahradního areálu tohoto paláce se podílel český zahradní architekt a výtvarník působící v Portugalsku Václav Cífka (1811-1883). Více k osobnosti Václava Cífky Pavel Štěpánek, Neznámý výtvarník v Portugalsku, in: Umění a řemesla, 1/ 1980, s. 68.

⁵⁷³ Conde de Sabugosa, O paço de Cintra, s. XI.

⁵⁷⁴ Luiza Siega de Toledo, Syntra, in: Conde de Sabugosa, O paço de Cintra, s. 255-257.

Vicente: „Um jardim do paraíso terreal, que Salomão mandou aqui“. ⁵⁷⁵ Ve fiktivním rytířském románu o předcích portugalských králů *Chronica de Emperador Clarimundo* (Kronika císaře Clarimunda) zase João de Barros zmínil, že „hora Sintra“ se dříve nazývala Monte de Lua (Měsíční hora). ⁵⁷⁶ Sintra se stala místem, kam umístil mýtický zrod portugalského království díky boží vůli, neboť zde byl poražen obr a také tady Clarimundův průvodce Fanimor prorokoval slávu Portugalska. ⁵⁷⁷

V období romantismu, který byl spojen s fascinací exotismem a tedy i Orientem a jeho tajemstvími Tisíce a jedné noci, došlo k „znovuobjevení“ paláce Alhambra v Granadě. Zároveň začal nabývat na síle pohled srovnávající palác v Sintře s nasrovským palácem, jak psal například i lord Byron. Také další zahraniční názor byl spojen s maurským dědictvím, Felix Lichnovský uvedl, že se jednalo o portugalskou Alhambru, sídlo lisabonských Maurů před reconquistou. Taktéž Haupt se klonil k názoru, že palác Sintra představuje portugalskou Alhambru. Tito spisovatelé či badatelé zpravidla navštívili i Granadu, a proto jim zřejmě poté palác v Sintře vizuálně připomínal duplikování této stavby v Portugalsku. ⁵⁷⁸

Alhambra byla vystavěna podstatně později než Sintra, neboť tamější palác se začal stavět až za nasrovské dynastie, během vlády Jusufa I. 1333-53. ⁵⁷⁹ A ani v arabských pramenech není uváděno nějaké speciální postavení původního muslimského hradu v Sintře na místě dnešního paláce, a tak se s vysokou pravděpodobností nejednalo o honosný arabský palác, ale funkční obranný hrad. Proto by mohl být nejspíše Jan I. prvním králem, který by býval mohl být inspirován při své přestavbě hradu Sintra nasrovským palácem v Alhambře. Za jeho vlády ale došlo k výbojům na sever Afriky, takže by se nejednalo o přímou inspiraci granadskou Alhambrou, jak tomu mohlo být u krále Manuela v případě mudéjarské architektury španělských měst. A ani u jiných staveb nejsou doloženy pronikavé přestavby v čistě mudéjarském stylu během Janovy vlády. Proto k výraznému ovlivnění dekorace maurskou architekturou došlo tedy nejspíše až během vlády Manuela I. vzhledem k jeho cestám po španělských královstvích. Haupt však uvedl, že se maurský styl projevil u paláců portugalských králů nejen v tvarosloví oken a portálů,

---

⁵⁷⁵ José Custódio Vieira da Silva, *O Palácio Nacional de Sintra*, s. 41.

⁵⁷⁶ Zakomponoval tak do své smyšlené heroické „kroniky“ i skutečná fakta, neboť Římané nazývali toto pohoří právě „Pohořím Luny“ Conde de Sabugosa, *O paço de Cintra*, s. 1., také João de Barros, *Chronica do Emperdor Clarimundo*, 3. díl., Lisboa, Officina de João Antonio da Silva, 1795, s. 19.

⁵⁷⁷ João de Barros, *Chronica do Emperdor Clarimundo*, 3. díl., s. 21-31. V Clarimundově kronice Barros popsal i původ jména Sintra takto: Na tomto místě se usadila během vlády maurského krále Zeilaã paní Cintra, která byla Němka uprchlá z Dánska, neboť si ji chtěl vzít po smrti jejího muže dánský král. Ona ho odmítla neb ctíla mrtvého muže a rozhodla se utéci. Nemohla jít do křesťanské země, kterou by dánský král nechal zničit, proto zamířila se svými třemi syny do Lisabonu. Od maurského krále odkoupila část půdy, kde by mohla vyznávat svou víru pod právy království, a vystavěla zde hrad, nazvaný „Colir“ dle 3 náhrdelníků ze zlata, kterými zaplatila králi za půdu. (Vesnice Colares se nachází nedaleko Sintry) Barros ještě rozvedl, že původní jméno bylo z němčiny, dle mateřského jazyka paní Cintry. Král si ji po společně strávených chvílích chtěl vzít za ženu, ale Cintra by se musela stát Maurkou. Proto ho odbyla a odmítla s tím, že ztratí raději vše, než by ztratila svou vlast a čest (třeba chápat ve středověkém smyslu náboženství). Avšak její tři synové byli již zamilovaní do králových neteří, tak se jí smáli kvůli tomuto důvodu, protože už tuto zemi považovali za vlastní. Tato slova paní ranila, stejně jako výhrůžky krále kvůli svatbě, a tak během pár dní zemřela. Po její smrti synové získali svolení krále, aby si vzali za ženy jeho neteře, a pak přistoupili na její víru. Nově postavený hrad na počest matky pojmenovali Cintrou. João de Barros, *Chronica do Emperdor Clarimundo*, 3. díl., s. 32-38. Barros tak alespoň fiktivně zdůvodnil křesťanské počátky místního hradu, což lze považovat za signifikantní, stejně tak jako umístění vlasti údajné zakladatelky do střední Evropy.

⁵⁷⁸ José Custódio Vieira da Silva, *O Palácio nacional de Sintra*, s. 42.

⁵⁷⁹ Ernst J. Grube, *Islámské umění*, Praha, Artia, 1973, s. 137-138.

či v obložení stěn kachličkami, ale také v rozvržení budov, které bylo plánováno spíše jako u alcáceru než palácové schéma křesťanských králů.⁵⁸⁰ Mudéjarská architektura se ale v Sintře projevuje především ve využití dekorativních prvků a barev, případně v oživení prostoru vodou formou kašny nebo nádrže. Původní maurská dispozice se sice mohla projevit, ale u původního obranného hradu, jenž ale bylo třeba přestavět na sídlo křesťanského monarchy, aby odpovídal nové funkci. I v dalších obdobích se dispozice budov odvíjely dle potřeb vlády, jeho rodiny a soudobých evropských trendů. Maurský prvek v celkové kompozici staveb palácového komplexu v Sintře lze hodnotit jako spíše doplňkový a ne prvoplánový. Uspořádání budov i pozdějších zahrad mohlo být také ovlivněno terénem a postupným rozšiřováním, neboť původní maurský hrad a návazné panovnické sídlo je vystavěno na menším ostrohu.

4.5.3.1 Portugalská podoba mudéjaru – amouriscado

Za jeden z hlavních vlivů manuelské architektury, který se projevil i v dekoraci paláce Sintra, je považován „mudéjarský styl“, tedy používání dekorace a stavební typologie maurského stylu na portugalském území pod správou křesťanského vládce.⁵⁸¹ U portugalského mudéjaru by se mělo logicky jednat o analogii španělského mudéjaru,⁵⁸² proto by měli typologii muslimské architektury používat maurští stavitelé, kteří zůstali na portugalském území po dokončení reconquisty, nebo mudéjarští stavitelé,⁵⁸³ kteří přišli ze Španělska, a tento vliv by se měl ve stavitelství projevovat plynule po celou dobu od roku 1249. Avšak během několika desítek let vlády krále Manuela vzniklo více staveb v maurském stylu, než bylo postaveno v období od ukončení reconquity portugalského území v roce 1249 do druhé poloviny 15. století,⁵⁸⁴ proto je důležité tento překvapivý fenomén rozvést podrobněji v této samostatné podkapitole.

Pro mudéjarský styl v manuelské architektuře bývají používány různé termíny, jedním z nich je amouriscado, kvůli odlišným zdrojům portugalského maurského stylu oproti španělskému mudéjaru. Tavares Chicó zase použil pojem „arte luso-mourisca“ a uváděl jej jako jednu ze 4 hlavních skupin, do kterých lze rozdělit manuelskou architekturu. Nazýval jej i „manueline-mudejar“, ale tento vliv nepovažoval za výrazný v konstrukci staveb, dle jeho názoru stylové projevy spočívaly především v použití cihel a v tvarovém zpracování oken či portálů zejména v oblasti Alentejo.⁵⁸⁵

4.5.3.1.1 Zdroje a zhodnocení portugalského mudéjaru – amouriscada

Za jeden ze zdrojů amouriscada je považován přímý kontakt portugalských stavitelů manuelského období s islámskou architekturou a kulturou v Maroku, jak doložil Reynaldo

---

⁵⁸⁰ Albrecht Haupt, Die Baukunst der Renaissance in Portugal von den Zeiten Emmanuel's der Glücklichen bis zu dem Schlusse der Spanischen Herrschaft, s. 5.

⁵⁸¹ Pinharada Gomes, A filosofia arabico-portuguesa, s. 240.

⁵⁸² Odvozeno z arabského výrazu mudayyan - podrížený či mudajjan- zabydlet se, usazený.

⁵⁸³ Poprvé termín estilo mudéjar pro označení stavebního stylu, který vytvářeli maurští stavitelé, použil José Amador de los Rios společně s označením arte mudéjar. José Amador de los Rios, Discurso, Granada, Real Acaemia de Nobles Artes, 1859, s. 23.

⁵⁸⁴ Pedro Dias, A arquitectura gótica portuguesa, s. 184.

⁵⁸⁵ Mário Tavarés Chico, A arquitectura gótica em Portugal, s. 153-154, Mário Tavares Chicó, Estilo manuelino, strojopis, s. 1-6.

dos Santos u Belémské věže, která je jednou z často uváděných staveb inspirovaných mudéjarem.⁵⁸⁶ Také Vieira da Silva připouštěl jako jeden z vlivů možnou inspiraci portugalských stavitelů v Maroku. Druhou možností byl přirozený import mudéjarské architektury ze sousedního Španělska vzhledem k příbuzenským vazbám obou královských rodů, kdy mohli příslušní stavitelé přímo na objednávku přijít stavět konkrétní královskou stavbu, s vlastním know-how. Podle Vieiry da Silvy byl mudéjarský styl stěžejní pro některé portugalské regiony sousedící s Kastilií a pronikl tam přímo.⁵⁸⁷

Nelze opominout ani třetí, dalo by se říci přirozený, vliv, dle kterého se jednalo o inspiraci stavebními aktivitami vlastních, tedy portugalských Maurů především v oblasti Alenteja a Algarve. Pereira se v této souvislosti zabíral otázkou mudéjaru z hlediska historického a zmiňoval, že maurské či saracénské umění bylo trvale přítomno v Portugalsku do 12. století. I on se také přikláněl jak ke španělské, tak k severoafrické možnosti importu stylu. José Pessanha dával portugalský mudéjar do souvislosti taktéž se staviteli, kteří pracovali v severní Africe nebo v Indii, či v dálném Orientu. Jako maurské motivy však viděl nejen typické oblouky, ale také provazy či vegetabilní motivy.⁵⁸⁸ Haupt uváděl maurský vliv především na konstrukce na jihu a ve vnitřním Portugalsku, zejména v okolí Évory, která je centrem Alenteja. Zmínil i další významné stavby, především palác v Sintře.⁵⁸⁹ Současně ale třeba upozornit na to, že projevy maurského umění v manuelinu jsou patrné i v regionech, které nebyly zasaženy islámskou kulturou, proto lze nalézt například vykládaný dřevěný strop v katedrále Panny Marie ve Funchale nebo v kostele Nossa Senhora da Luz v Ponta do Sol na Madeiře.

Pereira připouštěl, že se tedy mohlo jednat i o určitou módu nebo také formu prezentace královské moci.⁵⁹⁰ Stejně tak se přikláněl Vieira da Silva u mudéjaru k názoru, že se jednalo o módní záležitost v době, kdy byla moderní jakákoliv exotika, a bylo jedno, zda se importovalo zboží a suroviny z Indie a z Nového světa nebo z Orientu a severní Afriky. Amouriscado chápal i jako projev určitého nacionalismu, který byl ale úplně odlišný od toho španělského. U amouriscada se spíše jednalo o koncepci, myšlenku včleněnou do národního architektonického stylu tohoto období - do manuelina. Vieira da Silva zmiňoval i určitý paradox, že závěr portugalské pozdní gotiky byl v Alenteju ukotven v evropském architektonickém kontextu, přičemž kvůli působení regionálních a národních vlivů jsou některé stavby velmi kontrastní, neboť při jejich budování byly používány například maurské prvky u konstrukčních řešení vycházejících z německých hallenkirchen.⁵⁹¹

Dias ve své publikaci *O mudejarismo na arte coimbrã - séculos XV e XVI* shrnul všechny 3 hlavní teze původu mudéjarského stylu v manuelinu, tedy vliv mudéjarského stavitelství v rámci Pyrenejského poloostrova, přenos arabské stavební typologie z Maghrebu portugalskými staviteli a pozůstatky islámské kultury a architektury v Portugalsku. Jak již bylo zmíněno, na příkladu detailů Torre de Belém Santos celkem spolehlivě dokázal vliv architektury Maghrebu, což se stalo stěžejním názorem během 30. let 20. století. Dias však upozorňoval na to, že další dvě teze nelze na základě novějších

---

⁵⁸⁶Reynaldo dos Santos, Torre de Belém, s. 106.

⁵⁸⁷José Custódio Vieira da Silva, O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo, s. 18-26.

⁵⁸⁸José Pessanha, A arte manuelina e os críticos, Lisboa, Imprensa Nacional, 1918, s. 3-18. (separát Archeologo Português, 1917, roč. 22, s. 1-12.

⁵⁸⁹Albrecht Haupt, Die Baukunst der Renaissance in Portugal von den Zeiten Emmanuel's der Glücklichen bis zu dem Schlusse der Spanischen Herrschaft. 1díl, s. 4-5.

⁵⁹⁰Paulo Pereira, Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI), s. 39-42.

⁵⁹¹José Custódio Vieira da Silva, O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo, s. 18-26.

výzkumů úplně zahrnout a klonil se i k možnosti trvalé tradice arabských středisek, která se udržela z doby před reconquistou. V těchto centrech se znalosti předávaly z generace na generaci, ale tato centra neměla takový vliv na portugalskou architekturu, jaký měli mudéjarští stavitelé na architektonickou podobu některých měst ve španělských královstvích.⁵⁹² Působení mudéjarských stavitelů z přeshraničních oblastí bylo dle něho výrazné ještě před obdobím vlády Manuela I.⁵⁹³ Také zmiňoval i nadále pestrou situaci v Portugalsku z hlediska víry, dle jeho názoru opomínanou historiky, která pravděpodobně ale hrála při práci na stavbách podstatně menší úlohu než kdekoliv jinde.⁵⁹⁴ Oproti tomu Vieira da Silva uváděl, že v roce 1497 docházelo kvůli nucené konverzi či odchodu židovské a muslimské komunity ze země k bourání nejen synagog, ale i mešit a minaretů, jedinou výjimkou, která se dochovala, byla mešita v Mértole, jež byla přestavěna na kostel.⁵⁹⁵ Maurové však byli součástí portugalské společnosti ještě v první polovině 16. století, neboť se jich velké skupiny stěhovaly z venkova do Lisabonu během hladomoru v roce 1521.⁵⁹⁶

Dias uváděl také židovské malíře, kteří malovali na retábuly výjevy ze života křesťanských světců, maurské stavitelé, kteří přebírali typologii křesťanských staveb, stejným způsobem i křesťané používali u svých chrámů typologii arabské architektury, jak je prokázáno například u úprav dřevěného stropu kaple paláce v Sintře. Nelze opomenout ani ekonomický faktor vzájemného soužití komunit, neboť na stavbu či přestavbu kostelů si křesťané vypůjčovali peníze od židovských obchodníků.⁵⁹⁷ Lze se tedy domnívat, že i v Portugalsku fungovala v tomto období mezi staviteli různých vyznání a přebíráním stavebních typologií určitá volnost a stavitelská a umělecká „konvivencie“.

Přeshraniční migraci maurských stavitelů mohla způsobit nejistá situace v Kastilii, neboť již za vlády předchůdců krále Manuela I., Jana II., v roce 1482 je doloženo působení maurského hlavního tesaře Azmeda z Kastilie v Portugalsku, který zde pracoval od 70. let. Další maurský tesař Yhahea je uveden v dokumentech z roku 1493.⁵⁹⁸ V arabských kronikách je zdokumentováno, že po dobytí Granady vedlo ztížení místních mírových podmínek k odchodu části muslimského obyvatelstva na území, kde mohli vyznávat svoji víru, tedy zejména do severní Afriky. Jedním z cílů bylo město Fez. Tam ale dle těchto údajů panovala velká sucha a tamější obyvatelé byli sužováni hladomorem.⁵⁹⁹ Proto je možné se na základě doložených zmínek domnívat, že část specializovaných maurských stavitelů, především kameníků, truhlářů či tesařů si mohla zvolit jistější působení jak z hlediska práce, tak dočasně i víry a odejít na stavby do sousedního Portugalska, kde pro ně byla v tomto období spolehlivější možnost obživy. I když je v Portugalsku k dispozici podstatně méně záznamů, co se týká maurských stavitelů, než v

---

⁵⁹²Pedro Dias, *O mudejarismo na arte Coimbrã- séculos XV e XVI*, s.16-23.

⁵⁹³Cestovatel Nicolau de Popielovo v roce 1484 zaznamenal při své cestě po Portugalsku právě mudéjarský styl, ačkoliv jinak stavbám příliš pozornosti nevěnoval.

⁵⁹⁴Pedro Dias, *O mudejarismo na arte Coimbrã - séculos XV e XVI*, s.16-23.

⁵⁹⁵José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal A arquitectura no Alentejo*, s. 20.

⁵⁹⁶Joaquim de Vasconcelos, *Albrecht Dürer e a sua influência na Península*, s. 148.

⁵⁹⁷Pedro Dias, *O mudejarismo na arte Coimbrã- séculos XV e XVI*, s. 12.

⁵⁹⁸Pedro Dias, *O mudejarismo na arte Coimbrã- séculos XV e XVI*, s. 18.

⁵⁹⁹Část muslimských obyvatel z Granady odešla i do marockých měst, kde byly portugalské pevnosti a faktorie, například do Tangeru (Tangêr, Tandža), Safi (Safim, Asfi), Arzily (Assilah) či Azamoru (Azemmour). Josef Ženka, *Pád Granady a zánik al-Andalusu*, s. 60-61.

Aragonii či Kastilii, je zde ale doložena například skupina Maurů, která pracovala ve stavební huti kláštera v Belému.⁶⁰⁰

Vieira da Silva a někteří další odborníci ve svých publikacích upozorňovali na možnou inspiraci portugalského mudéjaru a především paláce v Sintře nasrovským palácem Alhambra v Granadě, tento názor byl ale populární zejména v duchu romantizujících tendencí v 19. století. Jak už bylo zmíněno, král Manuel pobýval v centrech mudéjarské architektury v Seville, v Toledu a v Zaragoze. Zároveň hlavní manuelské královské stavby s typologickými znaky amouriscada vedly k nápodobě a rozšíření dekorativnosti mudéjarského stylu do širšího regionu. Dodnes jsou zachovány mudéjarské motivy i v dalších kostelích či kláštorech v okolí Sintry, které byly inspirovány touto stavbou do té míry, že o tomto regionu například Dias uvažoval jako o jednom z portugalských ohnisek použití maurské stavební typologie a dekorativních prvků. Například v kostele v Dois Portais nedaleko Torres Vedras je dochován již pouze jednodušší, částečně intarzovaný strop v hlavní lodi, v dalších objektech to byla především kachlíková dekorace, jako například v konventu ve Varatoju či v interiéru kostela v Óbidos.⁶⁰¹ Zhodnotit vliv maurské architektury na zástavbu Lisabonu je obtížné, neboť velké množství staveb bylo zničeno během zemětřesení a následných požárů.

Každopádně lze souhlasit s Diasem, že z období několika století se dochovalo podstatně méně staveb a užití ornamentů v maurském stylu, než bylo postaveno během několika desetiletí v období vlády krále Manuela.⁶⁰² Proto je nutné vzít v úvahu i přímý kontakt krále Manuela s arabskou architekturou minimálně v Toledu a Zaragoze a v Seville, která ho ovlivnila do té míry, že si nechal budovat sídla v tomto stylu. K této možnosti Dias zmínil, že koncepce stavby paláce v Sintře musela být Manuelova vlastní, neb v dokumentech nejsou uvedeni maurští stavitelé a stavební články mudéjarského stylu i kachle se importovaly.⁶⁰³ Lze nastínit ještě jeden možný výklad amouriscada vycházející ze symbolického kontextu historie Iberského poloostrova. Je důležité si uvědomit, že Manuel se v tomto momentě své vlády dostával i na vrchol svého „dějinného poslání“- byla objevena cesta do Indie, otevřel se svět, začala křesťanská „conquista“- šíření víry mezi nevěřícími v Evropě nově objevených zemích. Tak se započal se nový dějinný cyklus,⁶⁰⁴ který zároveň korespondoval i se skutečným historickým milníkem, neboť začalo i nové pŕmilénium. Proto lze usuzovat i na možnost, že se ideje a tradice Iberského poloostrova související se „zlatým věkem“ hispano-arabské kultury „konvivencie“ podporované vládci s přímým vztahem k portugalským dějinám, odrazily i v manuelské architektuře a mohly by být dalším zdrojem portugalského mudéjaru - amouriscada na přelomu nové historické epochy portugalských dějin - nového „Zlatého věku“.

4.6 Évora- druhé město království

Město Évora je vzdálené přibližně šedesát kilometrů od hranic s Kastilií, a proto sehrálo důležitou úlohu v dějinách země během vleklých vzájemných střetů mezi oběma královstvími. Různé teorie kladou založení Évory do rozmezí let 2059-700 před Kristem,

---

⁶⁰⁰ Lina Maria Marrafa de Oliveira, O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII, s. 21-57.

⁶⁰¹ Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 93-95.

⁶⁰² Pedro Dias, A arquitectura gótica portuguesa, s. 184.

⁶⁰³ Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 92.

⁶⁰⁴ Mircea Eliade, Mýtus a skutečnost, Praha, Oikoymenth, 2011, s.52-53.

první písemná zmínka o městě je z prvního století, kdy Plinius uvedl Eboru Cerealis,⁶⁰⁵ zvanou tak kvůli úrodné půdě regionu Alenteja, jako důležité opevněné místo. Významné postavení obchodního a vojenského opěrného bodu dokládá i Liberalitas Julia udělené městu Juliem Césarem. Římský urbanizační model dal městu základ, který je patrný dodnes, zejména v centrální pozici v nejnvýše položených částí města, kde bylo i centrum středověkého křesťanského města, či ve směřování městských bran a návaznosti na původní dálkové cesty. Následovalo několik století visigótské přítomnosti, kdy si město Elbora (Erbora) stále udrželo pozici hospodářského a obranného centra a pravděpodobně se jednalo i o centrum diecéze. Během muslimské nadvlády mělo město hrady a jeho prostor byl rozdělen do dvou částí, první z nich byl hrad - „alcácova“, který zabíral asi osminu rozlohy města, druhá část-medina s křivolakou a nepravidelnou strukturou ulic byla umístěna v severnější části. Po křesťanské reconquistě v roce 1165 se medina transformovala do rozsáhlé mourárie. V toponymii se uchovaly i arabské či arabizující názvy ulic jako je Rua de Mahomud, Rua do Amouriz.

Město kvůli své poloze vždy hrálo důležitou roli v obraně země, bylo tu sídlo rytířského řádu São Bento de Calatrava, který založil v roce 1166 první portugalský král Alfons Jindřich. Tento řád se v roce 1211 transformoval na řád rytířů z Avisu. Rozšíření města bylo ve středověku poněkud limitováno zachovanými hradbami. Mimo tento prostor měly své čtvrti komunity fungující zde už od arabského působení - mourárie a judiarie, zvaná Aljama. Ta patřila k největším a nejdůležitějším v zemi a rozkládala se v západní části města. Stejně jako v jiných portugalských městech se jednalo o centrum obchodu a řemesla. Évora se většinou uvádí jako jedno z hlavních středisek Maurů a portugalské mudéjarské architektury, ve městě ale fungovaly obě náboženské komunity, které přispívaly k jeho rozkvětu, každá v jiné oblasti, dle specializace svých obyvatel. (Obr. 112a)

K fungování středověkého města patřil každoroční městský trh, který byl držen od roku 1275, a trval 15 dní, týdenní trhy probíhaly v neděli a v pondělí. Umístění veřejných jatek se měnilo, provozovala se údajně i v bývalém římském chrámu, zvaném Dianin,⁶⁰⁶ který byl kvůli tomuto využití přestavěn. Postupné rozrůstání města vedlo za vlády Afonse IV. k postavení dalšího pásu hradeb, který doplnil římské hrady. Stavba započatá kolem roku 1350 však byla dokončena až o sto let později, kolem roku 1440, za vlády Alfonse V. K výstavbě nových zdí se používal i materiál získaný zbořením části starých hradeb, jak nařídil král Ferdinand I. (Fernando, 1345-1383). Zachován byl východní úsek, na který

---

⁶⁰⁵ Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, Evora Gloriosa, s. 8.

⁶⁰⁶ Tento antický chrám byl nazván Dianiným chrámem v roce 1728 Manuelem Fialhem a měl být během středověku přestavěn a využíván i jako jatka. Během přestaveb byly kvádry umístěny mezi sloupy, došlo i ke zvýšení stavby. Později měl být tento bývalý antický chrám začleněn do budov Paláce Inkvizice (Palácio da Inquisição) v Évora. Reantikizace chrámu začala v první polovině 19. století díky iniciativě Joaquina Heliodora da Cunha Rivary. Nejprve došlo k uzavření jatek, a pak byly zbourány budovy spojující chrám s Palácem Inkvizice, aby vzniklo náměstí. Chrám patřil k nejzachovalejším památkám na římské období dějin v Portugalsku. Nejprve zde měla být umístěna glyptotéka, později bylo rozhodnuto vytvořit volné podium, kde by byly viditelné různé pozůstatky římských stavebních technik. Restaurování započalo v roce 1870 pod vedením stavitele Cinattiho. Ana Cardoso de Matos, Paulo Simões Rodrigues, Restaurar para renovar na Évora do século XIX, in: Monumentos 26/2007, s. 134-143. Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, Evora Gloriosa, s. 215.

navázaly nové hradby.⁶⁰⁷ (Obr.112b) Naposledy bylo opevnění města využito během francouzské invaze v roce 1808.

Druhým nejdůležitějším městem království byla Évora od druhé poloviny 14. století, neboť podpořila budoucího krále Jana I. během dynastické krize v letech 1383-1385. Proto město získalo četná privilegia a výhody. Král Jan I. nechal vybudovat královský palác, v jehož užívání pokračovali králové Duarte a Alfons V., který tu měl založit první královskou knihovnu (Livreria Real).⁶⁰⁸ S tímto králem se právě v tomto městě setkal poselstvo vyslané Jiřím z Poděbrad a vedené panem Lvem z Rožmitálu a z Blatné, jak o tom podal zprávu Václav Šašek z Bífkova. I on nazval Évora ve svých zápiscích druhým městem portugalského království. V díle svých předchůdců pokračoval Jan II., který začal stavět i další městské paláce. Německý cestovatel a kosmograf Hieronymus Münzer se s králem Janem II. setkal v roce 1494 také v Évora.

Město mělo na konci 15. století asi 10 000 obyvatel. V celém regionu Alenteja žilo přibližně 17% obyvatel Portugalska, většina měst a vesnic náležela králi. Évora i nadále profitovala ze své pozice města uprostřed úrodného kraje a strategické pozice na cestě z Lisabonu do Madridu, Sevilly a Toleda. I přesto, že se jednalo o vnitrozemské město, mnoho zdejších rodů se podílelo na ekonomické prosperitě plynoucí ze zámořských objevů, obyvatelé města objevovali svět nejen jako mořeplavci či vojáci, ale i jako geografové, matematici, antropologové, například dominikáni Gaspar da Cruz a João dos Santos psali díla o Číně, Ormuzu či Etiopii. Mezi Évoraňany patřili i královský kronikář Garcia Resende či matematik, humanista a diplomat Francisco de Melo nebo André de Resende, profesor na universitě v Lisabonu, a posléze v Coimbre.⁶⁰⁹ Město nezaostávalo ani v péči o chudé. První Misericórdia v Évora byla založena již v roce 1499 a měla povolenou péči o vězně ve vězení a také o otroky.⁶¹⁰

Během vlády krále Manuela si Évora svoji pozici druhého města království udržela, získala nová městská práva (obr.111) a došlo k dalšímu rozkvětu města, což se promítlo i do stavitelství. Vzniklo velké množství staveb v manuelském stylu, ať to byly paláce, kostely, kláštery nebo se přestavovaly veřejné stavby, například akvadukt, který ve městě fungoval již v římském období. Manuelské ornamenty byly použity na dekoraci portálů, oken i verand. Město, podobně jako zdejší královské paláce, mělo své hlavní mistry stavitelů i vlastního mistra tesaře. Tuto pozici zastával Lourenço Gonsalves od roku 1480 do roku 1502, poté funkce přešla na jeho syna Francisca.⁶¹¹ Hlavním stavitelem Évory byl králem Manuelem jmenován Martim Lourenço, který tuto pozici zastával od roku 1514, funkci po něm převzal v roce 1525 Diogo de Arruda.⁶¹² Ve zvýšené míře se používala i ornamentalistika mudéjarského stylu, hlavním stavebním materiálem byly cihly, ze Sevilly se dovážel mramor na obklady či na dekorativní prvky.⁶¹³

---

⁶⁰⁷Hermína Vilar, Hermenegildo Fernandes, O urbanismo de Évora no período medieval, in: Monumentos 26/2007, s. 6-15. Také Mária Domingas Simplicio, Évora: algumas etapas fundamentais na evolução da cidade até ao século XVI, in: A cidade Évora, II. série, 6/2006, s. 97-112.

⁶⁰⁸ Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, Évora Gloriosa, s. 186-187.

⁶⁰⁹José Custódio Vieira da Silva, Paços medievais Portugueses, s. 130., António Borges Coelho, Évora no limiar do Mundo Moderno, in: A cidade Évora, II. série, 6/2006, s. 199-207.

⁶¹⁰ Laurinda Abreu, A Misericórdia de Évora no contexto da reforma quinhentista da assistência pública portuguesa, in: A cidade Évora, II. série, 6/2006, s. 235-245.

⁶¹¹ Lina Maria Marrafa de Oliveira, Saberes-fazer do manuelino em Évora, in: Monumentos 26/2007, s. 46-57.

⁶¹²José Custódio Vieira da Silva, Paços medievais Portugueses, s. 133.

⁶¹³Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 190.

Maurskou stavební typologii či dekoraci používali v regionu nejen maurští, ale i křesťanští stavitelé, kteří znali mudéjarské stavební či dekorativní techniky, neboť součástí objednávky bývalo i zadání na vytvoření dekorace v mudéjarském stylu. Zároveň se odlišovalo toto centrum mudéjarské architektury od Sintry, která je považována za další místo, kde se v hojně míře využívaly maurské techniky zejména pro dekoraci interiéru a exteriéru. Bylo to pravděpodobně přání krále Manuela, aby jeho paláce byly vybudovány ve stylu, se kterým se setkal na svých cestách po španělských královstvích. A vzhledem k tomu, že ne všichni jeho stavitelé měli zkušenosti s maurskou architekturou, bylo nutné objednávat některé části portálů či okenního ostění nebo kachle ze zahraničí.⁶¹⁴

4.6.1 Konvent svatého Františka

Jeden z prvních portugalských františkánských klášterů byl vybudován v Évore v roce 1224. Jedná se o jednu z nejdůležitějších sakrálních památek ve městě, její významnost dokládá nejen blízká stavba královského paláce, ale také královské sňatky, které se odehrály v kostele svatého Františka (São Francisco). Byli tu oddáni například král Petr I. a Constanza Manuela (1318-1345) v roce 1336, jejich dcera Marie de Portugal (1342-1371) a infant Fernand de Aragão (1329-1363) v roce 1354 či infantka Isabela Kastilská a princ Alfons de Portugal (1475-1491) v roce 1490.⁶¹⁵ Přestavby kostela stejně jako budování konventu bylo ovlivněno sousedstvím královského paláce (Paço Real). Když král Alfons V. potřeboval rozšířit palác, neboť se přesunul do Évory i s celým svým dvorem, což mu mniši povolili,⁶¹⁶ tak nechal postavit nový kostel na místě původního chrámu z období krále Dinise, který byl v ruinách.⁶¹⁷ V rozšíření a financování paláce pokračoval rovněž Jan II, který potřeboval nové komnaty pro dvorní dámy královny. Zažádal o povolení stavět v klášteře s tím, že postaví nový dům pro mnichy. Povolení dostal krátce před svou smrtí v roce 1495. (Obr.111)

4.6.1.1 Kostel svatého Františka

Prvním stavebním mistrem nově budovaného kostela za vlády Alfonse V. byl kamenický mistr z Kastilie Pero, což je poněkud paradoxní, neboť právě probíhaly války s

---

⁶¹⁴ Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 92.

⁶¹⁵ Maria do Céu Simões Tereno, *Igreja e convento de São Francisco de Évora. A sua conservação*, in: *A cidade de Évora*, II. série, 6/2006, s. 113-139. Co se týká dlouhodobě vyjednávaného sňatku infanta Alfonse s infantkou Isabelou, jež mělo vést ke sjednocení Peninsuly, konečné potvrzení král Jan II. obdržel ve chvíli, kdy dlel společně se synem a vévodou Manuelem právě v Évore. Nechal sloužit slavnostní mši *Te Deum laudamas* v katedrále a konaly se i mnohé další slavnosti a veselice. Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, *Évora Gloriosa*, s. 95.

⁶¹⁶ Vieira da Silva zmínil záznamy z kroniky, z nichž vyplývá, že později mniši svého rozhodnutí litovali. José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 90. Král žil v Évore po většinu života, což vedlo k počátkům mnohých stavebních podniků. Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, *Évora Gloriosa*, s. 84-86.

⁶¹⁷ Simões Tereno uvedla zmínku o kronice, která měla být svázána společně s *Knihou hodin*, v níž se psalo o sedmilodním chrámu se „vznešeným“ chórem, jenž údajně spadl, a pak byl postaven trojlodní chrám, který ale dostal velký zásah během válek s Kastilií za vlády Alfonse V. Stavba sedmilodního chrámu katedrálního typu je hodnocena jako velmi nepravděpodobná, neboť neodpovídala ani finančním možnostem františkánů, ani stavební typologii medikantských řádů. Maria do Céu Simões Tereno, *Igreja e convento de São Francisco de Évora. A sua conservação*, in: *A cidade de Évora*, II. série, 6/2006, s. 113-139.

Kastilii. Pero měl být zodpovědný za stavbu kostela od roku 1443, kdy mniši začali stavět trojlodní kostel, který se však pravděpodobně zřítíl. A právě poté slíbil král Alfons V. mnichům nový kostel, neboť potřeboval rozšiřovat svůj palác. Soudí se, že se chrám začal stavět koncem 70. let, protože Alfons V. zemřel v roce 1481. Tesařským mistrem díla byl Lourenço Gonçalves, který pracoval jako mistr tesař královského paláce u konventu São Francisco od roku 1480. Na stavbě se podílel i Maur Azmede, jenž měl být mistrem královských staveb od roku 1491 nebo španělský kamenický mistr Afonso Pallos, o kterém referují prameny z roku 1490.⁶¹⁸

Kostel, u kterého bylo zamýšleno i využívání coby královské kaple, se začal stavět tradičně od presbyteria přes transept, a poté se pravděpodobně změnilo původně zamýšlené či rozestavěné trojlodní řešení a byla zvolena velká, dominantní loď,⁶¹⁹ čemuž by napovídala podstatně nižší výška presbyteria a transeptu, i když obvodové zdi kostela mohly pocházet ještě z doby vlády Alfonse V. či Jana II., jež bylo spojeno s vleklými válkami s Kastilií. Tomu by napovídala charakter lodi „opevněného“ kostela vzhledem k poměrně malým oknům, která jsou doložena i na vyobrazení Évory ve Foral - právech, které město obdrželo od krále Manuela v roce 1501. (Obr.111) Nebylo jediné, jen v oblasti Alenteja bylo uděleno 22 městských práv městům, která si dodnes podržela tento status. Dalších osm dnešních obcí v kraji bylo pro krále důležitých tak, že na přelomu 15. a 16. století získala městská práva, která ale v průběhu dalších století ztratila.⁶²⁰

Pereira předpokládal vytvoření originálního plánu, který byl do té doby málo používaný v Portugalsku, kdy bylo při konstrukci elevace lodi využito podpěrného systému formou vestavěných oddělených bočních kaplí. (Obr.123, 124) Ty zároveň tvoří první plán lodi. Ve středním plánu je plocha členěna pouze příporami a jednoduchými, úzkými okny, horní plán je tvořen klenebními výběhy a vlastní klenbou. (Obr. 125) Jedná se o prostou, skromnou modulaci prostoru vlastní medikantským řádům, stěny lodi jsou oživeny pouze dynamizujícím rozčleněním válcovými příporami, klenebními náběhy a pilíři. Zaklenutí hlavní lodi je zcela unikátní vzhledem k velkému prostoru. Byla zvolena valená klenba s výsečemi s vloženými žebry, jejíž poměrně originální vzorec, vzhledem ke zkoumanému období, vycházel z hvězdicového. Shodný typ klenebního vzorce, avšak na zaklenutí rozměrově podstatně menších polí, byl použit v kapli St. Nikolas cášského Dómu, jejíž dokončení se datuje před rokem 1485.(Obr. 126,127) Presbytář, vybudovaný v plochém závěru, je zaklenut šesticípou hvězdovou klenbou. Jedná se o jedno z prvních užití tohoto typu klenby v Alenteju. Plochý závěr mohl být inspirován obdobným typem v kostele v Santiago de Palmela, jenž byl postaven mezi lety 1443- 1460/70.⁶²¹

Vytvoření vstupního portálu se datuje do období vlády krále Manuela, neboť kromě armilární sféry tu je znázorněn na stejné úrovni i pelikán, osobní symbol Jana II., což ale

---

⁶¹⁸José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 105.

⁶¹⁹Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, s. 35.

⁶²⁰Nová práva byla udělována městům ve větší míře v celém kontinentálním Portugalsku v souvislosti s centralizací moci a s reformami, které král Manuel zaváděl. Toto téma příliš nereflektovali soudobí historikové a kronikáři vesměs kvůli negativnímu postoji. Lid měl výhrady vůči městským právům již za vlády Jana II, následně v roce 1497, již za Manuelovy vlády, k námitkám patřila například jejich nesrozumitelnost, neb práva byla psána latinsky či „neobvyklým“ jazykem. Pozornost městským právům v manuelském období byla věnována až od 19. století, ve 20.století pak zejména během salazarovského režimu, kdy toto téma podrobně a racionálně zpracoval historik Marcello Caetano. António Manuel Hespanha, *O foral novo de Évora no contexto da reforma dos forais de D. Manuel I.*, in: *A cidade de Évora*, II. série, 6 /2006, s. 17-29. Podrobnější analýza obsahu forais například kvůli povolení výstavby opevnění by si vyžádala podrobnější výzkum přesahující téma této práce.

⁶²¹José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 90-91.

může poukazovat na důležitost podílu krále Jana II. na této stavbě, kterého si byl Manuel vědom. (Obr.128) U nápadného portálu se projevuje výrazné tordování prutů mramorového ostění u dvou oblouků svedených na středový, tordovaný sloup. Hlavice jsou tvořeny bujným stylizovaným vegetabilním dekorem, jejich prstenec je nahrazen lanem, který se vine po celém obvodu pilíře. Jedná se o motiv, který se rozšířil po celém regionu Alenteja. Do půlkruhového tympanonu, vroubeného sdrúženým tordovaným i netordovaným prutem, byla do samostatných obdélných polích s netordovaným ohraničením vložena armilární sféra – znak krále Manuela, pelikán Jana II. a v nejvyšší úrovni escudo – královský erb s korunou.⁶²² Vstupní portikum je ukázkou kombinování mudéjarských prvků, neboť byly použity jak maurské půlkruhové oblouky, tak oblouky lomené v bočních partiích. (Obr.122)

Hlavním stavebním mistrem kostela sv. Františka byl Martim Lourenco, který byl v dokumentech nazýván zručným mistrem kameníkem, a jsou mu připisované ty kamenické díly, na nichž nebyly nalezené žádné kamenické značky, tedy hlavice, portály, sloupy a okna v klášterních místnostech. Pravděpodobně on vybudoval i klenbu v letech 1507-14.⁶²³ Následně se funkce vedení výstavby kláštera sv. Františka ujal Álvaro Velho, který zde pracoval již za Martima Lourença, a plynule pokračoval v jeho díle.⁶²⁴

Typologicky se zde projevil vlivy středomořské gotiky, především z oblasti Katalánska a také jihofrancouzských staveb zóny Languedoc ve Francii. Je zde patrná znalost staveb katedrály v Gironě či kostela Saint Jean Batiste v Perpignonu, u něhož byla rovněž zvolena jednodlná dispozice. Lze uvažovat i o ovlivnění stavbami kostelů Saint Esteban a Saint Jacobin v Toulouse nebo Santa Cecília v Albi. Z katalánských kostelů se mohlo jednat o barcelonské chrámy Santa Catarina a Santa Maria de los Reges. Tato návaznost vznikla díky stezce Barcelona-Valencie-Évora-Lisabon, kterou zmiňoval Pereira. Druhým inspiračním okruhem byla regionální provenience sakrálních staveb v jižním Portugalsku a třetím, splývajícím okruhem, je mudéjarská tradice, která je zřetelná jednak použitým materiálem, jednak u kombinace oblouků v portiku.⁶²⁵

Stavební huť kostela a kláštera São Francisco následně ovlivnila kostely v širším prostoru Alenteja především v užití ornamentálních prvků.⁶²⁶ Téměř totožný typ hlavic s vegetabilním a provazovým dekorem byl použit v transeptu kostela São Bento de Castriz přímo v Évore nebo v klášteře Nossa Senhora do Espinheiro. Jednou z posledních staveb, u které se uvádí souvislost s kostelem São Francisco je konventní kostel v Arraiolos, jehož loď byla dokončena dokončena v r. 1537. V klenbě presbytáře tohoto kostela jsou žebra tvořící laloky dekorativně pospojována kamenným provazem.⁶²⁷

---

⁶²²José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 114.

⁶²³Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 190, Vieira uvedl dokončení zaklenutí v roce 1503, José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 133.

⁶²⁴Lina Maria Marrafa de Oliveira, *Saberes-fazer do manuelino em Évora*. in: *Monumentos* 26/2007, s. 46-57.

⁶²⁵Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, 36-37, José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 67-81.

⁶²⁶Také poněkud překvapivě adoptovali tento typ jednodlného chrámu dle kostela São Francisco jezuité, jejichž hlavním sídlem se v Portugalsku stala právě Évora.

⁶²⁷José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 107-115, 118.

4.6.1.2 Přestavby a restaurování objektu v 19. a 20. století

V průběhu 19. století došlo k různým zásahům do objektu kostela a kláštera. Kostel byl výrazně poškozen ve vstupní části během vpádu francouzských vojsk v roce 1808. Po zrušení řádů v roce 1834 byl objekt uzavřen, potřeba restaurování chrámu vzešla z iniciativy Évořanů kvůli jeho architektonické a historické hodnotě. Dvě fáze proběhly v letech 1860-1862, kdy byla především zajištěna klenba kvůli prosakování vody během zimních dešťů. V dalších letech došlo i k výraznějším zásahům, například ke zbourání manuelské zvonice připisované staviteli Franciscovi Arrudovi⁶²⁸, která ukončovala před chrámem aquadukt. Zvonice byla nahrazena novou věží.

Během 50. let byly spraveny střechy a sakristie, v následujícím desetiletí došlo k opravě kanalizace, byly očištěny vnější plochy. Až v letech 1996-2001 proběhly další výrazné opravy, které se týkaly zastřešení, neboť to bylo vyhodnoceno jako nejpotřebnější a nejproblémovější.⁶²⁹

4.6.2 Městské paláce

Stavby městských paláců v Évoře byly záležitostí 15. a začátku 16. století, neboť místní královské paláce byly příkladem i pro šlechtu a biskupy při budování vlastních obytných sídel. Jejich výstavbu lze rozdělit do tří skupin. První z nich byly konstrukce nových šlechtických sídel vedle již existujících, které ale byly limitovány svými rozměry. Další z nich tvořila sídla stavěná u veřejných prostor či ulic, kde nahradila původní zástavbu. Tyto paláce bývaly do veřejného prostoru otevřeny patiem, verandou či zahradou. Třetí skupinu představovaly nově vystavěné paláce v prostoru mezi starými a novými hradbami, který tak ztratil svůj zemědělský charakter. Jak uvedl Fialho, ještě v 18. století existovala ulice Rua dos Infantes, která dostala jméno dle synů krále Manuela, kteří v ní bydleli v několika palácích. Jejich bratr, kardinál Jindřich, bydlel také v Paço de São Francisco.⁶³⁰

V městský palác se transformoval i starý hrad-alcáçova (alkazar), město samotné bylo rozděleno do několika palácových zón. Jedna z nich byla v okolí katedrály-Sé, kde se nacházely například městské domy admirála Vasca da Gamy, nebo tzv. casa de Garcia Resende, jehož stavba je připisována staviteli Diogovi de Arruda. Dům má ve druhém patře zachovanou manuelinskou dekoraci okna, která je ovlivněna mudéjarskou dekorací v provedení dvojoblouku s dělicím úzkým středovým sloupkem. Horní partie okenního ostění má záclonový tvar tvořený jediným prutem s válcovým profilem. Prut je na obou stranách okna v zcela naturalistickém provedení „přichycen“ a svázán provazem k sloupkům rámujeícím okno, které mají rovněž subtilní válcový profil, a jsou ukončeny

---

⁶²⁸ Král Jan III. určil Francisca de Arrudu zodpovědným za vodovod v roce 1542 : „Dom Joham ac faço saber a vos juizes, vereadores e procurador da cidade devora, que ora es e ao diãte forem, que eu ecaregey ora a Francisco Daruda, caualeiro da ordem de noso sor Jhu xpo e mestre de mynhas obras, de vysytar o cano dagoa da prata da dita cidade pera sempre estar coregido e bem repayrado.“ Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 64.

⁶²⁹ Maria do Céu Simões Tereno, Igreja e convento de São Francisco de Évora. A sua conservação, in: A cidade de Évora, II. série, 6 /2006, s. 113-139.

⁶³⁰ Manuel Fialho, Francisco da Fonseca, Evora Gloriosa, s. 216.

kytkou, stejně jako hroty vrchního záclonového tvaru ostění. I podokenní římsa je tvořena provazem. (Obr.118)

V další palácové zóně na náměstí Porta de Moura a v okolí byl postaven dům zvaný Casa Cordovil,⁶³¹ jenž byl inspirovaný mudéjarským stylem královského paláce v Sintře i v Évoře. (Obr.117) Směrem do náměstí, a tedy do veřejného prostoru, se otvírá veranda s mudéjarskými půlkruhovými oblouky svedenými na štíhlé sloupky s hlavicemi zdobenými vegetabilním dekorem. Je završena kuzelem, který připomíná kónické komíny kuchyně paláce v Sintře či kuželovité ukončení věže Sé v Évoře, avšak zde je oproti Sintře využit pouze v dekorativní funkci.⁶³²

Také v okolí města vznikaly venkovská palácová sídla zvaná paços rurais. V Arraiolos si nechal přestavět tzv. Paço Sempre Noiva évorský biskup D. Alfonso⁶³³ (1440-1522), kde byl také použit mudéjarský typ oken s půlkruhovými oblouky. Dvě nárožní okna zde indikují funkci vyhlídky či miniverandy. Další venkovské sídlo, paço Água de Peixas (Palácio dos Duques de Cadaval) u Alvita, nese výrazné manuelsko-mudéjarské rysy, které byly ovlivněny královským palácem v Évoře. Mudéjarský styl se projevuje především v ornamentalistice použité u okenního ostění. Přímou inspiraci královským palácem v Évoře především v provedení okenních oblouků, na něž byly použity cihly. Některé z nich byly doplněny jemně provedeným oslím hřbetem. Svými velkorysími rozměry korespondují také s obytnou funkcí pevnosti - paláce.

4.6.3 Dům Vasca da Gamy s domácí kaplí v exteriéru

V Évoře žil a měl svůj domov i objevitel cesty do Indie Vasco da Gama, který se zde oženil v roce 1500 s Catarina de Ataíde. Jeden jejich syn, Estêvão da Gama (cca 1505-1576), zastával funkci vicekrále Indie, jejich druhý syn, Cristóvão da Gama (1515-1542), který byl vojenský velitel, také nejprve působil v Indii, poté se podílel na obraně křesťanské říše „kněze Jana“ (Preste João) v Etiopii, kde padl do zajetí, a zemřel.⁶³⁴

Ve vnitřním prostoru městských domů palácového typu, v nichž Vasco da Gama bydlel, byla postavena chodba, která vede do menší, obdélné domácí kaple.⁶³⁵ (Obr.121)

---

⁶³¹ Albrecht Haupt, Die Baukunst der Renaissance in Portugal von den Zeiten Emmanuel's der Glücklichen bis zu dem Schlusse der Spanischen Herrschaft. 1díl, s. 28.

⁶³² Joaquim Caetano Oliveira, José Alberto Seabra Carvalho, He nobresa as cidades haveram em ellas boas casas, in: Monumentos, 26/2007, s. 58-69, José Custódio Vieira da Silva, Paços medievais Portugueses, s. 261-262.

⁶³³ Jednalo se o syna Alfonse, 4. hraběte z Ourém.

⁶³⁴ António Coelho Borges, Évora no linhar do Mundo Moderno, in: A cidade de Évora, Municipal de Évora, II série, 6/2006, s. 199-207.

⁶³⁵ Paralely v typologii domácích kaplí městských domů ve 14. a 15. století, které byly vystavěny takto odděleně, se v českém prostředí se hledají obtížněji. Jedním z podobných příkladů by byla kaple u domu č.p. 447/1 v Praze v Jilské ulici, který byl původně dvorcem s dvojicí hlavních budov, uvedená kaple stála volně při ulici Vejvodově. Avšak nejsou zmínky o propojení zaklenutou chodbou, jak tomu bylo u kaple u domu Vasca da Gamy. Celý objekt však patřil Sedleckému klášteru, až v roce 1427 ho získal Mikuláš Hasištejnský z Lobkovic. Církevní vlastnictví se tak mohlo promítnout do výstavby kaple mimo hlavní budovy, neboť domácí kaple se v městských domech stavěly v přízemí nebo v patře domu, případně byly vybudovány v arkýři. Bývaly také klenuté či vyzdobené nástěnnými malbami. Zajímavá situace byla v domě u Zlatého Anděla (č.p. 460/I), kde byly postaveny dvě kaple nad sebou, z nichž horní fungovala jako oratoř a byla propojena s kostelem svatého Michala. Známými příklady arkýřových kaplí z pražského prostředí jsou bývalá domácí kaple bývalého paláce Rotlevů, který se stal součástí Karolina v roce 1383, či kaple

Chodba je zaklenuta několika poli křížové klenby, otevřená do zahrady a její stěny jsou pokryty nástěnnými malbami datovanými do období kolem roku 1500. (Obr.119,120) Na přímé souvislosti chodby a jejím vybudováním pro Vasca da Gamu poukazuje erb, objeviteli také prokazatelně patřily přední domy s průčelím do ulice. Přímé určení Gamova vlastnictví je ale zkomplikované i sousedstvím sídla Tribunálu inkvizice, neboť kvůli němu došlo k přestavbám okolních domů.

Zároveň již není dochovaný palác rodu Silveira Henriques, který se rovněž měl nacházet v této lokalitě, a měl z něho být přístup do tohoto prostoru s kaplí. Dle zprávy z roku 1728 zaznamenané knězem Franciscem da Fonseca, uvedl příbuzný Vasca da Gamy, že zlato použité na nástěnných malbách pocházelo z Indie: „ pouco há que D. José da Gama, que é 5º neto do nosso Vasco Gama, nos disse que o ouro que se está ainda vendo entre estas pinturas, he primeiro que o dito D. Vasco trouxe da Índia“. Ale José da Gama už nedokázal identifikovat, kde přesně končily domy jejich rodu, neboť byly částečně zabudovány do budov Tribunálu inkvizice. I dle orální tradice část domu s jedním ramenem chodby s nástěnnými malbami ještě náležela rodu da Gama.⁶³⁶

Na nástěnných malbách jsou exotická a bájná zvířata, objevují se tu i námořní motivy a to byl důvod, proč se předpokládalo, že měl tento prostor spojitost s Vascem da Gamou. Vypodobněná zvířata svým způsobem sumarizují zvířata reálná i známá ze středověkých bestiářů. Může se jednat také o alegorické zobrazení morálních aspektů lidského jednání, tak i neopatrnosti, obav z neznámého a poučení o zneuctění moudrosti, stejně jako o životě samotném. Což by bylo příznačné pro osobnost formátu Vasca de Gamy. Chodba je rozdělena do 3 částí poli křížové klenby, jejíž žebra jsou svedena na pilíře a na vnitřní zdi jsou uchycena na ornamentálně vyhotovených konzolách s vegetabilním dekorem. Na stěně naproti vstupu do kaple je dominujícím ptákem volavka, kolem níž krouží sokolové, součástí výjevu je i pelikán, který je napaden strakami nebo jestřáby, což má představovat panovníkův dvůr a jedná se o motiv morální alegorie bojů a intrik mezi šlechtici, kde nikdo není vítězem. Další možné interpretace se týkají boje milostného, což rovněž odpovídá kurtoasnímu prostředí. Jiným výkladem je napadení pelikána, symbolu Kristovy oběti na kříži⁶³⁷, strakami, které představují zlo.

Na stěně, kde je rovněž vstup ze stávajících domů do chodby, se objevují sirény, z nichž jedna je zpodobněna jako harpyje, druhá představuje mořskou pannu. Výkladem může být spojení krásy a potěšení s možností ztráty, jedná se (dle portugalského výkladu) o symbol nejen vějičky lásky, ale všech možností pochybení, mýlek a rizik, se kterými se člověk může v lásce setkat. Nad sirénami letí pronásledující sokol, což odpovídá celkem

---

Staroměstské radnice. Více se problematikou domácích kaplí v Čechách i částečně v německém prostředí zabýval Jan Royt, *Domáci středověké kaple v pražských domech a palácích*, in: Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Jiří Pešek, (ed.), *Život městských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha, Scriptorium, 2009, s. 327-335. Pražským domácím kaplím se ve svém příspěvku věnoval také Richard Strobel, který zmiňoval, že dochované pozůstatky některých klenutých prostor středověkých pražských městských domů by mohly navštědčovat existenci kaple. Richard Strobel, *Regensburg und Prag - Hauskapelle*, in: Royt, Jan, (ed.), *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtě Jiřího Kuthana*. Praha, Ústav dějin křesťanského umění KTF UK v Praze, 2005, s. 165-178. K uvedeným pražským domům také Pavel Vlček, čp. 447/I, in: Pavel Vlček a kol., (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha, Academia, s. 309-310, Jan Muk, čp. 460/I, in: Pavel Vlček a kol., (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha, Academia, 1996, s. 319-320.

⁶³⁶Silvia Maria Brito Gomes Leite, *As pinturas murais quinhentistas das Casas Pintadas de Évora*, in: *Boletim de cultura da Câmara Municipal de Évora*, II série, 6/2006, s. 301-320.

⁶³⁷James Hall, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Litomyšl, Paseka, vyd. 2, (vyd. 1. v Pasece) 2008, s. 346.

časté dobové scéně, jež se objevuje i v Livro das Horas krále Manuela. Kachna, kterou pronásleduje, představuje snadný cíl a personifikuje zmýlení bláhových zamilovaných v láskyhrátkách. V další části výjevu na sovu útočí drobní ptáci, drozdi. Sova je odvěkým symbolem moudrosti a znakem Atén, výjev proto ukazuje zneuctění a ponížení, kterému je moudrost vystavena, když na ni útočí hlupáci či ignoranti. Jiným výkladem může být putování lidí, hledajících Boha, kteří jsou vystaveni pokušení. Sovy, symboly moudrosti, zkouší člověka i ptáky. Zajíci, spící s očima otevřenými, symbolizují bázlivost. Tento výjev může ale také symbolizovat cestu Vasca da Gamy, který musel překonat mnohé nástrahy na své cestě.

V dalším poli jsou v centru výjevu 2 kohouti, jeden bílý a druhý červený, kteří jsou schopni bojovat tak, až se vzájemně uklovou k smrti. Mohou představovat přímou agresivitu, případně sklon k extrémní bezuzdnosti v jednání. Jeleni, kteří se v tomto poli také objevují, jsou symbolem silné láskyplné touhy, velkých přání a rozhořelého srdce. Tento duch určité milostné a sexuální touhy je přítomen i u dalších výjevů v tomto poli. Neb je v něm přítomna rovněž liška, která se objevuje před skupinou slípek, aby je pak uchvátila. Na zbývající ploše pole jsou pak vypodobněni zajíci a koroptve, což jsou zvířata typická pro region Alentejo. V centrální části běhají zajíci kolem pasáčka, co hraje na píšťalku. Ukazují tak nádheru hudby a představují bukolický výjev. Postava hrajícího chlapce může představovat i trubadúra nebo dvorského hudebníka, neb má oblečený plášť a dominantním námětem je hudba. Kohouti mohou také prezentovat souboj dobra se zlem. Jelen, stejně jako další zvířata představuje tvrdého nepřitele hada, symbolu zla, stejně jako další zvířata v celé kompozici.

Na stěně, vymezené třetím klenebním polem, je houf bájných i skutečných zvířat s dominantní hydrou se 7 hlavami, která je obklopena drakem, gryfem, lvem, labutí a ještěrkou. Ukazují na spoustu nepřátel podél stezky života. Páv, který je rovněž součástí tohoto výjevu, by měl znázorňovat zlomyslnost a úklady. Jiný výklad může představovat páva coby symbol nesmrtelnosti a Kristova vzkříšení a tedy i církve v opozici proti bájným, démonickým zvířatům. Leopard, který je schopný měnit barvu srsti kvůli lovcům, ukazuje démona bojujícího proti lidstvu, jeho skvrny symbolizují ubožáky, kterým Kristus bude mýt nohy. Lev ale symbolizuje také africký kontinent, proto by tento výjev mohl také odkazovat na cestu Vasca da Gamy, podobně jako výklad sirén u vstupu.

Vstup do kaple je rámován nástěnnou malbou, která naznačuje tento prostor jako základní, neboť v centrální části se nachází pelikán, který altruisticky krmí mláďata svým vlastním masem a krví, jedná se i o osobní symbol Jana II. a zároveň symbol Krista. Vlevo je pak sokol uchvacující zajíce, což znázorňuje potrestání zbabělosti. Součástí výjevu je i bazilišek. Tento výjev může být chápán i jako nejvíce christologický, neboť tu je opět přítomen pelikán a zároveň basilišek představující jeho opak - ďábla.⁶³⁸ Výklady nástěnných maleb mohou být různé, ale je třeba je vztáhnout k portugalské, potažmo iberské kultuře období konce středověku a počátku novověku. Nelze při tom zapomenout na význam Évory coby druhého nejvýznamnějšího města království, které bylo jedním z center kultury a kurtoasního života země, což může mít spojitost i s těmito nástěnnými malbami.

---

⁶³⁸Silvia Maria Brito Leite, As pinturas murais quinhentistas das Casas Pintadas de Évora, in: A cidade Évora, II. série, 6/2006, s. 301-320, Joaquim Caetano Oliveira, José Alberto Seabra Carvalho, He nobresa as cidades haveram em ellas boas casas, s. 58-69.

4.6.4 Královský palác v Évora

Jedním z hlavních manuelských paláců v Évora a v zemi byl Královský palác, též známý jako „Palác krále Manuela“ (o Paço de Rei Manuel), zvaný i Galeria das Damas, podle jižní části paláce. Nachází se na jihu města, již v prostoru těsně u středověkých hradeb. Toto sídlo bylo částečně přestavěno v manuelském stylu mezi léty 1507-1520 s výrazným využitím mudéjarské stavební typologie především v jižním křídle zvaném Galeria das Damas, která se stala inspirací k použití tohoto stylu i u dalších stavebních podniků v regionu. (Obr.115) Stavba však prošla v 80. letech 19.století přestavbou vedenou v moderním duchu, která nebyla příliš dobře přijata. Počátkem 20. století bylo rozhodnuto o zremudéjarizování a zremanuelizování objektu.

Palác svou podélnou dispozicí navazoval na královský palác Paço da Ribeira v Lisabonu, který byl zničen při zemětřesení v roce 1755. (Obr. 142) Stavbu vedl mezi léty 1507-1520 Diogo de Arruda⁶³⁹ a nejspíše se na ní podílel i Martim Lourenço, který byl od roku 1514 hlavním mistrem stavitelem městských i královských staveb v Évora.⁶⁴⁰ Jedná se o dvoupodlažní stavbu, která je rozdělena do 3 rozdílných sekcí. Jižní a severní část paláce jsou odděleny masivnější, třípodlažní centrální částí věžovitého charakteru. V paláci se nacházely místnosti pro královnu, krále a jejich děti, rovněž tu byly 2 velké sály, kde se odehrávala zasedání, například kortesů. V severní části byly vytvořeny sály, jejichž zaklenutí bylo svedeno na středové robustní pilíře, arkády v prvním patře jsou jednoduché, ani jejich sloupy nejsou výrazně dekorovány. Na centrální část paláce navazuje věž obdélníkového půdorysu, která je předsunutá vlastnímu paláci. V prvním patře má verandu, vybudovanou za Jana II,⁶⁴¹ která se otvírá do 3 stran vždy dvěma půlkruhem ukončenými okny s drobným centrálním sloupkem. V dalším patře se nachází dvojdílná obdélníková okna, která jsou rámována renesančními pilastry, jejichž dekor odkazuje na platereský styl. (Obr.116) Jedná se pravděpodobně o část přistavěnou během vlády Jana III. Jižní křídlo paláce bylo postaveno jako poslední. Typickou manuelinskou dekorací maurských oblouků oken v západní a východní zdi jsou také armilární sféry, lana, uzly a vegetabilní dekorace, podobně jako byl naturalistický dekor použit u portálu kostela São Francisco. V jižním průčelí s balkonem je výrazným znakem stylový příklon k mudéjaru, který se vyznačuje především podkovovitými oblouky portika.

Rekonstrukce začala kvůli spadlé části stropu manuelského paláce v roce 1881. (Obr. 113) Junta Distrital de Évora rozhodla, že se nebude rekonstruovat dle původního stavu, ale palác se měl přestavět do nové podoby tak, aby bylo možné zřídit muzeum a pořádat společenské události. Stavbu adaptace paláce řídil Adriano de Silva Monteiro. Vytvořil také nový plán vícepodlažní budovy na obdélníkovém půdoryse s polygonální prosklenou vížkou a se schodištěm na přístup do objektu. Podle originálu zůstal zachován arkádami otevřený prostor v přízemí severního křídla. Zbytek objektu byl proveden v moderním duchu, kdy stěny ve druhém patře pročeňovala velká, obloukovitá okna, oddělená pilíři. V

---

⁶³⁹ Paulo Pereira, Fortaleza Evoramonte, s. 27, Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 55.

⁶⁴⁰ Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário histórico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal, díl 2, H-R, s. 85.

⁶⁴¹ Manuel Fialho, Francisco de Fonseca, Évora Gloriosa, s. 86-87.

prvním patře byla zasklena a upravena původní okna, která měla rozdílný tvar v severním a jižním křídle. Rovněž opěrné pilíře a dělicí sloupky si ponechaly svůj charakter. (Obr.114)

Přestavba začala v roce 1884 a trvala do roku 1887. Byla celkově provedena v „moderním duchu“ s velkoryseji pojatými prostory a využitím moderních materiálů, aniž by především ve zvýšené části objektu příliš respektovala původní podobu - konstrukční i typologické znaky paláce. Přestavbu kritizovali především lidé, kteří se zajímali o památkovou péči, o historii a archeologii. Autor, dle svého názoru, za pomoci moderních materiálů upravil k užívání prostory, které byly v ruinách, a málo připomínaly původní palác. Po požáru počátkem 20. století bylo rozhodnuto zbourat moderní přestavbu a obnovit původní palác v neomudéjarské a neomanuelinské podobě.⁶⁴²

4.6.5 Évořané Arrudové

Rodina stavitelů Arrudů se podílela na vytváření nejvýznamnějších portugalských staveb bezmála celé století. Její členové obsáhli ve své tvorbě nejen manuelské období, ale i poměrně krátké období portugalské renesance a svými stavbami změnil tvář Portugalska i blízkého zámoří severní Afriky. Zasloužili se o přebírání aktuálních architektonických trendů i prvků orientální kultury, které implementovali do své tvorby.

Nejstarší doložený stavitel z této rodiny, João, byl kolem roku 1485, tedy za vlády Jana II., hlavním mistrem stavební huti kláštera v Batalhe.⁶⁴³ Jeho jmenovec z další generace, João Dias Arruda, byl mistrem na tamější stavbě mezi léty 1532-1538. Mezi další členy rodiny Arrudů patřili mistři kameníci João, Pedro, Dionisio a Baltazar. Nejznámějšími manuelskými staviteli z rodiny Arrudů byli bratři Diogo a Francisco. Předpokládá se, že Diogo získal zkušenosti u italského stavitele, teoretika a visionáře pevnostní architektury Francesca di Giorgia Martiniho (1439-1501), autora spisu „*Trattato de architettura civile e militare*“ či Baccia Pontelliho (1450-92/94). Mezi jeho první stavby patřila pevnostní věž přičleněná k Paço de Ribeira. Diogo se podílel i na přestavbě kláštera řádu Kristova v Tomaru, kde se mu připisuje autorství symbolu manuelské architektury – tzv. Tomarského okna nacházejícího se v západním průčelí klášterního kostela. Pracoval společně s bratrem Franciscem v Maroku, kde se podíleli především na stavbách pevností v Safi, Azamoru a Mazagau. Na stavbě pevnosti v Azamoru pracovalo i několik dalších členů rodu Arrudů. V roce 1506 tam byl na zkušené João Dias de Arruda – nejspíše budoucí stavitel v Batalhe a Miguel Fernandes de Arruda, stavitel fortifikací. V roce 1514 pracoval v Azamoru António Arruda, který v listopadu téhož roku odjel společně s Franciscem Arrudou do stavební hutě kláštera v Belému. Tam pracoval pod jeho vedením na přípravě výstavby pevnosti zvané Belémská věž (Torre de Belém). V následujícím roce 1515 jsou zdokumentováni v Azamoru hned 4 zástupci rodu Arrudů – Diogo, Pe(d)ro, João a Miguel.

Diogo a Francisco Arrudové také řídili práce na královských stavbách v regionu Alenteja, které zahrnovalo právě město Évora.⁶⁴⁴ Diogo převzal funkci hlavního

---

⁶⁴² Ana Cardoso de Matos, Paulo Simões Rodrigues, Restaurar para renovar na Evora do século XIX, in: Monumentos 26/ 2007, s. 134-143.

⁶⁴³ Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário histórico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G., s. 65.

⁶⁴⁴ Reynaldo dos Santos, Torre de Belém, s. 67-69.

stavebního mistra Évory po Martimu Lourençovi v roce 1525, Francisco se po smrti svého bratra ujal tohoto místa v roce 1531 s platem 12000 realů ročně. Tuto funkci po něm převzal Diego de Torralva, jenž se v tomto městě podílel například na výstavbě kostela de Graça v Évore, a později rovněž vytvořil renesanční ambit Jana III. v klášteře řádu Kristova v Tomaru. Působil i jako hlavní stavební mistr v klášteře v Belému. Stal se následníkem předchozích mistrů stavitelů manuelského stylu, na které zcela jistě v počátcích své tvorby navázal. Jeho tchánem nebyl nikdo jiný než Francisco de Arruda, neboť Diogo Torralva byl manželem Franciscovy dcery. A tak dva stěžejní stavitelé dvou stylů portugalské architektury žili společně v domech rodiny Arrudů v Évore. Jedná se tak o druhé významné propojení portugalských a zahraničních stavebních rodů působících na konci 15. a v první polovině 16. století v zemi.

Na svého otce a strýce navázal v další generaci Miguel de Arruda (1490-1563), který byl synem Francisca Arrudy. Byl pevně zakotven v intelektuálním prostředí Évory a přátelil se i s dalšími královskými staviteli, neboť jeho dceru křtil v évorské katedrále v roce 1535 humanista a dominikánský teolog André de Resende a jedním z jejích kmotrů byl stavitel Diogo de Castilho.⁶⁴⁵ Miguel byl jedním z nejvýznamnějších architektů království za vlády Jana III., podílel se zejména na výstavbě pevnosti Mazagão (El Jadida, El Džadída) v Maroku. Potřeba této pevnosti se projevila poté, co sultán Mohammed eh Cheikh dobyl malou portugalskou pevnost Santa Cruz na mysu Gué v oblasti dnešního Agadiru.⁶⁴⁶ Král Jan III. jmenoval svého bratra, infanta Luise, který byl matematik, a získal i určité specializované vzdělání v architektuře a rozuměl pevnostem stavěným v „italském duchu“, do čela komise tvořené skupinou pevnostních architektů. Ta měla vybrat přesnou lokalitu a také vypracovat návrh a konstrukční řešení pevnosti. Jedno z možných řešení stavby navrhl Francisco de Hollanda, jenž se vrátil ze stipendijního studijního pobytu v Itálii. Ten dokonce vytvořil maketu svého řešení pevnosti, což bylo inovátorské.⁶⁴⁷

Kvůli obavám z možného útoku byla rychle vybrána po dohodě výboru všech hlavních stavitelů království lokalita, kterou uváděl Diego de Torralva. Do Maroka se v květnu 1541 vydal právě Miguel de Arruda, který se tam setkal s Benedetem z Raveny.⁶⁴⁸ Ten byl již na Iberském poloostrově zasloužilým pevnostním architektem, neboť před svou prací pro portugalskou korunu modernizoval španělské pohraniční pevnosti pro Karla V. S Miguelem de Arrudou spolupracoval už na výstavbě Castelo Artilheiro (též uváděný jako Castelo Roqueiro) ve Vile Viçose (dokončeno 1535-1537)⁶⁴⁹ v Alenteju. Benedetto z

---

⁶⁴⁵ Reynaldo dos Santos, Torre de Belém, s. 82.

⁶⁴⁶ Podrobně se věnoval vysvětlení politické situace v Maroku během portugalského kolonizačního úsilí ve své rigorózní práci Karel Staněk, K charakteru a významu portugalských aktivit v Maroku (1415-1769), Praha, Karlova univerzita, obhájeno 2010.

⁶⁴⁷ Rafael Moreira, A construção de Mazagão. Cartas inéditas 1541-1542, s. 41.

⁶⁴⁸ Dokument č.12, Rafael Moreira, A construção de Mazagão. Cartas inéditas 1541-1542, s.102. "Miguel de Arruda, partireys pela posta de Evora e daquy escolhereys os pedreiros que vos parecer que são necessarios a aquy leixares carrego a fuão e em Evora a fuão pera os fazer logo partir e aos daquy pagara fuão pera se poderem por em Cepta, a aos de Evora pagares vos do dinheiro que levais, e yres direyto ao porto de Santa Maria e falareys com Francisco Botelho a que escreco que fale com Benedito de Ravena." Dopis o inspekci kvůli fortifikaci Ceuty, kterou provedli Benedito de Ravena a Miguel Arruda, napsal králi Janovi III. D. Alfonso de Noronha. "Senhor. Benedito de Revena he Miguel Daruda cheguaa aquy bespora daçemção...A poté král určil oběma stavitelům vypracovat projekt i na fortifikaci Ceuty. Dokument č. 16, Rafael Moreira, A construção de Mazagão. Cartas inéditas 1541-1542, s. 109.

⁶⁴⁹ Jednalo se o první pevnost přechodného typu v Portugalsku, Ravenna ji projektoval pro vévodu Jaimeho z Braganzy, který se vrátil v roce 1496 z kastilského exilu. Mohl mu ho doporučit jeho bratranec,

Raveny byl jedním z prvních, kdo představil na Pyrenejském poloostrově nový, moderní typ bastionového opevnění, který byl stavitelskou inovací na změny vojenské techniky a rozšíření používání dělostřelectva. Navazoval na projekty Francesca di Giorgia Martiniho, Leonarda da Vinciho, Antónia da Sangalla (Antonio Cordini, 1484-1546) či Michelangela Buonarrotoho (1475-1564). V dopise pro Fernanda Noronhu, velitele pevnosti v Azamoru král Jan III. napsal: „Eu mando Benedito de Ravena engenheiro do Emperador, pela experiencia que tem nas cousas da fortificação dos lugares, que vaa a Mazagão com Miguel de Arruda pera ver o lugar que assentastes com Diogo de Torralva que se devia de fazer a fortaleza.“⁶⁵⁰ Plán na stavbu této další pevnosti na marockém pobřeží byl starý již více než dekádu, kdy se uvažovalo o zajištění tamějšího území zcela novou pevností vystavěnou dle moderního pevnostního systému. Jedním ze vzorů mohla být Fortaleza da Basso vybudovaná Antóniem de Sangallo ve Florencii. Na konci června 1541 do Mazagãa vyrazil João de Castilho společně s 150 kameníky z Tomaru a Évory. A byl to právě on, kdo upozorňoval na potřebu další pevnosti v Maroku už na sklonku dvacátých let,⁶⁵¹ zároveň musel mít v paměti i tragicky neúspěšný pokus Dioga Boytacy a dalších stavitelů o vybudování pevnosti v Mámoře v roce 1515.

Je nutné si uvědomit, že v této době byla již centrálně organizována a plánována výstavba portugalských pevností souběžně na čtyřech kontinentech, ať už je se jednalo o Diu v Indii (1546), Salvador de Bahia v Brazílii (1549), o Mosambik (1549), kde byl na na Ilha de Mosambique použit stejný plán pevnosti jako v Mazagãu, ale s modifikací s využitím přirozeného tvaru ostrova, či samotný Lisabon. Pro koordinaci všech fortifikačních prací byl v roce 1548 jmenován „Mestre das obras de fortificação do Reino, África e Índia“ – a stal se jím právě Miguel de Arruda.⁶⁵² Po jeho smrti v roce 1563 převzal tuto funkci jeho synovec Dionísio. Jeden z pěti synů Miguela, Balthazar, získal stipendium krále Sebastiana 80 000 realů ročně na dokončení studií architektury během dvou let v Itálii (1566-67).⁶⁵³ Jednalo se o poslední dva známé příslušníky této rodiny, kteří byli stavitelé v 16. století. Na historii této rodiny během 80-100 let je také jasně patrný posun ve vzdělání i vnímání profese kameníka, stavitele a posléze architekta v Portugalsku a jeho rozšiřujících se koloniálních državách.

4.7 Belémská věž a pevnosti přechodného typu

---

kastilský kondestábl Ínigo Fernández Velasco y Mendoza, pro kterého představoval hrady v Zamoře a Berlanga de Douro v Sorii. Burry zmiňoval, že všechny mohutné nízké věže v nárožích zdí opevnění odpovídají nejen nákresům Leonarda da Vinciho, ale staly se mezinárodně známými díky traktátu Albrechta Dürera *Etliche underricht zu befestigung der Stett, Schloß und flecken*. John Burry, Benedetto da Ravenna, in: Faria Paulino, Francisco, (ed.), *A arquitectura militar na expansão portuguesa*. Katalog výstavy. Porto, Castelo de S. João da Foz, Junho-Setembro de 1994, s.130-146. Rafael Moreira, *A construção de Mazagão*. *Cartas inéditas 1541-1542.*, s. 42-43. Pereira však uvedl, že je tato stavba připisována oběma bratrům Arrudovým, Franciscovi a Diogovi. Paulo Paulo, *Fortaleza Evoramonte*, s. 28.

⁶⁵⁰Dokument č. 19, červen 1541, bez data, Rafael Moreira, *A construção de Mazagão*. *Cartas inéditas 1541-1542*, s. 112.

⁶⁵¹Rafael Moreira, *A construção de Mazagão*. *Cartas inéditas 1541-1542*, s. 26, 43.

⁶⁵²Rafael Moreira, *Fortalezas do Renascimento*, in: Francisco Faria Paulino, (ed.), *A arquitectura militar na expansão portuguesa*. Katalog výstavy. Porto, Castelo de S. João da Foz, Junho-Setembro de 1994, s. 128-129.

⁶⁵³Rafael Moreira, *A escola de arquitectura do Paço da Ribeira e a Academia de matemáticas de Madrid*, in: *Relações artísticas entre Portugal e Espanha na época dos Descobrimentos*, II. simpósio luso-espanhol de História da arte, Coimbra, 1987, s. 65-77.

Manuelské fortifikační stavitelství zpočátku ještě příliš nereflektovalo stavební vývoj italských pevností, který již reagoval na používání střelných zbraní a dělostřelecké techniky. Navazovalo na předchozí, středověký typ pevnosti s obrannou věží a s hradbami. Několikapatrová obranná věž měla obvykle v přízemí sklad nebo cisternu, přístup do ní býval až v patře, které bylo sníženo kvůli obraně, přístup byl zajištěn dřevěným schodištěm nebo můstkem na hradby. Vyšší patra věže byla obvykle rozlehlejší, poslední z nich se využívalo jako sál nebo jako obytné. Hradby mívaly půdorys uzpůsobený místním terénním podmínkám, ani věže se neodlišovaly od evropských typů.

Portugalské pevnostní stavby především na hranicích s Kastilií jsou velmi dobře zdokumentované díky nákresům a popiskům v *Livro das fortalezas do reino*,⁶⁵⁴ kterou zpracoval Duarte de Armas v roce 1509/10. I když už se začínaly stavět válcové bašty, dle Pedra Diase byla typická manuelinská pevnost postavená na obdélníkovém půdoryse s nárožními věžemi a s obrannou věží v centru opevněného areálu nebo u hradeb.⁶⁵⁵ První pevnosti vybudované během vlády krále Manuela ve vzdálenějším portugalském zámoří byly stejného typu, ať už se jednalo o obranné stavby v mosambické Sofale nebo na Ilha de Mosambique.⁶⁵⁶ Kvůli nevyužívání nových trendů v pevnostním stavitelství, které již reagovaly na nové typy zbraní, by například velkoryse plánované, mohutné a nedobytné působící portugalské „fortalezas“ na marockém pobřeží, jež se začaly stavět již za Manuelových předchůdců ve městech Safi, Azamor, Arzila či v Tangeru, nejspíš neodolaly reálnému nebezpečí v podobě většího dělostřeleckého útoku.⁶⁵⁷

4.7.1 Přechodný typ pevností

Mezi portugalské stavby, které byly již ovlivněny moderním italským fortifikačním stavitelstvím, lze zařadit „Castelo Novo“ v Évoře, za pevnost přechodného typu („fortaleza de transição“) je možné považovat také Belémskou věž (Torre de Belém) či pevnost

---

⁶⁵⁴ Duarte de Armas, *Livro das Fortalezas*, 1509.

⁶⁵⁵ Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 236, Paulo Pereira, Torre de Belém, London, IPPAR e Scala Publishers, 2005, s. 11.

⁶⁵⁶ Výstavba některých pevností se ukázala jako problematická kvůli nevhodně vybrané lokalitě, což byl případ i jedné z prvních portugalských pevností v Mosambiku, sv. Kajetána v Sofale. Ta byla založená v roce 1505, začala se však stavět na obtížném bažinatém terénu, který byl společně s vlhkým podnebím zdrojem nemocí, a toto místo nemělo ani příliš vhodná kotviště. Během roku se ve vedení faktorie vystřídali 3 velitelé. I materiál, především kámen, se dovážel na lodích z nedaleké menší pevnosti Kilva (Quíloa), jež se začala stavět v roce 1505. Jednalo se o ještě středověké pevnosti obehnané nižšími zdmi se 4 nárožními rondelovými věžemi a hlavní obrannou věží, nejspíše třípatrovou. Kvůli útokům domorodců i nemocem bylo rozhodnuto přesunout hlavní portugalské centrum na klimaticky a strategicky příhodnější ostrov Ilha de Mosambique, neboť bylo potřeba v pevnosti vystavět i nemocnici a kostel. Tzv. „Stará pevnost“ svatého Gabriela byla postavena v letech 1507-1511. Náčrt tamější výrazné obranné věže i s dalšími stavbami doplnil João de Castro v roce 1538 do svého palubního deníku-roteira. Tato pevnost byla přestavěna v roce 1546 dle projektu Miguela de Arrudy. João de Castro, *Roteiro de Lisboa a Goa*, s. 306. Také Damião de Góis, *Crónica do serrenisimo Rei Manuel*, 2 kniha, kap. 9, s. 167-170 či Jan Klíma, *Dějiny Mosambiku*, Praha, NLN, 2010, s. 23-26, stručně především k později postaveným pevnostem Jiroušková, Jana, *Portugalské pevnosti v jihovýchodní Africe*. In: *Nový Orient*, roč. 58, č. 4, 2003, s. 185-187. Pedro Dias, *Viajem das formas: estudos sobre as relações artísticas de Portugal com a Europa, a África, o Oriente e as Américas*. Lisboa, Editorial Estampa, 1995, s. 171-175. Ten také zmínil, že podoba uvedených pevností v *Civitates orbis terrarum* Georgia Brauna, která byla vydána v roce 1572 v Kolíně nad Rýnem nebyla zcela přesná.

⁶⁵⁷ Rafael Moreira, *A construção de Mazagão. Cartas inéditas 1541-1542*, s. 26.

Evoramonte. Castelo Novo začal přestavovat Diego de Arruda v roce 1518 a mohlo se jednat o realizaci projektu paláce, který Andrea Sansovino navrhl pro krále Manuela. Blížil se modelu předměstského opevněného paláce konce quattrocenta, jak jsou známé z návrhů Giuliana da Maiana (1432-1490) či Domenica da Cortony (1465-1549) nebo návrhu zámku Chambord. Současný objekt Castelo Novo však prošel výraznou přestavbou v 18. století.⁶⁵⁸

Nejednalo se o první impakty italské renesance u portugalských staveb. Ty jsou jasně patrné již u Castelo de Ourém, který byl postaven v letech 1450-1460⁶⁵⁹ a u paço Porto de Mós, vystavěném ve stejném období, jenž má ale více palácový charakter, prezentovaný například lodžii otevřenou do kraje. Obě stavby nechal vybudovat na svém panství hrabě Afonso z Ourém. Byl přímo ovlivněn italskou renesancí během svého pobytu v Itálii v letech 1451-1452, neboť byl členem portugalského šlechtického doprovodu budoucí císařovny Leonory Portugalské při sňatku s Fridrichem III. Afonso z Ourém⁶⁶⁰ se již přibližoval svým rozhledem renesančnímu šlechtici. Jeho zájmy byly velmi široké a díky svým cestám se stal znalcem nejen domácího umění, ale i různých evropských architektonických stylů, které následně jako stavebník kombinoval s tradiční portugalskou gotickou architekturou.⁶⁶¹

4.7.2 Belémská věž

Tato stavba Francisca de Arrudy je považována za experiment směrem k „modernímu“ typu pevností.⁶⁶² Pravděpodobně se v mnohých rysech shodovala s nedochovanou pevností navazující na Paço de Ribeira, která byla postavena v letech 1508-1511, a jejím hlavním stavitelem byl Diogo de Arruda.⁶⁶³ Torre de Belém doplňovala systém pevností bránících estuárovité ústí řeky Tejo, které začal budovat již Jan II.⁶⁶⁴

---

⁶⁵⁸ Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 236, Paulo Pereira, *Fortaleza Evoramonte*, s. 26-27.

⁶⁵⁹ Rafael Moreira, *Caravelas e baluartes*, in: Faria Paulino, Francisco, ed., *A arquitectura militar na expansão portuguesa*. Katalog výstavy. Porto, Castelo de S. João da Foz, Junho-Setembro de 1994, s. 83-95.

⁶⁶⁰ Jednalo se o synovce Jana I. i Nuna Álvarese Pereiry, dvou nejdůležitějších mužů království na konci 14. století. Je vyobrazen rovněž na známém polyptychu São Vicente de Fora Nuna Gonçalvese.

⁶⁶¹ Viz také podkapitola Halové kostely. Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, s. 25. Své celkem 4 velké cesty podnikl Afonso z Ourém nejčastěji v diplomatických službách. V letech 1429-30 doprovázel infantku Isabel za jejím budoucím manželem Filipem Dobrým, během tohoto období projel také Německo a Flandry. Poté pobýval jako diplomatický vyslanec v Aragonii. V letech 1436-1438 byl vyslancem Portugalska na koncili v Basileji, pak navštívil Itálii a Svatou zemi. Byl také v doprovodu Leonory Portugalské během cesty do Říma za Fridrichem III. Jejich průvod v branách města vítal jménem císaře také Ladislav Pohrobek. Rovněž se předpokládá, že Afonso z Ourém doprovázel Leonorou i do Německa. Ve střední Evropě a v Nizozemí poznal významné stavby měst Brugy, Gent, Basilej, Štrasburg, Bonn, Kolín nad Rýnem a je možné, že navštívil i Norimberk. V Itálii se seznámil s architekturou měst Bologna, Pisa, Florencie, Parma, Mondena a Miláno. Alexandra Leal Barrada, D. Afonso, 4° Conde de Ourém. *viagens, cultura visual e formação de um gosto*, in: *Medievalista*, 2/2006, s. 1-30.

⁶⁶² Pravděpodobně poprvé je Francisco de Arruda zmíněn v dokumentech v roce 1510 na stavbě pevnosti v Mouře, Mourau a v Portellu: „E quanto as obras de Moura, Mourao e Portell, estes juntamente foram dadas pelo dito Joham Carreiro e? Francisco Darruda, pedreiro.“ Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário histórico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal*, díl 1, A-G, s. 55.

⁶⁶³ Reynaldo dos Santos, *A Torre de Belém*, s. 32.

⁶⁶⁴ Paulo Pereira, *Torre de Belém*, s. 11-12. Stejně důkladně budoval Jan II. i pevnosti v zámoří, například pevnost São Jorge de Minha (pevnost svatého Jiří v Mině), ležící v Ghaně byla první evropskou pevností vybudovanou na jih od.... Začala se stavět v roce 1481(1482) a stala se jedním z hlavních opěrných bodů sítě

(Obr.129, 131), zároveň byla postavena uprostřed řeky kvůli obraně nejen kláštera, ale i města Lisabonu.⁶⁶⁵ V portugalštině se v pramenech objevují i další názvy a termíny pro tuto stavbu, například pevnost svatého Vincenta, Baluarte do Restelo, či jen fortaleza.⁶⁶⁶

4.7.3 Stavební vlivy

První přípravy a plány na konstrukci Belémské věže započal Francisco de Arruda po svém příjezdu z Afriky v listopadu 1514 společně se svými kameníky ve stavební huti nedalekého Jeronýmského kláštera. Král původně uvažoval o svěřeni stavby pevnosti Diogovi Boytacovi.⁶⁶⁷ Ornamenty a stavební prvky použité na výstavbu Belémské věže čerpaly dle názorů odborníků na přelomu 19. a 20. století z velmi širokého okruhu. Například u kupolek s pasy, které završují nárožní vížky, se uvažovalo i o inspiraci Tamerlánovými či Ulug Begovými stavbami v Samarkandu⁶⁶⁸ nebo u dekorace se mělo jednat o použití ornamentů známých z výzdoby chrámů v Indii.⁶⁶⁹ Bylo to jednak na základě vizuální podoby a jednak z důvodu, že konstrukce této stavby byla připisována i „mestre da obras da India“ - Tomasovi Fernandesovi,⁶⁷⁰ který byl hlavním stavebním mistrem pevností v portugalském indickém prostoru od Ormuzu (Hormuz) až po Malaku během působení královského místodržícího vévody Albuquerquea. Právě město Ormuz bylo jedním z hlavních cílů Alfonse de Albuquerque kvůli jeho strategické poloze a důležitému obchodnímu centru, nacházejícím se na jedné z hlavních dálkových kupeckých stezek, kde se obchodovalo s rozličným sortimentem od koňů až po víno. Nebylo snadné tento prostor

---

portugalských pevností budovaných na obou stranách Atlantiku i Indického oceánu. Na tuto pevnost si přivezli kameníci i truhláři připravený materiál z Portugalska. Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 224.

⁶⁶⁵ „De fronte deste edificio (Mosteiro de Bethalem) mandou el Rei fazer a torre de sam Vicente, que se chama de Bethalem, fundada dentro na agoa, pera guarda deste Mosteiro& do porto de Lisboa, edificio que ainda em si não seja grande em cantidade, com tudo ha icultura delle he magnifica.“ Damião de Góis, *Crónica do serrenisimo Rei Manuel*, kniha 1, kap. 53, s. 66. Případně “(Manuel)..fez de nouo a torre&fortaleza de sam Vicente dapar do mosteiro de Bethlem todo de pedra canto, em que mandou poer muita artelharia&gente de guarniçaõ com que se o porto vigia,&guarda. Damião de Góis, *Crónica do serrenisimo Rei Manuel*, 4. kniha, kap. 85, s. 601.

⁶⁶⁶ Reynaldo dos Santos, *A Tõre de Belém*, s.33, Paulo Pereira, *Torre de Belém*, s. 17. V následujícím dokumentu se objevuje další z názvů pro Belémskou věž, zmíněn je i stavitel Arruda: „ ...Aos dous dias de 1xxbj entregou D.a Roys, almoxarife e recebedor, peramte my, Joham Lleytam, spriuãm a fr.^{co} darruda, mestre do balluarte de Restello setemtos e ssassenta e tres qatos llavrados.“ Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 1, A-G, s. 60.

⁶⁶⁷ Viz poznámka č.360.

⁶⁶⁸ Úvahy badatelů o vlivech vizuální podoby kupolek s lícovými pásy na nárožních věžích Torre de Belém, například s kupolemi medres či mauzoleí v Samarkandu, případně kupolemi byzantských nebo indických staveb analyzoval Reynaldo dos Santos, *Torre de Belem*, s. 103-110.

⁶⁶⁹ Například Albrecht Haupt, *Die Baukunst der Renaissance in Portugal von den Zeiten Emmanuel's des Glücklichen bis zu dem Schlusse den Spanischen Herrschaft*. 1 díl., s. 12-14. Nepotvrдила se ale ani přítomnost písemného popisu těchto staveb v latině či katalánštině na Iberském poloostrově. Koch zase uvedl bujnou ornamentální dekoraci s indickými vlivy v Tomaru. Koch, Wilfried, *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, s. 181. Ale ani jeden z hlavních stavitelů v manuelském období - Diego de Arruda nebo João de Castilho -v Indii nebyli.

⁶⁷⁰ Shodné příjmení tohoto pevnostního stavitele s hlavním stavebním mistrem v Batalhe Mateusem Fernandesem by mohlo naznačovat možný příbuzenský vztah, ale znám je spíše Mateusův syn pojmenovaný rovněž Mateus Fernandes I., v pramenech se uvedl ještě jeho synové Filip Henriquese. Příjmení Fernandes bylo v Portugalsku poměrně časté.

získat, město bylo několikrát dobýváno a samotná stavba pevnosti Nossa Senhora de Conceição se datuje do let 1506/07-1515.

Dle zobrazení pevnosti v *Lendas da Índia* od Gaspara Correia (cca 1495 - po 1561 Goa) se jednalo o celkem rozsáhlou pevnost postavenou na obdélníkovém půdoryse. Po obvodu bylo postaveno celkem osm věží rozdílného tvaru, z nichž 3 byly hranolové, tři šestiboké, jedna půlkruhová a měřem k moři se nacházela mohutná válcová bašta.⁶⁷¹ Vstup do pevnosti mezi dvěma věžemi, viditelný na dostupných vyobrazeních a zmíněný v popisech by odpovídal i jihoitalským stavbám Francesca di Giorgia Martiniho, například v řešení vstupu do Castelo Nuovo v Neapoli.⁶⁷² V centru pevnosti byla postavena věž, jež by v případě zdoání opevnění mohla fungovat jako samostatná obranná stavba. Ta připomíná právě Belémskou věž se svou mohutnou čtyřbokou hranolou útočnou věží a přízemní bastionovou částí s terasou, v níž byla umístěna dělostřelecká artilerie.⁶⁷³ Stavitel mohl být podobně jako v případě stavitele Belémské věže seznámen se stavební technologií italských pevností, i když není jisté, že by Tomas Fernandes znal přímo Francisca Giorgia di Martiniho či jeho teoretický traktát *Architettura civile e militare* z let 1475-80. Avšak právě působením Tomase Fernandese v zámoří by se dala zdůvodnit i „indická“ dekorace a kupolky nárožních věží Belémské pevnosti. Leč data a prameny hovoří jasně. V době, kdy byla započata stavba Belémské věže, Tomas Fernandez působil ještě v Indii. Do Coimby se vrátil až v roce 1516 jako vážený zámořský stavitel a již nejsou doloženy jeho stavební aktivity na rodné půdě.⁶⁷⁴

Jasně doloženým stavitelem Belémské věže je Francisco de Arruda, jehož předchozím působištěm bylo také Maroko. Proto se předpokládá, že nárožní věže byly zakončeny kupolkami podle marockých staveb, jejichž vzorem byla kupole u věže Koutoubie v Marakéši, vystavěné v 12. století, jejíž typologie ovlivnila další výstavbu kupolí v celém Maghrebu.⁶⁷⁵ Arruda navrhl a posativil pevnost na půdoryse čtyřúhelníku do jejíhož těla byla na severu vestavěna hranolová, několikapatrová věž. (Obr.134) Tento přechodný typ pevnosti měl tedy svou středověkou část – obrannou věž a vlastní pevnost, jež dokázala pojmout nové zbraně, tedy především děla.⁶⁷⁶

---

⁶⁷¹ ..“ e a primeyra obra que se aleuontou forão dous cubelos na traussa da parya, antre os quaes fiqou a porta assy na praya, com seu alçapão, e em cyma torre de gorita pera defensão da porta e hum d'estes cubellos fiqou fundado dentro no mar, em que baixa mar a grã pressa se abrio o alicerce e foy oitauado e largo sobradado..“ Více Pedro Dias, *Viajem das formas: estudos sobre as relações artísticas de Portugal com a Europa, a África, o Oriente e as Américas*, s. 178-182.

⁶⁷² Rozšíření nového typu opevnění ve Středozezemních regionech ve španělské sféře vlivu a v Chiu i v Hormuzu zmiňoval také Pavel Kalina, Benedikt Ried a počátky záalpské renesance, s. 90, pozn. č. 52, s. 104.

⁶⁷³ Podobnou pevnost, kde byl speciální prostor pro dělostřelce, měl Tomas Fernandes vystavět již v Mandovi. Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 1, A-G, s. 351.

⁶⁷⁴ V Coimbře se dochoval pouze záznam o Thomazovi Fernandesovi, „mestre de sua alteza“, který se s dalšími staviteli podílel na přeměrování hotové části přestavby Paços Reais-„Královských paláců“ v Coimbře po smrti Marca Pirese kvůli platbě jeho vdově za přestavěnou část královského paláce. Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 2, H-R, s. 310. Více k dílu Tomaze Fernandese Pedro Dias, *Viajem das formas: estudos sobre as relações artísticas de Portugal com a Europa, a África, o Oriente e as Américas*, s. 178-181, Reynaldo dos Santos, *Torre de Belem*, s. 96-101.

⁶⁷⁵ Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, s. 38.

⁶⁷⁶ Během 15. století docházelo ke změně dvou válečných zbrojních systémů - od sečných a bodných zbraní se přecházelo k použití střelných zbraní, například hákovnic, a k používání děl. Tomu se musely uzpůsobit i pevnosti. Jak zmiňoval Durdík, u českých hradů byla problémem geografická situace, tedy okolní kopce, z

Pereira zmiňoval podobnost Belémské věže s nákresem pevnosti v Cagli Francesca di Giorgia Martiniho.⁶⁷⁷ Možnost téměř přímého vlivu samotného Francesca di Giorgia Martiniho je možná, neboť dle Moreiry to byl právě Diego de Arruda, který měl pracovat v Neapoli na dvoře Alfonse II. Aragonského (1448-1495)⁶⁷⁸ společně s dalšími italskými staviteli. Mělo se jednat právě o Francesca di Giorgia Martiniho a dalšího stavitele pevností Baccia Pontelliho.⁶⁷⁹

4.7.3.1 Popis stavby

Pevnost byla postavena na obdélníkovém půdoryse, jak je patrné z dobových vyobrazení (obr. 132) s vloženou hranolovou věží, v současnosti je ale hexagonální s trojbokým zakončením v jižní části a s hranolovou několikapatrovou věží včleněnou do severní části. Vstup do věže⁶⁸⁰ umožňuje schodiště z terasy, kterou lze považovat za první patro. Ve druhém patře je nyní Sál guvernéra, v dalším patře je tzv. Sál králů, nad ním je vybudovaný audienční sál a nejvýše se nachází kaple. (Obr.134) V přízemí pevnosti byly hlavní obranné prostory, byla zde umístěna děla kvůli ochraně vjezdu do ústí řeky. Příchod do této části objektu byl kontrolován malou střílnou. Hlavní vstup do pevnosti byl ze severu, jeho dekorativní portál pocházel ze stavební huti Jeronýmského kláštera v Belému, kde ho vyrobil kameník pod vedením Joãa de Castilha, a poté došlo k přemístění a sestavení portálu v pevnosti.⁶⁸¹ (Obr. 137) Půlkruhový tvar

---

nichž byly středověké hrady pustošeny děly během husitských válek, neboť v době své výstavby byly mimo dostřel tehdy známých obléhacích prostředků. Více Durdík, Tomáš, Předsunuté bašty hradů ve střední části západních Čech, in: Jiří Fajt (ed.), *Gotika v západních Čechách*. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého symposia. Praha, Národní galerie, 1998, s. 181-187. Stejný problém lokace lze vztáhnout i na portugalské hrady. Co se týká portugalské armády, tak jsou doloženy pouze kusé informace, neboť kronikáři se příliš nevyznali v moderních zbraních, proto jsou například dělostřelci běžně uváděni mezi artífices – řemeslníky. Do Portugalska se zpočátku stříelné zbraně importovaly, stejně tak tu pracovalo velké množství dělostřelců ze Střední Evropy. Výroba nových zbraní byla zavedena za Jana II. Více Nuno José Rubim Varela, Rafael Moreira, *A artilharia em Portugal na segunda metade do século XV*, in: Francisco Faria Paulino, (ed.), *A arquitectura militar na expansão portuguesa*. Katalog výstav. Porto, Castelo de S. João da Foz, Junho-Setembro de 1994, s. 17-26.

⁶⁷⁷ Současně by bylo možné uvažovat i o autorově znalosti nákresů di Giorgia Martiniho pevností v jeho *Trattato d'architettura* na s. 80vlevo/s.96 kvůli výrazné hranolové věži a nárožním střílnám, pro srovnání nákres pevnosti v Cagli s. 69vlevo/s.76, Francesco di Giorgio Martini, *Trattato d'architettura*, s.69, 80, dostupný na www.bncf.firenze.sbn.it/Bib_digitale/Manoscritti/II.141/main.htm v italské Národní knihovně ve Florencii.

⁶⁷⁸ Nelze nezmínit, že jeho sestrou byla Beatrice Aragonská (1457- 1508), žena Vladislava II. Jagellonského.

⁶⁷⁹ Paulo Pereira, *Torre de Belem*, s. 42-44, „Maestro Diego porthogese, que em 1485-1486 estava ao serviço de Afonso II. de Aragão, duque da Calabria, com dois outros engheneiros italianos (Baccio Pontelli e Francisco di Giorgio Martini).“. Konstrukční inovace stavitele a teoretika Francesca di Giorgio Martiniho se nerozšířily jen do portugalských či španělských teritorií. Hypotézu o možném vlivu teoretického i praktického díla tohoto stavitele ve středoevropském prostoru uvedl Pavel Kalina u inovací úprav opevnění na hradě Švihov, které provedl Benedikt Ried dle vlastního projektu. Stejně schéma opevnění středověkého jádra pevnosti novým pásem fortifikací na obranu před moderními palnými zbraněmi bylo použito i u hradu Rábí. Přestavba Castela Nuovo v Neapoli probíhala na přelomu 15.a 16. století podobným způsobem. Pavel Kalina, Benedikt Ried a počátky záalpské renesance, s. 143-144. Také Pavel Kalina, Benedikt Ried e Francesco di Giorgio Martini. *I problemi della diffusione dell'architettura rinascimentale nell'Europa Centrale*, in: *Colloqui d'architettura 2. Architettura, pittura e societa tra medioevo e XII secolo/a cura di Corrado Bozzoni e Augusto Roca de Amicis*, Roma, Gangemi, 2011, s. 49-70.

⁶⁸⁰ Její patra odpovídají koncepci rozložení podlaží středověké obranné věže.

⁶⁸¹ Paulo Pereira, *Torre de Belém*, s. 26.

portálu je zvýrazněn platereskí dekorací s nápadným vegetabilním ornamentem, dvěma armilárními sférami umístěnými na bočních válcových prutech a centrálně umístěným portugalským královským erbem zdůrazněným královskou korunou.

Hlavní část pevnosti, která sloužila artilerii, má masivní zdívo kvůli používání děl, nezdobené prostory mají v současnosti tvar písmene U a jsou zpevněné výraznými klenebními pasy s příznanými kvádry bez omítky. Mohutné stěny jsou členěny místy pro děla a střílnami čtvercového tvaru, které jsou rozmístěny pravidelně po celém obvodu. Ve sklepních prostorech byla také umístěna věznice. Terasa byla několikrát přestavována, jak je zřetelné z dobových vyobrazení zvláště na malbě z 19. století je patrný přístavek, který byl během další přestavby odstraněn. (Obr. 132) Nynější centrální pozici ve výzdobě terasy zaujímá socha Panny Marie s Ježíškem, kteří jsou symbolicky spjati s tímto místem, neboť Panna Marie byla patronkou portugalských námořníků a zámořských výprav. (Obr.141) Dalším výrazným prvkem terasy jsou nárožní strážní věže, které fungovaly i jako střílny. Mají válcovitý tvar a jsou ukončeny kupolkami s pasy zdobenými kulovitými útvary. Jednotlivé jejich části jsou odděleny dekorativními lany. (Obr.138) Na jedné z těchto nárožních věžic je jako konzola sochařsky ztvárněna hlava prvního nosorožce dovezeného z Indie do Evropy.⁶⁸² (Obr.140) Tento typ nárožních věží má analogie i u dalších portugalských opevnění, vystavěných během následujících staletí, například v Évoře u 3. typu opevnění, které se začalo stavět po roce 1640 či je ve zjednodušené podobě je součástí pevnosti sv. Jakuba ve Funchale (Fortaleza de São Tiago do Funchal), nebo u majáku v Salvadoru de Bahía (Farrol de Santo António).

Věž je rozdělena do šesti pater, pokud je započítána i střešní terasa. Rozvržení jednotlivých pater koresponduje s rozvržením středověkých obranných věží. V jižním průčelí jsou jednotlivá patra oddělena dekorativně ztvárněným lanem. Z dnešního Sálu guvernéra je vstup do nárožních věží. V Sále krále se nachází krb a tato místnost má několik vstupů do vnějších prostor určených ke sledování okolí. Zastřešená galerie zaujímá celou jižní stěnu, její arkády nasedají na štíhlé sloupky zakončené stylizovanými hlavicemi, prstenci a abaky, z nichž některé jsou dekorovány geometrickými mudejárskými vzory, kamenné zábradlí zasazené mezi sloupky je zdobené kružbami. Ostatní zdi tohoto patra jsou v současnosti pročleněné malými lodžiiemi s bohatě dekorovanou arkádou, v zábradlí jsou vloženy znaky Řádu Kristova. Na nároží severní zdi je umístěna socha svatého Vincence, patrona Lisabonu. Ve čtvrtém patře se nalézá Audienční sál, v jižním průčelí tohoto patra je centrálně umístěný portugalský erb mezi dvěma okny zdůrazněnými vnějším ornamentálním prutem členěným hlavicemi a zakončeným stylizovanými konzolovitými patkami. Výrazné armilární sféry⁶⁸³ jsou zde v párovém provedení umístěny vedle obou oken.

---

⁶⁸²Ve středověku představoval nosorožec polobájně zvíře, které bylo poprvé dovezeno do Evropy jako dar králi Manuelovi od indického panovníka města Cambaia. Král Manuel nosorožce zaslal do Říma papeži, loď však po cestě kvůli bouři ztroskotala u Marseille. Nosorožec se ale dochoval nejen na Betlémské věži, ale i na známé rytině Albrechta Dürera, kterému zaslal nákres tohoto zvířete Valentim Fernandes de Morávia. Více Pavel Štěpánek, Valentim Fernandes de Morávia: poznámky k životu a dílu významného moravského knihtiskaře v Lisabonu na přelomu 15. a 16. století, s. 103-106.

⁶⁸³ Armilární sféry jako zdůraznění královské moci krále Manuela umísťovali oba bratři Arrudové i u ostatních pevností do hlavního vstupního prostoru nad portál nebo bránu. Tento osobní emblém krále Manuela jako doklad portugalského působení v Maroku na přelomu 15. a 16. století je stále patrný u obou pevností vystavěných v Safi.

V nejvyšším patře je kaple, jejíž prostor je zaklenut hvězdovou klenbou se svorníky nesoucími emblém krále – armilární sféru a královský erb. Dnešní stavba věže je ukončena terasou. Její obvod je lemován cimbuřím, na nárožích byly vystavěny válcové vížky, rovněž schodiště v západní zdi ústící na terasu je ukončeno věžovitým útvarem. Poslední patro věže odděluje po celém obvodu ochoz podepřený krakorci, na němž jsou umístěny erby s křížem řádu Kristova. Oddělujícím prvkem je i námořní lano vinoucí se na spodní hraně ochozu. Lano se táhne i po celém obvodu stavby v přízemí, kde má stejnou funkci, přičemž na severní zdi věže tvoří kamenné lano naturalisticky provedenou smyčku. (Obr.139)

Bratři Arrudové byli ve své tvorbě ovlivněni nejen marockými a jihoitalskými pevnostními stavbami, jež se odrazily v typologii i drobné dekoraci Betlémské věže, ale Pereira zmiňoval i benátské prostředí.⁶⁸⁴ Avšak je třeba uvést, že krytá lodžie s vyhlídkou byla již postavena již v Paço de Porto de Mós (Obr.143) hraběte Alfonse z Ourém, poté i v Castelo de Leiria nebo v Paço Real v Coimbre. Také v Lisabonu již byly postaveny kryté lodžie a to v královském paláci Paço da Ribeira (Obr. 142) Je tedy nutné zahrnout do komplexního hodnocení stavby alespoň zmínění stavebních a dekorativních typologií, které byly sice přejaté z italského prostředí, ale již se v portugalské architektuře v době výstavby Belémské věže užívaly.

4.7.4 Pevnost Evoramonte

Další portugalskou pevností přechodného typu je „fortaleza“ Evoramonte. Byla vybudována na místě hradu z počátku 14. století, který určil vystavět společně s opevněním městečka v roce 1306 král Dinis.⁶⁸⁵ (Obr.146) Přestavba hradu probíhala v letech 1525-1531 pod vedením Francisca de Arrudy, ale vzhledem k úzké spolupráci obou bratrů lze předpokládat i podíl jeho bratra Dioga de Arrudy na tomto projektu.⁶⁸⁶ Čtyři mohutné válcové nárožní věže nesou také rysy italských pevností Francisca di Giorgia Martiniho a Baccia Ponteliho, i když Evoramonte odpovídá svou skladbou vnitřního prostoru donjonu.⁶⁸⁷

Římsy s válcovým profilem ve tvaru lana bez tordování oddělují jednotlivá patra stavby, což je efektivně zdůrazněno smyčkami v průčelí nad prostým vstupním portálem. Jedná se ve srovnání s Torre de Belém o jediný dekorativní prvek použitý v exteriéru. Vnitřní prostor mezi baštami je zastřešen, vzniklé sály pevnosti jsou zaklenuté devíti poli křížovou klenbou, jejíž žebra jsou svedena na 4 pilíře. V přízemním sále jsou tyto robustní pilíře tordované kanelováním, jejich schematizované hlavice mají vegetabilní výzdobu, která je obvyklá pro region Alentejo a rozšířila se ze stavební huti kláštera São Francisco v Évoře, kde oba bratři Arrudové působili. Podobný typ dekorace stylizovaných náznaků hlavic a u patek se uchoval i v prvním patře, kde jsou pilíře čtyřboké se skosenými rohy. Inspirační zdroje jsou shodné s ostatními portugalskými pevnostmi přechodného typu.

---

⁶⁸⁴ Paulo Pereira, Torre de Belem, s. 37.

⁶⁸⁵ Paulo Perera, Fortaleza Evoramonte, s. 4.

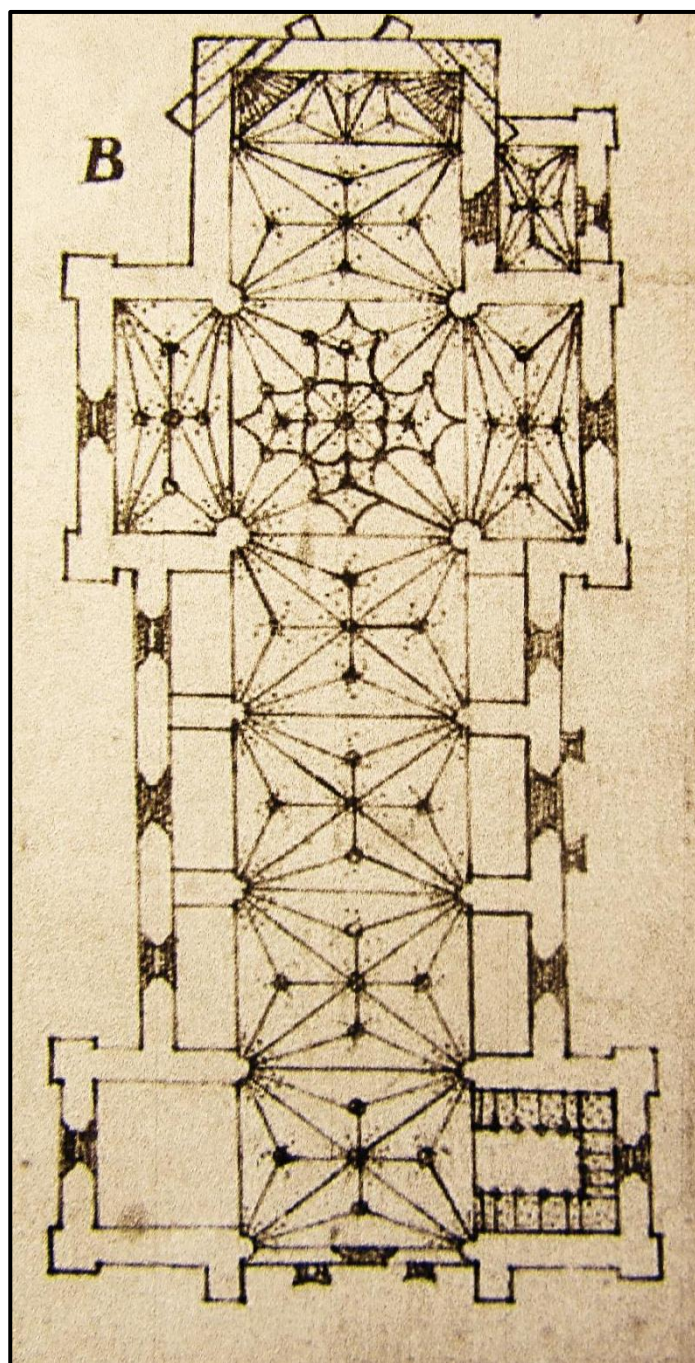
⁶⁸⁶ Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 119.

⁶⁸⁷ Paulo Perera, Fortaleza Evoramonte, s. 31-32.

Vybrané klenební vzorce užívané v manuelské architektuře

„...Por esta figura podemos entender que la nabe maior es el cuerpo del cruzero las manos el qual es por m.anchó del cuerpo ..“

Rodrigo Gil de Hontañon, pol.16. století, zaznamenáno v manuskriptu ze 17. století
(Nákres z manuskriptu)

5. Vybrané klenební vzorce užívané v manuelské architektuře

V této kapitole budou analyzovány vybrané klenební vzorce používané v portugalské architektuře na přelomu 15. a 16. století. Zároveň bude uveden vývoj těchto pozdně gotických klenebních figur na Iberském poloostrově zařazen do kontextu se středoevropskou, případně evropskou klenební typologií.

5.1 Hvězdové klenby

Jedním z nejčastěji používaných typů kleneb v období pozdní gotiky patřila hvězdová klenba. První náznaky hvězdového vzoru za použití odlišné techniky a prostoru zaklenutí se objevily již v islámské architektuře Iberského poloostrova v 10. století, jedním z příkladů je klenba věže Al-Hakamovy mešity v Córdobě, jejíž součástí je dnešní katedrála.⁶⁸⁸ V křesťanské architektuře se užívala hvězdová klenba zejména během 13.-14. století, hlavní vlna vytváření hvězdových kleneb s různými modifikacemi jejich klenebního vzorce za pomoci vložených žeber spadá do období 15. a počátku 16. století.

Hvězdová klenba v základní podobě obsahuje čtyřcípou hvězdicí, tento typ se běžně používal v Anglii i v zemích Svaté říše římské, postupně stavitelé tento druh zaklenutí variovali vkládáním dalších žeber či vytvářením složitějších hvězdicových kleneb. V období pozdní gotiky byl často vzorec čtyřcípé hvězdové klenby nosným základem pro vytváření komplikovanějších klenebních figur, které vznikaly vkládáním vedlejších žeber, jež již postrádala původní funkci, a důvod jejich užití byl čistě dekorativní. Postupně se také začalo používat více druhů hvězdové klenby pro efektivnější zaklenutí jednoho chrámového prostoru. Cisterciácký klášterní kostel Panny Marie v Pelplinu byl prvním chrámem na evropské pevnině, který byl zaklenut několika typy hvězdové klenby. Jeho výstavba je datována do období po roce 1276 a vzhledem k rozměrům obdélníkového presbytáře se předpokládá návaznost na stavby anglických cisterciáckých klášterních kostelů, například v opatství ve Fountains či v Jervaulx nebo v Rievaulx.⁶⁸⁹ V katedrále v Lincolnu byl použit hvězdový typ klenby již mezi léty 1225-1235. Komplikovanější a vrstevnatější hvězdový vzor se objevil v katedrále Saint Peter v Exeteru, kde byla klenba dokončena v roce 1309.⁶⁹⁰ Zaklenutí tamější Lady Chapel mohlo být vzorem i pro původní klenbu katedrály v Chelmzi (Chlumže, Kulmsee), která byla dostavěna před rokem 1291. A ačkoliv tu byla zjevná časová návaznost této stavby i na výstavbu chrámu v Pelplinu, některé hvězdové vzory užití v Lady Chapel nebyly ale právě v Pelplinu použity.⁶⁹¹

Tento typ klenby se rozšířil po celé Svaté říši římské a Evropě především díky klášterům cisterciáckého řádu. Během 14. století byly kompletně zaklenuty hvězdovou klenbou v návaznosti na klenbu chrámu v Pelplinu například katedrála Wniebowzięcia

---

⁶⁸⁸James H. Acland, *Medieval Structure: The Gothic Vault*, s. 203.

⁶⁸⁹Norbert Nussbaum, *Norbert, German Gothic church architecture*, s. 83.

⁶⁹⁰James H. Acland, *Medieval Structure: The Gothic Vault*, s. 135.

⁶⁹¹Norbert Nussbaum, *German Gothic church architecture*, s. 84.

Najświętszej Maryi Panny i Śwetego Andrzeja ve Fromborku (Frauenburgu) nebo kostel swiate Katarzyny v nedalekém Braniewu (Braunsbergu).⁶⁹²

Hvězdová klenba se také užívala v centrálním poli v křížení od 13. století jako určitý konstrukčně stabilnější a ozdobný prvek při jinak kompletním zaklenutí prostoru chrámu klenbou křížovou. Tak byla použita v klenbě katedrály Notre Dame v Amiens či v katedrále Cristo Salvador v Ávile. Hvězdivý vzor klenby se svedením na centrální pilíř se používal na zaklenutí krypt i u nás již od 13. století, tak byl použit například v kryptě svatě Kateřiny v kostele svatého Štěpána v Kouřimi. U medikantských řádů se hvězdivou klenbou klenuly na příslušný počet pilířů zejména kapitulní síně. Lze zmínit například kapitulní síň cisterciáckého kláštera v Maulbronn, případně také kapitulní síň řádu německých rytířů v Marienburgu.⁶⁹³

5.1.1 Osmicípá hvězdivá klenba

Již ve skicári Villarda de Honcourta je nákres osmicípé hvězdivé klenby zanesené do čtvercového půdorysu. (Obr. 147) V portugalské pozdně gotické architektuře byl poprvé použit tento typ klenby v klášteře v Batalhe na zaklenutí zdejší kapitulní síně a Kaple zakladatele. Vytvořil je mistr Huguet, který pravděpodobně pokračoval v prostorových dispozicích navržených již prvním stavitelem kláštera Alfonsem Dominguesem.⁶⁹⁴

Celý prostor kapitulní síně měl být patrně dle Dominguesova návrhu rozdělen do tří lodí o celkem 9 polích, což je konstrukční řešení, které bylo použito u kapitulní síně prvního portugalského cisterciáckého kláštera v Alcobaça.⁶⁹⁵ Románské anachronismy tamější kapitulní síně, která byla vybudována v první čtvrtině 14. století, měly své paralely u staveb v regionu kolem Lisabonu a především u lisabonské katedrály, což odpovídá i předchozímu působení stavitele Dominguese.⁶⁹⁶ Huguetovo zaklenutí kapitulní síně hvězdivou osmicípou klenbou bez použití centrálního pilíře bylo velmi náročné řešení a vyžadovalo důkladné znalosti stavitele.⁶⁹⁷ (Obr. 149) Původ mistra Huguet není zcela jasný, tento stavitel mohl být ovlivněn jak katalánskými či francouzskými, tak anglickými stavebními hutěmi. Bez užití centrálního pilíře byl hvězdivitě zaklenut polygonální prostor krypty sv. Eulílie v katedrále Santa Maria v Barceloně, což by odpovídalo názoru, že mistr Huguet prošel i katalánskými stavebními hutěmi. Nuno da Silva a Martinéz uvádějí jako typologicky nejbližší ty klenby, které byly ovlivněné cisterciáckými stavbami ve

---

⁶⁹²Norbert Nussbaum, *German Gothic church architecture*, s. 99-100.

⁶⁹³Norbert Nussbaum, *German Gothic church architecture*, s. 109.

⁶⁹⁴José Custódio Vieira da Silva, *Monastery of Batalha*, s. 92.

⁶⁹⁵V Alcobaça bylo použito vzhledem k významu kláštera monumentálnější schéma také u kapitulní síně - jedná se o impozantní prostor tří lodí se třemi poli a se zaklenutím na 4 pilíře, stejně jako například v kapitulní síni klášterů Santa María v Pobletu. Kapitulní síně tvořené dvoulodím se třemi poli a se dvěma centrálními pilíři byly postaveny v Notre-Dame v Silvacane nebo v Notre-Dame Sénanque. Mário Tavares Chicó, *Subsídios históricos Mosteiro de Alcobaça, Abadia de Alcobaça*, rukopis, s. 67-68, 75.

⁶⁹⁶Jorge Rodrigues, *The Monastery of Alcobaça*, London, IPPAR and Scala Publishers, 2007, s. 65-66.

⁶⁹⁷Luís Sousa k tomu uvedl pověst tradovanou v klášteře, dle které klenba podvkráté spadla právě kvůli absenci centrálního pilíře. Král si však přál, aby byl celý prostor sjednocen bez přerušení středovým sloupem. Stavitel (Huguet) nakonec souhlasil s dalším pokusem o zaklenutí bez centrálního sloupu. Zároveň král už nechtěl ohrožovat život kameníků, a tak vydal nařízení, aby se na dokončení klenby podíleli zločinci odsouzení ke ztrátě hrdla, neboť kdyby se neštěstí stalo znovu, tak by nezahynuli stavitelé. James Murphy, *Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the province of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr. Luis de Sousa*, s. 45-46.

Španělsku, které měly vliv i na zaklenutí kaplí či kapitulních síní při katedrálách ve Valencii. Jednalo o kapli Santo Caliz, postavenou v roce 1376, nebo o kryptu sv. Eulálie, dokončenou v barcelonské katedrále roku 1414, v nichž již nebylo použito zaklenutí na centrální pilíř. K důležitým klášterním stavebním hutím, které ovlivňovaly architekturu celého poloostrova, patřil například klášter v Pobletu.⁶⁹⁸

Huguetem používaná stavební řešení i dekorativní styl byly do té doby v Portugalsku neznámé,⁶⁹⁹ a proto lze považovat jeho působení v Batalhe za počátek pozdně gotické fáze portugalské architektury, jež vyvrcholila právě manuelinem. V osmicípé hvězdové klenbě kapitulní síně dominikánského kláštera v Batalhe vyžlabená žebra sbíhají na svazkové pilíře dělící stěny do tří polí. Žebra zároveň propojují v cípech hvězdice svorníky, přičemž centrální klenební svorník nese znak zakladatele Jana I. I tyto svorníky již předznamenávaly pozdně gotický důraz na vysoce ornamentální provedení detailů nesoucí vlastní symboliku. Také jejich provedení nemá v tomto období v Portugalsku obdoby kromě svorníků v Kapli zakladatele, kterou navrhl rovněž Huguet. V kapitulní síni se střídají filigránovitě provedené hvězdicovité svorníky se znaky portugalského království a poměrně běžné kulaté svorníky s vegetabilním dekorem. Mají jemnější provedení než svorníky v zaklenutí chrámového chóru, zároveň mají některé z těchto svorníků i odlišný vegetabilní dekor.

Hvězdicový typ ornamentálního svorníku byl běžně rozšířen v Anglii, byl použit například v klenbě katedrál v Ely, ve Winchesteru a v Gloucesteru, což poukazuje na přítomnost kameníka, který znal tvorbu anglických katedrálních hutí. Provedení svorníků nevyklučuje ani práci maurských kameníků a inspiraci přímo na iberském poloostrově, neboť podobný typ osmibokých svorníků s B - jako papež Benedikt XIII. - vytvořil maurský stavitel Mahoma Rami⁷⁰⁰ v roce 1412 v ambitu kolegiálního kostela Santa María de Calatayud. Téměř totožný typ svorníků má svoji návaznost i v pozdní gotice na Iberském poloostrově, neboť stylově blízký typ byl použit například v klenbě granadské královské kaple, kde působil od roku 1504 jako stavitel Enrique Egas.

Stavitel Huguet zaklenul osmicípou hvězdovou klenbou také centrální prostor v Kapli zakladatele, která svým podstatně elegantnějším provedením podtrhuje celý vzosný prostor, což odpovídá významu místu coby panteonu „nové“, vedlejší, dynastie z Avisu. (Obr. 148) Tento typ zaklenutí má evidentní návaznost na anglické katedrály, jmenovitě například na klenutí použité katedrále v Ely, kde je ale hvězdová klenba vrstevnatěji pojatá. Oktogonální prostor v křížení v katedrále v Tarragoně je taktéž podobný Kapli zakladatele,⁷⁰¹ ale klenební žebra tam sbíhají až na podokenní římsu, chybí řešení s drobnými, jednoduchými válcovými příporami, které byly použity nejen v Kapli

---

⁶⁹⁸Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular, s. 311-356.

⁶⁹⁹Sergio Guimarães de Andrade, Mosteiro da Batalha. Capela do Fundador Founder's chapel, Batalha, IPPC, Museu do Mosteiro de Santa Maria da Vitória Batalha, 1988, nestránkováno. Dle Nussbauma pocházel z Flander, Norbert Nussbaum, Sabine Lepsky, Die Gotische Gewölbe, München, Berlin, Dt.Kunstverlag, 1999, s. 309. Mohl také pocházet z oblasti tzv. velké Okcitanie, která zahrnovala jih Francie, Baleáry, Katalánsko i Valencii, neboť jeho příjmení bylo poměrně časté v jižní Francii, v Katalánsku je zase doloženo během 15. století působení malíře Jaime Hugueta (cca 1415-1492), poté na přelomu 15. a 16. století malíře Pedra Hugueta a také sochařů Gaspara a Francisca Hugueta. Více Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular, s. 311-356.

⁷⁰⁰Gonzalo M. Borrás Gualis, Sobre la condición social de los maestros de obras moros aragoneses, in: Anales de História del Arte, Volume extraordinário-2008, s. 89-102.

⁷⁰¹Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular, s. 311-356.

zakladatele, ale také právě v katedrále v Ely. Osmiboké hvězdicové svorníky na spojnicích klenebních žebor rovněž opakují leitmotiv celého prostoru, kterým bylo číslo osm, jež odpovídá i počtu původně pohřbených členů královské rodiny, a také symbolizuje věčný život.⁷⁰² Výrazný vegetabilní motiv svorníků i filigránové vyhotovení je ušlechtilější než v kapitulní síni či v jiných částech kostela, což koresponduje s umístěním v panteonu zakladatele nové dynastické větve. I centrální svorník, tvořený umně vyhotovenými kružbami, nese v centru znak krále Jana.

Předpokládá se, že stejné řešení zaklenutí osmicípou hvězdivou klenbou, jako bylo použito v Kapli zakladatele a v kapitulní síni mělo být použito i u Nedokončené kaple, kterou vyprojektoval právě mistr Huguet. Tento typ klenby se následně používal i u profánních budov, kde byla zjevná návaznost na stavbu královského kláštera v Batalhe. Jednalo se například o zaklenutí prostředního patra v obranné věže v Beji, jejíž stavba byla povolena a pravděpodobně i dokončena za vlády Jana I. Tato věž má celkem klenuta tři patra a je vysoká více než 38metrů.⁷⁰³ Také v zaklenutí sálu Paço de Sempre Noiva byla použita osmicípá hvězdivá klenba, která se ale dochovala z původního druhého patra obranné a obytné věže, jež byla vybudována pravděpodobně na konci 14. či na počátku 15. století. Přestavba v paço proběhla nejspíše během vlastnictví Alfonsa de Portugal, biskupa z Évory.⁷⁰⁴

Tento typ klenby byl využíván i v manuelském období, protože stavební huť v Batalhe stále patřila k nejdůležitějším v zemi a pracovali zde stavitelé a kameníci, kteří pak pracovali po celé zemi. Mimo klášter v Batalhe se používal spíše na zaklenutí menších prostor, ať už se jednalo o kaple nebo presbytáře. Osmicípá hvězdicová klenba se dochovala i u některých kostelů, které byly přestavěny v barokním stylu, například u farního kostela ve Vestiarii. Také na zaklenutí Ježíšovy kaple v klášteře Santa Cruz byl použit tento typ klenby. Nelze tam s přesností určit autorství, připisuje se Marcosovi Piresovi nebo Diogovi Boytacovi. Na základě postupu prací a zmínek o výstavbě kaplí v dokumentech to však byla spíše práce Marcose Pirese.⁷⁰⁵

Také v katedrále ve městě Safi v Maroku se dochovala v sakristii osmicípá hvězdivá klenba. (Obr.152) Jedná se o jasnou návaznost na zaklenutí kapitulní síně v Batalhe, kde pravděpodobně získali své zkušenosti oba bratři Arrudové, neboť tam byl stavební mistrem João de Arruda, o kterém se předpokládá, že se jednalo o jejich otce. Klenba sakristie v Safi⁷⁰⁶ má ale provedení hvězdicového obrazce nepravidelné, nejspíše kvůli menšímu prostoru byly použity čtyři cípy hvězdice pouze jednoduchého tvaru, bez středového žebra,

---

⁷⁰² Jan Royt, Hana Šedinová, Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, Praha, Mladá fronta, 1998, s. 21.

⁷⁰³ Pedro Dias, A arquitectura gótica portuguesa, s. 213.

⁷⁰⁴ José Custódio Vieira da Silva, Paços medievais portugueses, s. 252-254.

⁷⁰⁵ José Bento Vieira, Santa Cruz de Coimbra. Arte e história, s. 50-51.

⁷⁰⁶ V Safi jsou doloženi u stavby opevnění oba bratři Arrudové, avšak u katedrály uvedl Pedro Dias jako mistra konstruktora kameníka João Luise jmenovaného 3.6.1513, s tím, že plán byl vytvořen nejspíše v Lisabonu některým královským mistrem stavitel. Bývá skloňováno jméno Dioga Boytacy a Joãa de Castilha, případně některého stavitele znalého práce stavební huti v Batalhe. Pedro Dias, A norte de África, s. 105-107. Katedrála zvaná „portuguesa“ je v současnosti přestavěná na byty, bez výrazných typologických portugalské pozdní gotiky a jedním z mála relikvií manuelského období je právě klenba sakristie. Inspirace hvězdivou klenbou v kapitulní síni či posléze v Kapli zakladatele v klášteře Batalha je zřejmá, ale vzhledem k tomu, že hvězdivý typ klenby použil Francisco de Arruda u Belémské věže, se jeví jako pravděpodobné, že návrh katedrály v Safi mohla být práce bratří Arrudů, neboť Francisco se vrátil do Portugalska až v listopadu 1514.

další čtyři cípy mají vložená středová žebra. Další použití osmicípých hvězdicových kleneb v zámoří se pravděpodobně nedochovalo.

5.1.2 Šesticípá hvězdová klenba

Tento typ zaklenutí používal z manuelských stavitelů zejména Diogo Boytaca. Zaklenul tak loď v klášterním kostele svatého Kříže v Coimbre, rovněž byl tento typ klenby použit i v kostele konventu de Pena v Sintře, kde sice není Boytac jako autor doložen přímo, ale dle záznamů tam byl přítomen a vzhledem k typologickým shodám je připisován projekt přestavby kláštera de Pena také jemu. Reynaldo dos Santos přisuzoval Diogovi Boytacovi na základě typu klenby v presbytáři také stavbu farního kostela Panny Marie v Goleze. Tam však nebyla použita šesticípá hvězdová klenba, ale stavitel použil spojovací cíp hvězdice mezi dvěma poli, jinak vyhotovení klenby odpovídá dalším Boytacovým klenbám. (Obr. 154) U tohoto trojlodního kostela je výstavba datována do let 1510-1520, zaklenut je pouze obdélný presbytář, ale kromě klenby i další použité manuelské motivy u dekorace portálu (Obr. 218) odpovídají spíše Boytacově tvorbě než činnosti biskajských mistrů stavitelů z okruhu Joãa de Castilha, kteří se podíleli na výstavbě v nedalekém městě Tomaru, případně je tento portál možné komparovat například s provedením portálu u farního kostela svatého Jana Křtitele (São João Baptista) ve Vile de Conde⁷⁰⁷ (Obr.194), jenž navazuje svou platereskni dekorací na tzv. isabelský styl používaný zejména v okruhu královských stavebních hutí katolických Veličenstev. Avšak ve farním kostele v Goleze byly použity u portálu „boytacovsky“ stáčené dřívky sloupů, což poukazuje také na autorství tohoto stavebního mistra. Florální a vegetabilní dekorace se projevila i v mikroarchitektonickém detailu. Byla použita nejen v ornamentalistice portálu, ale i v interiéru například doplňuje dekorativní tordování stáčenými pruty u vítězného oblouku, do podoby osekáných větví je vyhotoveno kamenné zábradlí schodiště vedoucího do věže.

Hvězdovou klenbou byl zaklenut i refektář Jeronýmského kláštera, jehož stavbu vedl Leonardo Vaz se svou skupinou kameníků. (Obr.157) Klenba refektáře byla vytvořena z vyžlabených žeber nejspíše v roce 1517⁷⁰⁸ a jak uvedl Paulo Pereira, jednalo se o provedení v Boytacově stylu.⁷⁰⁹ Vzhledem k datu provedení a záznamům se zřejmě jednalo ještě o původní Boytacův návrh. K výrazným manuelským ornamentům zde patří kromě svorníků s emblémy také stáčené pruty stylizované do podoby lana, která oddělují nejen jednotlivá klenební pole, ale vytvářejí také podokenní římsu.

Nunes a Martinéz uváděli možnou návaznost tohoto typu kleneb na práci stavitelů ve španělských stavebních hutích. Konkrétně se dle jejich názoru mohlo jednat o konventní

---

⁷⁰⁷ Reynaldo dos Santos, *Estilo manuelino*, s. 21-23

⁷⁰⁸ „Llyonardo Vaz empreyeyro do Refetoro ade trazer xb hofycyaes e adaver por um mes dezesete mil rs(plus ___xbijreaes).“ Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal*, díl 3, S-Z, s. 165, taktéž soupisy pracovníků v Jeronýmském klášteře, kde byl uveden jako jeden z pracovníků i jeho možný příbuzný Afonso Vaz. Lina Maria Marrafa Oliveira, *Anexos documentais*, s. 224.

⁷⁰⁹ Paulo Pereira, *Mosteiro dos Jerónimos*, s. 29. Návaznosti na Boytacovu tvorbu odpovídá i použití stáčených prutů oddělujících jednotlivá pole klenby. Pro vazové provedení má i podokenní římsa, která horizontálně člení ve stejné výšce všechny stěny. Podobně jsou záclonovitě zakončeny okenní otvory zdůrazněné dvěma válcovými pruty přerušenými konzolami a s výrazným vegetabilním a florálním ornamentem vyplňujícím výžlabky.

kostel sv. Tomáše v Ávile, který byl postaven v letech 1482-1493, kde byl v zaklenutí lodi použit téměř totožný klenební vzorec jako v zaklenutí kostelní lodi klášterního kostela sv. Kříže v Coimbre. Dalším vzorem dle jejich názoru mohla být šesticípá hvězdová klenba v presbytáři kolegiálního kostela San Isidor v Leonu, kterou vytvořil Juan Guas, kde je shodně koncipován i závěr, ale ta byla dokončena až v roce 1513, tedy v době, kdy Boytaca již používal tento typ klenby v Portugalsku.

Nákres takřka shodného klenebního vzorce je zaznamenán také v traktátu architekta Philiberta de L'Ormeho (1514-1570) *L'architecture*, ve 4. knize, jenž vyšel až o několik desetiletí později, v roce 1567.⁷¹⁰ Tento klenební vzorec v zaklenutí celé lodi navrhl Juan de Colonia v kostele Cartuje de Miraflores u Burgosu, která se stala pohřební kaplí Jana II. Kastilského (Juan II. de Castilla, 1405-1454) a Isabely Portugalské (?1428-1496), tety krále Manuela. (Obr.156) Stavbu dokončil jeho syn Simon de Colonia a García Fernandes. Vzhledem k původu Juana de Colonia lze předpokládat typologické návaznosti u hvězdové klenby na středoevropský region. I přes rozdílnou trojloďní halovou dispozici by se mohlo jednat o zaklenutí hlavní lodi kostela Heilige-Geist v Landshutu, jehož klenba je tvořena šesticípymi hvězdami ze kterých mohli vycházet nejen Coloniové, ale případně i Diogo Boytaca vzhledem k jeho možnému středoevropskému původu, který indikují další znaky již uvedené typologické znaky jeho tvorby, neboť zdejší klenební vzorec odpovídá rovněž zaklenutí lodi kostela svatého Kříže v Coimbre. Zahájení stavby kostela Heilige Geist v Landshutu se datuje do roku 1407, zaklenutí bylo dokončeno v roce 1461,⁷¹¹ jeho stavitel Hans von Burghausen navazoval ve své tvorbě i na parléřovskou tradici.

Hvězdové klenby byly používány i v jižních Čechách v návaznosti na podunajskou klenební typologii v 70. letech 15. století, přímo šesticípé hvězdové klenby se začaly vytvářet až v 80. letech, konkrétně je takto zaklenuta kruchta farního kostela sv. Víta v Českém Krumlově či v Jindřichově Hradci.⁷¹² Tento druh klenby se šířil v pozdní gotice v podunajském okruhu a v jižním Bavorsku také působením tvorby mistra Hanse Stetheimera, synovce Hanse Burghausena. Klenby tohoto typu se objevují i u kostelů vybudovaných během rozmachu těžby rudy v dolech na Slovensku, tehdejších horních Uhrách. Pozdně gotická architektura báňských měst byla ovlivněna stavebními hutěmi ve Vídni, v oblasti Podunají i v jižním Bavorsku.⁷¹³ Zkoumaný typ šesticípé hvězdové klenby byl použit například v zaklenutí lodi baziliky Povýšenia svätého Križa v Kežmaroku. Mezi hlavní obchodníky patřili v horních Uhrách, stejně jako v Portugalsku na počátku 16. století, příslušníci rodiny Fuggerů z Augspurku.

Stejný typ hvězdové klenby se tak mohl rozšířit přibližně ve stejném období přímo přes mistry stavitelů, případně přes stavebníky, nejen po širším regionu střední Evropy, ale i na Pyrenejském poloostrově. Tento transfer klenebních typologií by nebyl nic neobvyklého, neboť Coloniové patřili k hlavním stavitelům ve španělských královstvích a řadili se i mezi reprezentanty tzv. stylu hispano-flamenga a isabelinského stylu. Především Juan patřil k početné generaci umělců z německy mluvící oblasti, kteří přišli do Španělska mezi léty 1430 - 1450. Jiným příkladem vlivu původního prostředí na tvorbu Juana de

---

⁷¹⁰ Klenební vzorec viz Philibert de L'Orme, *Architecture*, Paris, Regnault Chaudiere, 1626, s. 109, Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, *De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular*, 311-356.

⁷¹¹ Götz Fehr, Benedikt Ried. *Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen*, München, Verlag Georg D. W. Callwey, 1961, s. 98., Norbert Nussbaum, *German Gothic church architecture*, s. 169.

⁷¹² Václav Mencl, *České středověké klenby*, Praha, Orbis, 1974, s. 83,94.

⁷¹³ Karel Kahoun, *Neskorgotická architektúra na Slovensku a stavitelia východného okruhu*, Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1973, s. 21.

Colonii v Kastilii je jeho stavba prolamovaná helmice věže v Burgosu, která má svůj vzor ve věži katedrál Ulmu a v Kolíně. Náskres vycházel pravděpodobně z rysu A Ulricha von Ensingen, ve stavbě věže v Ulmu pokračoval jeho syn Matthaues a rovněž Matthaues Boblinger (+1483), který je autorem rysu B a C. Tyto rysy si jednotliví stavitelé modifikovali dle aktuálních stylových požadavků.⁷¹⁴ A tak byl tento typ věže, původně pravděpodobně projektovaný pro katedrálu v Ulmu, nejprve postaven na Pyrenejském poloostrově v Burgosu, odkud se šířil i na další iberské stavby. Tímto způsobem se šířily i konstrukční technologie a klenební typologie.

5.1.3 Čtyřcípá hvězdová klenba

Tento konstrukčně jednodušší, a proto i nejpoužívanější typ hvězdové klenby, jehož rozšíření v gotické architektuře bylo již zmíněno, se užíval i v manuelské architektuře. Čtyřcípou hvězdovou klenbou se klenulo zejména v regionu Alentejo, kde se jednalo především o stavby, které byly ovlivněny stavební hutí kostela a kláštera sv. Františka v Évoře, i když přímo v kostele sv. Franiška byly použity modifikované vzorce hvězdice (Obr. 124) Jednoduchou hvězdovou klenbu aplikoval v zaklenuí některých svých staveb i Francisco de Arruda, nejen v rámci regionu, ale například i v klenbě kaple v Belémské věži, kde je jedinou odlišností rozdvojení jednoho cípu hvězdy. (Obr. 151)

V Alenteju byla použita čtyřcípá hvězdová klenba například v kostele svaté Magdaleny v Olivenze, ve farních kostelech ve Vianě do Alentejo, v Alvitu, v bývalé katedrále v Elvas či v klášterním kostele v Espinheiro.⁷¹⁵ Bývalá katedrála Nossa Senhora da Assunção v Elvas má trojlodí rozdělené do 5 polí a zaklenuí čtyřcípou hvězdovou klenbou. Na výstavbě se podílel právě Francisco de Arruda po roce 1517.⁷¹⁶ Stejnou trojlodní dispozici má i kostel Zvěstování Panny Marie (Nossa Senhora da Anunciação) ve Viana do Alentejo, který konstruoval Diogo de Arruda. Tam byla sice použita čtyřcípá hvězdová klenba pouze v presbytáři, ale v celkem jednoduše pojatém interiéru se projevuje manuelská dekorace zejména v architektonickém detailu. Vegetabilní motivy, zdůrazněné lanem, byly použity nejen u konzol, na něž jsou svedeny křížové klenby, ale do vegetabilního pásu jsou stylizované i zjednodušené hlavice a talíře mohutných polygonálních pilířů. Kostel má výrazný manuelský portál, kterému vévodí dvě armilární sféry, erb s královskou korunou a v tympanonu nad dveřmi kříž řádu Kristova. Motiv tordování se opakuje nejen u středového sloupku portálu, ale i u bočních sloupků, kde centrální jsou zcela nahrazeny úponkem vyrážejícím z postaviček jesse. Rámující pruty jsou také tordované, kdy precizně provedené pruty ovíjejí pásy s florálním dekorem, což je motiv, který používal Diogo de Arruda i u svých jiných staveb. Ornamentálně zpracované boční sloupy portálu jsou zcela pokryty figurálními a vegetabilními motivy.

Shodný základní plán trojlodního kostela s 5polí v centrální lodi byl použit i u jednoho z hlavních manuelských kostelů, chrámu Maří Magdaleny (Santa Maria Madalena) v dnes přeshraniční Olivenze (Olivença), který byl stavěn ve stejném období jako bývalá katedrála v Elvas a kostel ve Viana de Alentejo. V jeho mohutném průčelí se

---

⁷¹⁴Norbert Nussbaum, German Gothic church architecture, s.147, Pablo de la Riestra, Gotická architektura v „německých zemích“, in: Rolf Toman, Gotika. Architektura, sochařství, malířství, s. 190-234. Annelise Seeliger-Zeis, Lorenz Lechler von Heidelberg und sein Umkreis, tafel VI a VII, nestránkováno.

⁷¹⁵José Custódio Vieira da Silva, O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo, s. 159.

⁷¹⁶Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 189-190.

zvonicí jsou patra opět oddělena arrudovskými lany, podobně je provazem obtočeno i kulaté okno nad hlavním portálem, které připomíná druhé, méně známé okno v západním průčelí konventního kostela řádu Kristova v Tomaru. Shodný typ průčelí byl použit nejen u bývalé katedrály v Elvas,⁷¹⁷ ale i u kostela Nossa Senhora de Rosário v Goe Velhe .⁷¹⁸ V interiéru (obr.153) se lze setkat s dalšími znaky řazenými k manuelské architektuře - boytacovsky tordované dřívky sloupů vytváří pilíře, na něž jsou svedena žebra křížových kleneb bočních lodí. Stylově odpovídají pilířům použitým v Ježíšově kostele v Setúbalu, či v katedrále Panny Marie v Guardě, avšak nejsou zcela identické. Drobné hlavice jednotlivých dřívků sloupů jsou tvořeny vegetabilním ornamentem, podobně jako hlavice u hlavního portálu kostela sv. Františka v Évoře. Záclonový tvar vítězného oblouku oddělující presbytář je ale téměř shodný s vítězným obloukem presbytáře kostela Panny Marie (Nossa Senhora de Pópulo) v Caldas da Rainha, jehož stavbu vedl Mateus Fernandes. Tak tato stavba zahrnuje nejen většinu typologických znaků manuelské architektury, ale i jejích hlavních stavitelů. Konkrétní jména ale nejsou známa.⁷¹⁹ Zmínka o výstavbě kostela je v de Góisově kronice *Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel*, kde je prostě uvedeno: „Fez (Manuel) de nouo a egreja dalcacer do sal & doliuença.“⁷²⁰

Ozřejmit alespoň stavebníky mohou svorníky v hlavní lodi, neboť se tam, dle Rodrigueze Franca, vedle osobního emblému krále Manuela-armilární sféry, kříže řádu Kristova, znaku Olivence a znaku Portugalska objevuje i emblém mistra rytířského řádu Santiaga, kterým nebyl nikdo jiný než Jorge de Lancaster, levoboček Jana II. Znak vévodů z Braganzy zase může referovat k prvnímu markýzovi z Ferreiry, Rodrigovi Alfonsovi de Melo, který byl bratrem Jorgovy manželky Brites de Vilhena, a rodově přes matku Filipu⁷²¹ vlastnil hraniční hrad v Olivençe. Jejich otec byl D. Alvaro, syn druhého vévody z Braganzy. Biskupský znak může odkazovat na biskupa Henriqua de Coimbra, jenž byl prvním biskupem z Ceuty. Toto biskupství mělo v letech 1512-1532 sídlo právě v Olivençe.⁷²² Kostel začal být zřejmě budován až po roce 1509, neboť není zachycen na nákrese Olivence v Livro das Fortalezas Duarta de Armas.

Pod dohledem Dioga de Arrudy byl přestavěn ve 20. letech 16. století klášter v Espinheiru. Na zaklenutí lodí klášterního kostela byl také použit vzorec čtyřcípé hvězdy. Součástí kostela je i kaple kronikáře Garcii de Resende, která byla dostavěna pravděpodobně před rokem 1536.⁷²³ Rovněž v kostele Nossa Senhora da Assunção v Alvitu byla centrální, převýšená loď zaklenuta čtyřcípou hvězdovou klenbou, jejíž žebra dosedají na drobné konzoly, které mají lineární tvar nebo jsou tvořeny vegetabilním ornamentem, jenž byl použit i u svorníků. Stejně jako v kostele Matriz ve Viana do Alentejo zde nebyly použity přípory, velmi podobné je provedení svorníků a také pilířů se stylizovanými hlaviciemi. V tomto kostele však není dominantním dekorativním prvkem

---

⁷¹⁷ Shodné typologické znaky tohoto kostela s bývalou katedrálou v Elvas analyzoval také José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 127-132.

⁷¹⁸ Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 202.

⁷¹⁹ Vieira da Silva se přiklání k názoru, že autorem stavby byl Francisco de Arruda. José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 131.

⁷²⁰ Damião de Góis, *Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel*, kniha 4, kap. 85, s. 600.

⁷²¹ Více k Filipě de Mello a jejím vazbám na Rodriga de Melo, hraběte z Olivence uvedl Humberto Baquero Moreno, *A batalha de Alfarrobeira. Antecedentes e significado histórico*, Coimbra, Biblioteca geral da universidade de Coimbra, díl 2., 1979, s. 862.

⁷²² Rodríguez Servando Franco, *Santa Maria Madalena de Olivença. A identidade dos seus patrocinadores nos brasões das suas chaves de abóbada*, in: *Cadernos de História da Arte* 2/2014, s. 50-61.

⁷²³ Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 193.

klenba, ale kontrast jejího bělostného nátěru s obložením zdí v interiéru kachlemi s výrazným florálním motivem. I u tohoto kostela je jasná návaznost i na stavební podniky v Évoro, proto stavba tohoto kostela musela být ovlivněna působením bratrů Arrudů, případně Martima Lourença, dalšího z hlavních manuelských stavitelů města Évory ve sledovaném období.

5.2 Obrazcové klenby

Složitější obrazcové žebrové klenby patřily k jednomu z hlavních typů klenebních figur u sakrální architektury na Iberském poloostrově, kde se kolem roku 1500 používaly v nejrůznějších modifikacích projevujících se zejména variabilitou vytvářených vzorců. Tento fenomén se formoval nejen na Iberském poloostrově, ale i v západní či střední Evropě,⁷²⁴ větší rozmanitost vzorů je doložena současně i v islámské architektuře Orientu.⁷²⁵ Do práce stavitele se již promítla větší alfabetizace společnosti a vynález knihtisku, stavitelé či umělci sepisovali teoretické traktáty i praktické knížečky o stavitelství a praktické geometrii, byly dále zaznamenávány v rysech či spisech typologické vzory, překládaly se antické traktáty o stavitelství.

Při rozborech klenebních vzorců na počátku 16. století lze tedy už vycházet i z písemných podkladů, na Iberském poloostrově například z manuskriptu pocházejícím původně od Rodriga Gila Hontañoa. Typy obrazcových kleneb, které stavitelé vytvářeli, byly v poměrně široké škále, v pozdní gotice originální klenební figura často doplňovala výraznou ornamentální pozdně gotickou dekoraci interiéru. Ve střední Evropě byl dekorativní účinek klenebního žebrového obrazce násoben i jeho přenášením do prostoru, jak je tomu například u klenby v kapli kostela Heilige Kreuz (svatého Kříže) ve Weselu. Jiným příkladem prostorového provedení může být klenba v kapli kostela Panny Marie v Ingolstadtu, kde je zcela od původního klenebního vzorce odpoutaný obrazec vytvořený z kroužených žeborů, naturalisticky upravených do tvaru větví vytvářejících hvězdici. Žebra vytvářená do tvaru osekáných či seschlých větví ale pouze v hvězdicovém vzoru tvoří podklenutí Královské oratoře v katedrále svatého Víta v Praze. I na vytvoření manuelských obrazcových kleneb byla používána klenební žebra zformovaná do podoby větví či rostlinných úponků, a to především u obrazcové klenby s tzv. listovým klenebním obrazcem. Na celém Iberském poloostrově se obrazec klenby, na rozdíl od střední Evropy, modifikoval především vkládáním sekundárních žeborů, která vytváří druhotné klenební figury.

V Portugalsku se složitější klenební vzorce s vloženými zakřivenými žebry začaly používat v podstatě až s příchodem Joãa de Castilha, který jeden typ složitějšího klenebního vzorce poprvé použil v klenbě chóru katedrály v Braze, kde je doložen v roce 1509. (Obr.187) Castilhova tvorba podstatně ovlivnila v Portugalsku tři regiony - severní část země, tedy oblast zahrnující především města Braga, Viseu, Vila de Condé a jejich okolí. Poté se přesunul do centrální části země a pracoval především na královských stavbách v Tomaru, v Alcobaça, v Batalhe, v Lisabonu a v Belému. João de Castilho se podílel také na

---

⁷²⁴Rozbor jednoho typu obrazcové žebrové klenby v německém prostředí i s modifikacemi provedl Werner Müller, *Grundlagen Gotischer Bautechnik*, s. 168-172.

⁷²⁵Gürü Necipoglu, *Geometric design in Timurid/ Turkmen architectural practice: Thoughts on a recently discovered scroll and its late gothic parallels*, in: Golombek, Lisa, *Subtelný, Maria: Timurid art and culture, Iran and central Asia in the fifteenth century*, Leiden, E.J.Brill, 1992, s. 48-66.

výstavbě a stavebním dohledu nad pevnostmi v zámoří, především v Maroku.⁷²⁶ Dle Nunese da Silvy odpovídal význam Castilhova díla vlivu královské stavební hutí v Batalhe na pozdně gotickou architekturu v celém Portugalsku. Novátorské centrum manuelké architektury zasadil do oblasti mezi Dourem a Minhem, což dle jeho názoru souviselo s příchodem španělských stavitelů do této oblasti, odkud se jejich inovace rozšířily po celé zemi. S tím však lze polemizovat, neboť by se tak vyloučil typologický přínos ostatních stavitelů. Castilhoovy inovace byly zásadní, ale s příchodem především „španělských“ stavitelů kolem roku 1500 lze hovořit o druhé generaci manuelkých stavitelů, kteří přinesli odlišný styl a vnesli do manuelina další nové prvky, které se projevovaly i používaných v klenebních vzorcích. Proto se jejich tvorba pokládá za druhou fázi manuelké architektury.

Tito stavitelé a kameníci prošli některou ze tří stavebních hutí Iberského poloostrova – pracovali v Santiagu de Compostela, v Burgosu nebo v Seville. Pro propojení se středoevropskou architekturou je podstatným faktem jejich ovlivnění velkými stavitelskými podniky v Burgosu, kde byl hlavním stavitelem druhé poloviny 15. století Juan de Colonia a posléze i jeho syn Simon de Colonia. Předpokládá se, že „Juan“ de Castilho doprovázel Simona de Coloniou⁷²⁷ z Burgosu do Seville, kde spolupracovali s hlavním stavitelem katedrály Alonsem Rodriguesem.⁷²⁸ Ze sevillské katedrální hutí přišel do Portugalska i Pero de Trilho, který později působil v klášterní hutí v Belému. João de Castilho je zdokumentován na výplatní listině v Seville ještě v roce 1507.⁷²⁹ Příchod španělských stavitelů mohl souviset nejen s Manuelovou cestou do Santiaga de Compostely v roce 1502, ale také se změnou politiky a poněkud paradoxně s vymezením se vůči královskému podniku v Batalhe. Manuelova politika v rámci peninsuly byla jiného rázu než u Jana I., již to nebyl boj o samostatnost Portugalska, ale společný „sonho ibérico“ a architektura mohla být prostředkem pro vyjádření tohoto postoje.⁷³⁰

Kromě anonymních kameníků se dochovaly záznamy o stavitelích ze severu Španělska, konkrétně z Astúrie a z Baskicka, které spadaly pod diecézi v Burgosu. Muži z této oblasti byli, stejně jako mudéjaři, zdatnými staviteli a často opouštěli rodný kraj, který je nemohl uživit, a přirozeně prošli právě stavební hutí v Burgosu nebo v Toledu, a

---

⁷²⁶ Maria da Conceição Coelho Pires, Contributo de João de Castilho para a génese da Arquitectura do Renascimento em Portugal, in: Pedro Dias (ed.), As Relações Artísticas entre Portugal e Espanha na Época dos Descobrimentos, II. Sympósio Luso-Espanhol de História de Arte, Coimbra, 1987, s. 342-379.

⁷²⁷ Dopis arcibiskupa Diega Hurtada de Mendoza z 8.6.1496, který pověřuje Simona de Coloniou prací na katedrále v Seville: „Á maetre Ximon screbimos luego con nuestro mensagero para vaya á ver la obra desa nuestra sancta iglesia, como nos screbisteimos“, „...Ximon: examinó la obra; y se quedó por único maestro de ella hasta el ano de 1502, con lo se avanza mucho la fábrica..“ Cean Bermudez, Juan Agustin, Description artística de la catedral de Sevilla, Sevilla, Hidalgo y sobrino, 1804, s.21. Také pozn. 421 a 727.

⁷²⁸ Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s.131.

⁷²⁹ Ricardo Jorge Nunes da Silva, Os abobamentos pétreos na arquitectura tardo-medieval do Ciclo Bracarense - a influência do Norte de Espanha (Burgos), Revista Convergências, 1/2009, nestránkováno. Francisco Marques Sousa Viterbo ale zmiňoval možnou práci Joãa de Castilha v Itálii, konkrétně v Neapoli. Další badatelé se domnívali, že mohl podniknout návštěvu Itálie přímo ze Seville, neboť fungovala čilá obchodní a kulturní výměna v rámci trojúhelníku Florencie – Sevilla – Lisabon, kterou mohl zprostředkovávat Filippo Strozzi během svého pobytu v Seville. Více Francisco Marques Sousa Viterbo, Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, díl 1, A-G, s. 183. Také Maria da Conceição Coelho Pires, Contributo de João de Castilho para a génese da Arquitectura do Renascimento em Portugal, s. 342-379.

⁷³⁰ Manuel Cardoso Mendes Atanázio, Contributo de João de Castilho para o espaço e estrutura da arquitectura do manuelino, in: Pedro Dias (ed.), As Relações Artísticas entre Portugal e Espanha na Época dos Descobrimentos, II. Sympósio Luso-Espanhol de História de Arte, Coimbra, Minerva, 1987, s. 259-275.

pak odešli pracovat na jiné, menší stavební hutě Iberského poloostrova.⁷³¹ Například v arcibiskupství Braga jsou doloženi z této druhé generace manuelských stavitelů João Olheyro z Covas Rubias, João García ze San Felices, Goncalo Peres z Macy a Fernão Guterres z Lastres. Kvůli obtížné konstrukci používali stavitelé složitější obrazcové klenební vzorce spíše na zaklenutí menších prostor, jednalo se především o presbyteria, kaple, případně o ambity, zároveň to byla místa, která patřila v chrámech k nejdůležitějším, a složitější obrazcová klenba pomyslně „korunovala“ tento prostor.⁷³² Atanázio Mendes uvedl i ryze praktické hledisko, neboť dle jeho názoru manuelští stavitelé vkládali sekundární žebra do základního klenebního vzorce i kvůli zmenšení prostoru na zaklenutí kvádry.⁷³³

5.2.1 Obrazcová klenba hvězdicová s vloženým prstencem

Jedním z používaných typů obrazcové klenby byla čtyřcípá hvězdová klenba s vloženým prstencem, který mohl být oktogonální. Klenul tak nejen João de Castilho, ale již i někteří z kastilských či galicijských stavitelů, kteří pracovali v příhraničních oblastech Portugalska dříve než on. Tento klenební vzorec byl použit na zaklenutí presbytáře ve farním kostele v Caminhã, ležící na hranicích s Galicií. Tam působil stavební mistr Pêro Galego (z Galície), který byl doložen v roce 1510 na stavbě konventu Santa Ana ve Viana do Castelo. Farní kostel v Caminhã byl budován v několika etapách již od roku 1488, mezi jeho stavitele patřili i Kastilané Tomé de Tolosa nebo Francisco de Fial. V klenbě polygonálního presbyteria byl do hvězdicové figury vložen nejen oktogonální prstenec, ale z žebor byl vytvořen i další „sekundární“ vzorec, tzv. listu, který používal také João de Castilho a bude analyzován v samostatné podkapitole.

Dalším chrámem na severu Portugalska, kde stavitelé užili v klenbě tento typ klenebního obrazce, je farní kostel sv. Jana Křtitele (São João Baptista) ve Vile de Condé nedaleko Porta. Ten začali budovat stavitelé a kameníci pocházející z regionu spadajícího pod Burgos. Jejich jména byla João Garcia, Rui Garcia, Andre de la Cota a João Quintanilha. Hlavním mistrem byl zpočátku Biskajec João Rianho, kterého v roce 1500 nahradil Sancho García. V roce 1511 se stal hlavním stavebním mistrem João de Castilho, který je tvůrcem největší části dnešního kostela. V kontraktu je zmiňován jako „stavitel capella-mor“ (-chóru) v Braze.⁷³⁴ Jedná se o trojlodní kostel s dřevěným stropem v lodích, který má boční kaple zaklenuty „typickými“ Castilhovými klenbami. V jednom z použitých vzorců jsou do čtyřcípé hvězdové klenby vložena sekundární žebra, která tvoří v centru oktogonální prstenec, třetím vloženým motivem je opět tzv. „listový vzor“. (Obr. 159) Kostel má také výrazný manuelský portál, který svým rozvržením připomíná portál San Gregorio ve Valadolidu, zde však nezaujímá dekorativní provedení celé průčelí, ale je

---

⁷³¹ Sanches dodával, že právě tyto stavitelé šířili halový typ kostela do dalších regionů. Juan Julio Polo Sánchez, *El modelo „Hallenkirchen“ en la arquitectura religiosa del norte peninsular: el papel de los trasmeranos*, in: María del Carmen Lacarra Ducay (ed.), *Arquitectura religiosa del siglo XVI en España y Ultramar*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2004, s. 189 - 236. A podobným způsobem stavitelé rozšiřovali i typy klenebních obrazců, které se naučili vytvářet ve své původní stavební huti nebo během doby, kdy získávali zkušenosti na dalších stavbách.

⁷³² José Custódio Vieira da Silva, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, s. 159.

⁷³³ Manuel Cardoso Mendes Atanázio, *Contributo de João de Castilho para o espaço e estrutura da arquitectura do manuelino*, s. 259-275.

⁷³⁴ Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 125-126.

tu zachycen pouze první plán s královským znakem s korunou doplněným dvěma armilárními sférami. Otevřený trojlaločnatý tvar portálu je zvýrazněn vegetabilním dekorem ve výzlabcích oddělenými drobnými pruty. Celé portálové schéma je ohraničeno sloupy stylizovanými do podoby fíal a a dvěma opěráky výškově odpovídajícími portálu. Průčelí dotváří částečně předsunutá hranolová věž se zvonící. (Obr. 160, 194)

João de Castilho, jak již bylo zmíněno, uměl klenout i rozsáhlejší chrámové plochy, jak je evidentní především u lodi a transeptu kostela Santa Maria de Belém. U těchto kleneb se ale uvažuje i o návaznosti na původní návrh Boytacův, protože se obě klenební figury - jak v lodi, tak v transeptu se odlišují od jeho ostatních klenebních vzorců.⁷³⁵ Tomu by napovídaly i nevyužité přípory v transeptu, typologicky však odpovídá zaklenutí valenou klenbou zpevněnou žebry právě Castilhově tvorbě. V klenbě lodi byly použity vzorce oktogonální paprscité hvězdice, které jsou vsazeny do složitějšího, nepravidelného klenebního vzorce. Koncepce zaklenutí odpovídá klenbě v předsálí Nové sakristie v kostele Panny Marie v cisterciáckém klášteře v Alcobace, kde João de Castilho použil také vzor paprscité hexagonální hvězdice, ale vepsaný do hvězdového vzoru s cípy sbíhajícími na přípory. (Obr. 59,161) V klenbě kostela v Belému však jsou jednotlivá žebra paprsků prstence, jak uvedly de Jonge a Genim, napojena v centrální části klenby na další vzorec, složený z trojúhelníků. Pokud se zdůrazní žebra, která jsou napojena na přípory, tak ve středové části vzniká prostor tvořený valenou klenbou.⁷³⁶

Jeden z možných analogických klenebních obrazců byl použit i ve střední Evropě na zaklenutí v presbytáři kostela sv. Ulricha a Afry v Augsburgu, jenž byl opětovně postaven po požáru v roce 1474.⁷³⁷ (Obr.164) Vzorec osmipaprscité hvězdice v centru klenby doplňují po bocích ze sekundárních žebor vytvořené trojúhelníkové útvary, které propojují žebra paprsků hvězdice s hlavními žebry dělicími jednotlivá pole klenby. Téměř totožný vzorec paprscité hvězdice vepsaný do krouženého žebrového prstence se objevuje i v presbyteriu kostela svatě Anny na Vršíčku v Horšovském Týně, který byl dokončen v roce 1516. Jedná se také v podstatě o prostou valenou klenbu, do níž je vložený složitý síťový žebrový vzor.⁷³⁸ (Obr.163)

Dle Fehra se jedno z prvních užití vkládaných vzorců do čtyřcípé hvězdové klenby ve středoevropském prostředí objevilo v katedrále sv. Víta v Praze v bývalé tzv. Hasenburské kapli a jednalo se o jeden z posledních motivů kleneb vytvořených rodem Parlérů, neboť prostor zaklenul jeho syn Jan roku 1402. (Obr.166) Při použití obrazcových klenebních vzorců šlo již i o odlišné pojetí prostoru, neboť se zakřivená žebra stávala dominantním motivem zaklenutí.⁷³⁹ Klenba ve vídeňském kostele Maria am Gestade, která

---

⁷³⁵Javier Gómez Martínez, Ricardo Jorge Nunes da Silva, De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular, s. 311-356.

⁷³⁶Mira Soraya Godinho Monteiro Genin, Krista de Jonge, Concepção e construção de abóbadas nervuradas análise geométrica e formal, s. 881-891.

⁷³⁷Norbert Nussbaum, German Gothic church architecture, s. 204.

⁷³⁸Václav Mencl, České středověké klenby, s. 126. Základní kámen kostela svatě Anny Na Vršíčku byl položen v roce 1507, spoluzakladatelem byl Jiří z Ronšperka a jeho žena. Více viz Václav Kuneš, Kostel svatě Anny Na Vršíčku: 1507-2007, Horšovský Týn, Město Horšovský Týn, 2007, s. 3,6.

⁷³⁹Götz Fehr, Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen, s. 91-92. Oktogonální prsteneč vložený do čtyřcípé hvězdicové klenby byl použit i v zaklenutí kaple de la Sainte Vierge v St. Germain l'Auxerrois, jež bylo dokončeno v roce 1440, kde se objevuje prsteneč vložený do čtyřcípého vzoru klenby se sekundárními zakřivenými žebry, jejichž provedení je kompletnější a složitější než v kostele St. Jakob ve Wasserburgu am Inn. Tento vzorec se objevuje i v zaklenutí kostela Saint Jean-au-Marché v Troyes, kde bylo použito více typů obrazcových kleneb. Zdejší práce je však pozdější, stavba chóru byla započata v roce 1519. Norbert Nussbaum, Sabine Lepsky, Das gotische Gewölbe. Eine Geschichte

se datuje do období kolem r. 1414, má v základním čtyřcípém hvězdovém vzorci vloženou osmibokou figuru prstencového tvaru. (Obr.165) Z druhé poloviny 15. století pochází kostel v Perchtoldsdorfu u Vídně v jehož centrální lodi je v jednoduché hvězdové klenbě vložen žebrový prstenc, který tečují zakřivená žebra ukončující cípy hvězdic. K zaklenutí došlo před koncem 15. století, kostel spadl pod vídeňskou stavební hut',⁷⁴⁰ kde během působení nejprve Hanse Puschsbauma a poté Laurenze Spenninga došlo k navázání na tvorbu parléřovské huti.

Kromě již zmíněných ve Vídni působících mistrů se na inovacích i tohoto typu klenebního vzorce podíleli Hans Burghausen společně se svým pokračovatelem Stephanem Krumenauerem.⁷⁴¹ Burghausenovým projektem byla do roku 1431 také stavba kostela St. Jacob ve Wasserburgu na Innu⁷⁴². I tam na jeho práci navázal Stephan Krumenauer, který vsadil do zaklenutí chóru⁷⁴³ mezi čtveřici lehce zakřivených jednoduchých „dvoulístů“ kroužený prstenc. V západním středovém poli byl použit klenební vzorec, který je téměř totožný s původním klenebním vzorcem v tzv. Hasenburské kapli katedrály sv. Víta v Praze.

Podobná klenební figura hvězdové klenby s vloženým osmibokým prstencem se také objevuje v jednoduché podobě ve vedlejší lodi v katedrále v Astorze (obr. 162), která se začala stavět v roce 1471, pravděpodobně pod vedením Coloniů a dokončena byla v roce 1540 za přispění Francisca de Colonia, jenž byl synem Simona de Colonia.⁷⁴⁴ Zároveň tu byl použit i klenební vzor, jenž nápadně připomíná klenební figuru z kostela Sankt Maria am Gestade ve Vídni. João de Castilho pravděpodobně převzal i tento klenební vzorec a posléze jej aplikoval ve své klenební typologii. (např. obr. 161) V původu i této klenební figury tedy lze pomýšlet na prostředí podunajských stavebních hutí.

Ve španělských královstvích se hvězdicový klenební vzorec s vloženým centrálním prstencem objevuje právě v regionu kolem Burgosu. Tamější výstavba měla také vazbu na dílo stavitelů Coloniů, neboť se v této oblasti tento klenební vzorec používal hluboko do 16.století právě pod vlivem jejich tvorby. Na čemž měl podíl jejich spolupracovník, stavitel Juan Gil Hontañon, který se tak zasloužil nejen o širší výskyt tohoto klenebního vzorce či o stavby „hallenkirchen“ na Pyrenejském poloostrově, ale zároveň ovlivnil i tvorbu dalších stavitelů v generaci svého syna Rodriga Gila Hontañona, který se rovněž stal stavitelem.⁷⁴⁵ Postupně přibíraly tyto v základu čtyřcípé hvězdicové klenby

---

seiner Form und Konstruktion, München/Berlin, Deutscher Kunstverlag, 1999, s. 281-282. Také Götz Fehr, Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen, obr. č. 80 a č.81/ s. 106

⁷⁴⁰Götz Fehr, Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen, obr. č.76/ s. 105

⁷⁴¹Jednalo se o syna Hanse Krumenauera, který byl pravděpodobně synovec Jana Staňka, jenž uzavřel smlouvu na zaklenutí kostela svatého Víta v Českém Krumlově v roce 1407. Více drobná Líbalova studie zabývající se rovněž porovnáním vybraných klenebních vzorců v Bavorsku a v jižních Čechách v návaznosti na Prahu. Více Dobroslav Líbal, Jan, synovec Staňkův - Hans Krumenauer, in: Z dějin umění V. Na předělu věků, Praha, Karolinum, 1994, s. 209-211.

⁷⁴²Götz Fehr, Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen, s. 99. Fehr předpokládal, že Burghausen musel vzhledem k půdorysu halového kostela s úzkými bočními loděmi znát i typologii slezských kostelů, například Kościół Najświętszej Marii Panny na Piasku ve Vratislavi.

⁷⁴³Götz Fehr, Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen, s. 102, Norbert Nussbaum, German Gothic church architecture, s. 162.

⁷⁴⁴Pablo de la Riestra, La catedral de Astorga y sus referentes alemanes, s.273-288.

⁷⁴⁵Obrazcový klenební vzorec vepsaný do hvězdicové klenby s centrálním oktogonálním prstencem je dochovaný i v manuskriptu, jenž vycházel právě ze spisu vytvořeném Rodrigem Gilem de Hontanón v letech 1544-1554. Simón García, Rodrigo Gil de Hontañon, Compendio de arquitectura y symetria de los templos,

s diagonálně vedenými hlavními žebry s centrálním oktogonálním či hexagonálním prstencem již zmíněná sekundární, často zakřivená žebra, která vytvářejí podstatně složitější obrazce. Příkladem může být klenba Enrica Egasa v Capille Real v Granadě, která byla postavena mezi léty 1504 -1521,⁷⁴⁶ či práce Rodriga Gila Hontañona v „nové“ katedrále Nuestra Señora de la Asunción v Salamance, kde je prstenec součástí podstatně komplexnějšího a tedy i dekorativnějšího klenebního vzorce, který bude analyzován v následující podkapitole. Jak uvedl Huerta, Rodrigo Gil určil ve svém manuskriptu „pravidla“ na velikost jednotlivých částí chrámu. Také rozdělil výpočet konstrukce a vytváření klenebních vzorců. Jeho doporučení ohledně konstrukcí lze rozdělit do skupin - obsahuje pravidla na stavbu chrámů s různým počtem lodí, například jednolodního kostela s transeptem a plochým závěrem, trojlodního chrámu s polygonálním závěrem či pětistolodního chrámu, kdy popsal jak jednotlivé části, tak jejich rozměry.⁷⁴⁷

Vždy tu ale bude otázka, jaký vliv měla na pozdně gotické „španělské“ obrazcové klenby mudéjarská dekorativní a stavební typologie. V polovině 15. století však došlo ve stavitelství především v Kastilii k ústupu od tradičních maurských materiálů, které byly levnější, neboť díky hospodářskému vzestupu si kastilští šlechtici a církevní představitelé mohli dovolit budovat kamenné stavby a pozvat kameníky a stavitele ze „severní“ Evropy (tzn. z oblastí za Pyrenejemi) na konstrukci sakrálních i profánních budov, které tito stavitelé navrhovali v „novém“ stylu, který znali ze stavebních hutí svého předchozího působení. Mudéjarové se však dál podíleli jako stavitelé či kameníci na různých stavebních podnicích ve všech iberských královstvích, a tak lze hovořit o syntéze obou stylů, kdy se mudéjarský styl projevoval jak v detailech, tak v typologii staveb., ale konkrétnější rozbor u španělských staveb by si vyžádal podrobnější a samostatný výzkum. Jak uvedl Riestra, problematika vlivu typologických prvků „flamígeros“ gotiky je dosud méně zpracovaná, tato práce tedy přispěla alespoň částečně k poznání klenebních modelů na Iberském poloostrově variováných z klenebních vzorců ve střední Evropě.

V Portugalsku se použití obrazcových kleneb projevuje v Castilhově konstrukční typologii i v tvorbě dalších kameníků a stavitelů, kteří přišli do království na přelomu 15. a 16. století z Kastilie nebo Asturie a mohlo vycházet i z tvorby stavitelů Coloniů. Sám João de Castilho aplikoval, kromě již zmíněných staveb, čtyřcípé hvězdice s vloženým prstencem především v jedné z nejreprezentativnějších staveb manuelské architektury, v klenebních polích ambitu Jeronýmského kláštera v Belému. Následně se tvoření klenebních obrazců rozšířilo i na španělských koloniálních územích v různých koutech Jižní Ameriky a bylo použito i v portugalské Indii.

5.2.1.1 Rozšíření obrazcové hvězdicové klenby v zámoří

První profánní i sakrální stavby v nových koloniálních državách Portugalců i Španělů byly budovány ještě v pozdně gotickém stylu, kdy byla na místní podmínky adaptována poměrně široká typologie španělských, německých i vlámských a italských renesančních

---

s. 5. Také Santiago Fernández Huerta, La construcción de las bóvedas góticas según Rodrigo Gil de Hontañón, arquitecto de la catedral de Segovia, s. 107 – 133, Julio Juan Pablo Sanchez, El modelo "Hallenkirchen" en la arquitectura religiosa del norte peninsular: el papel de los trasmeranos, s. 189-235.

⁷⁴⁶Norbert Nussbaum, Sabine Lepsky, Die Gotische Gewölbe, s. 301.

⁷⁴⁷Santiago Fernández Huerta, La construcción de las bóvedas góticas según Rodrigo Gil de Hontañón, arquitecto de la catedral de Segovia, s. 107 - 133.

konstrukčních forem.⁷⁴⁸ Jednalo se tedy o vlivy, které měly zásadní význam pro portugalskou a španělskou pozdně gotickou architekturu a vzhledem k historickým konsekvencím došlo k jejich rozšíření za obzory evropského horizontu. Proto se zkoumaný typ klenebního vzorce vyskytuje ve větší míře jak na bývalých španělských koloniálních územích v Americe, tak je v menší míře dochován i v portugalském asijském prostoru, což ukazuje na unikátní propojení světa na prahu novověku i skrze tak nenápadnou záležitost, jakou bylo použití konkrétních klenebních figur.

5.2.1.1.1 Rozšíření obrazcové hvězdicové klenby ve španělském zámoří

Tato podkapitola bude zaměřena především na pozdně gotickou architekturu v Mexiku, kde se z 16. století dochovalo nejvíce sakrálních staveb zaklenutých žebrovou klenbou. U některých z nich byl použit právě klenební hvězdicový vzorec s vloženým oktagonálním či hexagonálním prstencem. V „Novém světě“ si obvykle mniši udělali projekt kostela či kláštera, jejichž konstrukce byly vytvořeny především dle dostupných stavebních příruček a teoretických traktátů o architektuře,⁷⁴⁹ které si mniši přivezli s sebou z Evropy. Na praktickém provedení se podíleli ve „frekventovanějších“ oblastech španělští a portugalští kameníci, stavitelé a místní obyvatelé. Ve vzdálenějších regionech budovali tyto objekty indiánští kameníci a mistři. Ti se museli přeorientovat ze staveb svých pyramid a chrámů, jež byly čerstvě zničeny dobyvateli, na výstavbu chrámů pro nového boha, boha conquistadorů. Na jejich dílo příležitostně dohlíželi potulní stavitelé a tesaři.⁷⁵⁰ O jak velké množství pracovníků se jednalo, si lze udělat alespoň přibližnou představu z údajů uváděných u kláštera v Yanhuitlanu, kde se na stavbě podílelo až 6000 indiánů, kteří byli zorganizováni do 10 skupin po 600 lidech. Tyto skupiny přinášely pouze kámen a vodu na stavbu, do tohoto počtu nebyli započítáni kameníci a další řemeslníci, kteří opracovávali materiál a pomáhali „los europeos“ (Evropanům) při organizování stavby.

Mniši tedy museli mít i určité znalosti týkající se architektury, geometrie a matematiky kvůli urbanizačnímu modelu nově vznikajících vesnic a měst a také vzhledem k plánování konstrukcí kostelů a klášterů. Jak uvedli Igor, Gil a Maturana, v augustiniánském klášteře San Juan Bautista v Tiripetiu, založeném v roce 1537, se řád pod vedením představeného Alonsa de La Vera Cruz rozhodl vybudovat již v roce 1541 Colégio de Estudios Mayores. Vyučování nebylo otevřeno pouze pro mnichy a bylo zaměřeno na vzdělání ve svobodných uměních a v teologii. Jako součást kvadrivia se vyučovala i geometrie a aritmetika především kvůli plánování, organizování a konstruování klášterních staveb, měst a vesnic. Na stěnách auly „General de Estudios“ jsou dochovaná „grafitti“, která jasně dokládají právě výuku architektury a geometrie. Ve zdejší klášteře. (Obr.170) Část nákrešů se zřejmě vztahuje ke geometrickým obrazcům z traktátu *Medida del Romano* Diega de Sagreda. Jedná se tak o ojedinělý přímý zachovaný

---

⁷⁴⁸ Joseph Armstrong Baird, *The Churches of Mexico 1530-1810*, Los Angeles and Berkeley, University of California Press, 1962, s. 2.

⁷⁴⁹ Jak zmínil Bailey, vzhled kostelů byl také v menší či větší míře ovlivněn stavbami uvedenými v traktátech Vitruvia, Serlia či Albertiho. Gauvin Alexander Bailey, *Art on Jesuit Mission in Asia and Latin America*, Toronto, University of Toronto Press Incorporated, 2001, s. 30-31.

⁷⁵⁰ Benjamín Ibarra Sevilla, *La cantería renacentista de la Mixteca. Análisis estereotómico de tres bóvedas nervadas en Oaxaca, México*, in: *Actas del Séptimo Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Santiago de Compostela, 26-29 octubre de 2011, Madrid, Instituto Juan de Herrera, 2011, s. 673-685.

doklad geometrických a architektonických nákrešů souvisejících s výukou architektury v Novém světě v polovině 16. století. Předpokládá se, že mniši tyto své znalosti skutečně využívali v praxi, neboť model zdejšího kláštera je inovativní a byl použit i na dalších místech. Rytina středověkého prvku - lomeného oblouku se dochovala také v klášteře v Yuririapúndaro. (Obr. 171) Zřejmě ji vytvořil profesionál, neboť je v klášteře doložen stavitel Pedro del Toro. I v klášteře v Alcomanu se zachovaly nákresy arkád či oblouků. Tyto další rysy či rytiny na stěnách však nepoukazují přímo k výuce stavitelství v těchto klášterech.⁷⁵¹

Sakrální stavby španělských zaoceánských území nesou zřetelné rysy mediteránní architektury, leckdy mají halovou interiérovou dispozici,⁷⁵² která mohla být ovlivněna jak mudéjarským rozvržením prostoru, tak i středoevropskými halovými kostely.⁷⁵³ Jedním z

---

⁷⁵¹ José Ignacio Maturana Barrera, Igor Farías, Gil Pablo Ozcáriz, Monjes constructores. Antecedentes medievales del diseño de los monasterios novohispanos del siglo XVI, Presentace V. Foro internacional de Investigación en Arquitectura, Facultad de Arquitectura de la Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, Morelia, 2011, s. 1-16.

⁷⁵² James H. Acland, Medieval Structure: The Gothic Vault, s.196 -197.

⁷⁵³ Podrobněji problematiku halových kostelů a zejména transfer tohoto řešení do Latinské Ameriky rozebral José Luis Pano Garcia, El modelo de planta de Salón: origen difusión e implantación en América, Zaragoza, 2004. Do Latinské Ameriky směřovali Středoevropané i přímo, prvními Čechy kolonizujícími Ameriku byli horníci z Jáchymova, ze Šlikových stříbrných dolů, kteří byli najati coby specialisté právě do Jižní Ameriky, kvůli vyhlášeným znalostem těžební technologie používané v jáchymovských dolech. Welsеровé, kteří obchodovali se Šliky, měli vlastní těžební podnik v Santo Domingu již v roce 1524, roku 1527 je následovali Fuggerové. Příjezd skupiny horníků z Jáchymova i dovoz potřebného nářadí, zorganizoval Georg Ehinger a v roce 1530 tak vznikla „jáchymovská“ kolonie na území patřícím Welsерům. Sviták, Ivan, First Bohemians in America, 1992, s. 13-15. Blíže nespecifikované informace o možném proniknutí některých specifických saských pozdně gotických konstrukčních klenebních typologií, zejména sklípkových kleneb, do jiho a středoamerických lokalit kolonizovaných krušnohorskými horníky se zatím nepodařilo na základě dosavadního výzkumu potvrdit. Saští horníci neodcházeli ale pracovat do dolů pouze na západ, do nově objevené Ameriky, ale v předchozích staletích byl druhým směrem jejich putování za prací východ. Jednalo se zvláště o období, kdy došlo k přerušení těžby v Krušnohoří vlivem politické situace, například husitských válek. Krušnohorští horníci odcházeli těžít rudu i na Balkán, kde byl právě jimi založen jeden z největších dolů celé oblasti - v Novém Brdu (Novo Brdo, dnes v Kosovu). V roce 1432 se zde vytěžilo 6100 kg stříbra, v roce 1455 3660 kg a v roce 1526 to bylo 2716 kg stříbra. V Novém Brdu po saských těžářích zůstalo v ruinách několik pozdně gotických trojlodních kostelů. Přimo pod hradem Nový Brd jsou dodnes patrné základy obvodových zdí chrámu, jasně rozeznatelná trojlodní dispozice, i pozůstatky částí pilířů. Tento bývalý kostel měl přimo přídomek saský. Další typologické znaky transferu středoevropské pozdní gotiky, například halové dispozice těchto chrámů, nelze z torz s přesností určit i kvůli jejich pozdější přestavbě. Území Nového Brdu bylo v první půli 15. století pod vládou srbského despoty, a tedy součástí maďarského království. Proto bylo setrvání Nového Brdu pod srbskou správou během bojů s Otomanskou říší o tato výnosná území v roce 1439 i v zájmu českého krále Albrechta II. Habsburského (1397-1439). V roce 1454 a 1455 byla ale finálně dobyta tureckými vojsky i další města se stříbrnými doly v regionu - Rudník, Plana, Trapča, Jenovo a srbský despot psal maďarskému (a českému) králi Ladislavu Pohrobkovi o této obrovské ekonomické ztrátě pro celou zemi jako o ztrátě "caput patriae et ob mineras nervus beli". Po tomto dobytí Nového Brdu dostali obyvatelé právo zůstat ve městě, ale tato záruka se týkala především horníků, kteří mohli dále využívat i své kostely. Město mělo po půl století křesťanskou správu, nadále platila existující důlní práva dle saského vzoru. V roce 1459 byl uzavřen kontrakt se skupinou křesťanských těžářů na částečné financování a zajištění dolů. Útlum těžby v Novém Brdu souvisel nejen s tenčící se stříbrnou žílou, ale i s devalvací hodnoty stříbra kvůli jeho levné těžbě právě v nově otevřených jihoamerických dolech. Více k dané problematice alespoň Ian Blanchard, Mining, metallurgy and minting in the Middle Ages, sv. 3. Continuing Afro-European Supremacy, 1250-1450, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005, s. 1015-1025. Max Hantken, Ueber Serbiens Bergbau, in: Bericht über die erste allgemeine Versammlung Bergmannern zu Wien, Wien, 1858. s 18-23. Také Traian Stoianovich, Balkan worlds. The First and Last Europe. Sources and Studies in World History, New York, ME Sharpe, 1994, s. 89. John Jefferson, The holy wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman-Christian conflict from 1438-1444, Leiden, Brill NV,

příklady použití obrazcových kleneb může být zaklenutí kostela v klášteře sv. Augustina v Acolmanu, jenž byl vybudován kolem roku 1545. Na zaklenutí hlavní lodi byla použita složitější klenební figura tvořená čtyřcípou hvězdíci s vloženým prstencem a s doplněným dalším vzorcem tzv. listu, který byl často používán rovněž v Portugalsku. V oblasti Mixteca ve státě Oaxaca byly zaklenuty žebrovými klenbami kostely klášterů Santo Domingo v Yanhuitlánu, San Juan Bautista v Coixtlahuace a San Pablo y San Pedro v Teposcolule. Tyto kláštery byly vystavěny mezi léty 1535 a 1580. Všechny tři klášterní areály mají podobné dispozice, kostel se obvykle nachází v severní části areálu konventu, klášterní budovy jsou umístěny na jihu. Klášterní kostely v Yanhuitlánu a v Coixtlahuace jsou jednoduché, klenební vzorec je ve 4 polích lodi tvořen čtyřcípou hvězdíci povětšinou s osmibokým prstencem. (Obr.172,173) U všech těchto kleneb jsou nejdůležitější, podobně jako u obrazcových kleneb ve Španělsku a v Portugalsku, diagonální žebra, protože formují klenbu, nebyla proto zakřivená do různých tvarů, modifikace se týkaly pouze přídavných žebor.⁷⁵⁴

Odlišně je utvářena klenba kostela v Teposcolule, která byla původně otevřenou kaplí. V kupolovitě zaklenuté centrální části jsou vložena do základního motivu čtyřcípé hvězdy sekundární žebra, která vytvářejí elegantní hvězdicovitý obrazec.(Obr.174) Pravděpodobně tady vedl skupinu lokálních mixtéckých stavitelů evropský architekt, který byl dobře vzdělaný ve stereotomii.⁷⁵⁵ Vzorec vychází ze španělských předloh - středový oktogonální prstenec, tvořený krouženými žebry mohl mít svůj předobraz v zaklenutí královské kaple v Granadě, kterou vytvořil Enrique Egas.⁷⁵⁶ Odpovídá také pozdějším typům kleneb architekta Hernana Ruize. Přídavná hvězdicová žebra nezapřou kromě vzorů ze Salamanky i odraz francouzský, tento typ klenby je ale rovněž možné srovnat i s pracemi Rodriga Gila Hontañona. Částečně odpovídá i jednomu z náčrtů v manuskriptu Simóna Garcíi, v části připisované Rodrigovi Gilovi Hontañonovi.⁷⁵⁷ Tento vzorec je ve své podstatě další unikátní ukázkou transferu obrazcové klenby na americký kontinent.

Speciálním typem sakrálního prostoru byly v Latinské Americe tzv. „capillas abiertas“. Jednalo se o otevřené kaple, které představovaly unikátní analogii mezi křesťanským chrámem a středoamerickým „teocali“. Byly součástí areálu kláštera medikantských řádů – františkánů, dominikánů i augustiniánů. Sakrální prostor samotné stavby kostela s veškerou příslušnou symbolikou byl přenesen i do těchto objektů. „Kaple“ si udržely své obvodové zdi, které již měly částečně renesančně řešený vstup formou arkád s výrazným zdobením platereským ornamentálním dekorem. Otevřené kaple se stavěly především v oblasti dnešního Mexika, v ostatních jihoamerických zemích se budovaly v menší míře, nejznámější „capillas abiertas“ jsou součástí areálu klášterů San

---

2012, s. 166-167. Zpráva srbského despoty o ztrátě bohatých stříbrných dolů v Novém Brdu také v Johann Christian Engel, Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer, sv.3, Wien, Fridrich Volker Buchhandlung, 1834, s. 406-407.

⁷⁵⁴ Benjamin Ibarra Sevilla, La cantería renacentista de la Mixteca. Análisis estereotómico de tres bóvedas nervadas en Oaxaca, México, s. 673 - 685

⁷⁵⁵ Benjamin Ibarra Sevilla, Restauración de la bóveda de la capilla abierta de Teposcolula en Oaxaca, México, in: Loggia, Arquitectura & Restauración, 20/2007, s. 98-110.

⁷⁵⁶ Výstavba kaple od roku 1504, například Barbara Borngässerová, Architektura pozdní gotiky ve Španělsku a v Portugalsku, s. 266-299.

⁷⁵⁷ Simón García, Rodrigo Gil de Hontañon, Compendio de arquitectura y symetria de los templos, s. 19, jedná se o část obrazce v polygonálním závěru náčrtu chrámu.

Pedro y San Pablo v Teposcolule, La Concepción de Nuestra Señhora v Otumbě, Nuestra Señhora de la Résurrection v Cuernavace a San Luis Obispo de Tolosa v Tlalmanalco.

Bohatý ornamentální dekor „capilly abierty“ v Tlalmanalco zahrnuje nejen vegetabilní dekoraci s kukuřicí, ale i lana, plastické ztvárnění divých mužů, smrtky, indiánů a andělů, různých zvířat či symbolů vztahujících se k Ježíšovi Kristovi.. V dekoraci nebyl použit žádný prvek původního indiánského náboženství, celý program znázorňuje křesťanský mikrokosmos spojený s hledáním Nebeského Jerusaléma. I možný původní indiánský motiv smrti byl poměrně častý v pozdní gotice. Ornamentalistika kaple navazuje na bohatou dekoraci hispánskou, v níž se projevovaly italské, německé a francouzské vlivy. Konkrétně mohlo být předobrazem dekorativní průčelí university v Salamance, colégia San Gregoria ve Valladolidu⁷⁵⁸ či ambit Jeronýmského kláštera v Belému. Na založení kláštera v Tlalmanalco se podíleli Juan de Rivas, Martin de Valencia a Bernardino de Sahagún od roku 1519/1525, dokončení kláštera datuje do let 1532-1533. Otevřená kaple mohla být postavena mezi léty 1550-1580, dřívější dataci však napovídá použitá ornamentalistika, která se objevuje rovněž u nedalekého kláštera San Miguel Angelo v Huejotzingu.⁷⁵⁹ Někteří badatelé, například markýz Lozoya či Pedro Dias, zmiňovali možné působení portugalských stavitelů právě při budování konventů v Tlalmanalco a v Huejotzingu, ti by tak v tomto koutu Mexika vytvořili nejzápadnější výspu doznívajícího manuelského stylu.

Hlavní odkazy na manuelino v Huejotzingu představovalo použití dekorativních prvků u vstupního portálu či u kaple v atriu, kde jsou dominantními ornamenty různě stáčená naturalisticky ztvárněná lana. Také v lodi kostela byl použit klenební vzorec, v němž je do čtyřcípé hvězdice vložen oktagonální prstenec, v presbyteriu je tato klenební figura rozšířena o vzor listu, modifikována sekundárními žebry je i základní hvězdice. Byl tady tedy použit klenební obrazec, který byl charakteristický i pro manuelskou architekturu. (Obr. 168,169) Nejsou však známa konkrétní jména stavitelů, jak se dochoval například záznam o práci stavitele Diega Diase (Díaze) de Lisboa na paláci Real Audiência Hernána Cortése (1485-1547) z let 1530-1535.⁷⁶⁰ Gauvin Bailey uváděl i možný podíl tohoto portugalského stavitele na Cortésově paláci v Cuernavace, kde se jedná o obdélníkovou dvoupodlažní budovu s centrálním patiem, do kterého je otevřena lodžie. Průčelí je členěno do tří částí, přičemž v centrální části je vybudována dvoupodlažní lodžie podobně jako u florentských paláců. Navazovala tak na soudobé toskánské či florentské stavby. Typologii italských renesančních nemocnic odpovídá také Hospital de la Concepción (Hospital de Jesús Nazareno)⁷⁶¹, vybudovaná staviteli Pedrem Vásquezem a

---

⁷⁵⁸ Jaime Rocha Noyola, Tlalmanalco, Toluca, Instituto Mexiquense da Cultura, 1999, s. 100-107. Noyola Jaime Rocha, Lavielle Guadalupe Mendez, El misterio de la Capilla Abierta de Tlalmanalco, Tlalmanalco, Consejo Ciudadano de cultura de Tlalmanalco, s. 1-12.

⁷⁵⁹ Joseph Armstrong Baird, The Churches of Mexico 1530-1810, s. 120.

⁷⁶⁰ Pedro Dias, A arquitectura manuelina, s. 225.

⁷⁶¹ Vůbec první nemocnicí kolonizátorů v Latinské Americe byla Hospital de San Nicolás v San Domingu, která byla vystavěná v letech 1509-1549. Navazovala svou typologií na nemocnice budované na Iberském poloostrově, kde byla základním modelem pro nemocnice postavené na konci 15.století a na počátku 16. století Ospedale Maggiore Antonia Averlina Filareta. Dalším rozšířeným vzorem byla také nemocnice San Spirito de Sassia v Římě, jež byla vystavěná v letech 1473-1478. Její půdorys byl publikován také v Schedelově Nüremberg Chronicle v Norimberku v roce 1493. Fernando Mariás Franco, Arquitectura y sistema hospitalario en Toledo en el siglo XVI., in: Tolède et l'expansion urbaine en Espagne (1450-1650): actes du colloque organisé par la Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha et la Casa de Velázquez; Tolède-Madrid 21-23 mars 1988, Casa de Velázquez, 1991, s. 49- 99.

pravděpodobně i Diogem Diasem⁷⁶² de Lisboa v Ciudad de México do roku 1524. Její koncepce konstrukce byla ovlivněna milánskou nemocnicí Ospedale Maggiore dle návrhu Antonia Averlina Filareta či nemocnicí San Spirito, která měla vnitřní dvůr s dvěma arkádovými podlažimi.⁷⁶³ Diego Dias de Lisboa ale musel zcela určitě znát lisabonskou nemocnici Todos-os-Santos, která byla dostavěna pravděpodobně v roce 1504. Jednalo se o kompaktnější obdélníkovou stavbou s několika menšími atrií jako měla Hospital de la Concepción. Ospedale Maggiore má však výrazně podélný, jasně členěný půdorys s rozsáhlými nádvořími, proto sloužila jako základní model, který si stavitelé přizpůsobili. V Latinské Americe je například také patrné i odstranění stěn a jejich nahrazení otevřenými arkádami kvůli odlišným podnebním podmínkám.

U všech mexických sakrálních objektů používajících pozdně gotickou konstrukční typologii se jednalo o ukázkou stavebního mistrovství, které bylo přeneseno především z Iberského poloostrova do zámoří, o vytváření originálního schématu kleneb a sakrálního prostoru se stejnou erudicí jako v evropských zemích, ať už se na výstavbě a na návrhu podílel kdokoli, od indiánských stavitelů pyramid přes mnichy až po leckdy příležitostně dohlížející stavitelé a kameníky.

5.2.1.1.2 Použití obrazcové hvězdicové klenby v zámoří portugalském

Hlavním městem portugalských východních dominií byla ustavena Goa (dnes zvaná Goa Velha, Stará Goa). Postupně zde byl vybudován „druhý Lisabon“, který se stal nejen politickým a hospodářským, ale i spirituálním centrem této části portugalské koloniální říše. Město bylo také nazýváno „Římem východu“, jednalo se o centrum christianizačních misí pro celou oblast Asie.⁷⁶⁴ První zde založenou křesťanskou sakrální stavbou byla v závěru roku 1510 kaple⁷⁶⁵ svaté Kateřiny, která byla vystavěna ihned po získání města Alfonsem de Albuquerque. Původní kaple, jejíž zasvěcení se vztahovalo ke svaté Kateřině Alexandrijské podle dne dobytí města, byla velmi skromných rozměrů. Její přestavba začala v roce 1515, z roku 1529 se dochovala zpráva, že kostel(kaple) nesmí být příliš vysoký, neboť by dle bratrů františkánů zastíňoval jejich klášter. Další přebudování objektu proběhlo po roce 1550 díky guvernérovi Jorgovi Cabralovi a navazovalo sice na manuelskou stavbu, avšak u této jednodušší kaple s dvěma průčelnými věžemi se již nedochovaly žádné ornamentální znaky manuelské architektury. Průčelí je rozděleno neomítnutými cihlovými pilastry do tří částí, v centru je umístěn jednoduchý kamenný portál, nad ním se nachází obdélné okno.

Kostel Nossa Senhora do Rosário (Panny Marie Růžencové, také zvaný Priorado Velho) byl vybudován na vysokém ostrohu nad řekou na tzv. „Svaté hoře“ již za Alfonsa de Albuquerque. Avšak kvůli svým skromným rozměrům se začal přestavovat v roce 1543,

---

⁷⁶²Stavitel stejného jména se objevuje u počátků budování pevnosti v Sofale, kde je uveden ve skupině kameníků z l.3. 1506. Více Pedro Dias, *África Oriental e Golfo Pérsico*, Lisboa, Público, 2008, s. 16.

⁷⁶³Gauvin Alexander Bailey, *Art of Colonial Latin America*, London, Phaidon Press, 2005, s. 130-133.

⁷⁶⁴Catarina Madeira Santos, *Entre Velha Goa e Pangim: A capital do Estado da Índia e as Reformulações da política ultramarina*, Lisboa, 2001, s. 13-14. Více ve stručnosti k první jezuitské misi v Goe a k tvůrcům křesťanského umění a architektury pro dvoustetisícové město a jeho 50 kostelů a klášterů, které bylo vždy silně ovlivněno Iberským poloostrovem a zejména Lisbonem a Sevilhou viz Gauvin Alexander Bailey, *Art on Jesuit Mission in Asia and Latin America*, Toronto, University of Toronto Press Incorporated, 2001, s. 15, 114-119.

⁷⁶⁵Někteří autoři uvádějí, že se jednalo již o kostel, například Mário Tavares Chicó, *A igreja do Priorado do Rosário de Velha Goa a arte manuelina e a arte do Guzarate*, in: *Belas artes*, 7/1954, s. 17-22.

stavba byla dokončena v roce 1548, je tedy mladší než další skromné pozůstatky manuelské architektury v Goe.⁷⁶⁶ Žádný z dalších zdejších kostelů, postavených v doznívajícím manuelském stylu, se však takto uceleně nedochoval.⁷⁶⁷ (Obr. 178) Stavba navazuje typologicky na podobné chrámy v regionu Alenteja a v jižním Portugalsku. Stylově je tomuto kostelu blízký svým průčelím chrám Santa Madalena v Oliveçe a bývalá katedrála Panny Marie (Nossa Senhora da Assunção) v Elvas, které mají podobně

---

⁷⁶⁶I přes pozdější kompletní přestavbu objektu se dochoval manuelský portál v západním průčelí kostela São Francisco de Assis. (Obr.179,180) Svým trojlaločným obloukem nejvíce odpovídá portálu kostela Santa Maria v Marville u Santarému. Portál je doplněn v horní části dvojicí armilárních sfér, v jeho vrcholu je kytka nahrazena křížem řádu Kristova. Tvar portálu zdůrazněn pasem s florálními motivy který je umístěn ve výžlabku mezi dvěma bočními sloupky prostého válcového průřezu, které přecházejí ve vyšší části portálu v pruty. Tento kostel začali v roce 1518 budovat františkánští misionáři, kteří přijeli do Goy založit první zdejší křesťanskou misii v roce 1517 na základě ustanovení krále Manuela. Toho požádal roku 1518 António Louro, který byl představený první 9ti členné misie, aby na stavbu kostela mohl použít kameny velmi dobré kvality z rozbořeného hinduistického chrámu na říčním ostrově Divar. O zaklnutí presbytáře kostela rozhodl Diego Lopes, „capitão mor“, ale měl pochybnosti, zda půjde zaklenout i loď chrámu kvůli jejím velkým rozměrům. Konstrukce tohoto kostela měla dle popisu Antónia Loura odpovídat chrámu São Francisco v Évoře, který je jednodušší se 4 podpůrnými bočními kaplemi na severní i jižní straně. Kostel v Goe byl dokončen v roce 1527, jeho kompletní přestavba však začala v roce 1661, proto se dochoval z manuelského období pouze portál. Řádová komunita rychle narůstala, během návštěvy Františka Xaverského čítala v roce 1548 již 40 mnichů. Chrám stojí v těsném sousedství kaple svaté Kateřiny i katedrály v Goe, postavené mezi lety 1562-1631, na jejíž stavbě se podílel architekt Júlio Simão. Katedrála (Sé) je jedním z největších sakrálních prostorů portugalských dominií a ve své době ji rozměry předčil pouze kostel Panny Marie Belémské v Jeronýmském klášteře, na jehož halovou dispozici mohla Sé v Goe kvůli svému významu hlavní katedrály pro Asii symbolicky navazovat. Přímo bývá zmiňováno také ovlivnění halovou dispozicí (igrejas salaões) dalších portugalských katedrál založených až v polovině 16. století, tedy koncem vlády krále Jana III. Jednalo se především o katedrálu Santa Maria Maior v Mirandě, na jejíž výstavbě se podílel Miguel de Arruda, či o katedrálu v Portalegre, kde jsou hlavní lodě ještě zaklenuty „castilhovským“ klenebním vzorcem. Dalším významným datem pro christianizaci portugalských východních kolonií byl rok 1533, kdy papež Klement VII. ustavil zdejší biskupství, které bylo podřízené arcidiecézi ve Funchale. Prvním biskupem byl jmenován humanista a učenec Francisco de Mello, který však zemřel dříve, než se vypravil na cestu do místa úřadu. Druhým biskupem se stal João de Albuquerque. Krátce po založení Tovaryšstva Ježíšova, v roce 1542 se do Goy vypravil misionář František Xaverský(1506-1552), který zemřel v roce 1552 na misii v Číně, ale pochován je v chrámu Bom Jesus, vystavěném nedaleko katedrály rovněž ve Velha Goa. Z množství publikací alespoň José Lourenço, *The parish churches of Goa*, s. 6-8, také Pedro Dias, *História da Arte Portuguesa no mundo (1415-1822)*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2.vyd., 2008 (přetisk z r. 1999), s. 68-76, Pedro Dias, António Horta Osório, *De Goa a Pangim - memórias tangíveis da capital do Estado Português da Índia*, Lisboa, Santander Totta, 2005, s. 168-173, 180-185. Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário histórico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal*, díl 3, S-Z, s. 56-58.

⁷⁶⁷Věcí zásadního významu je v Goe restaurování, ochrana a konzervace památek. Kvůli silným monzunům mají principiální význam veškeré ochranné prostředky zabráňující vnikání vody do objektů - proto jsou instalovány plastické nebo kovové markýzy (dřevěné by brzy ztrouchnivěly kvůli vysoké vlhkosti) nad okna, nad portály a ve věžích. Zdí se také často kvůli častým a silným dešťům natírají vápnem, je tu ale problém s odstraňováním staré omítky kvůli ztrátě původních detailů. Ty se sice nahrazují cementovými, ale ten již nemá lehkost původního materiálu. Nejideálnější je, dle autora, právě natírání těchto prvků vápnem. Dalším problémem je vkládání nových předmětů do objektů – například osvětlení, která mají být dle doporučení připevněna tak, aby nenarušovala fasádu a byla velikostí a stylem přiměřená. Jinou potíží je náhrada dřevěných okenních rámu hliníkovými (vnímanými jako moderní materiál), které nejsou vhodné pro barokní kostely. Problematické je také řešení obran proti dešti u vstupů do kostela, které jsou dělány bez ohledu na stavbu a styl, často jsou to vybetonované verandy i s mohutnými pilíři, což kazí estetický vzhled objektů. Doporučeny jsou do verandového prostoru pouze lehké materiály, které by odpovídaly v rámci možností stavbě, nebo by alespoň výrazně nenarušovaly její vzhled. Více například José Lourenço, *The Parish Churches of Goa*, s. 30-33.

strukturovanou věž se zvonící v západním průčelí.⁷⁶⁸ Nárožní válcové vížky doplňující hmotu věže odpovídají nárožním věžím s kupolovitým ukončením u ermidy São Bras v Évoro, tam však nebyly použity jako v Goe v průčelí, ale u plochého závěru presbytáře kostela. Výraznějším manuelinským dekorativním prvkem na vnějším plášti je stáčené lano, které odděluje patra, stejně tak se tento ornament uplatňuje na ozdobném zdůraznění nároží patra se zvonící. Dle uvedené typologie západního průčelí se jedná o analogii na stavby bratrů Arrudů v regionu Alenteja.

Vstupní portál je již klasický, kostel má jednodlnou dispozici s krátkým, nepravým, transeptem, v němž jsou umístěny kaple. Pravá z nich, stejně jako věž v přízemí, je zaklenuta jednoduchou čtyřcípou hvězdivou klenbou. Presbytář je oddělen od hlavní lodi vítězným obloukem, který je zdůrazněn torcovanými sloupky. Půlkruhovitě ukončený oblouk je zvýrazněn pruty stylizovanými do podoby lana. V jediném poli presbytáře postaveném na půdorysu čtverce byl na zaklenutí použit vzorec tvořený čtyřcípou hvězdou s vloženými zakřivenými žebry, která obkružují základní hvězdicový obrazec klenby a v centru klenební figury formují osmicípou hvězdicu, v níž je vložen oktogonální prstenec. Všechny hlavní průsečíky žebor jsou doplněny drobnými svorníčky. (Obr.177) Klenební vzorec poukazuje na stavitelovu znalost klenebních figur, které vytvářel João de Castilho, neboť typologicky odpovídá jeho provedení klenob například v ambitu Jeronýmského kláštera v Belému, s reminiscencemi na již zmiňované středoevropské klenební figury. Je však vyhotoven podstatně subtilněji a jeho žebra jsou opracována do podoby vegetabilních úponků, podobně jako třeba žebra v klenbě klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru. Mario Tavares Chicó se domníval,⁷⁶⁹ že tento klenební vzorec pocházel z hispanomudéjarské tradice, avšak klenební vzorce na Pyrenejském poloostrově byly ovlivněny i středoevropskými stavebními hutěmi, jak bylo zanalyzováno, zároveň ale záleželo jejich použití na regionálních zvyklostech, i na znalostech, dovednostech a migraci stavitelů, kteří je pak šířili i v nových koloniálních državách. Tyto všechny vlivy se vzhledem k historickému vývoji promítly i do na první pohled tak nenápadné záležitosti, jako je použití určitého klenebního vzorce nejen ve středoevropském regionu či na Iberském poloostrově, ale i v různých částech světa.

5.2.2 Obrazcová hvězdicová klenba s vloženým listovým vzorem

Tento klenební obrazec začal používat v manuelské architektuře také João de Castilho a jeho spolupracovníci. V portugalštině se tento typ klenebního vzorce nazývá „pés de galo“, tedy kohoutí stopa či noha, s přídatnými vloženými vedlejšími, vesměs zakřivenými, žebry.⁷⁷⁰ U Borngässerové je tento druh klenebního vzorce přeložen do češtiny jako jetelový list.⁷⁷¹ V podstatě se jedná o čtyřcípou hvězdivou klenbu s vloženými zakřivenými žebry vytvářejícími listový obrazec, dotyky žebor jsou převážně osazeny ornamentálně provedenými svorníky. (Obr.181) Také vzor či rys tohoto klenebního obrazce si João de Castilho přinesl ze svého předchozího působení ve

---

⁷⁶⁸ Mário Tavares Chicó, *A igreja do Priorado do Rosário de Velha Goa a arte manuelina e a arte do Guzarate*, s. 17-22.

⁷⁶⁹ Mário Tavares Chicó, *A igreja do Priorado do Rosário de Velha Goa a arte manuelina e a arte do Guzarate*, s. 17-22.

⁷⁷⁰ Ricardo Jorge Nunes da Silva, *Os abobamentos pétreos na arquitectura tardo-medieval do Ciclo Bracarense - a influência do Norte de Espanha (Burgos)*, in: *Convergências*, 1/ 2009, nestránkováno.

⁷⁷¹ Barbara Borngässerová, *Architektura pozdní gotiky ve Španělsku a v Portugalsku*, s. 266-299.

Španělsku, kde se používal již na přelomu 15. a 16. století. I v již zmiňované katedrále v Astorze tak bylo zaklenuto pole chóru (Obr.182) Vzor tzv. listu, doplňující obvykle klenební obrazec čtyřcípé hvězdice začali používat i další kastilští mistři stavitelé.

Velmi podobný motiv použili i spolupracovníci a pokračovatelé stavitelů Coloniových rovněž v katedrále v Salamance či v Segovii, kde zaklenutí navrhl Juan Gil de Hontañon. A jeho syn Rodrigo Gil Hontañon, který tyto klenební figury odborně zpracoval i písemně, byl jmenován hlavním mistrem katedrály v Salamance roku 1538.⁷⁷² V manuskriptu *Compendio de arquitectura y symetria de los templos* Simóna Garcíi v části připisované Rodrigovi Gilovi de Hontañonovi, vytvořil vzor těchto klenebních obrazců u dvou nákresů v křížení a u jednoho nákresu ve 4 polích hlavní lodi.⁷⁷³ (Obr. 167, titulní strana kapitoly) Tento typ klenebního vzorce byl použit také například v halových kostelech Nuestra Señora de la Asunción v Olmillos de Sasamón či v kostele Nuestra Señora de la Asunción ve Villasandina v okolí Burgosu,⁷⁷⁴ stejně tak v regionu La Rioja v zaklenutí katedrály Santa María v Calahorre či v katedrále v Santo Domingu de la Calzada. Nunes da Silva uváděl, že zásadní vliv na rozšíření této klenební figury měli nejen stavitelé Coloniovi, ale i Juan de Guas.⁷⁷⁵ Stavitelé vytvářeli nejrůznější variace této klenební figury, například v uvedené „nové“ katedrále v Segovii má tento modifikovaný klenební obrazec pouze dva listy, další sekundární kroužená žebra vytvářejí laloky. V klenbě katedrály v Salamance, kde byla do centra „čtyřlistu“ a hvězdice ještě vložena další žebra, vznikla jiná specifická figura vycházející z tohoto vzorce.

Některé další příklady použití variant tohoto klenebního vzorce především po roce 1500 uvedla Baumüller⁷⁷⁶ v souvislosti s pozdně gotickými klenebními figurami, které byly konstruovány v chrámech nacházejících se v dnešním Rakousku. Zmíněné analogie komparovaných klenebních vzorců aplikovaných například v kolegiálním kostele Santa Maria v Roe v polovině 16. století a v klenbě dómu Maria Himmelfahrt v Gurku byly vesměs záležitostí tvorby stavitelů po roce 1510, tedy v době, kdy už João de Castilho pracoval v Portugalsku, a nemohl jimi být, podobně jako například stavitelé Coloniové, přímo ovlivněn.

V zaklenutí katedrály v Astorze, které mohlo sloužit jako vzor Joãovi de Castilhovi, byl rovněž použit zkoumaný klenební vzorec čtyřcípé hvězdice s vloženými listy, avšak nejen v jednodušší, ale i v modifikovanější podobě. (Obr. 183) Riestra tuto stavbu vzhledem k použité typologii a opakování forem připisoval stavitelům z německé oblasti, tedy Juanovi a jeho synovi Simonovi Coloniovým, kde zmiňoval i podobu s chórem

---

⁷⁷²James H. Acland, *Medieval Structure: The Gothic Vault*, s. 217. Kompletní jmenovací dokument , stejně jako poslední vůle Rodriga Gila Hontañona s uvedenými stavbami na kterých se podílel uvedeny v Juan Augustin Cean - Bermudez, *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España desde su restauracion*, díl 1, Madrid, Imprenta Real, 1829, s.315-325.

⁷⁷³ Simón García, Rodrigo Gil de Hontañon, *Compendio de arquitectura y symetria de los templos: conforme a la medida del cuerpo humano, con alguns demonstraciones de geometria recoxido de dibersos autores naturales y estrangeros* , s.4,5,19.

⁷⁷⁴ Julio Juan Pablo Sanchez, *El modelo "Hallenkirchen" en la arquitectura religiosa del norte peninsular: el papel de los trasmeranos*, s. 189-235.

⁷⁷⁵ Ricardo Jorge Nunes da Silva, *Os abobamentos pétreos na arquitectura tardo-medieval do Ciclo Bracarense - a influência do Norte de Espanha (Burgos)*, in: *Revista Convergências*, 1/2009, nestránkováno.

⁷⁷⁶ Barbara Baumüller, *Figurierte Gewölbe der Spätgotik und Österreich. Ein Kunsttransfer im Zeitalter der Katolischen Könige und Kaiser Maximilians I.*, in: Christian Freigang, (ed.), *Gotische Architektur in Spain. La arquitectura gótica en España*, *Ars Iberica* band 4., Madrid, Frankfurt, Iberoamericana, Verveut, 1999, s. 300-316.

kostela františkánského kláštera v Salzburku.⁷⁷⁷ Tyto analogie lze doplnit i v rámci klenebních vzorců, neboť v nejzápadnějším středovém poli klenby chóru je vytvořena právě figura tzv. listu. Další podobnou figuru listu, vloženou již do hvězdicového vzoru lze nalézt v klenbě Katharinenkapelle postavené kolem roku 1430, která se nachází v kostele Heilige Geist v Landshutu.⁷⁷⁸

João de Castilho použil klenební vzorec čtyřcípé hvězdice s vloženými listy na zaklenutí ambitu a sakristie⁷⁷⁹ klášterního kostela Panny Marie v Belému. (Obr.184) Prostor sakristie je přerušen jediným pilířem, na který jsou svedena klenební žebra. Tento pilíř je segmentovaný s plasticky provedeným ornamentem, jehož součástí jsou nejen rostliny, ale také zvířata či bájně postavy, jedna z nich představuje sfingu. Listový klenební vzorec je tvořen dvojité vyžlabenými žebry, svorníky na jejich spojích mají také v centrech obrazců královský erb či kříž řádu Kristova, případně jsou pokryty vegetabilním dekorem. Zkrácené masívní přípory jsou tordované. I v zaklenutí ambitu kláštera v Belému byl použit u několika klenebních polích tento „listový“ vzorec, jenž je vložený do čtyřcípé hvězdicové klenby. (Obr.181) Také v presbytáři Ježíšova kostela v Setúbalu aplikoval João de Castilho stejnou klenební figuru čtyřlístého obrazce se zakřivenými krátkými žebry vloženou do čtyřcípé hvězdicové klenby. Všechna žebra listového obrazce jsou tu navíc stylizována do podoby stáčených lan, což navazuje na motiv použitý v hlavní lodi, kterému dominují protáčené dřívky sloupů. Jak uváděly De Jonge a Genim, vzorec presbytáře je promítnut do obdélného půdorysu a pole závěru není nijak odděleno, proto tu byla použita obloukovitá žebra, vedoucí středy klenebních vzorců, která je sjednocují.⁷⁸⁰

Shodný klenební vzorec použil João de Castilho v zaklenutí konventního kostela řádu Kristova v Tomaru. (Obr.186) Během manuelské přestavby byl kostel propojen s klášterní rotundou, která zůstala zabudována v kostele na místě presbytáře. Polygonální tvar rotundy (charoly) odpovídá například polygonálnímu půdorysu kostela Vera Cruz (Pravého kříže) u Segovie, založeném v roce 1207. Uvnitř rotundy je vybudován oktogonální prostor odpovídající kapli Božího hrobu v Jeruzalémě, jenž typologicky i svým provedením navazuje na tuto stavbu. V klášteřním hradu řádu Kristova v Tomaru tak byla zachována rotunda, která v Portugalsku z hlediska typologie unikátní stavbou. Začala se stavět po založení hradu, ke kterému došlo v roce 1160 Templářem Gualdimem Paisem, stavbu však dokončila jiná skupina stavitelů až během 13. století.

Při přebudování za vlády krále Manuela byly pravděpodobně již kolem roku 1510 vztyčeny obvodové zdi kostela a také došlo k vytvoření projektu rozdělení části prostoru

---

⁷⁷⁷Riestra zmiňoval rovněž dispoziční podobu katedrály v Astorze s kostelem sv. Petra a Pavla ve Zhořelci, který byl v době Coloniova odchodu v polovině 15. století do Burgosu jeden z nejinovátorských, co se týká německé architektury. Také uvedl podobu se St. Nicolai Kirche v Lünebergu, který byl dokončen mezi léty 1409-1420. Další společným rysem je typ „Hallenkirchen“ v oblasti závěru, což by odpovídalo františkánskému kostelu v Salzburku. Nebyl tu použit přímý, jednotný model, což není překvapivé, neboť otec a syn Coloniové obvykle variovali různé konstrukční rysy chrámů z německého prostředí. Riestra, Pablo de la, La catedral de Astorga y sus referentes alemanes, s. 273-288.

⁷⁷⁸Konkrétněji Götz Fehr, Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen, obr. č.70, s.72 či půdorys kaple Norbert Nussbaum, German Gothic church architecture, s.169.

⁷⁷⁹První záznam o platbě za stavbu sakristie je z pátku 2.1. 1517 - „Item Sesta feira a dous dias de Janeyro de bc xbij começarrom de serujr os Empretyeyros Em suas Empreytadas segundo Regymento d'el Rey nosso Senhor cetera ..Item Joham de Castylho mestre de Empretyeyro da crasta premeyrra he capyttollo he Sancrystya he portall da travessa a de trazer- Cto x ofyçyaees he a d'aver por mes çemto E corremta mjll rreaees. Lina Maria Marrafa Oliveira, Anexos documentais, s. 220.

⁷⁸⁰Mira Soraya Godinho Monteiro Genin, Krista De Jonge, Concepção e construção de abóbadas nervuradas análise geométrica e formal, s. 881-891.

kostelního jednolodí na kůr a sakristii, která je unikátně umístěna pod kůrem. V letech 1512-1513 je již na stavbě doložen jako hlavní stavitel Diogo de Arruda. V roce 1515 byl již pod vedením Joãa de Castilha dokončen vítězný oblouk, který odděluje rotundu a jednolodní prostor kostela.⁷⁸¹ (Obr.206) V jeho třech klenebních polích byla použita hvězdicová klenba s vloženým listovým vzorem, který se však odlišuje tvarem použitých žeber. V západním a ve východním poli jsou žebra vytvářející čtyřlíst zformována do tvaru jemných rostlinných úponků, středové pole má žebra vytvářející listový obrazec stylizovaná do podoby stáčeného lana. Drobnější svorníky s vegetabilními a florálními motivy na průniku žeber jsou doplněny centrálními svorníky, které od východního pole postupně znázorňují armilární sféru, královský erb s korunou a kříž řádu Kristova. Jižní i severní zeď jsou pročleněny vždy dvěma okny, jejichž půlkulatý oblouk je zvýrazněn lanem. Ve špaletě západního okna v jižní stěně dva pruty zpodobňují osekane větve, které jsou v kořenové části propleteny dekorativním znázorněním lana. (Obr. 214) Stejný motiv byl použit i u portálu klášterního kostela Santa Cruz v Coimbre.

Dalším výrazným ornamentálním prvkem tohoto prostoru jsou minipřípory. Jejich dekorace částečně koresponduje se symbolikou použitou u centrálního svorníku příslušného klenebního pole. V západním poli jsou klenební žebra svedena na listovým zcela pohlcenou minipříporu, kterou v severním rohu doplňuje pár putti zobrazující divochy, kteří drží kříž řádu Kristova. V jihozápadním rohu dva andělé uchycení na minipřípoře drží mariánskou vázu s rostlinami, vegetabilně je ztvárněn i zbytek přípory a konzolka. (Obr. 208) Druhý pár krátkých přípor je bohatě dekorován rostlinami, především akantovými listy. Minipřípora na severní stěně je čistě vegetabilně ztvárněná, kromě listů zde byly vytvořeny i stonky, také konzola, jež je oddělena kamenným provazem, je pokryta listovým. Stejně tak protějšší kratinká přípora je tvořena rostlinnými úponky stylizovanými do podoby královské koruny, která je doplněna listovým a zvířaty. Konzola u této příporky je tvořena prohnutými listy akantu. Na žebrech sbíhajících na třetí minipříporu od západu, která je ukotvena v severní zdi, je navlečena naturalisticky ztvárněná královská koruna, kterou drží letící andělci. Příporku zdobí i královský erb, doplněný na bocích dvěma armilárními sférami. Samotnou zkrácenou příporu nahradilo plastické ztvárnění mořských vln. (Obr. 209) Protějšší jižní příporka je doplněna dvěma putti s rysy divochů, kteří drží štít s erbem královny Marie. Lemující girlandy jsou tvořeny kukuřičnými klasy podobně jako v ambitu Jeronýmského kláštera, kde je štít se znakem královny Marie také doplněn girlandou s polootevřenými kukuřičnými klasy obkružující kříž řádu Kristova. (Obr. 230)

Použitý bohatý ornament u uvedených architektonických prvků koresponduje s vnější dekorací chrámu, neboť západní průčelí této stavby zdobí proslulé tomarské okno, jeden z hlavních uváděných příkladů užití bohaté ornamentalistiky manuelského stylu. (Obr. 210) V jižní fasádě, skryto v chodbě ambitu, bylo vybudováno okno s takřka totožným základním dekorem. Jejich návrh a provedení je připisováno na základě pramenů staviteli Diogovi de Arrudovi. Ten působil v konventu řádu Kristova v Tomaru v letech 1512-1513 jako hlavní stavební mistr, jak vyplývá z dokumentu královské kanceláře: „pagou o recebedor a Diogo Daruda, mestre das obras dito convento.“⁷⁸²

Listový obrazec vložený do figury čtyřcípé hvězdy použil Joãův mladší bratr Diogo na podklenutí kůru v kostele kláštera svatého Kříže v Coimbre. Datačně se jedná o období

---

⁷⁸¹Paulo Pereira, *De aurea Aetate. O coro do Convento de Cristo em Tomar e a Simbólica Manuelina*, s. 13-15.

⁷⁸²Francisco Marques Sousa Viterbo, *Dicionário histórico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portugueses ou a serviço de Portugal*, díl 1, A-G, s. 48.

kolem roku 1530.⁷⁸³ Při vyzdívání se postupovalo po ploše jednotlivých listů. (Obr.185 a,b) Je zde jasná analogie s takřka totožným klenebním vzorcem používaným Joãem de Castilhem, který tak například zaklenul sakristii v Jeronýmském klášteře v Belému. Také ve zdejší klášterní ambitu, který projektoval Marcos Pires, byl v rohových klenebních polích použit klenební vzorec čtyřcípé hvězdy s vloženou figurou vytvářející jetelový čtyřlíst. Lze předpokládat, že tu byl navrhutý také klenební obrazec listový, ale zřejmě kvůli menší ploše pole, než bylo plánováno, došlo k vytvoření lehce odlišného klenebního obrazce. Finálnímu zmenšenému prostoru nasvědčuje i fakt, že každé vnitřní pole tohoto klenebního vzorce je vyzděno pouze jednou řadou kvádrů. (Obr. 82)

5.3 Složitější druhy klenebních obrazců

Nejkomplikovanější klenební vzorce vytvořili manuelští stavitelé v zaklenutí chóru v katedrále v Braze a v kapitulní síni františkánského konventu dos Lóios v Évoře. Obměnou klenební figury z dos Lóios v Évoře je i klenební vzorec použitý v zaklenutí presbytáře klášterního kostela dos Lóios v Arraiolos. V Braze základní vzorec vychází z hvězdicovité klenby, do níž je vložen centrální kruhový prstenec. Základní diagonální žebra jsou zachována, další derivované tvary obsahují půlelipsoidní oblouky napojené na centrální prstenec.⁷⁸⁴ Rys obrazce byl vytvořen pomocí složitě zkombinovaných kružnic, jejichž středy tvoří vnitřní obdélníky. Při konstrukci tohoto obrazce bylo potřeba zaklenutí pouze jednotlivých úseků. Jedním ze vzorců této klenební figury mohl být konventní kostel San Esteban v Salamance, který je ale časově mladší. Kvůli florálnímu motivu obrazce jsou zmiňovány paralely se zaklenutím v katedrále v Seville, kde působil João de Castilho společně se Simonem de Colonia.⁷⁸⁵ João de Castilho mohl tak přímo a přirozeně poznat také tvorbu svých krajanů otce a syna Hontaňonových, což je další rodina stavitelů, která měla svým stavitelským uměním vliv na podobu iberské pozdní gotiky. A propojení stavebních hutí v Seville a v Lisabonu pokračovalo i v dalších letech, neboť jeden ze spolupracovníků Joãa de Castilha, Diego de Riano, jenž přišel také pracovat do Portugalska ze stavební hutě katedrály v Seville, je doložen v Belému až mezi léty 1517-1522.

Stavitel musel v Braze navazovat na starší, románské prostory a využít daného prostoru. Calabria se domnívala, že postupně byly upevněny základní oblouky žeber po

---

⁷⁸³ José Bento Vieira, Santa Cruz de Coimbra. Arte e Historia, s. 17, 20.

⁷⁸⁴ Zajímavostí může u tohoto obrazce být, že dva cípy kroužených hvězdic, která vyběhají z centra všech 4 stran klenebního pole, a společně vytváří na hranici polí závěru čtyřcípou krouženou hvězdicí, mohou odkazovat ke středoevropským stavebním hutím. Stejně artikulovaný klenební vzorec čtyřcípé kroužené hvězdice, leč na zaklenutí celého prostoru byl používán v širším Podunají a v jižním Bavorsku. Shodnou základní klenební figuru mají některé obrazcové klenby „německého typu“ ve střední Evropě. V centru klenby byl použit vzorec čtyřcípé kroužené hvězdice v zaklenutí Kreuzkapelle ve Willibrordi kirche ve Weselu, který byl prací Johanna von Langenberg z roku 1518. Totožným je i základní vzorec zaklenutí kaple v kostele Unserer lieben Frau v Ingolstadtu, který je doplněný do prostoru vnesenými naturalisticky vyhotovenými žebry ve tvaru osekáných větví. I přes typologickou podobu je středoevropské zaklenutí kaple mladší, neboť jeho vytvoření stavitel Erhardem Heydenreichem spadá až do období kolem roku 1520. V tomto kostele aplikoval Gervin von Langenberg v zaklenutí Alys schläger kapelle již v roce 1512 prostorový vzor obrazcové klenby. Norbert Nussbaum, German Gothic church architecture, s.198-199, 205. A právě tato klenební figura je blízká neprostorovým obrazcovým klenbám používaným v tomto období na Iberském poloostrově.

⁷⁸⁵ Viz pozn. č.560

diagonále a přízední oblouky, které byly připevněny přímo na přípory, načež byly stejně jako přidaná sekundární žebra podepřeny dřevěnou konstrukcí. Poté byla doplněna další žebra, aby se dokončoval obrazec, a pak se začaly usazovat kameny a vyplňovat mezery. U tohoto typu klenby nebyla důležitá pouze estetická stránka obrazce, ale rovněž se musel klást důraz na kvalitní konstrukci a na materiál i na důkladné opracování kamene.⁷⁸⁶ (Obr.187)

Další ukázka zaklenutí bohatým obrazcem se nachází v kapitulní síni v klášteře dos Lóios v Évoře. Klenební vzorec má opět základní strukturu čtyřcípé hvězdy se středovým prstencem a s krouženými přídatnými žebry, která ve hvězdici přiléhají k středovému prstenci, v jejich centru jsou ukončena lineární žebra, vedená z centrálního svorníku a vytvářející kříž. Vnější strany mezicípů hvězdic jsou doplněny o další úseky zakřivených žebor vytvářejících špici. I ve zdejší klenbě byl použit manuelinský motiv stáčeného provazu, kdy je jím tvořeno žebro centrálního prstence, a stejně tak je kamenným provazem obtočen centrální svorník.

Rovněž v kostele kláštera dos Lóios v Arraiolos byl ve dvou polích klenby presbytáře použit složitější obrazec vepsaný do tvaru čtyřcípé hvězdice. Jedná se zároveň o jednu z posledních staveb, která byla postavena v manuelském duchu pod inspiračním vlivem stavební hutí kostela São Francisco v Évoře. Klášter dos Lóios v Arraiolos se nachází na místě, kde měl původně své sídlo D. Álvaro Pires de Castro, bratr D. Inés de Castro.⁷⁸⁷ K položení základního kamene došlo v roce 1527, klášter začal být budován ve 30. letech 16. století.⁷⁸⁸ Půdu darovali klášteru João Garcês a jeho žena, neboť neměli potomky. Vieira da Silva datoval postavení jejich kaple v konventním kostele až do roku 1560, neboť se stavba kláštera časově protáhla kvůli nedostatečným prostředkům Garcêsových na tak velký podnik. Na výstavbu kláštera přispěl i král Jan III. a jeho bratři infanti Luis a královna Jindřich, zřejmě ještě především kvůli významu rodu de Castro.⁷⁸⁹ Jednolodní kostel Nossa Senhora de Assunção je zaklenut čtyřcípou hvězdovou klenbou, avšak pro dvě pole presbyteria byl použit vzorec čtyřcípé hvězdové klenby, do něhož byly vloženy čtyři laloky vytvořené z kroužených žebor. Místa spojnic žebor laloku a hvězdice jsou svázána jemným kamenným provazem, stejně tak jsou dvojité stočeným provazem zpevněny laloky na místě kontaktu obou polí klenby. Tento typ klenebního vzorce se používal v oblasti Alenteja, tedy mimo regiony hlavního působení João de Castilha, což bylo spíše ve středu a na severu Portugalska. Motiv lana či provazu, použitý v klenbě na spojnicích žebor, byl použit ve velmi naturalistickém provedení i se smyčkami taktéž u vstupního portálu, kde jsou stylizovány do podoby provazu jak boční sloupky, tak i vnější prut půlkruhového portálového oblouku, se kterými jsou boční provazovité sloupky svázány. Tyto motivy svým provedením připomínají obdobné motivy v podobě svázaných a „snýtovaných“ výběhů žebor v klenbě nebo různě torzovaných sloupů v jihočeských pozdně gotických kostelích, například v chrámu svatého Tomáše ve Svatém Tomáši,⁷⁹⁰ či svázaná oseká

---

⁷⁸⁶ Claudia Calabria, Geometry and construction of ribbed vaults: Choir of the Braga cathedral, presentace na 2nd International Conference in Architecture and Urban Design 8.-10.5.2014., Epoka university, Tirana, paper No. 188, s. 1-8.

⁷⁸⁷ Jednalo se o ženu Petra I. Krutého, který se s ní i přes nepřítel otce pravděpodobně oženil. Inés byla kvůli možnému vlivu kastilské šlechty zavražděna v Coimbre na příkaz Petrova otce. Její tomba je umístěna v klášterním kostele Santa Maria v Alcobaça.

⁷⁸⁸ Pedro Dias, A arquitetura manuelina, s.198.

⁷⁸⁹ José Custódio Vieira da Silva, O Tardo-Gótico em Portugal. A arquitetura no Alentejo, s. 114-117.

⁷⁹⁰ Roman Lavička, Kroužené klenby Hannse Gezingerera na jihu Čech, Svorník, Praha, Unicornis, 5/2007, s.141-160. Také Roman Lavička, Pozdně gotické kostely na Rožmberském panství, s. 106-107.

žebra v podklenutí Královské oratoře v katedrále sv. Víta. Jednalo se však píše i o dekorativní záležitost, podobně jako ve střední Evropě, kdy se funkční části konstrukce transformovaly i do estetického prvku.

5.4 Vybrané unikátní manuelské klenby

V této podkapitole budou popsány pouze dvě zaklenutí, z nichž jedno se spíše než unikátním klenebním obrazcem vyznačuje originálním zpracováním tvaru žeber v klenbě. To je ale pro manuelino natolik příznaké, že je vhodné mu věnovat takto samostatnou pozornost i vzhledem k historii objektu, kde se tato klenba nachází, a také k osobnosti stavebníka, jenž podnítil její vznik. Druhý klenební vzorec svým zpracováním připomíná kroužené klenby známé i z českého prostředí, a proto budou naznačeny možnosti transferu konstrukční typologie ze střední Evropy.

5.4.1 Hvězdová klenba s krouženými žebry

Tento klenební vzor se v portugalské architektuře na přelomu 15. a 16. století objevuje unikátně v zaklenutí jednolodního kostela Nossa Senhora de Pópulo v Caldas da Rainha. Objekt patří mezi první manuelinské stavby a jeho provedení v letech 1485-1505 je připisováno Mateusovi Fernandesovi.⁷⁹¹ Kromě interiéru byly manuelské ornamenty použity i v dekoraci zvonice, kde se jednalo nejen o vegetabilní dekor rámuující obdélná, půlkruhově ukončená sdružená okna, ale význam královské stavby zde byl zdůrazněn i sochami světců, umístěnými vedle oken.

Precizní a originální provedení stavby odpovídá osobnosti donátorky, kterou byla královna Leonora. Její emblém síť a osobní znak krále Jana II. - pelikán, společně s královským erbem s korunou se objevují v dekorativním provedení svorníků v podélné lodi. Ta je ve dvou polích klenuta čtyřcípou hvězdovou klenbou s dvojité vyžlabenými žebry, která jsou svedena na zkrácené přípory ukončené konzolami, jež mají různé vegetabilní či geometrické tvary, u některých z nich užit i motiv tordování. Analyzovaným klenebním vzorcem osmicípé hvězdice s krouženými žebry byl zaklenut menší, intimnější prostor presbyteria kostela.

Zakřivená žebra této klenby se mírně stáčíjí před dosednutím na konzoly upevněné ve zdi ve výši dolního okraje okna. Vzorec hvězdice doplňují vložena rovná nárožní žebra. Použitá profilace žeber se zde oproti lodi odlišuje třetím vyžlabením, což dodává celé klenbě větší plasticitu, připomínající svou modulací prostoru klenby Benedikta Rieda. Florální svorníky na spojích cípů hvězdice společně s centrálním svorníkem s erbem královny Leonory dotvářejí harmonický obrazec. Nunes da Silva a Martinez předpokládali návaznost klenby na španělské vzory, především na křížové klenby ambitu kláštera v St. Paular v Seville vytvořené Juanem de Guasem po r. 1484 spíše než na střeoevropské kroužené klenby, i když princip vytváření klenebního vzorce na základě průsečíků kružnic je totožný, jak lze zjistit geometrizací obou klenebních vzorců a následným porovnáním. V ambitu kláštera St. Paular jsou sice žebra masivní s výrazným centrálním vyžlabením, ale nejsou zakřivena jako v presbytáři kostela Nossa Senhora de Pópulo, kde žebra spíše evokují klenbu u Vladislavského sálu. Zároveň se jedná o odlišný klenební typ než

---

⁷⁹¹ Paulo Pereira, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI)*, s. 44-45.

v klášteře St. Paular, kde byla v ambitu použita křížová klenba. Vzhledem k Boytacově působení společně s Mateusem Fernandesem⁷⁹² však nelze vyloučit možné ovlivnění výstavby tohoto kostela středoevropským regionem, neboť vítězný oblouk vstupu do presbyteria má záclonový tvar, který lze spojit s Boytacovou tvorbou. Zakřivená žebra se ve středoevropském prostoru objevují například při stěnách v západní části hlavní lodi v katedrále svatého Štěpána, kde jsou dílem Laurenze Speninga. Také kostel sv. Martina v Bratislavě měl mít dle návrhu, datovaného do roku 1455, zakřivená žebra v hlavní lodi. Podobně se v návrhu klenby kostela ve Steyeru od téhož autora střídají přímková a zakřivená žebra.⁷⁹³ A právě k modifikaci klenebního síťového vzorce směrem ke krouženému typu docházelo ve střední Evropě ve dvou hlavních oblastech. Jednalo se jednak o oblast Podunají a Bavorska a jednak o oblast severnější, zahrnující Sasko.

V Podunají a v jižním Německu se na vývoji ke krouženému typu a na postupném zaoblování žeber a uvolňování strnulé klenební sítě podíleli všichni hlavní stavební mistři, kteří jsou v současnosti doloženi, v oblasti od Augsburgu až po Vídeň přibližně mezi léty 1440-1490.⁷⁹⁴ Vzhledem k dalším typologickým znakům Boytacovy tvorby nelze vyloučit jeho vztah k některé z jihoněmeckých, saských či podunajských hutí. Naskytá se otázka, proč se tento typ klenby neobjevil u dalších staveb těchto stavitelů, ať již Fernandesových nebo Boytacových či u jiného z manuelských stavitelů. Zaklenutí malého prostoru však bylo konstrukčně jednodušší, a tak lze předpokládat, že u zaklenutí většího prostoru lodí zůstali stavitelé první manuelské generace u používání osvědčeného vzoru i technologií bez kroužených žeber. Další inovace klenebních vzorců přinesl do Portugalska především až stavitel tzv. druhé manuelské generace, João de Castilho.

5.4.2 Klenba s žebry formovanými do provazů s uzly

Ojedinělé a originální provedení klenby manuelské architektury bylo použito také v katedrále ve Viseu, kterou nechal na počátku 16. století přestavět biskup Diego Ortiz de Villegas (1457-1519). Původní stavba se datuje do počátku 12. století, do doby, kdy toto město bylo součástí hrabství Portocale. Další přestavba již katedrály proběhla během vlády krále Dinise, kdy byl stavebníkem biskup D. Egas. V té době bylo Viseu prosperující město, které ale bylo ohrožováno z nedaleké Kastilie. Proto se biskup Egas rozhodl vybudovat stavbu uvnitř opevnění, která by navazovala na původní Alcácer da Vila (městský hrad) a umožňovala obranu v případě nebezpečí. Král Dinis povolil vystavět zdi a bránu, jež měla stát mezi (pravděpodobně ještě původní) věží a katedrálou. Přestavba trvala několik desetiletí i kvůli hladomorům a morovým epidemiím, některé části objektu byly dostavěny až během dalšího výrazného přebudování objektu na přelomu 15. a 16. století. Každopádně obranná funkce stavby byla uplatněna, katedrála sloužila jako útočiště obyvatelům města v roce 1385, kdy do kraje vtrhlo kastilské vojsko pod vedením

---

⁷⁹²Pouze krátce v poznámce zmínil možnost spolupráce stavitele Boytacy na základě práce Jorga Segurada Ricardo Jorge Nunes da Silva, Os abobamentos pétreos na arquitectura tardomedieval do ciclo Bracarense - a influência do Norte de Espanha (Burgos), in: *Convergências* 1/2009, nestránkováno.

⁷⁹³Pavel Kalina, Benedikt Ried a počátky záalpské renesance, s. 45-47.

⁷⁹⁴Václav Mencl, České středověké klenby, s. 103.

toledského arcibiskupa Pedra Tenória (1328-1399) během války mezi bratřenci Janem z Avisu a Janem Kastilským o portugalskou korunu.⁷⁹⁵

Přestavba katedrály v manuelském období za působení biskupa Dioga Ortiz de Vilhegas byla dokončena v roce 1516. Manuelské motivy se projevily nejen v interiéru, ale i v bohatě sochařsky dekorovaném portiku katedrály, které harmonizovalo s interiérem. Současný vzhled západního průčelí je však již stavem po další přestavbě, která proběhla v roce 1635 pod vedením stavitele Joãa Morena.⁷⁹⁶ Katedrála byla koncipována jako trojlodní hala zaklenutá v každé lodi třemi poli křížové klenby, která je rozdělena do osmi částí, neboť jsou v ní vložena žebra stylizovaná do podoby provazu s naturalisticky provedenými uzly. Její autor není známý, ale již Francisco Marques Sousa Viterbo a následně další badatelé ji připsali Joãovi de Castilhovi, jenž působil v širším regionu okolo Viseu, které leží na jih od Bragy a v přímo ve Viseu mohl pracovat v roce 1513, kdy je zde doložen bez konkrétního jména „um arquitecto biscainho“.⁷⁹⁷

Klenba byla kompletní již v roce 1513, datačně je tedy starší, než jiné originální provedení Castilhových kleneb, například zaklenutí kostela Jeronýmského kláštera v Belému. V Portugalsku by podobnou analogií mohl být motiv lana s uzlem užitý nikoliv takto v sakrálním prostoru, ale na vnějším plášti pevností, tedy u Torre de Belém a u pevnosti Evoramonte, které ale vystavěli bratři Arrudové. Například Reynaldo dos Santos by stavbu připsal jim spíše než Mateusovi Fernandesovi či Diogovi Boytacovi, ačkoliv není žádný doklad o působení bratrů Arrudů v severních regionech země.⁷⁹⁸ S Boytacovou tvorbou by však korespondovalo vytvoření halového prostoru, použití prutů tordovanch stáčením, které lemující arkády oddělující hlavní a vedlejší loď chrámu a také stavitelovo působení v Coimbre, ležící na jih od Viseu. Castilhovu způsobu zaklenutí však odpovídá klenební vzorec použitý v podklenutí kůru, kde je do čtyřcípé hvězdice vložen kroužený prsteneček. Proto nelze vyloučit působení obou stavebních mistrů, kdy Boytaca mohl být tvůrcem projektu přestavby a prvním stavebním mistrem, který posléze převzal João de Castilho. Stavba nemusela být ovlivněna tvorbou bratrů Arrudů, neboť při interpretaci originálního klenebního vzorce s uzlem je třeba přihlídnout nejen k možným stavitelům, ale rovněž k osobnosti stavebníka.

Diogo Ortiz de Vilhegas byl vyhlášeným učencem, bývalým profesorem astronomie na universitě v Salamance, matematikem a geografem. V Portugalsku měl úzké kontakty s královskou rodinou, byl například zpovědníkem sestry krále Jana II., Joany.⁷⁹⁹ Zároveň se jako učenec zásadně zasloužil o úspěch portugalských objevných plaveb, neboť to byl kromě Abrahama Zacuta také on, kdo dal ze své knihovny své mapy a kolekci opisů astronomických spisů arabských nebo antických astronomů, například Ptolemaia, k dispozici mořeplavci Vascovi da Gama před cestou do Indie. Byl i vynikajícím teologem, který formuloval i některé doktríny k výuce náboženství. Sloužil i oficiální slavnostní mše například po příjezdu Vasca da Gamy z Indie či před odjezdem flotily Pedra Álvarese

---

⁷⁹⁵ Alexander Alves, *Artistas espanhóis na cidade de Viseu nos séculos XVI e XVII*, in: *As Relações artísticas entre Portugal e Espanha na Época dos Descobrimentos. II. Simpósio luso-espanhol de História da Arte*, Coimbra, Universidade de Coimbra, 1987, s. 429-453.

⁷⁹⁶ Alexander Alves, *Artistas espanhóis na cidade de Viseu nos séculos XVI e XVII*, s. 429-453.

⁷⁹⁷ Pedro Dias, *A arquitectura manuelina*, s. 132, 159.

⁷⁹⁸ Santos také předpokládal přímý vliv zauzlených žeber v katedrále ve Viseu na vytvoření několika manuelských portálů u domů v Coimbre. Reynaldo dos Santos, *Estilo manuelino*, s. 16-17.

⁷⁹⁹ Joana (Jana Portugalská, 1452-1490, Santa Joana Princesa) žila v klášteře v Aveiru, kde byla také vychovatelkou a učitelkou Jorga de Lancaster, nemanželského syna svého bratra. Její beatifikace proběhla v roce 1693.

Cabrala nebo při příjezdu Duarte Pereiry Pacheca z jeho výpravy.⁸⁰⁰ Během svého působení v marocké Ceutě mezi léty 1500-1503 sepsal také teologickou práci „*Cathecismo pequeno da doutrina*“ (Cathecismo pequeno da doutrina e instruçam que os xpaãos ham de creere obrar pera conseguir a benaenturança eterna, 1504).⁸⁰¹ Jednalo se tedy o dalšího teologa - učenice působícího v portugalském intelektuálním prostředí za vlády krále Manuela a Jana III. Lze tedy uvažovat i o možnosti, že v klenbě použitý provaz mohl představovat námořní uzel, tedy reálný předmět, v symbolickém spojení s božím universem, neboť náboženství je také určitý magický druh svazku,⁸⁰² které se šířilo křesťanskými misemi pod portugalskou korunou mezi obyvateli nově objevených zemí.

---

⁸⁰⁰ Alvaro Velho, A journal of the first voyage of Vasco da Gama, 1497-1499, London, 1898, s. 166-167, José Chabás, Bernard R. Goldstein, Astronomy in the Iberian Peninsula: Abraham Zacut and the Transition from Manuscript to Print, Philadelphia, American Philosophical Society, 2000, s. 13-15.

⁸⁰¹ Knihu vydal Valentim Fernandes de Moravia již pod přízviskem Alemã společně s Johanem Pedrem Bonhominim z Cremony. Také viz Fernando Amado Aymoré, Die Jesuiten im kolonialen Brasilien. Katechese als Kulturpolitik und Gesellschaftsphänomen (1549-1760), Frankfurt am Main, Peter Lang, 2009, s. 63.

⁸⁰² Mircea Eliade, Images and symbols. Studies in Religious Symbolisms, New Jersey, Princeton University Press, 1991, s. 114-115.

Symbolika vybraných motivů a ornamentů v manuelském stylu

*El Rei dom João Ihe (dom Manuel) deu por diuisa ha figura da Sphera,
perque hos Mathematicos representao ha forma de toda ha machina do ceo a terra,
com todo los outros elementos, cout(s)a deipantar,
e que parece que nao careceo de misterio prophetico,
porque assi quomo estaua ordenado per Deos.*

Damião de Góis, Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel
(Manuelský portál, kostel sv. Františka, Goa)

6. Rozbor vybraných figur, prvků a ornamentů manuelského dekoru a jejich symboliky

V období, kdy doznívala symbolikou přetížená pozdní gotika, to byly právě dekorace a ornamenty, které svým symbolickým obsahem vyjadřovaly to, co dnes ukazují moderní média. Tehdejší „čtenář“ této symbolice dobře rozuměl, vždyť i středověká katedrála byla nositelkou informace o uspořádání světa, řádu a místa člověka v něm. Středověké myšlení spočívalo na rozdělení celého jsoucna, světa i života do vlastních myšlenek a začlenění těchto idejí do pojmových hierarchií. Proto také středověký člověk dokázal vytáhnout z celku kvalitu podstatné jednotlivosti.⁸⁰³ Ve středověkém symbolismu mohla asociace vzniknout jak na základě společné jedné podstatné vlastnosti, tak mohla být každá skutečnost či věc přenesena do vědomí v mystické souvislosti.

Nejednalo se však o symbolismus v dnešním slova smyslu, protože byl spojený se světonázorovým myšlenkovým proudem, tedy vlastně s tehdejším realismem. Přes tyto symbolické představy, spojené rovněž s alegoriemi, je nutné nahlížet na tehdejší umění i život, neboť osvětlovaly středověké myšlení.⁸⁰⁴ Proto je bohatý ornamentální dekor manuelské architektury místně a časově ukotvenou historickou výpovědí v několika podstatných rovinách.

Zároveň se jedná o jeden z charakteristických znaků tohoto pozdně gotického stylu, a tak je nezbytné vytvořit také základní rozdělení ornamentální dekorace manuelina, aby vyplynula i její strukturovanost a vzájemná provázanost. Vzhledem k širokému množství dekorativních prvků používaných v manuelské dekoraci budou uvedeny a blíže analyzovány pouze vybrané postavy, nástroje, živočichové i rostliny.

6.1 Osobní emblémy krále Manuela

Doba vlády Jana II. a Manuela I. probíhala ve znamení upevňování centralizované královské moci, což se promítlo i do používané symboliky. Království bylo chápáno ve struktuře univerza v absolutní identifikaci mezi dvěma dvory, nebeským a zemským, kdy Bůh zaujímal pozici všemocného krále a portugalské králové byli panovníky díky milosti boží (z Boží milosti), což byl základ legitimacy jejich morálního práva na toto postavení či

---

⁸⁰³Huizinga jako příklad udával případ biskupa Fulca, který byl v podezření, že daroval almužnu člence sekty albigenských, což ale on vysvětlil tím, že nedal peněz kacířce, ale chudé. Markéta Skotská, francouzská královna, po polibku spícího básníka Alaina Chartiera vypověděla, že nelíbala muže, ale vzácná ústa, z nichž vyšlo tolik ctnostných a dobrých slov. („Je n'ay pas baisé l'homme mais la précieuse bouche de laquelle sont yssuz et sortis tant de bons mots et vertueuses paroles.“) Více Johan Huizinga, Podzim středověku, Praha, Litomyšl, Paseka, 2010, s. 238-239.

⁸⁰⁴Johan Huizinga, Podzim středověku, s.225-227. Jak se byli schopní symbolicky vyjadřovat i „obyčejní“ lidé dokládá zápis o strašném krveprolití v Paříži 1418: „...Tehdy povstala bohyně Neshoda, která sídlila ve věži špatné rady, a probudila šílené bohyně hněvu, Chtivost, Zuřivost a Pomstu. Chopily se nejrůznějších zbraní a nemilosrdně vyhnaly Rozumnost, Spravedlnost, Boží paměť a Zdrženlivost...“ Načež následoval střízlivý popis události. Alegorie byla použita kvůli potřebě popsat příšerné události tak, jako by nebyly způsobené lidským zaviněním, ale něčím vyšším. Už ve středověku ale začínaly zasahovat do alegorií mytologické postavy, které byly následně příznačné pro renesanci. Alegorie Mladosti, Zábavy, Odmitnutí, Nebezpečí, Rádomyšl a Upřímnosti jsou v básních Froissanta doprovázeny Klóthó či Atroposem. Johan Huizinga, Podzim středověku, s. 232-233.

odůvodnění jejich vítězství. Instituce královská byla posvátná, avšak úctyhodnost krále se nepromítla do schopnosti konat zázračné skutky, portugalský král se nestal divotvůrcem. Nejsou ani doklady o zázračných uzdraveních z jeho rukou, jak tomu bylo například u francouzských králů. Žádný portugalský král ani nebyl svatořečen, byla zde spíše snaha o kanonizaci členů královské rodiny, což bylo dokladem prestižnosti rodu.⁸⁰⁵ Portugalští králové nebyli korunováni ani pomazáni, byli pouze povoláváni kortesy, což bylo poměrně vzácné. Sám Manuel, 4. vévoda z Beji, se stal králem „shodou okolností“ či „z boží vůle“, po smrti sedmi svých příbuzných. Jan II. si ho v podstatě zvolil v důsledku těchto konsekvencí za svého následníka a také Manuelovi za osobní symbol vybral armilární sféru. A již to, dle královských kronikářů, symbolicky předurčilo i jeho velkolepou panovnickou éru ve znamení největších světových námořních objevů.

Armilární sféru - nástroj matematiků a astronomů - získal Manuel od krále Jana II. „jak zmínil kronikář a historik Damião de Góis, v době sňatku Janova syna Alfonse s dcerou katolických Veličenstev Isabelou. Manuel, vévoda z Beji, patřil do jednoho z četných diplomatických poselstev dlouhodobě vyjednávajících sňatek infanta Alfonse na dvoře katolických Veličenstev v Seville. Tím dokázal své věrné služby králi Janovi II., a protože ještě neměl vlastní osobní symbol, jak bylo pro prince zvykem, proto mu král Jan II. daroval emblém. Byla to armilární sféra, protože „...hos Mathematicos representao ha forma de toda ha machina do ceo a terra, com todo los outros elementos, couta deipantar, e que parece que nao careceo de misterio propheticico, porque assi quomo estaua ordenado per Deos...“⁸⁰⁶

Král Manuel vládl během nejúspěšnějšího období zámořských expanzí. Rostoucí bohatství a rozšiřující se koloniální území se odrazila i v potřebě rozšiřovat dvůr, pozvedat kulturu a vzdělanost země. Podporoval stipendii studenty na zahraničních univerzitách i vydávání knih, u nichž se často objevuje na titulní straně jeho osobní znak - armilární sféra. Zájem krále Manuela o „staré vědy“ je demonstrován také například u vydání spisu *Repertorio dos Tempos Valentimem Fernandésem de Moráviou* v roce 1518, na jehož titulní straně je vyobrazen král Manuel a kosmolog. I u některých dalších portugalských tisků z počátku 16. století byla vědecká či edukační tematika zdůrazněna na titulní straně, například u *Grammaticy Pastrane (Pastarnae) Juana de Pastrany* vydané také Valentimem Ferandesem de Moráviou již v roce 1497, je vyobrazena v centrální části scéna z vyučování - mistr obklopený svými studenty s knihami. (Obr.195) Pravděpodobně monarcha obklopený studujícími šlechtici nebo syny je vyobrazen i na titulní straně portugalského „slabikáře“ z počátku 16. století - *Cartinhy para esinhar ler* u níž není jistý rok vydání, ale vztah k manuelské éře napovídá vyobrazení armilární sféry na titulní straně. (Obr. 197)

V architektuře byla armilární sféra nejčastěji používanou dekorací zejména královských staveb. Tento Manuelův osobní emblém i symbol jeho královské moci se u dekorace portálů nebo oken objevoval často v páru – dvě sféry symbolizovaly krále a impérium a také nebeskou sféru a zkušenost světa. Jednalo se i o prezentaci duality materiální a duchovní. (Obr.154,179,210,218) Král Manuel byl v astrologickém znamení Blíženeček, proto mohlo zdvojení symbolů odkazovat i na tuto skutečnost, neboť ve dvojnásobku

---

⁸⁰⁵Ana Maria Alves, *Iconologia do poder real no período manuelino: A procura de uma linguagem perdida*, Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda, 1985, s. 21-22. Více k francouzským králům, kteří měli mít zázračnou moc v Marc Bloch, *Králové divotvůrci: studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci*, zejména ve Francii a Anglii, Praha, Argo, 2004.

⁸⁰⁶Damião de Góis, *Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel*, kniha 1, kap. 6., s. 6.

provedení či v páru byly vytvořeny i některé další symboly či postavy.⁸⁰⁷ Armilární sféra se objevuje ve všech koutech světa, kam Portugalci zamířili, jak na stavbách sakrálních,⁸⁰⁸ tak profánních, proto ji lze vnímat i jako symbol kolonizace a christianizace portugalského „světa“ na přelomu 15. a 16. století. S tím souvisí i vytvoření armilární sféry na padraões - tedy na kamenech, které označovaly území kolonizované Portugalci.

S definováním a potvrzením královské moci mělo souvztažnost i používání dvou erbů - portugalského království a štítu s křížem řádu Kristova. První z nich, erb portugalského království se sedmi hrady, je na dobových iluminacích a u tisků často znázorněn ve dvojici s armilární sférou, kdy erb je vlevo a armilární sféra vpravo. Takto je použil Valentim Fernandes de Moravia jak u titulní strany prvního dílu Ordenações manuelinas,⁸⁰⁹ tak u Grammatiky Pastrane, i u dalších tisků. (Obr.27,196) Oproti tomu v manuelské architektuře zaujímá u většiny staveb královský erb obvykle centrální pozici⁸¹⁰ a je doplněn korunou. Portugalský král ale nebyl korunován, v žádném středověkém dokumentu se také neobjevuje popis korunovace, proto byla sama koruna symbolem království či královského domu.⁸¹¹ (Obr. 128,141)

Definice královské moci se odrážela v atribuci krále coby zástupce božího na Zemi, hlavního vojenského velitele, suverénního vůdce v čele šlechtických rodů (linhagem) se všemi konotacemi soudními, právními, morálními i náboženskými, které byly s touto pozicí spojeny.⁸¹² U krále Manuela byla určitá „boží“ predestinace v jehodobě vnímána jako stěžejní vzhledem k osudovým okolnostem, které předcházely tomu, aby se stal portugalským vládcem. Dle kronikáře de Góise bylo toto předurčení dáno už jeho narozením v momentě, kdy probíhaly slavnosti Božího těla (31.5.1469), které vedly k tomu, že byl pojmenován Emanuel.⁸¹³ Manuel byl samotným papežem Juliem II. vynášen jako král David, nový velitel křesťanstva – David Lusitanorum.⁸¹⁴ K mesianistické úloze se cítil Manuel předurčen i kvůli svému jménu Emanuel, tedy jménu, které dal prorok Isaiáš dítěti, které porodí panna.⁸¹⁵ Pereira měl tento výklad i pro vegetabilní dekoraci průčelí „Tomarského okna“ (obr. 216), neboť interpretoval jeho výpovědní hodnotu ve spojení se třemi protagonisty: papežem, Manuelem a prorokem Izaiášem: „...Hle dívka počne a porodí syna a dá mu jméno Immanuel...“ „I vzejde proutek z pařezu Jišajova“..⁸¹⁶ kdy větve stromu či strom sám symbolizují Krista. Dalším z hlavních bodů manuelské ikonografie bylo i propojení řádu Kristova s Kristem a s královskou mocí Manuela, který byl velmistrem tohoto řádu, stejně jako jeho strýc Jindřich Mořeplavec. Toto spojení se odráželo také v častém užívání právě erbu řádu Kristova a výrazně se projevilo nejen v dekoraci exteriéru klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru, ale i u Torre de Belém. (Obr. 130, 212)

---

⁸⁰⁷ Paulo Pereira, A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura, Coimbra, Faculdade de Letras, Instituto de História da Arte, 1991, s. 90.

⁸⁰⁸ Armilární sféra zůstala zachována společně s centrálním manuelským portálem i u dnes již přestavěného klášterního kostela františkánů v Goe. Portál byl ponechán i po přebudování kostela na svém místě.

⁸⁰⁹ Lehčí tresty se ve středověku odehrávaly i u pranýře - v portugalštině zvaného pelourinho. V manuelském období byla na jejich sochařskou výzdobu použita i armilární sféra či královský erb.

⁸¹⁰ Ana Maria Alves, Iconologia do poder real no período manuelino, s. 26-29, Paulo Pereira, A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura, s. 97

⁸¹¹ Ana Maria Alves, Iconologia do poder real no período manuelino, s. 59

⁸¹² Ana Maria Alves, Iconologia do poder real no período manuelino, s.13.

⁸¹³ Damião de Góis, Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel, kniha 1, kap.4, s. 4-5. „E parece que houue em seu nascimento mysterio, porque hauia já algús dias que ha infante dona Beatriz sua mai andaua com dores, sem poder parir, & quis nosso Senhor alumeala em ho sancto Sacramento, chegando à porta das suas casas, per onde pasaua ha Procissas&por ho dia em que nasceo ser da inuocação do venerabile

Sám král byl nejčastěji sochařsky ztvárněn nebo vyobrazen na portálech, obrazech či v knihách. Několikrát byl vypořádán jako jeden ze Tří králů – mágů, například na retábulu Mistra Tří králů, který se nachází v lisabonském Muzeu de Arte Antiga nebo v muzeu v Torres Vedras. Vyobrazení krále jako mudrce je poměrně vzácné, může se také vázat k propagandě královské moci. Dalším možným výkladem je vztah k manuelské ideologii a k mesianismu, neboť vyjadřoval alespoň teoreticky Orient králů Mudrců - tedy Afriku a Asii, které se staly součástí portugalského dominia.⁸¹⁷ Manuel je také vypořádán se svojí rodinou na vitráži v klášteře v Batalhe či na obraze prezentujícím jeho třetí sňatek s královnou Leonorou. Král Manuel je také sochařsky ztvárněn společně se svojí manželkou Marií na západním portále kostela Panny Marie Belémské v Jeronýmském klášteře. Z knižních tisků je vyobrazen především na titulních stranách Ordenações manuelinas či na jeho vlastní Livro das Horas - Knize hodinek.

6.2 Emblematika královen

Kromě používání symbolů a emblémů výrazných mužských postav souvisejících s portugalskou historií je v manuelské ornamentalistice zastoupeno i umělecké ztvárnění a emblematika královen. I jejich portréty a osobní symboly jsou součástí dekorativní výzdoby, což souviselo s jejich postavením a výrazným působením ve veřejném životě. Svým způsobem je v tomto směru vypovídající i vyhotovení erbů dcer (a synů), kterými

---

Sacramento, lhe posarão nome Emanuel, o qual nome he ha dos grandes do Senhor Deos, cujo festa se celebraua naquelle dia, em que se aprouue dar este Principe á vida deste mundo pera seu sancto nome ser tam exalçado, & glorificado quomo ao presente he per todo universo, onde per meo, industria, & depeia deste magnanismo Rei ha nação Portuguesa per armas ou per amor pode penetrar.“ Zde je důležitou zmínka - per amor - to poukazuje na to, že o sňatcích mezi portugalskými dobyteli a domorodkyněmi v nových zemích kvůli posílení pouta krve, které povolil Alfonso de Albuquerque, musel Góis vědět a byla tedy všeobecně známá a přijímaná jako součást kolonizační politiky.

⁸¹⁴ Paulo Pereira, A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura, s. 86. Na konci 15. století se s blížícím se koncem pŕmilénia v židovských textech objevovalo očekávání Mesiáše, syna Davidova a vzniku Království božího na zemi. Toto téma převzali konvertité a rovněž španělští křesťanští autoři. Ti ale viděli vyvoleného, který pomůže nastolit Boží království, jenž by mohl obnovit Jeruzalém, porazit muslimy i Turky a donutit konvertovat zbývající židy v králi Ferdinandovi Aragonském. Určité mesianistické tendence měl i Kryštof Kolumbus, který se považoval za člověka vyvoleného Bohem, aby pro lidstvo objevil svět. David Abulafia, The discovery of mankind: Atlantic encounters in the age of Columbus. New Haven and London, Yale University Press, 2008, s. 13. Toto dobové smýšlení se přirozeně projevilo i v Portugalsku, kde se za krále vyvoleného Bohem k šíření křesťanství považoval král Manuel. Člověkem, který v podstatě ve své osobě zhmotnil myšlenky krále Manuela na christianizaci (nejen) portugalského asijského světa, a jenž se stal i vzhledem ke svému kultu nejvýznamnější postavou nerozlučně spojenou s portugalským šířením křesťanství byl František Xaverský, který zahynul na misionářské cestě a posléze byl pohřben ve Staré Goe. Tam se jeho hrob stal jedním z největších křesťanských poutních míst v Asii.

⁸¹⁵ Paulo Pereira, Do modo gótico ao Manuelino (séculos XV-XVI), s. 130-131.

⁸¹⁶ Paulo Pereira, De aurea aetate. O coro do Convento de Cristo em Tomar e a simbolica manuelina, Lisboa, IPPAR, 2003, s. 81, Bible, Izaiáš, 7,14, 11,1-2.

⁸¹⁷ Vládcí Evropy nově objevených a kolonizovaných krajin také ne vždy znali panovnické tituly používané v Evropě, proto velikost a mocnost evropských panovníků určovali i dle síly a rozlohy země, kterou prezentovali svým titulem. Tento rozdíl byl vyjádřen proklamováním krále Jana II. „Viva o Rei do Mundo“ a krále Manuela „O grande cavaleiro dos Mares“. Ana Maria Alves, Iconologia do Poder, s. 46-49. Také Pedro Dias, Os portais manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos, s. 168.

nechal král Manuel obklopit královský znak v Erbovním sále v královském paláci v Sintře. (Obr.107b)

První Manuelova manželka Isabela byla portugalskou královnou příliš krátce na to, aby mohla být její emblematika výrazněji zachycena v sochařském ztvárnění. Její erb se však dochoval na portálu farního kostela svatého Jana Křtitele (João Batisty) v Tomaru. Tento kostel začal být přestavován v roce 1467, když se stal po smrti Jindřicha Mořeplavce guvernérem řádu Kristova D. Fernando, Manuelův otec. Na počátku Manuelovy vlády byl tento původně románský kostel prakticky přebudován. Chrám, který již nese rysy manuelských staveb jak v interiéru, tak v exteriéru, byl dokončen v roce 1510. A právě v tomto kostele byl pravděpodobně i poprvé použit na svorníku v presbytáři symbol krále Manuela, armilární sféra. Ornamentalistiku stylu v interiéru dokreslují jemné provazcovité pruty, které jsou zajímavou dekorací západních svazkovitých pilířů oddělujících prostor hlavní lodi. Nápadnou manuelskou dekoraci má i hlavní portál, ale erb královny Isabely byl použit u pravděpodobně dříve vyhotoveného severního portálu, který se datuje do let 1497-1498. Její erb s korunou je umístěn v pravém horním poli a jedná se o erb se znaky Portugalska, Kastilie a Aragonie společně s větví granátového jablka i s plodem, což byl symbol dobyté Granady.⁸¹⁸ Zároveň se jednalo i o symbol dědičky Peninsuly, granátovník je znázorněn i na průčelí Colégia San Gregória ve Valladolidu.

Královna Marie, druhá Manuelova manželka a dcera katolických Veličenstev, bývá zpodobněna, stejně jako její emblém, v páru se svým manželem či jeho symboly. Její podobizna je tak vyhotovena v medailonu společně s medailonem s vyobrazením Manuela v orámování vstupního jižního portálu klášterního kostela Panny Marie v Belému. Podstatně výraznější postavou je socha Marie společně s Manuelem na portálu západním, bočním, který je datovaný do roku 1517 (Obr.198) Ten zřejmě v základu navrhl ještě mistr Boytaca, navázal na něj João de Castilho a vyhotovení je dílem také Nicolaua Chanterena.⁸¹⁹ Jeho ideový program doplňuje symboliku a schéma hlavního jižního portálu. (Obr.54) Horní plán zleva ukazuje scénu Zvěstování, ve středovém, již renesančním miniportálku, je svatá rodina se dvěma modlícími se anděly, kterou doplňuje scéna Klanění Tří králů. Andělé jsou umístěni na spojnici hlavního portálu a horního miniportálku a společně drží královský erb. Nejvýraznějšími postavami jsou král Manuel a jeho druhá manželka Marie, společně se svými patrony, svatým Jeronýmem a svatým Janem Křtitelem.⁸²⁰ Emblémy královských manželů - armilární sféru a liliový stonek, emblém Marie - drží andělé na konzolách pod jejich nohama. Ve spodním plánu portálu jsou sochy evangelistů, kteří nejsou znázorněni na hlavním portále. Ve vnějším výjevu je pravděpodobně svatý Petr, svatý Pavel a svatý Jakub. Další postavy na portále jsou spojeny s historií místa - jedná se o svatého Vincenta, patrona Lisabonu a infanta Fernanda, „svatého infanta“, který zemřel v marockém zajetí, a stal se jedním z hrdinů portugalské námořní expanze v 15. století.⁸²¹

---

⁸¹⁸ Paulo Pereira, A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura, s. 88-89.

⁸¹⁹ Pedro Dias, Os portais manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos, s.147-148.

⁸²⁰ Kronikář João de Barros ještě v roce 1551 obdivoval, že král Manuel nechal vytvořit svou sochu na vedlejším portále a na hlavním portále nechal vytvořit sochu Jindřicha Mořeplavce. Objevily se také názory, že socha jeho manželky na západním portále nepředstavuje Marii, ale až třetí Manuelovu manželku, královnu Leonoru. Tomu ale neodpovídají osobní znaky a symboly. Pedro Dias, Os portais manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos, s. 163-168. Pereira typologicky odkazoval na španělskou tradici panteonů a na panteon v klášteře Miraflores. Paulo Pereira, Mosteiro dos Jerónimos, s. 67.

⁸²¹ Pedro Dias, Os portais manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos, s. 172.

V osobním emblému královny Marie je jasně patrná mariánská symbolika, neboť jej představují stonky lilií. Její symbol je znázorněn na konzole přípory klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru, také se několikrát opakuje v ambitu Jeronýmského kláštera v Belému. Bývá doplněn korunovaným písmenem M a také armilární sférou, což mohlo symbolizovat součást ideové linie Ježíš Imanuel/král Manuel - Panna Marie/královna Marie.⁸²² (Obr. 199, 200)

Královna Leonora, která byla sestrou krále Manuela a manželkou krále Jana II., si vybrala za osobní emblém rybářskou síť, která podobně jako její osobní heslo „Pela Ley e pela Grey(i)“ („Pro zákon a pro národ ve smyslu pro lid“) vystihovalo její krutý osud, když přišla tragickou událostí o jediného syna, její bratr zahynul kvůli úkladům, které strojil proti jejímu manželovi, stejně tak byl odsouzen její švagr.⁸²³ Emblém sítě bývá vyhotoven v páru s osobním emblémem jejího muže, kterým byl pelikán, jak v architektuře, tak u inkunáblí. Oba znaky byly vytvořeny například na svornících v klenbě kostela Nossa Senhora de Pópulo v Caldas da Rainha, stejně jako v pohřební kapli v Batalhe, která byla vytavěna v Nedokončené kapli pro jejich rodinu. (Obr.203) Také ve Vita Christi, který vydal Valentim Fernandes de Morávia společně s Mikulášem Saským v roce 1495, jsou oba symboly - síť a pelikán uvedeny v páru, v knize je vyobrazen i královský pár, jak se modlí nad otevřenými knihami a vzhlížící ke scéně Ukřižování. (Obr.18) Po smrti Jana II. se objevuje královnin emblém buď samostatně nebo s armilární sférou. Oba znaky jsou například na titulní straně Autos dos Apostolos z roku 1505, kde je „královnina“ síť umístěna vpravo, vlevo je armilární sféra a centrální pozici zaujímá portugalský erb s korunou. U kláštera Matky boží (Madre de Deus), jenž královna založila, byla síť použita v dekoraci individuálně, je však jasně patrná na vyobrazení průčelí klášterního kostela na retábulu sv. Auty, který byl umístěn v klášterním kostele. (Obr.201) I po neomanuelské přestavbě kláštera je síť vytvořena společně s pelikánem v průčelí, kde doplňuje neomanuelský portál. (Obr.202)

6.3 Ornamentální dekor odkazující k historii

Během období vlády krále Manuela došlo ke zrození mýtu původu,⁸²⁴ který odkazoval ke vzniku státu ve smyslu jednoty politické a administrativní. Bylo to důležité kvůli ideologické legitimizaci jeho dynastické moci. Král Manuel na počátku nové éry portugalského státu, podobně jako zakladatel portugalského království Alfons Jindřich. I první portugalský král rozšiřoval křesťanskou říši, došlo tedy k hledání mýtických horizontů ve fyzickém prostoru nově dobývaných kontinentů. Zároveň se tento mýtus dotýkal i portugalské společnosti, její hierarchizace a potvrzení vladaře jako vrchního soudce v heraldice či v literatuře, což je evidentní například v Sintře, v Erbovním sále,⁸²⁵ či v nově aktualizované knize Livro das linhagens novas, zvané Nobiliário, kterou sepsal Damião de Góis.

Historické vazby portugalských králů na Alfonse VI. a Toledo byly živé i v 16. století, neboť Garcia Resende zmiňoval starou kroniku a v ní uvedenou historii o původu

---

⁸²² Paulo Pereira, Do modo gótico ao Manuelino, s. 130-131.

⁸²³ Joaquim de Vasconcelos, Arte religiosa em Portugal, část 1., s. 241.

⁸²⁴ Tento termín používá Paulo Pereira, A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura, s. 99.

⁸²⁵ Damião de Góis, Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel, kniha 4, s. 36.

související s králem Alfonsem VI., který si po získání Toleda vzal za ženu Maurku Zaidu, s níž měl syna Sancha. Poté měl další manželku, Ximenu Munoz. Ta mu porodila dvě dcery infantku Elvíru a infantku Teresu, jenž si vzala vévodu Jindřicha (Burgundského). Společně měli syna Alfonse Jindřicha,⁸²⁶ který svého syna, pojmenoval rovněž Sancho. Jedním ze skutečných předků portugalských králů byl právě Alfons VI., který měl za ženu dceru sevillského emíra Zaidu, jejichž syn Sancho se měl stát jeho dědicem. Jeho nevlastní sestře a své dceři Therese a jejímu manželovi Jindřichovi Burgundskému daroval Portugalské hrabství, což byl základ budoucího Portugalského království. Jejich syn Alfons Jindřich se stal prvním portugalským králem. Král vzdělanec, Alfons X. - El Sabio, byl nejen podporovatelem toledského překladatelského centra, ale také sepsal první univerzitní zákony. Jednalo se zároveň o děda krále Dinise, který založil první portugalskou univerzitu, a sepsal její statuta. Odkazem na tyto rodové vazby mohlo být i vytváření mudéjárské dekorace u královských paláců, jež by mohlo souviset i se zlatou érou hispano-arabské konkvencie, o níž se v různé míře zasloužili i předkové portugalských králů.

Vznik literárních i architektonických děl zdůrazňujících genealogii byl důležitý rovněž pro symbolické upevnění centralizované moci v rukou krále, aby byl definován jako jediný vládce.⁸²⁷ Součástí této určité propagace historické „pradávnosti“ a potvrzení legitimacy Manuelovy vlády byla i *Chronica do Emperador Clarimundo* (Kronika císaře Clarimunda, *Chronica do Emperador Clarimundo, donde os reis de Portugal defencem, tirada da linguagem ungara em a nossa portugueza, dirigida ao esclarecido principe D. João, filho do mui poderoso rei D. Manoel*, 1522) o mýtickém počátku rodu krále Manuela,⁸²⁸ kterou sepsal João de Barros typickou formou rytířského románu používanou již od dob veršovaných artušovských legend Chrétiena de Troyes (cca 1135-cca 1181). I

---

⁸²⁶ Antonio Caetano de Sousa, *Provas da historia geneneral de casa real portuguesa*, s. 4, „Quando fue muerto el Rey D. Sancho en Camora tornose para la tierra el Rey Don Alfonso su hermano, que era en Toledo, y sue Rey de Castilla, y conquiria Toledo de Moros, y tomó muger Mora, que se dezia la Zaida, sobrina de Aben Aben Alfaga, y uvo en ella un fijo, el que dixeron Don Sancho, y por sobrenombre dixeronlo Sancho Alfonso, y despues lo mataron Moros en la batalla de Ucles. Y despues uvo este Rey otra muger, que uvo nombre Ximena Munoz, e uvo en ella dos fijas, y la Infanta Dona Elvira, y la Infanta Dona Tareja. Caso la Infanta Dona Tareja con el Conde Don Henrique, y uvieron fijo al Rey Don Alfonso de Portugal.“

⁸²⁷ Manuel měl jistě v živé paměti odboje šlechty a vysoce postavených církevních představitelů proti svému strýci, královi Janovi II., na nichž se podílel i jeho bratr Diogo, čtvrtý vévoda z Viseu, které skončily rodinnou tragédií, jak vylíčil ve svém popisu těchto událostí i Nicolau de Popielovo, jenž popsal zoufalství královny Leonory po těchto událostech. Více například Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, s.124-125, také Nicolau de Popielovo (Nicolas von Popplau) *Año 1484*, s. 36-37. Vzhledem k tomu, že Manuel nebyl přímým dědicem království, tak si musel být vědom nutnosti centralizované politiky a zároveň veškerého možného pozdně středověkého „self promotion“ podporující jeho osobu jako jediného právoplatného nástupce na základě legitimity a genealogických vazeb s odkazy na nejvýznamnější portugalské krále. Ty jsou jasně čitelné nejen v literatuře, což byl díky knihtisku poměrně nový dostupný nástroj, ale i v architektuře, jak už bylo uvedeno, či ve výtvarném umění. Manuel byl poměrně úspěšný i ve vnitřní politice, v dosud prostudovaných materiálech nebyly uvedeny odboje šlechticů, ani levobočka Jana II., Jorge de Lancaster byl zapojen do nejvyšších státních funkcí. Pouze syn Jan, budoucí král Jan III., měl neshody s otcem kvůli jeho třetímu sňatku s Leonorou Habsburskou, neboť se původně vyjednával sňatek mezi ním a Leonorou, další možný problém byly dědické nároky Leonořiných dětí. S jediným potomkem z tohoto sňatku, nevlastní sestrou Marii, však měl Jan III. dle dostupných pramenů poměrně vynikající vztahy.

⁸²⁸ Vytváření rodových pověstí a příběhů s nadpřirozenými bytostmi či magickými, iracionálními prvky bylo součástí rodové mytologie prezentované středověkými i novověkými šlechtickými a panovnickými rody, což mělo dokládat jejich starobylost a urozenost. Poněkud časově starší rodovou pověst o pramati Lucemburků - Meluzině analyzoval Martin Nejedlý, *Středověký mýtus o Meluzině a rodová pověst Lucemburků*, Praha, Scriptorium, 2007, především s. 341-368. Mytologii některých českých rodů na počátku novověku zmínil také Petr Maťa, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, s. 91-93.

přesto, že byla dedikována především Janovi III. a poprvé byla vydána v roce 1522, podněty k jejímu sepsání byly dílem krále Manuela. Tato „pseudokronika“ byla napsána ještě před královou smrtí, během osmi měsíců v roce 1520, a João de Barros četl Manuelovi části manuskriptu. Tomu se tento román velmi líbil, a podpořil Barrosa v sepsání jiného jeho díla, které popisuje portugalské cesty a dobrodružství v Asii (*Livros da Asia*). Velmi komplikovaný děj Kroniky císaře Clarimunda pojednává o dobrodružstvích císaře Clarimunda, fiktivního předka Jindřicha Burgundského, který byl otcem prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. Objevují se v něm veškeré atributy žánru - křesťanské postavy, biblické náměty, boje proti nevěřícím i mezi samotnými rytíři, do života postav zasahují nadpřirozené postavy - obři, čarodějnice a hrdinové s nimi bojují, nechybí ani magické činy, předměty i proroctví o slávě země.⁸²⁹

Sepsání „Kroniky“ souviselo také s formami prezentace rodových vazeb, zejména s tzv. „genealogickými stromy portugalských králů“.⁸³⁰ Tento manuskript vytvořil Simão de Bening pravděpodobně ve spolupráci s Antóniem de Hollanda na základě objednávky Damiãa de Góise, kterou mu zadal infant Fernando, syn krále Manuela. Dnes se nachází manuskript s 13 listy v britské Národní knihovně pod signaturou Add MS 12531. V obsahu obou uvedených prací se projeví i rodové vazby na císařskou rodinu a na Německo, které byly aktuální od druhé poloviny 15. století, kdy proběhl sňatek císaře Fridricha III. a Leonory Portugalské. Na listu č. 10r, jenž je poslední dokončený, jsou zachyceni Jan I. a Filipa Lancasterská se svými potomky a jejich dětmi. Na odděleném pravém okraji je kromě dalších manželů portugalských infantek vyobrazen právě důstojný císař Fridrich III. s říšským jablkem a korunou a shlížející císařovna Leonora. Tato větev rodu má na miniatuře jako poslední výhonek uvedeného císaře Maxmiliána I. s manželkou. (Obr. 222)

V Clarimundově „kronice“ je zase jednou z postav příběhu dvorní dáma dony Beatriz, matky krále Manuela, která se provdala za německého („Alemam“) rytíře jménem Jos Dutra, jenž se díky sňatku stal velitelem - kapitánem azorského ostrova Faial. Společně měli spoustu dětí a osídlili tento ostrov dohromady s dalšími Němci, které kapitán pozval, a proto se na ostrově Faial hodně mluvilo jejich vlastním jazykem, němčinou.⁸³¹ Také jiná z postav v této „kronice“, šlechtična Cintra, která založila sídlo v Colares, a její synové v Sintře, tedy v místě, kde bylo tradiční letní sídlo portugalských králů, byla původem z Německa.⁸³² V románu o původu portugalských králů se tak věrně odráželo další, aktuální, propojení portugalské vládnoucí dynastie s císařskou dynastií Habsburků, neboť král Manuel si vzal v roce 1518 za třetí ženu vnučku císaře Maxmiliána I., Leonoru Habsburskou (1498-1558). Manuel také v posledních letech života udržoval vřelý vztah s císařovou sestrou a svou sestřenicí Kunhutou Rakouskou (Kunigunde von Österreich, 1465-1520), jak vyplývá ze vzájemné korespondence.⁸³³ V Clarimundově „kronice“ ale

---

⁸²⁹João de Barros, *Chronica do Emperador Clarimundo*, Lisboa, Officina de Francisco da Silva, 1742, také Boxer, Charles, Ralph, *João de Barros, Portuguese Humanist and Historian of Asia*, s. 38-40.

⁸³⁰*Chronica do Emperador Clarimundo* byla sepsána 1520 a její první vydání v roce 1522, stejně jako druhé vydání z roku 1555 má na úvod vyobrazen genealogický strom vedoucí ke králi Manuelovi. Až u třetího vydání z roku 1601 je na titulní straně zachycen osamělý rytíř na koni, což by bylo příznačnější pro rytířské romány. Více rozvedl Barrosovu kroniku v rámci charakteristiky žánru i dobovém portugalském literárním kontextu Jorge Osório, *Um „género“ menosprezado: a narrativa de cavalaria do séc. XVI*, Mátthesis, Viseu, 10/2001, s. 9-34.

⁸³¹João de Barros, *Chronica do Emperador Clarimundo*, 3 díl, s. 16-17

⁸³²João de Barros, *Chronica do Emperador Clarimundo*, 3. díl, s. 19-38.

⁸³³Jeden z dopisů Manuela I. Kunhutě je uchován v Bavorském státním archivu v Mnichově. Jedná se o kondolenci, kterou poslal Manuel Kunhutě po smrti jejího bratra, císaře Maxmiliána. Dopis byl napsán latinsky (nepoužívali portugalštinu) v Évoře, 30. 6. 1519, během tohoto roku došlo k vzájemné výměně 4

bylo popsáno také další, „mýtické“ propojení předků portugalských králů s vládnoucím rodem ve střední Evropě. To vycházelo z tradiční portugalské pozdně středověké teze o maďarském původu portugalských králů po otcově linii.⁸³⁴ „Mýtický“ císař Clarimundo byl dle tohoto mýtu synem francouzské princezny a maďarského krále Adriana, kteří žili v Budě. A jak je uvedeno již v samotném titulu, u pseudokroniky se mělo jednat o „překlad“ z maďarštiny, což napsal Barros také v tištěném úvodu knihy v dedikci Janovi III.⁸³⁵

I kvůli symbolické historické návaznosti nechal Manuel vytvořit nové náhrobky králů Alfonse Jindřicha a Sancha I. v klášteře Santa Cruz v Coimbre, na nichž jsou vyhotoveny kromě výrazné vegetabilní dekorace i královský erb s korunou, armilární sféra a kříž řádu Kristova. (Obr. 204) Ty mohou být interpretovány vzhledem k mýtu původu takto: královský znak s korunou prezentuje prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha, kterému náleží jako zakladateli portugalského království, kříž řádu Kristova může symbolizovat nejen Jindřicha Mořeplavce, ale také krále Dinise, který se zasloužil o vznik řádu Kristova. Doplňuje je armilární sféra, emblém krále Manuela, jenž navazoval na dílo všech z nich. Dokresluje to i nápis Emanuel.Rex.Portugal/ Emanuell.primus.rex, který zdůrazňoval, že Manuel byl prvním portugalským králem tohoto jména.⁸³⁶

Další postavou, která Manuela obrazně propojovala se slavnou minulostí, byl infant Jindřich Mořeplavec. Jeho socha je umístěna na dělicím sloupku jižního portálu do nejvýznamnějšího chrámu v království, v Jeronýmském klášteře v Belému. Jednalo se o čestné místo, které bylo obvykle vyhrazeno světcům. Jindřich Mořeplavec tak byl symbolicky zpodobněn na místě, které je spojené s jeho odkazem průkopníka a zaštitovatele námořních plaveb, na místě, kde nechal vybudovat právě on první kapli, jež sloužila k modlitbě námořníkům vydávajícím se do neznámých končin. (Obr.205) Manuelův syn Jan III. za své vlády pokračoval v tradici oslavy velkoleposti původu - nechal například vytvořit kroniky portugalských králů humanistou Damiãem de Góisem po roce 1530. Gil Vicente sepsal divadelní hru o narození Jezulátka, v níž byla symbolicky přesunuta adorace prosincová na červen, kdy se narodil „dědic Lusitanie“ - král Jan III.⁸³⁷

6.4 Mýtická a biblická místa

Do manuelina se přirozeně promítla i symbolická návaznost na biblická či mýtická místa, která souvisela s křesťanstvím. Jednalo se především o Nebeský (Nový) Jeruzalém,

---

dopisů. München, Bayerisches Hauptstaatsarchiv Kloster Püttrichhaus Urkunden (1356-1716), charter č.74. Více ke Kunhutě a její korespondenci s králem Manuelem viz také Karina Graf, Kunigunde, Erzherzogin von Österreich und Herzogin von Bayern-München (1465-1520) - Eine Biographie, Universität Manheim, disertační práce obhájena v roce 2000.

⁸³⁴Jorge Osório, Um „género“ menosprezado: a narrativa de cavalaria do séc. XVI, s. 9-34.

⁸³⁵João de Barros, Chronica do Emperador Clarimundo, předmluva. Pro tento typ románu bylo taktéž typické právě „nalezení“ či „překlad“ z nějakého cizího jazyka.

⁸³⁶Paulo Pereira, A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura, s. 108.

⁸³⁷Jorge Osório, Um „género“ menosprezado: a narrativa de cavalaria do séc. XVI, s. 9-34. Ve hrách Gila Vicenta jsou zastoupeny postavy z portugalských dějin, postavy biblické, například Tři králové či Adam a Eva nebo apoštolové, rovněž se objevují obyvatelé jiných kontinentů či židé nebo mniši, což částečně koresponduje i s postavami znázorňovanými v manuelské dekoraci. Vicente nepsal pouze oslavné hry, ale rovněž značně kritické, proto došlo k jejich zakázání inkvizicí. António José Saraiva, Oskar Lopes, História da literatura portuguesa, s. 189-192, také podrobněji k postavám jeho děl Paul Teyssier, Gil Vicente. O autor e a obra, s. 119-126.

což bylo téma, které bylo živé po celý středověk, či o odkaz k místům spojeným s prvními křesťanskými králi jako bylo město Konstantinopol. Středověcí panovníci také hledali mýtickou říši tzv. kněze Jana. Králi Manuelovi a jeho šlechticům účastnícím se zámořských plaveb se doslova zhmotnilo toto mýtické křesťanské království na Východě, neboť ho našli a někteří z nich i osobně navštívili v Etiopii.

6.4.1 Jeruzalém a Šalamounův chrám

Obraz Jeruzaléma měl darovat císař Maxmilián královně Leonoře pro její klášter Madre de Deus. Jedná se o dílo neznámého vlámského autora, jež bylo vytvořeno pravděpodobně v letech 1509-1517. Je na něm znázorněn idealizovaný Jeruzalém s pašijovým cyklem Ježíše Krista. V centrální pozici je ve městě umístěn Šalamounův chrám. Královna Leonora je vyobrazena v popředí, v oděvu klarisek, jak medituje s otevřenou knihou. Proto se předpokládá, že byl obraz doručen nedokončený, s bílým prostorem pro doplnění postavy královně.⁸³⁸

V architektuře odkazuje symbolicky k Novému Jeruzalému především opevněný klášter řádu Kristova v Tomaru, vzhledem k souvislosti mezi templáři a jejich portugalským následnickým řádem Kristovým. A této návaznosti si musel být král Manuel vědom při přestavbě kláštera. Polygonální rotunda prošla úpravami především v rámci sochařské výzdoby a výmalby, kdy byl vytvořen nový ikonografický program tohoto místa.⁸³⁹ Jedna špaleta okna bývalé rotundy je pokryta drobnými kamennými větvemi stromu Jesse s jemným platereským a mudejářským vyhotovením, což je součástí Manuelovy dynastické a mesianistické symboliky prezentované v této rotundě. Ta se promítla i do nástěnných maleb na stropě rotundy, kde se objevuje několik manuelských motivů.

V některých polích jsou na podkladu královské červené barvy namalovány stříbřitě propojené čtyřlísté kružby, na nichž jsou „zavěšeny“ erby či do nich vloženy armilární sféry nebo kříže řádu Kristova, leckdy i s vlastními štítonoši. Některé z těchto kružeb jsou svázány provazem, což opakuje motiv používaný v manuelském mikroarchitektonickém detailu, kde se promítl například ve svazování žeber, obvazování konzol, erbů, atd. V dalších polích jsou namalovány podstatně rozvolněnější plaménkové kružby, které připomínají opět větve stromu Jesse opět s provlečením částí větví provazy. Ty tvoří smyčky, ve kterých jsou například párek opic makaků a párek holubů, představující dobro. V poli klenby, kde jsou znázorněny opice, je namalován bájný tvor držící celou kompozici. Ten představuje protiklad k dobrému, tedy zlo. I tento motiv postavy držící celou kompozici byl několikrát zopakován v manuelinské dekoraci, avšak povětšinou s postavou atlanta či námořníka. Ten byl dvakrát byl vytvořen i přímo zde, v dekoraci klášterního kostela, ale v exteriéru - u oken západního a jižního průčelí, jak bude blíže specifikováno. Další dvě pole tvoří propletenec čtyřcípých a plaménkových kružeb s osekanými větvemi suchého stromu. (Obr.207)

Součástí dekorace vnitřního, odděleného prostoru rotundy je na jednotlivých stěnách oktogonu namalovaný pašijový cyklus. Dělicím prvkem je římsa v podobě naturalistického

---

⁸³⁸ Joaquim de Vasconcelos, *Arte religiosa em Portugal*, část 1., s. 242, také Carneiro de Sousa, Ivo, *A rainha D. Leonor e a experiência espiritual das clarissas coletinas do mosteiro da Madre de Deus de Lisboa (1509-1525)*, in: *Via spiritus*, *Revista de História da Espiritualidade e do sentimento religioso*, č. 1/1994, s. 23-52.

⁸³⁹ Paulo Pereira, *De aurea aetate*, s. 23.

ztvárnění motivu, který je užit i v exteriéru chrámu, na opasku obkružujícího jednu z nárožních věží klášterního kostela. Což ukazuje na jasnou myšlenkovou provázanost, které si byl vědom sochař či stavitel, jímž mohl být Diego de Arruda či João de Castilho. Výzdoba oblouků oktogonu opět odkazuje na platereskí práci kameníků a kromě naturalisticky provedených listů zahrnuje i nejrůznější postavy. Dle Pereiry je další promítnutou ideou do dekorace tohoto prostoru obraz světa lidského a nadpřirozeného, světa nebeského a pozemského, kdy sošky páru divého muže a ženy mohou představovat primitivní potomky Adama.⁸⁴⁰ Další sochařská výzdoba rotundy je spojena s především s proroky a postavami Starého zákona, což opět vytváří ideologicky kompletní celek.

6.4.2 Říše kněze Jana

O této legendární říši se ve středověké Evropě věřilo, že skutečně existuje, neboť se od 12. století šířily údajné dopisy kněze Jana, podle nichž byla kdesi na Východě křesťanská říše, která měla v čele kněze Jana. Byla umístována nejprve do oblasti Asie, později do Afriky. Na jih od Egypta, do míst, kde pramení Nil, byla tato říše zasazována ve většině textů již v první polovině 15. století, jak zaznamenal například flanderský šlechtic a cestovatel Guillebert de Lannoy. Ten se ještě do této říše nedostal, neboť jak uvedl ve svých zápiscích z cest do Egypta a Sýrie v roce 1422: „...je třeba vědět, že sultán nedovolí žádnému křesťanovi, aby pronikl do Indie ke knězi Janovi, ani po Rudém moři ani po řece Nil. Bojí se totiž, že by křesťané přiměli kněze Jana k odstavení řeky nebo že by sultánovi nějak jinak uškodili, jelikož tamní křesťané a kněz Jan často vedou válku proti němu...“⁸⁴¹

O necelé století později již byla situace díky portugalským námořním objevům zcela odlišná. A propojení křesťanských říší evropského Západu a Východu, zahrnujícím i Říši kněze Jana bylo i jedním z cílů krále Manuela. Již v Goe se setkal místodržící Albuquerque s údajným vyslancem kněze Jana, který se jmenoval Mateus, jenž měl být bratrem habešského patriarchy. Předal místodržícímu listy od kněze Jana pro krále Manuela, domlouvali také možné sňatky mezi potomky krále Manuela a habešského patriarchy. Tento vyslanec navštívil i krále Manuela v Lisabonu v roce 1514. Ke knězi Janovi bylo vysláno nejen poselstvo, ale i lodě s cennými dary zahrnujícími vzácné tisky s křesťanskými texty. Jak je uvedeno ve *Zprávě o zemi kněze Jana* (Verdadeira informação das Terras de Preste João das Indias), vydané poprvé v Lisabonu v roce 1542 (Obr.220), zpočátku Mateusovi nikdo nevěřil, odkud pochází, a tak se vydala výprava portugalských šlechticů právě do země kněze Jana. Podrobné údaje o cestě touto zemí se týkají nejen fungování různých křesťanských klášterů, zvyků, měst, ale i staveb. Autor spisu, Francisco Alvares, například popsal kostely a domy, u nichž i uváděl, zda jsou či nejsou zaklenuté. Ve městě Aquaxumo, jež umístil u pramenů Nilu, zmínil domy, které měly strop tvořený stejným typem „oblouků“⁸⁴² jako byly v domě s pokladnicí královny ze Sáby, která v tomto městě žila. Zároveň Alvares uvedl o Aquaxumu, že se tam nacházelo nejstarší sídlo

---

⁸⁴⁰ Paulo Pereira, A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura, s. 132.

⁸⁴¹ Guillebert de Lannoy, Jaroslav Svátek, Cesty a poselstva, in: Pavel Soukup, a kol., Guillebert de Lannoy. Cesty a poselstva, Praha, Centrum mediévistických studií, 2009, s.131-232.

⁸⁴² Alvares ji popsal jako tvořenou „oblouky“, a tak by se mohlo jednat o valenou klenbu. Neb jako „abobada“ - klenba popsal na jiném místě pravděpodobně klenbu připomínající křížovou, která mu byla bližší a tedy ji lépe znal. Francisco Alvares, Verdadeira informação das Terras de Preste João das Indias, Lisboa, Imprensa Nacional, 1889, s. 39-41.

křesťanské církve v Etiopii. Podrobněji zmínil i kostel, který měl být nejstarším křesťanským chrámem v zemi.⁸⁴³

6.4.3 Konstantinopol a Byzanc

Odkaz na Konstantinopol a Byzanc byl silný v souvislosti křížovými výpravami a také se všemi romancemi s nimi spojenými. Velmi průkazný vliv byl u řádu Kristova, který byl schválen v roce 1319 jako portugalský nástupnický řád Templářů. Nejstarší prezentace jejich znaku je z roku 1321.⁸⁴⁴ Křížové tažení bylo také jednou z motivací k námořní expanzi na přelomu 15. a 16. století, což se promítlo i do manuelské symboliky. Ideologický program spojený s Byzantskou říší se promítl i do výzdoby tomby prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha, kde je vyhotovena postava císaře Konstantina, který obnovil v Jeruzalému křesťanství, tak i postava jeho matky sv. Heleny.⁸⁴⁵ Návaznost je zřejmá, Alfons Jindřich započal portugalskou reconquistu, Manuel se v tomto směru cítil jeho nástupcem v roli vladaře šířícího křesťanství v nově objevených a v dobytých zemích.

6.5 Vybrané biblické postavy

Hlavní místo mezi biblickými postavami, používanými pro sochařskou výzdobu nebo v drobném architektonickém detailu v manuelském období zaujímá Panna Marie, která je patronkou portugalského národa. Zpravidla je obklopena starozákonnými postavami, především proroky, případně ji zejména portálech doplňují otcové patristi nebo evangelisté a další osobnosti spojené s církevními dějinami uplynulého období, jak doloží popis vybraných portálů či staveb. Ve znázorňovaném ikonologickém programu jsou přirozeně zastoupeni i portugalští světcí.

Panna Marie s Ježíškem je centrální postavou jižního portálu v průčelí hlavní manuelské sakrální stavby, kostela Jeronýmského kláštera v Belému. Je nazývána „*Nossa Senhora dos Reis*“ (Naše Paní králů), *Santa Maria de Belém* (Panna Marie Belémská) nebo *Nossa Senhora de Estrela* (Naše Paní hvězdná), což odpovídá jejímu významu pro portugalské dějiny, kdy se pod jejím jménem odehrála nejen vítězná bitva budoucího Jana I. v roce 1385, byla dobyta Ceuta v roce 1415, ale také proběhly hlavní portugalské námořní objevy Vasca da Gamy či Álvara Cabrala. Zároveň zde byla představena Panna Marie s malým Ježíškem symbolicky pro lid celého světa, vždyť základní kámen stavby byl položen 6. ledna, tedy na den „Tří králů“ či mudrců z „celého světa“, kteří se mu přišli poklonit. Současně byla v manuelské době živá myšlenka propojení křesťanských říší na

---

⁸⁴³ Více k zemi kněze Jana také v *Comentários do grande Afonso de Albuquerque capitão geral, que foi das Indias Orientaes em tempo muito poderoso Rey D. Manuel, o primeiro deste nome*, část III., Lisboa, Regia Officina, 1774, s. 273-275. Také Francisco Alvares, *Verdadeira informação das Terras de Preste João das Indias*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1889, s. 39-41., Více Martin Nejedlý, *Spisy středověkých cestovatelů jako podnět k „poutím mimo vyšlapané stezky“*, in: Pavel Soukup, a kol., *Guillebert de Lannoy. Cesty a poselstva*, Praha, Centrum mediévistických studií, 2009, s. 101-130.

⁸⁴⁴ Paulo Pereira, *A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura*, s. 105

⁸⁴⁵ Paulo Pereira, *A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura*, s. 107.

Západě s mýtickou říší kněze Jana na Východě, proto Panny Marie Belémská připomínala i kontakty mezi zeměmi Západu a Východu.⁸⁴⁶ Místo Ježíšova narození dalo jméno i této části města, Belému, odkud se vydávali na své cesty objevitelé a následně odtud vyjízděli misionáři šířit křesťanství do celého světa.

Na jižním portále Jeronýmského kláštera zaujímá infant Jindřich Mořeplavec místo, které je obvykle určeno Panně Marii či Ježíši Kristovi, tedy na dělicím sloupku vstupního portálu. Je mu tak symbolicky vzdán hold jako zakladateli první kaple na tomto místě a také hlavnímu iniciátorovi objevných i dobovačných plaveb, které dovedly Portugalce k naplnění jejich dějinného poslání. Patku sloupu tvoří hlavy dvou lvů, které mohou symbolizovat kontinent Afriku, a přeneseně také překonání mysu „Nenávratna“, což cestu k obeplutí kontinentu a k nalezení cesty do Asie. Současně tu lvi svým umístěním na sloupku mohou příznačně ideově znázorňovat i zemskou osu.⁸⁴⁷ V oblouku vstupních dveří jsou dvě medaile, které představují krále Manuela a královnu Marii. Nad jejich hlavami jsou znázorněny v tympanonu ve dvou půlkulatých polích dvě scény ze života svatého Jeronýma, patrona kláštera a krále Manuela. Nad nimi je ve výšečovém třetím poli umístěn královský erb s korunou. V prvním plánu boční výzdoby portálu jsou usazeni apoštolové svatý Petr a svatý Pavel, doplnění dalšími dvěma apoštoly. V druhém plánu jsou sochy proroka Daniela, Izaiáše, Jeremiáše a Ezechiela společně se sochami svaté Kateřiny, svaté Apolonie, svaté Anastázie a svaté Lucie. V třetím plánu se nachází postavy svatého Augustina, Řehoře Velikého, svatého Jeronýma a svatého Ambrosia. V ostění okenního oblouku jsou vloženy postavičky andělů muzikantů. Nejvyšší pozici na podstavci na úrovni korunní římsy zaujímá archanděl Michael. (Obr. 54) Podobný ideologický program byl zvolen i pro jižní portál klášterního kostela v Tomaru, kde centrální pozici opět zaujímá Panna Marie s Ježíškem, kterou doplňují sochy církevních otců - sv. Jeronýma, patrona krále Manuela, sv. Augustina, sv. Řehoře a sv. Ambrože. Dalšími postavami jsou Sibyla, Šalamoun a proroci. (Obr. 217)

Panna Marie s Ježíškem je sochařsky ztvárněna na vyvýšeném místě i na terase Belémské věže, kde její symbolika koresponduje s její pozicí ochránkyně portugalských mořeplavců. Také u dalších portálů, které byly ovlivněny stavební hutí Belémského kláštera i „státní“, ve smyslu královskou, ideologií se objevuje postava Panny Marie v centrálním postavení na portálech či v průčelí. Jedná se například o portál u kostela Misericórdia/Conceição Velha v dolním Lisabonu, jehož výstavba byla spojena s královskou rodinou. (Obr. 55) Tam je v tympanonu znázorněna jako hlavní postava Panna Marie Ochránitelka (Nossa Senhora da Misericórdia či do Manto) s roztaženým pláštěm chránícím postavy světské pohledově vpravo a významné církevní hodnostáře vlevo. V průčelní fasádě kostela Santa Cruz je socha Panny Marie vsazena do centrální pozice trojdílné renesanční niky, kde ji doplňují David a prorok, nejspíše Isaiáš,⁸⁴⁸ kteří korespondují se zmíněným Manuelovým symbolickým označením David „Lusitanorum“ a Isaiášovým proroctvím o narození vykupitele. (Obr. 84)

Adam a Eva se jako biblický první pár objevují ve výzdobě míst, která zpodobňují rajskou zahradu. Jedná se kupříkladu o dekoraci rotundy zabudované do klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru, kde jsou doplnění dalšími postavami spojenými se středověkými představami ráje a zlatého věku počátku, například divými lidmi, muži i

---

⁸⁴⁶ Pedro Dias, *Os Portais manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos*, s. 89-90.

⁸⁴⁷ K symbolice lva více Jan Royt, Hana Šedinová, *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*, s. 147.

⁸⁴⁸ Maria Lurdes Craveiro, *O labirinto das formas e as marcas do poder na fachada de Santa Cruz.*, s. 17-61.

ženami. Sochy Adama a Evy v životní velikosti měl vytvořit pro krále Manuela významný středoevropský sochař Veit Stoss, původem z Krakova, který působil v Norimberku. Toho zřejmě doporučil Manuelovi jeho bratranec, císař Maxmilián I. Tyto sochy jsou sice ztraceny, ale referoval o nich Johann Neudörfer: „Er machte dem König in Portugal Adam und Eva lebensgross von Holz und Farben...dass sich einer, als wären sie lebendig, davor entsetzte.“⁸⁴⁹

Svatá Auta byla jedna z jedenácti tisíc svatých panen. Tzv. retábl svaté Auty ukazuje výjev z přenosu ostatků svaté Auty do kostela kláštera Madre de Deus, který založila královna Leonora, a je zasvěcen Matce boží. Královně Leonoře tyto relikvie věnoval císař Maxmilián, který byl údajně s Leonorou korespondenčně v kontaktu, což dokazují jeho významné dary religiozní povahy. Na retáblu svaté Auty, jenž byl umístěn v klášteře Madre de Deus, je zachyceno i manuelské průčelí kostela. To je velmi vzácné, neboť význačné portugalské stavby postavené na přelomu 15. a 16. století, které jsou dnes řazeny k manuelskému stylu, nejsou namalovány na mnoha dobových obrazech. Zde lze spatřit průčelí kostela s výrazným manuelským portálem a okénka odpovídající kostelu s tribunou, proto se předpokládá, že by se skutečně mohlo jednat o průčelí klášterního kostela Madre de Deus. Upřesnění nabízí sám obraz, neboť na průčelí kostela je namalován emblém zakladatelky královny Leonory - rybářská síť.(Obr.201)

6.6 Různé postavy

„Objevy“ vzdálených zemí se sice oproti možným předpokladům neprojevíly ve stavební typologii manuelské architektury, ale obyvatelé těchto končin jsou již zastoupeni v uměleckých dílech a v dekoraci na počátku 16. století. V některých případech se však jedná o zobrazení, která ukazují na prolnutí ještě středověkých idejí portugalských mořeplavců, kteří se dosud neznámé snažili po návratu přiblížit na základě již známých pojmů a zažitých představ.

Indián je například vypodobněn v klášteře v Batalhe na jednom z chrličů.⁸⁵⁰ Změnu v myšlení a v představách lidí dokazuje vyobrazení indiána z kmene Tupinamí již jako jednoho ze tří králů-mudrců na retáblu katedrály ve Viseu od Vasca Fernandese (Grão Vasco) z let 1501-1505/06,⁸⁵¹ kde prezentuje krále-mága, mudrce z nově objeveného kontinentu. (Obr.219) Jiné zobrazení indiánů bylo vytvořeno na manuelském portále kostela Santo Quintino de Sobral v Monte Agraçu, který pochází přibližně z roku 1530.

Černoši se objevovali v manuelské dekoraci v celé zemi od severu k jihu, lze zmínit jejich zpodobnění na portále kláštera ve Varatoju i na v jednom medailonu v ambitu Jeronýmského kláštera v Belému. Ve znázorňování obyvatel Afriky záleželo také na části světadílu, odkud obyvatelé pocházeli. Představa obyvatele Afriky byla v Portugalsku v tomto období spojena zejména s obyvateli Maghrebu, tedy se „Saracény“ či Berbery,

---

⁸⁴⁹ Norbert Jopek, Veit Stoss and the origins of collecting of a small-scale sculpture before 1500. In: Renaissance Studies 24.1, 2010, s. 56-70./ 2011. Také krátká zmínka i v Joaquim de Vasconcelos, A pintura portuguesa nos séculos XV e XVI, 2. vydání, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1929, s. 10.

⁸⁵⁰ Rovněž uvedla Maria José Goulão, Do mito do homem selvagem, à descoberta do homem novo: a representação do negro e do índio na escultura manuelina, in: Pedro Dias, (ed.) Actas do IV. Simposio Luso-Espanhol de História da Art. Portugal e Espanha entre a Europa e Além-Mar, Coimbra, 1988, s. 321-345.

⁸⁵¹ Susan Milbath, Representation of Caribbean and Latin American Indians in sixteenth century European Art, in: Archiv für Völkerkunde 45/ 1991, s.1-38.

kteří byli součástí společnosti. Ti ale nebyli, na rozdíl od černochoů, zastoupeni v manuelské dekoraci.⁸⁵²

Atlant je odlišným typem figury, neboť patří do skupiny znázorňovaných bájných bytostí. V případě jeho nejznámějšího znázornění v manuelské architektuře, pod oknem v západním průčelí klášterního kostela v Tomaru, kde obrazně na svých bedrech drží celé výrazně dekorované okno (obr.210), jehož symbolika je ale vykládána ponejvíce v souvislosti s genealogií portugalských králů a námořních objevů, proto je možné polemizovat i s jeho pojetím jako atlanta, třímajícího celou tíhu světa. Tuto postavu lze pak interpretovat i v návaznosti na proroka Izaiáše a jeho proroctví o vzejití proutku z pařezu Jišajova.⁸⁵³ Další z výkladů prezentuje tuto bustu jako námořníka, neboť celé okno obsahuje dekoraci, která souvisí s námořnictvím, a tedy i s nově objevenými světy. Jinou možností je sochařské vyhotovení učence astrologa či astronoma, jehož vědomosti vedly k zámořským objevům prezentovanými znázorněnými lany či lodními závažími nebo mořskými rostlinami, především koráli. Předpokládá se, že se nejedná o stavitele, kteří mívali busty v kostele či v katedrále.⁸⁵⁴ Nebývá ale zmiňováno další, téměř totožné sochařské znázornění busty muže, který je vyhotoven i v jižním průčelí, kde je okno rovněž dekorováno lodními lany a koráli. (Obr.216) Pak by bylo možné uvažovat o symbolice univerza či církve, Starého a Nového zákona či na dualitu pozemskosti a věčnosti,⁸⁵⁵ čemuž by napovídalo umístění jednoho okna s touto postavou v otevřeném prostoru v průčelí a osazením busty druhého muže pod okno v jižní zdi v prostoru ambitu.

Divý člověk na konci středověku prezentoval primitivního tvora, který žil v souladu s přírodou, a svou divokostí byl protikladem středověkého řádu, čímž doplňoval celistvost středověké představy universa. Diví lidé se během pozdního středověku vyskytovali zejména v německy mluvících oblastech, v regionu Horního Rýna,⁸⁵⁶ v Tyrolsku, stejně jako ve Švýcarsku⁸⁵⁷, odkud se rozšířili také do ostatních evropských zemí, ať už se jednalo o země Koruny české,⁸⁵⁸ nebo o Pyrenejský poloostrov.⁸⁵⁹ Zlidšťovali se, stali se z nich postupem doby společníci lidí. Jako sochy stáli diví muži na katedrálách, byli nosiči erbů, objevovali se na vyobrazeních v knihách i na hracích kartách. Tyto postavy se na krátko de facto zhmotnily portugalským a španělským objevitelům, pro něž ztrácely rysy imaginárních divých mužů a dostávaly podobu původních obyvatel Nového světa. Jak

---

⁸⁵² Maria José Goulão, Do mito do homem selvagem à descoberta do homem novo: a representação do negro e do índio na escultura manuelina, s. 321-345, také Paulo Pereira, A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura, s. 68.

⁸⁵³ Jan Royt, Hana Šedinová, Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, s. 113-115.

⁸⁵⁴ Paulo Pereira, De Aurea Aetate, s.75-78.

⁸⁵⁵ Jan Royt, Hana Šedinová, Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, s. 18.

⁸⁵⁶ František Šmahel, Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku. Praha, Argo, 2012, s. 243.

⁸⁵⁷ Více Husband, který rovněž zmiňoval, že v mnoha oblastech přetrvávali diví lidé dodnes, a lze se s nimi stejně jako ve středověku setkat například v maškarních průvodech nebo na různých slavnostech. Timothy Husband, The wild men: medieval myth and symbolism, catalogue of an exhibition, New York, The Metropolitan museum of Art, 1980, s. 2.

⁸⁵⁸ Kromě František Šmahel, Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku, také Milada Studničková, Gens Fera. The Wild Men in the System of Border Decoration of the Bible of Wenceslas IV, in: Umění 3/2014, s. 214-239. V této studii jsou kromě exkurzu do výskytu divých mužů v manuskriptech uvedeny do souvislosti vyobrazení divých mužů s konkrétními pasážemi v Bibli Václava IV.

⁸⁵⁹ Středoevropský import ztvárnování divých mužů do španělského prostředí zajistil sochař Roderic Aleman, jak zmínil Pablo de la Riestra, Zu den deutschen und spanischen Arkadenhöfen um 1500 am Beispiel des Welscherhofes in Nürnberg (1509-12) und des Kreuzganges de Comendadores de Santa Cruz de Santiago in Valadolid (1525-30), s.13.

dokládají i písemné zdroje z přelomu 15. a 16. století, ještě v Esmeraldo do situ orbis Duarte Pereira Pacheca popisoval obyvatele Siery Leone (Serra Leoa) takto: „*homens selvagens, a que os antigos chamam sátiros, e São todos cobertos de um cabelo ou sedas quase tao asperas como de porco.*“⁸⁶⁰ Bylo to tak pravděpodobně proto, že se na svých objevných plavbách Portugalci v nových zemích setkávali s původními obyvateli, s lidmi, které vnímali na základě svých dosavadních znalostí. Právě proto je zpočátku popisovali jako divé muže, neboť realita překonala jejich veškerá očekávání a nejbližší podobnost, kterou si dokázali vytvořit, byla právě postava divého muže.⁸⁶¹ Tak se jim doslova zhmotnil středověký mýtus. V popisech místních obyvatel se postupně objevovali skuteční lidé. Například Pero Vaz de Caminha ve své zprávě o objevení Brazílie popisoval tamější obyvatele: „*corpos robustos, bons rostos, marizes bem feitos*“ a tedy už nepoužil termín *homem selvagem* nebo *homem silvestre*. Popis reálných „os índios“ se dochoval i od Valentima Fernandese de Morávia.⁸⁶² Zároveň však ještě přetrvávali v povědomí diví lidé ve své středověké roli, například coby štítonoši, jak je patrné i z tzv. Genealogie portugalských králů vytvořené v letech 1530-35, kde jsou vyobrazení na úvodní straně se zbraní v ruce, strážící královský erb. (Obr.221)

Diví lidé byli v Portugalsku zpodobňováni především na křtitelnicích, retáblech či sepulkrálních památkách. Během manuelského období byli znázorněni na medailích v ambitu Jeronýmského kláštera v Belému nebo v klášteře řádu Kristova v Tomaru, případně na retáblu katedrály v Coimbře vytvořeném Vlámou Olivierem de Gand a Jeanem d' Ypres a dokončeném v roce 1502. Jak uvedla Goulão, v Portugalsku se diví lidé rozšířili v sochařském či jiném uměleckém vyhotovení především v souvislosti se sňatkem císaře Fridricha III. a Leonory Portugalské, kde se objevili i přímo na svatebních slavnostech, když se za skupinu divých mužů – „os salvajens“ převlékli šlechtici z doprovodu královny.⁸⁶³ Také na slavnostním voze Leonory Portugalské drželi diví muži erby Portugalska a Rakouských zemí.⁸⁶⁴ Z období po tomto sňatku, z roku 1480, je vyhotovení divého muže držícího erb na náhrobku D. Joãa de Albuquerque. Ojedinele byli diví muži v

---

⁸⁶⁰Duarte Pacheco Pereira, Esmeraldo de situ orbis, s. 96.

⁸⁶¹Maria José Goulão, Do mito do homem selvagem, à descoberta do homem novo: a representação do negro e do índio na escultura manuelina, s.321-345. Rovněž v německy mluvících zemích to byli právě diví lidé, ke kterým byli zpočátku připodobňováni obyvatelé z Nového světa, neboť další obrazy divých mužů je ukazovaly jako primitivní obyvatele žijící ve Zlatém věku, tak jsou zachyceni například v dílech Lucase Cranacha v tvorbě z let 1520-1530. David Abulafia, Discovery of mankind: Atlantic encounters in the age of Columbus, s. 17.

⁸⁶²Valentim Fernandes de Morávia už popisoval, jak si zdobili svá těla různými způsoby. Každopádně byl to právě on, kdo zprostředkoval informace o nových zemích do Střední Evropy, augsburskému humanistovi Konrádovi Peutingerovi. Ten byl prostředníkem i mezi obchodníkem Balthasarem Springerem(?- cca 1509), který popsal nové země v *Die Merfart vn[d] erfahrung nüwer Schiffung vnd Wege zu viln onerkanten Jnseln vnd Königreichen von dem großmechtigen Portugalische[n] Kunig Emanuel Erforscht funden bestritten vnnnd Jngenomen : Auch wunderbarliche Streyt ordenung leben wesen handlung vnd wunderwercke des volcks vnd Thyrer dar in[n] wonende findest.*, a Hansem Burgkmaierem, jenž částečně převedl tento jeho text do vizuální podoby v sérii věnované lidem z nově objevených končin světa. Více Stephanie Leitch, Burgkmair's Peoples of Africa and India (1508) and the origins of ethnography in print, in: Art bulletin, 2/2009, s. 134-159.

⁸⁶³Maria José Goulão, Do mito do homem selvagem, à descoberta do homem novo: a representação do negro e do índio na escultura manuelina, s. 321-345. Podobná událost z roku 1393, kdy se na dvoře francouzského krále Karla VI. na maškarním plese převlékli za divé muže král a dvořané byla zmíněna rovněž v Milada Studničkové, Gens Fera. The Wild Men in the System of Border Decoration of the Bible of Wenceslas IV, s. 214-239.

⁸⁶⁴František Šmahel, Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku, s. 265.

Portugalsku ztvárňování již před uvedeným sňatkem, divý muž byl vytvořen na náhrobku D. Fernanda de Meneses a D. Brites de Andrade z roku 1440 v kostele Santa Clara ve Vile do Condé.

Na počátku 16. století již nabývali diví lidé v plastickém ztvárnění spíše podobu obyvatel z Nového světa. Příkladem může být křtitelnice z oblasti Aveira, kde pracují postavy, které mají podobu spíše skutečných lidí než pozdně středověkých divých mužů, jejichž vzhled je nápadně odlišný. Na náhrobku Dioga de Azambuji v Montemor-o-Velho, vyhotoveným pravděpodobně sochařem Diogem Piresem-o-Moco na počátku 16. století, jsou již vyobrazeni pracující obyvatelé ze zámořských portugalských kolonií. Další odlišností je zachycení osob při práci s nástroji, postavy již nejsou statické, ani se nejedná o nosiče erbů, jak bylo příznačné až na výjimky pro ztvárnění portugalských divých lidí.⁸⁶⁵

6.7 Vybrané předměty a nástroje použité v manuelské ornamentalistice

Předměty, vytvářené v manuelské dekoraci, lze rozdělit do dvou hlavních skupin. Jedna skupina představovala nástroje a předměty, které měly vesměs vztah k námořnictví či k rybářství. Druhá zásadní skupina vyhotovených předmětů byla religiozní povahy a měla vztah ke konkrétnímu dílu vzhledem k celkové symbolické koncepci daného objektu.

Lana jsou jeden z průvodních ornamentů manuelské architektury. U mnoha staveb byla použita jako hlavní dekorativní prvek interiéru či exteriéru. Do podoby lana nebyly torcováním stylizovány pouze ornamenty sloužící k dekoraci, ale také viditelné konstrukční součásti - tedy žebra v klenbě, různé typy říms, přípor i pilířů, čímž byla zdůrazněna jejich funkce estetická oproti funkčnosti. Jeden z výkladů aplikace lana souvisí přirozeně s érou námořních objevů, které naplnily portugalské dějinné poslání, a námořní lano se tak stalo ikonickým symbolem zlaté éry tohoto národa. Tím lze vysvětlit i použití tohoto motivu u staveb ve vnitrozemí, které neměly přímou souvislost s námořními objevy. Další výklady souvisí s religiozními výklady, kdy by bylo možné uvažovat o vztahu k provazu a uzlům sv. Františka, které symbolizují řádové sliby chudoby, čistoty a poslušnosti,⁸⁶⁶ avšak lana a provazy byly v manuelské dekoraci použity napříč řády vlastními objekty. Zároveň není během vlády krále Manuela doložen v Portugalsku zvýšený zájem o zasvěcení kostelů sv. Leonardovi, které se vyznačovalo použitím lana, provazu či řetězu na vnější zdi po celém obvodu kostela.⁸⁶⁷ Další interpretací by u některých staveb mohla být symbolika pásu Panny Marie, kdy dle legendy vzniklé kolem roku 1300, dostal pás od Panny Marie svatý Tomáš před jejím nanebevzetím.⁸⁶⁸ O této návaznosti lze v manuelské architektuře uvažovat u použití pásu či provazu se smyčkou, jak bude podrobněji zmíněno.

Provaz mohl symbolizovat ve svém výkladu svazování také propojení s božím universem, neboť náboženství představuje rovněž určitý magický druh svazku.⁸⁶⁹ V této interpretaci, která by měla být ale také chápána komplexněji vzhledem k jejímu

---

⁸⁶⁵ Maria José Goulão, *Do mito do homem selvagem, à descoberta do homem novo: a representação do negro e do índio na escultura manuelina*, s. 321-345.

⁸⁶⁶ Například James Hall, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 141.

⁸⁶⁷ Více Leopold Kretzbacher, *Kettenkirchen in Bayern und Österreich: vergleichend-volkskundliche Studien zur Devotionalform der cinctura an Sakralobjekten als kultisches Hege und magisches Binden*, München, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1973.

⁸⁶⁸ Například v krátkosti Jan Royt, *Slovník biblické ikonografie*, Praha, Karolinum, 2006, s. 207.

⁸⁶⁹ Mircea Eliade, *Images and symbols. Studies in Religious Symbolisms*, s. 114-115.

stavebníkovi, mohl být použit provaz s uzly v klenbě katedrály ve Viseu. V ornamentální dekoraci západního průčelí klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru byly kromě lana použity další předměty používané při lodní plavbě, například lodní závaží či řetězy, které lze vztáhnout také k námořním výpravám především vzhledem k osobnosti „guvernéra“ řádu Kristova, kterým byl Jindřich Mořeplavec.

Oproti tomu provaz s jednoduchými smyčkami v podobném provedení, které bylo vytvořeno na nástěnných malbách na stropu rotundy tohoto klášterního kostela použil také Leonardo da Vinci v paláci Sforzů v Miláně. Tam da Vinci namaloval tento typ smyček či pletenců na stropě Salla delle Asse, kde jimi provázal již vzájemně spletené větve stromů. Konkrétně v tomto provedení by se dalo uvažovat o zdůraznění rodových vazeb, podobným způsobem jako v manuelském umění, jak je patrné i z miniatur tzv. Genealogie portugalských králů. (Obr. 223b)

Leonardo da Vinci však tento typ smyček používal i při vytváření tzv. pletenců, které byly známy také pod jménem „arabeschi“ (arabesky) nebo „gruppi moreschi“ (mauresky). Dle Baltrušaitise se jednalo o kratochvilnou záležitost, při které se procvičovalo používání čistých geometrických forem. I Albrecht Dürer se také seznámil s vytvářením arabesek během své návštěvy Itálie, a pak také vytvořil několik typů těchto obrazců. Jejich původ je však spojen patrně s islámskými ornamenty, navazujícími na dílo muslimských geometrů, jež začaly být přebírány a modifikovány iluminátorskými evropskými dílnami koncem 13. a začátkem 14. století. Tak se staly v různých tvarových variacích součástí evropských gotických ornamentů, v nichž se objevovaly vždy v určitých módních vlnách, zatímco v islámské kultuře se vyvíjely bez přestání.⁸⁷⁰ A právě u smyček na stropních malbách v rotundě v Tomaru (obr.207) není vyloučen ani kontext s maurskou architekturou, neboť jak uvedl Pereira, mezi řemeslníky byli i Maurové.⁸⁷¹

Rybářská síť je jedním z nejsilnějších a nejtragičtějších osobních emblémů portugalských panovníků. Byla to poslední věc, na které spočinuly oči umírajícího šestnáctiletého dědice monarchie Alfonse po nešťastném pádu z koně. Jeho matka, královna Leonora, si ji proto zvolila za svůj osobní emblém, který se zároveň stal symbolem jejího smutku. A zároveň tak královna chtěla vyjádřit svou sounáležitost s portugalským lidem, který byl národem rybářů.⁸⁷² Leonorina síť byla zhotovena na svorníku v klenbě kostela Nossa Senhora do Pópulo v Caldas da Rainha nebo na portále klášterního kostela Matky boží v Lisabonu, v Nedokončené kapli je její znak znázorněn na svorníku v pohřební kapli (obr.203), kterou nechala vybudovat pro manžela a syna. Síť je také vyobrazena v tisících knih, jejichž vydání Leonora podpořila.

Předměty vztahující se k novozákonní symbolice jsou v manuelské sochařské dekoraci především nástroje, které jsou spojené s utrpením Krista. U základního symbolu křesťanství, kříže, budou zmíněna pouze některá dominantní užití latinského a kříže Řádu Kristova v manuelské architektuře. V průčelí kláštera svatého Kříže v Coimbře jsou umístěny kříže, vytvořené z osekáných větví, vzhledem k zasvěcení kláštera svatému Kříži

---

⁸⁷⁰ Jurij Baltrušaitis, *Fantastický středověk. Antické a exotické prvky v gotickém umění*, Praha, Jitro, 2008, s. 80-86. Také Ananda Coomaraswamy, *The Iconography of Dürer's „Knots“ and Leonardo Concatentation*, původní vydání in: *The Art Quarterly*, 2/1944, s. 109-128.

⁸⁷¹ Paulo Pereira, *De aurea aetate*, s. 45.

⁸⁷² Pád z koně způsobilo nejspíš zvíře na cestě, intriky vedoucí do kastilského prostředí se ani po staletích nepotvrdily. K umírajícímu, uloženému v prostém domě rybáře, přijela nejen matka a manželka, ale i otec, a nevlastní bratr Jorge, ale princů již nebylo pomoci. Vévoda Manuel dorazil vzápětí, neboť oba vrstevníci byli i blízcí přátelé. Více Conde de Sabugosa, *A Rainha D. Leonor (1458-1525)*, s. 173, 177-178.

na tzv. hoře Kalvárii, kterou představují vrcholy polygonálních nárožních vížek. (Obr.83) Současně celý manuelský portál tohoto klášterního kostela symbolizuje spasení.⁸⁷³

Kříž řádu Kristova byl použit jako jeden z ornamentů u většiny manuelských staveb. Dominantním dekorativním prvkem jsou erby s tímto křížem především u Belémské věže, kde jsou součástí dekorace exteriéru ve stejné míře jako v sídle Kristova Řádu v konventu v Tomaru, který se stal centrem řádu v roce 1449. Torre de Belém stojí v místech, odkud vyplouvaly portugalské námořníky na nejvýznamnější plavby jak za Jindřicha Mořeplavce, tak za vlády krále Manuela, jenž byl velmistrem Řádu Kristova od roku 1492, stejně jako jeho strýc. V konventním kostele Řádu Kristova v Tomaru je samotný kříž zpravidla doplňován armilárními sférami zejména v exteriéru, kde ale zaujímá kříž nejvyšší pozici. Tak završuje ornamentální dekoraci okna západního průčelí, je vyhotoven i na balustrádě. V interiéru byl použit na svornících, konzole i na nástěnných malbách v rotundě včleněné do kostela.

Točenice je součástí dekorace portálu klášterního kostela Santa Cruz v Coimbre. (Obr.85) Dvě její vyhotovení jsou umístěna na prodloužených ramenech podstavců v podobě "větvi" - vybíhajících ze „stromu“, do jehož podoby je stylizován vnější prut lemující oblouk portálu. Na podstavcích jsou umístěny sochy apoštolů, proto lze interpretovat tyto větve jako výhonky církve. Kromě točenice a křížů nejsou v průčelí sochařsky ztvárněny další nástroje spojené s utrpením Krista, jak byly obvykle společně znázorňovány, což dokládají četné příklady i z českého prostředí během vlády Karla IV. a Václava IV.⁸⁷⁴ Další nástroje Kristova utrpení, například dŕtky či kopí jsou vyhotoveny v ambitu Jeronýmského kláštera v Belému. (Obr. 65)

Pás s přezkou je sochařsky ztvárněn na stylizované nárožní věži u klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru. (Obr. 213) Jeho vyhotovení by mohlo odkazovat na podvazkový řád, jehož rytířem byl Jindřich Mořeplavec a Manuel se také stal jeho držitelem. Nejednalo se o jediný řád, který vlastnil, císař Maxmilián Manuelovi udělil také Řád zlatého rouna, který byl založen při příležitosti sňatku Filipa III. s Isabelou Portugalskou v roce 1429. Podobný typ pásu je však zachycen i na malbách vévody Albuquerque, vicekrále Indie, spisovatele Sá de Mirandy či mořeplavce Vasca da Gamy, je tedy spojen s určitou důstojností rytíře. Vyhotovení pásu v průčelí kostela řádu Kristova lze tedy prezentovat

---

⁸⁷³ Maria Lurdes Craveiro, O labirinto das formas e as marcas do poder na fachada de Santa Cruz, s. 17-61.

⁸⁷⁴ Klára Benešová, Drobná poznámka k původnímu významu točenice, in: Kateřina Horníčková, Michal Šroněk, Žena ve člunu. Sborník Hany J. Hlaváčkové, Praha, Artefactum, 2007, s. 371-382. Další význam točenice uvedl Pavel Štěpánek v souvislosti se španělsko-arabskou tradicí a s rozšířením Alfonsínských tabulek a astrologických děl do Čech za Václava IV. Točenice byla také jedním ze znaků východní moudrosti a astrologické učenosti, již se Václav IV. zabýval. První alfonsínské spisy a astronomické nástroje se do Čech dostaly již nejspíše za Přemysla Otakara II. K rozšiřování bibliofilství na významných královských a šlechtických dvorech docházelo v druhé polovině 14. století i pod vlivem krále Karla V. (Moudrý, 1338-1380), který byl vzorem panovníka učence, jenž nashromáždil kolem tisíce svazků. a byl oslavován jako vzor moudrého panovníka. Byl to on, kdo měl vliv na krále Karla IV., jehož knihovnu rozšiřoval i jeho syn Václav IV. A právě na titulním listu Alfonsových tabulek, které vlastnil Václav IV. je vyobrazen král Alfons X. s točenicí pod královskou korunou. (Titulní list Alfonsínských tabulek) Rovněž v astrologickém sborníku má král Alfons X. pod korunou točenici. Sám Václav IV. je vyobrazen s točenicí pod korunou v tomto spise na fol. 95 r. Motiv točenice se objevuje i v architektuře, formou malířské dekorace v podklenutí Mostecké věže, kterou by bylo možné vnímat jako jeden ze architektonických symbolů panovnické moci Karla IV., na již navázal i Václav dekorativním ztvárněním svých emblémů. Točenici si zvolil za svůj emblém i mladičkář Ladislav Pohrobek, kterému měla dle dědictví náležet část cenných a velkých knih, jež vymáhal na Fridrichu III. Více Pavel Štěpánek, Čechy a Španělsko ve středověku. Dějiny a umění, s. 90-93, také Josef Krása, Rukopisy Václava IV., Praha, Odeon, 1971, s. 2, 16-18, 35-36, 56, 64.

jako insignii důstojnosti rytíře řádu Kristova, který je zároveň obhájcem a strážcem víry, což koresponduje s eschatologickým výkladem ornamentalistiky tohoto prostoru.⁸⁷⁵

Mariánský pás může v manuelské architektuře objasňovat používání dekorativního provazu či lana s výraznou smyčkou v exteriéru staveb. Panna Marie bývala vypodobňována v šatech přepásaných úzkým páskem se smyčkou, již v roce 1445 Luis Dalmau přepásal Madonu tenkým pásem na obraze *Virgen des Consellers* vytvořeném pro kapli radnice v Barceloně.⁸⁷⁶ Také u Klanění Tří králů vytvořeném Albrechtem Dürerem kolem roku 1504⁸⁷⁷ má Panna Marie pás s výraznou smyčkou. Stejný typ pásu zvolil i Valentim Fernandes ve svém tisku *Repertorio dos Tempos* u vyobrazení Luny, Venuše a Slunce. I ústřední postava na jižním portále Jeronýmského kláštera v Belému, Panna Marie, má šat přepásaný úzkým páskem. Stejně tak ve vyobrazení Korunování Panny Marie na vitráži v polygonálním závěru klášterního kostela v Batalhe, datované do 20. let či počátku 30.let 16.století, má Panna Marie šat přepásaný výrazným zeleným pásem s tímto typem smyčky. I anděl Zvěstování na portále kostela *Misericórdia/Conceição Velha* má stejným způsobem vyhotovený pás. Tato symbolika mariánského pásu by mohla být promítnout především do vyhotovení lana se smyčkou a doplněného drobnou ozdobou v severním průčelí Belémské věže, která má jasnou souvstažnost k mariánské symbolice. (Obr. 137, 139) Tento typ dekorace použitý v architektonickém detailu na fasádě staveb vytvářeli především bratři Arrudové.

6.8 Fauna a flóra

Zvířata a rostliny sochařsky znázorňované v ornamentálním dekoru manuelských objektů lze rozdělit do několika skupin. U zvířat se jedná o základní rozdělení na reálná a bájná, rostliny je možné roztrdit nejen dle druhu, ale také podle použité části. Specifickou skupinu tvoří rostliny a živočichové proniknuvší do Portugalska či Španělska a posléze do Evropy díky zámořským objevům, jež se staly takřka ihned součástí ornamentalistiky ještě pozdně gotického stylu.

Mezi nejčastěji zpodobňovaná reálná suchozemská zvířata patří lvi, kobyly, holubi či sovy. Mezi nejobvykleji znázorňované mořské živočichy náleželi koráli (obr.214), nebo ryby, které ve dvojici značí Krista a spásu, případně moře a plodnost. Ojedinele se objevuje nosorožec, kdy se jednalo o ztvárnění prvního zvířete dovezeného do Evropy. (Obr. 140) V jedné drobné sochařské miniatuře v průčelí klášterního kostela sv. Kříže v Coimbre se objevil i kůň, kterého lze dle Lurdes Craveiro lze chápat jako Pegase.⁸⁷⁸ Jiným výkladem zapadajícím do kontextu kláštera je kůň jako symbol Evropy,⁸⁷⁹ neboť klášter a posléze univerzitní prostředí bylo místem setkávání se vzdělců i z různých zemí.

---

⁸⁷⁵ Paulo Pereira, *De aurea aetate*, s. 58-63

⁸⁷⁶ Ehrenfried Kluckert, *Gotické malířství. Desková, nástěnná a knižní malba*. In: Toman, Rolf, *Gotika: Architektura, sochařství, malířství*, Praha, Slovart, vyd. 2, 2005, s. 386-467.

⁸⁷⁷ Dnes umístěný v Galerii Uffizi ve Florencii.

⁸⁷⁸ Maria Lurdes Craveiro, *O labirinto das formas e as marcas do poder na fachada de Santa Cruz*, s. 17-61.

⁸⁷⁹ James Hall, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, s. 240.

Pelikán byl osobním emblémem krále Jana II., který ho měl převzít od své manželky Leonory. Kromě symbolu eucharistie ukazuje ptáka, který pro své vlastní potomky musí přinášet oběti, což je svým způsobem výstižné pro vládce Jana II. Tento král měl přezdívku „Principe perfeito“, jednalo se o mecenáše umělců, již za jeho vlády začala vzkvétat a rozrůstat se portugalská koloniální říše. Zároveň ale musel kvůli udržení stability tvrdě trestat úklady proti své osobě a tedy i proti koruně, ačkoliv se jednalo o jeho blízké příbuzné, což mohlo být chápáno jako určité obětování se pro lid. Pelikán je znázorněn v dekoraci staveb či uměleckých výtvorů, na nichž se Jan II. podílel jako donátor. Jeho emblém byl vytvořen například na portále kostela sv. Františka v Évoře (obr.128)

Bájná zvířata byla v nejrůznějších, mnohdy těžce konkretizovatelných podobách používána na sochařskou výzdobu chrličů, což souviselo s vyvažováním dobra a zla v pojetí středověkého univerza. Nejpoužívanějšími identifikovatelnými bájnými zvířaty vytvářených dle středověkých bestiářů byly harpyje, baziliškové, draci, kentauři či gryfové.

Rostliny znázorňované v manuelské dekoraci jsou nejčastěji spojovány s eucharistickou symbolikou, ať už se jedná o vinnou révu i s hrozny či o artyčoky. Případně se jedná o osobní emblémy členů královské rodiny, například o liliové stonky královny Marie, které souvisely s jejím jménem, a zdůrazňovaly mariánskou symboliku. Další ztvárněnou rostlinou byl dub, jenž byl použit v různých formách - větve s žaludy, i kůra stromu. Části stromu či rostlin náležely k dalším, často používaným ornamentům, ať v podobě kořenů (Obr. 211- na nárožní věži, 213, 214), kmene či větví.

Větve jsou jednou z nejvýraznějších vegetabilních dekorací manuelské architektury. Byly vytvářeny v různé podobě - propletené, osekane či svázané. Jejich interpretace lze pojmut v několika rovinách. První z nich odkazuje na již zmíněný strom Jesse a rodokmen Kristův, druhou genealogickou rovinou je ta vlastní portugalská, v níž je zdůrazňován král Alfons Jindřich na počátku genealogického stromu portugalských králů. Damião de Góis přímo uvedl ve své kronice „troco de Dó Anrique“, ⁸⁸⁰ list s genealogickým stromem krále Alfonse Jindřicha je nazván „Trôco do Cõde Do Anrique. (Obr.129) Král Manuel nebyl přímým následníkem trůnu, a proto takto zdůrazňoval kontinuitu své královské moci na předchozí generace a zároveň poukazyval na symbolické navázání na dílo prvního portugalského krále, jenž postupnou reconquistou vytvořil z hrabství rozkládajícího se okolo řeky Douro vlastní Portugalské království. Král Manuel na něj navazoval jak v rozšiřování portugalských teritorií, tak v šíření křesťanství. Rovněž se snažil zdůrazňovat ideologickou návaznost na další své královské předchůdce, v této koncepci pokračovali i jeho synové. Podobné symbolické vyznění mohlo mít kvůli zdůraznění genealogie a rodové příslušnosti Vladislava Jagellonského k Přemyslovcům i Lucemburkům použití svázaných osekane větví (obr.225) i propletených větví se zavěšenými znaky zemí u Královské oratoře v katedrále sv. Víta v Praze. ⁸⁸¹

---

⁸⁸⁰ Damião de Góis, *Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel*, kniha 4, s. 36.

⁸⁸¹ I u Vladislava Jagellonského hrála důležitou roli prezentace vlastní rodové linie. V královském hradě na Budíně se v torzech dochovaly torza pilířů s výrazným naturalistickým ztvárněním povrchu do podoby větví, které stylem vyhotovení odpovídají větvím použitým v dekorativní výzdobě a v podklenutí Královské oratoře v katedrále sv. Víta. (Obr. 226) Zcela se odlišují od dochovaných fragmentů již zcela renesanční jemně vyhotovené vegetabilní a florální sochařské dekorace hradu z předchozího období panování krále Matyáše Korvína. (Obr.226) Kult předků a imperiální ideologii jagellonských králů během vlády v Zemích koruny české také s odkazem k určitému tradicionalismu v architektuře zhodnotil Jiří Kuthan, zejména v Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, *Díl první, Král a šlechta*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Togga, 2010, s. 548-550.

Dalším prvkem související s „genealogickým“ pojetím větví je již zmíněný motiv svazování, který se často objevuje také v souvislosti s Manuelovým emblémem či emblémem království u uměleckého ztvárnění větví. (Obr. 224) Provaz mohl představovat propojení s Bohem, tedy symbolizovat Manuelovu boží předurčenost i ve smyslu ochranné funkce.⁸⁸² Používání osekáných větví, nazývaných ve středoevropském prostoru německým názvem „astwerk“ má různé výklady, jedním z nejčastějších je právě představa kmene Jesse, který byl jako motiv používán obzvláště v pozdní gotice ke zdůraznění starobylosti rodu v manuelské i vladislavské gotice. Vycházela z již zmíněného Izaiášova proroctví o narození Krista: „I vzejde proutek z pařezu Jišajova a výhonek z jeho kořenů vydá ovoce. Na něm spočine duch Hospodinův,; duch moudrosti a rozumnosti, duch rady a bohatýrské síly, duch poznání a bázně Hospodinovy.“⁸⁸³ Samotný námět Kristova rodokmenu byl populární v ikonografii již od ranného středověku.⁸⁸⁴ Jednou z dalších možných inspirací obrody větvoví v pozdní gotice je chatrč u Vitruvia, která je uvedena v jeho Deseti knihách o architektuře, jak zmínil Pavel Kalina.⁸⁸⁵ Hauck uvedl, že se astwerky ve větší míře objevily v Horním Porýní, a jejich rozšíření mohlo souviset se štrasburskou stavební hutí a jejím stavitelem Conradem Siferem, který mohl tento motiv importovat z oblasti středního Porýní. Zmiňovány jsou kromě dalších jeho práce v katedrále ve Štrasburku, kde je doložen jako hlavní mistr v roce 1491.⁸⁸⁶ Z této huti se mohl tento fenomén šířit jak do středoevropského prostředí, tak na Pyrenejský poloostrov.

Tento motiv se objevil v 15.století již v klenbě ve věži Jana I. Burgundského (Jan Nebojácny, Jean sans Peur, 1371-1419) v Paříži, která byla postavená kolem roku 1410, kde jsou osekáné větve ještě doplněné naturalistickým zpodobněním listoví a celá kompozice připomíná strom. (Obr.228) Podobným příkladem z českého prostředí je klenba tvořená osekánými větvemi ve „stromovém“ sále zámku v Bechyni vybudovaná stavitelem Wendelem Roskopfem,⁸⁸⁷ kde je centrální pilíř ztvárněn do podoby kmene. V Portugalsku je obdobně vyhotoven portál do Nové sakristie v cisterciáckém klášterním kostele v Alcobaça, který vytvořil Nicolau Chanterene. Tvoří ho dva osekáné kmeny, které se již olistěné protínají ve vrchní partii portálu nad záclonovitě provedeným okrajem.(Obr. 227) I tento kostel sloužil jako královský panteon, neboť je zde pohřben portugalský král Petr Krutý společně s ženou Inés, proto lze usuzovat o zdůraznění genealogické symboliky i na tomto místě, u tohoto portálu.

Kukuřice je vyhotovena na jedné medaili v klášterním ambitu v Belému ve formě klasů oddělených provazem a obklopujících kříž řádu Kristova, jenž je propojen s osobním znakem královny Marie, druhé ženy krále Manuela. (Obr. 230) Na tympanonech jižního portálu Jeronýmského kláštera jsou ztvárněny výjevy ze života sv. Jeronýma, jenž

---

⁸⁸² Také Mircea Eliade, *Images and symbols. Studies in Religious Symbolisms*, s. 114-115.

⁸⁸³ Bible, Izaiáš 11,1-2.

⁸⁸⁴ Na zobrazeních a sochařských ztvárněních genealogických stromů jsou postavy královských rodů i z Kristova rodokmenu umístěny nejen přímo na větvích, ale také na podstavcích v podobě okvětních plátků. Tento námět se objevil v antice, zmínil jej i Vitruvius, ale jak uvedl Baltrušaitis, téma vycházelo již z vyobrazení budhistických a brahmánských božstev, například Budha je vyobrazován na lotosu, stejně tak je vyobrazován i jeho rodokmen. Jurij Baltrušaitis, *Fantastický středověk. Antické a exotické prvky v gotickém umění*, s. 190-194.

⁸⁸⁵ Pavel Kalina, *Benedikt Ried a počátky záalpské renesance*, s. 36.

⁸⁸⁶ Hauckovy názory společně s idejemi dalších badatelů na vytváření astwerku v německy mluvících oblastech shrnula a uvedla i možný podíl Matthäuse Böblingera a jeho spolupracovníků na jeho rozšíření Annelise Seeliger-Zeiss, Lorenz Lechler von Heidelberg und sein Umkreis, s. 38-48.

⁸⁸⁷ Roman Lavička, *Pozdně gotické kostely na Rožmberském panství*, s. 107.

je vyobrazen uprostřed rostlin z jiných kontinentů.⁸⁸⁸ Mezi nimi je i svazek tří klasů či palic, u nichž lze uvažovat, že se taktéž jedná o kukuřici. Lze také usuzovat o znázornění kukuřice i v ornamentální dekoraci portálu kostela Misericórdia/Conceição Velha v Lisabonu, který zřejmě vytvořili stejní umělci a stavitelé jako jižní portál v Belému. V konventním kostele řádu Kristova v Tomaru je kukuřičnými klasy obklopen opět erb s osobním emblémem královny Marie, jenž byl vyhotoven na zkrácené přípoře. (Obr. 186) Došlo tak k okamžité implementaci nové rostliny z Nového světa do ornamentální dekorace podobným způsobem, jako byl zpodobněn "bájný" nosorožec z Indie na konzole nárožní vížky Belémské věže. Kukuřice se do Evropy mohla dostat již při výpravách Kolumbových, ale předpokládá se, že se její znalost v Evropě rozšířila až díky Cabralovým cestám do Jižní Ameriky, který plodinu poslal do Evropy.⁸⁸⁹ Skutečně první kukuřičný stvol zaznamenaný na evropské rytině je zachycen v „Diese Figur anzaig uns das Folck und Insel“, jenž vytvořil Johann Froschauer z Augsburgu z roku 1505.⁸⁹⁰

Menclová i Cechner zmiňovali vyhotovení kukuřice na portálu do sakristie v hradní kapli Korunování Panny Marie na Křivoklátě. Tam zaujímá vytesaný kukuřičný klas centrální pozici ve výžlabku v horním rámu obdélného portálu uprostřed listoví a krabů.⁸⁹¹ (Obr. 231 a,b) Sochařské vyhotovení kukuřice v kapli Korunování Panny Marie⁸⁹² zcela koresponduje s dobovými představami, neboť tu byl vytvořen plod rostliny pocházející z „pozemského ráje“, který byl dočasně křesťanskými Evropany nalezen v čerstvě objeveném Novém světě. Vždyť první informace o Novém světě či nově objevených zemích na západě, které byly sepsané pro španělské a portugalské monarchy, se nesly v

---

⁸⁸⁸ Některými vyobrazeními svatého Jeronýma coby poustevníka na přelomu 15. a 16. století se u Burgkmairových současníků Dürera a Belliniho zabýval Pavel Kalina, *Hericiis et Leporibus: Giovanni Bellini's St. Jerome in Washington and the Idea of the Hermit's Life in Italy and Central Europe in the Early 16th Century*, in: *Umění*, 5/2012, s. 346-362. Jak je zmíněno v pozn. č. 61 tohoto článku, konkrétní zvířata a rostliny zachycené (nejen na tomto) obraze byla nositeli alegorií tradovaných po staletí. I proto by zasazení svatého Jeronýma do krajiny „ráje“ Nového světa přineslo zcela nové interpretace. Jejich podrobnější výzkum však již přesahuje rámec této práce.

⁸⁸⁹ Stephanie Leitch, *Burgmaier's peoples of Africa and India (1508)*, 134-159. Jak uvedl Pero Vaz de Caminha, kapitán společně se všemi dalšími námořníky došli k rozhodnutí, aby byla zpět do Portugalska vyslána loď, která doveze zprávu o objevení nové země králi Manuelovi. V textu dopisu pro krále byly také průběžně zmíněny dary od indiánů, které byly rovněž zaslány zpět do Portugalska, neboť výprava pod vedením kapitána Cabrala pokračovala poté v cestě do Indie. Pero Vaz de Caminha, *Dopis králi Manuelovi o nalezení Brazílie*, Praha, Scriptorium, 2000, s. 42-43.

⁸⁹⁰ Stephanie Leitch, *Burgmaier's peoples of Africa and India (1508)*, 134-159.

⁸⁹¹ Antonín Cechner, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Rakovnickém*. 1 díl. roč. 36. Praha, Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa, 1911, s. 86, Dobroslava Menclová, *České hrady*, díl druhý, Praha, Odeon, 1972, s. 427-429.

⁸⁹² Více uvedl k analýze retáblu s centrální scénou Korunování Panny Marie ve vztahu k malířské a grafické tvorbě z okruhu Porýní a konkrétně Martina Schongauera, stejně tak k pojetí kaple v ideové koncepci prezentující zemské patrony za vlády Vladislava Jagellonského, jenž vědomě navazoval na ideologii kultu předků Karla IV. Jan Royt, *Křivoklátská kaple. Čeští zemští patroni a jejich reprezentativní úloha v umění doby Jagellonské*, s. 355-363. Také k stavebnímu vývoji kaple Jiří Fajt, Markus Hörsch, *Die Pürglitzer Burgkapelle - Baugeschichte, Nutzung, Künstler*, in: Jiří Fajt, Markus Hörsch und Vladislav Razím, (ed.), *Křivoklát-Pürglitz, Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 17*, Leipzig, Jan Thorbecke Verlag, 2014, s.63-85, rovněž Petr Macek, *Die Dreifache Welt der Kapelle auf Burg Pürglitz*, in: Jiří Fajt, Hörsch, Vladislav Razím, (ed.), *Křivoklát - Pürglitz*, Leipzig, Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 17, Leipzig, Jan Thorbecke Verlag, 2014, s. 51-62. V krátkosti i Vladislav Razím, Alena Nachtmannová, *Burg Pürglitz und ihr Jagdforst*, in: Jiří Fajt, Markus Hörsch und Vladislav Razím, (ed.), *Křivoklát-Pürglitz, Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 17*, Leipzig, Jan Thorbecke Verlag, 2014, s.143-207.

duchu objevení ráje. Ráje dle středověkých představ, vycházejících z popisu zahrady Eden v Bibli, což byla i oblíbená biblická pasáž mořeplavce Kryštofa Kolumba.⁸⁹³

Kukuřice je namalována i na oltářním obraze sv. Jana z Patmosu (Johannesaltar) od Hanse Burgkmaira staršího (1473-1531) z roku 1518, který se dnes nachází v Alte Pinakothek v Mnichově. Centrální postavou levého obrazu je svatý Erasmus, který stojí uprostřed bujné vegetace,⁸⁹⁴ přičemž vpravo je jasně patrný stvol se zralým kukuřičným klasem. (Obr. 229 a, b) Jak uvedla Leitch, Hans Burgkmair je autorem první známé kolekce rytin obyvatel mimoevropských civilizací vzniklé na základě popisu obchodníka Balthasara Sprengera, který Burgkmairovi zprostředkoval humanista Konrád Peutinger.⁸⁹⁵ Proto je přirozené, že Burgkmair svatého Erasma zobrazil obklopeného rostlinami z Nového světa. Takřka okamžitou implementaci rostlin z Evropy nově objevených zemí v uměleckých dílech určených do sakrálních prostor lze dát do souvislosti s vytvářením představy prvotní rajske zahrady jako místa ukazujícího boží tvoření ve své rozmanitosti i jako směřování křesťanského života do této dimenze, ve které mohou spravedliví po smrti žít věčně.

---

⁸⁹³Pietr Martir d'Anghiera nejprve vykreslil nově objevené země jako skoro ráj, později je popsal jako země prožívající Zlatý věk. Tento mýtus o dokonalosti počátku Zlatého věku byl nahrazen a přetransformován do mýtu o šťastném divochovi, o stavu blaženosti, čistoty a svobody člověka žijícího ve štědré přírodě. A právě obraz bujné původní přírody v sobě nesl určité znaky ráje, po kterém pociťoval „civilizovaný“ člověk určitý stesk, nesoucí se napříč kulturami a náboženstvími, ať již křesťanským či židovským, stesk po mýtické době, kdy byl člověk šťastný, dokonalý a dobrý. A právě svět nově objevených zemí měl skýtat křesťanům tento ráj, stejně tak divochové měli být současníky prvotní mýtické, rajske doby. Více Mircea Eliade, *Mýty, sny a mystéria*, Praha, Oikoymenh, 1998, s. 27-29, k symbolice ráje v křesťanství tamtéž s. 58-59. Také například David Abulafia, *Discovery of mankind: Atlantic encounters in the age of Columbus*, s. 181., krátce i s. 18.

⁸⁹⁴Tropickou vegetaci, která je na všech třech obrazech oltáře, mohl Burgkmair znát z rytin či přímo, ze zahrady obchodníků Fuggerů. Například Martin Schawe, *Alte Pinakothek München, München, Preste Verlag 1999*, s. 35.

⁸⁹⁵Stephanie Leitch, *Burgmaier's peoples of Africa and India (1508)*, 134-159.

Závěr

Tato práce se zabývala manuelským stylem, jak bylo nazváno portugalské pozdně gotické umění na konci 15. a na počátku 16. století. V tomto období došlo k přelomovým historickým událostem, na nichž měli podíl i portugalští námořníci, neboť objevení nových námořních cest i světadílů změnilo nejen dějiny Evropy, ale i celého světa. A tyto události ve své podstatě reflektuje i manuelská architektura, jejíž výstavba i rozšíření bylo podmíněno úspěšnými námořními výpravami. Základem tohoto architektonického stylu byla gotická architektura ve své pozdně gotické fázi, v níž se odrážely vlivy nejrůznějších evropských oblastí. Disertační práce je hlouběji zaměřena na typologické spojitosti se středoevropským regionem, které mohly být zprostředkovány přímým i nepřímým způsobem, v praktické i teoretické rovině. Vzhledem k diverzitě vlivů tvořících manuelskou architekturu a k snaze o uchopení rozboru stylu v jeho komplexnosti nemohly být opominuty ani ostatní zdroje dokládající internacionalizaci a specifika manuelina, ať už se jednalo o prvky islámské architektury zprostředkované přes mudéjarské i portugalské stavitele, převážně nově se objevující renesanční konstrukční i dekorativní formy, stavební typologie a ornamenty používané ve španělských královstvích či drobné dekorativní prvky související s objevem nových cest a kontinentů.

Název stylu je odvozen od krále Manuela, s jehož vládou jsou spojeny nejen největší světové námořní objevy, ale i rozkvět toho stylu. Král Manuel byl nazván Šťastlivý i kvůli historickým konsekvencím tohoto období, které byly vnímány jako naplnění portugalského dějinného poslání. K tomu ale nedošlo samovolně, předcházelo mu dlouhé období posouvání lidských možností a rozšiřování znalostí v mnoha vědních oborech, proto se první kapitola věnuje základním vědomostem v oblasti geometrie, která byla důležitá jak pro astronomy a námořníky, tak i pro středověké stavitele v křesťanském světě i v islámském Orientu. Vědecké poznatky i stavitelské dovednosti obou kultur se potkaly právě na Iberském poloostrově v několika časových obdobích jejich rozkvětu.

S tím úzce souvisí rovněž vzdělávání v geometrii, kdy velkou část znalostí (nejen) antických matematiků zprostředkovali křesťanské Evropě právě mnozí učenci i praktici působící v různých oblastech arabského světa. Dvěma hlavními centry či spíše oblastmi na hranicích kultur, které aktivně přijímaly antické a arabské vědomosti, byly Sicílie a Pyrenejský poloostrov, kde se jednalo především o město Córdoba a následně Toledo. Tam vzniklo kosmopolitní centrum, kde se překládaly evropským učencům dosud neznámé antické spisy z různých věd svobodných umění především z arabštiny do latiny. Ty se následně šířily nejprve v prostředí hlavních evropských klášterů i univerzit a postupně pronikaly i do praxe, stejně jako vlastní spisy arabských učenců přeložené do latiny. Zhodnocení teoretických i praktických spisů ve vlastní praxi bylo pomalejší, znalost arabských spisů o stavitelství se například nepotvrdila ve skicáři u Villarda Honcourta, neboť nevedl použití arabských přístrojů pro výpočty, k nimž patřil například astroláb, který se mohl požívat i ve stavitelství. Není zcela jasné, nakolik ovlivnila evropské stavitele *Knihy geometrických konstrukcí potřebných pro stavitele* Abu Wafy Buzjáního, jehož spis byl vhodný pro využití v praxi možná více než klasické Euklidovy *Základy geometrie*, neboť se asi dvě třetiny geometrických postupů uvedených v jeho díle ve středověké Evropě používaly.

Sepisování a rozšíření spisů o geometrii, které mohli využívat stavitelé v praxi, bylo závislé i na první pohled na od stavitelství tak vzdálené záležitosti jako byl jazyk, v jakém byly traktáty sepsány. Například arabština byla sjednocujícím jazykem vzdělavců a v podstatě i lidu od Fezu po Samarkand. Latina byla ale jazyk kléru, učenců, diplomatů, proto co se týká praktického využití, důležitější bylo napsání spisu v tzv. národním jazyce.

Evropští stavitelé až do počátku 16. století získávali své znalosti především praxí, završením jejich odbornosti byly mistrovské zkoušky, podobně jako v dalších řemeslech. Proto nelze předpokládat, že by základní spis středověké geometrie, tedy Euklidovy Základy geometrie, byl obecně mezi mistry staviteli znám a studován tak, jak tomu bylo s tímto i dalšími spisy pojednávajícími o geometrii v prostředí klášterů a univerzit. Zároveň ale mohl být Euklides mezi staviteli vnímán jako určitá mýtická postava, jak tomu může nasvědčovat dochovaný anglický manuskript o stavitelství z přelomu 14. a 15. století, který Euklida přímo zmiňuje. Přibližně do tohoto období se datuje i další spis pro stavitele z praktické geometrie v rodném jazyce, v tomto případě v angličtině.

Další „příručky“ pro stavitele sepsané v „národním“ jazyce se dochovaly z německy mluvícího prostředí z přelomu 15. a 16. století. Jedná se především o *Geometria Deutsch a Büchlein von der Fialen Gerechtigkeit* stavitele Matthäuse Roriczera, *Fialenbüchlein* norimberského zlatníka Hanse Schmuttermayra a *Unterweisungen* stavitele Lorenze Lechlera. Psaní těchto „příruček-knižeček“ bývá označováno za německé specifikum, ale je nutné si uvědomit, kde byl vynalezen knihtisk, zároveň byla v Norimberku, v místě působení Schmuttermayra i Roriczera, také tradice sepisování rodinných kronik. To se mohlo promítnout i do potřeby a do možnosti zaznamenat postupy své práce pro budoucí generace, jak je přímo doloženo u Lorenze Lechlera, který svou práci dedikoval synovi.

Teoretické spisy o architektuře a fortifikačním stavitelství dalšího Norimberčana, Albrechta Dürera, byly známé i na Iberském poloostrově hluboko do 17. století. Jeho spisy pravděpodobně studoval portugalský učenec a matematik Francisco de Melo. Prokazatelně některý z jeho traktátů, nejspíše *Unterweisung der Messung mit dem Zirkel und Richtsheit in Linien, Ebenen und ganzen Körpern*, vlastnil španělský architekt Hernán Ruiz mladší, který se jím mohl inspirovat při sepisování vlastního díla o architektuře *Manuscrito del arquitectura*. Mezi autory, z jejichž díla čerpal při sepisování svého manuskriptu o architektuře, nazvaném *Compendio de arquitectura y symetria de los templos: conforme a la medida del cuerpo humano, con alguns demonstraciones de geometría recoxido de dibersos autores naturales y estrangeros*, uvedl Albrechta Dürera i architekt Simón García, který žil v druhé polovině 17. století. Lze tedy považovat za prokázanou výměnu teoretických prací o stavitelství a o geometrii mezi střední Evropou a Iberským poloostrovem.

Vzhledem k tématu této části práce se logicky naskýkala otázka, jaké podklady a příručky o stavitelství mohli využívat maurští stavitelé či jak se stali mistry, neboť v manuelském stylu byla využívána ve větší míře i dekorace a částečně stavební typologie maurské architektury. Kvůli nedostatečnému množství písemných podkladů k tomuto tématu u mudéjarských stavitelů bylo zjišťováno fungování a vzdělávání islámských stavitelů v Orientu, neboť lze předpokládat, že bylo alespoň částečně směřodátné i v dalších regionech, kde působili islámští stavitelé. Jedná se o celkově méně zpracované téma, protože o arabských a potažmo i byzantských středověkých stavitelích je obecně méně konkrétních údajů a zpráv ve srovnání s podklady o evropských středověkých stavitelích. Podstatným bylo zjištění, že stavitelství v Orientu bylo součástí teoreticko-praktického „inženýrského“ vzdělání, které zahrnovalo znalosti rozličných „věd“- nauk. Autoři významných spisů o stavitelství v arabštině byli označováni jednak jako inženýři, jednak jako matematici. Dochovaly se také záznamy o tom, na co musel stavitel při své práci na stavbě především dohlížet. Jednalo se například o zaručení za bezpečnost své práce i spolupracovníků, o dobře odvedenou práci dalších řemeslníků, o zamezení podvodů s nekvalitním materiálem používaným na stavbě. A také musel stavitel dohlížet na dohotovení dojednané zakázky. Zmiňování jsou i jiní důležití řemeslníci, například zámečníci, na jejichž práci závisela bezpečnost majitele domu. Určitým specifikem, souvisejícím s rozvojem složitého geometrického ornamentálního dekoru, byla profese geometra, jenž byl samostatným pracovníkem. Někte-

ré z arabských spisů o stavitelství byly přeloženy právě během fungování překladatelského centra v Toledu.

V krátkosti byla zmíněna také portugalská gotická architektura do manuelského období. Menší hospodářské možnosti portugalského království se promítly i do architektury, neboť se stavěly podstatně skromnější stavby než v manuelské epoše, u chrámů byly povětšinou zaklenuty pouze presbytáře či kaple, kláštery se stavěly většinou pro 12 mnichů. Velkých stavebních podniků, jako byl například dominikánský klášter v Batalhe, bylo minimum. Hlavním stavebníkem byl po celý středověk král, jehož plánování výstavby hradů bylo navázáno i po skončení reconquisty na jeho zahraniční politiku, neboť po zažehnání muslimského byla budována síť opevnění na obranu portugalsko-kastilské hranice. S tím souvisela i výstavba tvrzí, hradů či opevněných kostelů. Zároveň kvůli nebezpečí odboje z řad vlastní šlechty byla až do panování krále Dinise, tedy do poloviny 14. století, zakázána bez panovníkova výslovného povolení výstavba jednoho typu šlechtického obydlí – opevněné obytné věže.

Portugalsko kolem roku 1500

Období rozmachu, které zažívalo Portugalsko na přelomu 15. a 16. století, mapovala témata týkající se nejen kontextu vzniku manuelského stylu, ale také různých sociálních a hospodářských faktorů, které měly vliv na život portugalské společnosti. Částečně jsou uvedeny i podmínky vzniku portugalské námořní velmoci, které souvisely s určitým uklidněním vztahů mezi Kastilií a Portugalskem po bitvě u Aljubarroty v roce 1385, kdy se portugalskému následovníkovi-levobočkovi Janovi z Avisu podařilo v boji o královskou korunu zvítězit nad jeho kastilským bratrancem Janem I. Kastilským, a ubránit tak nezávislost země během dynastické krize. Jan I. společně se svými syny začal postupně směřovat svoji expanzivní a objevnou politiku směrem na jih, v roce 1415 byla dobytá Ceuta a v roce 1419 portugalští námořníci dopluli na Madeiru.

V tomto úsilí pokračoval jeden z Janových synů, Jindřich Mořeplavec, jenž vytvořil na jihu země ve městě Sagres centrum, v němž byly shromažďovány evropské poznatky týkající se astronomie, matematiky a nautiky, které byly používány námořníky během objevných plaveb. Za jeho života byl obeplut mys Bojador v roce 1434, k doplutí na mys Dobré naděje došlo až v roce 1488, což dokládá pozvolný postup námořních výprav. Dalším cílem bylo nalezení cesty do Indie. Vzhledem k tomu, že se v té době ukázala takřka nemožnou cesta po souši, kterou podnikli portugalští obchodníci v roce 1490, tedy přibližně v době, kdy se chtěl o totéž pokusit český šlechtic Bohuslav Hasištejnský, pokračovaly pokusy o její nalezení po moři. Doplout až do indického Kalikutu se podařilo roku 1498 Vascovi da Gamovi.

Během této i dalších cest portugalských mořeplavců docházelo v praxi k ověření a zpřesňování teoretických znalostí a výpočtů mnoha generací evropských a arabských i židovských matematiků a astronomů, které se rozšířily na kontinentě zejména skrze překlady z toledského překladatelského centra. Takto se prohloubené výsledky bádání v podstatě „vrátily“ zpět na Iberskou peninsulu a byly plně využity námořníky plujícími pod vlajkou obou království. Pro mořeplavce byly zásadní i spisy bavorského matematika a astronoma Johanna Müllera - Regiomontana (1436-1476), který byl v Portugalsku považován za jednoho z největších matematiků a astronomů své doby. V Lisabonu působil již za vlády Manuelova předchůdce Jana II. jeden z Regiomontanových následovníků, Martin Behaim, jenž vytvořil první glóbus. Mezi používané mořeplavecké navigační spisy patřil tzv. *Guia nautica de Munique* (Průvodce mořeplavbou z Mnichova) z roku 1509.

Vědecký rozvoj se netýkal pouze astronomie a matematiky, ale přirozeně i geografie, k němuž přispěl i Valentim Fernandes de Morávia, původem moravský tiskař působící na

dvoře krále Manuela v Lisabonu. Morávia se sám zúčastnil několika objevných plaveb a své poznatky následně zpracoval. Zároveň zprostředkoval informace o nově objevených zemích do střední Evropy, jak dokládá spis dnes známý jako *Codice de Valentim Fernandes de Morávia*, který vlastnil německý humanista působící na dvoře císaře Maxmiliána, Konrád Peutinger. V jeho katalogu knih přibližně z roku 1523 je Moráviův spis uveden jako *Itinerarium Portugallensium*. Tyto osobnosti a jejich díla ukazují na poměrně důležité vazby střední Evropy a Portugalska z hlediska výměny odborných poznatků v několika hlavních oborech spojených s námořními objevy.

Přímé informace o Portugalsku zaznamenalo v druhé polovině 15. století několik Středoevropanů, kteří z různých důvodů projížděli touto zemí. Z jejich zápisů a deníků jsou podstatné především jejich popisy měst či staveb kvůli uvedení do kontextu, případně politické události, které se vztahovaly k rodině krále Manuela a k jeho nástupu do čela království. Vzhledem k tématu práce jsou velmi důležité i údaje těchto cizinců o přítomnosti krajanů ze střední Evropy v Portugalsku. Popisy staveb zaznamenané Václavem Šaškem z Bírkova jsou velmi stručné, zmíněny jsou pouze nejdůležitější objekty míst a měst, kterými projížděl s poselstvem vyslaným králem Jiřím z Poděbrad. Zároveň při komparaci jeho záznamů s dobovými materiály se lze domnívat, že Václav Šašek uvedl jen vizuálně nejpůsobivější stavby či objekty, které ho nějakým způsobem zaujaly, například velikostí, historií či vzácností a nádherou, neboť uvedl v některých městech tvrz - v Tomaru, či „velký hrad“ - v Elvas, kamenný most a hrad na kopci - v Coimbre, ale v jiných lokalitách, kde se také nacházel hrad a město bylo opevněno, například v Evoramonte - už tyto stavby neuvedl. To lze interpretovat i tak, že se z jeho pohledu jednalo o menší hrad a město, jakých již během své cesty viděl povícero, a proto mu nepřišlo podstatné je zmiňovat.

U nás v podstatě neznámý cestovatel, šlechtic Nicolau de Popielovo (Nicolas von Popplau) z Vratislavi, strávil v zemi nějaký čas v roce 1484. Krále Jana II. zastihl v Setúbalu, kde měl problém se s ním setkat. Dle záznamů se seznámil s německým kuchařem krále, také potkal bratra královny Leonory a Manuela, vévodu Dioga z Viseu, který ho chtěl představit své sestře, ale zanedlouho poté spáchal puč proti králi, a proto zemřel královou rukou. Nicolau však popisoval více tyto odboje společně s jejich dopadem na vztahy v královské rodině než architekturu. Sice byl v Setúbalu pozván do kostela, trávil nějaký čas i s králem, ale jméno chrámu nezmínil, spíše se zajímal o objevy v Africe a o zprostředkování diplomatických vztahů, neboť mu Jan II. mimo jiné přislíbil napsat dopis pro uherského krále, kterým byl Matyáš Korvín. O osudu dopisu, a zda ho skutečně Nicolau de Popielovo od krále Jana II. obdržel, již nebyla v textu zmínka. Nicolau ale přirovnal velikost Lisabonu ke Kolínu nad Rýnem a k Londýnu, v krátkosti zaznamenal vliv stylu „pohanů“, tedy mudéjarů, na konstrukce a vzhled domů v Portugalsku a i přímo v Lisabonu. To pro něho zřejmě jako pro Středoevropana a křesťana, nezvyklého na „konvivencii“ Iberského poloostrova, bylo vhodné zaznamenání, protože to pro něho musel být neobvyklý styl, a také poněkud překvapivá záležitost, neboť architektonický styl „bezvěrců“ přebírali i křesťané.

Dalším cestovatelem, který navštívil Portugalsko, byl kosmograf Hieronymus Münzer, zvaný Monetarius, z Norimberku. Ten pobýval v Portugalsku o 10 let později, v letech 1494-95, tedy krátce před smrtí Jana II. Münzer byl královým hostem v Évora, kde se během svých návštěv bavili o zámořských objevech, o nových předmětech pocházejících z těchto zemí i o obchodu, kdy Münzer přímo uvedl nejen obchodování portugalské koruny s Anglií či zeměmi severní Afriky, ale také s německými městy.

Hieronimus Münzer srovnával větší portugalská města, která navštívil, se středoevropskými, například Évora byla dle jeho názoru stejně velká jako Ulm a Lisabon větší než Norimberk. Věnoval také větší pozornost architektuře a urbanismu měst, v Évora

vedl v krátkosti nejen královský palác, ale i katedrálu a další chrámy, bohužel bez bližšího popisu. V Lisabonu zmínil několik klášterů, také psal o čtvrtích, které obývali příslušníci obou náboženských menšin, zaregistroval i židy, kteří přišli ze Španělska po jejich nuceném odchodu v roce 1492. Dle jeho názoru byly domy v lisabonské ulici Rua Nova vystavěné v německém stylu, ale vzhledem k zničení této části města během zemětřesení v roce 1755 a kvůli nedostatečným dobovým vyobrazením nelze tuto informaci blíže specifikovat nebo vyvrátit. Hieronymus Münzer ale potkal v Portugalsku velké množství německých obchodníků, zmínil tchána a kolegu Martina Behaima, německé tiskaře z různých německých měst, i německé umělce, bohužel ale bez bližšího upřesnění. Také se setkal s poměrně velkým množstvím Němců z různých koutů Svaté říše, kteří zde působili jako dělostřelci, což bylo tehdy poměrně moderní řemeslo, které bylo chápáno na pomezí vědy – alchymie, specifického umění a řemesla. Také autor jednoho z prvních cestopisů o Brazílii, známého v češtině pod názvem *Dvě cesty do Brazílie*, Hans Staden, který svou práci publikoval v roce 1557, se dal najmout na loď do Brazílie jako dělostřelec, ačkoliv původně plánoval cestu do Indie, ale tam mu loď ujela a nechtěl čekat několik měsíců na další.

Z podkladů Královské obchodní společnosti pro Guineu a Indii (Casa da Guinea e India), vyplynula stejná informace, neboť až 70% dělostřelců najatých na portugalské lodě bylo z německy mluvících oblastí. Nelze nezmínit, že jedním z hlavních obchodních artiklů středoněmeckých měst, například Norimberka, byla právě děla a další zbraně či astronomické přístroje důležité pro mořeplavbu, jejichž centrum výroby se tam přesunulo právě z arabských dílen z Iberského poloostrova, kde jedno z výsadních postavení zastávala do 12. století i Córdoba. Tamější arabské nástroje putovaly Evropou i v dalších staletích, jak dokládá zdokumentovaný nákup astrolábu vyrobeného v Córdoba v polovině 12. století. Ten získal polský učenec Matěj Bylica, který později působil na univerzitě v Krakově, v Budě v roce 1494.

Další skupinou řemeslníků-umělců pocházejících z německy mluvících oblastí a působících v Portugalsku, byli tiskaři. Mezi přední tiskaře za vlády krále Manuela patřil již zmíněný Valentim Fernandés de Morávia. Ten byl nejen tiskař, ale také notář, překladatel, cestovatel a „escudeiro“ - štítonoš královny Leonory, která podporovala knihtisk kvůli vzdělávání širších vrstev obyvatel. Fernandesův první tisk v Portugalsku, což byl Vita Christi Ludolfa Saského, na němž se podílel společně s Mikulášem Saským v roce 1495, byl vytvořen na její objednávku pro ni a jejího manžela. Jan II. se také zajímal a podporoval vydávání knih, ale kromě u tiskařů působících na Iberském poloostrově si objednával knihy i v Itálii, jak dokládá tzv. *Bíblia dos Jerónimos* ze stejného roku. Mezi významné tisky Valentima Fernandese pro krále Manuela patřilo několik knih tzv. *Manuelských zákoníků*.

V soupisu svazků královské knihovny především z doby krále Manuela se objevuje i "outro livro da estoria de Boemeo". Pravděpodobně se jedná o *Historii českou* Eneáše Silvia Piccolominiho. Kniha byla přeložená do kastilštiny Hernandem Nuñezem de Toledo a vydal ji v Seville 8.1.1509 Juan Varela de Salamanca. Je otázka, jak se do královské knihovny tento svazek dostal, lze uvažovat i o možnosti, že to bylo přes Valentima Fernandese de Moráviu, neboť ten přišel do Portugalska nejspíše ze Sevilly a nechával si odtamtud dodávat také tiskařský materiál.

Vzácné knihy sloužily i jako královské dary společně s dalším drahým a nedostatkovým zbožím. Jako zajímavým se může v tomto ohledu jevit jiný zápis ze soupisu z královské knihovny, v němž je konkrétně vypsáno přibližně 250 knih s religiózní tematikou a s obrázky světců, které král Manuel poslal tzv. „knězi Janovi“ a jeho manželce v roce 1514. Po velkou část středověku byla hledána křesťanská říše tohoto vládce, jež se měla rozkládat na Východě, a o jejíž „existenci“ se evropští monarchové a církevní

hodnostáři dozvěděli prostřednictvím poselstva a fiktivních dopisů ve 12. století. Jedním z cílů doprovázejících její hledání bylo propojení křesťanské říše na Východě i na Západě. V období vlády krále Manuela již byla tato říše umisťována do oblasti východní Afriky. Portugalští šlechtici a vojáci byli zřejmě jednou z prvních skupin evropských křesťanů, kteří se do této legendární říše skutečně dostali. Francisco Alvares popsal tuto cestu východní Etiopií ve *Zprávě o zemi kněze Jana* (Verdadeira informação das Terras de Preste João das Indias), vydané poprvé v Lisabonu v roce 1540. Po návázání diplomatických kontaktů se Portugalci podíleli i na její obraně, při níž padl například Cristóvão da Gama, syn mořeplavce Vasca da Gamy.

Výraznou osobností zprostředkovávající diplomatické kontakty opačným směrem – na kontinent, do střední Evropy, byl Damião de Góis. Tento humanista a historik strávil mládí na dvoře krále Manuela, kde se mu dostalo vzdělání společně s královskými syny, a také se účastnil všech důležitých diplomatických návštěv, ať se jednalo o poselstvo ze země tzv. kněze Jana či příjezd indiánů. S králem Manuelem strávil i poslední momenty jeho života. Damião de Góis zažil zlatou éru portugalské říše, působil jako diplomat, stanul v čele královského archivu Torre de Tombo v roce 1548, což mu umožnilo přístup k dvorským dokumentům, a sepsat na základě těchto podkladů a osobních zkušeností kroniku o životě krále Manuela, kterou rozkošatil například o osud Manuelových dětí. De Góis na sklonku života v roce 1578 skončil před inkvizičním tribunálem a poté i ve vězení kvůli údajným kontaktům s humanisty a reformátory, se kterými se setkával především během diplomatické mise v Antverpách, kam byl vyslán v roce 1522. Damião de Góis se skutečně setkával s největšími humanisty, obchodníky a umělci, například s Erasmem Rotterdamským nebo s Albrechtem Dürerem, jenž mu zřejmě vytvořil portrét. Během cest po střední Evropě se Góis seznámil s Filipem Melanchtonem, který mu objasnil podstatu reformace a společně se zúčastnili kázání Martina Luthera, Damião ale neprojevil pro reformaci nadšení. Setkal se i s Konrádem Peutingerem, u něhož viděl v knihovně spis o portugalských námořních objevech od Valentima Fernandese de Morávií, ale pravděpodobně se mu ho nepodařilo získat ani v opisu, jak ukazuje vzájemná korespondence mezi ním a Jakobem Fuggerem, s nímž ho pojilo dlouholeté přátelství. Zájem Góise jako historika o Fernandesův spis byl i profesionální, neboť se jednalo o významný zdroj poznání tohoto období portugalských dějin

Také projel Čechy i Moravu („Reyno de Boemia“, „ducado de Moravia“), a v Polsku se pokusil zprostředkovat sňatek mezi infantem Luisem, což byl jeden ze synů krále Manuela, a Hedvigou, dcerou Zikmunda Starého a neteří Vladislava Jagellonského. Nápomocen mu měl být polský šlechtic a vojevůdce Jan Tarnowsky, jenž byl pasován na rytíře za zásluhy v boji s Maury právě v Lisabonu. Jednání nedopadla úspěšně, v pořadí druhý následník portugalského trůnu královskou korunu ve středoevropské zemi nezískal a oženil se v Portugalsku s údajnou novou křesťankou. Sňatková politika mezi královskými středoevropskými a portugalskými vládnoucími rody zůstala tedy během let 1450-1550 naplněna pouze ve vztahu k Habsburkům, kdy za nejvýznamnější lze považovat sňatek Leonory Portugalské a císaře Fridricha III., rodičů císaře Maxmiliána. Sám král Manuel si vzal za třetí ženu Leonoru Habsburskou, která byla sestrou Karla V. a vnučkou císaře Maxmiliána.

Zmíněný infant Luis byl nejvzdělanějším z králových synů, specializoval se na studium matematiky a architektury a zejména v matematice dosahoval až profesorských znalostí, s vysokou pravděpodobností se ale nedochovaly jeho traktáty věnované matematice. V tomto období probíhala na královském dvoře odborná výuka polytechnického směru v nadstavbě nad univerzitních sedm svobodných umění. Byla zaměřena především na geometrii, matematiku a kosmografii a další vědy potřebné pro studium architektury, proto se lze domnívat, že se jednalo o první „školu“ či „kurzy“

architektury v Portugalsku. Nejlepší studenti mohli získat královské stipendium na dokončení studií v Itálii, kde pobývali obvykle 3-4 roky. Tam získali nejen další potřebné znalosti a vzdělání, ale i rozhled nezbytný pro královskou službu. Tito studenti už nebyli tradičními mistry kameníky a staviteli dle středověkého systému řemesla, ale stali se již vzdělanými architekty, kteří znali nejen praxi, ale také teoretická díla o architektuře. Rozdíl mezi stavitelem a architektem zachytil v parodické hře *Auto da Ave-Maria* António Prestes, která poukazovala na určitý konzervatismus společnosti. V této hře šlo o střet dvou stylů a konceptů profese, kdy kameníci a mistr stavitel zastávali ještě středověké hodnoty tradice řemesla a „diabo“ z Itálie, s příznačným jménem Lúcio Vitúrvio, byl již teoreticky vzdělaný a světa znalý architekt-intelektuál.

Výuka v královské „škole architektury“ probíhala pod vedením nejvyhlášenějších učenců království, jednalo se například o matematika a astronoma Pedra Nunese, jehož dílo bylo známé i ve střední Evropě. To dokládá první vydání Vitruviových Deseti knih o architektuře v němčině pod názvem *Vitruvius Teutsch* z roku 1547, kde byl Nunes zmiňován v předmluvě společně se Sebastianem Serliem a Lucou Paciolim. Na postupné zaměření na architekturu poukazuje také působení královských architektů či psaní traktátů o architektuře. Jeden z prvních, tzv. *Tratado de Arquitectura*, jenž byl napsán v letech 1575-76, je připisován královskému architektovi Alfonsovi Rodriguesovi. Obsahuje 16 kapitol (knih), mezi nimi i *Livro da Geometria* a *Livro da Perspectiva*. Zřejmě sloužil k výuce architektury mladých šlechticů a infantů v okruhu královského dvora v Paço de Ribeira v Lisabonu, kde Rodrigues vyučoval, když se předtím sám zúčastnil stipendijního pobytu v Itálii.

Významným teoretikem umění a architektury byl i Francisco de Holanda, jenž také získal královské stipendium na dokončení svého studia architektury v Itálii. Kolem roku 1540, tedy krátce po návratu ze svého stipendijního pobytu v Itálii, dokončil Holanda pro infanta Luise *Álbum dos deshenos da Antiquita*, což bylo 118 stran nákresů pevností a militarií. Poté napsal první teoretickou práci o umění v portugalštině - jednalo se o *De pintura antiga* z roku 1548. K jedné z jeho stěžejních prací patří studie o stavbách Lisabonu nazvaná *Da fabrica que falece ha cidade de Lisboa* z roku 1571. Podílel se i na překladech nejvýznamnějších teoretických traktátů o architektuře do portugalštiny, přeložil *De re Aedificatoria* Leona Battisty Albertiho i čtvrtou knihu *Regole generali di architettura* Sebastiana Serlia. Franciscovi de Holandovi jsou připisovány královské stavby, ovšem bez přímých dokladů o jeho působení. Vzhledem k tomu, že byl v úzkém kontaktu s infantem Luisem, který přestavoval některá svá sídla, a jsou doloženy platby Jana III. právě Franciscovi de Holandovi, lze se domnívat, že to byl právě on, kdo měl podíl na těchto rekonstrukcích.

Stipendia nebyla udělována pouze na studium architektury, ale portugalští králové jimi podporovali i další portugalské studenty na významných evropských univerzitách, na počátku 16. století se jednalo především o Paříž a o Lovaně. Portugalci odcházeli studovat i na italské univerzity, zejména do Padovy, Bologně, Sieny a Florencie, případně do anglického Oxfordu. Jiným oblíbeným městem byla Salamanka, ale tam byli portugalští studenti podporováni stipendii minimálně.

V Paříži nejvíce studentů z Portugalska studovalo na koleji Santa Barbara, kde je jich mezi léty 1500-1550 doloženo 300 a většina z nich byla podporována královskými stipendii po dobu 10let. Tuto kolej vedli zejména v letech 1520-1540 portugalští učenci, z nichž nejvýraznější osobností byl André Gouveia, kterého humanista Michael Montaigne nazval „Le grand principal de France“. Hlavním důvodem podpory portugalských studentů na vyhlášených zahraničních univerzitách bylo získání odborníků, kteří měli po svém návratu zvýšit úroveň vzdělání a kultury v Portugalsku. Jedním z takových stipendistů byl šlechtic a učenec – matematik Francisco de Melo, který po absolvování studia sedmi

svobodných umění na lisabonské univerzitě zamířil do Paříže, kde se věnoval především studiu matematiky. V současnosti jsou známy dva manuskripty jeho přepisu Euklidových Základů geometrie z dob jeho studií, které jsou dedikovány králi Manuelovi. Jeden se nachází v Národní knihovně Portugalska v Lisabonu a druhý v Městském archivu ve Stralsundu, kde byl objeven v roce 2012. Francisco de Melo se vrátil do Portugalska v roce 1524 a byla mu svěřena výuka matematiky královských potomků. Je také možné, že byl v roce 1529 zvolen rektorem jediné portugalské University, jež právě sídlila v Lisabonu. Francisco de Melo se kromě rozšiřování svých odborných znalostí z matematiky, podílel i na dvorském životě, byl v kontaktu jak s humanistou Andrém de Resende, který byl zastáncem učení Erasma Rotterdamského, tak s lingvistou a katolickým teologem Nicolaem Clenardem z Lovaně, jenž působil jako vychovatel královských synů v Évoře. Jako přední odborník-učenec se Melo stal i postavou jedné z her dramatika Gila Vicenta.

Jan III. se rozhodl reformovat konzervativní a tradiční vysokoškolské portugalské prostředí. K tomu chtěl přizvat Erasma Rotterdamského, ten ho však na základě vzájemně nesouhlasných postojů k víře a s poukazem na vlastní stáří odmítl. Reformu univerzitního vzdělání tedy připravoval André de Gouveia, který po návratu do Portugalska začal budovat nové Colégio das Artes, zvané též Colegio Real, v Coimbre, neboť tam se v roce 1538 přesunulo již na stálo sídlo první portugalské univerzity. Colégio bylo podřízené přímo králi a zpočátku bylo nezávislé na universitě fungující při klášteře svatého Kříže (Santa Cruz). Dosavadní univerzitní výuka byla tradičního směru, a tak měl Gouveia za úkol i za pomoci zahraničních vyučujících vytvořit moderní typ vzdělávání vedoucí k rozvoji osobnosti mladého šlechtice. Ideálním studentem colégia již neměl být zbožný šlechtic, ale člověk otevřený světu. Reformu se nepodařilo zcela uskutečnit, neboť krátce po otevření nového Colégia das Artes v roce 1548 André de Gouveia zemřel, poté postupně došlo k jeho přesunu pod univerzitu, část vyučujících skončila ve vězení kvůli údajné propagaci reformace.

Vzdělání se v 16. století již netýkalo pouze šlechticů či královských synů, na universitě v Coimbre studovala například i šlechtična Publia Horstensia de Castro. Vzdělávání se dostalo i šlechtičnám v okruhu nejmladší Manuelovy dcery Marie, která se po různých intrikách kolem jejích sňatků rozhodla věnovat studiu. Za zmínku stojí, že se tyto dámy učily nejen latinu, ale i řečtinu či hebrejštinu a některé z nich, jako byla například šlechtična Luisa Síegea de Velasco uměly i arabsky, což může dokládat přetrvávající ozvěny dlouhé historie hispano-arabské vzdělanosti a konvivencie. I učenec Nicolau Clenardo se vydal do Portugalska kvůli studiu arabštiny a na základě toho přijal místo vychovatele Manuelových synů, neboť v Évoře sehnal učitele arabštiny, se kterým mohl alespoň po určitou dobu konverzovat a pokračovat ve studiu.

Dlouhá tradice trvání tzv. „konvivencie“, která se netýkala pouze soužití křesťanů a muslimů, ale také židů, v podstatě skončila ve španělské části poloostrova v roce 1492 po dobytí Granady vyhnáním židů, neboť katolická Veličenstva Isabela Kastilská a Ferdinand Aragonský chtěli mít svá království jednotná dle středověkých hledisek, kdy jimi byla především víra. Židé ve velké míře přicházeli do Portugalska, kde jim byl na dobu určitou zajištěn pobyt po zaplacení určité částky.

Vzájemné soužití obyvatel tří náboženství ovlivnilo například i rozkvět města Córdoby, které bylo kolem roku 1000 největším městem Evropy. Zároveň se jednalo o hospodářské a kulturní centrum poloostrova, kde se nacházela i jedna z tehdy největších světových knihoven, jejíž svazky shromáždil Hakam II. Po vpádu berberských muslimů ve 12. století se část vzdělavců přesunula do Toleda, kde fungovalo Toledské překladatelské centrum a byla tam také po získání města křesťanským vládcem Alfonsem VI. umožněna konvivencie, tedy soužití obyvatel tří náboženství. Sám Alfons VI. měl za manželku dceru

sevillského emíra Zaidu a jejich syn Sancho se měl stát jeho nástupcem v čele kastilského království. Praktická podoba vzájemného soužití nebyla ani během pokračující křesťanské reconquisty, která byla vždy prioritou, zcela černobílá a kromě náboženství tu hrála značnou roli i aktuální politická situace v jednotlivých královstvích. Reálně na středověk poměrně slušné sousedské vztahy, umožňující normální fungování náboženských komunit, vedly ke vzniku mýtů o zlaté době hispano-arabského soužití, které se začaly tradovat jak v židovské, tak muslimské kultuře po nuceném opuštění Pyrenejského poloostrova právě kvůli srovnání podmínek s životem v nových zemích.

Pro tuto práci byly podstatné i informace o maurských stavitelích, neboť Maurové se profesně zaměřovali ve větší míře na stavitelství a na zemědělství. Jak bylo zjištěno, pracovali na nejrůznějších městských, královských i sakrálních stavbách, jediným problémem byla do určité míry výstavba opevnění kvůli pokračující reconquiste a případným znalostem vojenských technologií a obrany křesťanských měst. Nejvíce mudéjarů žilo v Aragonii, kde uvádí, že tvořili až 20% obyvatel v 15. století. Jednu z vedlejších hypotéz práce, tedy že se maurští stavitelé během vlády katolických Veličenstev kvůli většímu bezpečí, možnosti najít obživu a také vzhledem k výraznějšímu ovlivnění manuelina mudéjarem, přestěhovali podobně jako židé do sousedního Portugalska, se však nepodařilo doložit. V záznamech o stavitelích působících v království jsou zmiňováni maurští stavitelé z Kastilie, ale jejich počet byl poměrně malý, různě uváděné skupiny Maurů mohli být přímo portugalští mudéjarové. Lze to dát do souvislosti i s odlišným přístupem katolických Veličenstev k oběma menšinám i v rámci vlastních království, neboť Ferdinand Aragonský myslel podstatně pragmatičtěji než Isabela, protože by přišel o podstatnou část obyvatel, které obdělávalo půdu či stavělo domy, tedy se věnovalo ceněným profesím. Ty měly také výjimky, neboť například královský palác v Zaragoze představoval Farax Galí de Chiprana, který pocházel z tradiční maurské stavitelské rodiny. Podrobnější rozbor sociální situace mudéjarských stavitelů a různých fází i oblastí mudéjarského stylu ve španělské části iberského poloostrova však přesahuje téma této práce a bylo by se mu třeba věnovat podrobněji v případném samostatném výzkumu.

Příchod židovského obyvatelstva do Portugalska v roce 1492 měl výrazný dopad na urbanismus měst, neboť židovské čtvrti nebyly připraveny na tolik lidí, vždyť se v krátké době zvýšil počet obyvatelstva země o cca 20 000 rodin. Každá měla v průměru 10 a více členů, z nichž každý musel zaplatit do královské pokladny 8 cruzadů, slevy a možnost časově neomezeného pobytu měli žadání řemeslníci, například kováři. Většina z nich byli obchodníci, část nových obyvatel tvořili řemeslníci, mezi nimiž byli i kameníci. Došlo k velkému rozšíření židovských čtvrtí, které se ale opět rozrůstaly při hlavních městských ulicích, kde se kvůli snadnějšímu obchodování rozprostírala většina judarií – židovských čtvrtí. Oproti tomu mourárie – maurské čtvrti se rozkládaly poblíže hradeb kvůli chovu dobytka a obhospodařování půdy, proto si v tomto směru obě komunity příliš nekonkurovaly. Situace se lišila individuálně dle konkrétního místa i před rokem 1492, neboť v menších a chudších obcích byly třeba jen jedny lázně či jedna veřejná pec, které využívaly všechny komunity, bez rozdílů náboženství. Zároveň nebylo zcela striktní oddělení obyvatel čtvrtí dle náboženství, jsou doloženi i křesťané bydlící v judariích.

Některé městské rady však protestovaly proti příchodu židů, k tomu ale docházelo i během předchozích desetiletí, kdy již panovala zhoršená situace v Kastilii z hlediska víry a židé či nuceně konvertité hledali útočiště v portugalských obcích. Protesty a požadavky restrikcí se netýkaly pouze židovských obyvatel, ale z důvodů konkurence i obchodníků z jiných zemí, například Angličanů či Janovanů nebo Florentinů, pouze speciálně u Kastilců byla jako důvod zmiňována i odlišná víra.

Po nuceném odchodu židů z Portugalska v roce 1497, neboť dekret byl vydán v prosinci 1496, zůstali v bývalých juduariích noví křesťané či je získali šlechtici z okruhu královského dvora. Veřejné budovy, ať už se jednalo o synagogy nebo mikve, byly přestavěny například na kostely nebo školy. Lisabonské veřejné budovy připadly králi, jenž tento prostor využil i k nové výstavbě. Tak skončila portugalská konvivence.

V Portugalsku žilo dle sčítání lidu z roku 1527 asi 1 200 000 obyvatel. Nelze s jistotou určit, kolik procent obyvatel tvořili cizinci, kteří přišli do Portugalska za obživou během rozmachu království v období námořních výprav. Každopádně početně byli Portugalci menším národem, nemohli tedy spoléhat na kolonizaci vojenskou silou. Proto již vévoda Albuquerque zavedl sňatkovou politiku v nově kolonizovaných částech světa, kdy si Portugalci brali za manželky domorodkyně, a tak byla zároveň zajištěna lojalita vůči koruně v dalších generacích. Damião de Góis ve své kronice krále Manuela nazval toto šíření impéria prostě - "per armas ou per amor", tedy zbraněmi nebo láskou. Nebylo předmětem výzkumu této práce zjišťovat, zda a v jaké míře se tato opatření týkala cizinců, například německy mluvících dělostřelců, kteří se plavili na portugalských lodích.

Ve vlastním a především ve vnitrozemském Portugalsku byl život prostého lidu ve stínu velkolepých námořních výprav ovlivněn zejména počasím a také v důsledku emigrace nedostatkem lidí, kteří by pracovali v zemědělství. Kvůli několika letům neúrody došlo dokonce i ke ztrátě povědomí o obdělávání polí. Velká sucha během let 1503, 1504, 1507 měla za následek další vystěhovávání lidí z venkova do měst, kde hledali alespoň nějakou obživu. Následné epidemie boj o přežití nejchudších obyvatel ještě zhoršily. V roce 1506 se staly fatální záminkou pro fanatické duchovní pro rozpoutání krveprolití v Lisabonu, neboť obrátili davy proti údajným novým křesťanům. Situaci muselo uklidnit vojsko, Lisabon pro výstrahu a kvůli zabránění podobných krveprolití v jiných městech přišel i o část městských práv. Během období neúrody v důsledku špatného počasí se portugalští králové snažili alespoň o částečné řešení, které spočívalo v dovozu obilí či chleba ze vzdálenějších zemí, nepostižených hladomorem, pokud to umožnila mírová situace ve Středozezemním moři.

Alespoň částečnou pomoc chudým lidem poskytovaly nově vznikající nemocnice, jejichž zakládání podporovala již královna Leonora společně s králem Janem II. v polovině 80. let 15. století, kdy se začínala díky africkým koloniálním držávám zlepšovat ekonomická situace v království a zároveň se uklidňovaly napjaté zahraniční vztahy s Kastilií. Nemocnice se velikostí a větší kapacitou výrazně lišily od středověkých špitálů. Hlavní nemocnice v Lisabonu, Todos-os-Santos (Všech svatých), byla částečně navržena dle italských renesančních nemocnic, jejím možným vzorem byla milánská Ospedale di Maggiore v Miláně postavená dle Fillaretova návrhu. Jiná nemocnice, jménem Nossa Senhora do Pópulo (Panny Marie lidu), postavená v Caldas da Rainha, která byla lázeňského typu, měla zase přesně stanovenou lůžkovou kapacitu pro chudé, kněží, pocestné i otroky. Královna Leonora také založila řád Misericórdias – Milosrdenství v roce 1498, jenž byl popořen i vydáním „Řádu kaplí, nemocnic, hostinců a řádových bratrstev města Lisabonu“ v roce 1514. Do konce jejího života fungovalo již 61 nemocnic.

Celou touto kapitolou se prolínalo více či méně zřetelně téma víry, která byla určující ve zkoumaném období pro všechny, pro obyčejný lid i pro panovníka a jeho skutky, nebylo oblasti, v níž by neovlivňovala lidské konání. Jak bylo zmíněno, jednalo se pro panovníky o faktor středověkého pojetí jednoty země, jenž se dostal do popředí na Iberském poloostrově v souvislosti s ukončením reconquisty v roce 1492. Prosazování a udržení katolické víry jako jediné možné v obou královstvích bylo podpořeno zřízením inkvizičního tribunálu. V Portugalsku král Manuel žádal o jeho zřízení, ale k jeho povolení došlo de facto až papežskou bulou v roce 1536 za vlády Manuelova syna Jana III. přezdíváného Pobožný, kvůli jeho osobní zbožnosti a právě kvůli zřízení inkvizice.

Historici 19. století ho líčili jako panovníka velice zaníceného pro víru. Tento názor je v této práci poněkud zrevidován na základě jeho činů a zájmů, které jsou částečně uvedeny v jednotlivých podkapitolách, neboť byly do jisté míry pokračováním práce a snah jeho otce. A první hlavní portugalský inkvizitor Diego da Silva byl v podstatě mírumilovný muž. Osobností, kterou lze považovat za hybnou sílu portugalské inkvizice, byl králův mladší bratr kardinál Jindřich, jenž se stal druhým hlavním inkvizitorem. Poté, co získal tuto pozici v roce 1540, začaly inkviziční procesy. Jeden z hlavních inkvizičních tribunálů byl zřízen v druhém městě království, v Évoře, protože zde ve středověku existovaly jedny z největších židovských i maurských komunit v zemi. V tomto městě byla založena také druhá, jezuitská portugalská univerzita. Inkviziční procesy nebyly namířeny pouze proti novým křesťanům či zbylým Maurům, ale také proti novým humanistickým myšlenkám a jakýmkoli, byť zdánlivým náznakům reformace pocházejícím především ze střední Evropy. Tak skončila určitá benevolence a ideová otevřenost spojená s rozkvětem Portugalska v manuelském období.

Rozbor vybraných staveb manuelské epochy

Podrobná analýza se týkala nejvýznamnějších staveb, které vznikly v manuelském období, nebo byly v manuelském stylu zásadně přestavěny. Kvůli komplexnosti byl rozbor věnován také Évora, neboť se jednalo o kulturní centrum království a také zde byly na přelomu 15. a 16. století vybudovány stavby se zásadním vlivem na šíření manuelského stylu především na jih od Lisabonu, v regionu zvaném Alentejo.

Ježíšův kostel v Setúbalu

Jednou z prvních staveb, která nese znaky manuelské architektury, je Ježíšův kostel v Setúbalu, jenž nechala vystavět společně s klášterem šlechtična Justa Rodrigues. Ta byla vychovatelkou krále Manuela a ženou jeho nevlastního strýce, biskupa Joãa Manuela. Typologické znaky vztahující se k manuelské architektuře jsou především různé druhy tordování a v lodi halový typ řešení prostoru. V lodi byl použit druh tordování vytvořený vzájemným stočením tří dřívů pilířů, které tvoří jeden sloup, v presbytáři se u zkrácených přípor jednalo o tordování kanelováním a v klenbě presbytáře byla použita žebra tvarovaná do podoby lana. Různé druhy tordování mohou souviset s dvěma hlavními staviteli kostela, kteými byli Diogo Boytaca a João de Castilho. Zde použité halové řešení chrámového trojlodí bylo také jedním z prvních u pozdně gotických staveb v Portugalsku.

Stavbou Ježíšova kostela v Setúbalu byl pověřen Diogo Boytaca, jeden z hlavních stavitelů tzv. manuelského stylu, u kterého lze vzhledem k dalším typologickým znakům jeho tvorby uvažovat o tom, že byl ovlivněn některou ze středoevropských stavebních hutí především v německy mluvícím prostoru. Diogo Boytaca byl stavitelem prvního kostela, jenž byl skromných rozměrů, a proto král Jan II. rozhodl o jeho rozšíření. Předpokládá se, že v roce 1495, tedy po nástupu krále Manuela do čela království, byl dokončen původní presbytář kostela a byly rozestavěny další části chrámu. V dalších fázích, probíhajících po roce 1500, bylo zřejmě rozhodnuto o přestavbě presbytáře, který mohl mít skromné rozměry původně plánovaného kostela.

Do výstavby v této fázi již nejspíše zasáhl hlavní představitel tzv. druhé generace manuelských stavitelů, João de Castilho, který prošel katedrálními stavebními hutěmi v Burgosu i v Seville a spolupracoval se stavitelem Simonem de Colonia, tedy Šimonem z Kolína. Jednalo se o syna významného německého stavitele působícího na Iberském poloostrově Juana de Colonia (Hanse z Kolína). Ten přišel do Burgosu na pozvání Alonsa de Cartageny, jenž pobýval ve střední Evropě během Basilejského koncilu. Castilhově

tvorbě odpovídá zaklenuť presbytáře, který byl rozšířen, a velikostí nekoresponduje s rozměry lodi. Jeho působení v Setúbalu lze datovat do druhého desetiletí 16. století, kdy také nahradil Dioga Boytacu na místě hlavního stavitele jiné význačné manuelské stavby – Královského kláštera jeronymitů v Belému na předměstí Lisabonu.

Při konkrétním zkoumání ostatních halových koncepcí je důležité uvést, že jedním z dochovaných příkladů byl farní kostel v Mértole, jenž má sice podobu halového chrámu, jedná se ale o mešitu přestavěnou na kostel. Dalším příkladem je hrobka Alfonse, 4. hraběte z Ourém, v kolegiálním kostele v Ourém a synagoga v Tomaru. Tyto obě stavby souvisí s Alfonsem z Ourém, neboť ten je uváděn jako ochránce tomarských židů. U těchto halových řešení nelze vyloučit ovlivnění prostředím střední Evropy, neboť hrabě z Ourém byl portugalským zástupcem na koncilu v Basileji a procestoval i část střední Evropy, kde se mohl seznámit s tímto konstrukčním řešením interiéru, protože se zajímal o umění a o architekturu. A rovněž u dalších jeho staveb je znatelné ovlivnění architekturou, s níž přišel do kontaktu během svých zahraničních cest.

Analogie konstrukčního řešení halového kostela, který se v Portugalsku nazývá „igreja salão“, lze najít u staveb ve střední Evropě, proto je možné se domnívat i kvůli dalším shodným rysům v Boytacově tvorbě, že se tento stavitel mohl seznámit s tímto konstrukčním řešením v některé ze stavebních hutí ve střední Evropě fungujících v druhé půli 15. století, neboť v Portugalsku je doložen v dokumentech v roce 1489. V úvahu by přicházelo kosmopolitní a vzkvétající město Norimberk, kde se stavěl kostel sv. Vavřince, zároveň jsou zdokumentovány četné kontakty mezi Norimberkem a Lisabonem ve sledovaném období na různých úrovních, mezi obchodníky, učiteli nebo řemeslníky. Také se mohlo jednat o stavební huti při mnichovském Frauenkirche nebo v Nordlingenu, odkud také řemeslníci směřovali do Portugalska. Další oblastí s halovými kostely bylo Podunají, kde byly budovány halové kostely ve Straubingu, Ingolstadtu nebo v Landshutu.

K rozšíření halové dispozice na Iberském poloostrově došlo i díky práci stavitelů Coloniů, přičemž hutěmi, kde působili, prošla velká část stavitelů a kameníků především ze severozápadní části poloostrova, kde nebylo mnoho jiných možností obživy, a tak si přirozeně hledali práci ve stavebních hutích v Burgosu a v okolí. Tak konstrukční styl mající kořeny ve středoevropských stavebních hutích ovlivnil generaci stavitelů na přelomu 15. a 16. století. Ti využívali získané řemeslné dovednosti a znalosti nejen ve stavebních hutích ve španělských královstvích, ale také zejména v severním Portugalsku, kde také působili. Jedním ze španělských spolupracovníků Coloniů byl také Juan Gil de Hontañon, který patřil k hlavním širitelům halové dispozice ve španělské části poloostrova. Jeho syn Rodrigo Gil de Hontañon toto téma zpracoval i písemně, neboť v „jeho“ manuskriptu zachovaném v manuskriptu Simóna Garcí se dochoval popis konstrukce halového kostela.

Jiný charakteristický rys mauelské architektury i Boytacových staveb je používání tordování jako dekorativního prvku. Lze ho rozdělit do několika skupin, dle způsobu vytvoření efektu tordování. Pro stavitele Boytacu bylo specifičtější tordování stáčenými dřívky sloupů nebo prutů, za více užívané tordování u Joãa de Castilha je možné považovat tordování vytvořené kanelováním povrchu dřívku sloupu nebo jiného architektonického prvku. Oba typy byly použity právě v Ježíšově kostele, proto by bylo možné dle jejich užití rozlišit hlavního stavitele v jednotlivých etapách výstavby. Tordování v obou podobách se používalo k dekorativnímu zdůraznění v pozdně gotické architektuře napříč Evropou, ve zvýšené míře bylo využíváno ve střední Evropě a v manuelské architektuře.

Jeronymský klášter v Belému

Za nejvýznamnější stavbu manuelské architektury lze považovat Jeronýmský klášter v Belému. Král Manuel postupně zamýšlel vytvořit velkolepý královský residenční klášter, který se měl stát nejen reprezentativní stavbou vznikající říše, jež se během jeho panování rozšířila na 4 kontinenty, ale také královským mauzoleem. Klášter měl být postaven i jako poděkování za milost Boží po návratu Vasca da Gamy v roce 1499 z úspěšné plavby do Indie po moři, což byl hlavní cíl námořních objevů v druhé polovině 15. století. Zároveň měl být vytvořen ke chvále Panny Marie a na počest Manuelova strýce Jindřicha Mořeplavce, který ve větší míře započal s námořní expanzí v 15. století. Základní kámen byl zřejmě symbolicky položen 6. ledna, na den Tří králů zřejmě roku 1501, klášter byl věnován řádu jeronymitů. Ti měli silné vazby na katolická Veličenstva, jejichž dvě dcery se postupně staly Manuelovými manželkami.

Návrh první konstrukce kláštera i s kostelem Panny Marie je připisován Diogovi Boytacovi, který vedl stavbu do roku 1516, kdy byl již pravděpodobně postaven původní chór, vítězný oblouk, obvodové zdi kaplí, a lze uvažovat i o stanovení dispozice transeptu, halové lodi a částí jejích obvodových zdí. Mistr Boytaca zároveň působil i na jiných, především královských stavbách v zemi, a tak vždy, když nebyl přítomen, došlo k utlumení stavební činnosti na stavbě kláštera, což dokládají snížené počty pracovníků. Některé z jím dohlížených konstrukcí byly i relativně vzdálenější, neboť se dochoval manuskript mistra Boytacy a Sebastiana Luíse z roku 1514 o vyměřování pevností v severní Africe „*Livro das medidas das obras de Alcacer, Ceuta, Tanger e Arzilla*“. Africká pevnost se nejspíše stala Boytacovi osudnou, neboť se podílel na budování pevnosti v Mamore, které skončilo tragicky, neboť její přepadení vedlo k největší porážce spojené s velkou vojenskou ztrátou krále Manuela. Vína padla právě na mistra Boytacu a údajně jím nevhodně zvolenou lokalitu. Poté se od roku 1516 přestalo objevovat Boytacovo jméno v dokumentech vztahujících se ke stavbě Jeronýmského kláštera.

Jeho nástupcem ve funkci hlavního mistra stavby se stal João de Castilho, jenž je doložen v Portugalsku v roce 1509, kdy pracoval na klenbě chóru katedrály v Braze. V roce 1517 se král Manuel po smrti své druhé ženy Marie rozhodl zbudovat v klášteře královské mauzoleum, což vedlo k dalším stavebním úpravám, které již byly zcela v kompetenci Joãa de Castilha. Ten navrhl a sám se podílel na vytváření sakristie, kapitulní síně, hlavního jižního portálu, klášterního ambitu, západního portálu, na různých dekorativních úpravách a na zaklnutí transeptu. Právě tam jsou viditelné nevyužité přípory, které mohou svědčit o změně původních plánů na zaklnutí a poukazovat na výměnu hlavního stavitele.

Další úpravy a přestavby již nespádaly do manuelského stylu, po Castilhovi se stal hlavním stavitelem Diego Torralva, který se podílel na vybudování královského mauzolea pod patronací královny Catarina, manželky Jana III. Slavnostní přenos ostatků členů královské rodiny do nově vybudovaného panteonu proběhl v roce 1551. Klášterní prostory negativně ovlivnily pobyty francouzského vojska a vytvoření anglické vojenské nemocnice v 18. a v 19. století a s tím spojené přestavby. Po zrušení řádů v roce 1833 byla do objektu přesunuta charitativní organizace pečující o nemocné děti a sirotky „Casa Pia“, což si také vyžádalo stavební úpravy. Zároveň začal být vyzdvihován význam bývalého kláštera z historického hlediska v duchu romantismu. Klášter se začal se střídavými úspěchy rekonstruovat především v neomanuelském stylu. Hlavní přestavby a úpravy objektu probíhaly mezi léty 1859-1894, kdy se ve vedení stavby vystříдалo několik architektů různých národností, jejichž některé zásahy byly hodnoceny jako rozporuplné.

Klášter svatého Kříže v Coimbre

Tento klášter patřil mezi nejstarší v zemi, jednalo se také o významné kulturní centrum a vzdělávací instituci. Během manuelské přestavby tu v letech 1507-1513 působil stavitel Boytaca, který zrenovoval západní průčelí klášterního kostela s využitím původního materiálu, upravil interiér kostela, prorazil nová okna a celý prostor zaklenul, stejně jako kapitulní síň, hvězdovou šesticípou klenbou. Nově proražená okna měla závěsový tvar, jenž byl v Coimbre použit v podstatně dekorativnější úpravě také u kaple São Miguel v královském paláci, stejný tvar mají i portály v severní zdi klášterního kostela v Jeronýmském klášteře v Belému. Jedná se o tvar oken a portálů, který je poměrně dobře známý v druhé polovině 15. století ze střeoevropského prostoru. S tímto inovativním řešením tvaru okna se lze setkat v díle Arnolda Vestfálského, který je vytvořil v průčelí paláce Albrechtsburgu v Míšni, kde působil tento stavitel po roce 1470. Záclonový tvar oken byl použit například i na Sachsenburgu, vystavěném před rokem 1488, tedy přibližně v době, kdy mohl Boytaca odejít ze střední Evropy na Pyrenejský poloostrov. Tento tvar okenního ostění je známý i z tzv. Vladislavova křídla na Křivoklátě. Použití tohoto typu oken či portálů může indikovat obeznámenost stavitele Boytacy s tvorbou stavebních hutí v oblasti Evropy.

Boytaca také zaklenul presbytář kostela, který patří z hlediska státotvornosti k jednomu z nejdůležitějších v zemi, neboť je zde pochován první portugalský král Alfons Jindřich i jeho syn Sancho I., který byl nazván „Otcem vlasti“ na tombě, již nechal oběma králům nově vytvořit král Manuel. Symbolika odkazující i k Jindřichovi Mořeplavci byla zachycena také v klenbě u vytvořených svorníků.

Další stavitel kláštera Marcus Pires navazoval na Boytacovu tvorbu. Přestavěl klášterní ambit, v jehož dekoraci byly opět použity provazy a také větve, zejména v zaklenutém prostoru nad kašnou Paia Guiterese. Toto zaklenutí bylo zřejmě inspirováno provedením klenby v pohřební kapli Jana II. v Nedokončené kapli v Batalhe. Dalším hlavním stavitelem kláštera se po Piresově smrti stal Diogo de Castilho, jenž pokračoval v přestavbě podklenutím kůru typem klenby, která byla charakteristická pro jeho staršího bratra Joãa de Castilha. Tomu je rovněž připisován návrh hlavního pozdně gotického portálu, jenž je součástí dekorativně ztvárněné části průčelí, neboť stylově i v detailech odpovídá dalším portálům, jejichž design byl dílem Joãa de Castilha. Provedení průčelního portálu je prací Dioga de Castilha a francouzského sochaře Nicolae Chanterena, který mohl pocházet z Normandie, a pravděpodobně pracoval v Dijonu a lze uvažovat i o tom, že mohl projít štrasburskou katedrálou, jak nasvědčují detaily jeho tvorby. Pro dekoraci je příznačné prolínání dekorativních prvků pozdní gotiky s renesancí, neboť podokenní nika má již klasické tvarosloví.

Klášter Panny Marie Vítězné v Batalhe

Klášter Panny Marie Vítězné v Batalhe (Mosteiro da Nossa Senhora da Vitória) byl sice založen po vítězství budoucího krále Jana I. v bitvě u Ajubarrotu v roce 1385, jedná se však o stavbu, která měla vliv na podobu portugalské gotiky po celé století, a její stavební hutí prošla i většina manuelských stavitelů či členů jejich rodin, proto je i podrobnější rozbor této stavby důležitou součástí práce zabývající se manuelskou architekturou. První etapa výstavby byla spojena se jménem hlavního stavitele Alfonse Domingose z Lisabonu, který navrhl projekt kláštera v duchu cisterciáckých tradic, a vycházel z tradičního gotického stylu příznačného pro Portugalsko. Rovněž využíval u dekorace romanizujících detailů nespíše pod vlivem svého předchozího působiště, jímž byla stavební huť katedrály v Lisabonu. Domingues, který vzhledem k důležitosti královského kláštera musel patřit k nejvýznamnějším stavitelům v zemi, vystavěl část kostela, sakristie, započal dvě křídla ambitu a položil základy kapitulní síně.

Po jeho smrti převzal vedení stavby mistr Huguet, jenž vnesl do portugalské gotické architektury nové mezinárodní impulsy, o zemi odkud pocházel se však spekuluje. Pod jeho vedením došlo ke změně stavební typologie směrem k francouzské katedrální architektuře a flamboyantnímu stylu. Sám Huguet mohl být obeznámen nejen s francouzským, ale i s katalánským či anglickým prostředím. Na internacionalizaci vlivů pod jeho vedením poukazuje například i klenební vzorec použitý ve dvou polích chóru, který má své analogie nejen v Anglii či v Kastilii, ale i v zaklenutí západního pole v sakristii svatovítské katedrály v Praze.

Huguet také projektoval Kapli zakladatele, která sloužila jako mauzoleum Jana I. a jeho rodiny. Jednalo se o prvního krále z rodu Avis, jenž je mladší linií burgundské dynastie. Stavitel Huguet vytvořil plán i druhého královského panteonu v tomto klášteře – tzv. Nedokončené kaple, kterou nechal vystavět Janův syn, král Duarte. Oktagonální kaple s věncem obvodových kaplí je vybudována v ose chóru a navazuje na tradici kastilských pohřebních kaplí. Svým centrálním půdorysem může reflektovat půdorys vnitřního oktogonu katedrály Panny Marie v Cáchách, kde se odehrávaly korunovace císařů od dob Karla Velikého. Tento ideový transfer mohl proběhnout díky zahraničním cestám infanta Pedra, jenž byl Duartovým bratrem. Ten procestoval nejen Itálii, ale také střední Evropu a krátce se zúčastnil i boje proti českým husitským heretikům. S ním a jeho cestami po různých místech v Evropě souvisela myšlenka budování tzv. Capilla Regia při královských sídlech, kterou přinesl Pedro do Portugalska. Proto je možné se domnívat, že zvolení pro gotiku neobvyklého centrálního půdorysu u Nedokončené kaple mohlo souviset symbolicky s cášským chrámem podobně jako výstavba kostela sv. Karla a Panny Marie v Praze na Karlově za vlády Karla IV. Po smrti krále Duarte v roce 1438 se výstavba kaple i kláštera výrazně zpomalila, z dokumentů vymizel i hlavní stavební mistr.

Mistr Huguet nejspíše plánoval zaklenout mauzoleum krále Duarte hvězdovou klenbou, kterou použil i v Kapli zakladatele a v kapitulní síni. V ní změnil původní Dominguesův návrh řešení prostoru kapitulní síně, když místo několika lodí vytvořil jednotný prostor, jenž dokázal zaklenout osmicípou hvězdovou klenbou bez podepření centrálním pilířem. Hvězdová klenba v Kapli zakladatele je podstatně dekorativnější, lze zde vysledovat použití symboliky čísla osm, které představovalo nekonečnost a spásu. Mistr Huguet zřejmě dokázal věnovat pozornost i drobným detailům kamenické práce v prolnutí s monumentální kompozicí celku, jak dokládá opakování určitého, i třeba symbolického motivu. Je možné vysledovat také použití shodného motivu rozvřetí a dekorace centrální části západního průčelí kostela i u náhrobku Jindřicha Mořeplavce a v mikroarchitektonickém detailu se tentýž motiv opakuje i v průčelním tympanonu u provedení trůnu, na němž sedí Bůh.

Během vlády Duartova syna Alfonse V. se kromě stavby dalšího ambitu dokončovaly započaté práce a ve vedení stavby se vystřídal několik portugalských i zahraniční stavební mistr. Jednalo se jmenovitě o Martima Vasquese, jeho nástupce Fernanda de Évora, jenž vedl právě stavbu nového ambitu, a pracoval na vedoucí pozici do roku 1477. Poté se ve vedení stavby v rychlém sledu vstřídali 4 stavební mistři – mistr Guilherme, João de Arruda, João Rodrigues a od roku 1490 do roku 1515 vedl stavbu mistr Mateus Fernandes, který byl jedním z hlavních manuelských stavitelů.

Během celého období se jednalo o jednu z největších stavebních hutí království, zřejmě i proto v ní působili i zahraniční stavitelé, kameníci a řemeslníci. Například prvním sklářem-vitrážistou v klášteře byl Luís Alemão, který zde pracoval přibližně od roku 1440, a pocházel pravděpodobně z oblasti jižního Německa, neboť postavy na nejstarších dochovaných vitrážích odpovídají postavám na vitrážích v Norimberku. Ostatní vitráže z 15. století jsou v základu shodné s vitrážemi Luíse Alemãa, ale postavy mají elegantnější provedení, proto se předpokládá působení dalšího vitrážisty či skláře z Německa,

z Norimberka. Přímo je doložen mistr Guilherme, který zde pracoval v letech 1448, 1463, 1473, o němž se předpokládá, že mohl být vlámské či německé národnosti.

Provázanost jednotlivých rodů řemeslníků a stavitelů dokládá sňatek jeho dcery s Mateusem Fernandesem, jejichž dceru Isabelu si vzal v období po roce 1500 mistr Boytaca. Dokladem zahraničního původu mistra Boytacy mohou být i pracovní smlouvy, v nichž se pravidelně objevovala doložka o zvýšené mzdě, aby se mohl oženit. Král si tak zajišťoval nejen u něho, ale i u dalších nejlepších řemeslníků ze zahraničí, že si založí rodinu, a usadí se v Portugalsku.

Se stavitelům Mateusem Fernandesem je spojena poslední významná etapa dostavby kláštera a především Nedokončené kaple. Během manuelské dostavby byly vytvořeny dekorativní výplně lomených oblouků v Královském ambitu, které byly formovány do podoby nejrůzněji propletených větví a rostlinných úponků či stonků s vloženými manuelskými emblémy. Také byl vytvořen monumentální oboustranný vstupní portál, který je nazýván triumfálním obloukem portugalské královské moci. Král Manuel v jeho ornamentálním provedení deklaroval dějinnou kontinuitu své vlády a odkazy na předchozí vládců. Na pokračování výstavby v Nedokončené kapli měla vliv i královna Leonora, neboť nechala dostavět jednu z obvodových kaplí, aby se stala místem posledního odpočinku její rodiny. Vegetabilní výzdoba klenby této kaple patří rovněž k originální ukázkou využití naturalistického ztvárnění větvoví nejen u žeber, ale i na kápích jednotlivých polí klenby. Více než vlastní manuelský vegetabilní dekor připomíná zdejší provedení spíše větvoví vytvářené v anglickém či středoevropském prostředí.

Král Manuel se sice v roce 1517 rozhodl vybudovat královský panteon svého rodu v Belému, ale dokončení této kaple ustanovil ve své závěti. I přes působení stavebního mistra Boytacy po roce 1515 a mistra Joãa de Castilha v 30. letech se pozornost Manuellova syna Jana III. soustředila na dostavbu Jeronýmského kláštera v Belému a tato kaple tak zůstala navždy nedokončená, tedy „imperfecta“, jak zní její název v portugalštině.

Královský palác v Sintře

Tento palác je často zmiňován jako jedna z hlavních staveb, kde byla využívána maurská stavební typologie a dekorativní prvky. Vzhledem k historickému a stavebnímu vývoji lze uvést minimálně dvě etapy výstavby v maurském stylu v této lokalitě, ty však doplňovaly úpravy objektu v návaznosti na soudobý vývoj hradební a palácové architektury v Evropě. Palác byl, stejně jako další stavby po celé zemi, poznamenán zeměměřičským v roce 1755, což znesnadnilo stavebně-historický průzkum. V oblasti Sintry stály původně dva maurské hrady, jeden z nich se nacházel v místech dnešního paláce a druhý byl postaven na kopci čnicím nad ním. Dva hrady zmiňují i arabské prameny, ani jeden z nich však není popisován jako královský palác či dočasné sídlo maurského vládce oblasti. Při reconquistě v roce 1148 zabral oba hrady král Alfons Jindřich a pravděpodobně nechal „dolní“ hrad přestavět, není ale jisté, do jaké míry. Zásahy do hradní dispozice jsou zdokumentovány až během vlády krále Dinise. Ty vedly k adaptaci maurského hradu, jenž měl stále ještě obranný charakter, k přebudování na obytný královský hrad. Na přestavbě se podíleli i maurští stavitelé, což je jeden z dokladů jejich setrvání v zemi i poté, co za vlády Dinisova otce Alfonse III. došlo v roce 1249 k dokončení portugalské reconquisty.

Další přestavba proběhla za vlády Jana I., neboť rekonstrukce královského hradu ideologicky odpovídala nástupu krále z mladší linie vládnoucí dynastie. Také se jednalo o symbol politické moci, jak tomu bylo i v případě ostatních evropských královských sídel. Čistě prakticky bylo také potřeba vystavět obytný komplex pro rodinu s mnoha dětmi, který vznikl v těsné blízkosti původního hradu. Do přestavby se zřejmě promítla i lepší finanční situace královské pokladnice po dobytí Ceuty v roce 1415. Rozsah celého

komplexu lze odvodit z možnosti ubytovat v paláci královský dvůr i šlechty během zasedání královské rady.

K změnám v dispozici zřejmě došlo i za vlády krále Duarte. Sám král sepsal rozměry jednotlivých místností a sálů svého paláce společně s krátkým komentářem. Z popisu jasně vyplývá rozdělení místností a sálů paláce na dvě části – první privátní sloužila k obývání a byla již jím chápána jako soukromá a tedy neveřejná, druhá část byla určena pro reprezentaci a byla přístupná návštěvám a veřejnosti.

Za vlády krále Manuela byla značná část paláce přestavěna a došlo k postavení dalších budov. Byl zhotoven nový strop kaple v mudéjarském stylu, rekonstruována ložnice Jana I., dnes nazvaná Arabský sál, Sál labutí, či přistavěna část křídla s lodžii. V hranolové věžovité budově byl vytvořen Erbovní sál. Z této přestavby se z let 1497-1510 dochovaly záznamy o nákupu materiálu. Z nichž vyplývá například nákup obkladových dlaždic s maurskými motivy jak pro tento palác, tak pro nedaleký klášter Pena Longa z dílny v Belému.

Jedním z hlavních heraldických pramenů pro přelom 15. a 16. století je tzv. Erbovní sál, v jehož kupolovité klenbě jsou vyobrazeny erby 72 portugalských rodů. Obklopují erby Manuelových synů a dcer z jeho manželství s dcerami katolických Veličenstev, v centrální pozici je královský erb. Vnitřní uspořádání prostoru tohoto sálu může mít analogie v Královské kapli kláštera svaté Kláry v Tordesillasu, neboť v tomto městě byla v roce 1494 uzavřena smlouva o rozdělení světa mezi portugalskou a španělskou korunu.

Přestavěn byl tzv. Arabský sál, jehož obložení stěn kachlemi připomíná právě arabské interiéry včetně malé fontánky v centru místnosti. Oživení prostoru vodním prvkem bylo charakteristické pro islámskou architekturu. Předpokládá se, že se jednalo o ložnici krále Jana I., proto byla fontánka zřejmě zabudována do interiéru až během přestavby sálu za vlády krále Manuela. Jak již bylo zmíněno, královský palác v Sintře lze považovat za jeden z hlavních objektů, kde byla používána mudéjarská dekorace, proto je důležité komplexně objasnit možné historické souvislosti využití maurských prvků v interiéru i v exteriéru paláce. Vzhledem k množství přestaveb a k dochovaným zprávám lze vyloučit jejich přetrvání z původního maurského hradu. V historii zmiňované možnosti nápodoby orientální nádherly granadské Alhambry nemají příliš opodstatnění v dějinné návaznosti vzhledem k tomu, že prvním králem, kterého by se týkala inspirace touto stavbou, byl Jan I. Za jeho vlády však byla dobytá Ceuta, a proto lze předpokládat spíše import dekorativních prvků ze severní Afriky než z Granady. Nebyl ani zaznamenán příchod stavitelů z oblasti Al-Andalusu. I proto se lze domnívat, že na mudéjarskou podobu paláce měla vliv především přestavba za vlády krále Manuela. Zároveň došlo ke kombinaci i dalších typologických vlivů z různých oblastí, neboť některé ze sálů, kde byla využita maurská dekorace v podobě obkladu stěn kachlemi či v tvaru okenních ostění, nesou znaky vlivu italské renesanční palácové architektury. Ten se projevoval nejen vytvářením prostoru pro vyhlídku formou lodžii, ale i kvůli pohledu do okolí byla prolamována velká okna, která mohla dosahovat až k podlaze, podobně jako například u Palazzo Venezia v Římě. Na dvoře krále Jana II. i krále Manuela sice působil italský stavitel Sansovino, je ale třeba uvést, že v tomto období byl vliv italské renesance poněkud menší, než by odpovídalo četným kontaktům mezi oběma regiony. Import italského zboží však dokládají objednávky krbů či částí portálů z opracovaného mramoru z italských dílen.

Oproti tomu s mudéjarskou architekturou se král Manuel seznámil přímo, během několika svých zahraničních cest po Kastilii a Aragonii. Do jednoho z center mudéjarské architektury, do Sevilly, se Manuel dostal ještě jako vévoda z Beji během dlouhodobého vyjednávání sňatku Isabely, dcery katolických Veličenstev, a Afonse, syna Jana II. a Leonory. Vévoda z Beji byl Afonsovým bratrancem a přítelem. Manuel patřil také ke šlechticům, kteří čekali na Isabelu po úspěšně dojednaném sňatku v příhraničním městě

Estremoz při jejím příjezdu do Portugalska. Podruhé cestoval Manuel po španělských královstvích o několik let později, v roce 1498, kdy se kvůli tragické smrti prince Alfonse nejprve stal dědicem portugalského království a posléze i manželem princezny-vdovy Isabely. Během cesty mělo dojít k naplnění v té době nejvyššího politického cíle krále Manuela, neboť byl společně s manželkou Isabelou při slavnostních ceremoniálech provoláván právoplatným dědicem jednotlivých království Iberského poloostrova. Jeden z těchto slavnostních ceremoniálů proběhl v katedrále v Toledu, poté odjeli královští manželé do Zaragozy v Aragonii, kde byli ubytováni v bývalém paláci taifů. Tam došlo k tragické události, neboť Isabela sice v okruhu svých nejbližších porodila syna, sama však krátce po porodu zemřela. Syn Miguel, zvaný La Paz, zůstal v péči prarodičů, ihned byl také provolán dědicem španělských království, neboť předchozí provolání ztratila platnost. Král Manuel se vrátil do Portugalska, aby nechal Miguela prohlásit dědicem, a pak se uchýlil právě do Sintry.

V tomto paláci se král Manuel dozvěděl o návratu Vasca da Gamy a nalezení cesty do Indie po moři v roce 1499, také tu dostal zprávu o úmrtí jediného syna Miguela v červenci roku 1500 a vzápětí informaci o úspěchu vyjednávacích snah domlouvající mu druhý sňatek s druhou dcerou katolických Veličenstev. Zároveň probíhala přestavba tohoto paláce, proto jsou Manuelovy zahraniční cesty chápány jako jeden z hlavních podnětů většího používání maurské dekorace a stavební typologie na přelomu 15. a 16. století. Vždyť za jeho vlády bylo postaveno více staveb v tzv. manuelském mudéjaru než během předchozích cca 250 let, které uběhly od konce portugalské reconquisty.

Obvykle se rozlišují další tři možné inspirační okruhy tohoto stylu v různých částech země. Prvním z nich je vlastní, portugalský mudéjar, zvaný též amouriscado, který se šířil z přetrvávajících maurských center především v oblasti Alenteja. Druhým je v omezené míře doložený příchod stavebních mistrů z Kastilie. Neprokázala se však jedna z vedlejších hypotéz práce o na odchod mudéjarských stavitelů do Portugalska po opatřeních katolických Veličenstev po r. 1492. Třetím inspiračním okruhem byla pro portugalské stavitele islámská architektura severní Afriky, s níž se setkávali především stavitelé portugalských pevností v Maroku.

Dalším výrazným vlivem mohl být právě vlastní Manuelův zájem o maurskou architekturu, který se promítl zejména do ornamentální dekorace, a jenž byl inspirován jeho cestou po španělských královstvích a především pobytem v Zaragoze a v Toledu. V tomto městě zavedl král Alfons VI. po získání města během reconquisty „konvivencii“, a podnítil tak rozvoj toledského překladatelského centra a šíření arabské a klasické vzdělanosti do Evropy. Alfons VI. byl také dědem prvního portugalského krále Alfonse Jindřicha. A právě v Sintře se nachází i Erbovní sál s vyobrazením všech portugalských rodů, přičemž povýšení prvních portugalských šlechticů se váže k Alfonsovi VI. Portugalská univerzitní vzdělanost zase souvisí s králem Dinisem, zakladatelem první portugalské univerzity, a potažmo jeho dědem Alfonsem X. Moudrým, který sepsal první univerzitní zákony, a sám se podílel i na překladech vědeckých spisů v Toledu. Proto by se maurská dekorace manuelských paláců mohla vztahovat i k odkazu na období hispano-arabského „zlatého věku“ vzdělanosti a „konvivencie“.

Král Manuel se v tomto období své vlády dostával také na vrchol svého „dějinného poslání“, neboť byla nalezena cesta do Indie a také objevena Brazílie. S otevřením nových horizontů začala křesťanská „conquista“- šíření křesťanské víry misionáři mezi „nevěřícími“ v Evropany nově objevených zemích. Tak se ideově započal nový dějinný cyklus, který zároveň korespondoval i se skutečným historickým milníkem, neboť začalo i nové pŕmilénium. Lze tedy uvažovat, že se ideje a tradice Iberského poloostrova související se „zlatým věkem“ hispano-arabské kultury „konvivencie“ podporované vládci s přímým vztahem k portugalským dějinám odrazily i v manuelské architektuře a mohly by

být dalším zdrojem portugalského mudéjaru - amouriscada na přelomu nové historické epochy portugalských dějin - nového „zlatého věku“. Vždyť osobním emblémem krále Manuela byla právě armilární sféra, tedy symbol učenců a astronomů.

Évora – druhé město království

Druhým nejvýznamnějším městem království byla od konce 14. století Évora, neboť podpořila budoucího krále Jana I. při volbě v kortesech, zároveň měla strategicky významnou polohu poblíž hranic s Kastilií. Jednalo se také o město, které bylo důležitým obchodním střediskem již během vlády Římanů a panovníků Al-Andalusu v této oblasti. Město bývá zmiňováno jako jedno z hlavních center Maurů a tedy i mudéjarské architektury. Je třeba ale uvést, že v Évore byla i jedna z největších portugalských judiarí a obě komunity přispívaly každá svým dílem v různých odvětvích k rozkvětu města.

Město si podrželo své výsadní postavení i za vlády králů Jana II. a Manuela a jeho rozmach na přelomu 15. a 16. století se projevil především ve stavitelství, neboť vznikaly či byly přestavovány kláštery, kostely, městské paláce i veřejné stavby, například akvadukt, který fungoval již za doby římské provincie. Město mělo vlastní mistry stavitelů, také zde působil hlavní mistr stavitel pro královské stavby, případně došlo ke sloučení obou funkcí. Vzhledem k mudéjarské stavitelské tradici se jejich stavitelská typologie používala pro dekoraci vedle typických manuelských ornamentálních motivů. Jednalo se o druhé středisko tzv. manuelského mudéjaru, který se ve svém provedení částečně typologicky odlišoval od mudéjaru v Sintře, také zde se mudéjar z královských staveb rozšířil i do celého regionu, mudéjarská dekorativní typologie byla použita u venkovských i městských paláců šlechticů a venkovských hodnostářů.

V Évore vznikl v roce 1224 jeden z prvních portugalských františkánských klášterů v zemi. Klášterní kostel svatého Františka (São Francisco) byl několikrát přestavován, hlavní výstavba kompletně nového chrámu začala v roce 1443, kdy chtěli mniši postavit trojlodní chrám, který se zřejmě zřítíl. Poté začal podporovat výstavbu nového kostela král Alfons V., otec Jana II., neboť potřeboval rozšířit královský palác na úkor kláštera. Stavba pokračovala i během vlády Jana II. a Manuela, došlo však ke změně dispozice v jednolodní objekt. Je možné spekulovat i o původním plánu výstavby opevněného kostela vzhledem k válkám s Kastilií vedených během panování Alfonse V.

Při konstrukci bylo použito podpěrného systému formou vestavěných oddělených bočních kaplí, velký prostor lodi byl zaklenut valenou klenbou s vloženými žebry, vytvořený klenební obrazec byl derivován z hvězdicového. Kostel má plochý závěr presbyteria, což je řešení, které se v oblasti Alenteja již používalo. Další možné stavební vlivy jsou ale poměrně široké, vedou až do oblasti Katalánska a kraje Midi, se kterými byla Évora spojena obchodní trasou. Takřka totožné zaklenutí lodi bylo v podstatně menším měřítku použito i u kaple sv. Nicolas katedrály Panny Marie v Cáchách. Tato kaple byla dostavěna v 80. letech 15. století. Interiér lodi kostela sv. Františka je prostý a odpovídá tak medikantským řádům. Hlavním dekorativním prvkem v exteriéru je vstupní západní portál s portikem. V tympanonu jsou vytvořeny emblémy krále Jana II. a krále Manuela, společně s královským erbem s korunou, pruty ostění portálu jsou výrazně tordovány, hlavice sloupů tvoří bujný vegetabilní dekor obvázaný řetězem a lanem. A zejména toto dekorativní provedení hlavic bylo hojně používáno především u sakrální architektury v širším regionu Alenteja. U vstupního portika byla zase využita kombinace lomených a maurských oblouků.

Druhý královský palác v Évore, jehož výstavba započala za vlády krále Manuela, se nazývá též Galeria das Damas dle své jižní části, která je charakteristická zejména v jižním průčelí portika ajimezy s alfizy – maurskými oblouky s lemováním. Nachází se u hradeb a

svou podélnou dispozicí dle severojižní osy odpovídal královskému paláci Paço da Ribeira v Lisabonu, jenž však byl poničen během zemětřesení v roce 1755. Stavbu vedl mezi léty 1507-1520 Diogo de Arruda a nejspíše zde pracoval i Martim Lourenço, který byl od roku 1514 hlavním mistrem městských i královských staveb v Évoře. Dnešní palác má dvě dvoupodlažní křídla – severní a jižní, jež jsou oddělena třípodlažní centrální částí věžovitého charakteru. V paláci se nacházely místnosti pro krále, královnu a jejich děti, rovněž tu byly sály, v nichž se odehrávaly zasedání poradního sboru krále či kortesů. Dnešní podoba paláce je výsledkem několika přestaveb. Zásadní rekonstrukce začala v roce 1881 kvůli zřícené části stropu, kdy bylo rozhodnuto o modernizaci celého objektu. Přestavba trvala do roku 1887 a nebyla odborníky na památkovou péči přijata zcela s pochopením. Po požáru na začátku 20. století bylo určeno zbourat moderní přestavbu a obnovit původní palác v zremudéjarizované a zmanuelizované podobě.

V Évoře žil i objevitel cesty do Indie Vasco da Gama, který se tu v roce 1500 oženil. V zadním traktu domů, kde bydlel, se nachází křížová chodba otevřená částečně do zahrady, která vede do domácí kaple. Stěny chodby jsou pokryty nástěnnými malbami s různými zvířaty, zcela běžnými i exotickými a bájnými. Ve spodní části byly vytvořeny i námořní motivy, proto se předpokládá, že má tato chodba souvislost s Vascem da Gamou. A dle orální tradice rodu Gamů, zaznamenané na počátku 18. století, bylo na výzdobu domácí kaple použito první zlato, které dovezl Vasco da Gama z Indie.

V Évoře sídlil také stavitelský rod Arrudů, jehož členové po dobu přibližně sta let působili na královských stavbách kontinentálního i zámořského Portugalska. Hlavními představiteli manuelského stylu byli bratři Diogo a Francisco, kteří pravděpodobně získali zkušenosti v královské huti v Batalhe, kde je doložen stavitel João de Arruda. Předpokládá se také, že Diogo mohl získat zkušenosti v Itálii u stavitelů Baccia Pontelliho a Francesca di Giorgia Martiniho. Francisco de Arruda dostal za své služby titul „cavalheiro“, šlechtické tituly získali i někteří další stavitelé manuelské architektury, podobně jako Benedikt Ried, což poukazuje na důležitost tohoto povolání, a schopnost králů - stavebníků ocenit dobré stavitele. Podstatnější zhodnocení udělování šlechtických titulů stavitelům a kameníkům na konci středověku a na počátku novověku by bylo možné udělat na základě dalšího, hlubšího výzkumu, který by zahrnoval srovnání ve více evropských regionech.

Miguel de Arruda, který byl synem Francisca, pokračoval v rodinné tradici a specializoval se především na pevnostní architekturu. Spolupracoval také s Benedetem de Ravennou, jenž zmodernizoval španělské pohraniční pevnosti pro Karla V. Tento stavitel byl jením z prvních, kdo představil na Iberském poloostrově zmodernizované pevnosti s bastiony, které již byly odolnější proti dělům, která se stala součástí výbavy armády během 15. století. Pro portugalského krále Jana III. se Ravenna podílel především na výstavbě pevnosti v Mazagão (El Jadida), jež se začala stavět v roce 1541. Na její stavbě se podílel i João de Castilho, který v této lokalitě navrhoval vybudovat pevnost již na sklonku 20. let, a měl jistě v paměti nepovedený pokus výstavby pevnosti v Mamoře, za níž byl učiněn zodpovědný Diogo de Boytaca. Kvůli plánu a konstrukci pevnosti zasedla i královská komise, kterou vedl králův bratr infant Luis, jenž byl odborníkem na matematiku a na architekturu. V komisi byl také stavitel Francisco de Holanda, který měl představit model budoucí pevnosti, což bylo inovativní. Místo na výstavbu pevnosti navrhl Diogo de Torralva a do Afriky odjel nejprve Miguel de Arruda s Benedetem de Ravennou a následoval je João de Castilho společně se 150 kameníky z Tomaru a z Évory.

V první polovině 16. století budovali Portugalci své pevnosti současně na čtyřech kontinentech, například v Diu, v Bahii, v Mosambiku i v samotném Lisabonu. Jejich výstavba byla centrálně plánovaná z Lisabonu, a proto byla vytvořena pozice hlavního stavitele pevností v království - „Mestre das obras de fortificação do Reino, África e Índia“, kterým byl v roce 1548 jmenován Miguel de Arruda. Po jeho smrti v roce 1563

převzal tuto funkci jeho synovec Dionísio. V rodinné tradici pokračoval ještě jeden z pěti synů Miguela, Balthazar, který získal studijní stipendium krále Sebastiana. To dokládá stálou královskou podporu studia architektury i přes omezení stipendií v jiných vědních oborech. Zároveň lze na historii jedné stavitelské rodiny vidět výrazný posun ve vzdělání a ve vnímání jedné profese – z mistra stavitele získávajícího praktické zkušenosti a tradiční dovednosti spojené se svou prací putováním po stavebních hutích se stal teoreticky i prakticky vzdělaný architekt znalý nejmodernějších zahraničních trendů.

Belémská věž a pevnosti přechodného typu

Během manuelské epochy navazovalo fortifikační stavitelství na pevnostní systém budovaný za vlády krále Jana II. Teprve postupně byly vstřebávány moderní trendy reagující na používání nových střelných zbraní, především děl, neboť pevnosti budované v druhé polovině 15. století v zámoří byly ještě typické středověké. Mezi pevnosti tzv. přechodného typu, které již byly ovlivněné italskými fortifikačními pevnostmi, a byly schopné snáze odolávat případnému dělostřeleckému útoku patřily Belémská věž a pevnost Evoramonte. Stavitelem obou těchto pevností byl Francisco de Arruda, i když král Manuel původně zvažoval, že stavbu Belémské věže svěří mistru Boytacovi.

Projekt stavby Belémské věže byl vytvářen od listopadu roku 1514, kdy se Francisco vrátil i se skupinou stavitelů ze severní Afriky do stavební huti Jeronýmského kláštera. Tam také organizoval přípravné práce na výstavbu pevnosti Restelo, jak byla také Belémská věž nazývána.

Francisco de Arruda navrhl pevnost na obdélníkovém půdoryse s hranolovou věží včleněnou do severní části půdorysu, jak je patrné z dobových vyobrazení, neboť dnes je jižní, bastionová část pevnosti řešena jako polygon. Jednalo se tedy o propojení středověké obranné věže, zvané též útočištná, s moderní částí, uzpůsobenou pro děla. Stavební typologie a dekorativní výzdoba věže, u níž odborníci na přelomu 19. a 20. století uvažovali o vlivu indického či samarkandského, odráží znalosti marocké islámské architektury i italského renesančního stavitelství v kombinaci s manuelskými ornamenty a emblémy. Je třeba zmínit, že ani renesanční lodžie v jižním průčelí věže nemusela vycházet pouze z návrhu Franciscova bratra Dioga, jenž byl obeznámen s italským stavitelstvím, neboť byla již v Portugalsku známá. Nechal si ji v paláci (Paço) v Porto de Mós dokončeném v 60. letech 15. století nechal vystavět Afonso, 4. hrabě z Ourém, jenž se s italskou stavební typologií seznámil v průběhu své cesty ve svatebním doprovodu budoucí císařovny Leonory Portugalské do Říma. Lodžie byla vystavěna i u královského paláce Paço de Ribeira v Lisabonu, jak je zachyceno na dobových vyobrazeních. Koncem 15. a počátkem 16. století se šířily znalosti výstavby pevností i díky textům věnujícím se pevnostnímu stavitelství. Kromě traktátu Francesca di Giorgia Martiniho *Trattato d'architettura civile e militare* patřil k rozšířeným a mezinárodně známým spisům o pevnostní architektuře i traktát Albrechta Dürera *Etliche unerricht zu befestigung der Stett, Schloß und flecken*.

Vybrané klenební vzorce manuelské architektury a jejich rozbor

Jedna kapitola práce se zabývala podrobnějším rozbohem klenebních vzorců užívaných v manuelské architektuře, který poukazuje na jejich provázanost s ostatními evropskými regiony. Nejedná se pouze o sousední španělská království, jak by bylo logické, ale u některých klenebních vzorců lze vysledovat jejich souvztažnost s klenebními figurami vytvářenými ve stejném období ve střední Evropě, které se mohly dostat do Portugalska jak přímo, tak nepřímo přes stavitele původem z německy mluvících oblastí,

kteří působili v především v Kastilii. Z Pyrenejského poloostrova se pak šířily i do španělských a portugalských dominií na Východě i na Západě.

Hvězdové klenby

K jednomu z hlavních typů kleneb, která se používala v pozdní gotice, náležela hvězdová klenba. Její různé druhy se v nejjednodušší podobě, tedy jako čtyř, šesti či osmicípé hvězdice používaly na přelomu 15. a 16. století v Portugalsku především u staveb, které byly ovlivněny stavebními hutěmi královského kláštera v Batalhe a kláštera svatého Františka v Évoře. Část těchto kostelů vyprojektovali bratři Arrudové a k dalším shodným rysům jejich tvorby patří zejména trojlodní dispozice chrámu zaklenutého v centrální lodi pěti poli hvězdové klenby. Také vegetabilní ztvárnění hlavic pilířů či využití prvků manuelské dekorace je v těchto chrámech podobné. Jedná se zejména o bývalou katedrálu Panny Marie v Elvas či o kostel Panny Marie ve Vianna de Alentejo. Stejně má vytvářen vnitřní prostor i kostel Maří Magdaleny v Olivenze, v jehož konstrukci jsou obsaženy hlavní typologické znaky manuelského stylu. Jedná se zejména o tordované dřívky pilířů odpovídající stylově pilířům v Ježíšově kostele v Setúbalu stavitele Dioga Boytacy, či závěsový tvar vítězného oblouku, jaký byl použit v kostele Panny Marie v Caldas da Rainha či u portálu vedoucího do Nedokončené kaple v Batalhe, kde se na jejich vytvoření podílel Mateus Fernandes. Západní průčelí kostela zase odpovídá tvorbě bratrů Arrudů. Konkrétní jména stavitelů nejsou známa, avšak svorníky v hlavní lodi nesou znaky, které mohou ukazovat alespoň na stavebníka. Tím byl nejen král Manuel, ale také levoboček krále Jana II. Jorge de Lancaster a rodina jeho manželky.

Hvězdovou klenbu s žebry tvořícími šest cípů používal i stavitel Diogo Boytaca, jenž tak zaklenul loď a presbytář klášterního kostela svatého Kříže v Coimbre. Tato klenba byla užitá i v konventním kostele Pena Longa v Sintře, kde se vzhledem k jeho doložené přítomnosti a typologické shodě kleneb připisuje projekt přestavby také Boytacovi. Varianta této klenby je i v presbytáři kostela Panny Marie v Goleze, kde není doložen stavitel, ale další typologické znaky naznačují rovněž Boytacovo autorství. Jedná se především o použití stáčených dřívků pilířů u hlavního vstupního portálu, tentýž typ dekorace byl použit u vítězného oblouku. Návaznost této klenby lze hledat ve stavebních hutích v Kastilii, například v zaklenutí kostela sv. Tomáše v Ávile, podobný vzor byl ale navržen i Juanem de Colonia pro kostel kartouzy Miraflores u Burgosu, jenž se stal pohřební kaplí Jana II. Kastilského a Isabely Portugalské. U něho lze předpokládat typologické souvislosti s tvorbou Hanse von Burghausen, který ve své tvorbě navazoval na parlérovskou tradici. Z jeho tvorby mohli vycházet nejen stavitelé Coloniové, ale také mistr Boytaca přímo, pokud se vezmou v potaz další typologické znaky jeho tvorby ukazující na jeho obeznámenost s tvorbou středoevropských stavebních hutí. Tento typ klenby se šířil v druhé polovině 15. století v Podunají a v jižním Bavorsku, byl užíván nejen v jižních Čechách, ale i v klenbách kostelů báňských měst v horních Uhrách. Tato klenební typologie se tak ve stejném období mohla rozšířit z oblasti jižního Německa nejen směrem na východ, ale i na jih, na Pyrenejský poloostrov.

Osmicípé hvězdové klenby byly používány v portugalské gotické architektuře již v první půli 15. století, kdy tak mistr Huguet zaklenul kapitulní síň a centrální prostor v Kapli zakladatele v klášteře v Batalhe. Touto stavební hutí prošla většina stavebních mistrů a kameníků působících po celém Portugalsku, kteří touto hvězdovou klenbou klenuli povětšinou menší prostory, především presbytáře či kaple, případně místnosti v profánních objektech také v následujících desetiletích a během manuelského období.

Obrazcové klenby

Jinou velkou skupinou pozdně gotických klenebních figur byly tzv. obrazcové klenby, které se vyznačovaly především rozmanitostí vytvářených vzorců. Také často doplňovaly bohatou ornamentální dekoraci interiéru. Ve střední Evropě byl účinek tohoto typu klenebního obrazce násoben jeho vnášením do prostoru. Jako příklady lze uvést klenbu v kapli kostela sv. Kříže ve Weselu, případně naturalistické provedení klenby kaple kostela Panny Marie v Ingolstadtu. V jižní Evropě se obrazce vytvářené v klenbě modifikovaly především vkládáním sekundárních žeber do základní hvězdové klenby.

V Portugalsku jsou tyto klenby spojeny zejména s působením tzv. druhé vlny manuelských stavitelů, kteří přicházeli ze stavebních hutí v Santiagu de Compostela či z Burgosu především kolem roku 1500. Obrazcové klenby používala většina stavitelů na zaklenutí menších prostor, například kaplí či presbytářů. Hlavním představitelem této druhé fáze manuelské architektury byl João de Castilho, jenž patřil k nejschopnějším a nejuniverzálnějším stavitelům tohoto stylu. Nejenže budoval pevnosti, ale také se podílel na nejnáročnějších královských stavbách zejména severně od Lisabonu, pokud se pomine zámoří. Provázela ho pověst stavitele, který „uměl zaklenutí“ a rovněž uměl vytvářet i různé typy obrazcových kleneb, neboť většina z manuelských kleneb tohoto typu vycházela právě z jím vytvářených klenebních vzorců. V Portugalsku pracoval před rokem 1509, kdy vytvořil zaklenutí chóru v katedrále v Braze a v pozici jednoho z hlavních stavitelů království setrval více než 40let. U tohoto stavitele je poměrně slušně zmapováno, kde se stavitelství mohl naučit. João de Castilho pocházel ze severní části poloostrova, kde především z Astúrie či z Baskitska odcházelo mnoho lidí z rodného kraje, kde se nemohlo uživit, pracovat na stavby po celém poloostrově, neboť se jednalo o vyhlášené stavitele. Často přirozeně prošli právě stavební hutí v Burgosu, kde působili Coloniové nebo v Toledu či v Santiagu. João de Castilho spolupracoval právě se Simonem de Colonia a následoval ho i na stavbu katedrály v Seville. Poté zřejmě již pracoval v Portugalsku.

Jedním z jím používaných typů klenebního vzorce byl oktogonální prstenec vložený do čtyřcípé hvězdicové klenby. João de Castilho tak zaklenul kaple kostela Jana Křtitele ve Vile do Condé a vybraná pole v chodbách ambitu Jeronýmského kláštera, avšak v klenbě lodi klášterního kostela Panny Marie v Belému použil vzorec oktogonální paprscité hvězdice, která je vsazena do složitější klenební figury, jejíž koncepce odpovídá klenbě v předsíni Nové sakristie v cisterciáckém klášteře v Alcobaça, kde Castilho použil figuru hexagonální hvězdice vloženou do hvězdového vzoru s cípy sbíhajícími na přípory. V klenbě lodi kostela Jeronýmského kláštera jsou však tato žebra napojena na další vzorec tvořený trojúhelníky. Možné analogie tohoto vzoru lze hledat ve střední Evropě, podobně byl zaklenut presbytář kostela sv. Ulricha a Afry v Augsburgu, jenž byl znovu vystavěn po požáru v roce 1474. Téměř totožný vzorec se objevuje i v klenbě presbytáře kostela sv. Anny na Vršíčku v Horšovském Týně, který byl dokončen v roce 1516. Podobně řešené klenby jsou v kostele St. Maria am Gestade ve Vídni či ve farním kostele v Percholdsdorfu u Vídně. Kromě stavebních mistrů působících v hutí u svatoštěpánské katedrály se na inovacích tohoto typu klenebního vzorce podíleli Hans Burghausen a Stephan Krumenauer. Je třeba zmínit, že čtyřcípá hvězdová klenba s vloženým žebrovým obrazcem byla záležitostí již parléřovské dílny, neboť tak byla původně zaklenuta tzv. Hasenburská kaple v katedrále sv. Víta v Praze.

Podobný vzorec klenby byl použit i ve vedlejších lodích v katedrále v Astorze, kde byl víceboký prstenec vložen do hvězdicové klenby podobně jako v klenbě v předsíni Nové sakristie v Alcobaça. A na stavbě této katedrály se podíleli příslušníci rodiny Coloniů. Na rozšíření tohoto vzorce po španělské části poloostrova se podílel i Juan Gil de Hontañon, který také spolupracoval se staviteli Coloniovými. Jeho syn Rodrigo tento typ klenebního obrazce narýsoval a popsal ve svém manuskriptu, jenž se dochoval coby součást manuskriptu Simóna Grací.

Modifikace tohoto klenebního vzorce nebyly pouze evropskou záležitostí, ale rozšířily i do španělských a portugalských koloniálních držav, neboť první sakrální objekty v nových koloniích byly stavěny ještě s částečným využitím pozdně gotické stavební typologie. Jednalo se zejména o kláštery v Latinské Americe a především v Mexiku, na jejichž výstavbě se podíleli jak mniši, tak evropští a indiánští stavitelé a kameníci. Projekty klášterů byly vytvářeny podle spisů, traktátů a rysů dovezených mnichy z Evropy. Kvůli znalostem stavitelství potřebného pro zakládání klášterů a měst vznikla zřejmě v klášteře San Juan Bautista v Tíripetiu jedna z prvních „škol“ na výuku architektury, jak dokládají geometrické útvary načrtnuté na stěnách, jež by měly odpovídat geometrickým obrazcům ve spise Diega de Segrada *Medidas del Romano*.

Většina těchto staveb nese rysy mediteránní architektury, leckdy mají kostely halovou dispozici. U některých zaklenutí byl vytvořen klenební vzorec čtyřcípé hvězdice s vloženým prstencem, případně dalšími přídatnými žebry, jak lze spatřit například v kostele františkánského kláštera v Huejotzingu, na jehož výstavbě se, stejně jako na stavbě nedalekého kláštera v Tlalmanalco, měli podílet i portugalští stavitelé, což bývá dokládáno použitým typem dekorace. Ti by zde tak vytvořili nejzápadnější výspu manuelina. Ve službách Hernána Cortese působil portugalský stavitel Diogo Dias de Lisboa, a tak by ani v uvedených klášteřích není vyloučena přítomnost portugalských stavitelů či kameníků.

V Goe, tedy v portugalském „hlavním městě“ koloniální Asie, se dochoval kostel Panny Marie Růžencové (Nossa Senhora do Rosário či také Priorado Velho), jenž byl dostavěn v roce 1548, a svým západním průčelím připomíná kostely a katedrály v regionu Alentejo. Nejvýraznějším dekorativním prvkem průčelí jsou římsy stylizované do podoby lana. Presbytář tohoto kostela je zaklenut čtyřcípou hvězdovou klenbou se zakřivenými přídatnými žebry vytvářejícími v centru osmiboký prstencem, který je jasnou variantou obrazcových klenb Joãa de Castilha. Samotná žebra jsou stylizována do podoby rostlinných úponků, což připomíná například klenbu v konventním kostele řádu Kristova v Tomaru. Existují názory, že tento klenební vzorec pocházel z hispano-mudéjarské tradice, avšak klenební vzorce na Pyrenejském poloostrově byly ovlivněny i středoevropskými konstrukčními typologiemi, jak bylo analyzováno, zároveň záleželo jejich použití na regionálních zvyklostech, dovednostech a migraci stavitelů. Všechny tyto vlivy se vzhledem k historickému vývoji promítly i do na první pohled tak nenápadné záležitosti, jako je použití určitého klenebního vzorce nejen ve středoevropském regionu či na Iberském poloostrově, ale i v různých částech světa.

V manuelské architektuře byl používán i tzv. klenební vzorec listový, u něhož jsou do základní čtyřcípé hvězdice vložena žebra vyvářející čtyřlíst. V portugalštině je nazývána tato klenební figura kohoutí stopou, jeden z nalezených odborných termínů v češtině ji pojmenovává jako jetelový list. Vzhledem k různým modifikacím tvaru byl v této práci používán výraz klenební vzorec listový. Také tento druh klenební figury vytvářel především João de Castilho, který tak zaklenul presbytář Ježíšova kostela v Setúbalu, kde je tvar listu zdůrazněn žebry zformovanými do podoby provazu. Stejný klenební vzorec použil i na zaklenutí konventního kostela řádu Kristova v Tomaru, kde jsou také žebra vytvářející listy stylizována do podoby provazu nebo listových úponků. Je tak zaklenuta i sakristie Jeronýmského kláštera v Belému, přičemž totožný vzorec použil i Joãův mladší bratr Diogo na podklenutí kůru v klášterním kostele svatého Kříže v Coimbre. V tomto klášteře byla zaklenuta rohová pole ambitu opět čtyřcípou klenbou, ale právě tam vytvářejí klenební žebra tvar jetelového listu, k čemuž mohlo dojít kvůli změně rozměrů pole oproti původnímu rysu. Tento obrazec s různými modifikacemi patřil také k nejrozšířenějším na celém Iberském poloostrově. Jeho používání bylo spojeno nejen se staviteli Coloniovými a následně s Hontañonovými, ale i s Juanem de Guasem. Rodrigo Gil de Hontañon ho také zachytil ve svých nákresech, kde ho doporučoval vytvářet především v centrálním poli

křížení. Proto lze předpokládat, že i tento druh klenební figury používaný Joãem de Castilhem, je variací na ostatní typy obrazcových kleneb, které se naučil právě u Coloniů. Tak je dokázáno i nepřímé ovlivnění manuelské klenební typologie staviteli tvořícími ve střední Evropě.

Je možné se jen domnívat, jaký vliv měla na pozdně gotické „španělské“ a následně portugalské obrazcové klenby dekorativní a stavební typologie mudéjarů. V polovině 15. století však došlo především v Kastilii k ústupu od tradičních maurských materiálů, které byly levnější, neboť díky hospodářském vzestupu si kastilští šlechtici a církevní představitelé mohli dovolit budovat kamenné stavby a pozvat kameníky a stavitele ze „severní“ Evropy (tzn. z oblasti za Pyrenejemi) na konstrukci sakrálních i profánních budov, které tito zahraniční stavitelé navrhovali v „novém“ stylu, jenž znali ze stavebních hutí svého předchozího působení. Mudéjarové se však dál podíleli jako stavitelé či kameníci na různých stavebních podnicích ve všech iberských královstvích, a tak lze hovořit o syntéze obou stylů, kdy se mudéjarský styl projevoval jak v detailech, tak v typologii staveb, ale konkrétnější rozbor u španělských staveb by si vyžádal podrobnější a samostatný výzkum. Jak uvedl Riestra, problematika vlivu typologických prvků „flamígeros“ gotiky je dosud méně zpracovaná, tato práce tedy přispěla alespoň částečně k poznání možných souvislostí středoevropských typů klenebních vzorců s obrazcovými klenbami rozšířenými na Pyrenejském poloostrově v druhé půli 15. a počátkem 16. století.

Specifické klenby manuelského stylu

Jedna podkapitola byla věnována také rozboru dvou kleneb, které jsou v rámci manuelské architektury poměrně jedinečné. V kostele Nossa Senhora de Pópulo v Caldas da Rainha, založeném královnou Leonorou při místní nemocnici, je presbytář zaklenut hvězdicovou klenbou s krouženými žebry, která evokuje kroužené klenby známé ve střední Evropě. Jako možné zdroje této v Portugalsku unikátní klenby se uvádí návaznost na španělské vzory, především na křížovou klenbu ambitu v klášteře St. Paular, která byla vytvořena v roce 1484. Nelze ale zcela vyloučit ani středoevropský vliv, neboť autorství je sice připisováno Mateusovi Fernandesovi, ten však na některých stavbách spolupracoval se stavitelem Diogem Boytacou, který se stal i jeho zetěm. Kostel byl vystavěn v létech 1485-1505, přičemž minimálně od 90. let Diogo Boytaca pracoval jako zavedený mistr stavitel na královských stavbách. Zároveň zde byl použit záclonový tvar vítězného oblouku, tedy tvar, který u oken a portálů některých svých staveb používal právě mistr Boytaca, a jehož počátky lze hledat i v inovacích stavitele Arnolda Vestfálského.

Katedrála ve Viseu byla postavena již ve 12. století a fungovala od přestavby ve 13. století jako opevněný chrám, neboť poskytovala útočiště například během války s Kastilií při dynastické krizi v letech 1383-1385. Za manuelské přestavby byla vytvořena nová halová dispozice chrámu, jenž byla zaklenutá gotickou osmidílnou žebrovou klenbou, kde jsou vždy čtyři žebra v každém poli tvarována do podoby lana, což je typický motiv manuelské architektury. Žebra jsou navíc stylizována do podoby uzlu, který se rovněž používal. Stavitel však není s přesností určen, na stavbě se mohl podílet vzhledem k typologii Diogo Boytaca, v roce 1513 je doložen „um architecto biscainho“, což by mohl být João de Castilho. Při rozboru uzlů vytvořených v klenbě je však podstatné se zaměřit na osobnost stavebníka, kterým byl bývalý profesor astronomie na univerzitě v Salamance, biskup Diogo de Vilhagens. Ten měl úzké kontakty s královskou rodinou, zároveň se zřejmě podílel i na úspěchu portugalských námořních objevů, neboť dal obsah své knihovny, tedy především svou kolekci opisů astronomických spisů arabských a antických učenců, Vascovi da Gamovi před jeho výpravou, jejímž cílem bylo nalezení námořní cesty do Indie. Diogo de Vilhagens byl nejen geograf a matematik, ale také napsal

spisy zabývající se teorií víry a její výukou. Pro katedrálu byl také vytvořen retábl se scénou Klanění Tří králů-mágů, kde má jeden z králů podobu indiána. Proto lze interpretovat žebra stylizovaná do podoby lan s uzly v klenbě katedrály jako symbol námořních objevů vedoucích k šíření křesťanství v nově objevených zemích, a zároveň je lze považovat za symbol spojení s Božím universem, které vedlo k naplnění dějinného poslání Portugalců skrze víru i odborné znalosti.

Vybrané figury a prvky manuelského dekoru a jejich symbolika

Podrobnější rozbor vybraných prvků a osobností ztvárněných v manuelské dekoraci a ornamentalistice společně s jejich zasazením do symbolického kontextu je současně také místně a časově ukotvenou historickou výpovědí v několika podstatných rovinách. Mezi osobní symboly krále Manuela náležela armilární sféra, královský erb zpravidla doplněný korunou a také kříž řádu Kristova. Armilární sféru dostal Manuel jako osobní emblém od krále Jana II. za věrné služby při vyjednávání sňatku prince Afonse s Isabelou Kastilskou, dcerou katolických Veličenstev. Poté, co se Manuel stal králem, byl tento jeho znak používán u staveb profánních i sakrálních, často byly u portálů či v průčelí budov použity dvě armilární sféry, které tak symbolizovaly krále a impérium, a zároveň materiální a duchovní dualitu. Sféra byla používána na manuelských stavbách v různých částech světa, kam Portugalci zamířili, a tak ji lze chápat i jako symbol kolonizace a evangelizace portugalských dominií. Pravděpodobně poprvé byla armilární sféra jako symbol krále Manuela v portugalské architektuře použita na svorníku v klenbě kostela sv. Jana Křtitele v Tomaru, který začal přestavovat již jeho otec, vévoda Fernando. Ten se stal po smrti Jindřicha Mořeplavce guvernérem řádu Kristova a sídlo tohoto řádu bylo v hradním klášteře právě v Tomaru. Jednalo se o nástupnický řád templářů, o jehož záchranu se zasloužil král Dinis, a zajistil tak i jeho úzké vztahy s královským rodem.

Guvernérem řádu byl i Manuel, proto v dekoraci armilární sféru často doplňuje i erb s křížem tohoto řádu. Královský erb s korunou souvisí s propagací královské moci, jež se odrážela v atribuci pozice krále jako suverénního vůdce, hlavního vojenského velitele i zástupce božího na zemi. U krále Manuela bylo zdůrazňováno i v dobových dokumentech určité boží předurčení pro panování v období největších námořních objevů, neboť se narodil až jako 4. syn vévody z Beji a králem se stal vlivem několika tragických událostí. Dle královského kronikáře, humanisty de Góise, bylo toto předurčení dáno už jeho narozením v momentě, kdy probíhaly slavnosti Božího těla, které vedly k tomu, že byl pojmenován Emanuel. V jistých mesianistických tendencích, které korespondovaly s dobovými ideami spojenými s blížícím se koncem pŕlmilénia, ho podporoval i papež Julius II., který Manuela jako nového velitele křesťanstva nazýval David Lusitanorum. K mesianistické úloze se cítil Manuel předurčen i kvůli svému jménu Emanuel - dle Imanuel, tedy Vykupitel, jak je uvedeno v Izaiášově proroctví v Bibli.

Královský erb byl doplňován korunou i přesto, že portugalský král nebyl korunován. Ani ve středověkých dokumentech se nedochoval popis korunovace. Jednalo se tedy o chápání koruny jako symbolu královského domu či království. V dobových vyobrazeních a v tiscích byl královský erb často doplněn armilární sférou, oproti tomu v architektuře zpravidla zaujímal centrální pozici v nejvyšším plánu.

V sochařské ornamentalistice manuelské architektury nebyly opomíjeny ani ženy – královny, či spíše jejich emblémy. První Manuelova žena Isabela zemřela příliš brzy na to, aby byl její osobní emblém granátové jablko více zachycen v manuelské dekoraci. Dochoval se ale na bočním portále kostela sv. Jana Křtitele v Tomaru. Její sestra Marie měla jako emblém stonky lilií, v čemž se jasně odráží mariánská symbolika, která byla spojena i s jejím jménem. Její emblém je často ztvárněn v páru se znakem krále Manuela,

jak tomu je například v konventním kostele (nazývaném i jako tzv. kapitulní síň) řádu Kristova v Tomaru. Rovněž v ambitu Jeronýmského kláštera v Belému jsou oba erby několikrát vyhotoveny v těsné blízkosti, což ale také souvisí s další symbolickou rovinou – Manuel/Kristus – Marie/Panna Marie. Jejich podobizny jsou pravděpodobně zaznamenány v medailonech nad dveřmi hlavního jižního portálu klášterního kostela Panny Marie Belémské, oba jsou sochařsky ztvárněni i se svými patrony sv. Jeronýmem a sv. Janem Křtitelem nad bočním vstupním portálem tohoto kostela, který v ideologické a symbolické rovině doplňuje portál hlavní. Kromě svaté rodiny jsou tu vyhotoveny například sochy 4 evangelistů, patrona Lisabonu sv. Vincenta a také Fernanda, svatého infanta, jenž zemřel v marockém zajetí.

Další výraznou osobností manuelské epochy byla královna Leonora, která byla několikrát regentkou – jak za vlády svého muže Jana II., tak během panování bratra Manuela. Jejím osobním emblémem byla rybářská síť, jež je v architektonické dekoraci často vytvořena v páru s pelikánem krmícím své děti, což byl osobní emblém jejího manžela. Rybářská síť má být spojena s jednou z nejtragičtějších událostí Leonořina života, neboť to měla být poslední věc, na které spočinuly oči umírajícího šestnáctiletého dědice monarchie Alfonse po nešťastném pádu z koně. Proto si ji Leonora zvolila za svůj osobní emblém, jenž se stal symbolem jejího smutku. A zároveň tak královna chtěla vyjádřit svou sounáležitost s portugalským lidem, který byl národem rybářů. Do tvaru sítě a pelikána jsou ztvárněny svorníky v klenbě kostela Nossa Senhora do Pópulo v Caldas da Rainha i v pohřební kapli v Nedokončené kapli v Batalhe. Královna se po smrti syna a manžela i nadále věnovala dál péči o chudé a podporovala vzdělávání, proto se její osobní emblém objevuje i některých tisků, vydaných Valentimem Fernadesem de Morávia, jenž byl také jejím štítonošem. Emblém sítě je namalován i na průčelí kostela, který je zachycen na tzv. retábulu sv. Auty, který ukazuje slavnostní přenášení ostatků svaté Auty. Ty své sestřenici Leonoře věnoval císař Maxmilián pro její klášter Madre de Deus (Matky Boží).

Během vlády krále Manuela došlo k vytvoření tzv. mýtu původu kvůli ideologické legitimizaci jeho dynastické moci a odkazu ke vzniku státu ve smyslu jednoty politické a administrativní. S mýtem původu souvisely i odkazy k prvnímu portugalskému králi Alfonsovi Jindřichovi. Král Manuel zažil několik odbojů svých nejbližších proti králi Janovi II., které skončily tragicky. Proto byl vznik tohoto mýtu důležitý pro symbolické upevnění moci v rukou krále, což se Manuelovi dařilo, neboť nejsou zaznamenány výraznější odboje šlechty či nelegitimního syna Jana II. Jorga de Lancaster, jenž působil na královském dvoře. Tento mýtus se dotýkal portugalské společnosti především ve smyslu její hierarchizace a potvrzení vladaře jako vrchního soudce. Odrážel se nejen v sochařství, ale i v heraldice či v literatuře, což dokládá vytvoření Erbovního sálu v Sintře nebo nově aktualizované knihy šlechtických rodů, nazvané *Livro das linhagens novas* Damiaem de Góisem.

V literatuře se propagace historické „pradávnosti“ a potvrzení legitimacy Manuelovy vlády projevila také sepisováním děl vztahujících se i ke králi Alfonsovi VI. či napsání fiktivní *Kroniky císaře Clarimunda* o mýtickém počátku rodu krále Manuela. Souvisela s dalšími formami prezentace rodových vazeb, zejména s tzv. „genealogickými stromy portugalských králů“. Tento manuskript vytvořil Simão de Bening pravděpodobně ve spolupráci s Antóniem de Hollanda na základě objednávky Damiãa de Góise pro Manuelova syna infanta Fernanda. I v těchto pracích byly zdůrazňovány vazby na střední Evropu, neboť mýtický počátek zakladatele burgundské dynastie byl kladen do Uher, jméno Sintra bylo v Clarimundově kronice odvozováno od jména německé šlechtičny, u genealogického stromu je na jednom z posledních výhonků vyobrazen císař Maxmilián.

Do manuelina se přirozeně promítla i symbolická návaznost na biblická či mýtická místa související s křesťanstvím. Jednalo se především o Nebeský (Nový) Jeruzalém, což bylo téma, které bylo živé po celý středověk, či o odkaz k místům spojeným s prvními křesťany nebo „nalezení“ legendami opředené země tzv. kněze Jana. Vědomá souvislost s odkazem k Novému Jeruzalému se týkala opevněného kláštera řádu Kristova v Tomaru. Obraz Jeruzaléma daroval královně Leonoře také císař Maxmilián pro její klášter Madre de Deus. Je na něm zachyceno idealizované město s pašijovým cyklem Ježíše Krista, Šalamounův chrám a v popředí sama královna Leonora s knihou.

Legendární říše tzv. kněze Jana je řazena do této kategorie, neboť byla hledána po celý středověk na základě fiktivních dopisů rozšířených v Evropě ve 12. století kvůli sjednocení říší křesťanů na Východě a na Západě. Umisťovala se nejprve do oblasti Asie, později do Afriky na jih od Egypta, do míst, kde pramení Nil. Ještě v roce 1422 se do této země nedostal šlechtic a cestovatel Guillebert de Lannoy, jak uvedl ve svých zápiscích z cest do Egypta a Sýrie. O necelé století později již byla situace díky portugalským námořním objevům zcela odlišná, neboť se v Goe setkal místodržící Albuquerque s údajným vyslancem tzv. kněze Jana, který se jmenoval Mateus, a mělo se jednat o bratra habešského patriarchy. Propojení křesťanských říší evropského Západu s křesťanským Východem, zahrnujícím i říši kněze Jana bylo také jedním z cílů krále Manuela. Jak je uvedeno ve *Zprávě o zemi kněze Jana*, vydala se výprava portugalských šlechticů do země kněze Jana právě v Mateusově doprovodu. Podrobné údaje o cestě touto zemí se týkají nejen fungování různých křesťanských klášterů, zvyků, měst, ale i staveb. Autor spisu, Francisco Alvares, například popsal klenuté i neklenuté kostely a domy, které viděl v Aquaxumu, kde se nacházelo nejstarší sídlo křesťanské církve v Etiopii.

Centrální pozici mezi biblickými postavami, používanými pro sochařskou výzdobu v manuelském období zaujímá Panna Marie, která je patronkou portugalského národa. Zpravidla je obklopena starozákonnými postavami, především proroky, případně ji zejména na portálech doplňují otcové patristi nebo evangelisté a světci.

Panna Marie s Ježíškem je hlavní postavou hlavního, jižního portálu v průčelí kostela Jeronýmského kláštera v Belému. Nazývá se také „*Nossa Senhora dos Reis*“, *Santa Maria de Belém* (Panna Marie Belémská) nebo *Nossa Senhora de Estrela*, což odpovídá jejímu významu pro portugalské dějiny, kdy se pod jejím jménem odehrála nejen vítězná bitva budoucího Jana I. v roce 1385, byla dobyta Ceuta v roce 1415, ale také proběhly hlavní portugalské námořní objevy Vasca da Gamy či Pedra Álvarese Cabrala. Panna Marie s Ježíškem tu mohla být symbolicky přítomna pro lid celého světa, vždyť základní kámen stavby byl položen 6. ledna, tedy na den „Tří králů“ či mudrců z „celého světa“, kteří se mu přišli poklonit.

Adam a Eva se jako biblický první pár objevují v dekoraci rotundy zabudované do klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru, kde jsou společně s postavami spojenými se středověkými představami ráje a zlatého věku počátku, například divými lidmi, muži i ženami. Pro krále Manuela měl sochy Adama a Evy v životní velikosti vytvořit Veit Stoss, sochař původem z Krakova, který působil v Norimberku. Toho mohl doporučit Manuelovi jeho bratranec, císař Maxmilián I.

I obyvatelé nově objevených zemí jsou již zastoupeni v uměleckých dílech a v dekoraci na počátku 16. století. Některá vyobrazení ukazují na středověké představy portugalských mořeplavců, kteří se dosud neznámé snažili po návratu přiblížit na základě již známých pojmů a zažitých představ. To se týkalo především tzv. divých lidí. Divý muž na konci středověku prezentoval primitivního tvora, jenž žil v souladu s přírodou, a svou divokostí byl protikladem středověkého řádu, čímž doplňoval celistvost středověké představy universa. Diví lidé byli ztvárňováni během pozdního středověku zejména

v německy mluvících oblastech i v zemích Koruny české, rozšířili se také na Pyrenejský poloostrov.

V Portugalsku začali být diví muži ve větší míře používání v dekoraci v souvislosti se sňatkem královny Leonory a císaře Fridricha III. Na počátku 16. století již nabývali diví lidé v plastickém ztvárnění spíše podobu obyvatel z Nového světa. Bylo to tak pravděpodobně proto, že se na svých objevných plavbách Portugalci v nových zemích setkávali s původními obyvateli, s lidmi, jež vnímali na základě svých dosavadních znalostí. Právě proto je zpočátku popisovali jako divé muže, neboť realita překonala jejich veškerá očekávání a nejbližší podobnost, kterou si dokázali vytvořit, byla právě postava divého muže. Postupnou změnu v představách Portugalců ukazuje vyobrazení indiána z kmene Tupinamí jako jednoho ze Tří králů-mudrců na retáblu katedrály ve Viseu od Vasca Fernandese (Grão Vasco) z let 1501-1505/06, kde prezentuje krále-mága, mudrce z nově objeveného kontinentu.

Atlant je součástí zřejmě nejznámější dekorace manuelského okna v západním průčelí klášterního kostela v Tomaru. Jeho symbolika je vykládána především v souvislosti s geneologií portugalských králů a námořních objevů, protože tuto postavu lze interpretovat v návaznosti na Izaiášovo proroctví o vzešlém proutku z pařezu Jišajova. Jiný z výkladů vnímá tuto figuru jako námořníka, neboť celé okno obsahuje dekoraci, která souvisí s námořnictvím, a tedy i nově objevenými světy. Také by se mohlo jednat o učence, jehož vědomosti vedly k zámořským objevům prezentovanými znázorněnými lany či lodními závažími nebo mořskými rostlinami, především koráli. Lze uvažovat i o samotném výkladu busty muže jako atlanta, třímajícího celou tíhu světa.

Předměty používané v manuelské dekoraci je možné rozdělit na nástroje a předměty, které mají vztah k námořnictví či k rybářství, druhá skupina znázorňovaných předmětů je religiózní povahy a má vztah k celkové ideové a symbolické koncepci objektu. Jedním z hlavních ornamentů manuelské architektury jsou lana, která byla užívána jako dekorativní prvek interiéru či exteriéru. Jeden z výkladů lana souvisí s érou námořních objevů, kdy došlo k naplnění portugalského dějinného poslání, a námořní lano se tak stalo ikonickým symbolem zlaté éry tohoto národa. Provaz mohl ale symbolizovat ve svém výkladu svazování také propojení s božím universem, neboť určitý druh svazku představuje i náboženství.

Pás s přezkou je sochařsky ztvárněn na stylizované nárožní věži u klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru a jeho vyhotovení by mohlo odkazovat na podvazkový řád, jehož držitelem se král Manuel stal. Na malbách zachycujících vévodu Albuquerquea, vicekrále Indie, spisovatele Sá de Mirandu či mořeplavce Vasca da Gamu, mají tito muži podobný pás, proto může být spojen s určitou důstojností rytíře. Mariánský pás oprti tomu může v manuelské architektuře objasňovat používání dekorativního provazu či lana s výraznou smyčkou v exteriéru staveb, neboť Panna Marie bývala vypodobňována v šatech přepásaných úzkým páskem se smyčkou. Na vitráži v polygonálním závěru klášterního kostela v Batalhe má Panna Marie šat přepásaný výrazným zeleným pásem s tímto typem smyčky. Tato symbolika mariánského pásu by mohla být předlohou především pro vyhotovení lana doplněným drobnou ozdobou a se smyčkou v severním průčelí Belémské věže, jež také souvisí s mariánskou symbolikou. Tento typ dekorace použitý v architektonickém detailu na fasádě staveb vytvářeli zejména bratři Arrudové.

Zvířata a rostliny sochařsky znázorňované v ornamentálním dekoru manuelských objektů lze rozdělit do několika skupin. U zvířat se jedná o základní rozdělení na reálná a bájná, rostliny je možné rozřadit nejen dle druhu, ale také podle použité části. Rostliny jsou nejčastěji spojovány s eucharistií, především vinná réva s hrozny či artyčoky. S mariánskou symbolikou zase souvisel emblém královny Marie.

Větve jsou jednou z nejvýraznějších vegetabilních dekorací manuelské architektury. Byly ztvárňovány v jakémkoliv stavu - propletené, osekáné či svázané. Výkladů vysvětlujících jejich ornamentálního používání je několik. První z nich je spojena se stromem Jesse a rodokmenem Krista, další genealogickou rovinou je ta vlastní portugalská, kdy je zobrazován král Alfons Jindřich na počátku genealogického stromu portugalských králů. Král Manuel nebyl přímým následníkem trůnu, a proto takto mohl zdůrazňovat kontinuitu své královské moci a zároveň poukazoval na symbolické navázání na dílo prvního portugalského krále, jenž postupnou reconquistou vytvořil vlastní Portugalské království. Král Manuel na něj symbolicky navazoval jak v rozšiřování portugalských teritorií, tak v šíření křesťanství. Dalším prvkem souvisejícím s „genealogickým“ pojetím větví je již zmíněný motiv svazování, který se často objevuje u uměleckého ztvárnění větví také v souvislosti s Manuelovým emblémem či emblémem království. Provaz mohl představovat propojení s Bohem, tedy symbolizovat Manuelovu boží předurčenost i ve smyslu ochranné funkce.

Používání astwerků má různé výklady, dle jednoho z nich se jedná o zmíněnou symboliku kmene Jesse, který byl jako motiv používán obzvláště v pozdní gotice ke zdůraznění starobylosti rodu – tuto interpretaci lze vztáhnout jak k manuelské, tak třeba i k vladislavské gotice. Další z dalších možných inspirací obrody větvoví v pozdní gotice je chatrč u Vitruvia, jež je uvedena v jeho Deseti knihách o architektuře. Astwerky se ve větší míře objevily také v Horním Porýní, a jejich rozšíření mohlo souviset se štrasburskou stavební hutí, odkud mohl tento fenomén proniknout nejen jak do středoevropského prostředí, ale i na Pyrenejský poloostrov.

Mezi vytvářený vegetabilní dekor začaly postupně pronikat rostliny z nově objevených zemí. Kukuřice je tak vyhotovena v manuelské architektuře několikrát ve spojení s emblémem královny Marie či řádu Kristova, případně se sv. Jeronýmem. Ve středoevropském prostoru je kukuřice znázorněna na portálu do sakristie v hradní kapli Korunování Panny Marie na Křivoklátě. Kukuřice je namalována také na oltáři sv. Jana v Patmosu od Hanse Burgkmaira staršího, kde je hlavní postavou levého obrazu svatý Erasmus, který stojí uprostřed bujné vegetace, přičemž vpravo je jasně patrný stvol se zralým kukuřičným klasem. Takřka okamžitou implementaci rostlin z Evropy nově objevených zemí v uměleckých dílech určených do sakrálních prostor lze dát do souvislosti s vytvářením představy prvotní rajske zahrady, jež byla nakrátko nalezena právě v Novém světě.

Přínos práce

Přínos této interdisciplinárně zaměřené disertační práce spočívá v rozboru kontextu vzniku a deskripci manuelského stylu a také v podrobnější analýze přenosu středoevropských konstrukčních typologií na Iberský poloostrov a do Portugalska s následným transferem do španělských a portugalských koloniálních držav. Manuelskou architekturu nelze vnímat odděleně od celospolečenského dění, proto byl v souvislosti s dalšími dějinnými událostmi v samých počátcích globalizace proveden rozbor některých společenských a sociálních témat, která jsou aktuální stejně tak dnes jako před pěti sty lety.

Hlavní přínosem práce je poukázání na dosud nezdůrazněné přímé i nepřímé vazby mezi stavebními typologiemi ve střední Evropě a v Portugalsku, jež byly nepřímo zprostředkovány skrze stavitele a řemeslníky z německy mluvících oblastí působících na Iberském poloostrově, kteří ovlivnili tvorbu místních stavitelů a řemeslníků, z nichž někteří odešli pracovat do Portugalska. Přímý vliv mohl být dílem stavitele Dioga Boytacy, neboť znaky jeho tvorby poukazují na obeznámenost se stavebními hutěmi ve střední

Evropě. Zároveň byla prokázána výměna a znalost teoretických děl o matematice, astronomii a architektuře mezi oběma regiony v 16. století.

Další přínos práce může být spatřen v prohloubení znalostí o vzdělávání, migraci a sociálních podmínkách stavitelů ve zkoumaném období nejen v Evropě a na Iberském poloostrově, ale kvůli komparaci a geopolitickým souvislostem i u arabských stavitelů, neboť u nichž jsou celkově zpracovány v menší míře. U vybraných témat byly zjištěny možnosti zaměření následného výzkumu. Cíle práce byly naplněny.

Summary

The Manueline architecture and its relation to the Late Gothic in the Central Europe

This dissertation thesis is concerning on the Manueline architecture in Portugal and possible direct and indirect transfers of the construction typologies, decoration and ideas between the Central Europe and Portugal during Late Gothic. The Manueline style symbolizes the Age of Discovery and power of Portugal in this historical period. During the epoch, called „Golden Age“, was Portuguese Kingdom one of the most powerful and richest in Europe. The growing of the country, which was coming with the exploration and new trade navy journeys is evident also in architecture especially in the comparison with others Gothic periods.

The Manueline style got its name after the king Manuel, who reigned during the greatest Portuguese discoveries since the time of Henrique the Navigator with whom is connected the beginning of the Portuguese concentration on the „conquest“ of the world seas. The style shows not only the richness of this epoch, but also its opening to the influences from the whole world, which is reflected in architecture too. This work is aimed at the connections with the Central Europe, but for the introducing the style in its complexity was important to get know the historical background of the Iberian peninsula as well.

The Manueline architecture still followed traditional Gothic forms, the upcoming Renaissance style from Italy brought new architectonic typology at first for the public buildings as were plans and projects for hospitals and than step by step for fortresses. The churches and palaces were influenced more in constructional details and decoration. Another specific style, Mudéjar was presented in the Portuguese architecture during centuries, here it was less used in the Gothic style than in the rest of Iberian peninsula, but it came more forward in the Manueline era. The typical architectonic forms and decoration used in the Central Europe enriched the Manueline style especially with the spacial concept of the Hall churches, figured vaults and some details as were a specific form of the window jamb or ornaments. They were brought by builders and craftsmen from the Central Europe, who came to work to the Peninsula. Noblemen and ambassadors, who were on diplomatic missions in the German speaking countries and became interested in

the German architectonic style represented another possibility for the transfer of the construction typology.

One part of the work explains also the medieval spreading of knowledge especially of geometry between medieval scholars and builders, because European knowledge of the main sciences were based on the classical treatises, which spread between Arabic scholars and than were these books translated to the Latin language in the „Translator center“ in Toledo thanks to the atmosphere of religious tolerance, which was possible after reconquest of the town in 1085 by the Castilian and the Leonese king Alfons VI. These books were firstly studied in cloisters and at universities, the builders in Europe needed for their profession practical geometry instead of scientific geometry, although the Eucleidos, who wrote the basic book for studying of geometry in the Middle Age, *Elementa geometrica*, was meant as a patron of this craft. The situation in Orient was a little bit different, the builders and geometers were educated in complex of „sciences“, which could be called civil engineering. There are less written sources about their profession than about medieval European architects. Some their books about crafts and practical and theoretical geometry were translated to the Latin too, but their spreading was slower than between the scholars.

European master builders started to write more books about practical geometry, where they described practical information needed in their everyday work and theoretical treatises in 15th century. It was connected also with the possibility to write in the mother tongue and with the growing of the alphabetisation of the society. It was more enable to masters builders because of discovery of the print in the middle of the 15th century, which was followed with translations of the classical books about architecture to different languages. It is important to point out that treatises about geometry and architecture written in the Central Europe, first of all by Albrecht Dürer, were known and studied on Iberian peninsula not only in the main researched period, but also deeply in the 16th and 17th century.

One of the chapters tries to present the Manueline epoch and society from different points of views. It is mainly concentrated on the contacts between Portugal and Central Europe, between scholars and traders. The attention is paid to the education and especially to the studies of architecture, because king Manuel and his sons supported Portuguese students at foreign famous universities. They rose up the intellectual, cultural and scientific life in their home country after return.

The biggest chapter introduces the most important monuments of the Manueline architecture with a detailed historical and architectonic description. This summary is concentrated on the construction typology used in both researched regions and their mutual connection. One of the early examples of the Manueline style is a Jesus Church in Setubal, between main specifics of the style belong a hall spacial concept, twisted pillars in the nave and the figured vault and rope decoration in the choir. Its construction began still during the reign of John II. and its first master-builder was Diogo Boytaca. His origin is uncertain, but typology of his work shows, that he could know building construction systems from the area of the Central Europe and also some sources brought information about his origin in German speaking countries. The possible foreign origin indicates the condition of his contracts for the Portuguese king, where is repeatedly written, that he got a higher salary for marriage and to settle down in Portugal. The king could keep with this kind of arrangement excellent craftsmen from abroad in the country.

Diogo Boytaca could be a builder, who introduced the idea of the Hall construction to Portugal at the end of 15th century. Besides his work there were some examples of earlier hall naves church dispositions – one of these churches was originally a mosque, other mentioned buildings were a synagogue in Tomar and a crypt of the Alfonso, count from Ourém, in the collegiate church in Ourém could be connected with count's ambassador mission on the Basel council, followed with his travelling to the Central Europe also as a part of the noblemen's suite of Eleonor of Portugal, wife of the Emperor Frederic III. He visited towns, where were constructed churches with this spacial design and it is known, that his stay in Italy influenced his taste for Renaissance architecture. The synagogue in Tomar could be linked with count's building activity too, because he was a protector of Jews in this town. Another way of the spreading of the Hall concept from the south and central Germany to Iberian Peninsula is connected also with the Basel council, because during this event was invited to Spain German master-builder Juan de Colonia, (Hans von Köln). His son continued in this work and their constructions influenced mainly builders from the regions in the North of Spain. One of their co-workers and followers was a master-builder João de Castilho, the most important architect of the second period of the Manueline style, which was linked to Spanish builders working in the Portugal after 1500.

The master-builder Boytaca probably knew the work of the most important builders in regions of the Central Europe, where was quite common a Hall church disposition in Bavaria and in the areas of Danube river. Another mark of his origin in the area of German speaking countries could be a construction of the specific form of windows and their jambs

– which is called curtains type. It was innovated by the architect Arnold of Westfalen for the ducal residence Albrechtsburg in Meissen in Saxony. Than was this form of windows and portals constructed in the wider area, could be named the palace in Sachsenburg or the Royal Castle Krivoklat in Bohemia. During the first phase of the Manueline architecture were designed „curtains“ form of archs, portals or window’s jambs besides Boytaca also by his father in-law Mateus Fernandes.

The analysis of different types of the vaults, which were organized to groups, showed that especially the design of the figured vaults was apparently influenced by figured vaults in the Central Europe with possibly roots in work of Parlers’ family members. They spread in various modifications in Iberian Peninsula by the work Juan and Simon de Colonia and their followers. The colleague of Simon de Colonia, João de Castilho, brought this sort of vaulting to Portugal. Also Boytaca’s construction style of stellar vaulting indicates together with other particular typology of his work a possibility of direct experience in masonries in the Central Europe.

The Manueline architecture is specified also with the deep symbolic meaning of its rich decoration. The figures and elements presented in this work were differed to some categories along their motifs and symbolism. The most important and commonly used ornaments were linked to Royal House and demonstration of the king’s power. Shortly are described biblical and historical figures and elements. Attention is paid to the phenomena of medieval Central European constructs of „Wild men“, which were more applied in the Portuguese decoration after the marriage of the Emperor Frederic III. with Eleonor of Portugal in 1459. The children of this couple – emperor Maximilian and his sister Cunigunde were in written contact with Manuel and his sister queen Eleonor and these relations brought changes of the art works between regions. There was mentioned also less known example of this transfer, a work of sculptor Veit Stoss, who made statues Adam and Eve for the king Manuel.

One of the specific element of the Manueline style - the rope - could be interpreted not only as the symbol of the Age of Discovery, however some of them could be symbolically connected with Belt of Virgin Mary, who was patron of Portugal and its discoveries. Another big group of ornaments used across Europe were vegetable motifs, which were partly linked to genealogy trees. One of the specific decorative motifs made in Portugal as well as in Central Europe was a corn stalk, which was delivered from New World and it was immediately used in the art works in Central Europe. The corn stalk

figures in works by Hans Burgkmaier and corny was made also on portal to sacristy in Chapel of the Royal Castle Krivoklat in Bohemia.

Contribution of the Thesis

Contribution of this thesis could be seen in detailed description and analysis of the Manueline style as a part of one epoch from different points of view, because the most of works concentrate on the introducing the Age of Discovery and other important topics of this era are less researched, especially in the Central Europe.

Contribution of this thesis is aimed at the pointing out new links between the Late Gothic architecture in the Central Europe and the Manueline style in Portugal. The analysis included not only construction technologies and decorations, but also spreading of the theoretical and practical knowledge in geometry together with treatises about architecture. The attention was paid also to the similarities in micro-architecture and ornaments. All analysis refer to the active exchange of construction technologies, information and knowledge between regions in the researched period.

Bibliografie

Prameny:

Albuquerque, Afonso de, *Comentários do grande Afonso de Albuquerque capitão geral, que foi das Índias Orientaes em tempo muito poderoso Rey D. Manuel, o primeiro deste nome*, část III., Lisboa, Regia Officina, 1774.

Alfonso El Sabio, *Las Siete Partidas del Rey Don Alfonso El Sabio*, díl 2, Partida segunda y tercera, Madrid, Real Academia de la Historia, 1807.

Alvares, Francisco, *Verdadeira informação das Terras de Preste João das Índias*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1889.

Armas, Duarte de, *Livro das Fortalezas do reino, 1509-1510*, manuskript.

Barros, João de, *Chronica do Emperador Clarimundo*, Lisboa, Officina de Francisco da Silva, 1742.

Bening, Simão de, Hollanda, António de, *Genealogy of Spain and Portugal (The „Portuguese genealogy“, Genelogie portugalských králů)*, manuskript s 13 listy, London, British National Library, MS 12531, 1530-1535.

Caminha, Pero Vaz de, *Dopis králi Manuelovi o nalezení Brazílie*, Praha, Scriptorium, 2000.

Castro, João de, *Roteiro de Lisboa a Goa*, Lisboa, Academia Real das Sciencias, 1882.

Coreia Gaspar, *Lendas da Índia*, Lisboa, Academia Real das Sciencias, 1858.

Galvão, António, *Tratado que compôs o nobre & notauel capitão Antonio Galvão, dos diversos & desayrados caminhos, por onde nos tempos passados a pimenta & especearia veyo da India ás nossas partes, & assi todos os descobrimentos antigos & modernos, que são feitos até a era de mil & quinhentos & cincoenta*, Lisboa, Casa de Ioam da Barreira, 1563.

García, Simón, Hontañon, Rodrigo Gil de, *Compendio de architectura y symetria de los templos: conforme a la medida del cuerpo humano, con alguns demonstraciones de geometria recoxido de dibersos autores naturales y estrangeiros*, Madrid, Biblioteca Nacional de Espanha, manuskript, MSS 8884, 2. pol. 17. stol.

Geldner, Ferdinand (ed.), Matthäus Roriczer, *Das Buchlein von der Fialen Gerechtigkeit, Geometria Deutsch*, Wiesbaden, Guido Pressler, 1965.

Góis, Damião de, *Chronica do serenissimo senhor Rei D. Manuel*, Lisboa, Officina de Miguel Manescal da Costa, 1749.

González de Clavijo, Ruy, *Vida y hazenas del Gran Tamorlan con la description de las tierras de su Imperio y senorio*, Madrid, Biblioteca Nacional de Espanha, manuskript, MSS 18050.

Halliwell Phillips, James Orchard, *A treatise on the mensuration of heights and distances, from a MS of 14 century*, Rara mathematica; or a collection of treatises on the mathematics and subjects connected with them from ancient inedited manuscripts, London, John William Parker, 1839, s. 56-71.

Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Kloster Pütrichhaus Urkunden (1356-1716), *charter č. 74*.

L'Orme, Philibert de, *Architecture*, Paris, Regnault Chaudiere, 1626.

Objevné cesty do Afriky a Asie, Praha, SNKLU, 1966.

Martini, Francesco di Giorgio, *Trattato d'architettura civile e militare*, Florencie, Biblioteca nazionale di Firenze, manoscritti II.141, 1475-80.

Omont, Henri Auguste (ed.), *Album de Villard de Honnecourt, architecte du XIIIe. siècle; reproduction des 66 pagens et dessins du manuscrit français 19093 de la Bibliothèque*

- nationale*, Paris, Bernard Freres, 1927.
- Pacheco Pereira, Duarte, *O principio do Esmeraldo de situ Orbis*, Lisboa, Biblioteca Nacional de Portugal, cod-888, manuskript vytvořený po r. 1750.
- Polo*, Marco, Veneto, Nycolao, Lisboa, Valentym Fernãdez, 1502, Lisboa, Biblioteca Nacional de Portugal, Cota res-431-v.
- Popielovo, Nicolau de (Nicolas von Popplau), *Año 1484*, in: Collection de Javier Liske, *Viajes de extranjeros por Espana y Portugal en los siglos XV., XV. y XVII.* Traducidos del original y anotados por Félix Rozanski, Madrid, Medina, 1878.
- Puyol, Julio, Jerónimo Münzer. *Viaje por España y Portugal en los años 1494 y 1495*, in: Boletín de la Real Academia de la Historia, Tomo 84, 1924.
- Resende, García de, *Chronica dos valerosos, e insignes feytos del Rey Dom Ioam II. de gloriosa memoria*, Lisboa, Officina de Manoel da Sylva, 1752.
- Ryff, Walter Hermann, *Vitruvius Teutsch*, 1. vyd. Nuremberg, 1548.
- Sebastian Munster, *Cosmographia: Beschreibung aller Länder*, Basel, Petri, 1545.
- Schmuttermayer, Hans, *Fialenbuchlein*, Nüremberg, Georg Stuchs, 1489.
- Sousa Viterbo, Francisco Marques, *Dicionário historico e documental dos architectos engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, dil 1, A-G*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1899.
- Sousa Viterbo, Francisco Marques, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, dil 2, H-R*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1904.
- Sousa Viterbo, Francisco Marques, *Dicionário historico e documental dos architectos, engenheiros e constructores portuguezes ou a serviço de Portugal, dil 3, S-Z*. Lisboa, Imprensa Nacional, 1922.
- Sousa, Antonio Caetano de, *Provas da Historia Genealogica da Casa Real Portugueza*, Lisboa, Officina Sylviana da Academia Real, 1739.
- Staden, Hans, *Dvě cesty do Brazílie*, Praha, Titanic, 2000.
- Šašek z Bířkova, Václav, *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a Blatné z Čech až na konec světa*, 3.vyd., Praha, Československý spisovatel, 1974.
- ANTT, *Corpo Cronológico*, Parte II, mc. 106, número.51. (CC-II-106-51).
- ANTT, *Livro dos conselhos de Dom Duarte*, Gaveta 2, mç. 7, n.º 2.
- ANTT, Schedel, Hartman, *Nuremberg chronicle*, 1497, BMC II 370 (IB 6361).

Literatura

- Abreu, Laurinda, *A Misericórdia de Évora no contexto da reforma quihentistada assistência pública portuguesa*, in: A cidade Évora, Boletim de cultura da Câmara Municipal de Évora, II. série, 6/2006, s. 235-245.
- Abulafia, David, *Spain and 1492:unity and uniformity under Ferdinand and Isabella*, Bangor Gwynedd Wales, 1992.
- Abulafia, David, *The discovery of mankind: Atlantic encounters in the age of Columbus*. New Haven and London, Yale University Press, 2008.
- Acland, James H., *Medieval Structure:The Gothic Vault*, Toronto, University of Toronto, Press, 1972.
- Adámková, Iva, Suger, *Spisy o Saint Denis*, Praha, Oikoymenh, 2006.
- Albuquerque, Luís da Silva Mousinho de, *Memória inedita ácerca do Edifício monumental da Batalha*, Leiria, Leiriense, 1854.
- Albuquerque, Luís, *Ciência e experiência nos Descobrimentos portugueses*, Lisboa, Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1983.
- Al-Hassan, Ahmad Yusuf, Hill, Routledge, Donald, *Islamic technology: an illustrated history*, 2.vyd., Cambridge, Cambridge University Press, 1988.
- Allen Rouse, Robert, *The idea of Anglo-Saxon England in Middle English romance*, Cambridge, D.S. Brewer, 2005.
- Álvarez, Manuel Fernández, *Isabel, La Católica*, Pozuelo de Alacrón: Espasa-Calpe, 2003.
- Alves, Alexander, *Artistas espanhóis na cidade de Viseu nos séculos XVI e XVII*, in: As Relações artísticas entre Portugal e Espanha na Época dos Descobrimentos. II Simpósio Luso-Espanhol de História da Arte, Coimbra, Universidade de Coimbra, 1987, s. 429-453.
- Alves, Ana Maria, *Iconologia do poder real no período manuelino: Á procura de uma linguagem perdida*, Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda, 1985.
- Amador de los Rios, José, *Discurso*, Granada, Real Academia de Nobles Artes, 1859.
- Andrade, Amélia Aguir, *O desaparecimento espacial das judiarias nos núcleos urbanos portugueses de finais da Idade Média: o caso de Lisboa*, in: Estudos de Homenagem ao Professor Doutor José Marques. č.1, Porto, Faculdade de Letras, 2006, s. 143-163.
- Aymoré, Fernando Amado, *Die Jesuiten im kolonialen Brasilien. Katechese als Kulturpolitik und Gesellschaftsphänomen (1549-1760)*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2009.
- Baďura, Bohumil, *Španělsko katolických králů*, in: Dějiny a současnost, 5/1992, s. 19-25.
- Bailey, Gauvin Alexander, *Art of Colonial Latin America*, London, Phaidon Press, 2005.
- Bailey, Gauvin Alexander, *Art on Jesuit Mission in Asia and Latin America*, Toronto, University of Toronto Press Incorporated, 2001.
- Baird, Joseph Armstrong, *The Churches of Mexico 1530-1810*, Los Angeles and Berkeley, University of California Press, 1962.
- Balabán, Milan, *Píseň písní: v českých překladech 15.-21. století*, Praha, Litomyšl, 2003.
- Balcárek, Pavel, *O arquivo da família portuguesa Silva Tarouca na Checoslováquia*, in: Iberoamericana Pragensia, 18/1984, s. 167-175.
- Baldwin, John W., *The scholastic culture of the Middle Age 1000-1300*, Long Grove, Waveland Press, 1997.
- Ballard, Michel, *De Ciceron à Benjamin, traducteurs, traductions, réflexions*, Lille, Presses Universitaires du Septentrion, 2007.
- Baltrušaitis, Jurij, *Fantastický středověk. Antické a exotické prvky v gotickém umění*, Praha, Jitro, 2008.

- Bandeira, José Ramos, *Universidade de Coimbra: edifícios do corpo central e Casa dos Melos*, Tomo II., Coimbra, Casa do Castelo, 1947.
- Baptista Neto, Maria João, *Secularização e memória. O claustro nos séculos XIX e XX*. In: Soromenho, Miguel a kol., (ed.), *Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro*. Lisboa, IPPAR, 2006, s. 59-66.
- Barrada, Alexandra Leal, *D. Afonso, 4° Conde de Ourém. viagens, cultura visual e formação de um gosto*, in: *Medievalista*, 2/2006, s. 1-30.
- Barros, João de, *Chronica do Emperador Clarimundo*, Lisboa, Officina de Francisco da Silva, 1742.
- Bartečka, Ivo, Polišíenský, Josef, *Dějiny Iberského poloostrova do přelomu 19. a 20. století*, Olomouc, Univerzita Palackého, 2002.
- Baumüller, Barbara, *Figurierte Gewölbe der Spätgotik und Österreich. Ein Kunsttransfer im Zeitalter der Katolischen Könige und Kaiser Maximilians I.*, in: Freigang, Christian (ed.), *Gotische Architektur in Spain. La arquitectura gótica en España*, Ars Iberica band 4. Madrid, Frankfurt, Iberoamericana, Verveut, 1999, s. 300-316.
- Bečvářová, Martina, *Eukleidovy základy, jejich vydání a překlady*, Praha, Prometheus, 2002.
- Benešová, Klára, *Drobná poznámka k původnímu významu točenice*, in: Horníčková, Kateřina, Šroněk, Michal, *Žena ve člunu*. Sborník Hany J. Hlaváčkové, Praha, Artefactum, 2007, s. 371-382.
- Bermudez Cean, Juan Agustin, *Description artistica de la catedral de Sevilla*, Sevilla, Hidalgo y sobrino, 1804.
- Bermudez Cean, Juan Augustin, *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España desde su restauracion*, díl 1, Madrid, Imprenta Real, 1829.
- Bethencourt, Francisco, *O contacto entre povos e civilizações*, in: Francisco Bethencourt, Kirti Chaudhuri, (ed.), *História da expansão portuguesa*, sv.1., Lisboa, Temas e debates, 1998, s. 88-116.
- Bible, *Písmo svaté Starého a Nového zákona*, dle ekumenického vydání z r. 1985, Brno, Ekumenická rada církví v ČSSR, 1989.
- Biedermann, Hans, *Das Verlorene Meisterwort. Bausteine zu einer Kultur- und Geistesgeschichte des Freimaurerturms*, Wien, Böhlau Verlag, 1999.
- Binková, Simona, *Čas zámořských objevů*, Praha, Triton, 2008.
- Binková, Simona, *Os Países checos e a zona Lusitana (Conactos e testemunhos dos séculos XV.-XVIII)*, in: *Ibero-Americana Pragensia*, 21/1987, s. 137-160.
- Binková, Simona, *Portugalsko-stručná historie států*, Praha, Libri, 2004.
- Birnbaum, Vojtěch, *Románská renesance koncem středověku*, Praha, Jan Štenc, 1924.
- Bláhová, Kateřina, Petrbock, Václav, (ed.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře v 19. století: sborník z 27. ročníku Symposia k problematice 19. století: Plzeň, 22.-24. února 2007*, Praha, Academia, 2008.
- Blanchard, Ian, *Mining, metallurgy and minting in the Middle Ages*, sv. 3. Continuing Afro-European Supremacy, 1250-1450, Stuttgart Franz Steiner Verlag, 2005.
- Bloch, Marc, *Králové divotvůrci: studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii*, Praha, Argo, 2004, 534 s.
- Boldan, Kamil, *Knihovna*, in: Ivana Kyzourová (ed.), *Básník a král: Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby, /Císařská knihovna 28.2.-1.7.2007/*, Praha, Správa Pražského hradu, KANT, 2007, s. 74-93.
- Borges Coelho, António, *Évora no limiar do Mundo Moderno*, in: *A cidade Évora*, II. série, 6/2006, s. 199-207.

- Borngässerová, Barbara, *Architektura pozdní gotiky ve Španělsku a v Portugalsku*, in: Toman, Rolf, *Gotika: Architektura, sochařství, malířství*, Praha, Slovart, vyd. 2, 2005. s. 266-299.
- Borrás Gualis, Gonzalo, *Sobre la condición social de los maestros de obras moros aragoneses*, in: *Anales de História del Arte*, 2008, Volume extraordinário, s. 89-102.
- Boxer, Charles Ralph, *João de Barros, Portuguese Humanist and Historian of Asia*, New Dehli, Xavier Center of Historical research, 1981.
- Branco Correia, Fernando, *Elvas na idade média*, Lisboa, Colibri, Cidehus, Universidade de Évora, 2014.
- Buescu, Isabel Ana, *Francisco de Melo, orador régio em Évora (1535)*, in: *A cidade de Évora. II série*, 6/2006, s. 365-374.
- Burgess, Ebenezer, *Translation of the Sūrya-Siddhānta, a text book of hindu astronomy; with notes, and an appendix*, *The Journal of the American oriental society*, Yale, New Haven, 1860.
- Burke, Peter, *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*, Praha, NLN, 2011.
- Burnett, Charles, *Magister Iohannes Hispalensis et Limiensis and Quista ibn Luqa'a De differentia spiritus et animae: a Portuguese contribution to the Arts Curriculum?*, in: *Arabic into Latin in the Middle Ages: the translators and their intellectual and social context*, Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 221-267.
- Burnett, Charles, *King Ptolemy and Alchandreus the philosopher: the earliest texts on the astrolabe and Arabic astrology at Fleury, Micy and Chartres*, in: *Arabic into Latin in the Middle Ages: the translators and their intellectual and social context*, Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 329-368.
- Burnett, Charles, *Michael Scot and the transmission of scientific culture from Toledo do Bologna via the court of Frederick II. Hohenstaufen*. Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 101-126.
- Burnett, Charles, *Physics before physics*, in: *Arabic into Latin in the Middle Ages: the translators and their intellectual and social context*, Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 53-109.
- Burnett, Charles, *The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the Twelfth Century*, in: *Arabic into Latin in the Middle Ages: the translators and their intellectual and social context*, Farnham, Ashgate/Variorum, 2009, s. 249-288.
- Burry, John, *Benedetto da Ravenna*, in: Faria Paulino, Francisco, (ed.), *A arquitectura militar na expansão portuguesa*. Katalog výstavy, Porto, Castelo de S. João da Foz, Junho-Setembro de 1994, s.130-146.
- Caetano Oliveira, Joaquim, Seabra Carvalho, José Alberto, *He nobresa as cidades haveram em ellas boas casas*, in: *Monumentos*, 26/2007, s. 58-69.
- Caetano, Joaquim Oliveira, a kol., *A sciencia do desenho*, A ilustração na coleção de códices da Biblioteca Nacional de Portugal, Lisboa, Biblioteca Nacional de Portugal, 2001.
- Campos, Leonor, *Cronologia*, in: Fernando António Baptista Pereira, (ed.), *Convento de Jesus há 500 Anos em Setúbal (1492-1992)*. Setúbal, Câmara Municipal de Setúbal, 1992, nestránkováno.
- Cardeal Saraiva, Francisco de S. Luis, *Obras completas do Cardeal Saraiva (D. Francisco de S. Luis)*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1872.
- Cardoso Mendes Atanázio, Manuel, *A arte do manuelino: mecenas, influências, espaço*, Lisboa, Presença, 1984.
- Coomaraswamy, Ananda, *The Iconography of Dürer's „Knots“ and Leonardo Concatentation*, in: *The Art Quartely*, 2/1944, s. 109-128.
- Carneiro de Sousa, Ivo, *A rainha D. Leonor e a experiência espiritual das clarissas coletinas do mosteiro da Madre de Deus de Lisboa (1509-1525)*, in: *Via spiritus*, Revista de História da Espiritualidade e do sentimento religioso, č. 1/1994, s. 23-52.

- Cechner, Antonín, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Rakovnickém. I.díl. Hrad Křivoklát*, Praha, Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, roč. 36, 1911.
- Céu Simões Tereno, Maria do, *Igreja e convento de São Francisco de Évora. A sua conservação*, in: A cidade de Évora, II. série, 6/2006, s. 113-139.
- Clegg, Brian, *The first scientist: A life of Roger Bacon*, New York, Carroll & Graf Publishers, 2003.
- Clemente, Manuel, *Devotion to the Virgin Mary in Portugal*, in: Jerilynn Dodds, Edward J. Sullivan (ed.), *Crowning glory: Images of the Virgin Mary in the Arts of Portugal*, Newark, Newark Museum, 1997, s. 87-89.
- Clerval, Alexandre, *Hermann le Dalmate et les premières traduction latines des traités arabes d'astronomie au moyen âge*, Paris, Pickard, 1891.
- Coelho Pires, Maria da Conceição, *Contributo de João de Castilho para a génese da Arquitectura do Renascimento em Portugal*, in: Pedro Dias (ed.), *As Relações Artísticas entre Portugal e Espanha na Época dos Descobrimentos*, II. Simpósio Luso-Espanhol de História de Arte, Coimbra, 1987, s. 342-379.
- Cohen, Mark R., *Under crescent and cross: The Jews in the Middle Ages*, New Jersey, Princeton University Press, 4.vyd., 1994.
- Colish, Marcia, *Medieval foundations of western intellectual tradition 400-1400*, Yale, New Haven, 1997.
- Conde de Sabugosa - António Maria José de Melo César e Meneses, *A Rainha D. Leonor, 1485-1525*, Lisboa, Portugalia, 1921.
- Conde de Sabugosa - António Maria José de Melo César e Meneses, *O paço de Cintra. Apointamentos históricos e archeologicos*, Lisboa, Imprensa nacional, 1903.
- Conde de Vimioso-Jozé Miguel João de Portugal, *Vida do infante D. Luis*, Lisboa, Officina de Antonio Isidoro da Fonseca, 1735.
- Correia, Jorge, Darías Príncipe, Alberto José, *Territorialidad y urbanismo – estrategias de la presencia portuguesa en África septentrional*, in: Mínguez Cornelles, Víctor Manuel, (ed.) *Las artes y la arquitectura del poder*, Castelló, Universitat Jaume I, 2013, v elektronické verzi s. 1027-1038.
- Costa Canas, António José Duarte, *Apropriação de Pedro Nunes por João Baptista Lavanha*, in: Nobre, Sergio a kol. (ed.) *Actas do 6 Encontro Luso-Brasileiro de História da Matemática*, Natal, Sociedade Brasileira de história da matemática, 2014, s. 45-70.
- Couceiro, Gonçalo, *Igreja de S. Paulo-Fortaleza do Monte. Roteiro Histórico e artístico de Macau. Díl 1. Macau*, Governo de Macau, Imprensa Oficial de Macau, 1990.
- Cromwell, Peter, *Polyhedra*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Crossley, Paul, *Peter Parler and England a problem re-visited*, in: Wallraf-Jahrbuch, 64/2003, s. 53-82.
- D'Ors, Eugenio, *Arte portuguesa*, in: D'Ors, Eugenio, *O Barroco*, Lisboa, Vega, 1990, s. 117-128.
- Davidson Kalmar, Ivan, *Moorish style: Orientalism, the Jews and synagogue architecture*, in: *Jewish social studies*, 3/2001, s. 68-100.
- Davidson Kalmar, Ivan, *The origins of the „Spanish synagogue“ of Prague*, in: *Judaica Bohemiae*, 35/1999, s. 158-209.
- Davis, James, *A history of early Al-Andalus*, London, Routledge, 2011.
- Davis, Michael T., *'Ci poes vos veir': Technologies of representation from drawing to digital*, in: Robert Odell Bork, a kol., *New Approaches to medieval architecture*, Surrey, Ashgate, 2011, s.219-234.
- Deswarte-Rosa, Sylvie, *"Idea" et la tempe de la peinture. I. Michelangelo Buonarroti et Francisco de Holanda*, in: *Revue de l'Art*, 92/1991, s. 20-41.

- Di Stefano, Elisabeth, *Arte e Idea. Francisco de Hollanda e l'estetica del Cinquecento*, Palermo, Centro Internazionale Studi di Estetica, 2004.
- Dias Pedro, *Historia da arte luso-brasileira: urbanização e fortificação*, Coimbra, Almedina, 2004.
- Dias Pedro, *História da Arte Portuguesa no mundo (1415-1822)*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2.vyd. 2008 (přetisk z r. 1999)
- Dias, Pedro, *Será o "manuelino" uma questão de gosto, ou o reflexo de uma política?* Guimarães, Câmara Municipal, 2004, s. 11-20. Separát z Actas do III. Congresso Histórico de Guimarães " D. Manuel e sua época", 24 a 27 de Outubro de 2001, vol. IV.
- Dias, Pedro, *A Arquitectura de Coimbra na transição do gótico para a renascença*. Coimbra, EPDTUR, 1982.
- Dias, Pedro, *A arquitectura dos portugueses em Marrocos, 1415-1769*, Lisboa, Livraria Minerva Editora, 2000.
- Dias, Pedro, *A arquitectura gótica portuguesa*, Lisboa, Estampa, 1994.
- Dias, Pedro, *A arquitectura manuelina*, Porto, Civilização, 1988.
- Dias, Pedro, *África Oriental e Golfo Pérsico*, Lisboa, Público, 2008.
- Dias, Pedro, *Arte de Portugal no mundo I. Norte de África*. Lisboa, Público, 2008.
- Dias, Pedro, *Arte indo-portuguesa: capítulos da história.*, Coimbra, Almedina, 2004,
- Dias, Pedro, *Arte portuguesa no mundo, 1415-1822*, Lisboa, Círculo de Leitores, 1998.
- Dias, Pedro, *Geografia mudéjar: Portugal*, in: Viñuales, Rodrigo Gutiérrez a kol., *El mudéjar Iberoamericano*, Barcelona, 1995, s. 179-189.
- Dias, Pedro, *Igreja de Jesus de Setúbal na evolução da arquitectura manuelina*, Lisboa, Ciência e Vida, 1987.
- Dias, Pedro, *O Mudejárismo na arte Coimbrã: século XV. e XVI.*, Coimbra, Universidade, 1979.
- Dias, Pedro, *Os portais manuelinas do Mosteiro dos Jerónimos*, Coimbra, Universidade de Coimbra, 1993.
- Dias, Pedro, Osório, António Horta, *De Goa a Pangim - memórias tangíveis da capital do Estado Português da Índia*. Lisboa, Santander Totta, 2005.
- Dias, Pedro, *Viajem das formas: estudos sobre as relações artísticas de Portugal com a Europa, a África, o Oriente e as Américas*, Lisboa, Editorial Estampa, 1995.
- Dohme, Robert, *Geschichte der deutschen Baukunst*, Bd. 1., Berlin, Grottesche Verlagsbuchhandlung, 1887.
- Druart, Therese-Anne, *Arabic philosophy and the Université catholique de Louvain*, in: Edwin Charles Butterworth, Andrée Blake Kessel, (ed.), *The introduction of Arabic Philosophy into Europe*, Leiden, E.J. Brill, 1994, s. 40-57.
- Durdík, Tomáš, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*, Praha, Academia, 1998.
- Durdík, Tomáš, *Předsunuté bašty hradů ve střední části západních Čech*, in: Jiří Fajt (ed.), *Gotika v západních Čechách. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého symposia*. Praha, Národní galerie, 1998, s. 181-187.
- Eco, Umberto, *Dějiny legendárních zemí a míst*, Praha, Argo, 2013.
- El Said, Issam, *Geometrická koncepce v islámském umění*, Praha, Argo, 2008.
- Eliade, Mircea, *Images and symbols. Studies in Religious Symbolisms*, New Jersey, Princeton University Press, 1991.
- Eliade, Mircea, *Mýtus a skutečnost*, Praha, Oikoymenh, 2011,
- Eliade, Mircea, *Mýty, sny a mystéria*, Praha, Oikoymenh, 1998.
- Engel, Johann Christian, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, sv.3, Wien, Fridrich Volker Buchhandlung, 1834.

- Esser, Thomas, *A different early Dürer, three proposals*, in: Thomas Esser, Daniel Hess, (ed.), *The Early Dürer. Exhibition organized by the Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg May 24 - September 2, 2012*, Nürnberg, Verlag des Germanischen Nationalmuseums in association with Thames& Hudson, London and New York, 2012, s. 23-24.
- Évin, Paul-Antoine, *Faut-il voir un symbolisme maritime dans la décoration manuelle?* Lisboa, Minerva, 1954, s. 1-8.
- Fajt, Jiří, Hörsch, Markus, *Die Pürglitzer Burgkapelle - Baugeschichte, Nutzung, Künstler*, in: Jiří Fajt, Markus Hörsch und Vladislav Razím, (ed.), *Křivoklát - Pürglitz*, Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 17, Leipzig, Jan Thorbecke Verlag, 2014, s.63-85.
- Farelo, Mario Sergio, *Os estudantes e mestres portugueses nas escolas de Paris durante o período medieval (sécs. XII-XV): elementos de história cultural, eclesiástica e economica para o estudo*, in: *Lusitana sacra: A histografia religiosa medieval hoje: temas e problemas.2a serie*, 13-14/2001-2002, s. 161-198.
- Farias Igor, Cerda, Ozcáriz Gil, Pablo, Barrera Maturana, José Ignacio, *Monjes constructores. Antecedentes medievales del diseño de los monasterios novohispanos del siglo XVI*. Presentace V. Foro internacional de Investigación en Arquitectura, Facultad de Arquitectura de la Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, Morelia, 2011, s. 1-16.
- Fehr, Götz, *Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen*, München, Verlag Georg D. W. Callwey, 1961.
- Feist Hirsch, Elisabeth, *Damião de Góis: The life and thought of a Portuguese humanist, 1502-1574*, Haag, Martinus Nijhoff, 1967.
- Fernández Ordonez, Inés, *O contexto hispánico da Historiografia Portuguesa nos séculos XIII. e XIV*, in: Maria do Rosário Ferreira (ed.), *Diego Catalán y la historiografía portuguesa nos séculos XIII e XIV: en memória de Diego Catalán*, Coimbra, Centro de Literatura Portuguesa, 2010, s. 19-32.
- Fialho, Manuel, Fonseca, Francisco da, *Evora Gloriosa*, Roma, Officna Komarekiana, 1728
- Fitchen, John, *The Construction of Gothic Cathedrals*, Chicago, The University of Chicago Press, 1981.
- Franco Marías, Fernando, *Arquitectura y sistema hospitalario en Toledo en el siglo XVI*, in: *Tolède et l'expansion urbaine en Espagne (1450-1650): actes du colloque organisé par la Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha et la Casa de Velázquez; Tolède-Madrid 21-23 mars 1988*. Casa de Velázquez, 1991, s. 49-99.
- Franco, Servando Rodríguez, Santa Maria Madalena de Olivença. *A identidade dos seus patrocinadores nos brasões das suas chaves de abóbada*, in: *Cadernos de História da Arte*, 2/2014, s. 50-61.
- Frankl, Paul, *Gothic architecture*, Harmondsworth, Penguin books, 1962.
- Fuentes, Joaquín Lomba, *La ciencia musulmana y judía en el valle del Ebro mediaval*, in: *Aragón en la Edad Media*, Universidad de Zaragoza 16/2000, s. 477-492.
- Garcia, João Carlos, a kol., *Cartografia e viagens*, in: Francisco Bethencourt, Kirti Chaudhuri, (ed.), *História da expansão portuguesa*, sv.1, Lisboa, Temas e debates, 1998, s. 26-61.
- Garcia, José Luis Pano, *El modelo de planta de Salón: origen difusión e implantación en América*, Zaragoza, 2004.
- Gaspar, Jorge, *A cidade portuguesa na Idade média. Aspectos da estrutura física e desenvolvimento funcional*, in: *La España Medieval. La Ciudad hispanica durante los siglos XIII al XVI*, 6/1985. Madrid: Editorial de la Univesidad Complutense, 1985, s. 133-147.

- George Gheverghese Joseph, *The crest of the Peacock: Non european roots of mathematics*, 3.vyd., New Jersey, Princeton University Press, 2011.
- Getz, Faye, *Roger Bacon and medicine: the paradox of forbidden fruit and the secrets of long life*, in: Jeremiah Hackett, (ed.), *Roger Bacon and the Sciences: Commemorative Essays 1996*, Leiden, Brill, 1997, s. 337-362.
- Glick, Thomas, a kol., *Medieval Science, Technology and Medicine*, New York, Routledge, 2005.
- Godinho Monteiro Genin, Mira Soraya, Jonge, Krista De, *Concepção e construção de abóbadas nervuradas análise geométrica e formal*, in: Huerta, Santiago, (ed.), *Actas del Sexto Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Valencia, 21-24 octubre 2009. Madrid, Instituto Juan de Herrera, 2009, s. 881-891.
- Gohlsch, Dietmar, *Catalogus Bibliothecae Praetoris Axel von Loewen im Archiv der Hansestadt Stralsund*, Kückenhagen, 2000.
- Gomes Leite, Silvia Maria Brito, *As pinturas murais quinhentistas das Casas Pintadas de Évora*, in: A cidade Évora, II série, 6/2006, s. 301-320.
- Gomes, Pinharanda, *A filosofia arábico-portuguesa. História da filosofia portuguesa 3*, Lisboa, Guimarães Editores, 1991.
- Goulão, Maria José, *Do mito do homem selvagem, à descoberta do homem novo: a representação do negro e do índio na escultura manuelina*, in: Pedro Dias, (ed.) *Actas do IV. Simposio Luso-Espanhol de História da Art. Portugal e Espanha entre a Europa e Além-Mar*, Coimbra, 1988, s. 321-345.
- Gouveia Monteiro, João, Pontes, Maria Leonora, *Castelos Portugueses*, Lisboa, IPPAR, 2002, s.27.
- Graf, Karina, *Kunigunde, Erzherzogin von Österreich und Herzogin von Bayern-München (1465-1520) - Eine Biographie*, Universität Manheim, disertační práce obhájena v roce 2000.
- Grant, Lindy, *Abbot Suger of St.-Denis, church and state in early twelfth century France*, Harlow, Longman, 1998.
- Grube, Ernst J., *Islámské umění*, Praha, Artia, 1973.
- Guimarães de Andrade, Sérgio, *Mosteiro da Batalha. Capela do Fundador Founder's chapel*. Batalha, IPPC, Museu do Mosteiro de Santa Maria da Vitória Batalha, 1988.
- Guimarães, José Ribeiro, *Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descripcoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, Lisboa, Rolland a Semiond, 1873.
- Gulden, Sebastian, *An Ideal Neighborhood: The physical Enviroment of the early Dürer as a space of experience*, in: Thomas Esser, Daniel Hess, (ed.), *The Early Dürer. Exhibition organized by the Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg May 24 - September 2, 2012*, Nüremberg, Verlag des Germanischen Nationalmuseums in association with Thames& Hudson, London and New York, 2012, s. 29-38.
- Gwei-Djen, Lu, a kol, *The Hall of Heavenly Records: Korean Astronomical Instruments and Clocks 1380-1780*, Cambridge, Cambidge University Press, 2004.
- Haenel, Erich, *Spätgotik und Renaissance*, Stuttgart, Paul Neff Verlag, 1899.
- Hagendorf, Lucie, *Bauhüttenbuch des Villard de Honnecourt*, in: Günter Bindig, Norbert Nussbaum (ed.), *Der mittelalterliche Baubetrieb nördlich der Alpen in zeitgenössischen Darstellungen*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978, s. 1-21.
- Hala, Arnold, *Úvod do dějin a kultury Portugalska*, Praha, SPN, 1987.
- Hall, James, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Litomyšl, Paseka, vyd. 2, vyd. 1. v Pasece) 2008.
- Hantken, Max, *Ueber Serbiens Bergbau*, in: *Bericht uber die erste allgemeine Versammlung Bergmannern zu Wien*, 1858, s 18-23.

- Haupt, Albrecht, *Die Baukunst der Renaissance in Portugal von den Zeiten Emmanuel's des Glücklichen bis zu dem Schlusse der Spanischen Herrschaft. 1. Teil. Lissabon und Umgebung*, Frankfurt am Main, Heinrich Keller, 1890.
- Hecht, Konrad, *Maß und Zahl in der gotischen Baukunst*, 2. Teil, Braunschweig, Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft, Band 22, 1970 (1972).
- Hendrich, Yvonne, *Valentim Fernandes. Ein deutscher Buchdrucker in Portugal um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert und sein Umkreis*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2007.
- Herculano, Alexandre, *Memória sobre a origem provável dos Livros de linhagens*, Lisboa, Typografia da Academia, 1854.
- Heřman, Jan, Vilímková, Milada, *Pražské synagogy*, Praha, Odeon, 1970.
- Hespanha, António Manuel, *O foral novo de Évora no contexto da reforma dos forais de D. Manuel I.*, in: A cidade de Évora, II. série, 6 /2006, s. 17-29.
- Hill, Donald Routledge, *Ahmad ibn Musa bin Shakir, Hasan Musa bin Shakir, The Book of Ingenious Devices, Kitáb Al-Hiyal, by the Banu (sons of) Musa bin Shakir*, Dordrecht, Boston, D. Reidel Publishing, 1979.
- Hill, Donald Routledge, *Islamic science and engineering*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1993.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel, *The Spanish Kingdom 1250-1516, díl II, 1410-1516, Castilian Hegemony*, Oxford, Clarendon Press, 1978.
- Hirshfeld, Alan, *Eureka man: The life and legacy of Archimedes*, New York, Walker Publishing Company, 2009.
- Hlobil, Ivo, *Parléřovská huť a stavba katedrály sv. Víta za Karla IV.*, in: Katedrála sv. Víta, 1. díl/Stavba. K 650. výročí založení Svatovítské katedrály, Praha, Pražský hrad, 1994.
- Hlobil, Ivo, *Petr Parléř - sochař*, in: Klára Benešová, Ivo Hlobil, Petr Parléř. Svatovítská katedrála 1356-1399, in: Benešová, Klára, Hlobil, Ivo, Petr Parléř. Svatovítská katedrála 1356-1399, Praha, Správa Pražského hradu, 1999.
- Hoffman, Birgitt, *In pursuit of memoria and salvation: Rashid al-Dín and his Rab' - i Rashídí*, in: Pfeiffer, Judith (ed.), *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th -15th century Tabriz*, Leiden, Koninklijke Brill, 2014.
- Hogendijk, Jan Paul, *al-Istikmal: Discovery of an 11th century geometrical compilation: the Kitáb al-Istikmal of Al-Mu'taman ibn Hud, king of Saragossa*, in: *Historia Mathematica*, 13/1986, s. 43-52.
- Hogendijk, Jan Paul, *Le roi-géomètre al-Mu'taman ibn Hud et son livre de la perfection (Kitáb al-Istikmal)*, in: *Actes du premier colloque sur l'histoire des mathématiques arabes*, Algiers, La Maison des Livres, 5/1988, s. 1-66.
- Hogendijk, Jan Paul, *The geometrical parts of the Istikmal of Yusuf al-Mu'taman ibn Hud. An analytical table of contents*, in: *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 41/1991, s. 207-281.
- Hoppe, Stephan, *Die Albrechtsburg zu Meissen als Beispiel eines Retrospektiven Architekturstils?*, in: Striefler, Christian a kol., *Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland*, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlösser, Burgen und Gärten Sachsen, 2007, s. 64-74.
- Hoppe, Stephan, *Die residenzen der Reichen Herzöge von Bayern in Ingolstadt und Burghausen. Funktionale Aspekte ihrer Architektur um 1480 im europäischen Kontext*, in: Schmid, Alois (ed.): *Wittelsbacher Studien: Festgabe für Herzog Franz von Bayern zum 80. Geburtstag*, Schriftenreihe zur bayerische Landesgeschichte, č. 166, München, 2013, s. 173-200.

- Høyrup, Jens, *In measure, number, and weight: studies in mathematic and culture*, New York, State University of New York, 1994.
- Høyrup, Jens, *The rare traces of constructional procedure in "practical geometries"*, in: *Filosofi og Videnskabsteori pa Roskilde Universitetcenter*.3. Raekke: Preprints og reprints 2/2006, s. 1-10.
- Huerta, Santiago Fernández, *La construcción de las bóvedas góticas según Rodrigo Gil de Hontañon, arquitecto de la catedral de Segovia*, in: Huerta, Santiago, Pedro Navascués Palacio,(ed.), in: *Segovia: su catedral y su arquitectura. Ensayos en homenaje a Antonio Ruiz Hernando*, Madrid, Instituto Juan de Herara, 2. upravené vydání, 2013, s. 107 - 133.
- Huerta, Santiago Fernández, *The medieval „scientia“ of structures: the rules of Rodrigo Gil de Hontañon*, in: Antonio Bechi, Edoardo Benvenuto, (ed.), *Towards a History of Construction. (Between Mechanics and Architecture)*, Basel, Birkhäuser Verlag, 2002, s. 567-585.
- Huizinga, Johan, *Podzim středověku*, Praha, Litomyšl, Paseka, 2010.
- Husband, Timothy, *The wild men: medieval myth and symbolism, catalogue of an exhibition*, New York, The Metropolitan museum of Art, 1980.
- Chabás, José, Goldstein, Bernard, R., *Astronomy in the Iberian Peninsula: Abraham Zacut and the Transition from Manuscript to Print*, Philadelphia, American Philosophical Society, 2000.
- Chalupa, Jiří a kol., *Španělsko*, Praha, Libri, 2005.
- Charola, Elena, Rodrigues Delgado, José, *Limpeza e conservação das superfícies pétreas do claustro do Mosteiro dos Jerónimos*, in: Soromenho, Miguel a kol. (ed.), *Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro*, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 103-116.
- Chicó, Mário Tavares, *Subsídios históricos Mosteiro de Alcobaça*, Abadia de Alcobaça, rukopis, s. 67-68, 75.
- Chicó, Mário Tavares, *A arquitectura gótica em Portugal*. 4.vyd., Lisboa, Livros Horizonte, 2005.
- Chicó, Mário Tavares, *A igreja do Priorado do Rosário de Velha Goa a arte manuelina e a arte do Guzarate*, in: *Belas artes*, 7/1954, s.17-22.
- Chicó, Mário Tavares, *Manueline style*, (s.d.) "*Estilo manuelino*", rukopis.
- Chueca Goitia, Fernando, *Toledo&Madrid*, London, Thames and Hudson, 1972.
- Jefferson, John, *The holy wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman-Chistian conflict from 1438-1444*, Leiden, Brill NV, 2012.
- Jiroušková, Jana, *Portugalské pevnosti v jihovýchodní Africe*, in: *Nový Orient*, č. 4/2003, s. 185-187.
- Jopek, Norbert, *Veit Stoss and the origins of collecting of a small-scale sculpture before 1500*, in: *Renaissance Studies* 24/2010, s. 56-70.
- Jourdin du Mollat, Michel, *Evropa a moře*, Bratislava, Archa, 1994.
- Kahoun, Karel, *Neskorgotická architektúra na Slovensku a stavitelia východného okruhu*, Bratislava, Slovenská akadémia vied, 1973.
- Kalina, Pavel, *Benedikt Ried a počátky záalpské renesance*, Praha, Academia, 2009.
- Kalina, Pavel, *Benedikt Ried e Francesco di Giorgio Martini. I problemi della diffusione dell'architettura rinascimentale nell'Europa Centrale*, in: *Colloqui d'architettura 2. Architettura, pittura e societa tra medioevo e XII secolo/a cura di Corrado Bozzoni e Augusto Roca de Amicis*, Roma, Gangemi, 2011, s. 49-70.
- Kalina, Pavel, *Bohuslav Hasištejnský a Itálie*, in: *Sborník Národního muzea v Praze*, 1-2/2007, s. 51-57.
- Kalina, Pavel, *Církevní kariéra*, in: Ivana Kyzourová (ed.), *Bádník a král: Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby, /Císařská konírna 28.2.-1.7.2007/*, Praha, Správa Pražského hradu, KANT, 2007, s. 26-28.

- Kalina, Pavel, *Dějiny středověké architektury*, Praha, ČVUT, 2005.
- Kalina, Pavel, *Hericiis et Leporibus: Giovanni Bellini's St. Jerome in Washington and the Idea of the Hermit's Life in Italy a Central Europe in the Early 16th Century*, in: Umění, č. LX., 2012, s. 346-362.
- Kalina, Pavel, *Mládí v Itálii a cesta po Středozemí*, in: Ivana Kyzourová (ed.), *Básník a král: Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby, /Císařská konírna 28.2.-1.7.2007/*, Praha, Správa Pražského hradu, KANT, 2007, s. 8-15.
- Kalina, Pavel, *Praha 1437-1610. Kapitoly o pozdně gotické a renesanční architektuře*, Praha, Libri, 2011.
- Kalina, Pavel, *Umění a mystika*, Praha, Academia, 2013.
- Karčíková, Lenka, *Thierry ze Chartres. O stvoření světa = Tractatus de sex dierum operibus*, Praha, Oikoymenh, 2000.
- Kaše, Jiří a kol., *Křivoklát*, Praha, Středočeské nakladatelství, 1983.
- Kašpar, Oldřich, *Manuelská architektura a kamenné městské znaky Lisabonu XVI. století*, in: *Revue Kámen*, 2/2007, s.21-28.
- Kaufmann, Hans, *Maurové a Evropa: cesty arabské vědy a kultury*, Praha, Panorama, 1982.
- Kavacs, Günter, Norbert, Oelsner, *Das Bischofsschloß in Wurzen - eine „Inkunabel“ spätgotischer Architektur in Sachsen*, in: Christian Striefler a kol., *Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland*, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlosser, Burgen und Garten Sachsen, 2007, s. 168-179.
- Kerrigan, Steven James, *Normandy's role in the development of the Flamboyant style: decoration, meaning, and exchange in Late Gothic architecture*, Iowa, University of Iowa, disertační práce obhájena 2013.
- Klíma, Jan, *Dějiny Mosambiku*, Praha, NLN, 2010.
- Klíma, Jan, *Dějiny Portugalska v datech*, Praha, Libri, 2007.
- Klíma, Jan, *Dějiny Portugalska*, Praha, NLN, 1996.
- Kluckert, Ehrenfried, *Gotické malířství. Desková, nástěnná a knižní malba*, in: Rolf Toman, Rolf, *Gotika: Architektura, sochařství, malířství*, Praha, Slovart, vyd. 2, 2005, s. 386-467.
- Kocian, Ilja, *Klenby Petra Parléře Geometrická analýza klenebních obrazců v katedrále sv. Víta v Praze*, in: *Sborník příspěvků z 5. konference stavebněhistorického průzkumu upořádané 6.-9. 6. 2006*) č. 5, Sdružení pro stavebněhistorický průzkum, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně a Unicornis, Praha, 2007, s. 85-92.
- Koch, Wilfried, *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, 1.vyd., Praha, Ikar, 1998.
- Kostof, Spiro, *The architect: Chapters in the history of the profession*, 2.vyd., Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 2000.
- Kováč, Peter, *Katedrála v Chartres: francouzské umění rané a vrcholné gotiky*, Praha, Eminent, 2007.
- Kozická, Kateřina, *O Sebastianismo na Literatura Checa dos Séculos XVI-XVII*, in: *Ibero-Americana Pragensia*, roč. 26, 1992, s.33-46.
- Kramers, Johannes Hendrik, *Analecta Orientalia*. Posthumous publishing and minor works. 2. díl, Leiden, E.J.Brill, 1956.
- Krásá, Josef, *Rukopisy Václava IV.*, Praha, Odeon, 1971.
- Kratochvíl, Zdeněk, *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*, Praha, Academia, 2009.
- Kretzbacher, Leopold, *Kettenkirchen in Bayern und Österreich: vergleichend-volkskundliche Studien zur Devotionalform der cinctura an Sakralobjekten als kultisches*

- Hegen und magisches Binden*, München, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1973.
- Kruft, Hanno-Walter, *Dejiny teórie architektúry: od antiky po súčasnosť*, Bratislava, Pallas, 1993.
- Kuneš, Václav, *Kostel svaté Anny Na Vršíčku: 1507-2007*, Horšovský Týn, Město Horšovský Týn, 2007.
- Kunitzsch, Paul, Lorch, Richard, *Maslama's Notes on Ptolemy's Planisphaerium and related texts*, München Bayerische Akademie der Wissenschaften - Philosophisch-historische Klasse, 1994.
- Kunkel, Burhard, *Handschrift Francisco de Melos in der historischen Löwenschen Bibliothek der Hansestadt Stralsund*, 2013, rukopis.
- Kunstmann, Friedrich, *Die Fahrt ersten Deutschen nach dem portugiesischen Indien*, München, Commission der Kaiserschen Buchhandlung, 1861.
- Kuthan Jiří, *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, díl první, Král a šlechta*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filosofická fakulta ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou UK, Togga, 2010.
- Kysilková Kristyna, *Manuelský styl - historický kontext a komparace s českou pozdní gotikou*, Hradec Králové, Univerzita Hradec Králové, diplomová práce obhájena 2005.
- Kysilková, Kristyna, *Příspěvek k vegetabilnímu dekoru*, in: *Staletá Praha*, 1/2010, s. 80-91.
- Ladero Quesada, Miguel Ángel, *Španělsko Katolických králů*, Brno, L. Marek, 2003.
- Langer, Thomas, *Das Torhaus der Burg Eisenhardt in Belzig - ein spätgotischer Umbau unter Federführung des Baumeister Arnold Westfalen?* in: *Striefler, Christian a kol., Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland*, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlosser, Burgen und Garten Sachsen, 2007, s. 155-167.
- Langermann, Tzvi, Y., *The Mathematical Writing of Maimonides*, in: *The Jewish Quarterly Review New Series*, 1/1984, s. 57-65.
- Lavička, Roman, *Pozdně gotické kostely na Rožmberském panství, České Budějovice*, NPU – územní odbor České Budějovice, 2013.
- Le Goff, Jacques, *Intelektuálové ve středověku*, Praha, Karolinum, 1999.
- Le Goff, Jacques, *Středověká imaginace*, Praha, Argo, 1998.
- Leite, Serafim, *Estatutos da Universidade de Coimbra 1559*, Coimbra, Universidade, 1963.
- Leith, Dick, *A social history of English*, 2.vyd., London, Routledge, 1997.
- Leitch, Stephanie, *Burgkmair's Peoples of Africa and India (1508) and the origins of ethnography in print*, in: *Art bulletin*, 2/2009, s. 134-159.
- Levy, Reuben, *Ma'ālim al-Qurba fī ahkām al-hisba of Diyā al-bin Muhammad Ibn Muhammad al-Qurashi al-Shāffī known as Ibn al-Ukhuwwa*, London, Cambridge University Press, 1938.
- Líbal, Dobroslav, *Jan, synovec Staňkův - Hans Krumenauer*, in: *Z dějin umění V. Na předělu věků*, Praha, Karolinum, 1994, s. 209-211.
- Lindberg, David, *Roger Bacon on light, vision and the universal emanation of force*, in: *Hackett, Jeremiah, (ed.), Roger Bacon and the Sciences: Commemorative Essays 1996*, Leiden, E.J. Brill, 1997, s. 243-276.
- López Guzmán, Rafael, *Las primeiras construcciones y la definición del mudéjar en Nueva España*, in: *Viñuales, Rodrigo Gutiérrez a kol., El mudéjar Iberoamericano*, Barcelona, 1995, s. 199-210.
- Lourdes Sirgado Ganho, Maria de, *O essencial sobre Francisco de Hollanda*, Lisboa, Imprensa Nacional, 2006.
- Lourenço, Eduardo, *Chaos a nádhera: eseje o identitě*, Praha, Dauphin, 2002.
- Lourenço, José, *The Parish churches of Goa: A study of Façade architecture*, Goa, 2005.

- Lu, Peter James, Steinhardt, Paul J., *Decagonal and quasi-crystalline tilings in medieval Islamic architecture*, in: Science, 315/2007, s. 1106-1110.
- Lurdes Craveiro, Maria, *O labirinto das formas e as marcas do poder na fachada de Santa Cruz*, in: Martins, António Alves, (ed.), Igreja de Santa Cruz de Coimbra: história, conservação e restauro da fachada e arco triunfal, Lisboa, IPPAR, 2001, s. 17-61.
- Macek, Petr, *Die Dreifache Welt der Kapelle auf Burg Pürglitz*, in: Jiří Fajt, Hörsch, Vladislav Razím, (ed.), Křivoklát - Pürglitz, Leipzig, Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 17, Leipzig, Jan Thorbecke Verlag, 2014, s. 51-62.
- Madeleine, David, *Les Origines de L'Art Manuelin*, in: Groupe d'histoire de l'art, Portugal: Notes de voyage. díl 1, Paris, Institut d'Art et d'Archéologie, 1933, s. 85-110.
- Magirius, Heinrich, *Schlossbauten der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts in Obersachsen – Traditionen und Innovationen*, in: Christian Striefler a kol., Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlösser, Burgen und Garten Sachsen, 2007, s. 11-30.
- Machado de Castro, Tiago, *Bombardeiros na Índia: os homens e as artes da artilheria portuguesa (1498-1557)*, Lisboa, Universidade de Lisboa, diplomová práce obhájena v roce 2011.
- Malaníková, Michaela, *Ke vzniku cestopisu Václava Šaška z Bírkova a možností jeho interpretace*, in: Studia historica bruensia, 55/2009, s. 21-34.
- Marcocci, Giuseppe, *A fundação da Inquisição em Portugal: um novo olhar*, in: Lusitana sacra, 2a série, 23/2011, s. 17-40.
- Marques de Abrantes-António Quadros, *Introdução ao estudo da heráldica*, Lisboa, Instituto de Cultura e Língua portuguesa, 1992.
- Marques de Lozoya-Juan de Contreras y López de Ayala, *Arte Manuelina*, in: XVI. Congrès International d' Histoire de l'Art, vol. I, Lisbonne - Porto, 1949.
- Marques de Lozoya-Juan de Contreras y López de Ayala, *Historia del arte hispánico*, díl 2, Barcelona: Salvat Editores, 1934.
- Marrafa Oliveira Marques, Lina Maria, *Estruturas e espaço das igrejas salão manuelinas*, Separát - Cascais, Câmara Municipal de Cascais, 1997.
- Marrafa Oliveira, Lina Maria, *Anexos, documentais*, in: Soromenho, Miguel a kol. (ed.), Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 219 -283.
- Marrafa Oliveira, Lina Maria, *O claustro do Mosteiro de Santa Maria de Belém da fundação ao século XVIII*, in: Soromenho, Miguel a kol. (ed.), Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 21-57.
- Marrafa Oliveira, Lina Maria, *Saberes-fazer do manuelino em Évora*, in: Monumentos, Centro histórico de Évora, 26/2007, s. 46-57.
- Martínez, Javier Gómez, Nunes da Silva, Ricardo Jorge, *De Huguet a Boytac y el Tardogótico peninsular*, in: María Cantera, José Redondo, Vitor Manuel Guimarães, (ed.), O largo tempo renascimento-Arte, propaganda e poder, Lisboa, Centro de História de Universidade de Lisboa, Caleidoscópico, s. 311-356.
- Mařa, Petr, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha, NLN, 2004.
- Matějček, Antonín, *Dějepis umění, díl II – Umění středního věku*, Praha, Jan Štenc, 1924.
- Matos, Ana Cardoso de, Simões Rodrigues, Paulo, *Restaurar para renovar na Évora do século XIX*, in: Monumentos 26/2007, s. 134-143.
- Mazal, Otto, a kol., *Wissenschaft im Mittelalter, Handschriften und Inkunabeln der Österreichischer Nationalbibliothek: Prunsaal 22.Mai bis 18.Oktober 1975*, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 1975.
- Mencl, Václav, *České středověké klenby*, Praha, Orbis, 1974.
- Menclová, Dobroslava, *České hrady*, díl druhý, Praha, Odeon, 1972.

- Mendes Atanázio, Manuel Cardoso, *Contributo de João de Castilho para o espaço e estrutura da arquitectura do manuelino*, in: Pedro Dias (ed.), *As Relações Artísticas entre Portugal e Espanha na Época dos Descobrimentos*, II. Simpósio Luso-Espanhol de História de Arte, Coimbra, Minerva, 1987, s. 259-275.
- Meyerson, Mark, D., *The Muslims of Valencia in the age of Fernando and Isabel: between coexistence and crusade*, Los Angeles, University of California Press, 1991.
- Michaëlis Vasconcelos, Carolina, *André de Resende e a Crónica do mouro Rasis*, Lisboa, Imprensa Nacional, 1922.
- Milbath, Susan, *Representation of Caribbean and Latin American Indians in sixteenth century European Art*, in: *Archiv für Völkerkunde* 45/1991, s. 1-38.
- Moreira, Rafael, *A construção de Mazagão. Cartas inéditas 1541-1542*, Lisboa, IPPAR, FEDER, 2001.
- Moreira, Rafael, *A escola de arquitectura do Paço da Ribeira e a Academia de matemáticas de Madrid*, in: *Relações artísticas entre Portugal e Espanha na época dos Descobrimentos*, II. Simpósio Luso-Espanhol de História da arte, Coimbra, 1987, s. 65-77.
- Morelon, Regis, Roshdi, Rashed, *Encyklopedy of the history of Arabic science*, sv. II., London, New York, Routledge, 2000.
- Moreno Humberto Baquero, *A batalha de Alfarrobeira. Antecedentes e significado histórico*. Coimbra, Biblioteca geral da universidade de Coimbra, 1979.
- Moreno, Humberto Baquero, *O papel da diplomacia portuguesa no Tratado de Tordesilhas*, in: *Revista da Faculdade de Letras. Historia*, 12/1995, s. 135-150.
- Morera, Dario Fernández, *The Myth of the Andalusian Paradise*, in: *The Intercollegiate Review*, 41/2006, s. 23-31.
- Morales, Alfredo Juan, *Hernán Ruiz „El Joven“*, Madrid, Akal, 1996.
- Müller, Werner, *Grundlagen gotischer Bautechnik. Ars sine scientia nihil*, München, Deutschen Kunstverlag, 1990.
- Murphy, James, Sousa, Luis de, *Plans elevations sections and views of the church Batalha, in the province of Estremadura in Portugal with the history and description by Fr. Luis de Sousa*, London, T.&J. Taylor, 1795.
- Musil, František, *Úvod do kastelologie*, 2. část, Hradec Králové, Gaudeamus, 2006.
- Nascimento, Rodrigues Jorge, Devezas, Tessaleno, *O pioneiro da globalização: A herança das Descobertas*, Lisboa, Centro Atlântico, 2009.
- Necipoglu, Gürlü, *Geometric design in Timurid/ Turkmen architectural practice: Thoughts on a recently discovered scroll and its late gothic parallels*, in: Golombek, Lisa, Subtelny, Maria: *Timurid art and culture, Iran and central Asia in the fifteenth century*, Leiden, E.J.Brill, 1992, s. 48-66.
- Nejedlý, Martin, *Spisy středověkých cestovatelů jako podnět k „poutím mimo vyšlapané stezky“*, in: Pavel Soukup, a kol., Guillebert de Lannoy. *Cesty a poselstva*, Praha, Centrum mediévistických studií, 2009, s. 101-130.
- Nejedlý, Martin, *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*, Praha, Scriptorium, 2007.
- Neto, Maria João Baptista, *Secularização e memória. O claustro nos séculos XIX e XX*, in: Soromenho, Miguel a kol. (ed.), *Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro*, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 59-66.
- Noble, David Cook, *Born to die: Disease and New World conquest, 1492-1650*, Cambridge, Cambridge University Press, reprint New York, 1999, s.54-57.
- Nunes da Silva, Ricardo Jorge, *A obra Tardo-Gótica do Mestre Mateus Fernandes nos Finais do Século XV e os primeiros anos do século XVI.*, *Convergências - Revista de Investigação e Ensino das Artes*. 6/2010, nestránkováno.

- Nunes da Silva, Ricardo Jorge, *O mestre Boytac e as correspondências com o fogo Toledano*. Convergências - Revista de Investigação e Ensino das Artes 1/2012, nestránkováno.
- Nunes da Silva, Ricardo Jorge, *Os abobadamentos pétreos na arquitectura tardo-medieval do Ciclo Bracarense - a influência do Norte de Espanha (Burgos)*, in: Convergência-Revista de Investigação e Ensino das Artes, 1/2009, nestránkováno.
- Nussbaum, Norbert, *German Gothic church architecture*. New Haven, Yale University Press, 2000.
- Nussbaum, Norbert, Lepsky, Sabine, *Die Gotische Gewölbe*, München, Berlin, Dt.Kunstverlag, 1999.
- Osório, Jorge, *Um „género“ menosprezado: a narrativa de cavalaria do séc. XVI*, Máthesis, Viseu, 10/2001, s. 9-34.
- Paiva Domingues, Gabriel de, *Oração de Andre de Resende pronunciadas na Colégio de Arte em 1551*, Coimbra, Biblioteca geral de Universidade, 1982.
- Panušková, Lenka, *"Boh sa neusále zaoberá geometriou." Svet ako dokonalé architektonické dielo a jeho Stvoriteľ*", in: Kateřina Horníčková, Michal Šroněk, (ed.), *Žena ve člunu*. Sborník Hany J. Hlaváčkové, Praha, Artefactum, 2007, s. 239-254.
- Pereira de Sampaio, Adrião, *Novos elementos de economia política e estatística*, první díl, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1858.
- Pereira, Fernando António Baptista, *Uma obra prima da arquitectura portuguesa*, in: Fernando António Baptista Pereira, (ed.), *Convento de Jesus há 500 Anos em Setúbal (1492-1992)*, Setúbal, Câmara Municipal de Setúbal, 1992.
- Pereira, Paulo, *A obra Silvestre e a esfera do rei: Iconologia da arquitectura manuelina na Grande Estremadura*, Coimbra, Faculdade de Letras, Instituto de História da Arte, 1991.
- Pereira, Paulo, *De aurea aetate. O coro do Convento de Cristo em Tomar e a simbólica manuelina*, Lisboa, IPPAR, 2003.
- Pereira, Paulo, *Do modo gótico ao manuelino (séculos XV-XVI). Historia da arte portuguesa no mundo IV*, Lisboa, Circulo de Leitores, 2007.
- Pereira, Paulo, *Fortaleza Evoramonte*, Lisboa, IPPAR, 2004.
- Pereira, Paulo, *Mosteiro dos Jerónimos*. Londres, 2.vyd.,přetisk, IPPAR e Scala Publishers, 2003.
- Pereira, Paulo, *Torre de Belém*, London, IPPAR e Scala Publishers, 2005.
- Pessanha, José, *A arte manuelina e os criticos*, in: *O archeólogo Português*, 1/ 1918, s. 54-69.
- Pingree, David, *The fragments of the works of Al-Fazárí*, in: *Journal of Near Eastern Studies*, 2/1970, s. 103-123.
- Pires Coelho, Maria da Conceição, *Contributo de João de Castilho para a génese da Arquitectura do Renascimento em Portugal*, in: Pedro Dias (ed.) *As Relações Artísticas entre Portugal e Espanha na Época dos Descobrimentos*, II. Simpósio Luso-Espanhol de História de Arte, 1987, s. 342-379.
- Potůček, Jan, *Turecké nebezpečí a České země v raném novověku*, Praha, Univerzita Karlova, diplomová práce obhájena v roce 2009.
- Pražáková, Kateřina, *Obraz Polsko-litevského státu a Moskevského velkoknížectví v raně novověkém zpravodajství české šlechty (1450-1618)*, České Budějovice, Jihočeská univerzita, disertace obhájena v roce 2009.
- Proença, Nuno, *Conservação e metodologia na intervenção do claustro do Mosteiro dos Jerónimos*, in: Soromenho, Miguel a kol. (ed.), *Mosteiro dos Jerónimos a intervenção de conservação do claustro*, Lisboa, IPPAR, 2006, s. 145-175.
- Putík, Alexandr, Sixtová, Olga, a kol., *Dějiny Židů v Čechách a na Moravě I. Od počátků po emancipaci*, Praha, Židovské muzeum v Praze, 2005.

- Rabbat, Nasser, *Design without representation in medieval Egypt*, in: Gülru Necipoğlu, ed. Muqarnas. Frontiers of Islamic art and architecture: Essays in celebration of Oleg Grabar's eighty birthday, roč. 25, Leiden, Koninklijke Brill NV, 2008, s. 147-154.
- Radding, Charles M., Clark, William, W., *Medieval architecture, medieval learning, builders and masters in the age of Romanesque and Gothic*, London, Yale University Press and New Haven, 1991.
- Radová, Milada, Rada, Oldřich, *Kniha o sklípkových klenbách*, Praha, JALNA, 1998.
- Radová-Štiková, Milada, *Sklípková klenba*, Umění, 3/1958, s. 217-238.
- Rashed, Roshdi, *Ibn Al-Haytham's Theory of Conics, Geometrical constructions and Practical Geometry and geometry*. A history of Arabic sciences and mathematics, Vol.3., New York, Routledge, 2013.
- Raynaud Dominique, *Abu-al-Wafa latinus? A study of method*, in: *Historia Mathematica* 39/2012, s. 34-85.
- Razím Vladislav, Nachtmannová, Alena, *Burg Pürglitz und ihr Jagdforst*, in: Jiří Fajt, Markus Hörsch und Vladislav Razím, (ed.), *Křivoklát - Pürglitz*, *Studia Jagellonica Lipsiensia*, Band 17, Leipzig, Jan Thorbecke Verlag, 2014, s. 143-207.
- Rebelo da Silva, Luís Augusto, *Memória sobre a população e a agricultura de Portugal desde a fundação da monarchia até 1865. Část 1 (1097-1640)*, Lisboa, Comissão de estatística rural, 1868.
- Rei, António, *O Gharb al-Andalus em dois geógrafos árabes do século VII/XIII: Yaquut al-Hamawi e Ibn Sa'id al-Magribi*, in: *Medievalista*, Lisboa, 1/2005, s. 1-22.
- Rendlová, Kristýna, *Od kostela k mešitě, od mešity ke kostelu. Komparace křesťanské a islámské sakrální architektury*, Brno, Masarykova universita, práce obhájena 2012.
- Ribeiro dos Santos, António, *Da vida e escritos de D. Francisco de Melo*, in: *Memórias de litteratura portugueza*, díl VII, Lisboa, Academia Real das Ciências de Lisboa, 1806, s. 237-249.
- Ribeiro Guimarães, José, *Summario de varia historia III. Narrativas, lendas, biographias, descripcoes de templos e monumentos, estatisticas, costumes civis, politicos e religiosos de outras eras*, Lisboa, Editores - Rolland&Semiond, 1873.
- Riestra, Pablo de la, *Gotická architektura v „německých zemích“*, in: Toman, Rolf, *Gotika. Architektura, sochařství, malířství*, s. 190-234.
- Riestra, Pablo de la, *La catedral de Astorga y sus referentes alemanes*, in: Freigang, Christian (ed.), *Gotische Architektur in Spain. La arquitectura gótica en España*, *Ars Iberica* band 4. Madrid, Frankfurt, Iberoamericana, Verveut, 1999, s. 273-288.
- Riestra, Pablo de la, *Zu den deutschen und spanischen Arkadenhöfen um 1500 am Beispiel des Welserhofes in Nürnberg (1509-12) und des Kreuzganges de Comendadores de Santa Cruz de Santiago in Valladolid (1525-30)*, Marburg an der Lahn, Philipps-Universität Marburg, 1990.
- Rodenberg, Julius, *Dürers Textur und die Islamischen Kaligraphensystem des Mittelalters*, in: *Gutenberg Festschrift*, Mainz, 1925, s. 412-426.
- Rodrigues, Jorge, *The Monastery of Alcobaça*, London, IPPAR and Scala Publishers, 2007.
- Rocha, Noyola Jaime, Mendez Lavielle, Guadalupe, *El misterio de la Capilla Abierta de Tlalmanalco*, Tlalmanalco, Consejo Ciudadano de cultura de Tlalmanalco, s. 1-12.
- Rocha, Noyola Jaime, *Tlalmanalco*, Toluca, Instituto Mexiquense da Cultura, 1999, s. 100-107.
- Royt, Jan, *Domáci středověké kaple v pražských domech a palácích*, in: Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Jiří Pešek, (ed.), *Život městských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha, Scriptorium, 2009, s. 327-335.

- Royt, Jan, *Křivoklátská kaple. Čeští zemští patroni a jejich reprezentativní úloha v umění doby Jagellonské*, in: Royt, Jan, a kol. (ed.) *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtě Jiřího Kuthana*, Praha, Ústav dějin křesťanského umění KTF UK v Praze, 2005, s. 355-363.
- Royt, Jan, *Slovník biblické ikonografie*, Praha, Karolinum, 2006.
- Royt, Jan, Šedinová, Hana, *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*, Praha, Mladá fronta, 1998.
- Sá Guimarães, Isabel do, *Misericórdias, caridade e poder no Império Português:1500-1800. Quanto rico se fez pobre*, Lisboa, Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, 1997.
- Sáez, Sánchez-Moliní, *Las Bibliotecas y Al-Andalus*, in: Julia Bravo Carabaza, Aly Tawfik Mohamed Essawy, (ed.), *El saber en Al-Andalus: textos y estudios*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1999, s. 79-98.
- Sánchez, Juan Julio Polo, *El modelo „Hallenkirchen“ en la arquitectura religiosa del norte peninsular: el papel de los trasmeranos*, in: Lacarra Ducay, María del Carmen, (ed.), *Arquitectura religiosa del siglo XVI en España y Ultramar*. Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2004, s. 189 - 236.
- Santos, José Travaços, *Apontamentos para a História da Batalha*, Batalha, Câmara Municipal da Batalha (Arquivo Histórico Municipal), 2006.
- Santos, Madeira Catarina, *Entre Velha Goa e Pangim: A capital do Estado da Índia e as Reformulações da política ultramarina*, Lisboa, 2001.
- Santos, Reynaldo dos, *A Torre de Belém 1514-1522*, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1922.
- Santos, Reynaldo dos, *O estilo manuelino*, Lisboa, Academia Nacional de Belas Artes, 1952.
- Saraiva, António José, Lopes, Oskar, *História da literatura portuguesa*, 17.vyd. aktualizované O. Lopesem, Porto, Editora, 2008.
- Sbacchi, Michele, *Euclidism and theory of architecture*, in: *Nexus Network Journal*, 2 /2001, s. 25-38.
- Seelinger-Zeiss, Annelise, *Lorenz Lechler von Heidelberg und sein Umkreis*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1967.
- Segurado, Castro e Sousa, Abade de, *Descrição de Real Mosteiro de Belém com a noticia de sua fundação*. Lisboa, A.I.S. Bulhões, 1837.
- Segurado, Jorge, *Da Igreja manuelina da Misericórdia de Lisboa. „Conceição Velha“*, Lisboa, Academia Nacional de Belas-Artes, 1977.
- Sel, Shlomo, *Abraham ibn Ezra and the rise of Medieval Hebrew science*, Leiden, Brill, 2003.
- Semedo de Matos, Luis Jorge, *A navegação: os caminhos de uma ciência indispensável*, in: Francisco Bethencourt, Kirti Chaudhuri, (ed.), *História da expansão portuguesa. A formação de Império (1415-1570) sv. 1.*, Lisboa, Temas e debates, 1998, s.72-78.
- Sevilla, Benjamin Ibarra, *La cantería renacentista de la Mixteca. Análisis estereotómico de tres bóvedas nervadas en Oaxaca, México*, in: *Actas del Séptimo Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Santiago de Compostela, 26-29 octubre de 2011, Instituto Juan de Herrera, 2011, s. 673-685.
- Sevilla, Benjamin Ibarra, *Restauración de la bóveda de la capilla abierta de Teposculola en Oaxaca, México*, in: *Loggia, Arquitectura & Restauración*, 20/2007, s. 98-110.
- Shelby, Lon R., *Geometrical knowledge of medieval master masons*, in: *Speculum*, 3/1972, s. 395-429.
- Shelby, Lon R., *The education of Medieval English Master Masons*, in: *Medieval Studies*, 32/ 1970, s. 1-26.

- Schawe, Martin, *Alte Pinakothek München*, München, Preste Verlag, 1999.
- Schmeller, *Ueber Valentim Fernandes Alemao und seine Sammlung von Nachrichten*, 1845.
- Schmitt, Lothar, *Über die Schweregeburt deutschen Architektur traktats: die Wiegendrucke Mathes Roriczers und Hanns Schmuttermayers*, in: Scholion 3/2004, s. 168-174.
- Schurr, Marc Carel, *Die „Junker von Prag“ und die mitteleuropäische Spätgotik*, in: Heike Müns, Matthias Weber, „Durst nach Erkenntnis..“ Forschungen zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa; zwei Jahrzehnte Immanuel-Kant -Stipendium, sv. 29, Oldenbourg Verlag, 2009, s. 225-246.
- Schwabenicky, Wolfgang, *Das spätgotische Schloss Sachsenburg*, in: Striefler, Christian a kol., *Schlossbau der Spätgotik in Mitteldeutschland*, Dresden, Michel Sandstein Verlag Dresden und Staatliche Schlosser, Burgen und Garten Sachsen, 2007, s.82-91.
- Simplicio, Mária Domingas, *Évora: algumas etapas fundamentais na evolução da cidade até ao século XVI*, in: A cidade Évora, II. série, 6/2006, s. 97-112.
- Slavíček, Karel, *Listy z Číny do vlasti a jiná korespondence s evropskými hvězdáři (1716-1735)*, Praha, Vyšehrad, 1995.
- Sommer, Jan, Čechura, Martin, *Seznam opevněných kostelů v Čechách*, Praha, Plzeň 1996-2007, elektronický dokument.
- Sousa e Brito, Armando Assis, *Os materiais na história da escrita*, in: Ciência e tecnologia dos Materiais, 3-4/2007, s. 41-59.
- Sousa Viterbo, Francisco Marques, *A Livraria Real especialmente no reinado de D. Manuel*, Lisboa, Academia, 1901.
- Soyer, François, *Persecution of jews and muslims of Portugal. King Manuel I. and the end of religious tolerance (1496-7)*, Leiden, Koninklijke Brill NV, 2007.
- Staněk, Karel, *K charakteru a významu portugalských aktivit v Maroku (1415-1769)*, Praha, Karlova univerzita, rigorosní práce obhájena 2010.
- Stoianovich, Traian, *Balkan worlds. The First and Last Europe. Sources and Studies in World History*, New York: ME Sharpe, 1994.
- Strobel, Richard, *Regensburg und Prag - Hauskapelle*, in: Royt, Jan, a kol.(ed.), *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtě Jiřího Kuthana*. Praha, Ústav dějin křesťanského umění KTF UK v Praze, 2005, s.165-178.
- Studničková, Milada, *Gens Fera. The Wild Men in the System of Border Decoration of the Bible of Wenceslas IV*, in: Umění 3/2014, s. 214-239.
- Svátek, Jaroslav, Lannoy, Guillebert de, *Cesty a poselstva*, in: Pavel Soukup, a kol., Guillebert de Lannoy. *Cesty a poselstva*, Praha, Centrum medievistických studií, 2009, s. 131-232.
- Sviták, Ivan, *First Bohemians in America*, Praha, 1991.
- Šašek z Bířkova, Václav, *Deník o jždě a putování pana Lva z Rožmitálu a Blatné z Čech až na konec světa*, 3.vyd., Praha, Československý spisovatel, 1974.
- Šmahel, František, *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku*, Praha, Argo, 2012.
- Šmahel, František, *Fakulta svobodných umění*, in: Michal Svatoš, a kol., *Dějiny Univerzity Karlovy*, 1. díl, 1347/48- 1622, Praha, Karolinum, 1995, s. 101-115.
- Šmahel, František, *Pražské univerzitní studentstvo v předrevolučním období 1399-1419*, Statisticko-sociologická studie, Praha, ČSAV, 1967.
- Šnajdaufová, Hana, *Influência Árabe na Arquitectura e Arte em Portugal*, Brno, Masarykova univerzita, bakalářská práce obhájena 2006.
- Štěpánek, Pavel, *Čechy a Španělsko ve středověku. Dějiny a umění*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2008.
- Štěpánek, Pavel, *Náhrobky v dvorských kaplích vrcholného a pozdního středověku ve Španělsku/Sepullchres in Court Chapels of the High and Late Middle Ages in Spain*, in:

- Fajt, Jiří, (ed.), *Court chapels of the High and Late Middle Ages and their artistic decoration*, Národní galerie, 2003, s. 457- 469.
- Štěpánek, Pavel, *Neznámý výtvarník v Portugalsku*, in: *Umění a řemesla*, 1/1980, s. 68.
- Štěpánek, Pavel, *Toledská překladatelská škola: Španělsko jako prostředník poznávání a šíření antické filozofie*, *Svět literatury*, 20/2000, s. 68-93.
- Štěpánek, Pavel, *Valentim Fernandes de Morávia. Poznámky k životu a dílu významného moravského knihtiskaře v Lisabonu na přelomu 15. a 16. století-představitele manuelského umění*, Brno, L. Marek, 2006.
- Taheri, Jafar, *Mathematical knowledge of architecture in the works of Kashani*, in: *Nexus Network Journal, Architecture and Mathematics*, 1/2009, s. 77-88.
- Tapia Sánchez, Serafin de, *La comunidad morisca de Ávila*, Salamanca, Universidad, 1991.
- Tapia Sánchez, Serafin de, *Los mudéjares de la Extremadura castellano-leonesa: notas sobre una minoría dócil (1085-1502)*, in: *Studia Historica: Historia Medieval*, Universidad de Salamanca, 7/1989, s. 95-125.
- Tauer, Felix, *Svět islámu: dějiny a kultura*, Praha, Vyšehrad, 2006.
- Teixeira de Sampayo, Mafalda Gambutas, *O modelo da cidade islâmica em Portugal: O caso de estudo da cidade de Elvas*, in: *Elvas Caia - Revista internacional de cultura e ciência*, 6/2008, s. 11-25.
- Teyssier, Paul, *Gil Vicente. O autor e a obra*, Lisboa, Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, Ministério da Educação e das Universidades, 1982.
- Travaços Santos, José, *Apontamentos para a História da Batalha*, Batalha, Câmara Municipal da Batalha (Arquivo Histórico Municipal), 2006.
- Trinidade, Luísa, *The Jewish communities in Portuguese late medieval cities: space and identity*, in: Joaquim Carvalho, (ed.), *Religion, Ritual and Mythology: aspects of identity formation in Europe*, Pisa, University Press, 2006, s. 61-81.
- Třeštík, Dušan, *Cesta Ibrahíma ibn Jakuba do Prahy v roce 966*, in: *Dějiny a současnost*, 3/1992, s. 9-13.
- Třeštík, Dušan, *Kdo zaplatil vznik našeho státu?*, in: *Dějiny a současnost*, 3/1999, s. 2-7.
- Tříška, Josef, *Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku*, Praha, Univerzita Karlova, 1975.
- Tříška, Josef, *Studie a soupisy k starší pražské univerzitě*, Praha, Univerzita Karlova, 1980.
- Tuulse, Armin, *Castles of the Western World, with 240 illustrations*, Newton Abbot, David&Charles, 2002, reprint vydání z roku 1958, vydaný London, Thames&Hudson.
- Ubieto, Antonio Arteta, a kol., *Dějiny Španělska*, Praha, NLN, 1994.
- Varela Rubim, Nuno José, Moreira, Rafael, *A artilheria em Portugal na segunda metade do século XV*, in: Francisco Faria Paulino, (ed.), *A arquitectura militar na expansão portuguesa*. Katalog výstavy, Porto, Castelo de S. João da Foz, Junho-Setembro de 1994, s. 17-26.
- Vargas Díaz-Toledo, Aurelio, *A Matéria Arturiana na literatura cavaleiresca portuguesa dos séculos XVI.-XVII*, in: *e-Spania, revue interdisciplinaire d études hispaniques médiévales et modernes*, 16/ 2013, nestránkováno.
- Varnhagen, Francisco Adolfo de, *Noticia historica e descritiva do Mosteiro de Belem. Com um glossário de varios termos respectivos principalmente à architectura gothica*. Lisboa, Sociedade propagadora dos conhecimentos úteis, 1842.
- Vasconselos, Joaquim de, *A pintura portuguesa nos séculos XV e XVI*, 2. vydání. Coimbra, Imprensa da Universidade, 1929.
- Vasconselos, Joaquim de, *Albrecht Dürer e a sua influência na Península*. 2.vyd., Coimbra, Imprensa da Universidade, 1929.

- Vasconcelos, Joaquim de, *Arte religiosa em Portugal*, část 1., Porto, Emílio Biel&Ca Editores, 1914.
- Ventura, Iolanda, *Die moralisierten Enzyklopädien des späteren Mittelalters: ein Überblick unter Berücksichtigung der Fallbeispiele des "Lumen Anime", des "Liber de exemplis et similitudinibus rerum" und des "Liber Similitudinum Naturalium"*, in: Reti, Medievali Rivista, 1/2003, nestránkováno.
- Ventura, Leontina, *A fronteira Luso-Castelhana na idade média*, in: IV. Jornadas Luso-Espanholas de História Medieval. As relações de fronteira no século de Alcanices, Oporto, 2000, s. 25-52.
- Vernet, Juan, *Arabské Španělsko a evropská vzdělanost*, Brno, L. Marek, 2007.
- Vicente, Gil, *Auto da feira*, in: Barreto Leio, J.V., Monteiro, Obras de Gil Vicente, díl 1., Hamburg, Langhoff, 1834.
- Vieira da Silva, José Custódio, *O Tardo-Gótico em Portugal a arquitectura no Alentejo*, Lisboa, Livros Horizonte, 1989.
- Vieira da Silva, José Custódio, *Paços medievais portugueses*, Lisboa, IPPAR, 2.vyd., 2002.
- Vieira da Silva, José Custódio, Redol, Pedro, *Monastery of Batalha*, London, IPPAR and Scala Publishers, 2007.
- Vieira, José Bento, *Santa Cruz de Coimbra. Arte e História*, Coimbra, Igreja de Santa Cruz, 2. vyd., 2001.
- Vilar, Hermína, Fernandes, Hermenegildo, *O urbanismo de Évora no período medieval*, in: Monumentos 26/2007, s. 6-15.
- Vlček, Pavel a kol., (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha, Academia, 1996.
- Vopěnka, Petr, *Al-Chvárizmí. Aritmetický a algebraický traktát*, Nymburk, OPS, 2008.
- Weber, Elke, *Steinmetzbücher-Architekturmusterbücher*, in: Gunter Binden, Norbert Nussbaum, (ed.), *Der mittelalterliche Baubetrieb nördlich der Alpen in zeitgenössischen Darstellungen*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978, s. 22-42.
- Wilbur, Richard Knorr, *Textual studies in ancient and medieval geometry*, Boston, Birkhäuser, 1989.
- Willis, Robert, *The architectural history of Canterbury cathedral*, London, 1845.
- Wilson, Mary E., *Gothic cathedral as theology and literature*, Tampa, University of South Florida, práce obhájena v roce 2009.
- Woo-keua, Han, *The history of Korea*, Soul, The Eul-Yoo, 1970.
- Yeldham, Florence, *The alleged early English version of Euclid*, in: Isis, 2/1927, s. 234-238.
- Yousefi, Arash, *Medieval Islamic and Gothic architectural drawings. Masons, Craftsmen and Architects*, Cambridge, Massachusetts Institute of Technology, magisterská práce obhájena v roce 2005.
- Zannatta de Souza, Maria Luisa, *Um novo olho sobre " Da fábrica que falece à cidade de Lisboa" Francisco de Holanda 1571*, São Paulo, Universidade de São Paulo, disertační práce obhájena v roce 2011.
- Zonta, Mauro, *Medieval Hebrew translations of philosophical and scientific texts. A chronological table*, in: Gad Freudenthal, (ed.) *Science in medieval Jewish cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, s. 17-73.
- Żygulski, Zdzisław, *Sztuka islamu w zbiorach polskich*, Warszawa, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1989.
- Ženka, Josef, *Pád Granady a zánik al-Andalusu*, Praha, Argo, 2011.

Vybrané zdroje online:

<http://akira.ruc.dk/~jensh>

<http://cvc.instituto-camoes.pt/conhecer/biblioteca-digital-camoes.html>

http://peterlu.org/sites/peterlu.org/files/plu_TopkapiScroll.swf

www.academia.edu

www.bncf.firenze.sbn.it/Bib_digitale/Manoscritti

www.bne.es www.bne.es/es/catalogos/BibliotecaDigitalHispanica/inicio/index.html

www.bnportugal.pt - konkrétněji www.purl.pt

www.books.google.com

www.casacomum.org - arquivos - Mário e Alice Chicó

www.cuni.cz

www.dialnet.unirioja.es

www.digibib.tu-bs.de

www.europeana.eu

www.freemasonry.bcy.ca

www.jphogendijk.nl

www.jstor.org

www.math.ubc.ca/~cass/Euclid/folkerts/folkerts.html

www.monasterium.net

www.muni.cz

<http://sweb.cz/evk/evkčlánky2005/refukat0502.htm> od 4.2.2005; aktualizace 11.2.2005, 14.2.2005, 13.10.2005, 13.7.2006, 28.11.2006/Kyje; 29.1.2007. Sommer, Jan, Čechura, Martin, *Seznam opevněných kostelů v Čechách*, Praha, Plzeň 1996-2007, elektronický dokument.

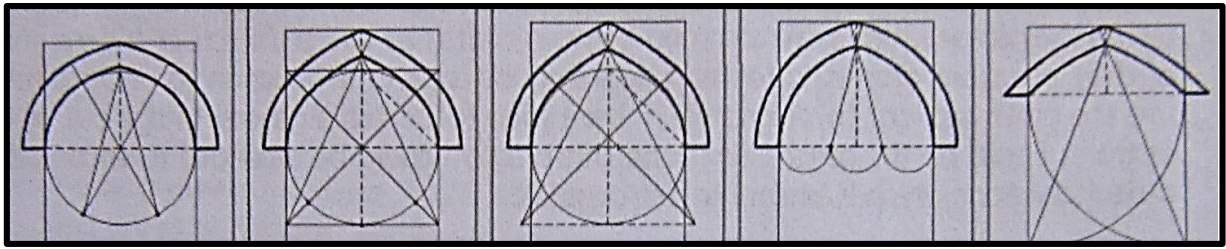
www.ttonline.pt

www.wikimediacommons.org

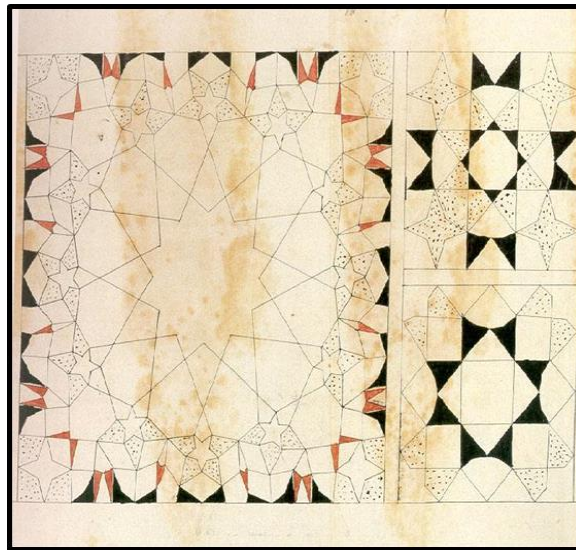
Obrazová příloha

Obrazová příloha

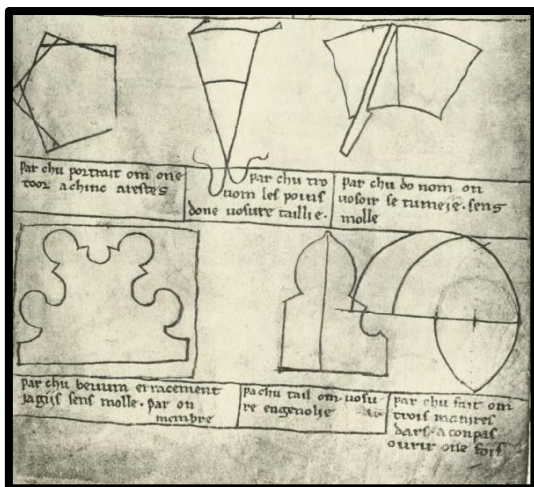
1. Středověká vzdělanost se zaměřením na matematiku a geometrii

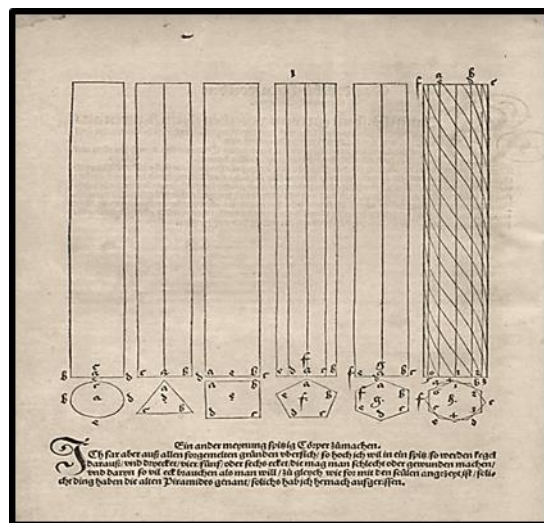
Obr.1 Al-Kashi, Klíč k matematice, 5 možných postupů konstrukce lomených oblouků (dle Taheri, 2009)

Obr.2 Rys s geometrickým designem ornamentální dekorace islámské architektury, 15.stol.

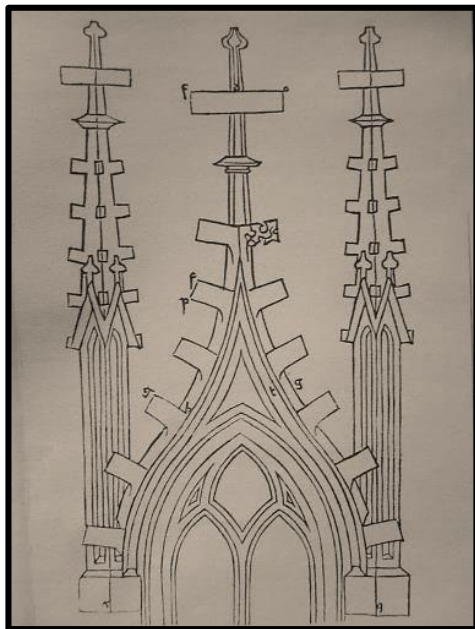

Obr.3 Skicář, Villard de Honecourt, 13.stol.

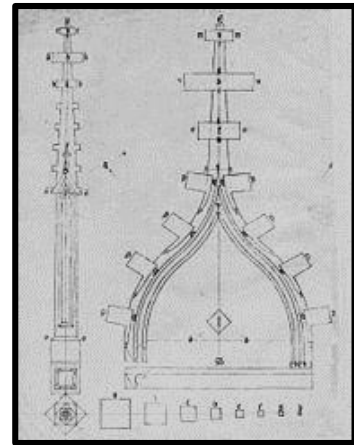

Obr.4A. Dürer, Unterweisung der Messung, 1525

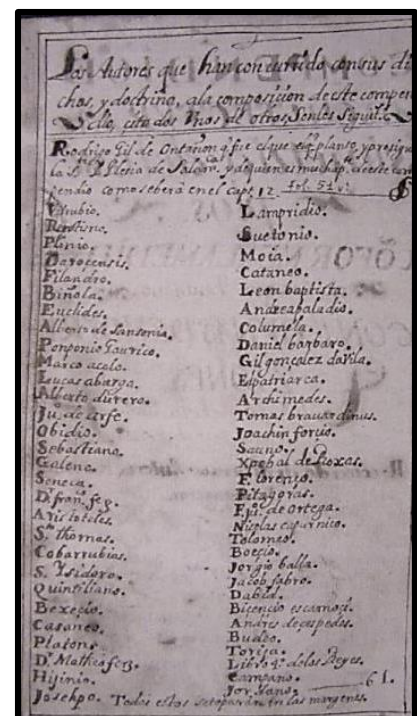
Obr.5 Matthäus Roriczer, nákres zařazený v Geometria Deutsch, 1487-88

Obr.6 Hans Schmuttermayer, Nákres ve Fialenbuchlein, 1489

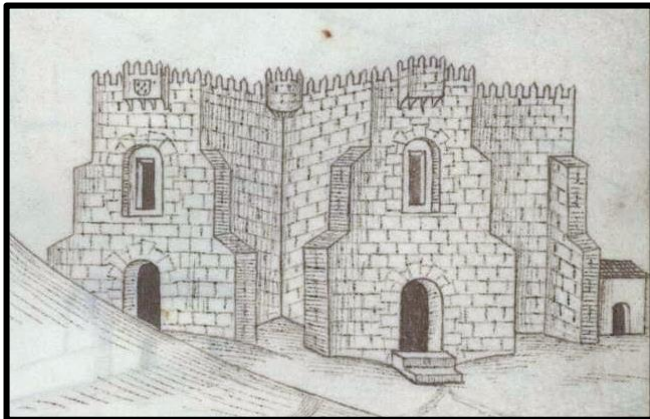

Obr.7 Afonso Rodrigues (?), Tratado de Arquitectura, 1575-76

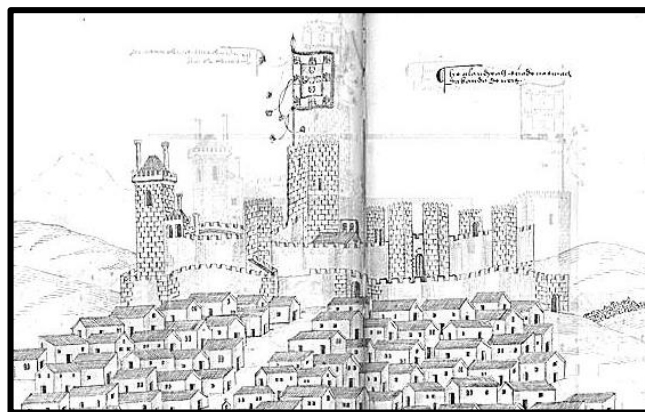

Obr.8 Simón García, Compendio de Architectura y symetria de los templos, Seznam autorů, jejichž díla García četl, případně z nich čerpal, 2. pol. 17. stol.

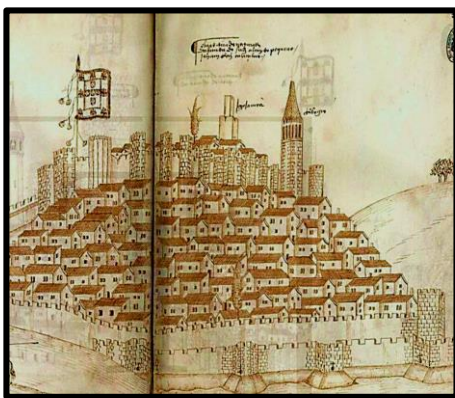
2. Stručný nástin portugalské gotické architektury

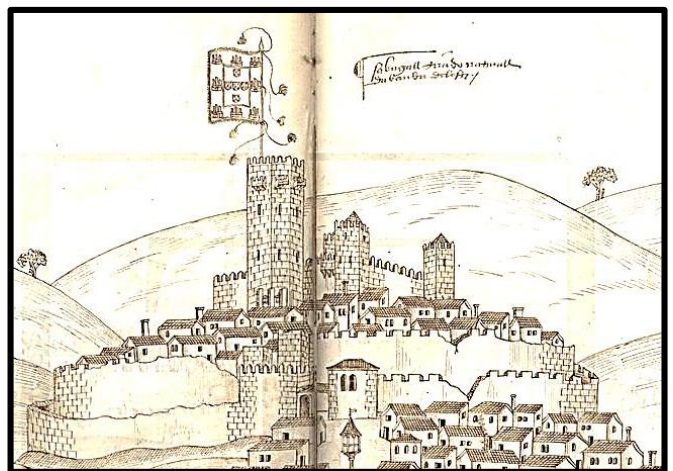
Obr.9 Opevněný kostel Nossa Senhora de Assunção,
Boa Nova, Terena, Duarte d'Armas, Livro das Fortalezas, 1509-1510

Obr.10 Hrad Alandroal, Duarte d'Armas, Livro das Fortalezas

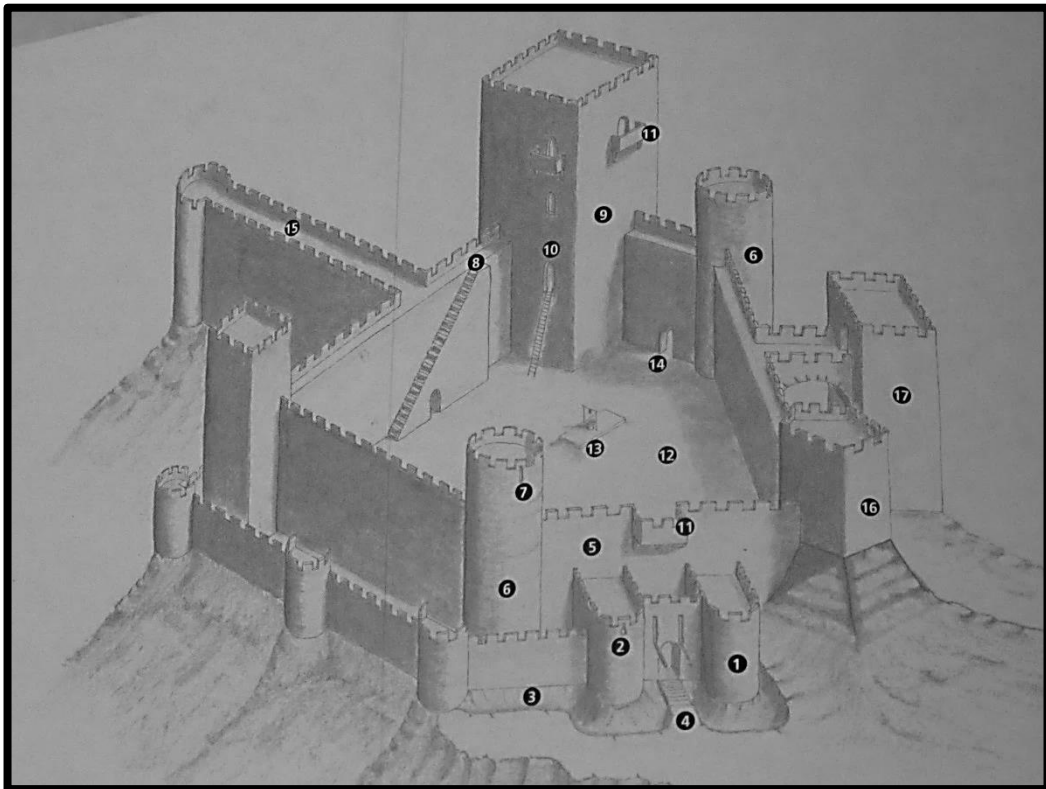

Obr.11a Elvas - město s hradem

Obr.11b Hrad Sabugal, Livro das Fortalezas (obr.11a,b)

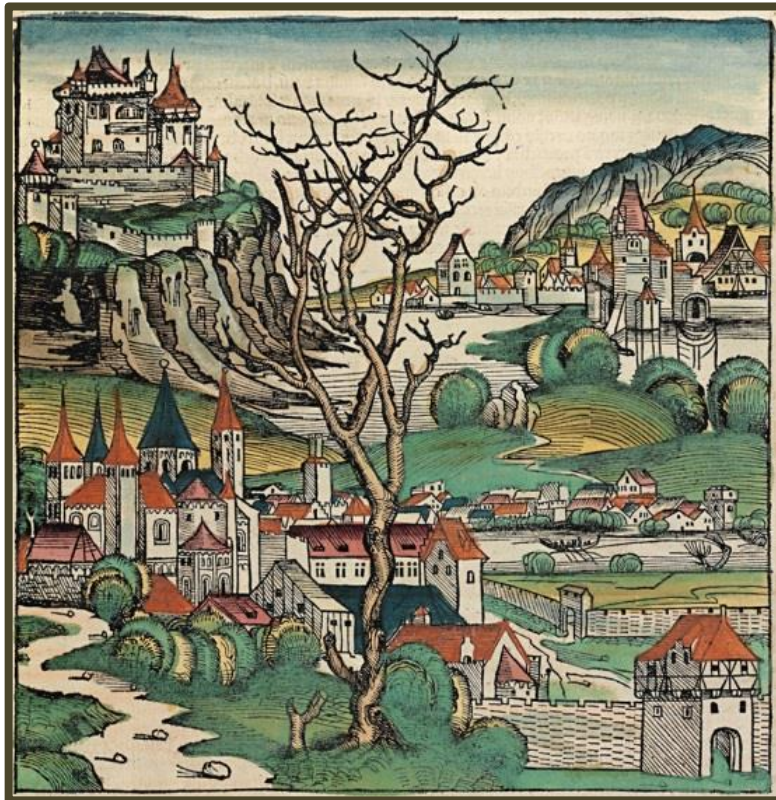

Obr. 12 Středověký portugalský hrad s typickými částmi stavby (dle Gouveia Monteiro. Pontes. 2002)

1. předsunutá hradba se dvěma věžemi	9. obranná věž
2. střílna	10. vstup do obranné věže v patře
3. příkop	11. balkon
4. padací most	12. nádvoří
5. hradební zeď	13. studna, cisterna
6. válcová věž	14. falešná/nepravá brána
7. střílna	15. ochoz
8. schodiště	16.-17. hranolová věž

3. Portugalské království kolem roku 1500

Obr.13 Herman Schedel, Portugalia,
Nüremberg Chronicle, 1493

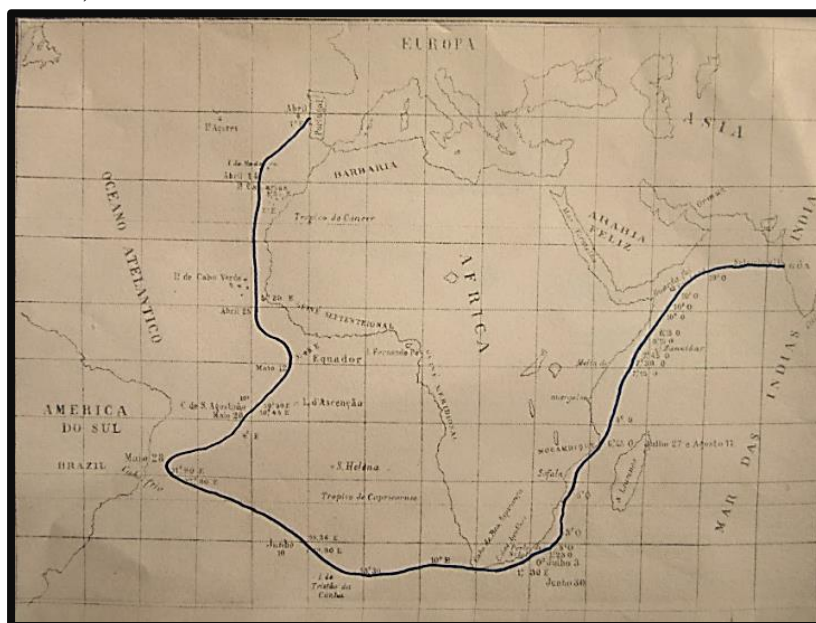
Obr.14 Město Lisabon, 1530-1535

Obr.15 Smlouva z Tordesillas o dělení světa, první strana dokumentu, 1494

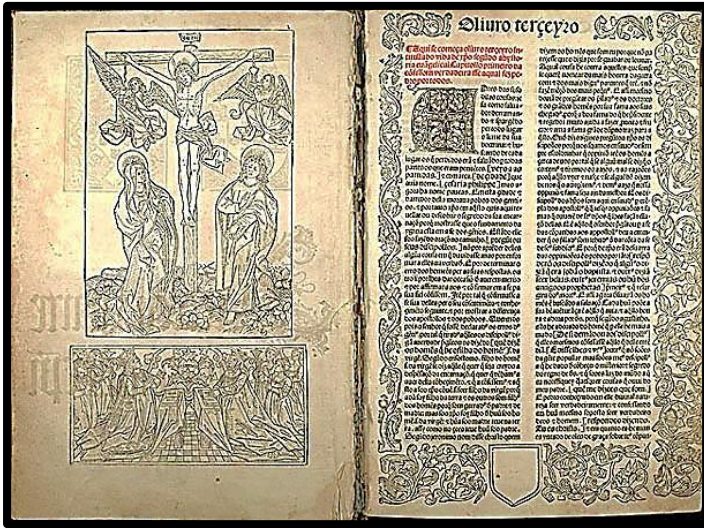

Obr.16 Mapa světa, se zanesenými objevy Kryštofa Kolumba a Pedra Alvares Cabrala, Alberto Cantino, 1502

Obr.17 Trasa cesty z Lisabonu do Indie z námořního deníku - roteira Joã de Castra, jenž při této cestě zaznamenal odchylku buzoly způsobenou magnetickým polem Země, 1538.

Obr.18 Vita Christi, objednávka královny Leonory, tisk Valentim Fernandes de Morávia a Nicolas de Saxónia, 1495

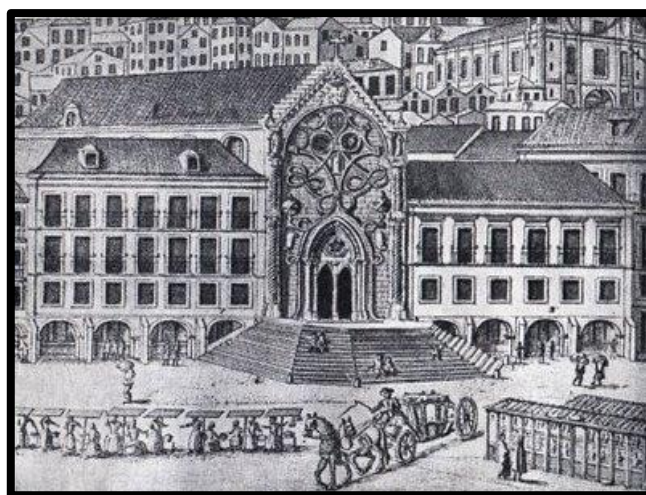
Obr.19 Biblia dos Jerónimos, objednávka Jana II., Itálie, 1495

Obr. 20 Nemocnice Todos-os-Santos v Lisabonu, která byla založena Janem II. v r. 1492, a vystavěna v návaznosti na italské vzory. Vyobrazení Georg Braun, *Civitates Orbis Terrarum*, 1572

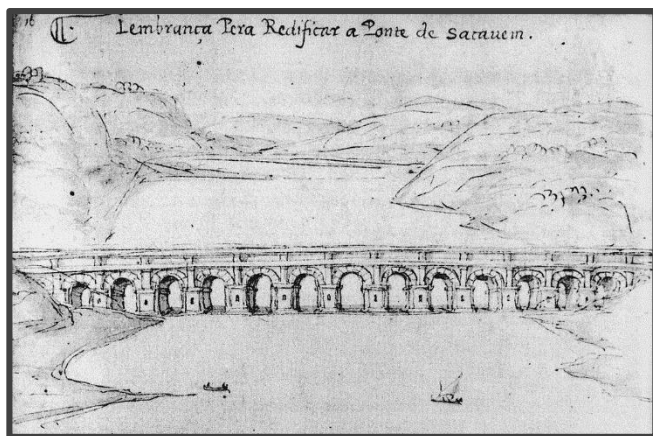

Obr. 21 Nemocnice Todos-os-Santos, západní průčelí, zpevněné opěráky patrně kvůli zemětřesení, která jsou doložena i v 16. století.

Obr. 22 Západní průčelí nemocnice Todos-os-Santos v první polovině 18. století po zřejmé přestavbě. Jedná se o jedno z posledních vyobrazení nemocnice, patřící k dominantám dolního Lisabonu, neboť nemocnice byla zničena během zemětřesení v roce 1755.

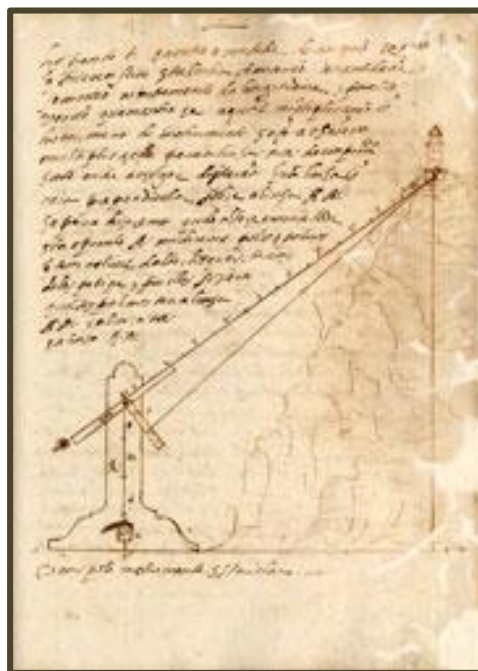

Obr.23 Nákres přestavěného mostu přes řeku Tejo od Francisca de Holandy, autora prvního portugalského teoretického traktátu o umění a architektuře.

Obr.24 Afonso Rodrigues (?), Tratado de Arquitectura, 1575-76, list s geometrickými útvary

Obr.25 Afonso Rodrigues (?), Tratado de Arquitectura, 1575-76

Obr.26 Masakr nových křesťanů
vyvolaný dvěma dominikánskými mnichy
v Lisabonu v roce 1506

Obr.28 Titulní strana
portugalských "libri prohibiti",
souis vydáný v roce 1581

Obr.27 Manuelské zákoníky, titulní
strana první knihy, tisk Valentim
Fernandes de Moravia, 1512/13

4. Manuelský styl - pozdně gotická architektura v Portugalsku

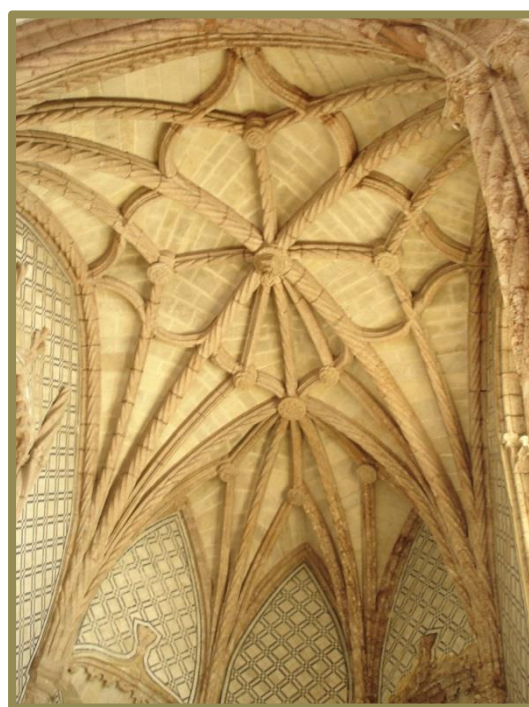
4.1 Ježíšův kostel v Setúbalu (Igreja Jesus)

Obr.29 Ježíšův kostel v Setúbalu, jenž je považován za jednu z prvních staveb nesoucí charakteristické znaky manuelského stylu

Obr.30 Loď Ježíšova kostela - detail 3 pilířů se vždy 3 vzájemně stáčenými dřívky

Obr.31 Klenba presbyteria Ježíšova kostela

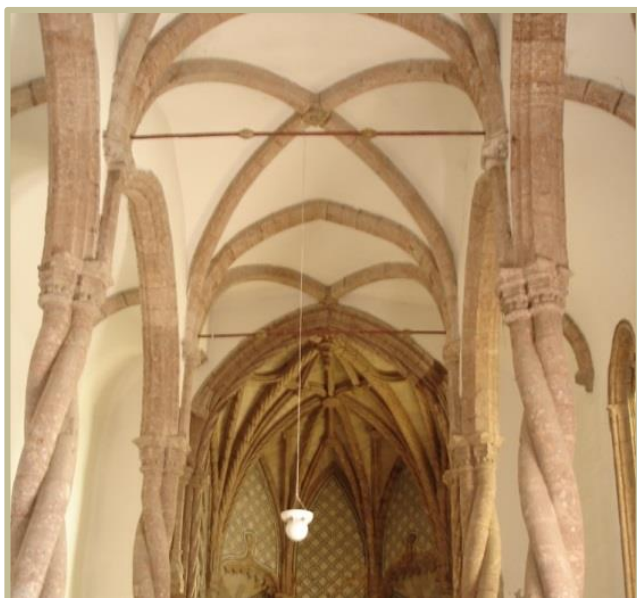

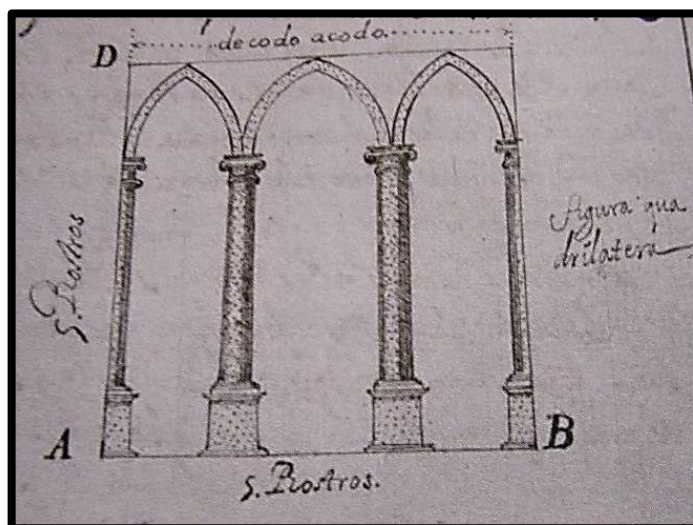
Obr.32 Halový typ prostoru interiéru synagogy v Tomaru

Obr.33 Halový prostor farního kostela v Mértole, jenž byl přebudován z mešity

Obr.34 Halový typ interiéru, Ježíšův kostel, Setúbal

Obr.35 Nákres halového trojlodí, Rodrigo Gil Hontañon, 1.pol.16.století.

Obr.36 Tordování stáčením dřívků, chodba u kostela Pedro de la Rua, Estella

Obr.37 Tordování dřívků u portálu, kostel sv. Prokopa, Záboří nad Labem

Tordování vytvořené stáčením dřívků pilířů či obtáčným prutů

Obr.38 Tordované pilíře a vítězný oblouk, kostel Panny Marie, hrad Montemor-o-Velho

Obr.39 Tordovaný dřív sedile, hradní kaple Panny Marie, Křivoklát

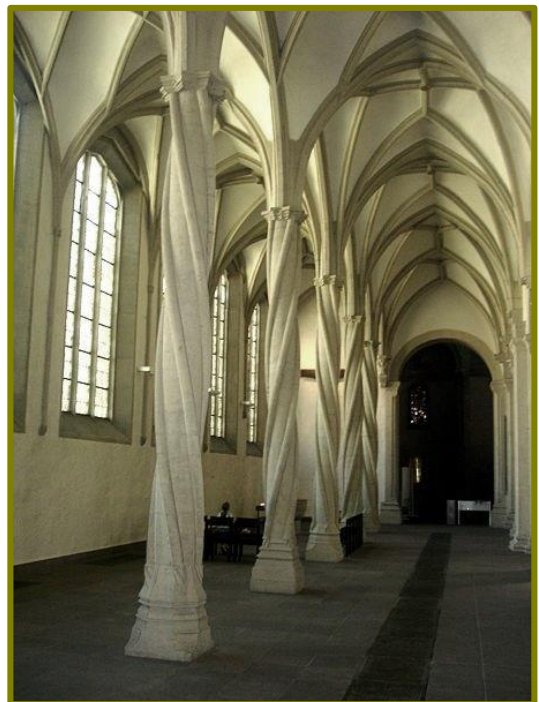
Obr.40 Katedrála Panny Marie, Guarda

Obr.41 Tordované polopřípory, klášterní kostel svatého Kříže (svatého Kříže), Coimbra

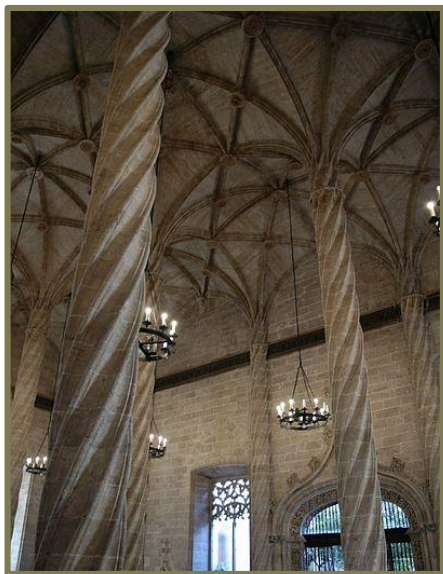

Obr.42 Efekt tordování vytvořený obtáčením prutů, Vladislavský sál, Starý královský palác, Praha

Obr.43 Efekt tordování vytvořený drobnými pruty obtáčeujícími pilíř, dóm St. Blasius, Braunschweig

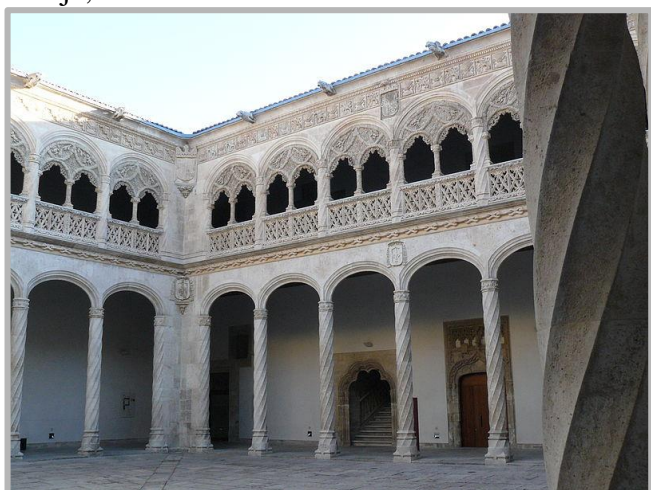
Tordování kanelováním

Obr.44a Tordování kanelováním,
Lonja, Valencie

Obr.44b Tordování kanelováním, klášterní
kostel v Gössu, Leoben

Obr.45 Detail tordování kanelováním,
Colégio San Gregorio, Valladolid

Obr.46 Tordování kanelováním, mortuárium v
dómu Panny Marie, Eichstätt

Obr.47 Motiv tordování kanelováním i s protočením celého dřívku
pilíře, Vladislavský sál, Starý královský palác, Praha

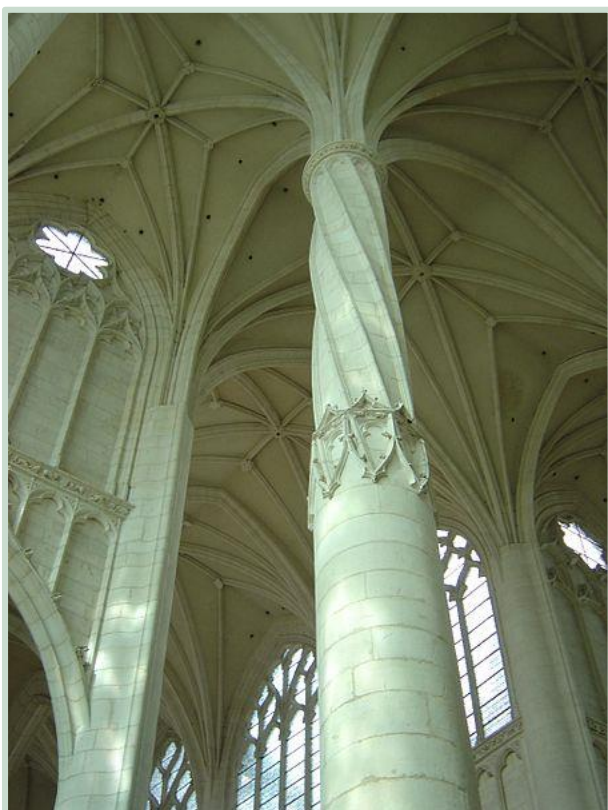
Tordování s vloženou dekorací

Obr.48 Tordování s vloženou vegetabilní dekorací, kaple Panny Marie, Křivoklát

Obr.49 Tordování s vloženou florální dekorací ve výžlabcích , portál klášterního kostela, Tomar

Obr.50 Tordování s vloženou dekorací, St. Gervais-et-St. Protais, Paříž

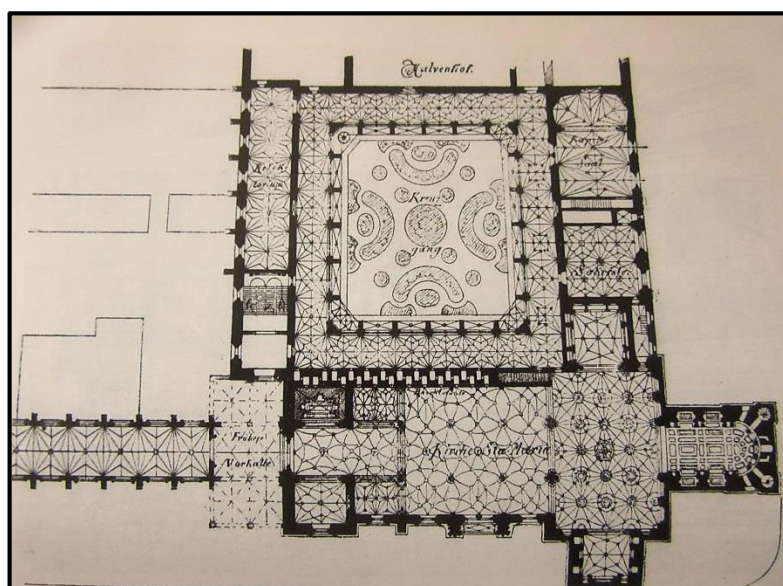
Jeronýmský klášter

Obr.51 Jeronýmský klášter v Belému na předměstí Lisabonu - jižní průčelí, současný stav.

Obr.52 Jeronýmský klášter-jižní průčelí, Filipe Lobo, 1657

Obr.53 Půdorys Jeronýmského kláštera (dle Haupt, 1890)

Obr. 54 Jižní portál kostela Panny Marie Belémské v Jeronýmském klášteře, João de Castilho, Nicolau Chanterene.

Obr. 55 Jižní portál kostela Misericórdia, který patřil k nejvýstavnějším v Lisabonu. Portál vytvořili nejspíše stavitelé a sochaři z královské huti v Belému dle návrhu a vedení Joãa de Castilha a Nicolae Chanterena.

Obr.56 Jeronýmský klášter, jedno z prvních vyobrazení, detail z tzv. Genealogie portugalských králů, cca 1530-35

Obr. 57 Jižní průčelí kostela Misericórdia na dobovém vyobrazení v tzv. Genealogii portugalských králů, cca 1530-35

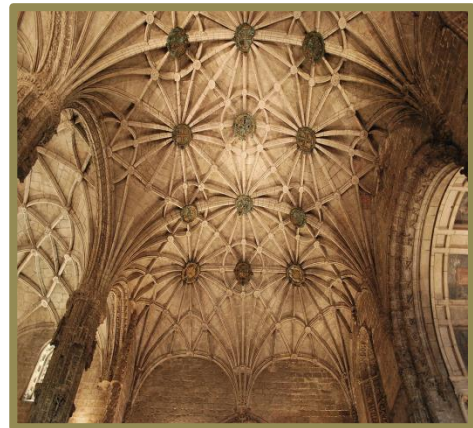

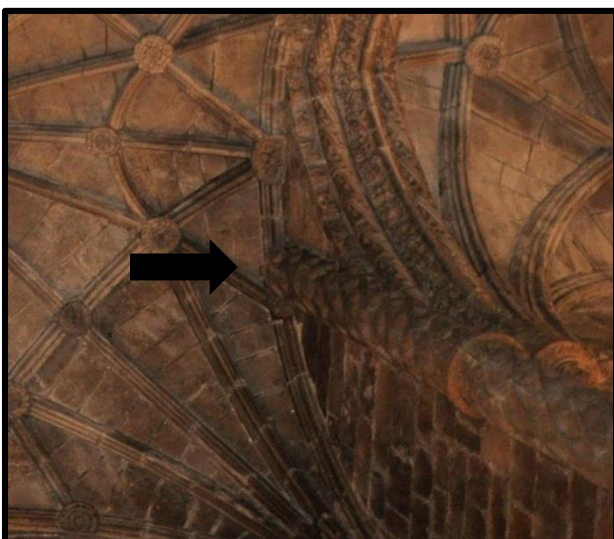
Obr.58 Halový interiér kostela Panny Marie

Obr.59 Detail klenebního vzorce v lodi

Obr.60 Klenba transeptu

Obr. 61 Detail klenby transeptu - nenavazující přípora na klenební vzorec či původně plánovaný pilíř, což indikuje změnu stavebního plánu

Obr.62 Detail klenby transeptu - druhá klenební přípora nenavazující na klenební vzorec

Obr.63 Současná podoba klášterního ambitu

Obr.64 Detail dekorace ambitu

Obr. 65 Detail dekorace ambitu

Obr.66 Dekorace ambitu Jeronýmského kláštera

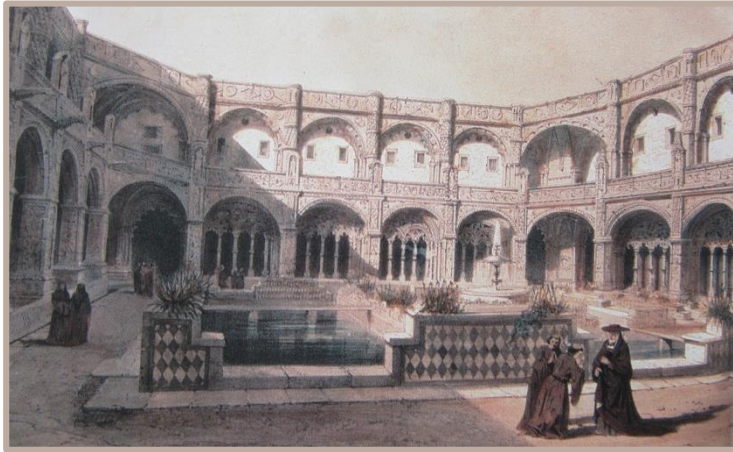

Obr.67a Detail dekorace ambitu -různé provedení vegetabilní dekorace,naturalistické vyhotovení „přivázání“ větve k sloupku

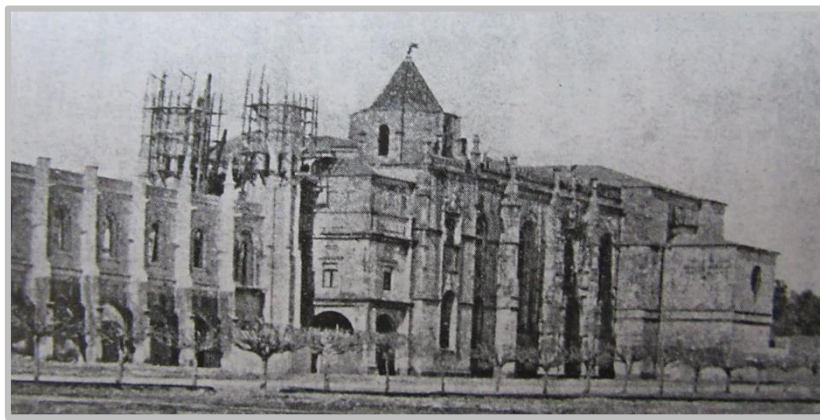

Obr.67b Detail dekorace ambitu-bájně bytosti, motiv námořního lana

Obr.68 Ambit Jeronýmského kláštera, s nádrží a zazděnými arkádami v patře, po r. 1800 (dle Pereira, 2002)

Obr.69 Jeronýmský klášter, jižní průčelí, započaté přestavby, po r. 1860

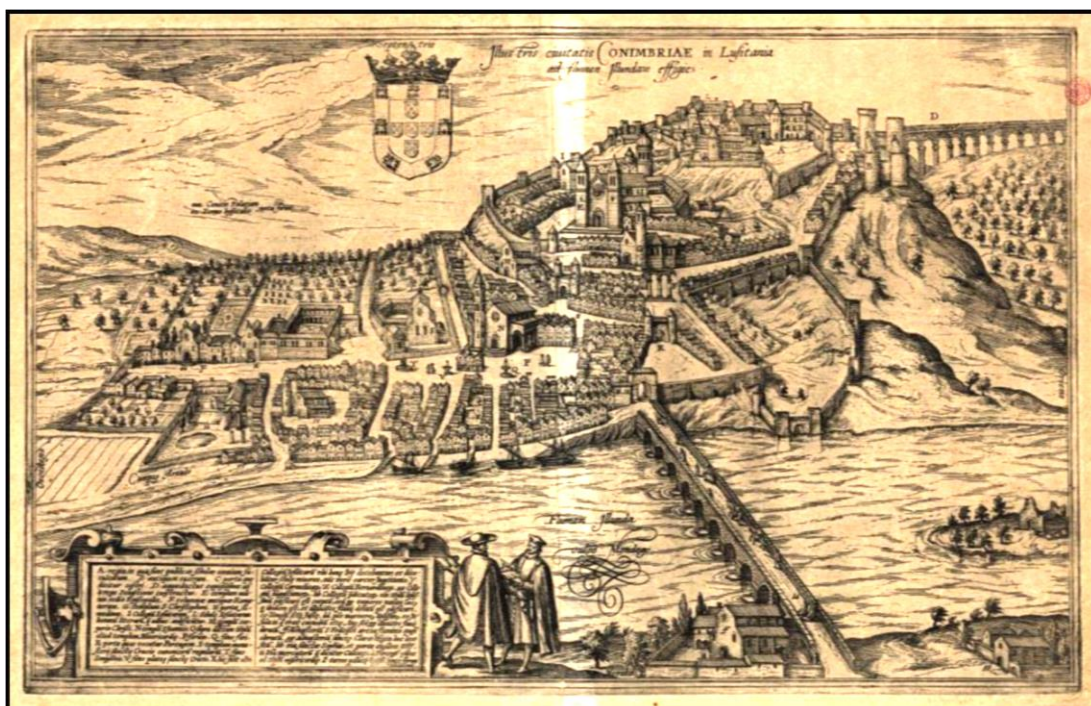
Obr.70 Jižní a západní průčelí kostela Panny Marie po přestavbě, již zbourán tzv. Sál králů, po r. 1890.

Obr.71 Západní portál kostela Panny Marie, situace po zbourání tzv. Sálu králů

Kláster svatého Kříže v Coimbře

Obr. 72 Město Coimbra, Georg Braun, Civitatis Orbis Terarum, 1598

Obr. 74 Klášterní kostel svatého Kříže (Santa Cruz) západní průčelí s hlavním portálem, dnešní stav

Obr.73 Klášterní kostel sv. Kříže v Coimbře, západní průčelí s hlavním portálem, pol. 19.století

Obr.75 Interiér kostela svatého Kříže-pohled z podkruchtí

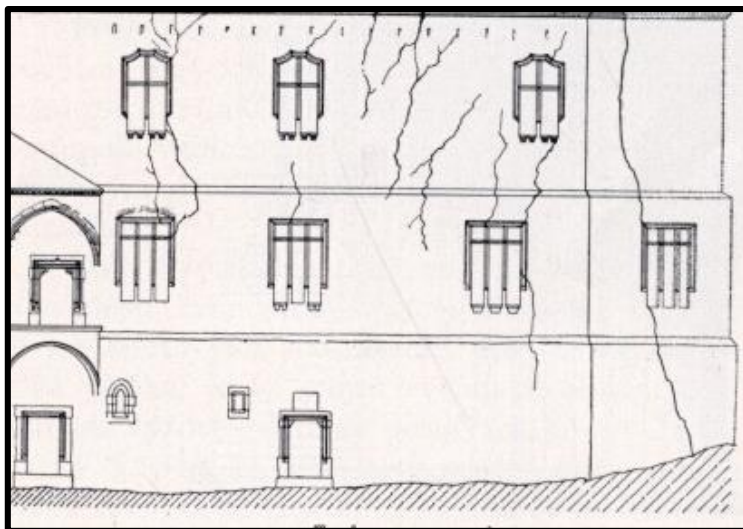
Obr.76 Interiér kostela svatého Kříže-zaklenutí lodi kostela Diogo Boytaca, podklenutí kruchtí Diogo de Castilho

Obr.77 Záclonové okno, loď kostela sv. Kříže, Coimbra, Diogo Boytaca, kolem r.1510)

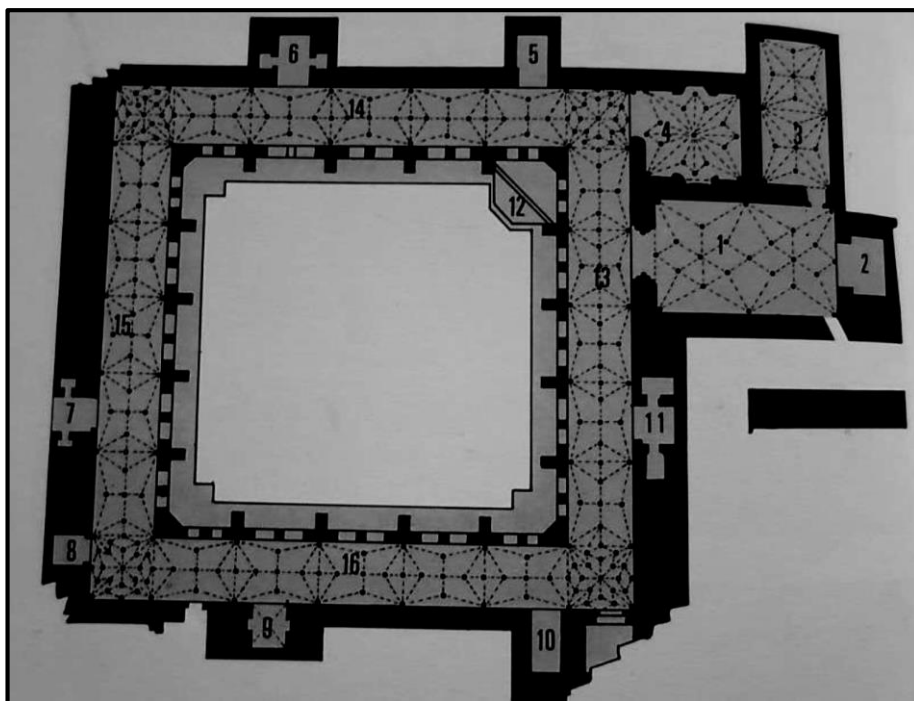

Obr.78 Záclonová okna, Albrechtsburg, Míšeň, Arnold Westfálský, po r. 1470

Obr.79 Záclonový typ okenního ostění, tzv. Vladislavské křídlo, hrad Křivoklát, stav před rekonstrukcí v r. 1878 (dle A. Jiruš, stav před zřícením v r. 1876, v Cechner, 1911)

Obr.80 Půdorys kláštera svatého Kříže (dle Nunes Pereira, v Bento Vieira, 2001, bez klášterního kostela)

Obr.81 Ambit kláštera sv. Kříže s výrazným tordováním použitým v arkádách v přízemí ambitu

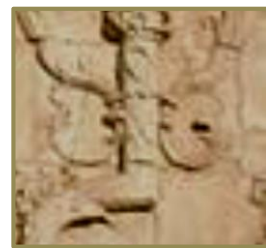
Obr.82 Detail zaklenutí rohového pole ambitu

Obr.83 Detail průčelí kostela svatého Kříže, kříže z osekáných větví

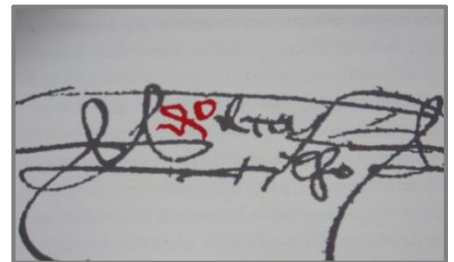
Obr.84 Detail průčelí - nika s sochou Panny Marie a proroků

Obr.85 Detail točenice

Obr.86 Kamenická značka Dioga de Castilha na průčelí kostela (dle Lurdes Craveiro, 2001)

Obr. 87 Podpis Dioga de Castilha (dle Lurdes Craveiro, 2001)

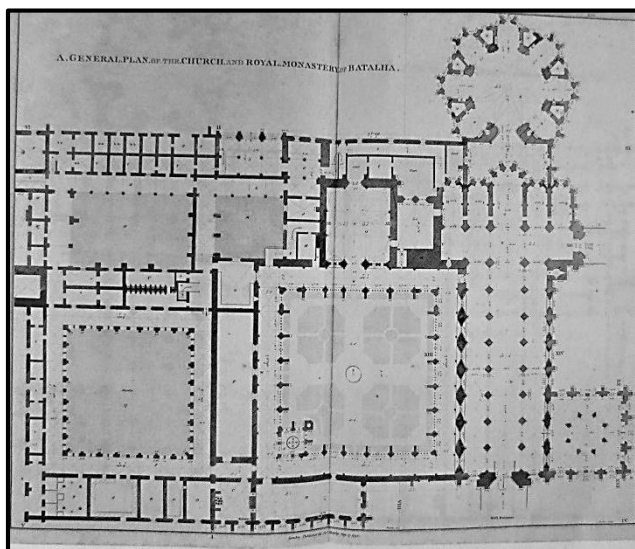
Obr.88 Detail vegetabilní dekorace v ambitu kláštera svatého Kříže

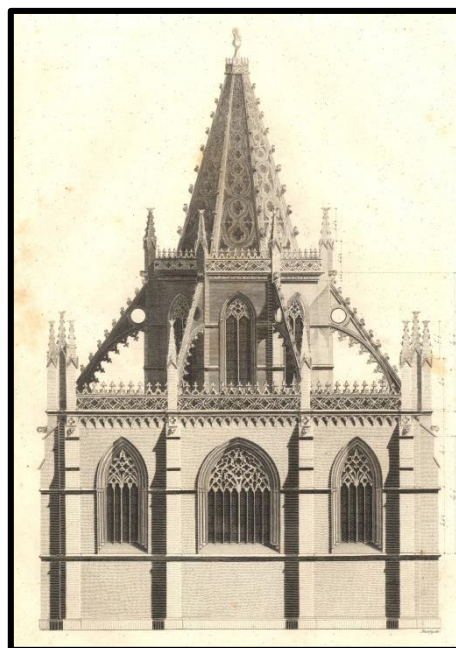
Klášter Panny Marie Vítězné v Batalhe

Obr.89 Západní průčelí klášterního kostela Panny Marie Vítězné (Nossa Senhora da Vitória) a Kaple zakladatele v Batalhe

Obr.90 Půdorys kláštera (dle J. Murphy, 1795)

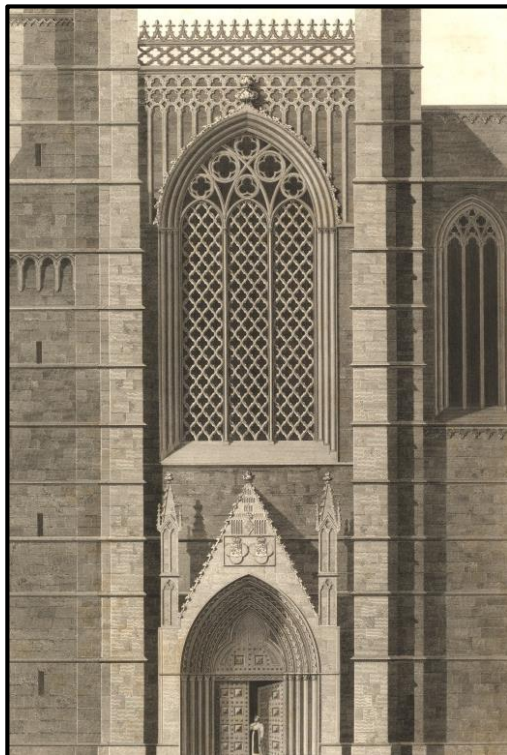
Obr.91 Kaple zakladatele (Capela do Fundador) dle Murphy, 1795)

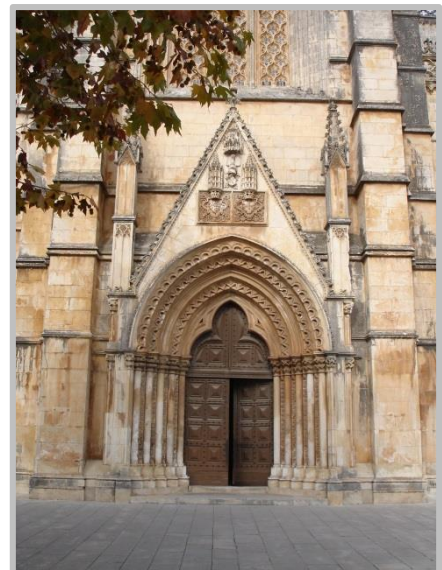
Obr.92, 93Manuelská dekorace arkád
Královského ambitu

Obr.93

Obr.94a Jižní rameno transeptu s patrným
rozlišením tvorby stavitele Dominguese (portál)
a stavitele Hugueta (okno) (dle Murphy, 1795)

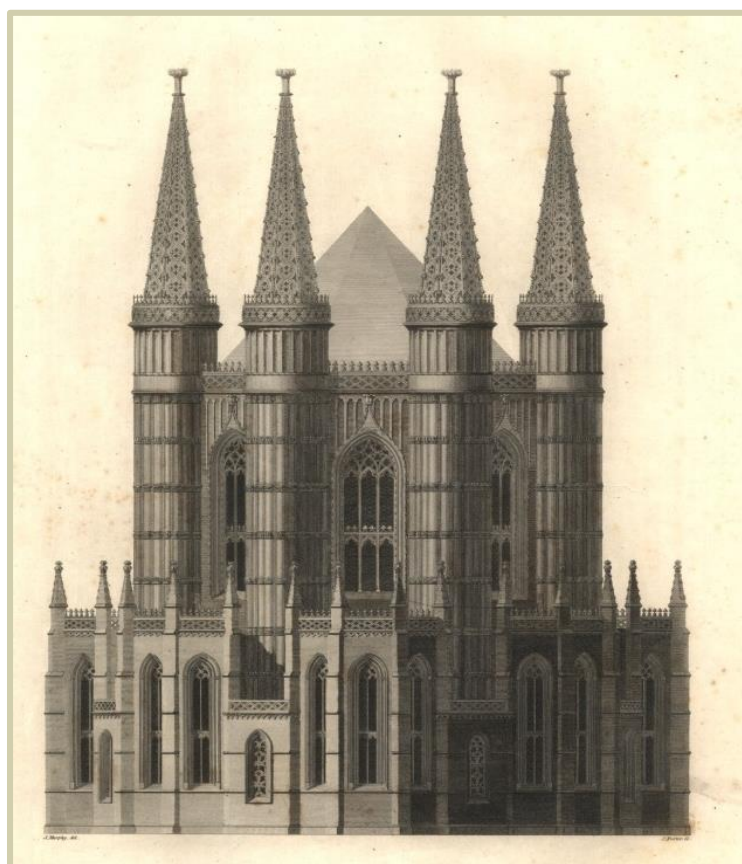

Obr. 94b Dnešní podoba jižního
portálu

Obr. 95 Nedokončená kaple (Capela Imperfeita), pohled z exteriéru

Obr. 96 Návrh na dokončení Nedokončené kaple (dle Murphy, 1795)

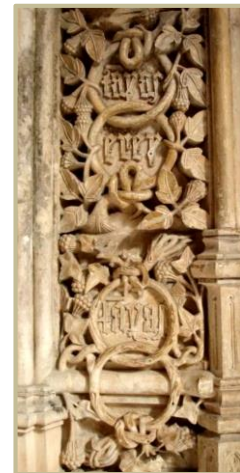

Obr. 97 Manuelský portál Nedokončené kaple

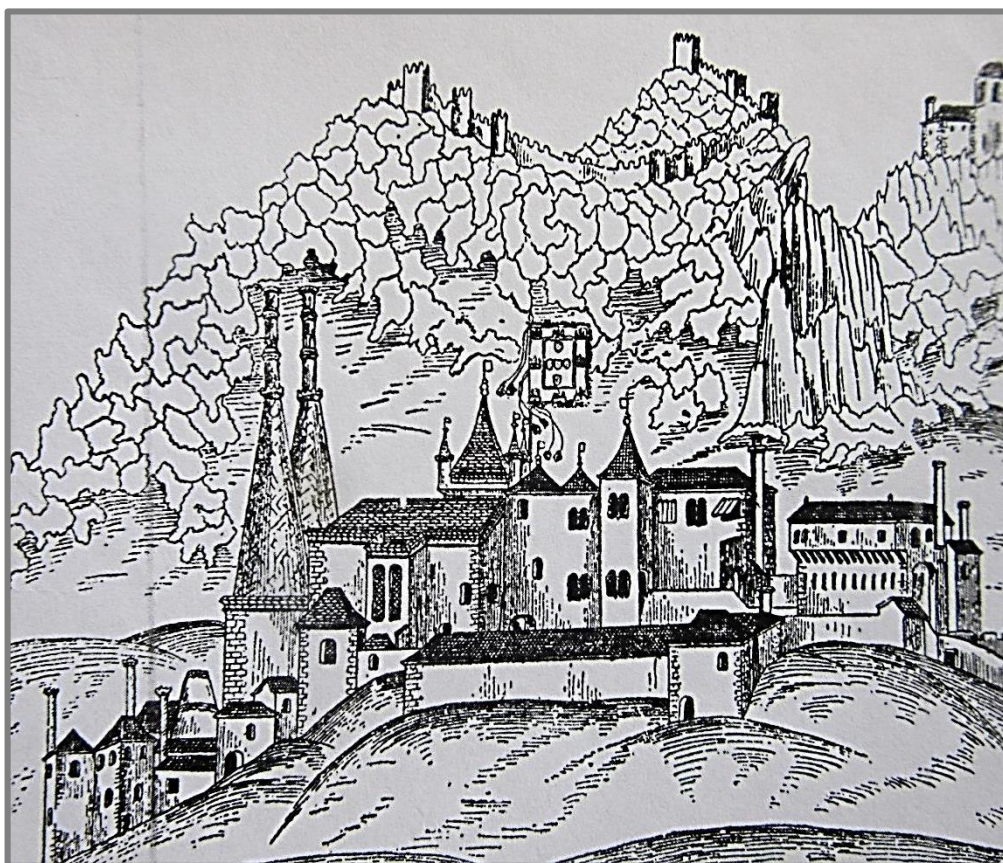
Obr. 98a Portál do Nedokončené kaple - záclonový tvar doplněný laloky, pohled z předsíně

Obr.98b Detail dekorace v ostění

Královský palác v Sintře

Obr.99 Sintra - nejdůležitější stavby a jejich rozmístění v této lokalitě, pohled od severu - Královský palác, bývalý maurský hrad a klášter Pena, Duarte d'Armas, Livro das Fortalezas

Obr. 100 Sintra - Královský palác Sintra - dnešní situace - pohled z jihozápadu. Jednotlivé budovy a palácová křídla jsou povětšinou postavena dle osy východ-západ, který podporuje i terénní situace, respektive hlavní křídla se mírně odchyľují do směru jihozápad-severovýchod.

Obr. 101 Nejstarší část královského paláce

Obr.102 Část jižního průčelí paláce, která byla ve větší míře přebudovaná a částečně dostavěna během vlády krále Manuela.

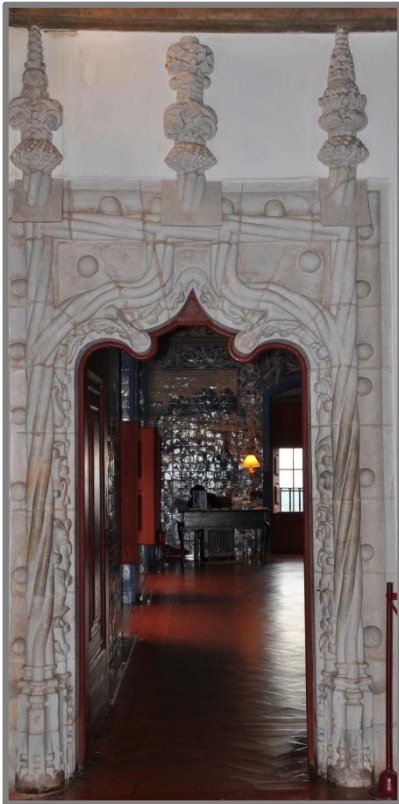

Obr.103 Interiér kaple

Obr.104 Detail vykládaného stropu kaple s mudéjarským vzorom vytvoreným nemudéjarskými remeslníkmi

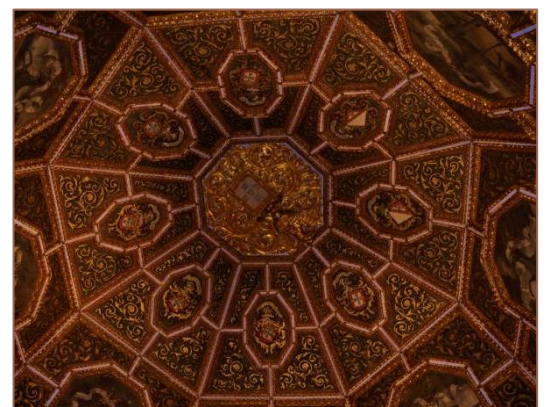
Obr.105 Vstupní portál do sálu do Erbovního sálu (Sala dos Brasões)

Obr.106 Detail vegetabilní dekorace portálu, kamenická značka

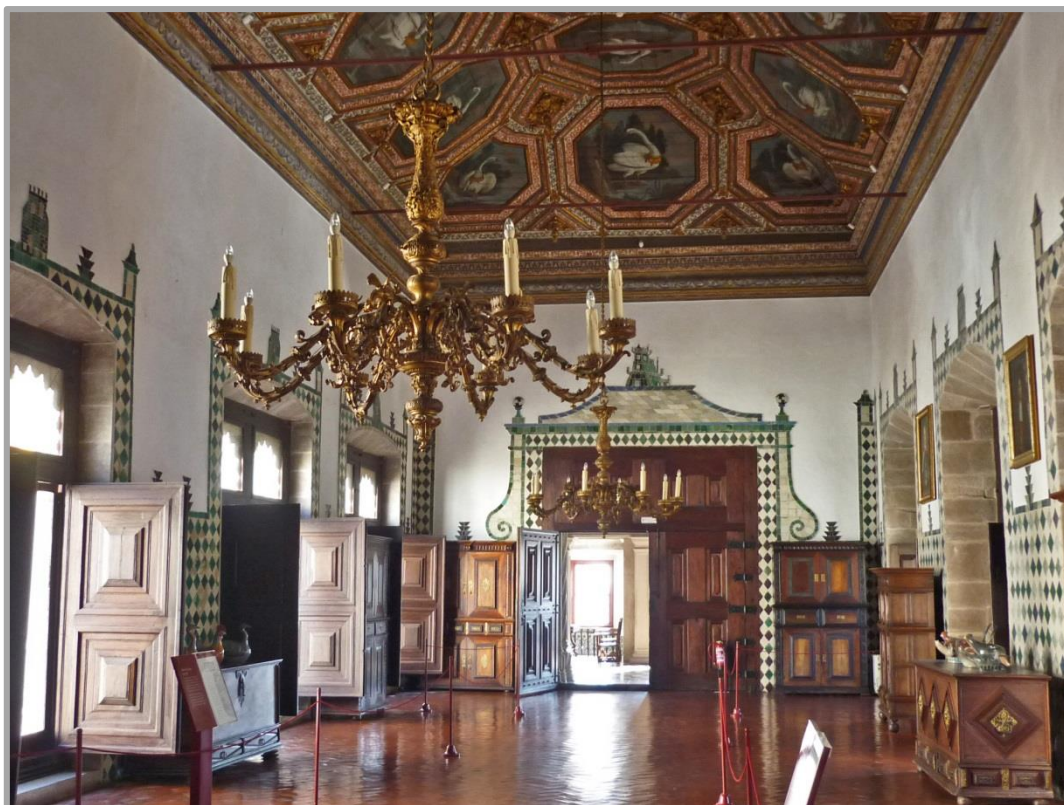

Obr.107a Erbovní sál -vyobrazení erbů 72 portugalských šlechtických rodů obklopujících centrálně umístěný erb Manuela a jeho dětí.

Obr.107b Královský erb obklopený erby Manuelových dětí v Erbovním sále

Obr.108 Sál labutí (Sala dos Cisnes) či tzv. Velký sál, kde se odehrávaly slavnosti i probíhaly královské návštěvy.

Obr. 109 Dnešní Arabský sál (Sala dos Arabes)

Obr.110a Manuelauská vegetabilní a florální dekorace-ostění okna

Obr.110b Mudéjarské okenní oblouky svedené na tordované sloupky

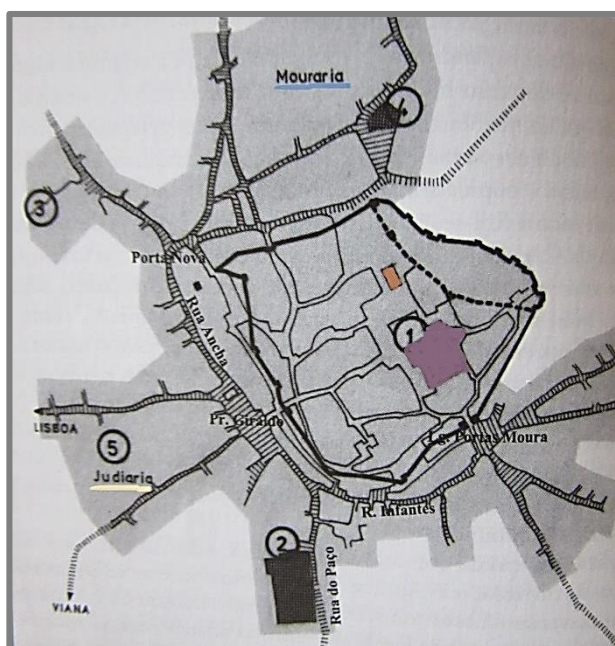
Obr.110c Rozdílná stylová formulace lodžie ve východním a jižním průčelí „manuelského“ křídla paláce

Évora - druhé město království

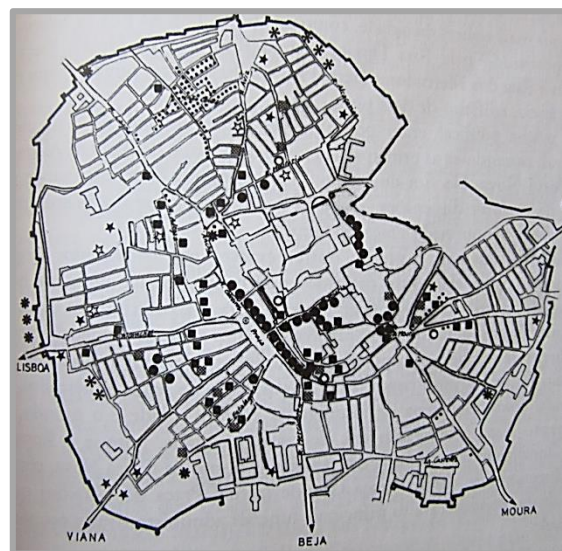
Obr.111 Évora - druhé město království vyobrazení ve Forais udělených králem Manuelem v roce 1501.

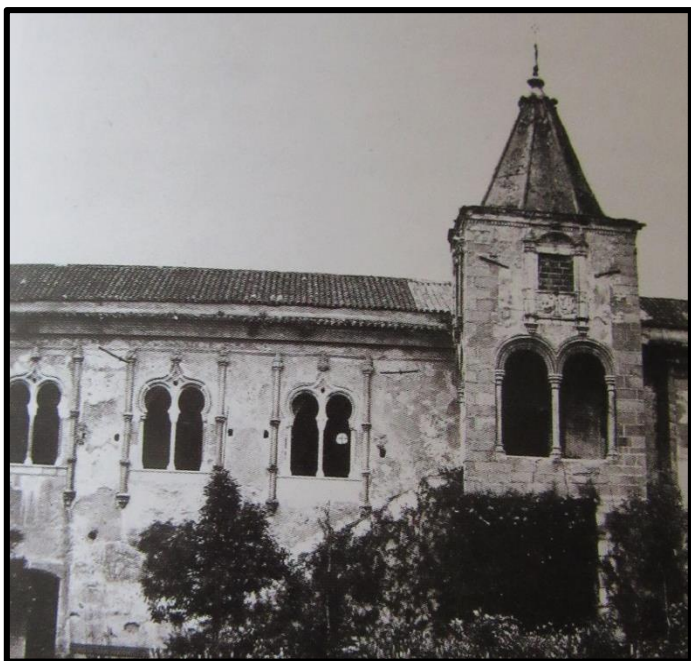
Obr.112a Město Évora ve 14. století, ještě s římským opevněním, s judiarií a mourárií, Dianiným chrámem, katedrálou (upraveno dle Simplício, 2006)

— tzv. Dianin chrám

— katedrála

Obr.112b Město Évora v 15. století, již se středověkými hradbami (dle Simplício, 2006)

Obr.113 Průčelí Královského paláce před rekonstrukcí, před r. 1881(dle Rodrigues, Matos, 2007)

Obr.114 Královský palác po přestavbě dokončené v roce 1887 (dle Rodrigues, Matos, 2007)

Obr.115,116 Dnešní stav, Královský palác po remanuelizaci a zremudéjarizování

Obr.116

Obr.117 Městský šlechtický palác zvaný Casa Cordovil, detail verandy v mudéjarském stylu

Obr.118 Manuelské okno dalšího z městských paláců, tzv. domu Garcii Resende

Obr.119, 120 Nástěnné malby ve venkovní chodbě klenuté křížovou klenbou vedoucí do domácí kaple v tzv. Domě Vasca da Gamy

Obr.120

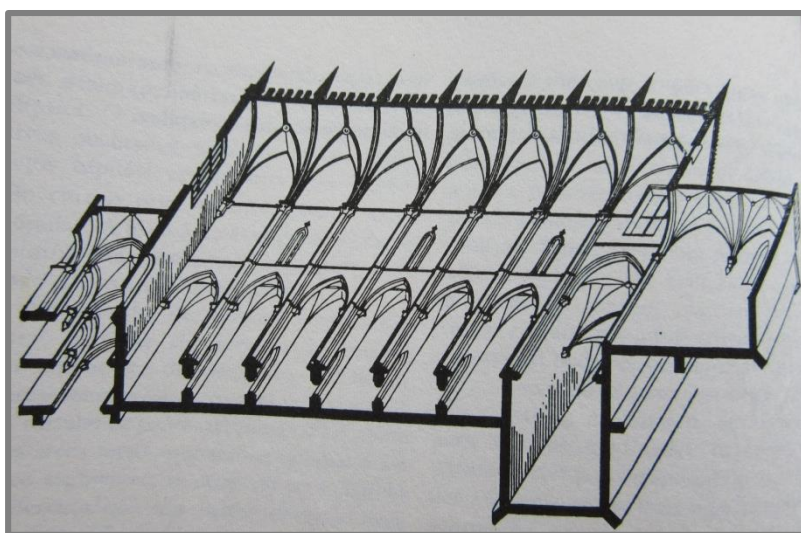

Obr.121 Interiér domácí kaple náležící k tzv. domům Vasca da Gamy (Casas de Vasco da Gama), na jejíž výzdobu mohlo být použito první zlato dovezené z jeho objevné plavby do Indie.

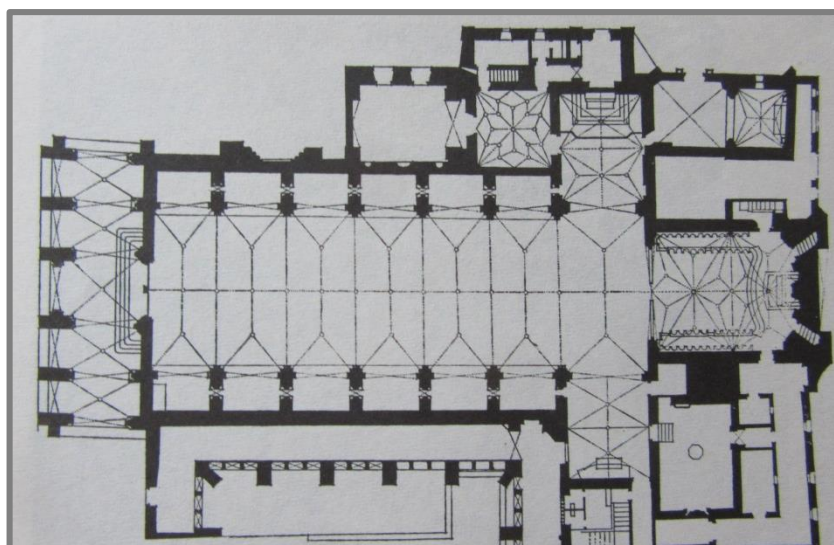

Obr.122 Západní průčelí kostela svatého Františka (São Francisco)

Obr.123 Kostel São Francisco (dle Vieira da Silva, 1989)

Obr.124 Půdorys kostela São Francisco (dle Vieira da Silva, 1989)

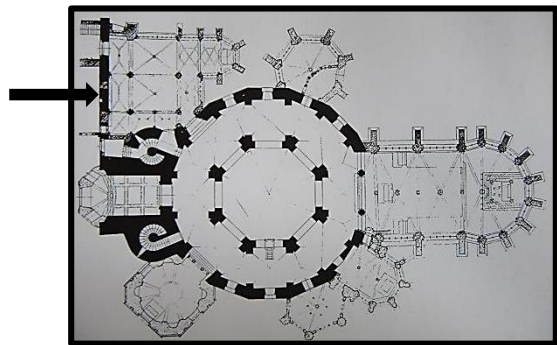

Obr.125 Klenba a část interiéru kostela sv. Františka

Obr.126 Klenba kaple St. Nicolas v dómu v Cáchách

Obr.127 Půdorys dómu Panny Marie v Cáchách (dle Nussbaum, 2000)

Obr.128 Kostel sv. Františka, hlavní portál, jehož dekorace se stala vzorem pro další sakrální stavby regionu Alentejo.

Belémská věž a pevnosti přechodného typu

Obr.129 Lisabon a okolí kolem roku 1530 zachycené na miniatuře Genealogie portugalských králů na listu genealogického stromu Alfonse Jindřicha (č. f. 7r), prvního portugalského krále se zjevnou symbolickou návazností. Vlevo jasně viditelná část systému pevností vybudovaných za krále Jana II. kvůli obraně ústí řeky Tejo a také Belémská věž, jejíž výstavbu vedl od roku 1514 Francisco de Arruda - jedná se pravděpodobně o jedno z jejích prvních známých vyobrazení.

Obr.130 Belémská věž, dnešní stav

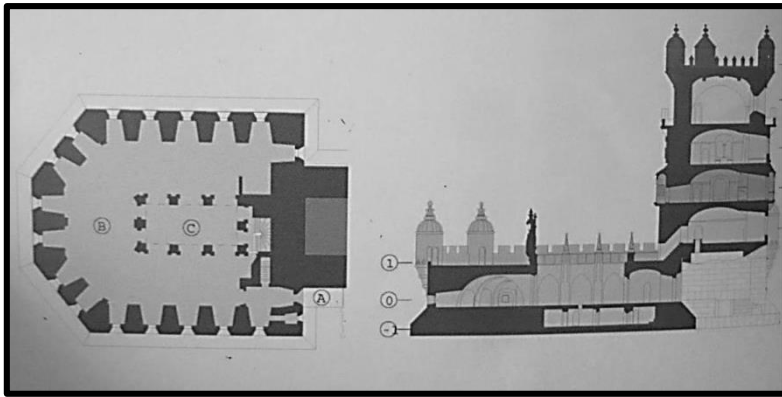
Obr.131 Belémská věž - detailnější pravděpodobně nejstarší její vyobrazení i s naznačením kouře po použití děl.

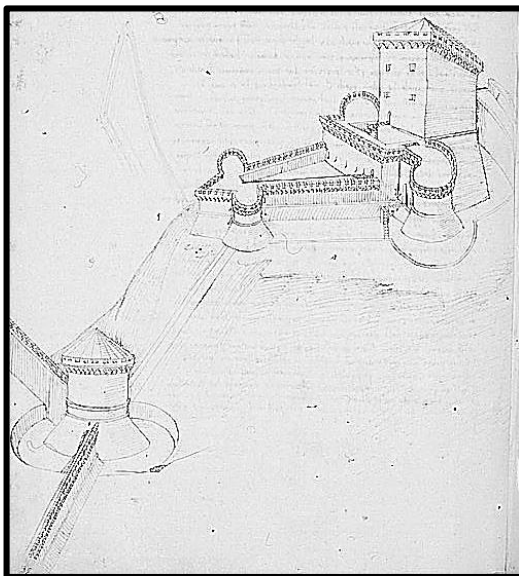
Obr.132 Belémská věž - historické vyobrazení, 1823, John Thomas Serres

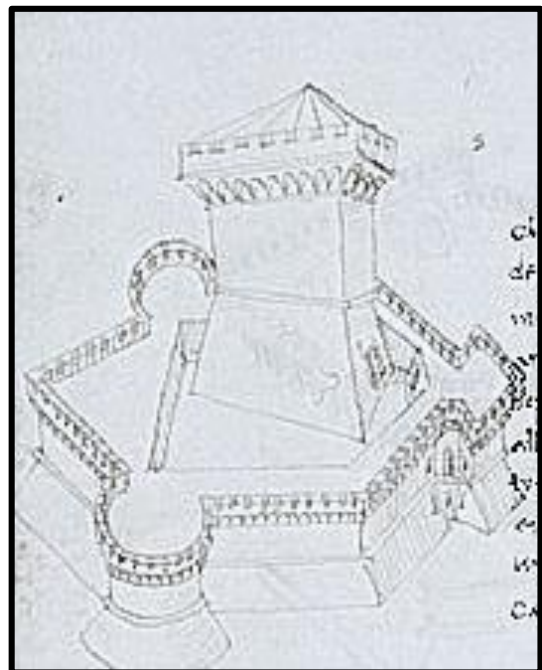
Obr.133 Belémská věž - historické vyobrazení (dle Pereira, 2005)

Obr.134 Betlémská věž - současný půdorys a rozpatrování (úprava, dle Pereira, 2005)

Obr.135 Francesco di Giorgio Martini, náčrt pevnosti v Cagli, jeden z možných inspiračních zdrojů Francisca de Arrudy při výstavbě Belémské věže

Obr.136 Francesco di Giorgio Martini, náčrt pevnosti v Trattato d'architettura, jiný z možných inspiračních zdrojů Francisca de Arrudy při výstavbě Belémské věže.

Obr.137 Belémská věž - severní a východní průčelí, se vstupním portálem

Obr.138 Detail dekorace
nárožní vížky završené kupolí
s pasy

Obr.139 Detail smyčky, severní průčelí

Obr.140 Detail konzoly ve tvaru
nosorožce

Obr.141 Jižní průčelí s arkádovou lodžii, výraznou manuelinskou dekorací a v centrální pozici se sochou Panny Marie s Ježíškem

Obr. 142 V pozadí obrazu Garcii Fernandese Os santos mártires de Lisboa z r. cca 1530 je zachycen Paço da Ribeira, s jasně patrnými krytými arkádovými lodžiiemi.

Obr.143 Paço v Porto de Mós s krytou lodžii s arkádami. Hrad byl dostavěn již kolem r. 1460 pro hraběte z Ourém.

Obr.144 Fortaleza Évoramonte - jeden z příkladů portugalských pevností přechodného typu, autorství je připisováno bratrům Arrudům

Obr.145 Interiér sálu, detail torčovaného pilíře

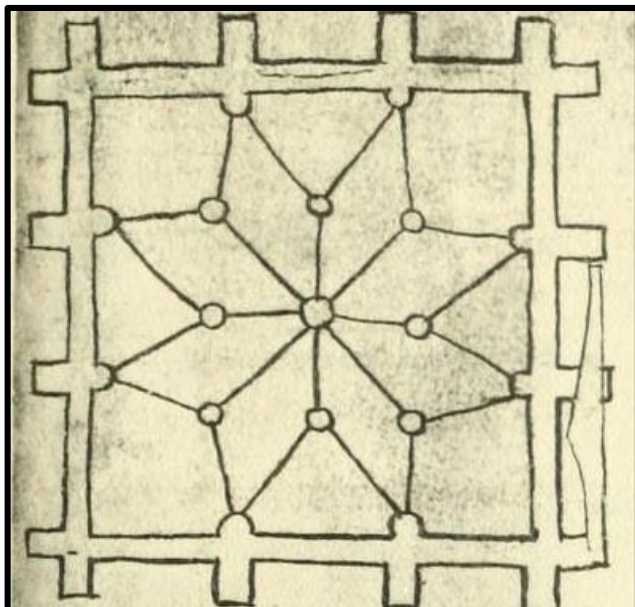

Obr.146 Středověké opevnění města a pevnost Evoramonte

5. Vybrané klenební vzorce užívané v manuelské architektuře

Hvězdové klenby

Obr.147 Villard de Honecourt, náčrsek hvězdové klenby

Obr.148 Osmicípá hvězdová klenba v Kapli zakladatele v klášteře Batalha, stavitel mistr Huguet

Obr. 149 Zaklenutí kapitulní síně hvězdovou klenbou bez použití centrálního pilíře, klášter Batalha, mistr Huguet

Obr.150 Hvězdová klenba v jedné z obvodových kaplí v Nedokončené kapli v klášteře Batalha

Obr.151 Hvězdová klenba v kapli v Belémské věži s dekorativními svorníky nesoucími emblémy krále Manuela

Obr.152 Zaklenutí sakristie bývalé katedrály v Safi v Maroku (dle Dias, 2008)

Obr.153 Interiér kostela Maří Magdaleny v Olivenze

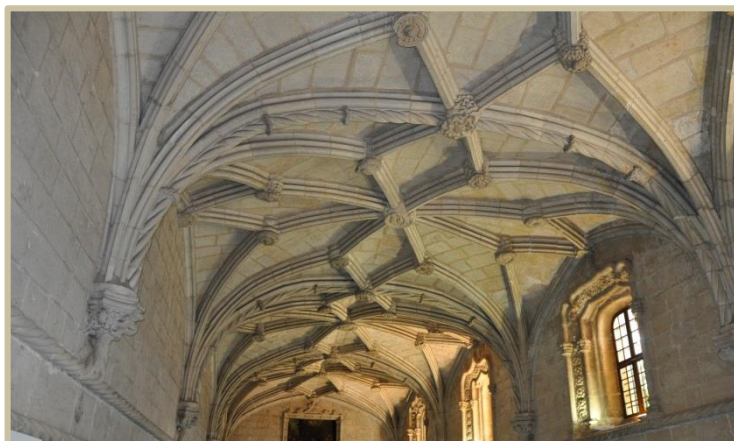
Obr.154 Zaklenutí presbyteria hvězdovou klenbou ve farním kostele v Goleze, připisované Diogovi Boytacovi

Obr.155 Zaklenutí presbyteria kostela svatého Kříže
(Santa Cruz v Coimbře, Diogo Boytaca

Obr.156 Cartuja de Miraflores, hvězdová
klenba

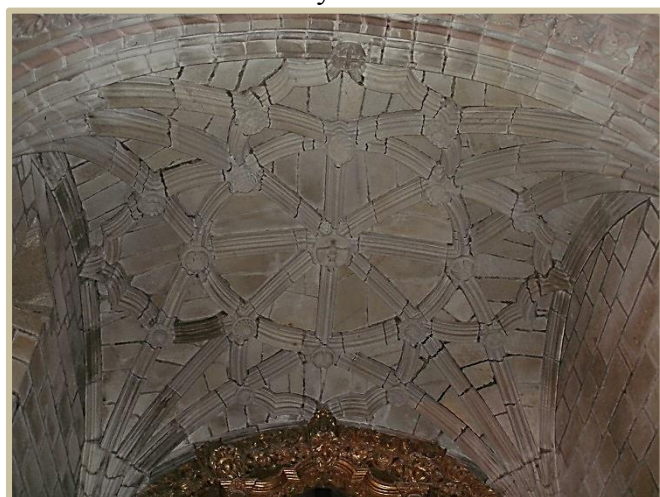
Obr.157 Hvězdová klenba refektáře v Jeronýmškém
klášteře v Belému, v „boytakovském“ stylu, Leonardo Vaz

Obrazcové klenby

Obr.158 Hvězdová klenba s vloženým oktogonálním prstencem, ambit Jeronýmského kláštera v Belému, João de Castilho

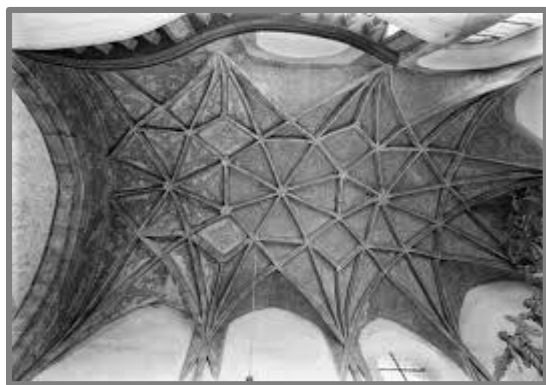
Obr.159 Hvězdová klenba s vloženým oktogonálním prstencem, farní kostel Vila do Condé

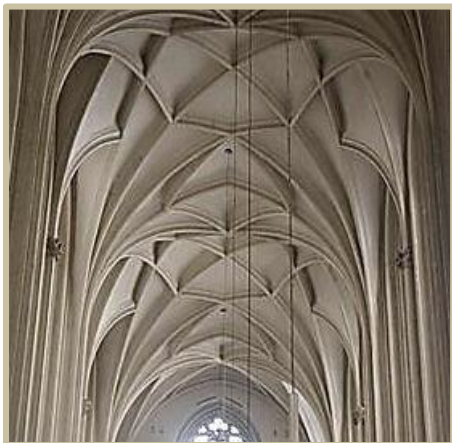
Obr.160 Farní kostel Jana Křtitele, Vila do Condé

Obr.161 Klenební vzorec s vloženým žebrovým prstencem v předsíni u Nové sakristie, klášter Alcobaca, João de Castilho

Obr.163 Presbytář kostela sv. Anny na Vršíčku, Horšovský Týn (archiv NPU)

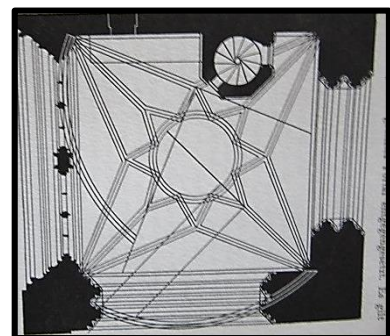
Obr.165 Kostel St. Maria am Gestade ve Vídni

Obr.162 Klenba centrální a bočních lodí katedrály v Astorze

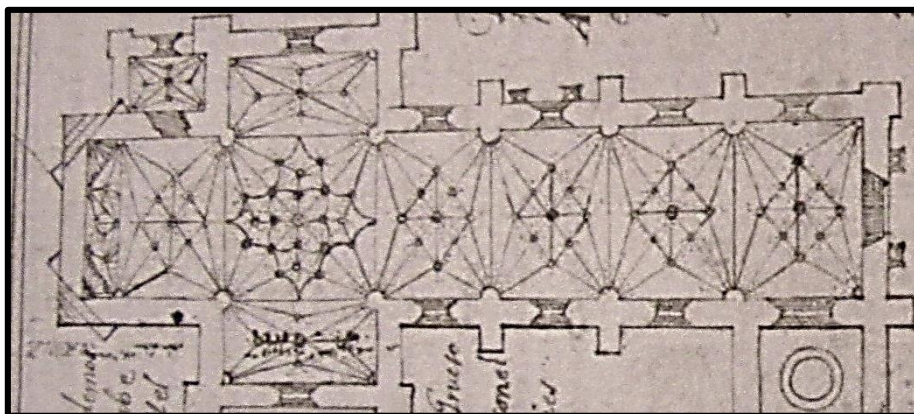

Obr.164 Kostel sv. Ulricha a Afry , Augsburg

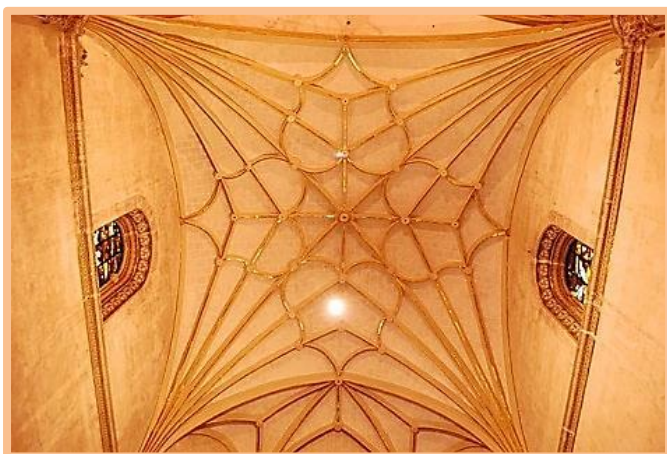

Obr.166 Bývalá tzv.Hasenburská kaple, katedrála sv. Víta, Praha, původní klenební vzorec (dle Fehr, 1961)

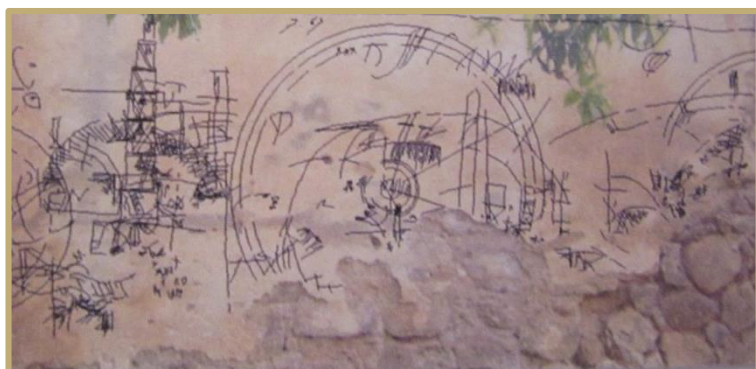
Obr.167 Rodrigo Gil de Hontañon, nákres obrazcové klenby

Obr.168, 169 Obrazcová klenba s oktogonálním prstencem v kostele a portál františkánského kláštera v Huejotzingu v Mexiku, kde se uvažuje o působení portugalských stavitelů.

Obr. 169

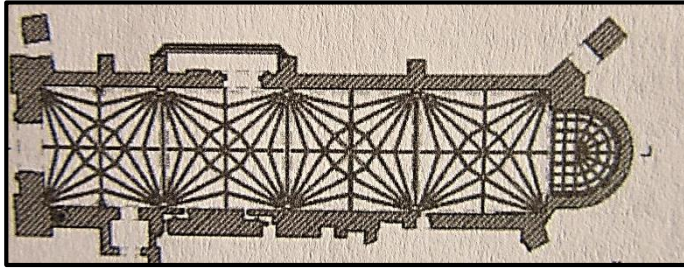

Obr. 170 Rytiny geometrických útvarů vztahující se pravděpodobně k výuce architektury v augustiniánském klášteře San Juan Bautista v Tiripetú, založeném v roce 1537. (Dle Igor, Gil a Maturana, 2011)

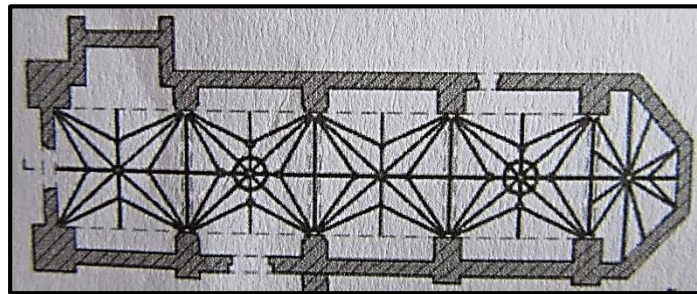

Obr.171 Rytina na zdi kláštera v Yuririapúndaro. (Dle Igor, Gil a Maturana, 2011)

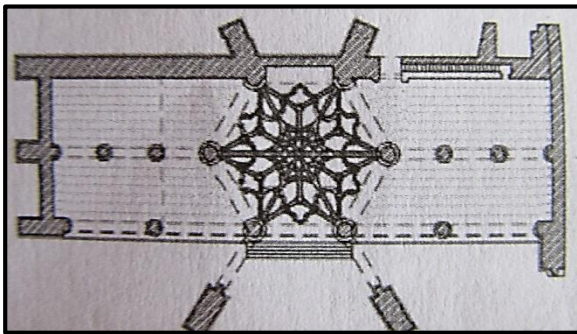

Obr.172 Obrazcová klenba s vloženým oktagonálním prstencem v lodi kostela, klášter Santo Domingo, Yanhuitlan(dle Sevilla,2011)

Obr.173 Klenba v lodi kostela kláštera San Juan Bautista, Coixtlahuaca (dle Sevilla, 2011)

Obr.174 Obrazcová klenba použitá na zaklenutí centrálního pole v tzv. otevřené kapli kláštera San Pedro y San Pablo, Teposcolula (dle Sevilla,2011)

Obr.175 Otevřená kaple kláštera San Luis de Bispo v Tlalmanalco, na jejíž výstavbě se měli podílet portugalsí stavitelé.

Obr.176 Složitější typ obrazcové klenby s vloženým žebrovým prstencem, Metropolitní katedrála Asunción de la Virgen María, Ciudad de México

Obr.177 Obrazcová klenba s oktagonálním prstencem, kostel Panny Marie Růžencové (Nossa Senhora do Rosário), Velha Goa, Indie

Obr.178 Kostel Nossa Senhora do Rosário

Obr. 179 Dochovaný manuelský portál, klášterní kostel svatého Františka (São Francisco), Velha Goa

Obr.180 Dnešní podoba průčelí kostela kostela svatého Františka

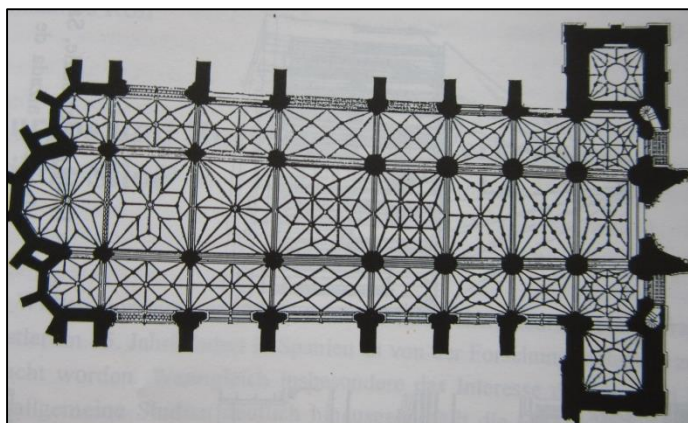

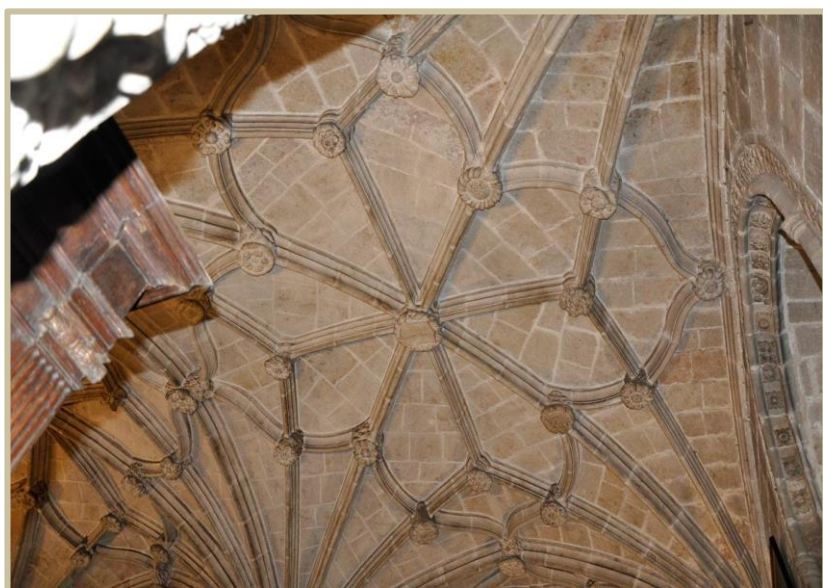
Obr.181 Obrazcová klenba s tzv. listy vloženými do čtyřcípé hvězdice, ambit Jeronýmského kláštera v Belému, João de Castilho

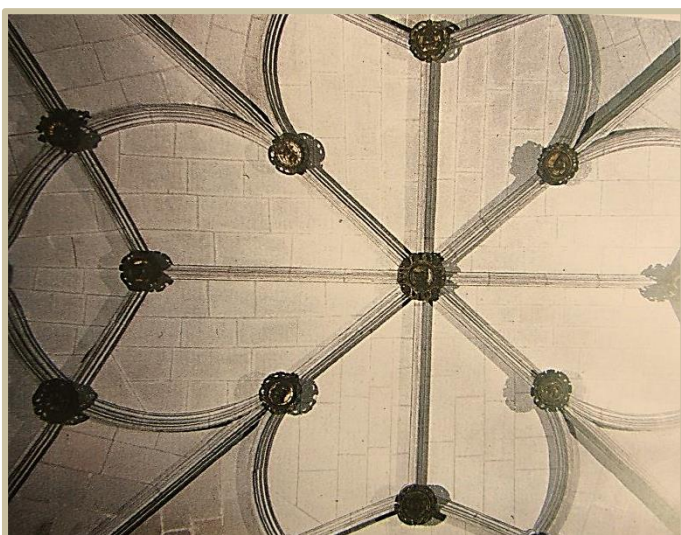
Obr.182 Klenební vzorec, katedrála v Astorze, ?
Juan de Colónia

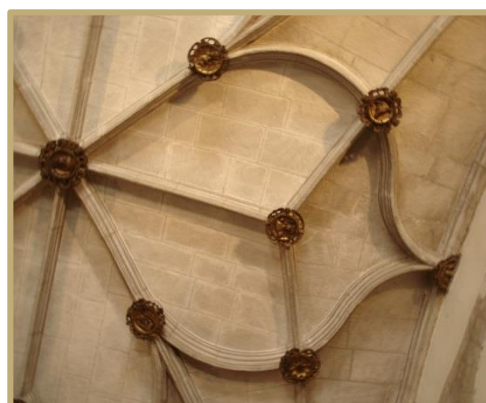
Obr.183 Půdorys katedrály v Astorze, kde byly užity různé typy klenebních obrazců.
(dle Riestra, 1999)

Obr.184 Klenba sakristie klášterního kostela Panny Marie v Belému, João de Castilho

Obr. 185 a Podklenutí kůru klášterního kostela sv. Kříže v Coimbře, Diego de Castilho. Je zde zjevná návaznost na klenební vzorec, který používal jeho starší bratr João

Obr.185 b Detail žebrového listu

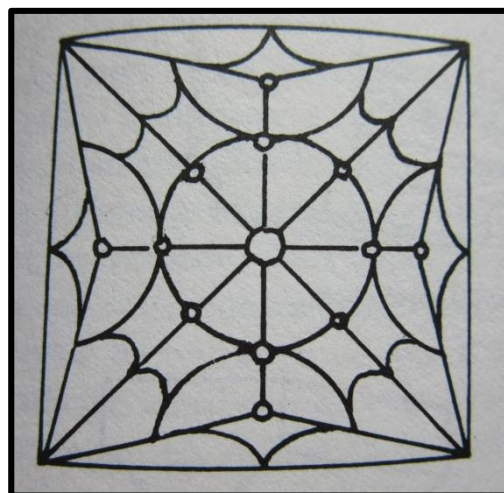
Obr. 186 Zaklenutí klášterního kostela řádu Kristova v Tomaru, tzv. listy v této obrazcové klenbě mají v každém klenebním poli jiným způsobem formovaná žebra - do podoby provazu tordováním či do podoby rostlinných úponků. Stavitelem byl João de Castilho.

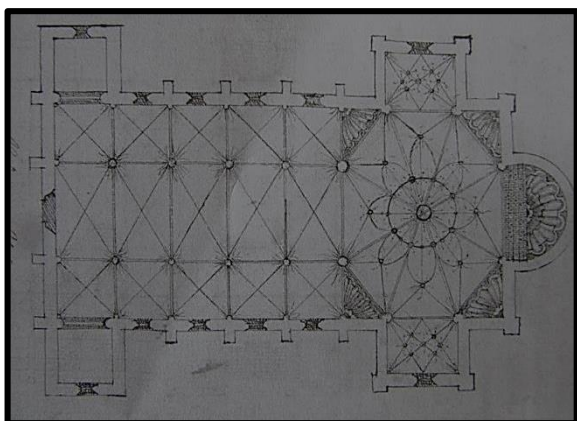
Složitější typy klenebních obrazců

Obr.187 Chór katedrály v Braze,
João de Castilho, foto archiv Maria a Alice Chicó

Obr.188 Půdorys klenby kapitulní síně
klášteřa Lóios v Évoře (dle Vieira da Silva,
1989)

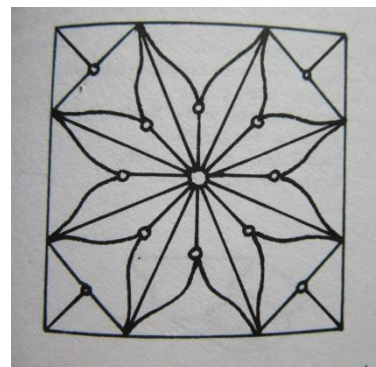

Obr.189 Složitější klenební obrazec,
nákres Rodrigo Gil de Hontañon

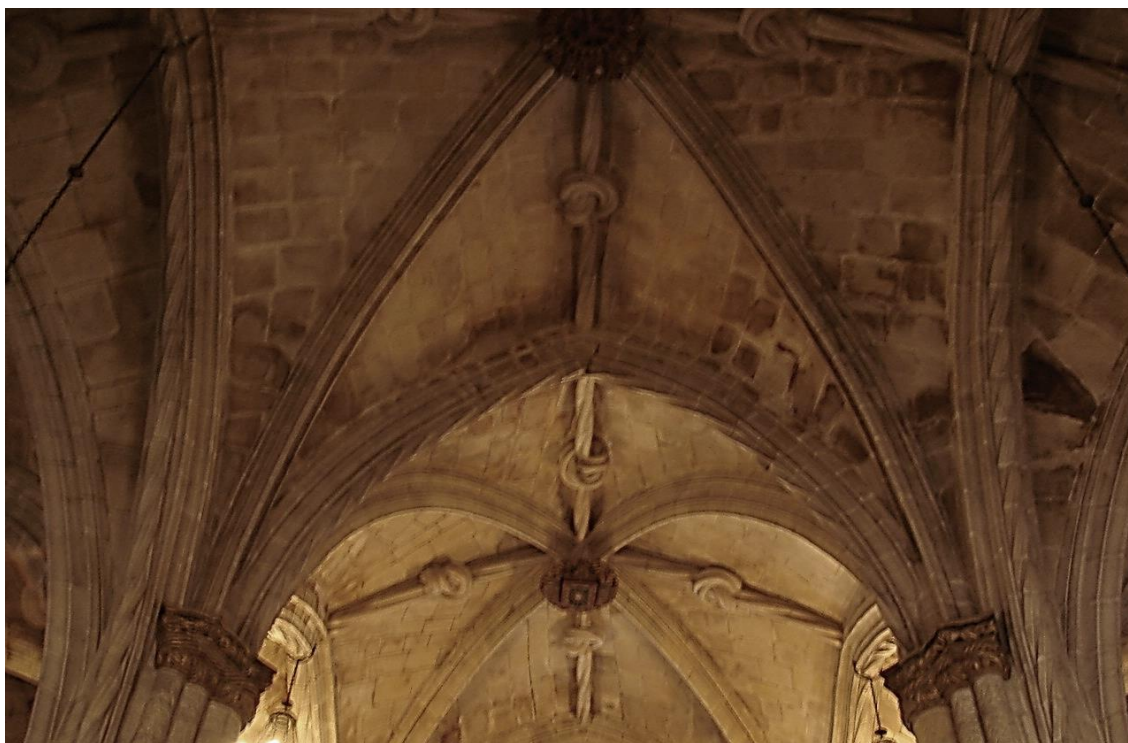
Unikátní manuelské klenby

Obr.190 Klenební vzor osmicípé hvězdice s krouženými žebry, kostel Nossa Senhora de Pópulo, Caldas da Rainha, Mateus Fernandes

Obr.191 Půdorys (dle Vieira da Silva, 1989)

Obr.192 Katedrála ve Viseu, osmidílná žebrová klenba s vždy 4 žebry tvarovanými do podoby lana s uzly. Je zde možná souvislost se stavebníkem, biskupem Diegem Ortiz de Villegas, který byl profesorem astronomie.

6. Vybrané figury, motivy a ornamenty manuelského stylu a jejich symbolika

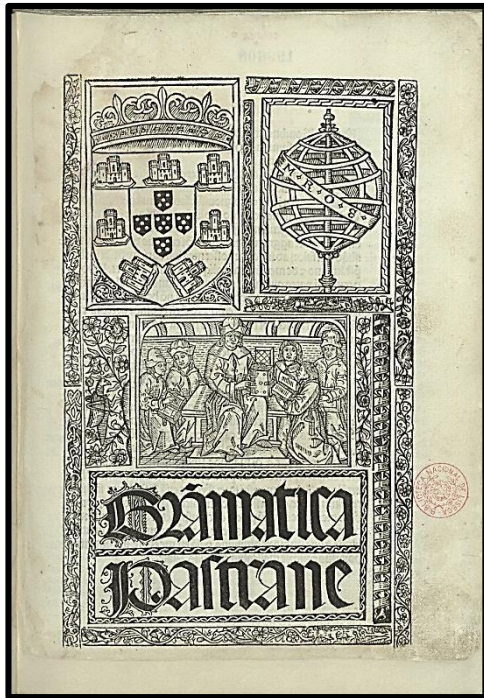

Obr.193 Manuelický portál farního kostela v Batalhe, v horním plánu jsou vloženy dva z hlavních emblémů, používaných během vlády krále Manuela - jeho osobní emblém, armilární sféra a kříž řádu Kristova, jehož byl Manuel velmistrem. Autorství portálu se připisuje mistru Boytacovi, po r. 1516.

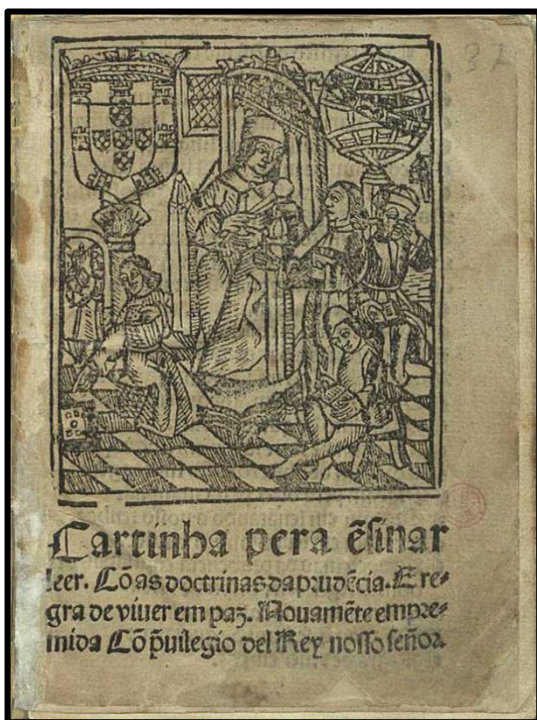
Obr.194 Manuelický portál farního kostela ve Vile de Condé, v levém horním plánu dvě armilární sféry, jako symboly duality universa doplňují královský erb s korunou. Autorství portálu v platereskním ornamentálním provedení náleží některému ze stavitelů druhé vlny manuelské architektury, pocházejících vesměs z krajů severního Španělska, kteří přicházeli do země po roce 1500.

Obr.195 Titulní strana Gramaticy pastrane, r. 1497, armilární sféra je doplněna královským erbem s korunou, v centrální části scéna studujících s učitelem

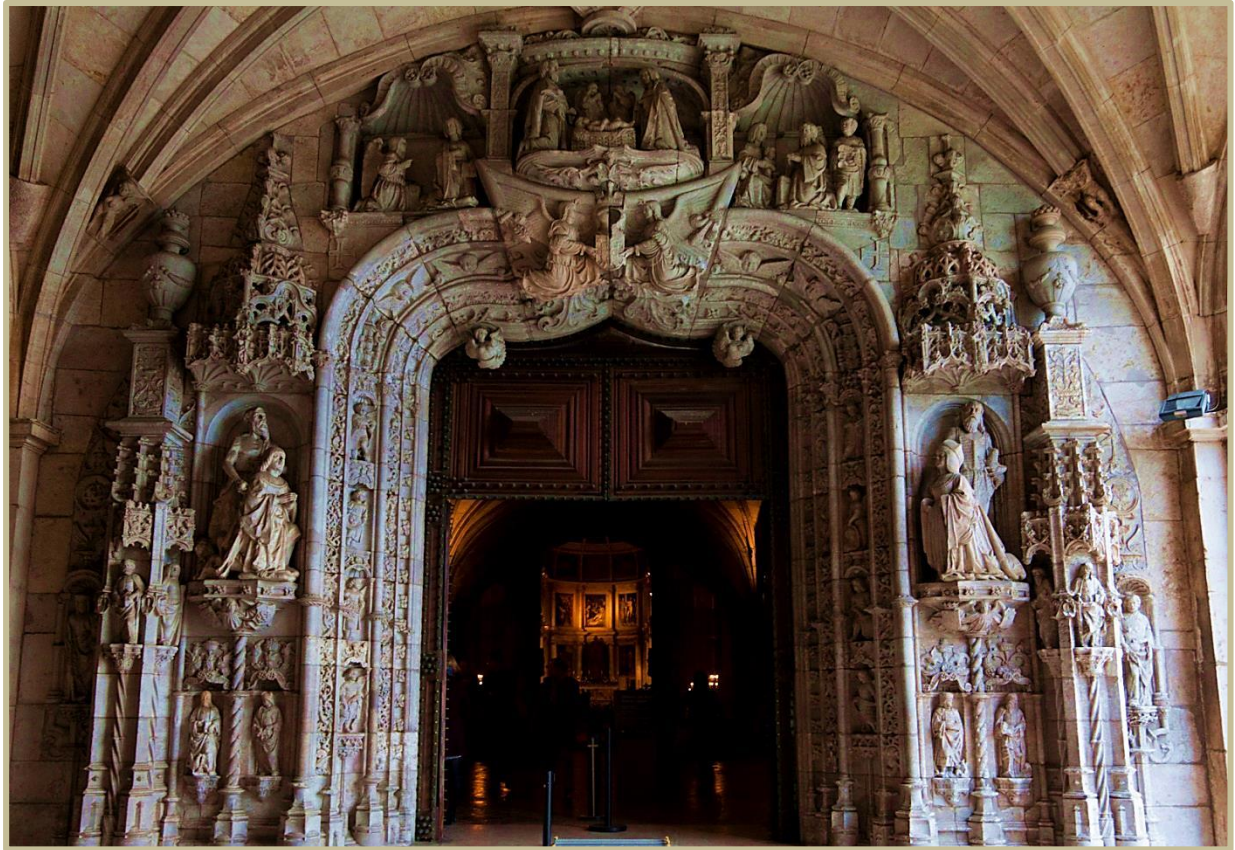

Obr. 197 Na titulní straně manuelského „slabikáře“ - knížky na výuku čtení je kromě královských emblémů vypořádán sám monarcha obklopen studujícími šlechtici. Tisk Germão Galharde (?1509-1561),?.

Obr.196 Shodná dvojice královských emblémů je i na titulní straně Espelho de Cristine, z r. 1518

Obr.198 Západní portál kostela Panny Marie Belémské v Jeronýmském klášteře. Král Manuel s druhou manželkou Marií jsou sochařsky ztvárněni se svými patrony, sv. Jeronýmem a sv. Janem Křtitelem a svými emblémy.

Obr.199 Osobní emblém královny Marie - svázané liliové stonky, ambit Jeronýmského klášteřa

Obr.200 Emblémy královských manželů v ambitu Jeronýmského klášteřa

Obr.201 Obraz z retáblu sv. Auty zachycuje přenášení relikvií sv. Auty, daru císaře Maxmiliána, do kláštera Madre de Deus, jenž založila královna Leonora, sestra krále Manuela. Vpravo na zdi chrámu je namalován Leonorin osobní emblém - rybářská síť.

Obr.202 Dnešní neomanuelský portál bývalého kláštera Madre de Deus - s emblémy Leonory a Jana II.

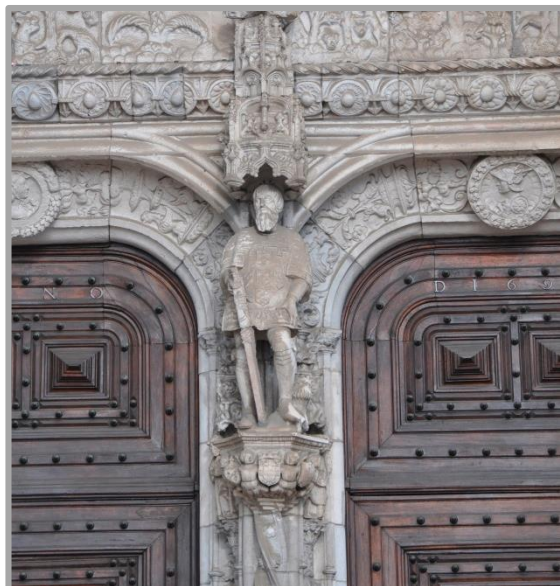

Obr.203 Klenba pohřební kaple Jana II. a infanta Alfonse v Nedokončené kapli v Batalhe, svorníky nesou osobní emblémy celé rodiny.

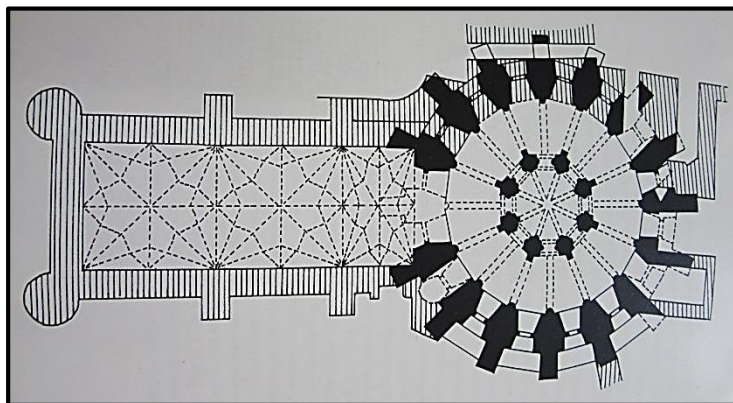

Obr.204 Náhrobek Sancha I., syna krále Jindřicha Alfonse, který nechal vytvořit král Manuel v klášterním kostele sv. Kříže v Coimbře. Sancho I. Je na náhrobku nazýván „Otcem vlasti.“

Obr.205 Jindřich Mořeplavec na centrálním sloupku hlavního, jižního portálu kostela Panny Marie v Jeronýmském klášteře

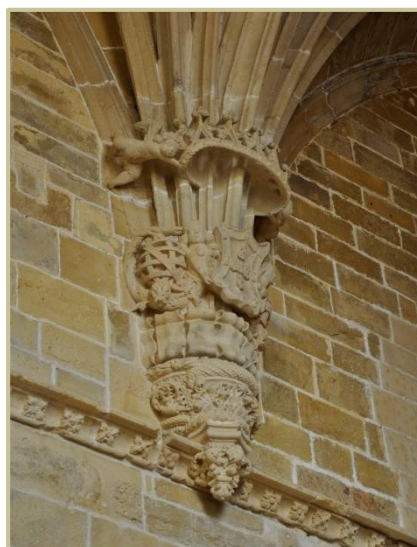
Obr.206 Půdorys klášterního kostela v Tomaru - původní polygonální rotunda s lodí postavenou během vlády krále Manuela (upraveno dle Pereira, 2003)

Obr.207 Detail dekorace - motivy ornamentálního proplétání použitého na nástěnných malbách.

Obr.208, 209 Detaily dekorace minipřípór a konzol v lodi

Obr.209

Obr.210 Tzv. Tomarské okno

Obr.211 Severní a západní průčelí chrámu zasazené v klášterním komplexu řádu Kristova v Tomaru

Obr.212 Jižní průčelí chrámu s částí portálu

Obr. 213 Detail dekorace - pás s přezkou

Obr.214 Detail dekorace - kořeny a stonky propletené provazy

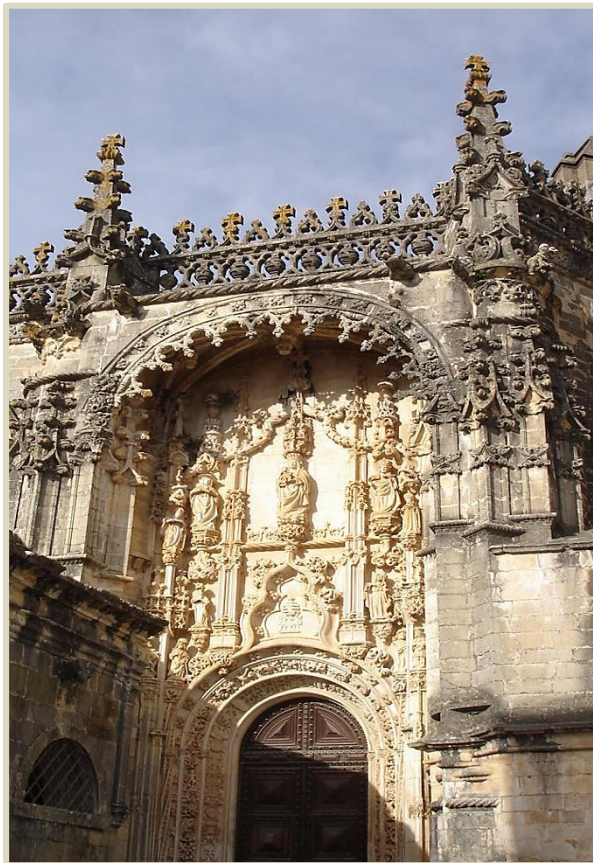

Obr.215 Detail dekorace - provaz a koráli

Obr.216 Dekorace okna směřujícího do ambitu

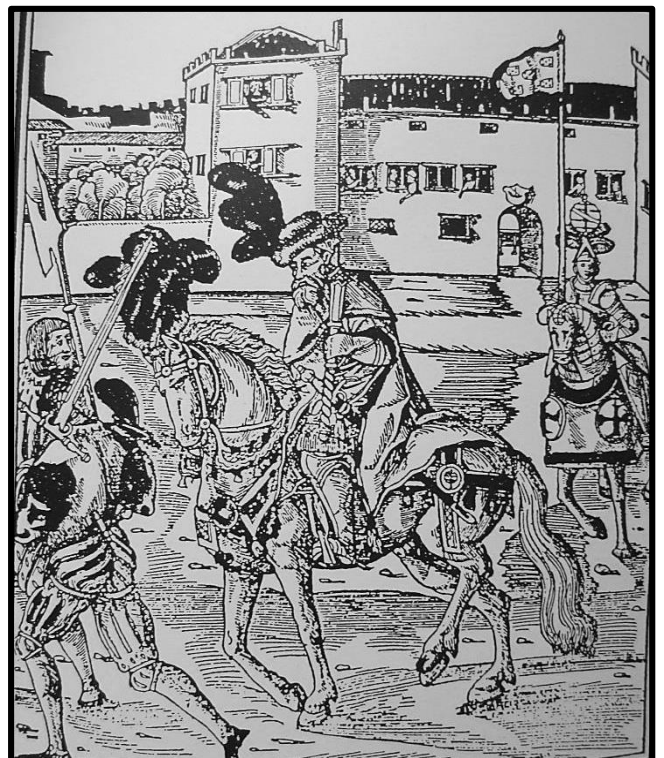
Obr.217 Jižní portál klášterního kostela, João de Castilho

Obr.218 Průčelí s manuelským portálem, farní kostel Panny Marie, Golega, ? stavitel D.Boytaca

Obr.219 Klanění Tří králů-mágů, jeden z nich je vyobrazen jako indiánský král
Fernandes, datace

Obr.220 Titulní strana Zprávy o říší kněze Jana, Francisco Alvares, 1542.

Obr.221 Diví muži jako štítonoši na titulní straně miniatury tzv. Genealogie portugalských králů. Do Portugalska pronikli ve zvýšené míře ze střední Evropy kvůli sňatku Leonory Portugalské s císařem Fridrichem III.

Obr.222 List z tzv. Genealogie portugalských králů - vpravo nahoře vyobrazen císař Maxmilián, pod ním jeho otec císař Fridrich III, na něhož ukazuje císařovna Leonora.

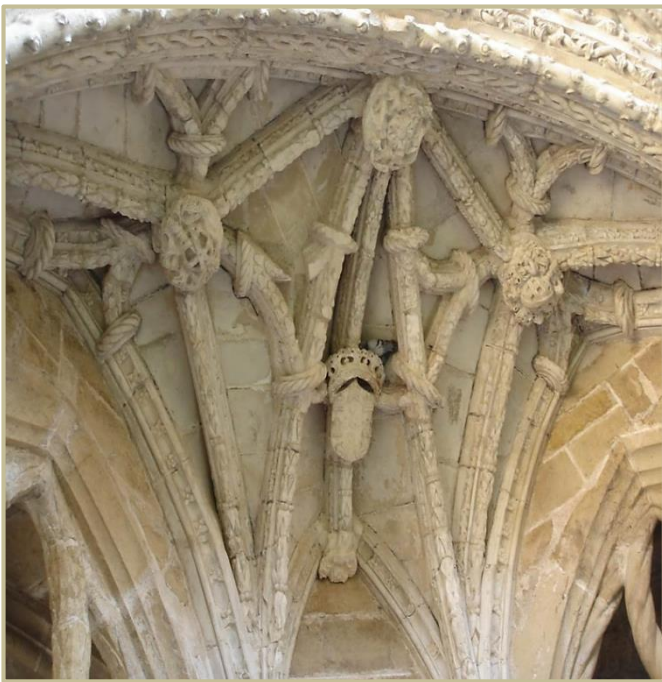

Obr.223 a,b Motiv vegetabilní dekorace větví a svázání stuhou či provazem se objevuje i v tomto souboru miniatur. Postavy panovníků, panovnic a jejich potomků zachytili jeho autoři António de Hollanda a Simão de Bening i ve velmi lidských situacích.

Obr.223b

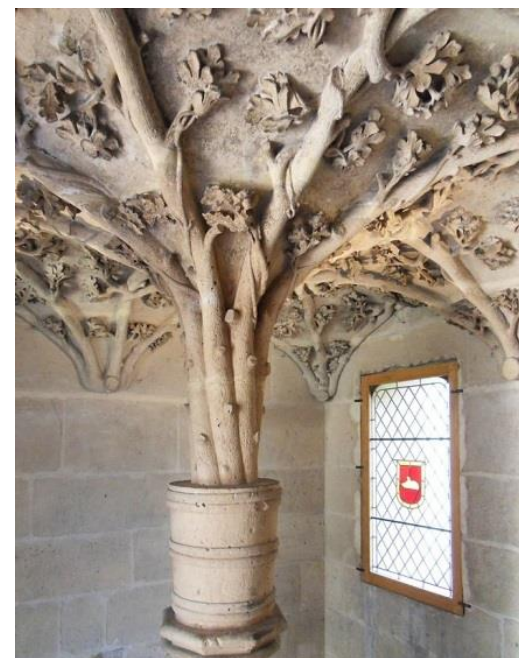
Obr.224. Motiv svázaných větví s královským erbem s korunou a Manuelovými emblémy v zaklenutí pramene Paia Gutarese v ambitu kláštera sv.Kříže v Coimbře, v němž je pochován první portugalský král.

Obr.2 27Portál z naturalisticky ztvárněných osekáných kmenů a větví, klášter Alcobaça

Obr.225,226 Motiv svazovaných větví z Královské oratoře Svatovítské katedrály a torza větví z hradu z Budína

Obr.228 Motiv stromu - použití ve věži sídla Jana Nebojácného, Paříž

Obr.229a Plodiny z Nového světa byly téměř okamžitě používány v umění - zde kukuřice na obraze Hanse Burgkmaira staršího, u vyobrazení sv. Erasma, 1518

Obr.229 b Detail kukuřice

Obr.230 Kukuřice v ambitu Jeronýmského kláštera, Lisabon (dle Pereira,)

Obr.231a Kukuřice na portálu do sakristie, hradní kaple, Křivoklát

Obr.231b Detail kukuřice